G 1-31.

Di me
Paolo Paoli

TITI LIVII PATAVINI *HISTORIARUM* ROMANARUM

TOMUS SECUNDUS

AUGUSTÆ TAURINORUM
MDCCXXXII.

Ex Typographia Fontana.

Cum Privilegio REGIS.

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY OF
CALIFORNIA

871
L5
731
v.2

Lectori.

1F22

EXhibet Tomus hic bellum Punicum secundum. Hæc Decas, Beroaldo teste, quanto bella, quæ continet, cæteris bellis majora fuerunt, tanto reliquas antecellit. Laudatur a Cicerone Crassus Orator, quem, quum in caussis agendis consensit omnium cunctos semper exsuperaverit, in extrema actione a semetipso superatum esse testatur. Praxiteles inter statuarios celebratur a Plinio, perinde ac marmoris gloria superavit etiam semet. Hoc & de Livio dicere possumus, qui quum in cæteris Decadibus cæteros antecelluerit, in hac semetipsum vicit; ut non immerito eodem ille in scribendo ardore usus videatur, quo Romani, Pœnique inter se pugnarunt, eodemque ingenii fulmine stylum exercuisse, quo uterque populus arma tractavit: adeo nimirum hic concitatum, erectum, sublimem, totumque bellicis rebus accomodatum reperies.

480037

REIMPRIMATUR.

Vicarius Generalis S. Officii.

V. non dissentio &c. Bertollinus P. & M. pro D. Abbate Badia Philosophiæ & Artium liberalium Præside.

PERMITTITUR.

Casellette de Graveris pro Excellentissimo D. Marchione De-Zoppi Magno Cancellario.

L. FLORI

DECADIS TERTIÆ

LIBRI PRIMI.

EPITOME.

IN Italia belli Punici secundi acta narrantur: & Hannibalis Pœnorum ducis contra fœdus per Iberum amnem transitus: a quo Saguntus sociorum Pop. Romani civitas octavo mense capta est. de quibus injuriis missi legati ad Carthaginienses, qui quererentur. & quum satisfacere nollent, bellum iis indictum est. Hannibal superato Pyreneo saltu, per Gallias, fusis qui obsistere ei conati erant, ad alpes venit: & laborioso per eas transitu, quum montanos quasque Gallos obvios aliquot prœliis repulisset, descendit in Italiam: & ad Ticinum amnem Romanos equestri prœlio fudit: in quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani postea nomen accepit. iterumque exercitu Rom. ad flumen Trebiam fuso, Hannibal Appenninum per maximam militum vexationem propter vim tempestatum transit. Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Pœnos prospere pugnavit, duce hostium Magone capto.

T. LIVII PATAVINI

Historiarum ab Urbe condita DECADIS TERTIÆ

LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

Belli hujus, quod Carthaginienſes cum Romanis ſecundum geſſerunt, magnitudo ex utriuſque pop. tum viribus, tum opibus innuitur. Cauſſa Punici motus eſt dolor ab acta cum maris imperio Siciliæ, atque Sardiniæ: cujus ultionem quum ad patris aras juraſſet Hannibal, ſtatim ac ſuffectus in Aſdrubalis locum, ſub quo militiæ rudimenta poſuerat, Dux declaratus eſt, ad Saguntinos ſocios pop. Rom. contra fœdus oppugnandos pergit.

1. IN parte operis mei licet mihi præfari, quod in principio ſummæ totius profeſſi plerique ſunt rerum ſcriptores, bellum maximeque memorabile omnium, quæ unquam geſta ſint, me ſcriturum, quod Hannibale duce Carthaginienſes cum pop. Rom. geſſere. tum unquam virium, aut roboris fuit: & haud ignotas belli artes inter ſe, ſed expertas primo Punico conſerebant bello. & adeo varia belli fortuna, anceps que Mars fuit, ut propius periculo fuerint, qui vicere. odiis etiam prope majoribus certarunt, quam viribus; Romanis indignantibus, quod victorinam neque validiores opibus ullæ inter ſe civitates, genteſque contulerunt arma: neque his ipſis tanbus victi ultro inferrent arma; Pœnis, quod ſuperbe, avareque crederent imperitatum victis eſſe.

Fama

Fama etiam est, Hannibalem annorum ferme novem pueriliter blandientem patri Amilcari, ut duceretur in Hispaniam, quum, perfecto Africo bello, exercitum eo trajecturus sacrificaret, altaribus admotum, tactis sacris jurejurando adactum, se, quum primum posset, hostem fore populo Romano. Angebant ingentis spiritus virum Sicilia, Sardiniaque amissæ. nam & Siciliam nimis celeri rerum desperatione concessam; & Sardiniam inter motum Africæ fraude Romanorum, stipendio etiam superimposito, interceptam. His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit sub recentem Romanam pacem, per quinque annos, ita deinde novem annis in Hispania augendo Punico imperio gessit, ut appareret omnibus, majus eum, quam quod gereret, agitare in animo bellum; &, si diutius vixisset, Amilcare duce Pœnos arma Italiæ illaturos fuisse, quæ Hannibalis ductu intulerunt. Mors Amilcaris peropportuna, & pueritia Hannibalis, distulerunt bellum. Medius Asdrubal inter patrem, & filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore ætatis, uti ferunt, primo Amilcari conciliatus: gener inde ob altam indolem animi profecto ascitus; & quia gener erat, factionis Barchinæ opibus, quæ apud milites plebemque plus quam modicæ erant, haud sane voluntate principum, imperio potitus. is plura consilio, quam vi gerens, auspiciis regulorum magis, conciliandisque per amicitiam principum novis gentibus, quam bello aut armis rem Carthaginiensem auxit. cæterum nihilo ei pax tutior fuit. barbarus eum quidam palam, ob iram interfecti ab eo domini, obtruncavit. comprehensusque a circumstantibus haud alio, quam, si evasisset, vultu, tormentis quoque quum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut, superante lætitia dolores, ridentis etiam speciem præbuerit. Cum hoc Asdrubale, quia miræ artis in solicitandis gentibus, imperioque jungendis suo fuerat, fœdus renovaverat populus Romanus; ut finis utriusque imperii esset amnis Iberus, Saguntinisque mediis inter imperia duorum populorum libertas servaretur. In Asdrubalis locum haud dubia res fuit, quin prærogativam militarem, qua extemplo juvenis Hannibal in prætorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque assensu appellatus erat, favor

etiam plebis sequeretur. Hunc vix cum puberem Asdrubal literis ad se accerserat: actaque res in Senatu etiam fuerat, Barchinis nitentibus, ut assuesceret militiæ Hannibal, atque in paternas succederet opes. Anno alterius factionis princeps, *Et æquum populare videtur*, inquit, *Asdrubal; & ego tamen non censeo, quod petit, tribuendum.* Quum, admiratione tam anceps itis sententiæ in se omnes convertisset; *Florem ætatis*, inquit, *Asdrubal, quem ipse patri Hannibali juvenum præbuit, fusco jure eum a filio repeti censet. nos tamen nimirum decet juventutem nostram pro militari rudimento assuefacere tibidini imperatorum. An hoc timemus, ne Amilcaris filius nimis cito imperia immodica, & regni paterni speciem videat? & cujus regis genero hæreditas sint relicti exercitus nostri, ejus filio parum mature servitamus? Ego, istum juvenem domi tenendum, sub legibus, sub magistratibus docendum vivere æquo jure cum cæteris, censeo; ne quandoque parvus hic ignis incendium ingens excitet.* 4. Pauci, ac ferme optimus quisque, Annoni assentiebantur: sed, ut plerunque fit, major pars meliorem vicit. Missus Hannibal in Hispaniam, primo statim adventu omnem exercitum in se convertit. Amilcarem viventem redditum ubi, veteres milites credere, eundem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum oris, lineamentaque intueri. deinde brevi effecit, ut pater in se minimum momentum ad favorem conciliandum esset. Nunquam ingenium idem ad res diversissimas, parendum atque imperandum, habilius fuit. itaque haud facile discerneres, utrum imperatori, an exercitui carior esset: neque Asdrubal alium quenquam præficere malle. ubi quid fortiter ac strenue agendum esset: neque milites alio duce plus confidere, aut audere. plurimum audaciæ ad pericula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat caloris, ac frigoris patientia par: cibi, potionisque desiderio naturali, non voluptate modus finitus. vigiliarum somnique nec die, nec nocte discriminata tempora. id quod gerendis rebus superesset, quieti datum. ea neque molli strato, neque silentio accersita. multi sæpe militari sagulo opertum, humi jacentem inter custodias stationesque militum conspexerunt. vestitus nihil inter æquales excellens: arma, atque equi

equi conſpiciebantur. equitum, peditumque idem longe primus erat. princeps prælium inibat, ultimus confecto prælio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia æquabant: inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil veri, nihil ſancti, nullus deûm metus, nullum jusjurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum, atque vitiorum triennio ſub Aſdrubale imperatore meruit, nulla re, quæ agenda audendaque magno futuro duci eſſet, prætermiſſa. Cæterum ex quo dux eſt declaratus, velut Italia ei provincia decreta, bellumque Romanum mandatum eſſet, nihil priùs agendum ratus, ne ſe quoque, ut patrem Amilcarem, deinde Aſdrubalem, cunctantem caſus aliquis opprimeret; Saguntinis inferre bellum ſtatuit. quibus oppugnandis quia haud dubie Romana arma movebantur, in Oleadum fines prius (ultra Iberum ea gens in parte magis, quam in ditione Carthaginienſium erat) induxit exercitum, ut non petiſſe Saguntinos, ſed rerum ſerie finitimis domitis gentibus, jungendiſque, tractus ad id bellum videri poſſet. Althejam, urbem opulentam, caput gentis ejus, expugnat, diripitque. quo metu perculſæ minores civitates, ſtipendio impoſito imperium accepere. victor exercitus, opulentuſque præda Carthaginem Novam in hiberna eſt deductus. Ibi large partiendo prædam, ſtipendia præterita cum fide exolvendo, cunctis civium, ſociorumque animis in ſe firmatis, vere primo in Vaccæos promotum bellum. Helmandica, & Arbocala Vaccæorum urbes vi captæ. Arbocala & virtute, & multitudine oppidanorum diu defenſa. Ab Helmandica profugi, exulibus Olcadum, priore æſtate domitæ gentis, quum ſe junxiſſent, concitant Carpetanos: adortique Hannibalem regreſſum ex Vaccæis, haud procul Tago flumine agmen grave præda turbavere. Hannibal prælio abſtinuit; caſtriſque ſuper ripam poſitis, quum prima quies, ſilentiumque ab hoſtibus fuit, amnem vado trajecit: valloque ita producto, ut locum ad tranſgrediendum hoſtes haberent, invadere eos tranſeuntes ſtatuit. equitibus præcepit, ut, quum ingreſſos aquam viderent, adorirentur. peditum agmen. in ripa elephantos ante quadraginta diſpoſuit. Carpetanorum, cum appendicibus Olcadum, Vaccæorumque, centum millia fuere,

fuere, invicta acies, si æquo dimicaretur campo. Itaque & ingenio feroces, & multitudine freti, & quod metu cessisse credebant hostem, id morari victoriam rati, quod interesset amnis, clamore sublato, passim sine ullius imperio, qua cuique proximum est, in amnem ruunt. Et ex parte altera ripæ vix ingens equitum in flumen immissa: medioque alveo haudquaquam pari certamine concursum: quippe ubi pedes instabilis, ac vix vado fidens, vel ab inermi equite equo temere acto perverti posset, eques corpore armisque liber, equo vel per medios gurgites stabili, cominus eminusque rem gereret. Pars magna flumine absumta. quidam vorticoso amni delati in hostes, ab elephantis obtriti sunt. postremis, quibus regressus in suam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione quum in unum colligerentur, priusquam tanto ex pavore reciperent animos, Hannibal agmine quadrato amnem ingressus, fugam ex ripa fecit: vastatisque agris, intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit.

CAPUT II.

Saguntini proximum jam bellum cernentes auxilium ab Romanis per legatos petunt: dum Romæ consulitur, Saguntum ab Hannibale acriter oppugnatur: acrius a Saguntinis oppugnatio sustinetur.

ET jam omnia trans Iberum, præter Saguntinos, Carthaginiensium erant. Cum Saguntinis bellum nondum erat. cæterum jam belli causa certamina cum finitimis serebantur, maxime Turdetanis, quibus cum adesset idem, qui litis erat sator, nec certamen juris, sed vim quæri appararet, legati a Saguntinis Romam missi, auxilium ad bellum jam haud dubie imminens orantes. Consules tunc Romæ erant, P. Cornelius Scipio, & T. Sempronius Longus: qui cum legatis in senatum introductis de repub. retulissent, placuisseque mitti legatos in Hispaniam ad res sociorum inspiciendas, quibus si videretur digna causa, & Hannibali denuntiarent, ut ab Saguntinis, sociis populi Romani, abstineret, & Carthaginem in Africam trajicerent, ac sociorum populi Rom. querimonias deferrent: hac legatione decreta, necdum missa, omnium spe celerius Saguntum oppugnari allatum est. tunc delata ex integro res

res ad Senatum. Alii provincias consulibus Hispaniam, atque Africam decernentes, terra marique rem gerendam censebant Alii totum in Hispaniam Hannibalemque intendebant bellum. erant, qui non temere movendam rem tantam, expectandosque ex Hispania legatos censerent. Hæc sententia, quæ tutissima videbatur, vicit. legatique eo maturius missi P. Valerius Flaccus, & Q. Bæbius Tamphilus Saguntum ad Hannibalem, atque inde Carthaginem, si non abiisteretur bello, ad ducem ipsum in pœnam fœderis
7. rupti deposcendum. Dum ea Romani parant, consultantque, jam Saguntum summa vi oppugnabatur. Civitas ea longe opulentissima ultra Iberum fuit, sita passus mille ferme a mari. oriundi a Zacyntho insula dicuntur: mistique etiam ab Ardea Rutulorum quidam generis: cæterum in tantas brevi creverant opes, seu maritimis, seu terrestribus fructibus, seu multitudinis incremento, seu sanctitate disciplinæ, qua fidem socialem usque ad perniciem suam coluerunt Hannibal infesto exercitu ingressus fines, pervastatis passim agris, urbem tripartito aggreditur. Angulus muri erat in planiorem. patentiorem-

que, quam cætera circa, vallem vergens: adversus eum vineas agere instituit, per quas aries moenibus admoveri posset. Sed ut locus procul muro lacis æquus agendis vineis fuit: ita haudquaquam prospere, postquam ad effectum operis ventum est, cœptis succedebat. & turris ingens imminebat: & murus, ut in suspecto loco, supra cæteræ modum altitudinis munitus erat: & juventus delecta, ubi plurimum periculi ac laboris ostendebatur. ibi vi majore obsistebat. ac primo missilibus summovere hostem; nec quicquam satis tutum munientibus pati. deinde jam non pro mœnibus modo, atque turri tela micare, sed ad erumpendum etiam in stationes operaque hostium animus erat: quibus tumultuariis certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant, quam Pœni. Ut vero Hannibal ipse, dum murum incautius subit, adversum femur tragula graviter ictus cecidit; tanta circa fuga, atque trepidatio fuit, ut non multum abesset, quin opera ac vineæ desererentur. Obsidio deinde per paucos dies magis, 8.
quam oppugnatio fuit, dum vulnus ducis curaretur. per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab apparatu operum ac

munitionum nihil cessatum. Itaque acrius de integro obortum est bellum; pluribusque partibus, vix accipientibus quibusdam opera locis, vineæ cœptæ agi, admoverique aries. Abundabat multitudine hominum Pœnus. ad centum enim & quinquaginta millia habuisse in armis creditur. Oppidani ad omnia tuenda, atque obeunda multimoda arte distineri cœpti sunt: & non sufficiebant. jam enim feriebantur arietibus muri: quassatæ quoque multa partes erant. una continentibus ruinis nudaverat urbem. tres deinceps turres, quantumque inter eas muri erat, cum fragore ingenti prociderant; captumque oppidum ea ruina crediderant Pœni, qua, velut si pariter utrosque murus texisset, ita utrinque in pugnam procursum est. Nihil tumultuariæ pugnæ simile erat, quales in oppugnationibus urbium, per occasionem partis alterius, conseri solent: sed justæ acies, velut patenti campo, inter ruinas muri, tectaque urbis modico distantia intervallo constiterant. Hinc spes, hinc desperatio animos irritat: Pœno cepisse jam se urbem, si paululum adnitatur, credente: Saguntinis pro nudata mœnibus patria corpora opponentibus: nec ullo pedem referente, ne relicto a se loco hostem immitteret. Itaque quo acrius, & confertim magis utrinque pugnabatur, eo plures vulnerabantur, nullo inter arma corporaque vano intercidente telo. Falarica erat Saguntinis, missile telum, hastili oblongo, & cætera tereti, præterquam ad extremum, unde ferrum extabat. id, sicut in pilo, quadratum, stuppa circumligabant, linebantque pice; ferrum autem tres in longum habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus posset. sed id maxime, etiam si hæsisset in scuto, nec penetrasset in corpus, pavorem faciebat, quod cum medium accensum mitteretur, conceptumque ipso motu multo majorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumque militem ad insequentes ictus præbebat. Cum ergo diu 9. anceps fuisset certamen, & Saguntinis, quia præter spem resisterent, crevissent animi; Pœnus, quia non vicisset, pro victo esset; clamorem repente oppidani tollunt, hostemque in ruinas muri expellunt: inde impeditum trepidantemque exturbant: postremo fusum, fugatumque in castra redigunt.

CA-

CAPUT III.

Missi ab Roma Legati ad Hannibalem, neque ab eo recepti, Carthaginem proficiscuntur: quum in pœnam rupti fœderis Hannibalem deposcerent, Anno causam eorum suscipit: tergiversante senatu, nihil legatione proficitur.

INterim ab Roma legatos venisse, nuntiatum est, quibus obviam ad mare missi ab Hannibale, qui dicerent, nec tuto eos adituros inter tot tam efferatarum gentium arma, nec Hannibali in tanto discrimine rerum operæ esse legationes audire. Apparebat, non admissos protinus Carthaginem ituros Literas igitur, nuntiosque ad principes factionis Barchinæ præmittit, ut præpararent suorum animos, ne quid pars altera gratificari pro Romanis
10 posset. Itaque præterquam quod admissi, auditique non sunt, ea quoque vana atque irrita legatio fuit. Anno unus, adverso senatu, causam fœderis rupti, magno silentio, propter auctoritatem suam, cum assensu audientium egit. *Per deos fœderum arbitros ac testes monuisse, prædixisse se, ne Amilcaris progeniem ad exercitum mitterent. non manes, non stirpem ejus conquiescere viri: nec unquam, donec sanguinis nominisque Barchini quisquam supersit, quietura Romana fœdera. Juvenem flagrantem cupidine regni, viamque unam ad id cernentem, si ex bellis bella serendo, succinctus armis legionibusque vivat, velut materiam igni præbentes, ad exercitus misistis. aluistis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum vestri circumsident exercitus, unde arcentur fœdere: mox Carthaginem circumsidebunt Romanæ legiones, ducibus iisdem diis, per quos priore bello rupta fœdera sunt ulti. Utrum hostem, an vos, an fortunam utriusque populi ignoratis? Legatos ab sociis, & pro sociis venientes bonus imperator vester in castra non admisit, jus gentium sustulit. hi tamen, unde ne hostium quidem legati arcentur, pulsi ad vos veniunt, res ex fœdere repetunt: publica fraus absit: auctorem culpæ, & reum criminis deposcunt. quo lenius agunt, segnius incipiunt: eo, quum cœperint, vereor, ne perseverantius sæviant. Aegates insulam, Erycemque ante oculos proponite, quæ terra marique per quatuor & viginti annos passi sitis. Nec puer hic dux erat, sed pater ipse Amilcar, Mars alter, ut isti volunt. sed tunc Tarento & Italia non abstinueramus ex fœdere: sicut nunc Sagunto non abstinemus. vicerunt ergo dii, hominesque: & id, de quo verbis ambigebatur, uter populus*

*fœdus rupisset, eventus belli, velut æquus judex, undè jus stabat, ei victoriam dedit. Carthagini nunc Hannibal vineas, turresque admovet: Carthaginis mœnia quatit ariete. Saguntì ruinæ [falsus utinam vates sim] nostris capitibus incident: susceptumque cum Saguntinis bellum, habendum cum Romanis est. Dedemus ergo Hannibalem? dicet aliquis. Scio meam levem esse in eo auctoritatem, propter paternas inimicitias. sed & Amilcarem eo perisse lætatus sum, quod, si ille viveret, bellum jam cum Romanis haberemus: & hunc juvenem, tanquam furiam, facemque hujus belli, odi, ac detestor; nec dedendum solum * ad piaculum rupti fœderis, sed, si nemo deposcat, devehendum in ultimas maris terrarumque oras, ablegandumque eo, unde nec ad nos nomen famaque ejus accedere, nec sollicitare quietæ civitatis statum possit. Ego autem ita censeo, legatos extemplo Romam mittendos, qui senatui satisfaciant: alios qui Hannibali nuncient, ut exercitum, ab Sagunto abducat: ipsumque Hannibalem ex fœdere Romanis dedant. tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno.* Cum Anno peroraſſet, nemini omnium certare oratione cum eo necesse fuit: adeo prope omnis senatus Hannibalis erat, infestiusque locutum arguebant Annonem, quam Flaccum Valerium, legatum Romanum. Responsum inde legatis Romanis est, *bellum ortum ab Saguntinis, non ab Hannibale esse. populum Romanum injuste facere, si Saguntinos, vetustissimæ Carthaginiensium societati præponat.*

CAPUT IV.

Saguntini tum atroci, tum longa obsidione fessi, quum tristes conditiones pacis asferentur, primores, igne in foro accenso, sese cum omni auro, atque argento in illum conjiciunt: impetu deinde facto per muri ruinam, Hannibal urbem capit: sine discrimine facta cæde, ingenti prædæ potitur.

DUm Romani tempus terunt legationibus mittendis, Hannibal, quia fessum militem præliis, operibusque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit, stationibus ad custodiam vinearum, aliotumque operum dispositis. interim animos eorum nunc ira in hostes stimulando, nunc spe præmiorum accendit. ut vero pro concione prædam captæ urbis edixit militum fore, adeo accensi omnes sunt, ut, si extemplo signum datum esset, nulla vi resisti videretur posse. Saguntini,

* al. id.

tini, ut a prælliis quietem habuerant, nec lacessentes, nec lacessiti per aliquot dies: ita non nocte, non die unquam cessaverant ab opere, ut novum murum ab ea parte, qua patefactum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde oppugnatio eos aliquanto atrocior, quam ante, adorta est: nec, qua primum, aut potissimum parte ferrent opem, cum omnia variis clamoribus streperent, satis scire poterant. Ipse Hannibal, qua turris mobilis omnia munimenta urbis superans altitudine agebatur, hortator aderat. quæ quum admota, catapultis, balistisque per omnia tabulata dispositis, muros defensoribus nudasset, tum Hannibal occasionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit. Nec erat difficile opus, quod cæmenta non calce durata erant, sed interlita luto, structuræ antiquæ genere. itaque antequam caderetur, ruebat: perque patentia ruinis, agmina armatorum in urbem vadebant. locum quoque editum capiunt; collarisque eo catapultis, balistisque, ut castellum in ipsa urbe, velut arcem imminentem, haberent, muro circumdant. & Saguntini murum interiorem ab non dum capta urbis parte ducunt. Utrinque summa vi & muniunt. & pugnant. sed interiora tuendo, minorem in dies urbem Saguntini faciunt. simul crescit inopia omnium longa obsidione, & minuitur expectatio externæ opis, cum tam procul Romani, unica spes, circa omnia hostium essent. paulisper tamen affectos animos recreavit repentina profectio Hannibalis in Cretanos, Carpetanosque: qui duo populi delectus acerbitate conterrati, retentis conquisitoribus, metum defectionis cum præbuissent, oppressi celeritate Hannibalis, omiserunt mota arma. Nec Saguntî oppugnatio segnior erat, Maharbale Himiliconis filio, quem præfecerat Hannibal, ita impigre rem agente, ut, ducem abesse, nec cives, nec hostes sentirent. Is & prælia aliquot secunda fecit, & tribus arietibus aliquantum muri discussit: strataque omnia recentibus ruinis advenienti Hannibali ostendit. itaque ad ipsam arcem extemplo ductus exercitus, atrexque prælium cum multorum utrinque cæde initum, & pars arcis capta est. Tentata deinde per duos exigua pacis spes, Alconem Saguntinum, & Alorcum Hispanum Alco, insciis Saguntinis, precibus aliquid

quid moturum ratus, quum ad Hannibalem noctu transisset, postquam nihil lacrymæ movebant, conditionesque tristes, ut ab irato victore, ferebantur, transfuga ex oratore factus, apud hostem mansit, moriturum affirmans, qui sub conditionibus his de pace ageret. Postulabatur autem, redderentres Turdetanis: traditoque omni auro atque argento, egressi urbe cum singulis vestimentis, ibi habitarent, ubi Pœnus jussisset. Has pacis leges abnuente Alcone accepturos Saguntinos, Alorcus, vinci animos, ubi alia vincantur, affirmans, se pacis ejus interpretem fore pollicetur. Erat autem tum miles Hannibalis: cæterum publice Saguntinis amicus, atque hospes. Tradito palam telo custodibus hostium, transgressus munimenta, ad prætorem Saguntinum (& ipse ita jubebat) est deductus. Quo cum extemplo concursus omnis generis hominum esset factus, summota cætera multitudine, senatus Alorco datus est. Cujus
13 talis oratio fuit. *Si civis vester Alco, sicuti ad pacem petendam ad Hannibalem venit, ita pacis conditiones ab Hannibale ad vos retulisset, supervacaneum hoc mihi fuisset iter, quo nec orator Hannibalis, nec transfuga ad vos venissem. quum vero ille aut vestra, aut sua culpa manserit apud hostem: si metum simulavit, sua: vestra, si periculum est apud vos vera referentibus: ego, ne ignoraretis esse aliquas & salutis, & pacis vobis conditiones, pro veteri hospitio, quod mihi vobiscum est, ad vos veni. Vestra autem causa me, nec ullius alterius, loqui, quæ loquor apud vos, vel ea fides sit, quod neque dum vestris viribus restitistis, neque dum auxilia ab Romanis speraßis, pacis unquam apud vos mentionem feci. postquam nec ab Romanis vobis ulla spes est, nec vestra jam aut arma vos, aut mœnia satis defendunt, pacem affero ad vos magis necessariam, quam æquam. cujus ita aliqua spes est, si eam quemadmodum, ut victor, fert Hannibal, sic vos, ut victi, auditis: si non id, quod amittitur, in damno, cum omnia victoris sint, sed quicquid relinquitur, pro munere habituri estis. Urbem vobis, quam ex magna jam parte dirutam, captam fere totam habet, adimit: agros relinquit, locum assignaturus, in quo novum oppidum ædificetis: aurum, argentumque omne, publicum privatumque, ad se jubet deferri: conjugum, vestraque corpora, ac liberorum vestrorum servat inviolata, si inermes cum binis vestimentis velitis a Sagunto exire. Hæc victor*

hostis

hostis imperat hæc, quanquam sint gravia, atque acerba, fortuna vestra vobis suadet. Ejusdem haud despero, cum omnium potestas ei a vobis facta sit, aliquid ex his rebus remissurum. Sed hæc patienda censeo potius, quam trucidari corpora vestra, rapi trahique ante ora vestra conjuges, ac liberos belli iure sinatis. Ad hæc
34 audienda cum circumfusa paulatim multitudine, permistum senatui esset populi concilium, repente primores, secessione facta, priusquam responsum daretur, argentum, aurumque omne ex publico privatoque in forum collatum, in ignem ad id raptim factum conjicientes, eodem plerique semetipsos præcipitaverunt. Cum ex eo pavor, ac trepidatio totam urbem pervasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur. turris diu quassata prociderat: perque ruinam ejus cohors Pœnorum impetu facto quum signum imperatori dedisset, nudatam stationibus custodiisque solitis hostium esse urbem, non cunctandum in tali occasione ratus Hannibal, totis viribus aggressus urbem, momento cepit: signo dato, ut omnes puberes interficerentur quod imperium crudele. cæterum prope necessarium cognitum in ipso eventu est. cui enim parci potuit ex iis, qui aut inclusi cum conjugibus ac liberis, domos super seipsos concremaverunt; aut armati nullum ante finem pugnæ, quam morientes, fecerunt? Captum oppidum est cum 15
ingenti præda. quanquam pleraque ab dominis de industria corrupta erant, & in cædibus. vix ullum discrimen ætatis ira fecerat, & captivi militum præda fuerant: tamen ex pretio rerum venditarum aliquantum pecuniæ redactum esse constat, & multam pretiosam supellectilem, vestemque missam Carthaginem. Octavo mense, quam cœptum oppugnari. captum Saguntum quidam scripsere: inde Carthaginem. Novam in hiberna Hannibalem concessisse: quinto deinde mense quam a Carthagine profectus sit, in Italiam perveniisse. Quæ si ita sunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius, & T. Sempronius consules fuerint. ad quos & in principio oppugnationis legati Saguntini missi sint: & qui in suo magistratu cum Hannibale, alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam pugnaverint. aut omnia breviora aliquanto fuere: aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius, & T. Sempronius consules fuerunt, non cœptum

ptum oppugnari est, sed captum. nam excessisse pugna ad Trebiam in annum Cn. Servilii, & C. Flaminii non potest: qua Flaminius Arimini consulatum iniit, creatus ab T. Sempronio consule: qui post pugnam ad Trebiam, ad creandos consules Romam quum veniset, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit.

CAPUT V.

Nuntiato Romam Sagunti excidio, multiplex perturbatio Urbem occupat: tanquam ad imminens jam bellum terrestres maritimaque copiæ comparantur: missis ad Carthaginienses legatis, quum publico consilio expugnatum Saguntum responsum esset, dux legationis Fabius, sinu ex toga, bellum, an pacem malint pronuntiatur: succlamantibus, daret utrum vellet, bellum, effusio sinu, denuntiat.

16. SUb idem fere tempus & legati, qui redierant a Carthagine, Romam retulerunt omnia hostilia esse: & Sagunti excidium nuntiatum est: tantusque simul mœror patres, misericordiaque sociorum peremptorum indigne, & pudor non lati auxilii, & ira in Carthaginienses, metusque de summa rerum cepit, velut si jam ad portas hostis esset: ut tot uno tempore motibus animi turbati trepidarent magis, quam consultarent. Nam neque hostem acriorem bellicosioremque secum congressum: nec rem Romanam tam desidem unquam fuisse, atque imbellem. Sardos, Corsosque, & Istros, atque Illyrios lacessisse magis, quam exercuisse Romana arma: & cum Gallis tumultuatum magis, quam belligeratum. Pœnum, hostem veteranum, trium & viginti annorum militia durissima inter Hispanas gentes semper victorem, primum Amilcare, deinde Asdrubale, nunc Hannibale duce acerrimo assuetum, recentem ab excidio opulentissimæ urbis Iberum transire, trahere secum tot excitos Hispanorum populos: conciturum avidas semper armorum Gallicas 17
gentes: cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia, ac pro mœnibus Romanis esse. Nominatæ jam antea consulibus provinciæ erant. tum sortiri jussi, Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia evenit. Sex in eum annum decretæ legiones, & sociorum quantum ipsis videretur, & classis, quanta parari posset. quatuor & viginti peditum Romanorum millia sunt scripta, mille, & octingenti equites: sociorum XLIII pedi-

tum,

tum, & IIII equitum, naves CCXX quinqueremes, celoces viginti deductæ. Latum inde ad populum, vellent, juberent, populo Carthaginiensi bellum indici, ejusque belli causſa ſupplicatio per urbem habita, atque adorati dii, ut bene, ac feliciter eveniret, quod bellum populus Romanus juſſiſſet. Inter conſules ita copiæ diviſæ. Sempronio datæ legiones duæ: ea quaterna millia erant peditum, & trecenti equites: ſociorum ſexdecim millia peditum, equites mille octingenti, naves longæ CLX. celoces duodecim. Cum his terreſtribus maritimiſque copiis T Sempronius miſſus in Siciliam, ira in Africam tranſgreſſurus, ſi ad arcendum Italiâ Pœnum conſul alter ſatis eſſet. Cornelio minus copiarum datum; quia L. Manlius prætor & ipſe cum haud invalido præſidio in Galliam mittebatur. navium maxime Cornelio numerus diminutus, LX quinqueremes datæ; (neque enim mari venturum, aut ea parte dimicaturum hoſtem credebant) & duæ Romanæ legiones cum ſuo juſto equitatu, & quatuordecim millibus ſociorum peditum, equitibus mille ducentis. Duas legiones Romanas, & quatuordecim millia ſociorum peditum, mille equites ſocios, DC. Romanos, Gallia provincia eodem anno verſa in Punicum bellum habuit. His ita comparatis, ut omnia juſta ante bellum fierent, legatos majores natu, Q. Fabium, M. Livium, L. Aemilium, C. Licinium, Q. Bæbium, in Africam mittunt ad percontandos Carthaginienſes, publico ne conſilio Hannibal Saguntum oppugnaſſet: & ſi, id quod facturi videbantur, faterentur, ac defenderent publico conſilio factum, ut indicerent populo Carthaginienſi bellum. Romani poſtquam Carthaginem venerunt, quum ſenatus datus eſſet, & Q. Fabius nihil ultra, quam unum, quod mandatum erat, percontatus eſſet: tum ex Carthaginiensibus unus * princeps: *Vana, Romani*, inquit, *& prior legatio fuit, quum Hannibalem tanquam ſuo conſilio Saguntum oppugnantem, depoſcebatis. Cæterum hæc legatio verbis adhuc lenior eſt, re aſperior. tunc enim Hannibal & inſimulabatur, & depoſcebatur. nunc a nobis & confeſſio culpæ eximitur: & ut a confeſſis res extemplo repetuntur. Ego autem non, privato, publico ne conſilio Saguntum oppugnatum ſit, quærendum cen-* 18

* al. præceps.

censeo: sed utrum jure, an injuria, nostra enim hæc quæstio, atque animadversio in civem nostrum est, nostro, an suo fecerit arbitrio. vobiscum una disceptatio est, licuerit ne per fœdus fieri. Itaque quoniam discerni placet, quid publico consilio, quid sua sponte imperatores faciant: nobis vobiscum fœdus est a Lutatio consule ictum, in quo cavetur utrorumque socius. nihil de Saguntinis [necdum enim erant socii vestri] cautum est. At enim eo fœdere, quod cum Asdrubale ictum est, Saguntini excipiuntur: adversus quod nihil ego dicturus sum, nisi quod a vobis didici. vos enim quod C. Lutatius Consul primo nobiscum fœdus icit, quia neque auctoritate patrum, nec populi jussu ictum erat, negastis vos eo teneri. itaque aliud de integro fœdus publico consilio ictum est. Si vos non tenent vestra fœdera, nisi ex auctoritate aut jussu vestro icta: ne nos quidem Asdrubalis fœdus, quod nobis insciis icit, obligare potuit. Proinde omittite Saguntî, atque Iberi mentionem facere: & quod duo parturit animus vester, aliquando pariat. Tum Romanus sinu ex toga facto, hic, inquit, vobis bellum, & pacem portamus: utrum placet, sumite. Sub hanc vocem haud minus ferociter, daret utrum vellet, succlamatum est. & quum is iterum sinu effuso bellum dare dixisset, accipere se omnes responderunt: &, quibus acciperent animis, iisdem se gesturos. Hæc directa 12
percontatio, ac denuntiatio belli magis ex dignitate populi Romani visa est, quam de fœderum jure verbis disceptare, quum ante, tum maxime Sagunto excisa. nam si verborum disceptationis res esset, quod fœdus Asdrubalis cum Lutatii priore fœdere commutatum est, comparandum non erat: quum in Lutatii fœdere differre additum esset, ita id ratum fore, si populus censuisset: in Asdrubalis fœdere nec exceptum tale quicquam fuerit, & tot annorum silentio ita vivo eo comprobatum sit fœdus, ut ne mortuo quidem auctore quicquam mutaretur. quanquam & si priore fœdere staretur, satis cautum erat Saguntinis, sociis utrorunque exceptis. nam neque additum erat his, qui tunc essent: nec, ne qui postea assumerentur. & quum assumere novos liceret socios, quis æquum censeret, aut ob nulla quenquam merita in amicitiam recipi, aut receptos in fidem non defendi? tantum, ne Carthaginiensium socii aut solicitarentur ad defectionem, aut sua sponte desciscentes reciperentur. CA-

CAPUT VI.

Et in Hispania, & in Gallia nequicquam ab Romanis legatis auxilia conquiruntur.

LEgati Romani ab Carthagine, sicut his Romæ imperatum erat, in Hispaniam, ut aut adirent civitates, ut in societatem pellicerent, aut averterent a Pœnis, trajecerunt. Ad Bargusios primum venerunt: a quibus benigne excepti, quia tædebat imperii Punici, multos trans Iberum populos ad cupidinem novæ fortunæ erexerunt. ad Volcianos inde est ventum: quorum celebre per Hispaniam responsum, cæteros populos a societate Romana avertit. ita enim maximus natu ex iis in concilio respondit: *Quæ verecundia est, vos, Romani, postulare, uti vestram Carthaginiensium præponamus amicitiæ, quum qui id fecerunt, Saguntinos, crudelius, quam Pœnus hostis perdidit, vos socii prodideritis? ibi quæratis socios, censeo, ubi Saguntina clades ignota est: Hispanis populis sicut lugubre, ita insigne documentum Sagunti ruina erunt, ne quis fidei Romanæ, aut societati confidat.* inde extemplo abire finibus Volcianorum jussi, ab nullo deinde concilio Hispaniæ benigniora verba tulere. itaque nequicquam peragrata Hispania in Gallia transeunt. In his 20
nova, terribilisque species visa est, quod armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt. Cum, verbis extollentes virtutem gloriamque populi Romani, ac magnitudinem imperii, petissent, ne Pœno bellum Italiæ inferenti, per agros, urbesque suas transitum darent: tantus cum fremitu risus dicitur ortus, ut vix a magistratibus, maioribusque natu juventus sedaretur. adeo stolida, impudensque postulatio visa est, censere, ne in Italiam transmittant Galli bellum, ipsos id avertere in se, agrosque suos pro alienis populandos objicere. Sedato tandem fremitu, responsum legatis est, *neque Romanorum in se meritum esse, neque Carthaginiensium injuriam, ob quæ aut pro Romanis, aut adversus Pœnos sumant arma. Contra ea, audire se, gentis suæ homines agris, finibusque Italiæ pelli a populo Romano, stipendiumque pendere, & cætera indigna pati.* Eadem ferme in cæteris Galliæ conciliis dicta, auditaque: nec hospitale quicquam, pacatumve satis prius auditum, quam Massiliam venerunt. ibi omnia ab sociis inquisita cum cura ac fide, cognita: *præoccupatos jam ab Hannibale Gallorum animos esse.*

sed

sed ne illi quidem ipsi satis mitem gentem fore, [adeo ferocia, atque indomita ingenia esse] ni subinde auro, cujus avidissima gens est, principum animi concilientur. Ita peragratis Hispaniæ, & Galliæ populis, legati Romam redeunt, haud ita multo post, quam consules in provincias profecti erant. civitatem omnem in exspectationem belli erectam invenerunt, satis constante fama, jam Iberum Pœnos transisse.

CAPUT VII.

Hannibal, facta militibus suas domos visendi potestate, primo vere adesse jubet: ad dictum quum convenissent, maximo futuro bello necessaria præparat: firmata præsidiis Africa, velictoque in Hispania cum magnis copiis Asdrubale fratre, ad Iberum progreditur: ibi divino prodigio monitus, ut pergat, Iberum, inde etiam Pyrenæum, subactis omnibus circa populis, superat.

21 HAnnibal, Sagunto capto, Carthaginem Novam in hiberna concesserat. ibique auditis, quæ Romæ, quæque Carthagine acta decretaque forent, seque non ducem solum, sed etiam causam esse belli, partitis, divenditisque reliquiis prædæ, nihil differendum ratus, Hispani generis milites convocat: *Credo ego vos*, inquit, *socii, & ipsos cernere, pacatis omnibus Hispaniæ populis, aut finiendam vobis militiam, exercitusque dimittendos esse, aut in alias terras transferendum bellum. ita enim hæ gentes non pacis solum, sed etiam victoriæ bonis florebunt, si ex aliis gentibus prædam, & gloriam quæremus. itaque quum longinqua ab domo instet militia, incertumque sit, quando domos vestras, & quæ cuique ibi cara sint, visuri sitis: si quis vestrum suos invisere vult, commeatum do. primo vere, edico, adsitis, ut, dis bene juvantibus, bellum ingentis gloriæ, prædæque futurum incipiamus.* Omnibus fere visendi domos oblata ultro potestas grata erat, & jam desiderantibus suos, & longius in futurum providentibus desiderium. Per totum tempus hyemis quies inter labores aut jam exhaustos, aut mox exhaustiendos, renovavit corpora animosque ad omnia de integro patienda. vere primo ad edictum convenere. Hannibal, quum recensuisset omnium auxilia gentium, Gades profectus Herculi vota exsolvit: novisque se obligat votis, si cærera prospere evenissent. Inde partiens curas simul inferendi, atque arcendi belli, ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasque itenere Italiam pete-

ret,

ret, nuda, apertaque Romanis Africa ab Sicilia esset, valido præsidio eam firmare statuit, pro eo supplementum ipse ex Africa, maxime jaculatorum levium, armis petiit: ut Afri in Hispania, Hispani in Africa, melior procul ab domo futurus uterque miles, velut mutuis pignoribus obligati stipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites cetratos misit in Africam, & funditores Baleares octingentos septuaginta, equites mistos ex multis gentibus mille ducentos, has copias partim Carthagini præsidio esse, partim distribui per Africam jubet. simul conquisitoribus in civitates missis, quatuor millia conscripta delectæ juventutis, præsidium eosdem, & obsides duci Carthaginem
22 jubet. neque Hispaniam negligendam ratus, atque ideo haud minus, quod haud ignarus erat, circuitam ab Romanis eam legatis ad solicitandos principum animos, Asdrubali fratri, viro impigro, eam provinciam destinat, firmatque eum Africis maxime præsidiis, peditum Afrorum XI. millibus, octingentis quinquaginta Liguribus, trecentis Balearibus. ad hæc peditum auxilia additi equites Libyphœnices, mistum Numidicum Afris genus, trecenti, & Numidæ, Maurique accolæ Oceani ad mille octingentos, & parva Ilergetum manus, ex Hispania ducenti equites, &, ne quod terrestris deesset auxilii genus, elephanti XIV. classis præterea data ad tuendam maritimam oram: quia qua parte belli vicerant, ea tum quoque rem gesturos Romanos, credi poterat: quinquaginta quinqueremes, quadriremes duæ, triremes quinque: sed aptæ instructæque remigio triginta & duæ quinqueremes erant, & triremes quinque. Ab Gadibus Carthaginem ad hibetna exercitus redit: atque inde profectus præter Etovissam urbem ad Iberum, maritimamque oram ducit. Ibi, fama est, in quiete visum ab eo juvenem divina specie, qui *se ab Jove* diceret *ducem in Italiam Hannibali missum: proinde sequeretur, neque usquam a se flecteret oculos*, pavidum primo, nusquam circumspicientem, aut respicientem; secutum; deinde cura humani ingenii, quum quidnam id esset, quod respicere vetitus esset, agitaret animo, temperare oculis nequivisse. tum vidisse post se serpentem mira magnitudine cum ingenti arborum ac virgultorum strage ferri: ac post inse-

qui

qui cum fragore cœli nimbum, tum, quæ moles ea, quidve prodigii esset, quærentem, audisse, *vastitatem Italiæ esse: pergeret porro ire, nec ultra inquireret, sineretque fata* 23 *in occulto esse*. Hoc visu lætus, tripartito Iberum copias trajecit, præmissis, qui Gallorum animos, qua traducendus exercitus erat, donis conciliarent, Alpiumque transitus specularentur, nonaginta millia peditum, duodecim millia equitum Iberum traduxit. Ilergetes inde, Bargusiosque, & Ausetanos, & Aquitaniam, quæ subjecta Pyrenæis montibus est, subegit: oræque huic omni præfecit Annonem, ut fauces, quæ Hispanias Galliis jungunt, in potestate essent. Decem millia peditum, Annoni ad præsidium obtinendæ regionis data, & mille equites. Postquam per Pyrenæum saltum traduci exercitus cœptus est, rumorque per barbaros manavit certior de bello Romano: tria millia inde Carpetanorum peditum iter averterunt. constabat, non tam bello motos, quam longinquitate viæ, insuperabilique Alpium transitu. Hannibal, quia revocare, aut vi retinere eos, anceps erat, ne cæterorum etiam ferocis animi irritarentur, supra septem millia hominum domos remisit, quos & ipse gravari militia senserat, Carpetanos quoque ab se dimissos simulans. Inde, ne mora, atque 24 otium animos solicitarent, cum reliquis copiis Pyrenæum transgreditur: & ad oppidum Illiberim castra locat.

CAPUT VIII.

Galliæ aliquot populi adventu Hannibalis consternati arma capiunt: donis deinde delinniti, transitum illi per suos fines tutum permittunt.

GAlli, quanquam Italiæ bellum inferri audiebant, tamen quia vi subactos trans Pyrenæum Hispanos fama erat, præsidiaque valida imposita; metu servitutis ad arma consternati, Ruscinonem aliquot populi conveniunt, quod ubi Hannibali nuntiatum est, moram magis, quam bellum metuens, oratores ad regulos eorum misit, *colloqui semetipsum velle cum his: & vel illi propius Illiberim accederent, vel se Ruscinonem processurum, ut ex propinquo congressus facilior esset. nam & accepturum eos in castra sua se lætum, nec cunctanter se ipsum ad eos venturum. hospitem enim se Galliæ, non hostem adveniisse: nec strictiorum ante gladium, si per Gallos liceat, quam in Italiam venisset*. Et per nuntios quidem hæc. Ut ve-

ro

ro reguli Gallorum, castris ad Illiberim extemplo motis, haud gravate ad Pœnum venerunt, capti donis, cum bona pace exercitum per fines suos præter Ruscinonem oppidum transmiserunt.

CAPUT IX.

Ad famam adventantis Hannibalis, Boii Romanis infensi, ab illis deficiunt: Mutinam quum oppugnarent, missos ad conquerendum legatos violant: Manlium prætorem, his ferentem auxilium, cum multa cæde aderiuntur. Romam perlato tumultu, mittitur cum novo exercitu C. Atilius prætor. Consul quoque P. Cor. Scipio occursurus Hannibali, navibus ab Urbe profectus, Massiliam pervenit.

25 IN Italiam interim nihil ultra, quam Iberum transisse Hannibalem, a Massiliensium legatis Romam perlatum erat: quum perinde ac si Alpes jam transisset, Boii solicitatis Insubribus defecerunt: nec tam ob veteres in populum Romanum iras, quam quod nuper circa Padum, Placentiam, Cremonamque colonias in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur. Itaque armis repente arreptis, in eum ipsum agrum impetu facto, tantum terroris ac tumultus fecerunt, ut non agrestis modo multitudo, sed ipsi Triumviri Romani, qui ad agrum venerant assignandum, diffisi Placentiæ mœnibus, Mutinam confugerint, C. Lutatius, C. Servilius, T. Annius. Lutatii nomen haud dubium est. pro C. Servilio, & T. Annio, Q. Acilium, & C. Herennium habent quidam annales: alii P. Cornelium Asinam, & C. Papirium Masonem. Id quoque dubium est, legati ad Bojos ad expostulandum missi violati sint, an in Triumviros agrum metantes impetus sit factus. Mutinæ quum obsiderentur & gens ad oppugnandarum urbium artes rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, segnis intactis assideret muris, simulari cœptum de pace agi; evocatique ab Gallorum principibus legati ad colloquium, non contra jus modo gentium, sed violata etiam, quæ data in id tempus erat, fide, comprehenduntur, negantibus Gallis, nisi obsides sibi redderentur, eos se dimissuros. Quum hæc de legatis nuntiata essent, & Mutina, præsidiumque in periculo esset, L. Manlius prætor, ira accensus, effusum agmen ad Mutinam ducit. Silvæ tunc circa viam erant, plerisque locis incultis. ibi inexplorato profectus, in insidias præcipitatus, multaque

cum

cum cæde suorum ægre in apertos campos emersit. ibi castra communita: &, quia Gallis ad tentanda ea defuit spes, refecti sunt militum animi, quanquam accisas res satis constabat. Iter deinde de integro cæptum: nec dum per patentia loca ducebatur agmen, quum apparuit hostis. ubi rursus silvæ intratæ, tum postremos adorti, cum magna trepidatione ac pavore omnium, octingentos milites occiderunt: sex signa ademere. Finis inde & Gallis territandi, & pavendi Romanis fuit, ut ex saltu invio, atque impedito evasere. inde apertis locis facile tutantes agmen Romani, Tanetum vicum propinquum Pado contendere. ibi se munimento ad tempus, commeatibusque fluminis, & Brixianorum Gallorum auxilio adversus crescentem in dies multitudinem ho-
26 stium tutabantur. Qui tumultus repens postquam est Romam perlatus, & Punicum insuper Gallico bello auctum patres acceperunt: C. Atilium prætorem cum una legione Romana, & quinque millibus sociorum delectu novo a consule conscriptis, auxilium ferre Manlio jubent. qui sine ullo certamine (abscesserant enim metu hostes) Tanetum pervenit. Et P. Cornelius, in locum ejus, quæ missa cum prætore fuerat, transcripta legione nova, profectus ab urbe sexaginta longis navibus præter oram Etruriæ, Ligurumque, & inde Salyum, * mox pervenit Massiliam: & ad proximum ostium Rhodani (pluribus enim divisus amnis in mare decurrit) castra locat, vixdum satis credens Hannibalem superasse Pyrenæos montes. quem ut de Rhodani quoque transitu agitare animadvertit, incertus, quonam ei loco occurreret, necdum satis refectis ab jactatione maritima militibus, trecentos interim delectos equites, ducibus Massiliensibus, & auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia, visendosque ex tuto hostes præmittit.

CAPUT X.

Hannibal ubi ad Rhodanum pervenit, transitum parat: quum resistentes ex adversa ripa Gallos per Annonem Bomilcaris filium, jussum quam occultissime cum parte copiarum fluvium superare, avertisset; exercitum traducit.

HAnnibal, cæteris metu, aut pretio pacatis, jam in Volcarum pervenerat agrum, gentis validæ. colunt autem circa utranque ripam Rhodani: sed diffisi citeriore agro ar-

* al. montes.

arceri Pœnum posse, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum trajectis, ulteriorem ripam amnis obtinebant. Cæteros accolas fluminis Hannibal, & eos ipsos, quorum sedes tenuerat, simul pellicit donis ad naves undique contrahendas, fabricandasque: simul & ipsi trajici exercitum, levarique quamprimum regionem suam tanta urgente hominum turba cupiebant. Itaque ingens coacta vis navium est, lintriumque temere ad vicinalem usum paratarum. novasque alias primum Galli inchoantes cavabant ex singulis arboribus: deinde & ipsi milites simul copia materiæ, simul facilitate operis inducti, alveos informes, nihil, dummodo innare aquæ, & capere onera possent, curantes, raptim faciebant, quibus se, suaque transveherent. Jamque omnibus satis comparatis ad trajiciendum, terrebant ex adverso hostes, omnem ripam * equis, virisque obtinentes: quos ut averteret, Annonem, Pomilcaris filium, vigilia prima noctis cum parte copiarum, maxime Hispanis, adverso flumine ire iter unius diei jubet: & ubi primo posset, quam occultissime trajecto amni, circumducere agmen: ut, quum facto opus sit, adoriatur ab tergo hostem. ad id dati duces Galli educunt inde millia quinque & XX. ferme supra parvæ insulæ circumfusum amnem, latiorem ubi dividebatur, eoque minus alto alveo transitum ostendere. ibi raptim cæsa materia, rateisque fabricatæ, in quibus equi virique, & alia onera traicerentur. Hispani sine ulla mole, in utres vestimentis conjectis, ipsi cetris suppositis incubantes flumen transnatavere. Et alius exercitus ratibus junctis trajectus, castris prope flumen positis, nocturno itinere atque operis labore fessus, quiete unius diei reficitur, intento duce ad consilium opportune exequendum. Postero die profecti ex loco, prodito fumo significant se transisse, & haud procul abesse. Quod ubi accepit Hannibal, ne tempori deesset, dat signum ad trajiciendum. Jam paratas aptataque habebat pedes lintres. eques fere propter equos nantes navium agmen ad excipiendum adversi impetum fluminis * parte superiore transmittens, tranquillitatem infra trajicientibus lintribus præbebat. equorum pars magna nantes loris a puppibus trahebantur,

* al. equites, virique.

tur, præter eos, quos in-
28 structos frenatosque, ut extemplo egresso in ripam equiti usui essent, imposuerant in naves. Galli occurrant in ripam cum variis ululatibus, cantuque moris sui, quatientes scuta super capita, vibrantesque dextris tela: quanquam & ex adverso terrebat tanta vis navium cum ingenti sono fluminis, & clamore vario nautarum, & militum, qui nitebantur perrumpere impetum fluminis, & qui ex altera ripa trajicientes suos hortabantur. Jam satis paventes adverso tumultu, terribilior ab tergo adortus clamor, castris ab Annone captis. mox & ipse aderat, ancepsque terror circumstabat: & e navibus tanta vis armatorum in terram evadens, & a tergo improvisa premebat acies. Galli, postquam vim facere conati, ultro pellebantur, qua patere visum maxime iter, perrumpunt: trepidique in vicos passim suos diffugiunt. Hannibal, cæteris copiis per otium traductis, spernens jam Gallicos tumultus, castra locat. Elephantorum trajiciendorum varia consilia fuisse credo: certe varia memoria est actæ rei. quidam, congregatis ad ripam elephantis, tradunt ferocissimum ex his irritatum a rectore suo, quum refugientem eum in aquam natantem sequeretur, traxisse gregem, ut quenque timentem altitudinem destituerat vadum, impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente. Cæterum magis constat ratibus trajectos id, ut tutius consilium ante rem foret, ita acta re, ad fidem pronius est. Ratem unam ducentos longam pedes, quinquaginta latam, a terra in amnem porrexerunt: quam, ne secunda aqua deferretur, pluribus retinaculis validis parte superiore ripæ religatam, pontis in modum, humo injecta constraverunt, ut belluæ audacter velut per solum ingrederentur. altera ratis æque lata, longa pedes centum, ad trajiciendum flumen apta, huic copulata est: & cum elephanti per stabilem ratem, tanquam viam, præcedentibus fœminis, acti, in minorem applicatam transgressi sunt: ea extemplo resolutis, quibus leviter annexa erat, vinculis, ab actuariis aliquot navibus ad alteram ripam pertrahitur. ita primis expositis, alii deinde repetiti, ac trajecti sunt. nihil sane trepidabant, donec continenti velut ponte agerentur. primis erat pavor, quum soluta ab cæteris rate in altum raparentur. ibi urgentes inter se, ceden-

dentibus extremis ab aqua, trepidationis aliquantum edebant: donec quietem ipse timor circumspicientibus aquam fecisset. excidere etiam savientes quidam in flumen, sed pondere ipso stabiles, dejectis rectoribus, quærendis pedetentim vadis in terram evasere.

CAPUT XI.

Ala Numidarum, ad speculandum ab Hannibale præmissa, cum Romanis equitibus, qui & ipsi exploratum venerant, congreditur: facta utrinque cæde, Romani victores abeunt. Incertus primum Hannibal, an ibi cum Romano exercitu pugnam consereret, ubi pergere in Italiam statuit; milites, Alpium fama territos, castigat: inde per Allobrogum terras ad Druentiam ducit.

29 DUm elephanti trajiciuntur, interim Hannibal Numidas equites quingentos ad castra Romana miserat speculatum, ubi, & quantæ copiæ essent, & quid pararent. huic alæ equitum, missi, ut ante dictum est, ab ostio Rhodani trecenti Romanorum equites occurrunt. prælium atrocius, quam pro numero pugnantium, editur. nam præter multa vulnera, cædes etiam prope par utrinque fuit: fugaque, & pavor Numidarum Romanis jam admodum fessis victoriam dedit. victores ad CLX, nec omnes Romani, sed pars Gallorum: victi amplius ducentis ceciderunt. Hoc principium, simulque omen belli, ut summæ rerum prosperum eventum, ita haud sane incruentam, ancipitisque certaminis victoriam Romanis portendit. Re ita gesta, ad utrumque ducem sui redierunt. Nec Scipioni stare sententia poterat, nisi ut ex consiliis, cœptisque hostis & ipse conatus caperet: & Hannibalem incertum, utrum cœptum in Italiam intenderet iter, an cum eo, qui primus se obtulisset Romanus exercitus, manus consereret, averterat a præsenti certamine Bojorum legatorum, reguliique Matali adventus, qui se duces itinerum, socios periculi fore affirmantes, integro bello, nusquam ante libatis viribus, Italiam aggrediendam censent. Multitudo timebat quidem hostes, nondum obliterata memoria superioris belli: sed magis iter immensum, Alpesque, rem fama utique inexpertis horrendam, metuebat. Itaque Hannibal, postquam ipsi sententia stetit peregre ire, atque Italiam petere, advocata concione, varie militum verbat

30

animos, castigando, adhortandoque. *Mirari se, quinam pectora semper impavida repens terror invaserit. per 10t annos vincentes eos stipendia facere: neque ante Hispania excessisse, quam omnes gentesque, & terræ eæ, quas duo diversa maria amplectantur, Carthaginiensium essent. indignatos deinde, quod quicumque Saguntum obsedissent, velut ob noxam sibi dedi postularet populus Romanus, Iberum trajecisse ad delendum nomen Romanorum, liberandumque orbem terrarum. tum nemini visum id longum, quum ab occasu solis ad ortum intenderent iter. nunc, postquam multo majorem partem itineris emensam cernant, Pyræneum saltum inter ferocissimas gentes superatum; Rhodanum, tantum amnem, tot millibus Gallorum prohibentibus, domita etiam ipsius fluminis vi, trajectum: in conspectu Alpes habeant, quarum alterum latus Italiæ sit: in ipsis portis hostium fatigatos subsistere, quid aliud Alpes esse credentes, quam montium altitudines? fingerent altiores Pyrenæis jugis: nullas profecto terras cœlum contingere, nec inexuperabiles humano generi esse. Alpes quidem habitari, coli, gignere, atque alere animantes, pervias paucis esse, exercitibus invias? eos ipsos, quos cernant, legatos non pennis sublime elatos Alpes transgressos: se majores quidem eorum indigenas, sed advenas Italiæ cultores, has ipsas Alpes ingentibus sæpe agminibus cum liberis, ac conjugibus, migrantium modo, tuto transisse. Militi quidem armato, nihil secum præter instrumenta belli portanti, quid invium, aut inexuperabile esse? Saguntum ut caperetur, quid per octo menses periculi, quid laboris exhaustum esse? Romam, orbis terrarum caput, petentibus, quicquam adeo asperum atque arduum videri, quod inexuperabile moretur? cepisse quondam Gallos ea, quæ adiri posse Pœnus desperet. proinde aut cederent animo, atque virtute genti per eos dies toties ab se victæ, aut itineris finem sperent campum interjacentem Tiberi, ac mœnibus Romanis.* His adhortationibus inci- 31
taros corpora curare, atque ad iter se parare jubet. Postero die profectus adversa ripa Rhodani, mediterranea Galliæ petit: non quia rectior ad Alpes via esset, sed quantum a mari recessisset, minus obvium fore Romanum credens: cum quo, prius quam in Italiam ventum foret, non erat in animo manus conserere. Quartis castris ad Insulam pervenit. ibi Arar, Rhodanusque amnis diversis ex Alpibus decurrentes, agri

aliquantulum amplexi confluunt in unum. mediis campis Insulæ nomen inditum. accolunt prope Allobroges, gens jam inde nulla Gallica gente opibus, aut fama inferior: tum discors erat. regni certamine ambigebant fratres. major, & qui prius imperitarat, Brancus nomine, minore a fratre, & cœtu juniorum, qui jure minus, vi plus poterat, pellebatur. Hujus seditionis peropportuna disceptatio quum ad Hannibalem rejecta esset, arbiter regni factus, quod erat senatus principumque sententia futurum, imperium majori restituit. ob id meritum, commeatu, copiaque rerum omnium & vestimentis est adjutus, quæ infames frigoribus Alpes præparare cogebant. Sedatis certaminibus Allobrogum, quum jam Alpes peteret, non recta regione iter instituit, sed ad lævam in Tricastinos flexit: inde per extremam oram Vocontiorum agri tetendit in Tricorios: haud usquam impedita via, prius quam ad Druentiam flumen pervenit. is & ipse Alpinus amnis longe omnium Galliæ fluminum difficillimus transitu est. nam quum aquæ vim vehat ingentem, non tamen navium patiens est: quia nullis coercitus ripis, pluribus simul, neque iisdem alveis fluens, nova semper vada novosque gurgites faciens, (& ob eadem pediti quoque incerta via est) ad hæc saxa glomerosa volvens, nihil stabilis, nec tuti ingredienti præbet. & tum forte imbribus auctus, ingentem transgredientibus tumultum fecit, quum, super cætera, trepidatione ipsi sua, atque incertis clamoribus turbarentur.

CAPUT XII.

P. Cornelius COS., missus in Hispaniam contra Hasdrubalem Cn. Scipione fratre, redit ad mare, obviam iturus Hannibali ab Alpibus descendenti.

P. Cornelius consul, tri- 32
duo fere postquam Hannibal ab ripa Rhodani movit, quadrato agmine ad castra hostium venerat, nullam dimicandi moram facturus. cæterum ubi deserta munimenta, nec facile se tantum progressos assecuturum videt, ad mare ac naves rediit, tutius, faciliusque ita descendenti ab Alpibus Hannibali occursurus. Ne tamen nuda auxiliis Romanis Hispania esset, quam provinciam fortitus erat, Cn. Scipionem fratrem, cum maxima parte copiarum adversus Hasdrubalem misit, non ad tutandos tantummodo veteres socios, conciliandosque novos,

vos, sed etiam ad pellendum Hispania Hasdrubalem: ipse cum admodum exiguis copiis Genuam repetit, eo, qui circa Padum erat, exercitu Italiam defensurus.

CAPUT XIII.

Laboriosus Hannibalis per Alpes transitus.

HAnnibal ab Druentia campestri maxime itinere cum bona pace ad Alpes incolentium ea loca Gallorum pervenit. Tum, quanquam fama prius, qua quidem incerta in majus vero fieri solent, percepta res erat: tamen ex propinquo visa montium altitudo, niveseque cœlo prope immistæ, tecta informia imposita rupibus, pecora jumentaque torrida frigore, homines intonsi, & inculti, animalia inanimaque omnia rigentia gelu, cætera visu, quam dictu fœdiora, terrorem renovavere. Erigentibus in primos agmen clivos apparuerunt imminentes tumulos insidentes montani. qui, si valles occultiores insedissent, coorti in pugnam repente, ingentem fugam stragemque dedissent. Hannibal consistere signa jubet: Gallisque ad visenda loca præmissis, postquam comperit transitum ea non esse, castra inter confragosa omnia, præruptaque, quam extentissima potest valle, locat. Tum per eosdem Gallos, haud sane multum lingua moribusque abhorrentes, quum se immiscuissent colloquiis montanorum, edoctus, interdiu tantum obsideri saltum, nocte in sua quenque dilabi tecta: luce prima subiit tumulos, ut ex aperto, atque interdiu viam per angustias facturus. die deinde, simulando aliud, quam quod parabatur, consumto, cum eodem, quo constiterat, loco castra communisset: ubi primum digressos tumulis montanos, laxatasque sensit custodias, plurimis ignibus, quam pro numero manentium in speciem factis, impedimentisque cum equite relictis, & maxima parte peditum, ipse cum expeditis, acerrimo quoque viro, raptim angustias evasit: iisque ipsis tumulis, quos hostes tenuerant, consedit. Prima deinde 33
luce castra mota, & agmen reliquum incedere cœpit. Jam montani signo dato ex castellis ad stationem solitam conveniebant: quum repente conspiciunt alios arce occupata sua super capita imminentes, alios via transire hostes. utraque simul objecta res oculis, animis immobiles parumper eos defixit. deinde ut trepidationem in angustiis, suoque ipso tumul-

multu Hannibalis miſceri agmen videre, equis maxime conſternatis, quicquid adjeciſſent ipſi terroris, ſatis ad perniciem fore rati, perverſis rupibus juxta invia, ac devia aſſueti diſcurrunt. Tum vero ſimul ab hoſtibus, ſimul ab iniquitate locorum Pœni oppugnabantur; pluſque inter ipſos, * ſibi cuique tendenti, ut periculo prius evaderet, quam cum hoſtibus certaminis erat. equi maxime infeſtum agmen faciebant. qui & clamoribus diſſonis, quos nemora etiam repercuſſæque valles augebant: territi trepidabant: & icti forte, aut vulnerati adeo conſternati ſunt, ut ſtraminum, ac materiæ omnis generis faceret, multoſque turba, cum præcipites diruptæque utrinque anguſtiæ eſſent, in immenſum altitudinis * dejecit: quidam & armati in ruinas maximas, modo jumenta cum oneribus devolvebantur. Quæ quanquam fœda viſu erant, ſtetit parumper tamen Hannibal, ac ſuos continuit, ne tumultum, ac trepidationem augeret. deinde, poſtquam interrumpi agmen vidit, periculumque eſſe, ne exutum impedimentis exercitum nequicquam incolumem traduxiſſet, decurrit ex ſuperiore loco: & quum impetu ipſo fudiſſet hoſtem, ſuis tumultum auxit. ſed is tumultus momento temporis, poſtquam liberata itinera fuga montanorum erant, ſedatur: nec per otium modo, ſed prope ſilentio mox omnes traducti. caſtellum inde, quod caput ejus regionis erat, vicoſque circumjectos capit, & captivorum pecoribus per triduum exercitum aluit. & quia nec montanis primo perculſis, nec loco magnopere impediebantur, aliquantum eo triduo viæ confecit. Perventum inde ad 34.
frequentem cultoribus alium, ut inter montana, populum. ibi non bello aperto, ſed ſuis artibus, prope circumventus: magno natu principes caſtellorum oratores ad Pœnum veniunt: *alienis malis, utili exemplo, doctos*, memorantes, *amicitiam malle, quam vim experiri Pœnorum: itaque obedienter imperata facturos: commeatum, itineriſque duces, & ad fidem promiſſorum obſides acciperet.* Hannibal nec temere credendo, nec aſpernando, ne repudiati aperte hoſtes fierent, benigne quum reſ-

* al. quoque tendente.
* al. dejecit, quoſdam armatos. ruinæ maximæ.

pondiſſet: obſidibus, quos dabant, acceptis, & commeatu, quem in via ipſi detulerant, uſus: nequaquam, ut inter pacatos, incompoſito agmine duces eorum ſequitur. Primum agmen elephanti & equites erant: ipſe poſt cum robore peditum circumſpectans ſollicitus omnia incedebat. ubi in anguſtiorem viam ex parte altera ſubjectam jugo inſuper imminenti ventum eſt, undique ex inſidiis barbari a fronte, & a tergo coorti, eminus eminuſque petunt, ſaxa ingentia in agmen devolvunt. maxima ab tergo vis hominum urgebat. in eos verſa pedirum acies, haud dubium fecit, quin, niſi firmata ingens in ſaltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi, ac prope perniciem ventum eſt. nam, dum cunctaretur Hannibal dimittere in anguſtias agmen, quia non, ut ipſe equitibus præſidio erat, ita peditibus quicquam ab tergo auxilii reliquerat: occurſantes per obliqua montani, perrupto medio agmine, viam inſedere. noxque una Hannibali ſine equitibus, ac impedimentis acta eſt. Poſtero die, jam ſegnius intercurſantibus barbaris, junctæ copiæ, ſaltuſque haud ſine clade, majore tamen jumentorum, quam hominum pernicie, ſuperatus. inde montani pauciores jam, & latrocinii magis, quam belli more concurſabant, modo in primum, modo in noviſſimum agmen: ut cuique aut locus opportunitatem daret, aut progreſſi, morative aliquam occaſionem feciſſent. Elephanti ſicut præcipites per arctas vias magna mora agebantur, ita tutum ab hoſtibus, quacunque inciderent, quia inſuetis adeundi propius metus erat, agmen præbebant. Nono die in jugum Alpium perventum eſt, per invia pleraque, & terrores, quos aut ducentium fraus [illegible] re initæ valles a conjectantibus iter faciebant. Biduum in jugis ſtativa habita: feſſiſque labore, ac pugnando quies data militibus: jumentaque aliquot, quæ prolapſa in rupibus erant, ſequendo veſtigia agminis, in caſtra pervenere. Feſſis tædio tot malorum, nivis etiam caſus, occidente jam fidere Vergiliarum, ingentem terrorem adjecit. Per omnia nive oppleta cum ſignis prima luce motis ſegniter agmen incideret, pigritiaque, & deſperatio in omnium vultu emineret. prægreſſus ſigna Hanni-

nibal, in promontorio quodam, unde longe, ac late prospectus erat, consistere jussis militibus Italiam ostentat, subjectosque Alpinis montibus circumpadanos campos: *mœniaque eos tum transcendere non Italiæ modo, sed etiam urbis Romæ: cætera plana, proclivia fore: uno, aut ad summum altero prælio arcem, & caput Italiæ in manu ac potestate habituros.* Procedere inde agmen cœpit: jam nihil ne hostibus quidem, præter parva furta per occasionem tentantibus. cæterum iter multo, quam in ascensu fuerat, ut pleraque Alpium ab Italia sicut breviora, ita arrectiora sunt, difficilius fuit. omnis enim ferme via præceps, angusta, lubrica erat, ut neque sustinere se a lapsu possent, nec, si qui paululum titubassent, hærere
36 afflicti vestigio suo, aliique super alios, & jumenta, & homines occiderent. Ventum deinde ad multo angustiorem rupem, atque ita rectis saxis, ut ægre expeditus miles tentabundus, manibusque retinens virgulta, ac stirpes circa eminentes, demittere se posset. Natura locus jam ante præceps, recenti terræ lapsu impeditus, in miram admodum altitudinem abruptus erat. Ibi cum velut ad finem viæ equites constitissent, miranti Hannibali, quæ res moraretur agmen, nuntiatur, rupem inviam esse. digressus deinde ipse ad locum visendum: haud dubia res visa, quin per invia circa, nec trita antea, quamvis longo ambitu, circumduceret agmen. Ea vero via insuperabilis fuit. nam cum super veterem nivem intactam nova modicæ altitudinis esset: molli, nec præaltæ nivi facile pedes ingredientium insistebant. ut vero tot hominum, jumentorumque incessu dilapsa est, per nudam infra glaciem, fluentemque tabem liquescentis nivis ingrediebantur. tetra ibi luctatio erat, ut a lubrica glacie non recipiente vestigium, & in prono citius pede se fallente: & seu manibus in assurgendo, seu genu se adjuvissent, ipsis adminiculis prolapsi si iterum corruissent, nec stirpes circa, radicesve, ad quas pede, aut manu quisquam eniti posset, erant: ita in levi tantum glacie, tabidaque nive volutabantur jumenta: necabantur interdum etiam, dum infimam ingredientia nivem, & prolapsa, jactandis gravius in continendo ungulis, penitus perfringebant: ut pleraque, velut pedica capta, hærerent in durata & alte

37 concreta glacie. Tandem, nequicquam jumentis atque hominibus fatigatis, castra in jugo posita, ægerrime ad id ipsum loco purgato: tantum nivis fodiendum, atque egerendum fuit. inde ad rupem * minuendam, per quam via una esse poterat, milites ducti: quum cædendum esset saxum, arboribus circa immanibus dejectis detruncatisque, struem ingentem lignorum faciunt: eamque, quum & vis venti apta faciendo igni coorta esset, succendunt, ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt. ita torridam incendio rupem ferro pandunt, molliuntque anfractibus modicis clivos, ut non jumenta solum, sed elephanti etiam deduci possent. Quatriduum circa rupem consumtum, jumenta prope fame absumebantur. nuda enim fere cacumina sunt: & si quid est pabuli, obruunt nives. inferiores valles apricos quosdam colles habent, rivosque prope silvas, etiam humano cultu digniora loca. ibi jumenta in pabulum missa, & quies muniendo fessis hominibus data triduo. inde ad planum descensum est, etiam locis mollioribus, & accolarum ingeniis.

CAPUT XIV.

Quantis copiis, quaque Alpium parte in Italiam descenderit Hannibal.

38 HOc maxime modo perventum est in Italiam, quinto mense a Carthagine nova, ut quidam auctores sunt, quinto decimo die Alpibus superatis. Quantæ copiæ transgresso in Italiam Hannibali fuerint, nequaquam inter auctores constat. qui plurimum, centum millia peditum, viginti equitum fuisse scribunt. qui minimum, viginti millia peditum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui captum se ab Hannibale scribit. maximus auctor, moveret me, nisi confunderet numerum, Gallis, Liguribusque additis. cum his scribit LXXX millia peditum, X equitum, adducta in Italiam: (magis * affinxisse verisimile est, & ita quidam auctores sunt) ex ipso autem audisse Hannibale, postquam Rhodanum transierit, XXXVI millia hominum, ingentemque numerum equorum & aliorum jumentorum amisisse in Taurinis, quæ Gallis proxima gens erat, in Italiam degresso. Id quum inter omnes constet, eo magis miror, ambigi, quanam Alpes

* al. muniendam.
* al. affluxisse.

pes transierit: & vulgo credere, Pennino, atque inde nomen & jugo Alpium inditum, trangressum. Cælius per Cremonis jugum dicit transisse. qui ambo saltus eum non in Taurinos, sed per saltus montanos ad Lebuos Gallos deduxissent. Nec verisimile est, ea tum ad Galliam patuisse itinera: utique quum quæ ad Lennium ferant, obsepta gentibus semigermanis fuissent. neque hercule montibus his (si quem forte id movit) ab transitu Pœnorum ullo Veragri, incolæ jugi ejus, norunt nomen inditum: sed ab eo, quem summo sacratum vertice Penninum montani appellant.

CAPUT XV.

Hannibal, educto e stativis exercitu, in Taurinis urbem caput gentis expugnat; progressus, castra adversus P. Scipionem COS. locat.

39 PRopportune ad principia rerum Taurinis, proximæ genti, adversus Insubres motum bellum erat. sed armare exercitum Hannibal, ut parti alteri auxilio esset, in reficiendo maxime sentientem contracta ante mala, non poterat. otium enim ex labore, copia ex inopia, cultus ex illuvie tabeque, squalida & prope efferata corpora varie movebant. Ea P. Cornelio consuli causa fuit, quum Pisas navibus venisset, exercitu a Manlio, Atilioque accepto tirone, & in novis ignominiis trepido, ad Padum festinandi, ut cum hoste nondum refecto manum consereret. sed quum Placentiam consul venit, jam ex stativis moverat Hannibal: Taurinorumque unam urbem, caput gentis ejus, quia * volens in amicitiam non veniebat, vi expugnarat; junxissetque sibi non metu solum, sed etiam voluntate Gallos accolas Padi, ni eos, circumspectantes defectionis tempus, subito adventus consulis oppressisset. Et Hannibal movit ex Taurinis, incertus quæ pars sequenda esset, Gallos præsentem se secuturos ratus. Jam prope in conspectu erant exercitus, convenerantque duces, sicut uterque inter se nondum satis noti, ita jam imbutus uterque quadam admiratione alterius. nam Hannibalis & apud Romanos, jam ante Saguntini excidium, celleberrimum nomen erat: & Scipionem Hannibal eo ipso, quod adversus se dux potissimum lectus esset, præstantem virum credebat. & auxerant inter se opinionem: Scipio, quod relictis in

* al. volentis.

Galliæ, obvius fuerat in Italiam transgresso Hannibali: Hannibal, conatu tam audaci trajiciendarum Alpium, & effectu.

CAPUT XVI.

P. Scipionis Cos. ad milites Oratio.

Occupavit tamen Scipio Padum trajicere: & ad Ticinum amnem motis castris, prius, quam educeret in aciem, adhortandorum militum caussa, talem orationem exorsus est: *Si eum exercitum, milites, educerem in aciem, quem in Gallia mecum habui, supersedissem loqui apud vos. quid enim adhortari referret aut eos equites, qui equitatum hostium ad Rhodanum flumen egregie vicissent; aut eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipsum hostem secutus, confessionem cedentis ac detrectantis certamen pro victoria habui? Nunc quia ille exercitus Hispaniæ provinciæ scriptus, ibi cum fratre C. Scipione meis auspiciis rem gerit, ubi eum verere senatus populusque Romanus voluit: ego, ut consulem ducem adversus Hannibalem, ac Pœnos haberetis, ipse me huic voluntario certamini obtuli. Novo imperatori apud novos milites pauca verba faciendа sunt. Ne genus belli, neve hostem ignoretis: cum iis est vobis, milites, pugnandum, quos terra, marique priore bello vicistis: a quibus stipendium per XX. annos exegistis: a quibus capta belli præmia, Siciliam, ac Sardiniam habetis. Erit igitur in hoc certamine is vobis, ultisque animus, qui victoribus, & victis esse solet. nec nunc illi, quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi sunt: nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detrectavere, eos duabus partibus peditum equitumque in transitu Alpium amissis, qui plures pene perierint, quam supersint, plus spei nactos esse. At enim pauci quidem sunt; sed vigentes animis corporibusque, quorum robora, ac vires vix sustinere vsus ulla passit. Effigies, imo umbræ hominum, fame, frigore, illuvie, squalore enecti: contusi, ac debilitati inter saxa, rupesque: ad hæc, perusti artus, nive rigentes nervi, membra torrida gelu, quassata, confractaque arma, claudi, ac debiles equi. cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi estis: reliquias extremas hostium, non hostes habebitis. Ac nihil magis vereor, quam ne, antequam vos cum hoste pugnaveritis, Alpes vicisse Hannibalem videantur. Sed ita forsitan decuit, cum fœderum ruptore duce, ac populo deos ipsos sine ulla humana ope committere, ac profligare bellum: nos autem, qui secundum deos violati sumus, commissum, ac profligatum conficere. Non vereor, ne quis me*

hoc, vestri adhortandi caussa, magnifice loqui existimet, ipsum aliter animo affectum esse. Licuit mihi in Hispaniam provinciam meam ire, quo cum profectus eram cum exercitu meo, ubi & fratrem consilii participem, ac periculi socium haberem, & Asdrubalem potius, quam Hannibalem hostem, & minorem haud dubie molem belli. tamen quum praetraherer navibus Galliae oram, ad famam hujus hostis in terram egressus, praemisso equitatu, ad Rhodanum movi castra. equestri praelio, qua parte copiarum conserendi manum fortuna data est, hostem fudi. peditum agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur, quia assequi terra non poteram, regressus ad naves, quanta maxime celeritate potui, tanto maris terrarumque circuitu in radicibus Alpium obvius sui. Huic timendo hosti utrum quum declinarem certamen, improvisus videor incidisse, an occurrere in vestigiis ejus, lacessere ac trahere ad decernendum? Experiri juvat, utrum alios certe repente Carthaginienses per viginti annos terra ediderit: an iidem sint, qui ad Aegates pugnavere insulam: & quos ab Eryce duo de vicenis denariis aestimatos emisistis: & utrum Hannibal hic sit aemulus itinerum Herculis, ut ipse fert: an vectigalis, stipendiariusque, & servus populi Romani a patre relictus. quem nisi Saguntinum scelus agitaret, respoceret profecto, si non patriam victam, domum certe, patremque, & foedera Amilcaris scripta manu: qui, jussus a consule nostro, praesidium deduxit ab Eryce: qui graves impositas victis Carthaginiensibus leges fremens, moremque accepit: qui decedere Sicilia, qui stipendium populo Romano dare pactus est. Itaque vos ego, milites, non eo solum animo, quo adversus alios hostes soletis, pugnare velim: sed cum indignatione quadam, atque ira, velut si servos videatis vestros arma repente contra vos ferentes. Licuit, si voluissemus, ad Erycem clausos, ultimo supplicio humanorum, fame interficere. licuit classem victricem in Africam trajicere, atque intra paucos dies sine ullo certamine Carthaginem delere. Veniam dedimus precantibus: emisimus ex obsidione: pacem cum victis fecimus: tutelae nostrae deinde duximus, quum Africo bello urgerentur. Pro his impertitis, furiosum juvenem sequentes, oppugnatum patriam nostram venimus. Atque utinam pro decore nobis hoc tantum, & non pro salute esset certamen. Non de possessione Siciliae ac Sardiniae, de quibus quondam agebatur, sed pro Italia nobis est pugnandum. nec est alius ultra tergo exercitus, qui,

niſi nos vincimus, hoſti obſiſtat: nec Alpes aliæ ſunt, quas dum ſuperet, comparari nova poſſint præſidia. Hic eſt obſtandum, milites, velut ſi ante Romana mœnia pugnemus. Unuſquiſque ſe non corpus ſuum ſolum, ſed conjugem ac liberos parvos armis protegere putet: nec domeſticas ſolum agitet curas, ſed identidem hoc animo reputet, noſtras nunc intueri manus ſenatum populumque Romanum. qualis noſtra vis, virtuſque fuerit, talem deinde fortunam illius urbis, ac Romani imperii fore. Hæc apud Romanos conſul.

CAPUT XVII.

Et ipſe Hannibal admonitum prius exercitum de pugnandi neceſſitate per ſpectaculi cujuſdam imaginem, oratione quoque deinde accendit.

42 HAnnibal rebus prius, quam verbis adhortandos milites ratus, circumdato ad ſpectaculum exercitu, captivos montanos vinctos in medio conſtituit: armiſque Gallicis ante eorum pedes projectis, interrogare interpretem juſſit, ecquis, ſi vinculis levarentur, armaque, & equum victor acciperet, decertare ferro vellet? Quum ad unum omnes ferrum, pugnamque poſcerent, & dejecta eſſet in id ſors, ſe quiſque cum optabat, quem fortuna in id certamen eligeret. Ut cujuſque ſors exciderat, alacer inter gratulantes gaudio exultans, cum ſui moris tripudiis arma raptim capiebat. ubi vero dimicarent, is habitus animorum non inter ejuſdem modo conditionis homines erat, ſed etiam inter ſpectantes vulgo, ut non vincentium magis, quam bene morientium fortuna laudaretur. Dum ſic aliquot ſpectatis paribus affectos dimiſiſſet, concione inde advocata, ita apud eos locutus fertur. *Si quem animum in alienæ ſortis exemplo paul'o ante habuiſtis, eundem mox in æſtimanda fortuna veſtra habueritis, vicimus, milites. neque enim ſpectaculum modo illud, ſed quædam veluti imago veſtræ conditionis erat. ac neſcio, an majora vincula majoreſque neceſſitates vobis, quam captivis veſtris, fortuna circumdederit. dextra lævaque duo maria claudunt, nullam ne ad effugium quidem navem habentibus: circa Padus amnis, major ac violentior Rhodano: a tergo Alpes urgent, vix integris vobis ac vigentibus tranſita. Hic vobis vincendum, aut moriendum, milites, eſt, ubi primum hoſti occurriſtis: eadem fortuna, quæ neceſſitatem pugnandi impoſuit, præmia vobis ea victoribus proponit, quibus ampliora homines ne a diis quidem immortalibus optare ſolent. Si*

43

Siciliam tantum ac Sardiniam parentibus nostris ereptas, nostra virtute recuperaturi essemus, saris tamen ampla pretia essent. quicquid Romani tot triumphis partum congestumque possident, id omne nostrum cum ipsis dominis futurum est. in hanc tam opimam mercedem, agite, cum diis bene juvantibus arma capite. Satis adhuc in vastis Lusitaniæ Celtiberiæque montibus pecora consectando, nullum emolumentum tot laborum periculorumque vestrorum vidistis: tempus est jam opulenta vos ac ditia stipendia facere, & magna operæ pretia mereri, tantum itineris per tot montes, fluminaque, & tot armatas gentes emensos. Hic vobis terminum laborum fortuna dedit: hic dignam mercedem emeritis stipendiis dabit. nec quam magni nominis bellum est, tam difficilem existimaveritis victoriam fore. Sæpe & contemtus hostis cruentum certamen edidit: & inclyti populi regesque perlevi momento victi sunt. Nam, demto hoc uno fulgore nominis Romani, quid est, quod illi vobis comparandi sint? Ut viginti annorum militiam vestram cum illa virtute, cum illa fortuna taceam, ab Herculis columnis, ab Oceano, terminisque ultimis terrarum, per tot ferocissimos Hispaniæ & Galliæ populos, vincentes huc pervenistis: pugnabitis cum exercitu tyronum, hac ipsa æstate cæso, victo, circumsessoque a Gallis, ignoto adhuc duci suo, ignorantesque ducem. An me in prætorio patris, clarissimi imperatoris, prope natum, certe educatum, domitorem Hispaniæ, Galliæque, victorem eundem non Alpinarum modo gentium, sed ipsarum, quod multo majus est, Alpium, cum semestri hoc conferam duce, desertore exercitus sui? cui si quis demtis signis Pœnos Romanosque hodie ostendat, ignoraturum certum habeo, utrius exercitus sit consul. Non ego illud parvi æstimo, milites, quod nemo vestrum est, cujus non ante oculos ipse sæpe militare aliquod ediderim facinus, cujus non idem ego virtutis spectator ac testis, notata temporibus lociisque referre sua possim decora: collaudastis me, milites, donastis. Alumnus prius omnium vestrum, quam imperator, procedam acie adversus ignotos inter se, ignorantesque. Quocunque circumtuli oculos, plena omnia video animorum, ac roboris, veteranum peditem, generosissimarum gentium equites frænatos, & infrænatos, vos socios fidelissimos fortissimosque, vos Carthaginienses tum ob patriam, tum ob iram justissimam pugnaturos. Inferimus bellum, infestisque signis descendimus in Italiam, tanto audacius, fortiusque pu-

pugnaturi, quanto major spes majorque animus inferentis est vim, quam arcentis. Accendit præterea animos & stimulat dolor, injuria, indignitas. Ad supplicium depoposcere me ducem primum, deinde vos omnes, qui Saguntum oppugnasseris. deditos ultimis cruciatibus affecturi fuere. Crudelissima ac superbissima gens, sua omnia, suique arbitrii facit: cum quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, se modum imponere, æquum censet: circumscribit includitque nos terminis montium, fluminumque, quos ne excedamus; neque eos, quos statuit, terminos observat. Ne transieris Iberum: ne quid rei tibi sit cum Saguntinis: ad Iberum est Saguntum: nusquam te vestigio moveris. Parum est, quod veterrimas provincias nostras, Siciliam, ac Sardiniam, ademit, nisi adimat etiam Hispaniam: &, si inde cessero, in Africam transcendet. transcendet autem dico duos consules hujus anni, unum in Africam, alterum in Hispaniam misere. nihil usquam nobis relictum est, nisi quod armis vindicaverimus. illis timidis & ignavis licet esse, qui receptum habent, quos suus ager, sua terra per tuta ac pacata itinera fugientes accipient: vobis necesse est fortibus viris esse, & omnibus inter victoriam mortemve certa desperatione obrutis, aut vincere, aut, si fortuna dubitabit, in prælio potius, quam in fuga mortem oppetere. Si hoc bene fixum omnibus, destinatumque in animo est; iterum dicam, vicistis. nullum * incitamentum ad vincendum homini a diis immortalibus acrius datum est.

CAPUT XVIII.

Imminente certamine, suos Hannibal spe præmiorum accendit: commisso ad Ticinum amnem equestri prælio, Romanos fundit: vulneratum P. Corn. Scipionem Cos. filius servat.

HIS adhortationibus 45
quum utrinque ad certamen accensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum jungunt, tutandique pontis caussa, castellum superimponunt. Pœnus, opere occupatis hostibus, Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum populi Romani agros mittit; Gallis parci quam maxime jubet, principumque animos sollicitare ad defectionem. Ponte perfecto, traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium, quinque millia passuum a vico tumulis consedit. Ibi Hannibal castra habebat: revocatoque propere Maharbale, atque equitibus, quum instare cer-

* al. momentum.

certamen cerneret, nihil unquam satis dictum, prænomitumque ad cohortandos milites ratus, vocatis ad concionem certa præmia pronuntiat, in quorum spem pugnarent: agrum sese daturum esse in Italia, Africa, Hispania, ubi quisque velit, immunem ipsi, qui accepisset, liberisque: qui pecuniam, quam agrum maluisset, ei se argento satisfacturum: qui sociorum Carthaginienses cives fieri vellent, potestatem facturum: qui domos redire mallent, daturum se operam, ne cujus suorum popularium immutatam secum fortunam esse vellent: servis quoque dominos profectis libertatem promittit, binaque pro his mancipia, dominis se rediturum. Eaque ut rata scirent fore, agnum læva manu, dextra silicem retinens, si falleret, Jovem, cæterosque precatus deos, ita se mactarent, quemadmodum ipse agnum mactasset; secundum precationem caput pecudis saxo elisit. Tum vero omnes, velut diis auctoribus in spem suam quisque acceptis, id moræ, quod nondum pugnarent, ad potienda sperata rati, prælium uno animo & voce una poscunt. Apud
46 Romanos haudquaquam tanta alacritas erat, super cætera recentibus etiam territos prodigiis. nam & lupus intraverat castra, laniatisque obviis, ipse intactus evaserat: & examen apum in arbore prætorio imminente consederat. Quibus procuratis, Scipio cum equitatu, jaculatoribusque expeditis profectus ad castra hostium, exque propinquo copias, quantæ & cujus generis essent, speculandas, obvius fit Hannibali, & ipsi cum equitibus ad exploranda circa loca progresso. Neutri alteros primo cernebant. densior deinde incessu tot hominum equorumque oriens pulvis, signum propinquantium hostium fuit. constitit utrinque agmen, & prælio se expediebant. Scipio jaculatores, & Gallos equites in fronte locat; Romanos, sociorumque quod roboris fuit, in subsidiis. Hannibal frænatos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. Virdum clamore sublato, jaculatores fugere inter subsidia ad secundam aciem. inde equitum certamen erat aliquandiu anceps. deinde quia turbabant equos pedites intermisti, multis labentibus ex equis, aut desilientibus, ubi suos premi circumventos vidissent, jam magna ex parte anceps pugna erat: donec

Numidæ, qui in cornibus erant, circumvecti, paullulum ab tergo se ostendere. Is pavor perculit Romanos: auxitque pavorem consulis vulnus, periculumque intercursu tum primum pubescentis filii propulsatum. Hic erat juvenis, penes quem perfecti hujusce belli laus est, Africanus ob egregiam victoriam de Hannibale, & de Pœnis appellatus. Fuga tamen effusa jaculatorum maxime fuit, quos primos Numidæ invaserunt. Alius confertus equitatus consulem in medium acceptum, non armis modo, sed etiam corporibus suis protegens, in castra, nusquam trepide neque effuse cedendo, reduxit. Servati consulis decus Cœlius ad servum uatione Ligurem delegat. Malim equidem de filio verum esse, quod & plures tradidere auctores. servum fama obtinuit.

CAPUT XIX.

Cedentes ad Padum Romanos insequutus Hannibal, rescisso ab illis ponte, cogitur subsistere: paullo post, trajecto exercitu, haud procul Placentia, quo hostis pervenerat, castra locat: transfugientes ab Rom. Gallos auxiliares benigne accipit: inde quum ad Trebiam uterque exercitus consedisset; Hannibal Clastidio cum magna frumenti copia potitur.

47 HOc primum cum Hannibale prælium fuit, quo facile apparuit, & equitatu meliorem Pœnum esse, & ob id campos patentes, quales sunt inter Padum Alpesque, bello gerendo Romanis aptos non esse. Itaque proxima nocte jussis militibus vasa silentio colligere, castra ab Ticino mora, festinatumque ad Padum est, ut ratibus, quibus junxerat flumen, nondum resolutis, sine tumultu atque infectatione hostis, copias traiiceret. Prius Placentiam pervenere, quam satis sciret Hannibal ab Ticino profectos: tamen aliquot moratorum in citeriore ripa segniter ratem solventes cepit: transire non potuit pontem, quod extrema resoluta erant, tota rate in secundam aquam labente. Cœlius auctor est, Magonem cum equitatu, &

& Hiſpanis peditibus flumen extemplo tranſnatasſe : ipſum Hannibalem per ſuperiora Padi vada exercitum traduxiſſe, elephantis in ordinem ad ſuſtinendum impetum fluminis oppoſitis. Ea periti amnis ejus vix fecerint. nam neque equites armis equiſque ſalvis tantam vim fluminis ſuperaſſe, veriſimile eſt, ut jam Hiſpanos omnes inflati transvexerint utres: & multorum dierum circuitu Padi vada petenda fuerant, qua exercitus gravis impedimentis traduci poſſet. Potiores apud me auctores ſunt, qui [illegible] cum rate jungendo flumini inventum tradunt, ea cum Magone equites Hiſpanorum expeditos præmiſſos. Dum Hannibal, citra flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, trajicit gravius peditum agmen: interim Mago, equiteſque ab tranſitu fluminis diei unius itinere Placentiam ad hoſtes contendunt. Hannibal paucis poſt diebus ſex millia a Placentia caſtra communivit, & poſtero die in conſpectu hoſtium acie directa, poteſtatem
48 pugnæ fecit. Inſequenti nocte cædes in caſtris Romanis, tumultu tamen, quam re major, ab auxiliaribus Gallis facta eſt. Ad duo millia peditum, & ducenti equites, vigilibus ad portas trucidatis, ad Hannibalem transfugiunt: quos Pœnus benigne allocutus, ſpe ingentium donorum accenſos, in civitates quenque ſuas, ad ſollicitandos popularium animos dimiſit. Scipio cædem eam ſignum defectionis omnium Gallorum eſſe ratus, contactoſque eo ſcelere, velut injecta rabie, ad arma ituros: quanquam gravis adhuc vulnere erat, tamen quarta vigilia noctis inſequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluvium, in loca altiora, colleſque impediriores equiti, caſtra movet. Minus, quam ad Ticinum, fefellit: miſſiſque Hannibal primum Numidis, deinde omni equitatu, turbaſſet utique noviſſimum agmen, ni aviditate prædæ in vacua Romana caſtra Numidæ divertiſſent. Ibi dum perſcrutantes loca omnia caſtrorum, nullo ſatis digno moræ pretio tempus terunt, emiſſus hoſtis de manibus eſt. & quum jam tranſgreſſos Trebiam Romanos, metanteſque caſtra conſpexiſſent, paucos moratorum occiderunt citra flumen interceptos. Scipio nec vexationem vulneris in via * jactantis ultra patiens, & collegam

(jam

* al. jactati.

(jam enim revocatum ex Sicilia audierat) ratus expectandum, locum, qui prope flumen tutissimus stativis est visus, delectum communivit. Nec procul inde Hannibal quum consedisset, quantum victoria equestri elatus, tantum anxius inopia, quæ per hostium agros euntem, nusquam præparatis commeatibus, major in dies excipiebat, ad Clastidium vicum, quo magnum frumenti numerum congesserant Romani, mittit. Ibi quum vim pararent, spes facta proditionis: nec sane magno pretio, nummis aureis quadringentis datis P. Brundusino præfecto præsidii corrupto, traditur Hannibali Clastidium: id horreum fuit Pœnis sedentibus ad Trebiam. In captivos ex tradito præsidio, ut fama clementiæ in principio rerum colligeretur, nihil sævitum est.

CAPUT XX.

Ante adventum Scipionis cos. in Siciliam, Aemilius prætor, datis navibus ab Hierone rege Syracusanorum, cum classe Carthaginiensium, Lilybæum festinante, prospere congreditur: superveniens Sempronius cos., fusis, & captis hostium navibus, & ipse rem feliciter gerit.

QUum ad Trebiam terrestre constitisset bellum, interim circa Siciliam insulasque Italiæ imminentes, & a Sempronio consule, & ante adventum ejus terra marique res gestæ. Viginti quinqueremes cum mille armatis ad depopulandam oram Italiæ a Carthaginiensibus missæ, novem Liparas, octo insulam Vulcani tenuerunt, tres in fretum avertit æstus. Ad eas conspectas a Messana duodecim naves ab Hierone rege Syracusanorum missæ, qui tum forte Messanæ erat consulem Romanum opperiens, nullo repugnante, captas naves Messanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captivis, præter viginti naves, cujus ipsi classis essent, in Italiam missas, quinque & triginta alias quinqueremes Siciliam petere ad sollicitandos veteres socios. Lilybæi occupandi præcipuam curam esse

esse credere, eadem tempestate, qua ipsi disjecti forent, eam quoque classem ad Aegates insulam dejectam. Hæc sicut audita erant Messanæ, rex Aemilio prætori, cujus Sicilia erat provincia, perscribit: monetque, Lilybæum firmo teneret præsidio. Extemplo & circa prætorem ad civitates missi legati, tribunique, qui suos ad curam custodiæ intenderent. ante omnia Lilybæum teneri ad apparatum belli: edicto proposito, ut socii navales decem dierum cocta cibaria ad naves deferrent: ubi signum datum esset, ne quis moram conscendendi faceret. [illegible] qui erant, ex speculis conspicerent adventantem hostium classem. Simul itaque, quanquam de industria morati cursum navium erant Carthaginienses, ut ante lucem accederent Lilybæum: præsensum tamen est, quia & luna pernox erat, & sublatis armamentis veniebant. extemplo datum e speculis signum, & in oppido ad arma conclamatum est, & in naves conscensum. pars militum in muris portarumque stationibus, pars in navibus erant. Et Carthaginienses, quia rem fore haud cum imparatis cernebant, usque ad lucem portu se abstinuerunt: demendis armamentis eo tempore, aptandaque ad pugnam classe absumto. Ubi illuxit, recepere classem in altum, ut spatium pugnæ esset, exitumque liberum e portu naves hostium haberent. Nec Romani detrectavere pugnam, & memoria circa ea ipsa loca gestarum rerum freti, & militum multitudine, ac virtute. Ubi in altum evecti sunt, Romanus conserere pugnam, & ex propinquo vires conferre velle. contra eludere Pœnus, & arte, non vi rem gerere, naviumque, quam virorum, aut armorum malle certamen facere. [illegible] navalibus affatim instructam classem, ita inopem milite habebat: & sic ubi conserta manus esset, haudquaquam par numerus armatorum ex ea pugnabat. Quod ubi animadversum est, & Romanis multitudo sua auxit animum, & paucitas illis minuit. Extemplo septem naves Punicæ circumventæ, cæteræ fugam ceperunt. Mille & DCC. fuere in navibus capti milites, nautæque, in iis tres nobiles Carthaginiensium, classis Romana incolumis, una tantum perforata navi, sed ea quoque ipsa reduce, in portum rediit. Secundum hanc pugnam, nondum gnaris eis, qui

Mes-

Messanæ erant, T. Sempronius consul Messanam venit. Ei fretum intranti rex Hiero classem ornatam obviam duxit. transgressusque ex regia in prætoriam navem, gratulatus sospitem cum exercitu & navibus adventisse, precatusque prosperum ac felicem in Siciliam transitum, statum deinde insulæ, & Carthaginiensium conata expositi: pollicitusque est, quo animo priore bello populum Romanum juvenis adjuvisset, eo senem adjuturum: frumenta vestimentaque se legionibus consulis sociisque navalibus gratis præbiturum: grande periculum Lilybæo maritimisque esse, & quibusdam volentibus novas res fore. Ob hæc consuli nihil cunctandum visum, quin Lilybæum classe peteret: & rex regiaque classis, una profecti. navigantes inde, pugnatum ad Lilybæum, fusaque & captas hostium naves accepere. A Lilybæo
51 consul, Hierone cum classe regia dimisso, relictoque prætore ad tuendam Siciliæ oram, ipse in insulam Melitam, quæ a Carthaginiensibus tenebatur, trajecit. advenienti Amilcar, Gisgonis filius, præfectus præsidii, quum paullo minus duobus millibus militum, oppidumque cum insula traditur. inde post paucos dies reditum Lilybæum: captivique & a consule & a prætore, præter insignes nobilitate viros, sub corona venierunt. Postquam ab ea parte satis tutam Siciliam censebat consul, ad insulas Vulcani, quia fama erat stare ibi Punicam classem, trajecit. nec quisquam hostium circa eas insulas inventus. jam forte transmiserant ad vastandam Italiæ oram: depopulatoque Vibonensi agro, urbem etiam terrebant.

CAPUT XXI.

Sempronius cos. jussus ex Sicilia ad collegam proficisci, per superum mare Ariminum, inde ad Tre- auxilium Gallis contra prædatores, ab Hannibale missos, cessante propter vulnus collega, ipse cum parte copiarum fert opem: aggressus hostes, prospere pugnat: dissentiente deinde nequicquam collega, prælium petit.

REpetenti Siciliam consuli, excursio hostium in agrum Vibonensem facta nuntiatur: literæque a senatu de transitu in Italiam Hannibalis, & ut primo quoque tempore collegæ ferret auxilium, missæ traduntur. Multis simul anxius curis, exercitum extemplo in naves impositum, Ariminum supero mari misit: Sex. Pompo-

ponio legato cum viginti quinque longis navibus Vibonensem agrum, maritimamque oram Italiæ tuendam attribuit: M. Aemilio prætori quinquaginta navium classem explevit: ipse compositis Siciliæ rebus, decem navibus oram Italiæ legens Ariminum pervenit: inde cum exercitu suo profectus ad Trebiam flumen, collegæ
52 conjungitur. Jam ambo consules, & quicquid Romanorum virium erat, Hannibali oppositum, aut illis copiis defendi posse Romanum imperium, aut spem nullam aliam esse, satis declarabat. Tamen consul alter equestri prælio uno, & vulnere suo minutus, trahi rem malebat: recentis animi alter, eoque ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam, Padumque agri est, Galli tum incolebant, in duorum præpotentium populorum certamine, per ambiguum favorem, haud dubie gratiam victoris spectantes. Id Romani, ne quid modo moverent, æquo satis, Pœnus periniquo animo ferebat, a Gallis accitum se venisse ad liberandum eos dictitans. Ob eam iram, simul ut præda militem aleret, duo millia peditum, & mille equites, Numidas plerosque, mistos quosdam & Gallos populari omnem deinceps agrum usque ad Padi ripas jussit. Egentes ope Galli, quum ad id dubios servassent animos, coacti ab auctoribus injuriæ ad vindices futuros declinant: legatisque ad consulem missis, auxilium Romanorum terræ ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti orant. Cornelio nec caussa, nec tempus agendæ rei placebat; suspectaque ei gens erat, tum ob infida multa facinora, tum, ut alia vetustate obsolevissent, ob recentem Boiorum perfidiam. Sempronius contra, continendis in fide sociis maximum vinculum esse, primos, qui coissent, ope defensos, censebat. Tum collega cunctante, equitatum suum, mille peditum jaculatoribus ferme admistis, ad defendendum Gallicum agrum trans Trebiam mittit. hi sparsos & incompositos, oneratosque præda plerosque quum inopinantes invasissent, ingentem terrorem, cædemque ac fugam usque ad castra, stationesque hostium fecere: unde multitudine effusa pulsi, rursus subsidio suorum prælium restituere. Varia inde pugna sequentes, quanquam ad extremum æquassent certamen, major tamen hostium Romanis fama victoriæ fuit. Caterum 53
ne-

nemini omnium major, justiorque, quam ipli consuli, videri. gaudio efferri, *qua parte copiarum alter consul victus foret, ea se vicisse. rejunctos ac rescissos militum animos, nec quenquam esse, præter collegam, qui dilatam dimicationem vellet. eum animo magis, quam corpore ægrum, memoria vulneris, aciem, ac tela horrere. sed non esse cum ægro senescendum. quid enim ultra differri, aut teri tempus? quem tertium consulem, quem alium exercitum expectari? castra Carthaginiensium in Italia, ac prope in conspectu urbis esse. non Siciliam, ac Sardiniam victis ademtas, nec eis Iberum Hispaniam peti: sed solo patrio, terraque, in qua geniti forent, pelli Romanos. Quantum ingemiscant*, inquit, *patres nostri circa mœnia Carthaginis bellare soliti, si videant nos, progeniem suam, duos consules, consularesque exercitus in media Italia paventes intra castra; Pœnum, quod inter Alpes, Apenninumque agri sit, suæ ditionis fecisse?* Hæc assidens ægro collegæ, hæc in prætorio prope concionabundus agere. stimulabat & tempus propinquum comitiorum, ne in novos consules bellum differretur: & occasio in se unum vertendæ gloriæ, dum æger collega erat. Itaque nequicquam dissentiente Cornelio, parari ad propinquum certamen milites jubet.

CAPUT XXII.

Hannibal, instante cum Romanis certamine, collocat in insidiis Magonem fratrem: per Numidarum equitatum pertractus citra Trebiam, frigore, & fame fessos totis viribus invadit: mox exorto Magone ex insidiis, late cædit, & fugat: ex ea clade magnus in Urbe terror.

HAnnibal, quum quid optimum foret hosti, cerneret: vix ullam spem habebat, temere atque improvide quicquam consules acturos. sed quum alterius ingenium fama prius, deinde re cognitum, percitum ac ferox sciret esse, ferociusque factum ex prospero cum prædatoribus suis certamine crederet: adesse gerendæ rei fortunam haud diffidebat. cujus ne quod prætermitteret tempus, sollicitus, intentusque erat, dum tiro hostium esset miles, dum meliorem ex ducibus inutilem vulnus faceret: dum Gallorum animi vigerent: quorum ingentem multitudinem sciebat segnius secuturam, quanto longius ab domo traheretur. Quum ob hæc, taliaque speraret propinquum certamen, & facere, si cessaretur, cuperet: speculatoresque Galli ad

ea

ea exploranda, quæ vellet, tutiores, quia in utrisque castris militabant, paratos pugnæ esse Romanos retulissent: locum insidiis circumspectare Pœnus cœpit.
54 Erat in medio rivus prælatis utrinque clausus ripis, & circa obtitus palustribus herbis, &, quibus inculta ferme vestiuntur, virgultis, vepribusque. quem ubi ad equites quoque tegendos satis latebrosum locum circumvectus ipse oculis perlustravit: *hic erit locus*, Magoni fratri ait, *quem teneas. delige centenos viros ex omni pedite, atque equite: cum quibus ad me vigilia prima venias. nunc corpora curare tempus est.* Ita prætorium missum. mox cum delectis Mago aderat. *Robora virorum cerno*, inquit Hannibal: *sed ut & numero etiam, non animis modo valeatis, singulis vobis novenos extorquis, manipulisque vestri similes eligite. Mago locum monstrabit, quem insideatis. hostem cæcum ad has belli artes habebitis.* Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimissis. Hannibal prima luce Numidas equites, transgressos Trebiam flumen, obequitare jubet hostium portis, jaculandoque in stationes elicere ad pugnam hostem: injecto deinde certamine, cedendo sensim citra flumen pertrahere. Hæc mandata Numidis. cæteris ducibus peditum equitumque præceptum, ut prandere omnes juberent: armatos deinde, instratisque equis signum expectare. Sempronius ad tumultum Numidarum primum omnem equitatum, ferox ea parte virium, deinde sex millia peditum, postremo omnes copias ad destinatum locum jam ante consilio, avidus certaminis eduxit. Erat forte brumæ tempus, & nivalis dies in locis Alpibus Apenninoque interjectis, propinquitate etiam fluminum ac paludum prægelidis. ad hæc raptim eductis hominibus atque equis, non capto ante cibo, non ope ulla ad arcendum frigus adhibita, nihil caloris inerat: & quicquid auræ fluminis appropinquabat, afflabat acrior frigoris vis. ut vero refugientes Numidas insequentes aquam ingressi sunt: (& erat pectoribus tenus aucta nocturno imbri) tum utique egressis rigere omnibus corpora, ut vix armorum tenendorum potentia esset: & simul procedente jam die, fame etiam deficere. Hannibalis interim miles, 55
ignibus ante tentoria factis, oleoque per manipulos, ut mollirent artus, misso, & cibo per otium capto, ubi transgressos flumen nuntiatum est hostes,

ala-

alacer animis corporibusque arma capit, atque in aciem procedit. Baleares locat ante signa, levemque armaturam, octo ferme millia hominum: deinde graviorem armis peditem, quod virium, quod roboris erat: in cornibus circumfundit decem millia equitum, & ab cornibus in utranque partem divisos elephantos statuit. Consul effusos sequentes equites, quum ab resistentibus subito Numidis incauti exciperentur, signo receptui dato, revocatos circumdedit peditibus. Duodeviginti millia Romanorum erant, socium nominisque latini XX. auxilia præterea Cænomanorum. ea sola in fide manserat Gallica gens. his copiis concursum est. Prælium a Balearibus ortum est; quibus cum majore robore legiones obsisterent, deductæ propere in cornua leves armaturæ sunt. quæ res effecit, ut equitatus Romanus extemplo urgeretur. nam quum vix jam per se resisterent decem millibus equitum quatuor millia, & pleriique fessi, integris Pœnis, obruti sunt insuper velut nube jaculorum a Balearibus conjecta: ad hoc elephanti eminentes ab extremis cornibus, equis maxime non visu modo, sed odore insolito territis, fugam late faciebant. Pedestris pugna par animis magis, quam viribus erat, quas recentes Pœnus paullo ante curatis corporibus in prælium attulerat: contra, jejuna fessaque corpora Romanis, & rigentia gelu torpebant. restitissent tamen animis, si cum pedite solum foret pugnatum: sed & Baleares pulso equite jaculabantur in latera, & elephanti jam in mediam peditum aciem sese tulerant: & Mago Numidæque, simul latebras eorum improvida præterlata acies est, exorti a tergo ingentem tumultum ac terrorem fecere. Tamen in tot circumstantibus malis mansit aliquandiu immota acies, maxime præter spem omnium adversus elephantos. eos pedites ad id ipsum locati verutis conjectis & avertere, & insecuti aversos sub caudis, qua maxime molli cute vulnera accipiunt, fodiebant. Trepidantes, propeque jam in suos consternatos media acie in extremam, ad sinistrum cornu, adversus Gallos auxiliares agi jussit Hannibal. extemplo haud dubiam fecere fugam. additus quoque novus terror Romanis, ut fusa auxilia sua viderunt. itaque quum jam in orbem utrinque pugnarent, decem millia ferme ho-

hominum, quum alia evadere nequiviſſent, media Afrorum acie, quæ Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti cæde hoſtium perrupere. Et cum neque in caſtra reditus eſſet, flumine intercluſis, neque præ imbri ſatis decernere poſſent, qua ſuis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factæ. & qui flumen petiere, aut gurgitibus abſumti ſunt, aut inter cunctationem ingrediendi ab hoſtibus oppreſſi. qui paſſim per agros fuga ſparſi erant, veſtigia ſequentes cedentis agminis, Placentiam contenderе. aliis timor hoſtium audaciam ingrediendi flumen fecit, tranſgreſſique in caſtra pervenere. Imber nive miſtus, & intoleranda vis frigoris & homines multos, & jumenta, & elephantos prope omnes abſumſit. Finis inſequendi hoſtis Pœnis flumen Trebia fuit: & ita torpentes gelu in caſtra rediere, ut vix lætitiam victoriæ ſentirent. Itaque nocte inſequenti quum præſidium Romanorum caſtrorum, & quod reliquum ex magna parte militum erat, ratibus Trebiam trajicerent: aut nihil ſenſere Pœni, obſtrepente pluvia; aut, quia jam moveri præ laſſitudine nequibant, ac vulneribus, ſentire ſeſe diſſimulaverunt: quietiſque Pœnis, tacito agmine ab Scipione conſule exercitus Placentiam eſt perductus: inde Pado trajectus Cremonam, ne duorum exercituum hibernis una colonia premeretur. Romam tantus terror ex hac clade perlatus eſt, ut jam ad urbem Romam crederent infeſtis ſignis hoſtem venturum: nec quicquam ſpei aut auxilii eſſe, quo portis mœnibuſque vim arcerent. *Uno conſule ad Ticinum victo, altero ex Sicilia revocato, duobus conſulibus, duobus conſularibus exercitibus victis, quos alios duces, quas alias legiones eſſe, quæ accerſerentur?* Ita territis Sempronius conſul advenit; ingenti periculo per effuſos paſſim ad prædandum hoſtium equites, audacia magis, quam conſilio aut ſpe fallendi reſiſtendive, ſi non falleret, tranſgreſſus. Id quod unum maxime in præſentia deſiderabatur, comitiis conſularibus habitis, in hiberna rediit. Creati conſules Cn. Servilius, & C. Flaminius. 57

CAPUT XXIII.

Ab Emporii oppugnatione repulsus Hannibal, ad Vicunvias oppugnandas se convertit: quamvis deditas, crudeliter diripit.

U. C. 533

Cæterum ne hiberna quidem Romanis quiera erant, vagantibus passim Numidis equitibus, &, quæ his impeditiora erant, Celtiberis, Lusitanisque. Omnes igitur clausi undique commeatus erant. nisi quos Padonaves subveherent. Emporium prope Placentiam fuit, & opere magno munitum, & valido firmatum præsidio. Ejus castelli oppugnandi spe cum equitibus, ac levi armatura profectus Hannibal, cum plurimum in celando incœpto ad effectum spei habuisset, nocte adortus non fefellit vigiles. tantus repente clamor est sublatus, ut Placentiæ quoque audiretur. Itaque sub lucem cum equitatu consul aderat, jussis quadrato agmine legionibus sequi. Equestre prælium interim commissum: in quo, quia Hannibal saucius pugna excessit, pavore hostibus injecto, defensum egregie præsidium est. Paucorum inde dierum quiete sumta, & vix dum satis percurato vulnere, ad Vicunvias ire pergit oppugnandas. Id emporium a Romanis Gallico bello fuerat munitum. inde locum frequentaverant accolæ misti undique ex finitimis populis; & tum terror populationum eo plerosque ex agris compulerat. Hujus generis multitudo, fama impigre defensi ad Placentiam præsidii accensa, armis arreptis, obviam Hannibali procedit. Magis agmine, quam acie, in via concurrerunt. & quum ex altera parte nihil præter inconditam turbam esset, in altera & dux militi, & duci fidens miles, ad triginta quinque millia hominum a paucis fusa. Postero die deditione facta, præsidium intra mœnia accepere: jussique arma tradere, quum dicto pariuissent, signum repente victoribus datur, ut, tanquam vi captam, urbem diriperent. neque ulla, quæ in tali re memorabilis scribentibus videri solet, prætermissa clades est. adeo omnis libidinis, crudelitatisque, & inhumanæ superbiæ editum in miseros est exemplum.

CAPUT XXIV.

Tendentem per Apenninum in Etruriam Hannibalem atrox tempestas cum maxima vexatione adovitur: retro degressus cum Sempronio Cos. dubia pugna congreditur: post eam in Liguriam pergit.

58 HÆ fuere hibernæ expeditiones Hannibalis. Haud longis inde temporibus, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est: & ad prima ac dubia signa veris profectus ex hibernis, in Etruriam ducit, eam quoque gentem, sicut Gallos, Ligurestque, aut vi, aut voluntate adjuncturus. Transeuntem autem Apenninum adeo atrox tempestas adorta est, ut Alpium feritatem prope superaverit. Vento mistus imber quum ferretur in ipsa ora: primum, quia aut arma omittenda erant, aut contra enitentes vortice intorti affligebantur, constitere. deinde cum jam spiritum intercluderet, nec reciprocare animam sineret, averti a vento parumper consedere. Tum vero ingenti sono cœlum strepere, & inter horrendos fragores micare ignes. capti auribus & oculis, metu omnes torpere. Tandem effuso imbre, quum eo magis accensa vis venti esset, ipso illo, quo deprehensi erant, loco castra ponere necessarium visum est. Id vero laboris velut deintegro initium fuit. nam nec explicare quicquam, nec statuere poterant: nec quod statutum esset, manebat, omnia perscindente vento, & rapiente. & mox aqua levata vento, quum super gelida montium cacumina concreta esset, tantum nivosæ grandinis dejecit, ut omnibus omissis procumberent homines, tegminibus suis magis obruti, quam tecti. tantaque vis frigoris insecuta est, ut ex illa miserabili hominum jumentorumque strage cum se quisque attollere, ac levare vellet, diu nequiret: quia torpentibus rigore nervis, vix flectere artus poterant: deinde ut tandem agitando sese movere, ac recepere animos, & raris locis ignis fieri est cœptus, ad alienam opem quisque inops tendere. Fiduum eo loco velut obsessi mansere. multi homines, multa jumenta, elephanti quoque ex his, qui præsio ad Trebiam facto superfuerant, septem absumti. Digressus Apennino retro 59 ad Placentiam castra movit, & ad decem millia progressus consedit. Postero die XII. millia peditum, quinque equitum adversus hostem ducit. Nec Sempronius consul

(jam enim redierat ab Roma) detrectavit certamen. atque eo die tria millia passuum inter bina castra fuere. Postero die ingentibus animis, vario eventu pugnatum est. primo concursu adeo res Romana superior fuit, ut non acie vincerent solum, sed pulsos hostes in castra persequerentur: mox castra quoque oppugnarent. Hannibal paucis propugnatoribus in vallo portisque positis, cæteros confertos in media castra recepit: intentosque signum ad erumpendum spectare jubet. Jam nona ferme diei hora erat, cum Romanus, nequicquam fatigato milite, postquam nulla spes erat potiundi castris, signum receptui dedit. quod ubi Hannibal accepit, laxatamque pugnam, & recessum a castris vidit, extemplo equitibus dextra lævaque emissis in hostem, ipse cum peditum robore de his castris erupit. Pugna raro ulla magis sæva: & quum utriusque partis pernicie clarior fuisset, si extendi ea dies in longum spatium quivisset. nox accensum ingentibus animis prælium diremit. itaque acrior concursus fuit, quam cædes. & sicut æquata ferme pugna erat, ita clade pari discessum est. ab utraque parte sexcentis plus peditibus, & dimidium ejus equitum cecidit. sed major Romanis, quam pro numero, jactura fuit: quia equestris ordinis aliquot, & tribuni militum quinque, & præfecti sociorum tres sunt interfecti. Secundum eam pugnam Hannibal in Ligures, Sempronius Lucam concessit. Venienti in Ligures Hannibali, per insidias intercepti duo quæstores Romani, C. Fulvius, & L. Lucretius, cum duobus tribunis militum, & quinque equestris ordinis senatorum ferme liberis, quo magis ratam fore cum his pacem societatemque crederet, traduntur.

CAPUT XXV.

Cn. Cornelius Scipio in Hispania prospere pugnat, & cum Pœnis, capto Annone duce, & cum Pœnorum sociis populis, cæsis Lacetanis.

DUm hæc in Italia geruntur, Cn. Scipio in Hispaniam cum classe & exercitu missus, quum ab ostio Rhodani profectus, Pyrenæosque montes circumvectus, Emporiis appulisset classem; exposito ibi exercitu, orsus a Lacetanis, omnem oram usque ad Iberum flumen, partim renovandis societatibus, partim novis instituendis, Romanæ ditionis fecit. inde conciliata clementiæ fama, non ad ma- 60

maritimos modo populos, sed in mediterraneis quoque ac montanis ad ferociores jam gentes valuit; nec pax modo apud eos, sed societas etiam armorum parata est: validæque aliquot auxiliorum cohortes ex his conscriptæ sunt. Anno non insecius in Iberi provincia erat. eum reliquerat Hannibal ad regionis ejus præsidium. Itaque prius, quam alienarentur omnia, obviam eundum ratus, castris in conspectu hostium positis in aciem eduxit. Nec Romano differendum certamen visum; quippe qui sciret cum Annone, & Asdrubale sibi dimicandum esse, malletque adversus singulos separatim, quam adversus duos simul rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit. Sex millia hostium cæsa, duo capta cum præsidio castrorum. nam & castra expugnata sunt, atque ipse dux militum cum aliquot præsidiis capitur: & Stissum, propinquum castris oppidum, expugnatur. cæterum præda oppidi parvi pretii rerum fuit, supellex barbarica, ac vilium mancipiorum. castra militem ditavere, non ejus modo exercitus, qui victus erat, sed & ejus, qui cum Hannibale in Italia militabat, omnibus fere cæris rebus, ne gravia impedimenta ferentibus essent, citra Pyrenæum relictis. Prius quam certa hujus cladis fama accideret, transgressus Iberum Asdrubal cum octo millibus peditum, mille equitibus, tanquam ad primum adventum Romanorum occursurus. postquam perditas res, amissaque castra accepit, iter ad mare convertit. Haud procul Tarracone classicos milites, navalesque socios, vagos palantesque per agros (quod ferme fit, ut secundæ res negligentiam creent) equite passim dimisso, cum magna cæde, majore fuga ad naves compellit. nec diutius circa ea loca morari ausus, ne a Scipione opprimeretur, trans Iberum sese recepit. Et Scipio raptim ad famam novorum hostium, agmine accito, quum in paucos præfectos paullulum animadvertisset, præsidio Tarracone modico relicto, Emporias cum classe rediit. Vixdum digresso eo, Asdrubal aderat: & Ilergetum populo, qui obsides Scipioni dederat, ad defectionem impulso, cum eorum ipsorum juventute agros fidelium Romanis sociorum vastat. Excito deinde Scipione hibernis, toto cis Iberum rursus cedit agro. Scipio relictam ab auctore defectionis Ilergetum gen- 61

rem cum infesto exercitu invasisset, compulsis omnibus, Athanagiam urbem, quæ caput ejus populi erat, circumsedit: intraque dies paucos pluribus quam ante obsidibus imperatis, ilergetes pecunia etiam multatos in jus ditionemque recepit. inde in Auletanos prope Iberum, socios & ipsos Pœnorum, procedit: atque urbe eorum obsessa, Lacetanos auxilium finitimis ferentes, nocte haud procul jam urbe, quum intrare vellent, excepit insidiis. Cæsa ad XII. millia; exuti pene omnes armis, domos, passim palantes per agros, diffugere. nec obsessos alia ulla res, quam iniqua oppugnantibus hiems tutabatur. XXX. dies obsidio fuit: per quos raro unquam nix minus quatuor pedes alta jacuit: adeoque pluteos ac vineas Romanorum operuerat, ut ea sola, ignibus aliquoties conjectis ab hoste, etiam tutamentum fuerit.

62 Postremo quum Amusitus, princeps eorum, ad Asdrubalem profugisset, XX. argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum est.

CAPUT XXVI.

Prodigia, & eorum in urbe procuratio.

ROmæ autem, & circa urbem multa ea hyeme prodigia facta: aut: (quod evenire solet motis semel in religionem animis) multa nuntiata, & temere credita sunt. in queis ingenuum infantem semestrem in foro olitorio triumphum clamasse: & foro boario bovem in tertiam contignationem sua sponte scandisse, atque inde tumultu habitatorum territum sese dejecisse: & navium speciem de cœlo affulsisse: & ædem Spei, quæ in foro olitorio est, fulmine ictam: & Lanuvii hastam se commovisse; & corvum in ædem Junonis devolasse, atque in ipso pulvinario consedisse: & in agro Amiternino multis locis hominum species procul candida veste visas, nec tamen cum ullo congressos: & in Piceno lapidibus pluisse: & Cære sortes extenuatas: & in Gallia lupum vigili gladium e vagina raptum abstulisse. Ob cætera prodigia libros adire Decemviri jussi. quod autem lapidibus pluisset in Piceno, novendiale sacrum edictum, & subinde aliis procurandis prope tota civitas operata fuit. Jam primum omnium urbs lustrata est; hostiæque majores,

jores, quibus edictum est, diis cæsæ: & donum ex auri pondo XL. Lanuvium Junoni portatum est: & signum æneum matronæ Junoni in Aventino ædificaverunt: & lectisternium Cære, ubi sortes extenuatæ erant, imperatum: & supplicatio Fortunæ in Algido: Romæ quoque & lectisternium Juventæ, & supplicatio ad ædem Herculis, nominatim deinde universo populo circa omnia pulvinaria indicta: & Genio majores hostiæ cæsæ quinque: & C. Atilius Serranus prætor vota suscipere jussus, si in X. annos Resp. eodem statu esset. Hæc procurata votaque ex libris sibyllinis magna ex parte levaverant animum religione.

CAPUT XXVII.

C. Flaminius cos. designatus, cum timeret, ne a senatu, quem jam sibi fecerat infestum, in Urbe retinerctur, neglectis Romæ auspiciis, privatus clam abit in provinciam: ab iratis Patribus revocatus, minime paret: imo Arimini magistratu, immolanti triste omen objicitur.

63 CONsulum designatorum alter Flaminius, cui eæ legiones, quæ Placentiæ hibernabant, sorte evenerant, edictum & literas ad consulem misit, ut is exercitus idibus Martiis Arimini adesset in castris. Huic in provincia consulatum inire consilium erat, memori veterum certaminum cum patribus, quæ tribunus plebis, & quæ postea consul, prius de consulatu qui abrogabatur, deinde de triumpho habuerat: invisus etiam senatui ob novam legem, quam inique Q. Claudius tribunus pl. adversus senatum, uno patrum adjuvante C. Flaminio, tulerat: ne quis senator, quive senatoris pater fuisset, maritimam navem, quæ plusquam trecentarum amphorarum esset, haberet. id satis habitum ad fructus ex agris vectandos. Quæstus omnis patribus indecorus visus est. Res per summam contentionem acta, invidiam apud nobilitatem suasori legis Flaminio, favorem apud plebem, alterumque inde consulatum peperit. Ob hoc ratus auspiciis ementiendis, Latinarumque feriarum mora, & consularibus aliis impedimentis retenturos se in urbe, simulato itinere, privatus clam in provinciam abiit. Ea res ubi palam facta est, novam insuper iram infestis jam ante patribus movit. *Non cum senatu modo, sed cum diis immortalibus C. Flaminium bellum gerere. Consulem ante inauspicato factum, revocanti-*

*bus ex ipsa acie diis, atque hominibus non paruisse: & nunc, conscientia * præteritorum, & Capitolium, & solemnem votorum nuncupationem fugisse: ne dic initi magistratus Jovis Opt. Max. templum adiret: ne senatum invisus ipse, & sibi uni invisum videret, consuleretque, ne Latinas indiceret: Jovique Latiali solenne sacrum in monte Albano faceret: ne auspicato profectus in Capitolium ad vota nuncupanda, paludatus inde ad provinciam iret. lixæ modo sine insignibus, sine lictoribus profectum clam, furtim, haud aliter, quam si exilii caussa solum vertisset: magis pro majestate videlicet imperii Arimini, quam Romæ magistratum initurum: & in diversorio hospitali, quam apud penates suos prætextam sumturum.* Revocandum universi, retrahendumque censuerunt: & cogendum omnibus prius præsentem in deos hominesque fungi officiis, quam ad exercitum, & in provinciam iret. In eam legationem (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius, & M. Antistius profecti nihilo magis eum movere, quam priori consulatu literæ moverant a senatu missæ. Paucos post dies magistratum iniit: immolantique ei vitulus jam ictus e manibus sacrificantium sese quum proripuisset, multos circumstantes cruore respersit. Fuga procul etiam major apud ignaros quid trepidaretur, & concursatio fuit. id a plerisque in omen magni terroris acceptum. Legionibus inde duabus a Sempronio, prioris anni consule, duabus a C. Atilio prætore acceptis, in Etruriam jam per Apennini tramites exercitus duci est cœptus.

* al. spre-torũ.

L. FLO-

L. FLORI

DECADIS TERTIÆ

LIBRI SECUNDI

EPITOME.

HAnnibal per continuas vigilias in paludibus oculo amisso, venit in Etruriam: per quas paludes quatriduo, & tribus noctibus sine ulla requie iter fecit. C. Flaminius consul homo temerarius contra auspicia profectus, signis militaribus effossis, quæ tolli non poterant, & ab equo, quem conscenderat, per caput devolutus, insidiis ab Hannibale circumventus ad Trasimenum lacum cum exercitu cæsus est. Sex M. quæ eruperant fide ab Mabarbale data, perfidia Hannibalis vincta sunt. Quum ad nuntium cladis Romæ luctus esset, duæ matres inopinato receptis filiis gaudio mortuæ sunt. Ob hanc cladem ex Sibyllinis libris ver sacrum votum. Quum deinde Q. Fabius Maximus dictator adversus Hannibalem missus nollet acie cum eo confligere, ne contra ferocem tot victoriis hostem territum adversis præliis militem pugnæ committeret, & opponendo se tantummodo conatus Hannibalis impediret; M. Minutius magister equitum, ferox & temerarius, criminando dictatorem tanquam timidum & segnem, effecit ut populi jussu ei imperium cum dictatore æquaretur: divisoque exercitu, cum in iniquum locum conflixisset, & in maximo discrimine legiones ejus essent, supervenient cum exercitu Fabio Maximo, ex discrimine liberatus est: quo beneficio victus, castra cum eo junxit, & patrem cum salutavit, idemque milites facere commilitonibus jussit. Hannibal vastata Campania, inter Casilinum oppidum & Calliculam montem a Fabio clausus, sarmentis ad cornua boum alligatis, & incensis, præsidium Romanorum, quod Calliculam insidebat, fugavit, & sic transgressus est saltum. idemque Fabii Maximi dictatoris, oum circumposita ureret, agro pepercit, ut illum tanquam proditorem suspectum faceret. Æmilio deinde Paullo & Terentio Varrone consulibus, & ducibus cum ma-

xima clade adversus Hannibalem ad Cannas pugnatum est, caesaque eo praelio Romanorum XLV. millia cum Paulo consule, & senatoribus LXXX. consularibus atque praetoriis aut aedilitiis XXX. Post quam cladem quum a nobilibus adolescentibus propter desperationem consilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio tribunus militum, qui postea Africanus nuncupatus est, stricto super capita deliberantium ferro, juravit pro hoste se habiturum eum, qui in verba sua non juravisset; effecitque ut omnes minime relictum iri a se Italiam jurejurando astringerentur. Praeterea trepidationem urbis & luctum, & res in Hispania meliore eventu gestas continet. Opimia & Floronia Vestales virgines incesti damnatae sunt. Propter paucitatem vero militum, servorum octo M. armata sunt. Captivi, cum potestas esset redimendi, redemti non sunt. Varroni obviam itum est, & gratiae actae, quod de Rep. non desperasset.

DE-

DECADIS TERTIÆ

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Hannibal a Gallis, quorum terras diu morando premebat, insidiis petitur: iis evitatis, maturius ex hibernis proficiscitur.

1 IAm ver appetebat, cum Hannibal ex hibernis movit, & nequicquam ante conatus transcendere Apenninum intolerandis frigoribus, & cum ingenti periculo moratus, ac metu. Galli, quos prædæ populationumque conciverat spes, postquam pro eo ut ipsi ex alieno agro raperent, agerentque, suas terras sedem belli esse, premique utriusque partis exercituum hibernis viderunt, verterunt retro ad Hannibalem ab Romanis odia: petitusque sæpe principum insidiis, ipsorumque inter se fraude, eadem levitate, qua consenserant, consensu indicantium servatus erat: & mutando nunc vestem, nunc tegumenta capitis, errore etiam sese ab insidiis munierat cæterum hic quoque ei timor caussa fuit maturius movendi ex hibernis.

CAPUT II.

Cn. Servilius Cos. magistratum init: alterius Cos. Flaminii inauspicata profectione solicitam Urbem terrent insuper nuntiata prodigia: inter alia placamina fit lectisternium, atque Saturnalia celebrantur.

PEr idem tempus Cn. Servilius Romæ idibus Martiis magistratum iniit. Ibi quum de Rep. retulisset, redintegrata in C. Flaminium invidia est. duos se consules creasse, unum habere. quod enim illi justum imperium, quod auspicium esset magistratus, id a domo, publicis privatisque penatibus, Latinis feriis actis, sacrificio in monte perfecto. votis rite in Capitolio nuncupatis, secum ferre: nec privatum auspicia sequi: nec sine auspi-

ſpiciis profectum in exter-
no ea ſolo nova, atque
integra concipere poſſe.
Augebant metum prodigia
ex pluribus ſimul locis
nuntiata: in Sicilia mili-
tibus aliquot ſpicula, in
Sardinia autem in muro
circumeunti vigilias equiti
ſcipionem, quem manu
tenuerat, arriſſe: & litora
crebris ignibus fulſiſſe: &
ſcuta duo ſanguinem ſu-
daſſe: & milites quoſdam
ictos fulminibus: & ſolis
orbem minui viſum: &
Præneſte ardentes lapides
cœlo cecidiſſe: & Arpis
parmas in cœlo viſas,
pugnantemque cum luna
ſolem: & Capenæ duas
interdiu lunas ortas: &
aquas Cærete ſanguine
miſtas fluxiſſe, fontemque
ipſum Herculis cruentis
manaſſe ſparſum maculis:
& in Antii agro meten-
tibus cruentas in corbem
ſpicas cecidiſſe: & Faleriis
cœlum findi viſum velut
magno hiatu, quaque
patuerit, ingens lumen
effuliſſe: ſortes ſua ſponte
attenuatas, unamque ex-
cidiſſe ita ſciptam: *Mavor-
tium ſuum concutit*. Et
per idem tempus Romæ
ſignum Martis Appia via
ad ſimulacra luporum ſu-
daſſe: & Capuæ ſpeciem
cœli ardentis fuiſſe, lu-
næque inter imbrem can-
dentis inde minoribus
etiam dicta prodigiis fides
habita: Capras lanatas
quibuſdam factas, & gal-
linam in marem, gallum
in feminam ſeſe vertiſſe.
His, ſicut erant nuntiata,
expoſitis, auctoribuſque
in curiam introductis, con-
ſul de religione patres
conſuluit. Decretum, ut
ea prodigia partim majo-
ribus hoſtiis, partim la-
ctentibus procurarentur:
& uti ſupplicatio per tri-
duum ad omnia pulvinaria
haberetur. Cætera, cum
Decemviri libros inſpexiſ-
ſent, ut ita fierent, quem-
admodum cordi eſſe Divi
carminibus præfarentur,
id Decemvirorum monitu
decretum eſt, Jovi pri-
mum donum fulmen au-
reum pondo quinquaginta
fieret: Junoni, Minervæ-
que ex argento daretur:
& Junoni reginæ in Aven-
tino, Junonique Soſpitæ
Lanuvij majoribus hoſtiis
ſacrificaretur: matronæ-
que, pecunia collata,
quantum conferre cuique
commodum eſſet, donum
Junoni reginæ in Aventi-
num ferrent, lectiſter-
niumque fieret: quin &
libertinæ ut ipſæ, unde
Feroniæ donum daretur,
pecuniam pro facultatibus
ſuis conferrent. Hæc ubi
facta, Decemviri Ardeæ
in foro majoribus hoſtiis
ſacrificarunt. poſtremo ex
libris Decembri jam menſe
ad ædem Saturni Romæ
immolatum eſt, lectiſter-
niumque imperatum: (& cum

eum lectum senatores straverunt) & convivium publicum, ac per urbem Saturnalia die ac nocte clamatum, populusque eum diem festum habere, ac servare in perpetuum jussus.

CAPUT III.

Hannibal per paludes quatriduo & tribus noctibus iter faciens, amisso propter continuas vigilias, & cœli intemperiem oculo, venit in Etruriam.

2 DUm consul placandis Romæ diis, habendoque delectu dat operam, Hannibal profectus ex hibernis, quia jam Flaminium consulem Arretium perveniisse fama erat; cum aliud longius, cæterum commodius ostenderetur iter, propiorem viam per paludem petit, quam fluvius Arnus per eos dies solito magis inundaverat. Hispanos, & Afros, & omne quod veterani erat robur exercitus, admistis ipsorum impedimentis, necubi consistere coactis necessaria ad usus deessent, primos ire jussit, sequi Gallos, ut id agminis medium esset, noviissimos ire equites: Magonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen maxime Gallos, ii tædio laboris, longæque viæ (ut est mollis ad talia gens) dilaberentur, aut subsistentes, cohibentem. Primi, qua modo præirent duces, per præaltas fluvii ac profundas voragines haustipene limo, immergentesque se, tamen signa sequebantur. Galli neque sustinere se prolapsi, neque assurgere ex voraginibus poterant: aut corpora animis, aut animos spe sustinebant: alii fessa ægre trahentes membra: alii, ubi semel victis tædio animis procubuissent, inter jumenta & ipsa jacentia passim morientes. maximeque omnium vigiliæ conficiebant, per quatriduum jam, & tres noctes toleratæ. Quum, omnia obtinentibus aquis, nihil, ubi in sicco fessa sternerent corpora, inveniri posset, cumulatis in aquas sarcinis insuper incumbebant. jumentorum itinere toto prostratorum passim acervi tantum, quod extaret aqua, quærentibus ad quietem, parvi temporis necessarium cubile dabant. Ipse Hannibal æger oculis ex verna primum intemperie variante calores frigoraque, elephanto, qui unus superfuerat, quod altius ab aqua extaret, vectus; viginiliis tamen, & nocturno humore, palustrique cœlo gravante caput & quia medendi nec locus, nec tempus erat, altero oculo capitur. Multis hominibus 3 jumentisque fœde amissis,

cum

quum tandem de paludibus emersisset, ubi primum in sicco potuit, castra locat: certumque per præmissos exploratores habuit, exercitum Romanum circa Arretii mœnia esse. consulis deinde consilia atque animum, & situm regionum, itineraque, & copias, atque commeatus expediendos, & cætera, quæ cognoscenda in re erant, summa omnia cum cura inquirendo exequebatur. Regio erat in primis Italiæ fertilis, Etrusci campi, qui Fæsulas inter Arretiumque jacent, frumenti, ac pecoris, & omnium copia rerum opulenti.

CAPUT IV.

Flaminius, temere indicta cum Hannibale pugna, quamvis multis fœdis omnibus retraheretur, nihilominus pergens, insidiis circumventus ad Trasymenum lacum cum exercitu cæditur: sex millia, quæ eruperant, fide ab Maharbale data, perfidia Hannibalis vinciuntur.

CONsul ferox ab consulatu priore, & non modo legum, aut patrum majestatis, sed ne deorum quidem satis metuens erat. Hanc insitam ingenio ejus temeritatem fortuna prospero civilibus, bellicisque rebus successu aluerat. itaque satis apparebat, nec deos, nec homines consulentem ferociter omnia, ac præpropere actum: quoque pronior esset in vitia sua, agitare eum, atque irritare Pœnus parat: & læva relicto hoste, Fæsulas petens, Etruriæ agros prædatum profectus, quantam maximam vastitatem potest, cædibus incendiisque consuli procul ostendit. Flaminius, qui ne quieto quidem hoste ipse quieturus erat, tum vero, posteaquam res sociorum ante oculos prope suos ferri, agique vidit, suum id dedecus ratus, per mediam jam Italiam vagari Pœnum, atque obsistente nullo ad ipsa Romana mœnia ire oppugnanda; cæteris omnibus in concilio salutaria magis, quam speciosa suadentibus, collegam expectandum, ut conjunctis exercitibus communi animo, consilioque rem gererent, interim equitatu, auxiliisque levium armorum ab effusa prædandi licentia hostem cohibendum: iratus, se ex concilio prorupit, signumque simul itineris, pugnæque proposuit. *Quumne Arretii arte mœnia sedeamus*, inquit: *hic enim patria, & penates sunt: Hannibal emissus e manibus per populetur Italiam, vastandoque, & urendo omnia, ad Romana mœnia perveniat: nec ante nos hinc moverimus, quam, sicut*

ſicut olim, Camillum ab Veiis, C. Flaminium ab Arretio patres acciverint Hæc ſimul increpans, quum ocyus ſigna convelli juberet, & ipſe in equum inſiluiſſet, equus repente corruit, conſulemque lapſum ſuper caput effudit. Territis omnibus, qui circa erant, velut fœdo omine incipiendæ rei, inſuper nuntiatur, ſignum omni vi moliente ſignifero convelli nequire. Converſus ad nuntium, *num literas quoque*, inquit, *ab ſenatu affers, quæ me rem gerere vetent? abi, nuntia, ſignum effodiant, ſi ad convellendum manus præ metu obtorpuerunt.* Incedere inde agmen cœpit: primoribus, ſuper quam quod diſceſſerant a concilio, territis etiam duplici prodigio, militem in vulgus læto ferocia ducis, quum ſpem magis ipſam, quam cauſſam ſpei intueretur. Hannibal, quod agri eſt inter Cortonam urbem Traſymenumque lacum, omni clade belli pervaſtat, quo magis iram hoſti ad vindicandas ſociorum injurias acuat. Et jam pervenerant ad loca inſidiis nata, ubi maxime montes Cortonenſes Traſymenus ſubit. Via tantum intereſt perangusta, velut ad id ipſum de induſtria relicto ſpatio: deinde paullo latior patescit campus, inde colles aſſurgunt. Ibi caſtra in aperto locat, ubi ipſe cum Afris modo, Hiſpaniſque conſideret. Baleares, cæteramque levem armaturam poſt montes circumducit: equites ad ipſas fauces ſaltus, tumulis apte tegentibus, locat: ut ubi intraſſent Romani, objecto equitatu, clauſa omnia lacu ac montibus eſſent. Flaminius quum pridie ſolis occaſu ad lacum perveniſſet, inexplorato, poſtero die, vix dum ſatis certa luce anguſtiis ſuperatis, poſtquam in patentiorem campum pandi agmen cœpit, id tantum hoſtium, quod ex adverſo erat, aſpexit: a tergo, ac ſuper caput detectæ inſidiæ. Pœnus ubi, id quod petierat, clauſum lacu montibuſque, & circumfuſum ſuis copiis habuit hoſtem, ſignum omnibus dat invadendi. Qui ubi qua cuique proximum fuit, decurrere: eo magis Romanis ſubita, atque improviſa res fuit, quod orta ex lacu nebula, campo, quam montibus, denſior federat: agminaque hoſtium ex pluribus vallibus ipſa inter ſe ſatis conſpecta, eoque magis pariter decurrerunt. Romanus, clamore prius undique orto, quam ſatis cerneret, ſe circumventum eſſe ſenſit: & ante in

fron-

frontem lateraque pugnari cœptum est, quam latis instrueretur acies, aut expediri arma, stringique gladii possent. Consul, perculsis omnibus, ipse satis, ut in trepida re, impavidus, turbatos ordines, vertentesque se quoque ad dissonos clamores, instruit, ut tempus locusque patitur: & quacunque potest, adhortatur, ac stare, & pugnare jubet. *Nec enim indè votis, aut imploratione deûm, sed vi ac virtute evadendum esse. per medias acies ferro viam fieri, & quo timoris minus sit, eo minus ferme periculi esse.* Cæterum præ strepitu ac tumultu, nec consilium, nec imperium accipi poterat: tantumque aberat, ut sua signa, atque ordinem, & locum nosceret miles, ut vix ad arma capienda, aptandaque pugnæ competeret animus: opprimerenturque quidam onerati magis his, quam tecti. & erat in tanta caligine major usus aurium, quam oculorum. ad gemitus vulnerum, ictusque corporum aut armorum, & * mistos strepentium paventiumque clamores, circumferebant ora, oculosque. Alii fugientes pugnantium globo illati hærebant: alios redeuntes in pugnam avertebat fugientium agmen. Deinde ubi in omnes partes nequicquam impetus facti, & ab lateribus montes, ac lacus, a fronte & a tergo hostium acies claudebat, apparuitque nullam, nisi in dextra ferroque, salutis spem esse: tum sibi unusquisque dux, adhortatorque factus ad rem gerendam, & nova deintegro pugna exorta est, non illa ordinata per principes, hastatosque, ac triarios: nec ut pro signis antesignanus, post signa alia pugnaret acies: nec ut in sua legione miles, aut cohorte, aut manipulo esset. sors conglobabat, & animus suus cuique ante, aut post pugnandi ordinem dabat, tantusque fuit ardor animorum, adeo intentus pugnæ animus, ut eum terræ motum, qui multarum urbium Italiæ magnas partes prostravit, avertitque cursu rapido amnes, mare fluminibus invexit, montes lapsu ingenti proruit, nemo pugnantium senserit. Tres ferme horas pugnatum est, & ubique atrociter. circa consulem tamen acrior, infestiorque pugna erat. eum & robora virorum sequebantur: & ipse quacunque in parte premi ac laborare senserat suos, impigre ferebat opem: insigniisque armis & hostem summa vi petebat, & tuebatur suos cives: donec

*al. mistos.
6

donec Insuber eques (Ducario nomen erat) faciem nocitans, *Consul*, inquit, *hic est*, popularibus suis, *qui legiones nostras cecidit, agrosque & urbem est depopulatus. jam ego hanc victimam Manibus peremptorum fœde civium dabo.* subditisque calcaribus equo, per confertissimam hostium turbam impetum facit: obtruncatoque prius armigero, qui se infesto venienti obviam objecerat, consulem lancea transfixit. spoliare cupientem triarii objectis clypeis arcuere. Magnæ partis fuga inde primum cœpit: & jam nec lacus, nec montes obstabant pavori. per omnia arcta præruptaque, velut cæci, evadunt: armaque, & viri super alium alii præcipitantur. pars magna, ubi locus fugæ deest, per prima vada paludis in aquam progressi, quoad capitibus, humerisque extare possunt, sese immergunt. fuere, quos inconsultus pavor nando etiam capessere fugam impulerit. quæ ubi immensa, ac sine spe erat, aut, deficientibus animis, hauriebantur gurgitibus, aut, ubi nequicquam festinaverant, retro ægerrime terram repetebant. atque ibi ab ingressis aquam hostium equitibus passim trucidabantur. Sex millia ferme primi agminis, per adversos hostes eruptione impigre facta, ignari omnium, quæ post se agerentur, ex saltu evasere. & quum in tumulo quodam constitissent, clamorem modo, ac sonum armorum audientes, quæ fortuna pugnæ esset, neque scire, nec prospicere præ caligine poterant. Inclinata ad iniqua re, quum calescente sole dispulsa nebula aperuisset diem: tum liquida jam luce montes campique perditas res, stratamque ostendere fœde Romanam aciem. itaque ne in conspectos procul immitteretur eques, sublatis raptim signis, quam citatissimo poterant agmine, sese abripuerunt. postero die, quum super cætera extrema fames etiam instaret: fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equestribus copiis nocte consecutus erat, si arma tradidissent, abire cum singulis vestimentis passurum, sese dediderunt. quæ Punica religione servata fides ab Hannibale est, atque in vincula omnes conjecti. Hæc est nobilis ad Trasymenum pugna, atque inter paucas memorata populi Romani clades. Quindecim millia Romanorum in acie cæsa sunt: decem millia sparsa fuga per omnem Etruriam diversis iti- 7

itineribus Romam petiere. Mille & quingenti hostium in acie, multi postea utrinque ex vulneribus periere. Multiplex cædes utrinque facta traditur ab aliis. Ego, præterquam quod nihil haustum ex vano velim, quo nimis inclinant ferme scribentium animi: Fabium æqualem temporibus hujusce belli potissimum auctorem habui. Hannibal, captivorum, qui Latini nominis essent, sine pretio dimissis, Romanis in vincula datis, segregata ex hostium coacervatorum cumulis corpora suorum cum sepeliri jussisset, Flaminii quoque corpus funeris caussa magna cum cura inquisitum non invenit.

CAPUT V.

Cum allato nuntio cladis ad Trasymenum acceptæ ingens luctus esset in Urbe, duæ matres, insperato receptis filiis, gaudio exanimantur.

ROmæ ad primum nuntium cladis ejus, cum ingenti terrore ac tumultu concursus in forum populi est factus. Matronæ vagæ per vias, quæ repens clades allata, quæve fortuna exercitus esset, obvios percontantur. & quum frequentis concionis modo turba in comitium & curiam versa, magistratus vocaret; tandem haud multo ante solis occasum M. Pomponius prætor, *Pugna*, inquit, *magna victi sumus*. & quanquam nihil certius ex eo auditum est, tamen alius ab alio impleti rumoribus domos referunt, *consulem cum magna parte copiarum cæsum: superesse paucos, aut fuga passim per Etruriam sparsos, aut captos ab hoste.* Quot casus exercitus victi fuerant, tot in curas dispartiti eorum animi erant, quorum propinqui sub C. Flaminio consule meruerant, ignorantium, quæ cujusque suorum fortuna esset, nec quisquam satis certum habet, quid aut speret, aut timeat. Postero, ac deinceps aliquot diebus ad portas major prope mulierum, quam virorum multitudo stetit, aut suorum aliquem, aut nuntios de his opperiens: circumfundebanturque obviis sciscitantes: neque avelli utique a notis, prius quam ordine omnia inquisissent, poterant. inde varios vultus digredientium ab nuntiis cerneres, ut cuique aut læta, aut tristia nuntiabantur, gratulantesque, aut consolantes redeuntibus domos circumfusos. Feminarum præcipue & gaudia insignia erant, & luctus. Unam in ipsa porta, sospite filio repente oblato, in conspe-

ſtu ejus expiraſſe ferunt. Alteram, cui mors filii falſo nuntiata erat, mœſtam ſedentem domi, ad primum conſpectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam. Senatum prætores per dies aliquot ab ortu uſque ad occidentem ſolem in curia retinent, conſultantes, quonam duce, aut quibus copiis reſiſti victoribus Pœnis poſſet.

CAPUT VI.

Romam nunciata alia clade in Umbria accepta, Q. Fabius Maximus, quoniam, abſente Conſ., Dictator dici non poſſet, Prodictator a populo creatur, dato ei magiſtro equitum M. Minutio. Hannibal in Apuliam, omnia vaſtando, pervenit.

8 PRius quam ſatis certa conſilia eſſent, repens alia nuntiatur clades: quatuor millia equitum cum C. Centenio pro prætore miſſa ad collegam a Servilio conſule in Umbria, quo poſt pugnam ad Traſymenum auditam averterant iter, ab Hannibale circumventa. Ejus rei fama varie homines affecit. pars, occupatis majore ægritudine animis, levem ex comparatione priorum ducere recentem equitum jacturam. pars non id, quod acciderat, per ſe æſtimare; ſed ut in affecto corpore quamvis levis cauſa, magis quam valide gravior ſentireturſ; ita tum ægræ & affectæ civitati quodcunque adverſi inciderit, non rerum magnitudine, ſed viribus extenuatis, quæ nihil, quod aggravaret, pati poſſent, æſtimandum eſſe. Itaque ad remedium jamdiu deſideratum, nec adhibitum, dictatorem dicendum, civitas confugit: & quia & conſul aberat, a quo uno dici poſſe videbatur, nec per occupatam armis Punicis Italiam facile erat, aut nuntium, aut literas mitti: nec dictatorem populus creare poterat: quod nunquam ante eam diem factum erat, prodictatorem populus creavit Q. Fabium Maximum, & magiſtrum equitum M. Minutium Rufum. hisque negotium ab ſenatu datum, ut muros turreſque urbis firmarent, & præſidia diſponerent, quibus locis viderentur, ponteſque reſcinderent fluminum: cum Pœnis pro urbe dimicandum eſſe, quando Italiam tueri nequiviſſent. Hannibal interim recto itinere per Umbriam uſque ad Spoletum venit. inde cum 9 perpopulato agro urbem oppugnare adortus eſſet, cum magna cæde ſuorum repulſus, conjectans ex unius coloniæ haud nimis proſpere tentatæ viribus, quanta moles Romana urbis

bis esset, in agrum Picenum avertit iter, non copia solum omnis generis frugum abundantem, sed refertum præda, quam effuse avidi atque egentes rapiebant. ibi per dies aliquot stativa habita: refectusque miles hibernis itineribus, ac palustri die, prælioque magis ad eventum secundo, quam levi aut facili affectus. Ubi satis quieti datum, præda ac populationibus magis, quam otio aut requie gaudentibus, profectus, Prætutianum Adrianumque agrum, Marsos inde, Marrucinosque, & Pelignos devastat, circaque Arpos, & Luceriam proximam Apuliæ regionem.

CAPUT VII.

Rebus jam ad extremum discrimen adductis, inspectis ex sententia Q. Fabii Maximi Dictatoris libris Sybillinis, inter alia, ver sacrum vovetur: indictis supplicationibus, fit lectisternium.

CN. Servilius consul levibus prælliis cum Gallis actis, & uno oppido ignobili expugnato, postquam de collegæ, exercitusque cæde audivit, jam mœnibus patriæ metuens, ne abesset in discrimine extremo, ad urbem iter intendit. Q. Fabius Maximus, dictator iterum, quo die magistratum iniit, vocato senatu, ab diis orsus, cum edocuisset patres, plus negligentia cæremoniarum, auspiciorumque, quam temeritate, atque insciția peccatum a C. Flaminio consule esse: quæque piacula iræ deûm essent, ipsos deos consulendos esse: pervicit, ut, quod non ferme decernitur, nisi cum tetra prodigia nuntiata sunt, decemviri libros sybillinos adire juberentur: qui, inspectis fatalibus libris, retulerunt patribus, *quod ejus belli caussa votum Matri foret, id non rite factum, deintegro atque amplius faciendum esse: & Jovi ludos magnos, & ædes Veneri Erycinæ, ac Menti vovendas esse, & supplicationem, lectisterniumque habendum, & Ver sacrum vovendum, si bellatum prospere esset, resque publica in eodem, quo ante bellum fuisset, statu permansisset.* Senatus, quoniam Fabium belli cura occupatura esset, M. Æmilium prætorem, ex collegii pontificum sententia, omnia ea ut mature fiant, curare jubet. His senatus consultis perfectis, L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, consulente * collegio pontificum, omnium primum populum consulendum de Vere sacro censet: injussu populi voveri non posse. Rogatus in hæc verba populus: *Velitis, jubeatisne hoc sic fieri? si res po-*

10

* al. collegiis Prætore.

populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, sicut velim eam, salva servata erit hisce duellis, datum donum duit populus Romanus Quiritium, quod duellum populo Romano cum Carthaginiensi est, quæque duella cum Gallis sunt, qui cis Alpes sunt, quod Ver attulerit ex suillo, ovillo, caprino grege, quæque profana erunt, Jovi fieri, ex qua die senatus, populusque jusserit. qui faciet, quando volet, quaque lege volet, facito: quo modo faxit, probe factum esto. si id moritur, quod fieri oportebit, prophanum esto, neque scelus esto. si quis rumpet, occidetve insciens, ne fraus esto. si quis clepsit, ne populo scelus esto, neve cui cleptum erit. si atro die faxit insciens, probe factum esto. si nocte, sive luce, sive servus, sive liber faxit, probe factum esto. si ante id ea senatus, populusque jusserit fieri, ac faxit, eo populus solutus, liber esto. Et ejusdem rei caussa ludi magni voti, æris CCCXXXIII. millibus triente: præterea bubus Jovi CCC. multis aliis divis bubus albis, atque cæteris hostiis. Votis rite nuncupatis, supplicatio edicta: supplicatumque iit cum conjugibus, ac liberis non urbana multitudo tantum, sed agrestium etiam, quos in aliqua sua fortuna publica quoque contingebat. Curatum lectisternium, & per triduum habitum, decemviris sacrorum curantibus, & pulvinaria in conspectu fuere, Jovi, & Junoni unum: alterum Neptuno, & Minervæ: tertium Marti, ac Veneri: quartum Apollini, ac Dianæ: quintum Vulcano, ac Vestæ: sextum Mercurio, & Cereri. Tum ædes votæ. Veneri Erycinæ ædem Q. Fabius Max. dictator vovit: quia ita ex fatalibus libris edictum erat, ut is voveret, cujus maximum imperium in civitate esset. Menti ædem Otacilius prætor vovit.

CAPUT VIII.

Q. Fabius Maximus dictator, accepturus a Servilio Cos. exercitum, ab Urbe proficiscitur: quum interim naves onerariæ, quæ in Hispaniam commeatum portabant, a Carthaginiensium classe captæ essent, ad eam persequendam mittitur Servilius Cos.

ITa rebus divinis peractis, tum de bello, 11
deq; rep. dictator retulit, quibus, quotve legionibus victori hosti obviam eundum esse patres censerent. Decretum, ut ab Cn. Servilio consule exercitum acciperet: scriberet præterea ex civibus, sociisque quantum equitum, ac peditum videretur: cætera omnia

omnia ageret, faceretque, ut e republica duceret. Fabius duas legiones se adjecturum ad Servilianum exercitum dixit. his per magistrum equitum scriptis, Tibur diem ad conveniendum edixit. edicto-que proposito, ut quibus oppida, castellaque immunita essent, in loca tuta commigrarent; ex agris quoque uri demigrarent omnes regionis ejus, qua iturus Hannibal esset: tectis prius incensis, ac frugibus corruptis, ne cujus rei copia esset: ipse via Flaminia profectus obviam consuli exercituique, cum ad Tiberim circa Otriculum prospexisset agmen, consulemq; cum equitibus ad se progredientem, viatorem misit, qui consuli nuntiaret, ut sine lictoribus ad dictatorem veniret. qui cum dicto paruisset, congressusque eorum ingentem speciem dictaturæ apud cives, sociosque vetustate jam prope oblitos ejus imperii fecisset, literæ ab urbe allatæ sunt, naves onerarias commeatum ab Ostia in Hispaniam ad exercitum portantes a classe Punica circa portum Cossanum captas esse. Itaque extemplo consul Ostiam proficisci jussus, navibus, quæ ad urbem Romanam, aut Ostiæ essent, completis milite ac navalibus sociis, persequi hostium classem, ac litora Italiæ tutari. Magna vis hominum conscripta Romæ erat. Libertini etiam, quibus liberi essent, & ætas militaris, in verba juraverant. ex hoc urbano exercitu qui minores quinque & triginta annis erant, in naves impositi: alii, ut urbi præsiderent, relicti.

CAPUT IX.

Dictator Fabius, ducto contra Hannibalem exercitu, quamvis facta ab illo pugnandi potestate, prælium detrectat; ac tergiversando feroces hostis consilio eludit: hinc tanquam segnis & timidus a Minutio magistro equitum, homine temerario, compellatur.

12 Dictator exercitu consulis accepto a Fulvio Flacco legato, per agrum Sabinum Tibur, quo diem ad conveniendum edixerat novis militibus, venit: inde Prænestе transversis tramitibus in viam Latinam est regressus: unde itineribus summa cum cura exploratis, ad hostem ducit: nullo loco, nisi quantum necessitas cogeret, fortunæ se commissurus. Quo primum die haud procul Arpis in conspectu hostium posuit castra, nulla mora facta, quin Pœnus educeret in aciem, copiamque pugnandi faceret. sed ubi quieta omnia apud hostes, nec

castra

castra ullo tumultu mota videt: increpans quidem victos tandem Martios animos Romanorum, debellatumque, & concessum eis propalam de virtute ac gloria esse, in castra rediit. Cæterum tacita cura animum incensus, quod cum duce haudquaquam Flaminio, Sempronioque simili futura sibi res esset: ac tum demum edocti malis Romani parem Hannibali ducem quæsissent: & prudentiam quidem, non vim dictatoris extemplo timuit, constantiamque ejus haud dum expertus, agitare ac tentare animum movendo crebro castra, populandoque in oculis ejus agros sociorum, cœpit: & modo citato agmine e conspectu abibat, modo repente in aliquo flexu viæ, si excipere digressum in æquum posset, occultus subsistebat. Fabius per loca alta agmen ducebat, modico ab hoste intervallo, ut neque omitteret eum, neque congrederetur. castris, nisi quantum usus necessario cogeret, tenebatur miles. pabulum & ligna nec pauci petebant, nec passim. equitum, levisque armaturæ statio composita, instructaque in subitos tumultus, & suo militi tuta omnia, & infesta effusis hostium populatoribus præbebat. neque universo periculo summa rerum committebatur: & parva momenta levium certaminum ex tuto cœptorum, finitimorum receptu, assuefaciebant territum pristinis cladibus militem, minus jam tandem aut virtutis, aut fortunæ pœnitere suæ. Sed non Hannibalem magis infestum tam sanis consiliis habebat, quam magistrum equitum, qui nihil aliud, quam quod non imperabat, moræ ad rem publicam præcipitandam habebat. ferox, rapidusque in consiliis, ac lingua immodicus, primo inter paucos, deinde propalam in vulgus pro cunctatore segnem, pro cauto timidum, affingens vicina virtutibus vitia, compellabat: premendorumque superiorum arte, quæ pessima ars nimis prosperis multorum successibus crevit, sese extollebat.

CA-

CAPUT X.

Hannibal populando terras sociorum pop. Rom. & Fabium Dictatorem de induſtria irritat: admoto in Campaniam exercitu, quum amœniſſimum Italiæ agrum ureret, & nihilominus quieſceret Fabius, ferociter ejus cunctationem criminatur Minutius magiſter equitum.

13 HAnnibal ex Arpinis in Samnium tranſit, Beneventanum depopulatur agrum, Teleſiam urbem capit: irritat etiam de induſtria ducem, ſi forte accenſum tot indignitatibus cladibuſque ſociorum trahere ad æquum certamen poſſit. Inter multitudinem ſociorum Italici generis, qui ad Traſymenum capti ab Hannibale, dimiſſique fuerant, tres Campani equites erant: multis jam tum illecti donis, promiſiſque Hannibalis ad conciliandos popularium animos. Hi nuntiantes, ſi in Campaniam exercitum admoviſſet, Capuæ potiendæ copiam fore; quum res major, quam auctores, eſſet, dubium Hannibalem, alterniſque fidentem ac diffidentem, tamen ut Campanos ex Samnio peteret, moverunt. Monitos, ut etiam atque etiam promiſſa rebus confirmarent, juſſoſque cum popularibus, & aliquibus principum redire ad ſe, dimiſit. ipſe imperat ducí, ut ſe in agrum Caſinatem ducat, edoctus a peritis regionum, ſi eum ſaltum occupaſſet, exitum Romano ad opem ferendam ſociis interclusurum. Sed Punicum abhorrens ab Latino nomen, Caſilinum pro Caſino ducem accipere fecit: averſuſque ab itinere, per Alifanum, Calatinumque, & Calenum agrum, in campum Stellatem deſcendit, ubi cum montibus, fluminibuſque clauſam regionem circumſpexiſſet, vocatum ducem percontatur, ubi terrarum eſſet, quum is Caſilini eo die manſurum eum dixiſſet, tum demum cognitus eſt error, & Caſinum longe inde alia regione eſſe. virgiſque cæſo duce, & ad reliquorum terrorem in crucem ſublato, caſtris communitis, Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum prædatum dimiſit. uſque ad aquas Sinueſſanas populatio ea pervenit. Ingentem cladem, fugam, terroremque latius Numidæ fecerunt. nec tamen is terror, quum omnia bello flagrarent, fide ſocios dimovit, videlicet quia juſto, & moderato regebantur imperio: nec abnuebant, quod unum vinculum fidei eſt, melioribus parere. Ut vero ad 14 Vulturnum flumen caſtra

ſunt

sunt posita, exurebaturque amœnissimus Italiæ ager, villæque passim incendiis fumabant, per juga Massici montis Fabio ducente, prope deintegro est orta seditio, ac duces seditionis accensi quidam. Fuerat enim silentium per paucos dies: quia cum celerius solito ductum agmen fuisset, festinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant. ut vero in extrema juga Massici montis ventum est, hostesque sub oculis erant, Falerni agri, colonorumque Sinuessæ tecta urentes, nec ulla erat mentio pugnæ: *spectatum ne huc*, inquit Minutius, *ad rem fruendam oculis, sociorum cædes, & incendia venimus? nec si nullius alterius nos, ne civium quidem horum pudet, quos in Sinuessam colonos patres nostri miserunt, ut ab Samnite hoste tuta hæc ora esset, quam nunc non vicinus Samnis urit, sed Pœnus advena, ab extremis orbis terrarum terminis nostra cunctatione & socordia jam huc progressus? Tantum (pro dolor!) degeneramus a parentibus nostris, ut præter quam oram illi Punicas vagari classes, dedecus esse imperii sui duxerint, eam nos nunc plenam Numidarum hostium, ac Maurorum jam factam videamus? Qui modo Sagantum oppugnari indignando, non homines tantum, sed fœdera, & deos ciebamus, tendentem ad mœnia Romanæ coloniæ Hannibalem lenti spectamus? Fumus ex incendiis villarum, agrorumque in oculos atque ora venit, strepunt aures clamoribus plorantium sociorum, sæpius nos, quam deorum invocantium opem. Nos hic pecorum more per æstivos saltus, deviosque calles exercitum ducimus, conditi nubibus, silvisque? Si hoc modo peragrando cacumina saltusque Furius recipere a Gallis urbem voluisset, quo hic novus Camillus nobis dictator unicus in rebus affectis quæsitus, Italiam ab Hannibale recuperare parat, Gallorum Roma esset: quam vereor, ne sic cunctantibus nobis, Hannibali, ac Pœnis toties servaverint majores nostri. Sed vir, ac vere Romanus, quo die dictatorem eum ex auctoritate patrum jussuque populi dictum, Vejos allatus est nuntius, quum esset satis altum Janiculum, ubi sedens prospectaret hostem, descendit in æquum: atque illo ipso die media in urbe, qua nunc busta Gallica sunt, & postero die citra Gabios, cæcidit Gallorum legiones. Quid post multos annos, quum ad furcas Caudinas ab Samnite hoste sub jugum missi sumus? utrum tandem L. Papirius Cursor juga Samnii perlustrando, an Luceriam premendo, obsidendoque, & lacessendo victorem*

*hostem, depulsum ab Romanis cervicibus jugum superbo Samniti imposuit? Modo consuli Lutatio quæ alia res, quam celeritas, victoriam dedit? quod postero die, quam hostem vidit, classem gravem commeatibus, impeditam suomet ipsam instrumento atque apparatu, oppressit. Stultitia est, sedendo, aut votis debellari credere posse: armari copias oportet, deducendas in æquum, ut vir cum viro congrediaris. audendo agendoque res Romana crevit, non his *sensibus, consiliisve, quæ timidi cauta vocant.* Hæc velut concionanti Mibus nutio circumfundebatur tribunorum equitumque Romanorum multitudo, & ad aures quoque militum dicta ferocia volvebantur: ac si militaris suffragii res esset, haud dubie ferebant, Minutium Fabio ducí prælaturos.

*al. segnibus consiliis.

CAPUT XI.

L. Hostilius Mancinus jussus a Fabio exploratoris modo speculari hostem, quum certamen tentasset, a Numidis circumventus, cum delectis equitibus occiditur.

15 FAbius pariter in suos, haud minus quam in hostes, intentus, prius ab illis invictum animum præstans, quanquam probe scit, non in castris modo suis, sed jam etiam Romæ suam cunctationem infamem esse, obstinatus tamen eodem consiliorum tenore ætatis reliquum extraxit: ut Hannibal destitutus ab spe summa appetiti certaminis, jam hibernis locum circumspectaret: quia ea regio præsentis erat copiæ, non perpetuæ, arbusta, vineæque, & consita omnia magis amœnis quam necessariis fructibus. Hac per exploratores relata fama Fabio, cum satis sciret per easdem angustias, quibus intraverat Falernum agrum, rediturum, Callicolam montem, & Casilinum occupat modicis præsidiis: quæ urbs Vulturno flumine diremta, Falernum a Campano agro dividit: ipse jugis iisdem exercitum reducit, misso exploratum cum CCCC equitibus sociorum L. Hostílio Mancino: qui ex turba juvenum audientium sæpe ferociter concionantem magistrum equitum, progressus primo exploratoris modo, ut ex tuto specularetur hostem, ubi vagos passim per vicos Numidas vidit, per occasionem etiam paucos occidit: extemplo occupatus certamine est animus, excideruntque præcepta dictatoris: qui, quam tuto posset, progressum, prius recipere se jusserat, quam in conspectum hostium veniret. Numidæ alii atque alii occurrantes, refugientesque

tesque, ad castra propè ipsum cum fatigatione equorum, atque hominum pertraxere. inde Cartalo, penes quem summa equestris imperii erat, concitatis equis invectus, cum prius quam ad conjectum teli veniret, avertisset hostem; quinque millia ferme continenti cursu secutus est fugientes. Mancinus, postquam nec hostem desistere sequi, nec spem vidit effugiendi esse, cohortatus suos, in prælium rediit, omni parte virium impar. itaque ipse, & delecti equitum circumventi occiduntur. cæteri effuso rursus cursu Cales primum, inde prope inviis callibus ad dictatorem perfugerunt.

CAPUT XII.

Hannibal inter Casilinum oppidum, & Callicularn montem a Fabio clausus, sarmentis ad cornua boum ligatis, & incensis, præsidium Romanum, quod Callicularn insidebat, fugat: saltum transgressus, jactis populationibus, tandem Apuliam repetit. Fabius sacrorum caussa Romam vocatus, magistrum equitum Minutium, ne quid temere agat, monet.

EO forte die Minutius se conjunxerat Fabio, missus ad firmandum præsidio saltum, qui super Tarracinam in arctas coactus fauces imminet mari, ne immunito Appiæ limite, Pœnus perveniret in agrum Romanum, posset. Conjunctis exercitibus dictator ac magister equitum castra in viam deferunt, qua Hannibal ducturus erat. duo inde millia hostes aberant. Postero die Pœni quod viæ inter bina castra erat, agmine complevere. Quum Romani sub ipso constitissent vallo, haud dubie æquiore loco, successit tamen Pœnus cum expeditis equitibus, atque ad lacessendum hostem carptim & procursando, recipiendoque sese, pugnavere. Restitit suo loco Romana acies. lenta pugna, & ex dictatoris magis, quam Hannibalis fuit voluntate. CC. ab Romanis, DCCC hostium cecidere. Inclusus inde videri Hannibal, & ad Casilinum obsessus: cum Capua, & Samnium, & tantum a tergo divitum sociorum Romanis commeatus subveheret: Pœnus contra intra Formiana Saxa, ac Literni arenas, stagnaque perhorrida situ hibernaturus esset. Nec Hannibalem fefellit, suis se artibus peti. itaque cum per Casilinum evadere non posset, petendique montes, & jugum Callicula superandum esset, necubi Romanus inclusum vallibus agmen aggrederetur, ludibrium oculorum specie terribile ad frustrandum hostem

commentus, principio noctis furtim succedere ad montes statuit. Fallacis consilii talis apparatus fuit. Faces undique ex agris collectæ, fasceſque virgarum, atque arida sarmenta præligantur cornibus boū: quos domitos, indomitoſque multos inter cæteram agreſtem prædam agebat. ad duo millia ferme boum effecta: Asdrubalique negotium datum, ut primis tenebris noctis id armentum accensis cornibus ad montes ageret, maxime, si posset, saltu ab hoſte
17 inſeſſo. Primis tenebris ſilentio mota castra, boves aliquanto ante signa acti, ubi ad radices montium, viaſque anguſtas ventum eſt, signum extemplo datur, ut accensis cornibus armenta in adverſos concitentur montes. & metus ipſe relucentis flammæ ex capite, calorque jam ad vivum, ad imaque cornuum adveniens, velut ſtimulatos furore agebat boves. quo repente diſcurſu, haud ſecus quam ſilvis, montibuſque accenſis, omnia circum virgulta ardere: capitumq; * inquietatio excitans flammam, hominum paſſim diſcurrentium ſpeciem præbebat. Qui ad tranſitus ſaltus inſidendos locati erant, ubi in ſummis montibus, ac ſuper ſe quoſdam ignes conſpexerunt, circumventos ſe eſſe rati, præſidio exceſſere: qua ingens emicabat flamma, velut tutiſſimum iter petentes ſumma montium juga. tum in quoſdam boves palantes a ſuis gregibus inciderunt: & primo cum procul cernerent, veluti flammas ſpirantium miraculo attoniti conſtiterunt. deinde ut humana apparuit fraus, tum vero inſidias rati eſſe, cum multo maximoque ſtrepitu concitant ſe in fugam, levique armaturæ hoſtium incurrere. cæterum nox æquato timore neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea toto agmine Hannibal traducto per ſaltum, & quibuſdam in ipſo ſaltu hoſtium oppreſſis, in agro 18
Alifano poſuit caſtra. Hunc tumultum ſenſit Fabius: cæterum & inſidias eſſe ratus, & ab nocturno utique abhorrens certamine, ſuos munimentis tenuit. Luce prima ſub jugo montis prælium fuit, quo interclusam ab ſuis levem armaturam facile (etenim numero aliquantum præſtabant) Romani ſuperaſſent, niſi Hiſpanorum cohors ad id ipſum remiſſa ab Hannibale perveniſſet. Ea aſſuetior montibus, & ad concurſandum inter ſaxa rupeſque aptior ac levior, cum velocitate corpo-

* al. irrita quaſſatio.

porum, tum armorum habitu, campestrem hostem gravem armis, statariumque, pugnæ genere facile elusit. Ita haudquaquam pari certamine digressi, Hispani fere omnes incolumes, Romani, aliquot suis amissis, in castra contenderunt. Fabius quoque movit castra: transgressusque saltum super Alifas loco alto ac munito consedit. Tum per Samnium Romam petere simulans Hannibal, usque in Pelignos populabundus rediit. Fabius mediis inter hostium agmen, urbemque Romam jugis ducebat, nec abstinens, nec congrediens. Ex Pelignis Fœnus flexit iter, retroque Apuliam repetens, Geronium pervenit, urbem metu, quia collapsa ruinis pars mœnium erat, ab suis desertam. Dictator in Larinate agro castra communiit inde sacrorum causa Romam revocatus, non imperio modo, sed consilio etiam, ac prope precibus agens cum magistro equitum, *ut plus consilio, quam fortunæ confidat: & se potius ducem, quam Sempronium, Flaminiumque imitetur, ne nihil actum cenſet, * exacta prope æstate per ludificationem hostis. medicos quoque plus interdum quiete, quam movendo atque agendo proficere. haud parvam rem esse, ab tot victore hoste vinci desisse, & ab continuis cladibus respirasse.* Hæc nequicquam præmonito magistro equitum, Romam est profectus. 19

* al. extracta.

CAPUT XIII.

C. Scipionis in Hispania terra, marique res pulcherrimæ.

PRincipio ætatis, qua hæc gerebantur, in Hispania quoque terra marique pugnari cœptum est. Asdrubal ad eum navium numerum, quem a fratre instructum, paratumque acceperat, decem adjecit, quadraginta navium classem Himilconi tradidit; atque ita Carthagine profectus, navibus prope terram exercitum in litore ducebat, paratus confligere, quacunque parte copiarum hostis occurrisset. Cn. Scipioni, postquam movisse ex hibernis hostem audivit, primo idem consilii fuit: deinde minus terra, propter ingentem famam novorum auxiliorum, occurrere ausus, delecto milite in naves impositio, quinque & triginta navium classe ire obviam hosti pergit: Altero ab Tarracone die ad stationem XX. millia passuum distantem ab ostio Iberi amnis pervenit. inde duæ Massilienſium speculatoriæ præmissæ retulerunt, classem funicam stare in ostio fluminis, castraque in ripa posita. Itaque ut improvidos incautosque universos simul effuso

fuso terrore opprimeret, sublatis anchoris, ad hostem vadit. Multas & locis altis positas turres Hispania habet: quibus & speculis, & propugnaculis adversus latrones utuntur. Inde primo conspectis hostium navibus, datum signum Asdrubali est: tumultusque prius in terra & castris, quam ad mare & ad naves est ortus, nondum aut pulsu remorum, strepituque alio nautico exaudito, aut aperientibus classem promontoriis: cum repente eques alius super alium ab Asdrubale missus, vagos in litore, quietosque in tentoriis suis, nihil minus, quam hostem aut prælium eo die expectantes conscendere naves propere, atque arma capere jubet: classem Romanam jam haud procul a portu esse. Hæc equites dimissi passim imperabant. mox Asdrubal ipse cum omni exercitu aderat: varioque omnia tumultu strepunt, ruentibus in naves simul remigibus militibusque, fugientium magis e terra, quam in pugnam euntium modo. Vixdum omnes conscenderant, quum alii resolutis loris anchoram vellunt: alii, ne quid teneat, anchoralia incidunt: raptimque omnia præpropere agendo, militum apparatu nautica ministeria impediuntur; trepidatione nautarum capere, & aptare arma miles prohibetur. Et jam Romanus non propinquabat modo, sed direxerat etiam in pugnam naves. itaque non ab hoste & prælio magis Pœni, quam suometipsi tumultu turbabantur: & tentata verius pugna, quam inita, in fugam averterunt classem. & quum aversi, ac diverso late agmine a tam multis simul venientibus haud sane penetrabiles essent, in litus passim naves egerunt: atque alii vadis, alii sicco litore excepti, partim armati, partim inermes ad instructam per litus aciem suorum perfugere. Duæ tamen primo occursu captæ erant Punicæ naves, quatuor suppressæ. Romani, 20
quanquam terra hostium erat, armatamque aciem toto prætentam in litore cernebant, haud cunctanter tamen insecuti trepidam hostium classem, naves omnes, quæ non aut perfregerant proras litore illisas, aut carinas fixerant vadis, religatas puppibus in altum extraxere. ad V. & XX. naves ex XXX. cepere. Neque id pulcherrimum ejus victoriæ fuit, sed quod una levi pugna toto ejus oræ mari potiti erant. Itaque ad Honoscam classe provecti, exscensu e navibus in terram facto, cum urbem vi cepissent,

pissent, captamque diripuissent, Carthaginem inde petunt: atque omnem agrum circa depopulati, postremo tecta quoque juncta muro, portisque incenderunt. Inde jam præda gravis ad Longunticam pervenit classis: ubi vis magna sparti fuit, ad rem nauticam congesta ab Asdrubale. quod satis in usum fuit, sublato, cæterum omne incensum est. Nec continentis modo projectas oras prætervecta, sed in Ebusum insulam transmissum: ubi urbe, quæ caput insulæ est, biduum nequicquam summo labore oppugnata, ubi in spem irritam frustra teri tempus animadversum est, ad populationem agri versi, direptis aliquot incensisque vicis, majore quam ex continenti præda parta, cum in naves sese recepissent, ex Balearibus insulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt. Inde flexa retro classis, reditumque in citeriora provinciæ: quo omnium populorum, qui Iberum incolunt, multorum, & ultimæ Hispaniæ legati concurrerunt. Sed qui vere ditionis imperiique Romani facti sunt, obsidibus datis, populi amplius fuerunt centumviginti. Igitur terrestribus quoque copiis satis fidens Romanus, usque ad saltum Castulonensem est progressus. Asdrubal in Lusitaniam, ac propius Oceanum concessit. Quie- 21
tum inde fore videbatur reliquum æstatis tempus, fuissetque prope per Pœnum hostem: sed præterquam quod ipsorum Hispanorum inquieta, avidaque in novas res sunt ingenia, Mandonius, * vir nobilis, qui antea Ilergetum regulus fuerat, postquam Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, concitis popularibus, in agrum pacatum Romanorum sociorum ad populandum venit. Adversus eos tribus millibus cum expeditis auxiliis a Scipione missis, levi certamine ut tumultuariam manum fudere, multis occisis, quibusdam captis, magnaq; parte armis exuta. Hic tamen tumultus cedentem ad Oceanum Asdrubalem cis Iberum ad socios tutandos retraxit. Castra Punica in agro Ilercaonensium, castra Romana ad novam classem erant, cum fama repens alio vertit bellum. Celtiberi principes, qui regionis suæ legatos, obsidesque dederant Romanis, nuntio misso a Scipione exciti arma capiunt, provinciamque Carthaginiensium valido exercitu invadunt: tria oppida vi expugnant. inde cum ipso Asdrubale duobus præliis egregie pugnan-

* al. Indibilisque.

gnantes, XV. millia hostium occiderunt, quatuor millia cum multis militaribus signis capiunt.

CAPUT XIV.

P. Scipio in Hispaniam cum classe profectus fratri Cn. Scipioni conjungitur: Saguntum cum accessissent, obsides totius Hispaniæ, qui ibi asservabantur, per Adeducis transfugæ proditionem recipiunt: quibus redditis, Hispaniæ principes sibi conciliant.

22 HOc statu rerum in Hispania, P. Scipio in provinciam venit, prorogato post consulatum imperio, ab senatu missus cum XXX. longis navibus, & octo millibus militum, magnoque commeatu advecto. Ea classis ingens agmine onerariarum procul visa cum magna lætitia civium, sociorumque portum Tarraconis ex alto tenuit. ibi milite exposito, profectus Scipio fratri conjungitur: ac deinde communi animo, consilioque gerebant bellum. Occupatis igitur Carthaginiensibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum transgrediuntur: nec ullo viso hoste, Saguntum pergunt ire, quod ibi obsides totius Hispaniæ custodiæ traditos ab Hannibale, fama erat modico in arce custodiri præsidio. Id unum pignus inclinatos ad Romanam societatem omnium Hispaniæ populorum animos morabatur, ne sanguine liberorum suorum culpa defectionis lueretur. Eo vinculo Hispaniam vir unus solerti magis, quam fideli consilio exolvit. Acedux erat Sagunti nobilis Hispanus, fidus ante Pœnis: tum (qualia pleraque sunt barbarorum ingenia) cum fortuna mutaverat fidem. cæterum transfugam sine magnæ rei proditione venientem ad hostes, nihil aliud, quam unum vile atque infame corpus esse ratus, id agebat, ut quam maximum emolumentum novis sociis esset. circumspectis igitur omnibus, quæ fortuna potestatis ejus poterat facere, obsidibus potissimum tradendis animum adjecit: eam unam rem maxime ratus conciliaturam Romanis principum Hispaniæ amicitiam. Sed cum injussu Bostaris præfecti satis sciret nihil obsidum custodes facturos esse, Bostarem ipsum aggreditur. Castra extra urbem in ipso litore habebat Bostar, ut aditum ex portu intercluderet Romanis. ibi eum in secretum abductum, veluti ignorantem, monet, in quo statu sit res. *Metum continuasse ad eam diem Hispanorum animos, quia procul Romani abessent: nunc eis Iberum castra Romana esse, arcem tutam, perfugia-*

giumque novas volentibus res. itaque quos metus non teneat, beneficio & gratia devinciendos esse. Miranti Bostari, percontantique, quodnam id subitum tantæ rei donum posset esse, *obsides*, inquit, *in civitates remitte. id privatim parentibus, quorum maximum nomen in civitatibus est suis, & publice populis gratum erit. Vult sibi quisque credi, & habita fides ipsam plerunque obligat fidem. Minsterium restituendorum domos obsidum mihimet deposco ipse, ut opera quoque impensa consilium adjuvem meum, & rei suapte natura gratæ, quantam insuper gratiam possim, adjiciam.* Homini non ad cætera Punica ingenia callido ut persuasit, nocte clam progressus ad hostium stationes, conventis quibusdam auxiliaribus Hispanis, & ab iis ad Scipionem perductus, quid afferret, expromit. Fide accepta dataque, ac loco & tempore constituto ad obsides tradendos, Saguntum redit. diem insequentem absumsit cum Bostare mandatis ad rem agendam accipiendis. dimissus, cum se nocte iturum, ut custodias hostium falleret, constituisset, ad compositam cum iis horam excitatis custodibus puerorum profectus, veluti ignarus, in præparatas sua fraude insidias ducit. in castra Romana perducti, cætera omnia de reddendis obsidibus, sicut cum Bostare constitutum erat, acta per eundem ordinem, quasi Carthaginiensium nomine sic agerentur. Major aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari, quam quanta futura Carthaginiensium fuerat. Illos enim graves, superbosque in rebus secundis expertos, fortuna & timor mitigasse videri poterat. Romanus primo adventu, incognitus ante, ab re clementi, liberaliqne initium fecerat: & Acedux, vir prudens, haud frustra videbatur socios mutasse. Itaque ingenti consensu ad defectionem omnes spectare: armaque extemplo mota forent, ni hyems, quæ Romanos quoque, & Carthaginienses concedere in tecta coegit, interveniisset.

CAPUT XV.

Hannibal Fabii Dictatoris, cum omnia circa ureret, agro parcit, ut eum tanquam proditorem suspectum reddat: facta deinde de permutandis captivis pactione, cum, quod ea de re non esset consultus senatus, argentum tardius mitteretur, Fabius, eo divendito agro, fidem hosti datam exsolvit.

23 HÆc in Hispania quoque secunda æstate Punici belli gesta, cum in Italia paullulum intervalli cladibus Romanis solers cunctatio Fabii fecisset: quæ ut Hannibalem non mediocri solicitum cura habebat, tandem cum militiæ magistrum delegisse Romanos cernentem, qui bellum ratione, non fortuna gereret; ita contempta erat inter cives armatos pariter rogatosque, utique postquam absente eo, temeritate magistri equitum, læto, ut verius dixerim, quam prospero eventu pugnatum fuerat. Accesserant duæ res ad augendam invidiam dictatoris: una, fraude, ac dolo Hannibalis: quod cum a perfugis ei monstratus ager dictatoris esset, omnibus circa solo æquatis, ab uno eo ferrum, ignemque, & vim omnem hostium abstineri jussit, ut oculis alicujus pacti ea merces videri posset. altera ipsius facto, primo forsitan dubio, quia non expectata in eo senatus auctoritas est, ad extremum haud ambigue in maximam laudem versa, in permutandis captivis: quod, sicut primo Punico bello factum erat, convenerat inter duces Romanos, Pœnumque, ut quæ pars plus reciperet, quam daret, argenti pondo bina, & selibras in militem præstaret. CCXLVII. cum plures Romanus, quam Pœnus recepisset, argentumque pro eis debitum, sæpe jactata in senatu re, quoniam non consuluisset patres, tardius rogaretur: inviolatum ab hoste agrum, misso Romam filio, vendidit, fidemque publicam impendio privato exolvit.

CAPUT XVI.

Minutius magister equitum, absente Fabio Dictatore, rem cum Hannibale gerit: aucta Romæ vanis literis victoria, promulgata a Metilio tribuno pleb. rogatio de æquando magistri equitum, & dictatoris imperio, suadente C. Terentio Varrone, qui ex eo populi aurum quæreret, a populo accipitur.

HAnnibal pro Gerionis mœnibus, cujus urbis capta atque incensa abse in usum horreorum pauca reliquerat tecta, stativa habebat, unde frumentatum

tum duas exercitus partes mittebat: cum tertia ipse expedita in statione erat. simul castris præsidio, & circumspectans necunde
24 impetus in frumentatores fieret. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat. præerat Minutius magister equitum, profecto (sicut ante dictum est) ad urbem dictatore. Cæterum castra, quæ in monte alto, ac tuto loco posita fuerant, jam in planum deferuntur: agitabanturq; pro ingenio ducis consilia callidiora, ut impetus aut in frumentatores palantes, aut in castra relicta, cum levi manu præsidioque fieret. Nec Hannibalem fefellit, cum duce mutatam esse belli rationem, & ferocius, quam consultius rem hostes gesturos. Ipse autem (quod minime quis crederet) cum hostis propius esset, tertiam partem militum frumentatum, duabus in castris retentis, dimisit: deinde castra ipsa propius hostem movit, duo ferme a Gerione millia, in tumulum hosti conspectum: ut intentum sciret esse ad frumentatores, si qua vis fieret, tutandos: Propior inde ei, atque ipsis imminens Romanorum castris tumulus apparuit: ad quem capiendum si luce palam iretur, quia haud dubie hostibus breviore via præventus esset, nocte clam missi Numidæ ceperunt. quos tenentes locum contemta paucitate Romani postero die cum ejecissent, ipsi eo transferunt castra. Tum itaque ut exiguum spatii vallum a vallo aberat, & idipsum totum prope compleverat Romana acies, simul & per aversa castra a castris Hannibalis equitatus cum levi armatura emissus in frumentatores late eadem fugamque hostium palatorum fecit. nec acie certare Hannibal ausus: quia tanta paucitate vix castra, si oppugnarentur, tutari poterat. Jamque artibus Fabii pars exercitus aberat, jam ferme sedendo, & cunctando bellum gerebat, receperatque suos in priora castra, quæ pro Gerionis mœnibus erant. Justa quoque acie, & collatis signis dimicatum, quidam auctores sunt. Primo concursu Pœnum usque ad castra fusum, inde eruptione facta, repente versum terrorem in Romanos: Numerii Decimii Samnitis deinde interventu prælium restitutum. Hunc principem genere ac divitiis non Boviani modo, unde erat, sed toto Samnio, jussu dictatoris octo millia peditum, & equites ducentos adducentem in castra, ab tergo cum apparuisset Hannibali, spem parti utrique præbuisse novi subsidii:

tumque Fabio ab Roma veniente, Hannibalem insidiarum quoque aliquid timentem recepisse suos : Romanum insecutum adjuvante Samnite duo castella eo die expugnasse : sex millia hostium cæsa, quinque admodum Romanorum : tamen in tam pari prope clade famam egregiæ victoriæ cum vanioribus literis magistri equitum Romam perlatam. De his rebus persæpe & in senatu, & in concione actum est. Cum læta civitate dictator unus nihil nec famæ, nec literis crederet, &, ut vera omnia essent, secunda se magis, quam adversa timere diceret : tum M. Metilius tribunus plebis *id enimvero ferendum esse* negat, *non præsentem solum dictatorem obsistisse rei bene gerendæ, sed absentem etiam gestæ obstare : & in ducendo bello sedulo tempus terere, quo diutius in magistratu sit, soluſque & Romæ, & in exercitu imperium habeat. quippe consulem alterum in acie cecidisse, alterum, specie classis Punicæ persequendæ, procul ab Italia ablegatum. duos prætores Sicilia, atque Sardinia occupatos, quorum neutra. hoc tempore provincia prætore egeat. M. Minutium magistrum equitum, ne hostem videret, ne quid rei bellicæ gereret, prope in custodia habitum. Itaque hercule non Samnium modo, quæ jam tanquam trans Iberum agro Pœnis concessum sit, & Campanum, Calenumque, & Falernum agrum pervastatos esse, sedente Casilini dictatore, & legionibus populi Romani agrum suum tutante ; verum etiam exercitum cupientem pugnare, & magistrum equitum, clausos prope intra vallum retentos, tanquam hostibus captivis arma ademta. tandem ut abscesserit inde dictator, ut obsidione liberatos, extra vallum egressos, fudisse, ac fugasse hostes. Quas ob res, si antiquus animus plebi Romanæ esset, audacter se laturum fuisse de abrogando Q. Fabii imperio. Nunc modicam rogationem promulgaturum de æquando magistri equitum & dictatoris jure : nec tamen, ne ita quidem, prius dimittendum ad exercitum Q. Fabium, quam consulem in locum C. Flaminii suffecisset.* Dictator concionibus se abstinuit, in actione minime popularis. ne in senatu quidem satis æquis auribus audiebatur, tunc cum hostem verbis extolleret, bienniique clades per temeritatem atque inscitiam ducum acceptas referret : *magistroque equitum, quod contra edictum suum pugnasset, rationem diceret reddendam esse. si penes se summa imperii, consilique sit, profecturum esse, ut sciant homines,*

bono

bono imperatori haud magni fortunam momenti esse: mentem rationemque dominari. se suo tempore, & sine ignominia servasse exercitum, quam multa millia hostium occidisse, ducere majorem gloriam esse. Huius generis orationibus frustra habitis, & consule creato M. Atilio Regulo, ne præsens de jure imperii dimicaret, pridie, quam rogationis ferendæ dies adesset, nocte ad exercitum abiit. Luce orta, cum plebis concilium esset, magis tacita invidia dictatoris, favorque magistri equitum animos verlabat, quam satis audebant homines ad suadendum quod vulgo placebat, prodire: & favore superante, auctoritas tamen rogationi deerat. Unus inventus est suasor legis, C. Terentius Varro, qui priore anno prætor fuerat, loco non humili solum, sed etiam sordido ortus: patrem lanium fuisse ferunt, ipsum institorem mercis, filioque hoc ipso in servili ejus artis mini-
26 sterio usum. Is juvenis ubi ex eo genere quæstus pecunia a patre relicta, animum ad spem liberalioris fortunæ adjecit, togaque, & forum placuere, proclamando pro sordidis hominibus, cautisque adversus rem & famam bonorum, primum in notitiam populi, deinde ad honorem pervenit: quæstura quoque, & duabus ædilitatibus, plebeja, & curuli, postremo & prætura perfunctus, jam ad consulatus spem cum attolleret animos, haud parum callide auram favorabilis populi ex dictatoria invidia petiit: sicque plebis unus gratiam tulit.

CAPUT XVII.

Fabius nequaquam iniquo animo ferens sibi Minucium æquatum jure, exercitum, ut suis uterque consiliis rem gerat, cum illo dividit.

OMnes eam rogationem, quique Romæ, quique in exercitu erant, æqui, atque iniqui, præter ipsum dictatorem, in contumeliam ejus latam acceperunt. Ipse, qua gravitate animi criminantes se ad multitudinem inimicos tulerat, eadem & populi in se sævientis injuriam tulit: acceptisque in ipso itinere literis senatus consulti de æquato imperio, satis fidens haudquaquam cum imperii jure artem imperandi æquatam, cumque invicto a civibus, hostibusque animo ad exercitum rediit. Minutius 27
vero, cum jam ante vix tolerabilis fuisset, secundis rebus, ac favore vulgi, tum utique immodice, immodesteque non Hannibale magis victo abse, quam Fabio, gloriari.

illum

illum in rebus asperis unicum ac parem ducem quæsitum Hannibali, majorem minori, dictatorem magistro equitum (quod nulla memoria habeat annalium) jussu populi æquatum in eadem civitate, in qua magistri equitum virgas, ac secures dictatoris tremere, atque horrere soliti sunt. in tantum suam felicitatem, virtutemque enituisse. ergo secuturum se fortunam suam, si dictatoris cunctatio in segnitiæ deorum hominumque judicio damnata perfleret. Itaque quo die primum congressus est cum Fabio, *standum omnium primum* ait *esse, quemadmodum imperio adæquato utantur. se optimum ducere. aut diebus alternis, aut, si majora intervalla placerent, partitis temporibus, alternis summum jus imperiumque esse, ut par hosti non solum consilio, sed viribus etiam esset, si quam occasionem rei gerendæ habuisset.* Q. Fabio haudquaquam id placere: *omnia enim fortunam habituram, quæcumque temeritas collegæ habuisset. sibi communicatum cum illo, non ademptum imperium esse. Itaque se nunquam volentem parte, qua posset, rerum consilio gerendarum cessurum: nec se tempora, aut dies imperii cum eo, sed exercitus divisurum suisque consiliis, quoniam omnia non liceret, quæ posset, servaturum.* Ita obtinuit, ut legiones, sicut consulibus mos esset, inter se dividerent. Prima & quarta Minutio, secunda & tertia Fabio evenerunt. Item equites pari numero, sociumque, & Latini nominis auxilia diviserunt. castris se quoque separari magister equitum voluit.

CAPUT XVIII.

Minutius, magister equitum, cum, in iniquo loco congressus, legiones in maximum discrimen adduxisset, superveniente Fabio Maximo, periculo liberatur: ea beneficio victus, castra cum illo conjungit, & patrem salutat; idemque facere milites jubet.

DUplex inde Hannibali gaudium fuit: (neque enim quicquam eorum, quæ apud hostes agerentur, eum fallebat, & perfugis multa indicantibus, & per suos explorantem) nam & liberam Minutii temeritatem se suo modo captaturum, & solertiæ Fabii dimidium virium decessisse. Tumulus erat inter castra Minutii, & Pœnorum, quem qui occupasset, haud dubie iniquiorem erat hosti locum facturus. eum non tam capere sine certamine volebat Hannibal, quantum id operæ pretium erat, quam causam certaminis cum Minutio, quem semper occursurum ad obsistendum satis sciebat. 28

bat, contrahere. Ager omnis medius erat prima specie inutilis insidiatori, quia non modo silvestre quicquam, sed ne vepribus quidem vestitum habebat: re ipsa natus tegendis insidiis, eo magis, quod in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat. & erant in anfractibus cavæ rupes, ut quædam earum ducenos armatos possent capere. In has latebras, quot quenque locum apte insidere poterant, quinque millia conduntur peditum equitumque. necubi tamen aut motus alicujus temere egressi, aut fulgor armorum fraudem in valle tam aperta detegeret, missis paucis prima luce ad capiendum quem ante diximus tumulum, avertit oculos hostium. Primo statim, conspectu contemta paucitas; ac sibi quisque deposcere pellendos inde hostes. ad locum capiendum dux ipse inter stolidissimos ferocissimosque ad arma vocat, & vanis animis & minis increpat hostem. Principio levem armaturam demittit, deinde conferto agmine mittit equites: postremo, cum hostibus quoque subsidia mitti videret, instructis legionibus procedit. Et Hannibal laborantibus suis alia atque alia, crescente certamine, mittens auxilia peditum equitumque, jam justam expleverat aciem, ac totis utrinque viribus certabatur. Prima levis armatura Romanorum præoccupatum inferiore loco succedens tumulum, pulsa detrusaq; terrorem in succedentem intulit equitem, & ad signa legionum refugit. peditum acies inter perculsos impavida sola erat; videbaturque, si justa aut si recta pugna esset, haudquaquam impar futura. tantum animorum fecerat prospere ante paucos dies res gesta. sed exorti repente insidiatores, eum tumultum terroremque in latera utrinque, ab tergoque incursantes fecerunt, ut neque animus ad pugnam, neque ad fugam spes cuiquam superesset. Tunc Fabius primo clamore paventium audito, dein conspecta procul turbata acie: *Ita est*, inquit, *non celerius, quam timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fabio æquatus imperio, Hannibalem & virtute, & fortuna superiorem videt. sed aliud jurgandi succensendique tempus erit: nunc signa extra vallum proferte: victoriam hosti extorquemus, confessionem erroris civibus.* Jam magna ex parte cæsis aliis, aliis circumspectantibus fugam, Fabiana se acies repente, velut cœlo demissa, ad auxilium ostendit. Itaque prius quam 29

ad conjectum teli veniret, aut manum consereret, & suos a fuga essusa, & a feroci pugna hostes continuit. Qui solutis ordinibus vage dissipati erant, undique confugerunt ad integram aciem. qui plures simul terga dederant, conversi in hostem, volvensque orbem, nunc sensim referre pedem, nunc conglobati restare. ac jam prope una acies facta erat victi atque integri exercitus, inferebantque signa in hostem, cum Pœnus receptui cecinit, palam ferente Hannibale, ab se Minutium, se a Fabio victum. Ita per variam fortunam diei majore parte exacta, cum in castra reditum esset, Minucius convocatis militibus: *Sæpe ego*, inquit, *audivi, milites, eum primum esse virum, qui ipse consulat, quid in rem sit: secundum, eum qui bene monenti obediat: qui nec ipse consulere, nec alteri parere scit, eum extremi ingenii esse. Nobis quoniam prima animi ingenique negata sors est, secundam ac mediam teneamus: & cum imperare discimus, parere prudenti in animum inducamus. castra cum Fabio jungamus. ad prætorium ejus signa cum tulerimus; ubi ego eum parentem appellavero, quod beneficio ejus erga nos, ac majestate ejus dignum est; vos milites eos, quorum vos modo arma dexteræque texerunt, Patronos salutabitis: &, si nihil aliud, gratorum certe nobis animorum gloriam dies hæc dederit.* Signo dato, conclamatur inde, ut colligantur vasa. profecti & agmine incedentes ad dictatoris castra, in admirationem & ipsum, & omnes, qui circa erant, converterunt. Ut constituta sunt ante tribunal signa, progressus ante alios magister equitum, cum patrem Fabium appellasset, circumfusosque militum ejus totum agmen patronos consalutasset: *Parentibus*, inquit, *meis, dictator, quibus tu modo nomine, quo fando possum, æquavi, vitam tantum debeo; tibi cum meam salutem, tum omnium horum. itaque plebiscitum, quo oneratus magis, quam honoratus sum, primus antiquo, abrogoque: &, quod tibi, mihique, quod meo exercitui tuoque conservato, ac conservatori sit felix, sub imperium, auspiciumque tuum redeo, & signa hæc, legionesque restituo. tu quæso placatus me magistrum equitum, hos ordinibus suis quemque teneri jubeas.* Tum dextræ interjunctæ; militesque concione dimissa a notis, ignotisque benigne atque hospitaliter invitati: lætusque dies ex admodum tristi paullo ante, ac prope exe-

execrabili factus. Romæ, ut est perlata fama rei gestæ, dein literis non magis ipsorum imperatorum, quam vulgi militum ex utroque exercitu affirmata, pro se quisque Maximum laudibus ad cœlum ferre. Par gloria apud Hannibalem, hostesque Pœnos erat: ac tum demum sentire, cum Romanis, atque in Italia bellum esse: nam biennio ante adeo & duces Romanos, & milites spreverant, ut vix cum eadem gente bellum esse crederent, cujus terribilem eam famam a patribus accepissent. Hannibalem quoque ex Acie redeuntem dixisse ferunt, *tandem eam nubem, quæ sederet in jugis montium, solicitatam procella imbrem dedisse.*

CAPUT XIX.

Cn. Servilius Cos. expositas in Africæ litoribus copias cum ad prædandum temere duxisset, compulsus ad naves, cum cæde trajicit in Siciliam: literis deinde accitus cum M. Atilio collega ad accipiendum a Fabio Dictatore exercitum venit: ambo Fabianis artibus bellum gerentes, Hannibalem ad summam inopiam adigunt.

31 DUm hæc geruntur in Italia, Cn. Servilius Geminus consul cum classe CXX. navium circumvectus Sardiniæ & Corsicæ oram, & obsidibus utrinque acceptis, in Africam transmisit: & prius, quam in continentem descensiones faceret, Meninge insula vastata, & ab incolentibus circa eam, ne & ipsorum uteretur diripereturque ager, X talentis argenti acceptis, ad litora Africæ accessit, copiasque exposuit. Inde ad populandum agrum ducti milites, navalesque socii juxta effusi, ac si insulas cultorum egentes prædarentur. itaque in insidias temere illati, cum a sequentibus palantes, & locorum ignari circumvenirentur, cum multa cæde, ac fœda fuga retro ad naves compulsi sunt. Ad mille hominum, cum his Sempronio Blæso quæstore * amisso, classis a litoribus hostium plenis trepide soluta in Siciliam cursum tenuit: traditaque Lilybæi T. Otacilio prætori, ut a legato ejus P. Sura Romam reduceretur. ipse per Siciliam pedibus profectus, freto in Italiam trajecit: literisque Q. Fabii accitus & ipse, & collega ejus M. Atilius, ut exercitum ab se exacto jam prope semestri imperio acciperent. Omnium prope annales Fabium dictatorem adversus Hannibalem rem gessisse tradunt. Coelius etiam eum primum a populo

* al. amissum.

pulo creatum dictatorem scribit. Sed & Cælium, & cæteros fugit, uni consuli Cn. Servilio, qui tunc procul in Gallia provincia aberat, jus fuisse dicendi dictatoris: quam moram quia expectare territa jam clade civitas non poterat, eo decursum esse, ut a populo crearetur, qui pro dictatore esset; res indegestas, gloriamque insignem ducis; & augendæ titulum imaginis posteris, ut dictator pro prodictatore diceretur, facile obti-
32 nuisse. Consules, M. Atilius Regulus, Cn. Servilius Geminus, exercitu accepto, hibernaculis maturo communitis (tum enim autumni erat tempus) Fabii artibus cum summa inter se concordia bellum gesserunt. Frumentatum exeunti Hannibali diversis locis opportune aderant, carpentes agmen, palantesque excipientes. in casum universæ dimicationis, quam omnibus artibus petebat hostis, non veniebant. Adeoque inopia est coactus Hannibal, ut nisi tum fugæ speciem abeundo timuisset, Galliam repetiturus fuerit: nulla relicta spe alendi exercitus in eis locis, si insequentes consules eisdem artibus bellum gererent.

CAPUT XX.

Neapolitanorum in rebus dubiis erga populum Romanum munificentia.

CUm ad Gerionem, jam hyeme impendente, constitisset bellum, Neapolitani legati Romam venere. ab iis quadraginta pateræ aureæ magni ponderis in curiam illatæ, atque ita verba facta, ut dicerent, *scire se Romani populi ærarium bello exhauriri: & cum juxta pro urbibus agrisque sociorum, ac pro capite, atque arce Italiæ, urbe Romana, atque imperio geratur: æquum censuisse Neapolitanos, quod auri sibi cum ad ipsorum ornatum, tum ad subsidium fortunæ a majoribus relictum foret, eo juvare populum Romanum, si quam opem in sese crederent, eodem studio fuisse oblaturos. gratum sibi patres Romanos, populumque factum, si omnes res Neapolitanorum suas duxissent: dignosque judicaverint, a quibus donum animo ac voluntate eorum, qui libentes darent, quam re, majus amplius que acciperent.* Legatis gratiæ actæ. pro munificentia, curaque. patera, quæ ponderis minimi fuit, accepta.

CA-

CAPUT XXI.

Romæ supplicium sumitur de Carthaginiensium speculatore, & de servis, qui in campo Martio conjuraverant: res aliæ quædam externæ per legatos curantur: cum caussa comitiorum dictus esset Dictator, quia vitio creatus esset, res redit ad interregnum: in eo habitis comitiis, Consul creatur favore plebis, dissentientibus Patribus; C. Terentius Varro: huic L. Æmilius Paulus collega datur: auctis exercitibus, prodigia procurantur.

33 PEr eosdem dies speculator Carthaginiensis, qui per biennium fefellerat, Romæ deprehensus, præciisique manibus dimissus: & servi quinque & viginti in crucem acti, quod in campo Martio conjurassent. indici data libertas, & æris gravis XX. millia. Legati & ad Philippum Macedonum regem missi, ad deposcendum Demetrium Pharium, qui bello victus ad eum fugisset: & alii in Ligures, ad expetulandum, quod Pœnum opibus auxiliisque suis juvissent: simul ad visendum ex propinquo, quæ in Boiis, atque Insubribus gererentur. Ad Pineum quoque regem in Illyrios legati missi ad stipendium, cujus dies exierat, poscendum: aut, si diem proferre vellet, obsides accipiendos. adeo, etsi bellum ingens in cervicibus erat, nullius usquam terrarum rei cura Romanos, ne longinqua quidem, effugiebat. In religionem etiam venit, ædem Concordiæ, quam per seditionem militarem biennio ante L. Manlius prætor in Gallia voviisset, locatam ad id tempus non esse. itaque Duumviri ad eam rem creati ab Æmilio prætore urbano, Cn. Pupius, & K. Quintius Flaminius, ædem in arce faciendam locaverunt. Ab eodem prætore ex senatus consulto literæ ad consules missæ, ut, si iis videretur, alter eorum ad consules creandos Romam veniret: se in eam diem, * qua jussissent, comitia edi- * al. quæ.
cturum. Ad hæc a consulibus rescriptum, *sine detrimento resp. abscedi non posse ab hoste. itaque per interregem comitia habenda esse potius, quam consulum alter a bello avocaretur.* Patribus rectius visum est, dictatorem a consule dici comitiorum habendorum caussa. Dictus L. Veturius Philo, M. Pomponium Mathonem magistrum equitum dixit. His vitio creatis, jussisque die quartodecimo se magistratu abdicare, ad interregnum res rediit. Consulibus prorogatum in annum imperium. interreges proditi 34

a patribus C. Claudius Appii Filius Centho, inde P. Cornelius Asina. in ejus interregno comitia habita magno certamine patrum ac plebis. C. Terentium Varronem, sui generis hominem, plebi, insectatione principum, popularibusque artibus conciliatum, ab Q. Fabii opibus e dictatorio imperio concussis, aliena invidia splendentem, vulgus etiam extrahere ad consulatum nitebatur. patres summa ope obstabant, ne se insectando sibi æquari assuescerent homines. Bæbius Herennius, tribunus plebis, cognatus C. Terentii, criminando non senatum modo, sed etiam augures, quod dictatorem prohibuissent comitia perficere, per invidiam eorum, favorem candidato suo conciliabat. *Ab hominibus nobilibus per multos annos bellum quærentibus Hannibalem in Italiam adductum: ab isdem, cum debellari posset, fraude id bellum trahi. cum quatuor militum legionibus universis pugnari posse apparuisset, eo quod M. Minutius absente Fabio prospere pugnasset, duas legiones hosti ad cædem objectas: deinde ex ipsa cæde ereptas, ut pater patronusque appellaretur, qui prius vincere prohibuisset Romanos, quam vinci. Consules deinde Fabianis artibus, cum debellari posset, bellum traxisse. Id fœdus inter omnes nobiles ictum: nec finem ante belli habituros, quam consulem vere plebeium, id est hominem novum fecissent. nam plebeios nobiles jam eisdem initiatos esse sacris: & contemnere plebem, ex quo contemni desierint a patribus, cœpisse. Cui non id apparere? id actum, & quæstum esse, ut interregnum iniretur: ut in patrum potestate comitia essent. Id consules ambos ad exercitum morando quæsisse. id postea, quia invitis iis dictator esset dictus comitiorum caussa, expugnatum esse, ut vitiosus dictator per augures fieret. Abhorrere igitur interregnum eos: consulatum unum certe plebis Romanæ esse: populum liberum habiturum, ac daturum ei, qui magis vincere, quam diu imperare malit.* Cum his orationibus accensa plebs esset, tribus patriciis petentibus, P. Cornelio Merenda. L. Manlio Vulsone, M. Æmilio Lepido. duobus nobilibus jam familiaribus plebi, C. Atilio Serrano, & Q. Ælio Pæto, quorum alter pontifex, alter augur erat, C. Terentius consul unus creatur, ut in manu ejus essent comitia rogando collegæ. Tum experta nobilitas parum fuisse virium in competitoribus ejus, L. Æmilium Paulum, qui cum M. Livio consul fuerat, & damnatione collegæ, & 35 U. C. 514

& ſua prope ambuſtus evaſerat, infeſtum plebi, diu ac multum recuſantem ad petitionem compellit. Ita is proximo comitiali die, concedentibus omnibus, qui cum Varrone certaverant, par magis in adverſando, quam collega, datur conſuli. Inde prætoria comitia habita. creati M. Pomponius Matho, & P. Furius Philus. Romæ juris dicundi urbana ſors Pomponio, inter cives Romanos, & inter peregrinos P. Furio Philo evenit. Additi duo prætores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, L. Poſtumius Albinus in Galliam. Omnes abſentes creati ſunt, nec cuiquam eorum, præter Terentium conſulem, erat mandatus honos, quem jam non antea geſſiſſet, præteritis aliquot fortibus ac ſtrenuis viris, quia in tali tempore nullus novis magiſtratus videbatur mandandus. Exercitus quoque multiplicati ſunt. Quantæ autem peditum, equitumque additæ ſint copiæ, adeo & numero, & genere copiarum variant auctores, ut vix quicquam ſatis certum affirmare auſim. Decem millia novorum militum alii ſcripta in ſupplementum, alii novas quatuor legiones quinque legionibus additas, ut novem legionibus rem gererent. numero quoque peditum, equitumque legiones auctas, millibus peditum, & centenis equitibus in ſingulas adjectis: ut quina millia peditum, treceni equites eſſent: ſocii duplicem numerum equitum darent. pedites æquarent. Septem & octoginta millia armatorum, & CC. in caſtris Romanis, cum pugnatum ad Cannas eſt, quidam auctores ſunt. Illud haud quaquam diſcrepat, majore conatu atque impetu rem actam, quam prioribus annis, quia ſpem, poſſe vinci hoſtem, dictator præbuerat. Cæterum prius, quam ſigna ab urbe novæ legiones moverent, decemviri libros adire, atque inſpicere juſſi, propter territos vulgo homines novis prodigiis. nam & Romæ in Aventino, & Ariciæ nuntiatum erat, ſub idem tempus lapidibus pluiſſe, & multo cruore, ligna in Sabinis cædis, aquas e fonte calidas manaſſe. Id quidem, & quod ſæpius acciderat, magis terrebat, & in via Fornicata, quæ ad campum erat, aliquot homines de cœlo tacti, exanimatique fuerant. Ea prodigia ex libris procurata. Legati a Pæſto pateras aureas Romam attulerunt. iis, ſicut Neapolitanis, gratiæ actæ, aurum non acceptum.

CA-

CAPUT XXII.

Hieronis regis Syracusanorum in populum Rom. liberalitas, & fides.

37 PEr eosdem dies ab Hierone classis Ostiam cum magno apparatu accessit. legati Syracusani in senatum introducti nuntiarunt, *eidem C. Flaminii consulis, exercitusque allatam adeo affecisse regem Hieronem, ut nulla sua propria, regnique sui clade moveri magis potuerit. itaque, quanquam probe sciat magnitudinem populi Romani admirabiliorem prope adversis rebus, quam secundis esse, missa tamen a se omnia, quibus a bonis fidelibusque sociis bella juvari soleant; quæ ne accipere abnuant, magnopere se P. C. orare. Jam omnium primum omnis causa victoriam auream pondo CCCXX. afferre sese; acciperent eam, tencrentque, & haberent propriam, & perpetuam. advexisse etiam trecenta millia modum tritici, ducenta hordei, ne commeatus deessent. & quantum præterea opus esset, & quo jussissent, subvecturos. Milite, atque equite scire, nisi Romano, Latinique nominis, non uti populum Romanum: levium armatorum auxilia etiam externa vidisse in castris Romanis. itaque missse mille sagittariorum ac funditorum aptam manum adversus Baleares, ac Mauros, pugnaceque alias missili telo gentes.* Ad ea dona consilium quoque addebant, *ut prator, cui provincia Sicilia evenisset, classem in Africam trajiceret: ut & hostes in terra sua bellum haberent, munusque laxamenti daretur iis ad auxilia Hannibali summittenda.* Ab senatu ita responsum regi est, *Virum bonum, egregiumque socium Hieronem esse, atque, uno tenore, ex quo in amicitiam populi Romani venerit, fidem coluisse, ac rem Romanam omni tempore, ac loco munifice adjuvisse: id, perinde ac deberet, pergratum populo Romano esse. Aurum & a civitatibus quibusdam allatum, gratia rei accepta, non accepisse populum Romanum: victoriam, omenque accipere, sedemque ei se divæ dare, dicare Capitolium, templum Jovis Optimi Maximi. in ea arce urbis Romæ sacratam, volentem propitiamque, firmam ac stabilem fore populo Romano.* Funditores, sagittariique, & frumentum traditum consulibus. Quinqueremes ad navium classem, quæ cum T. Otacilio prætore in Sicilia erant, quinque & viginti additæ: permissumque est, ut, si e rep. censeret esse, in Africam trajiceret.

CA-

CAPUT XXIII.

Milites, quod numquam antea, jurejurando ab tribunis militum adigantur: cum collegæ Terentii Varronis, se temere jactantis, ferociam improbare se ostendissent Paulus Æmilius, eum proficiscentem Q. Fabius Maximus, ut in ea mente perstet, ac nihil nisi consulte agat, hortatur.

38 DElectu perfecto, consules paucos morati dies, dum socii ab nomine Latino venirent. Milites tunc, quod nunquam antea factum erat, jurejurando a tribunis militum adacti, jussu consulum conventuros, neque injussu abituros. Nam ad eam diem nihil præter sacramentum fuerat: & ubi ad decuriatum, aut centuriatum convenissent, sua voluntate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites conjurabant, sese fugæ atq; formidinis ergo non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi, aut petendi, aut hostis feriendi, aut civis servandi caussa. Id ex voluntatio inter ipsos fœdere a tribunis ad legitimam jurisjurandi adactionem translatum. Conciones, prius quam ab urbe signa moverentur, consulis Varronis multæ ac feroces fuere, denuntiantes, bellum accersitum in Italiam ab nobilibus, mansurumque in visceribus reipublicæ, si plures Fabios imperatores haberet: se quo die hostem vidisset, * profligaturum. Collegæ ejus Iauli una, pridie quam ex urbe proficiscerentur, concio fuit, verior, quam gratior populo, qua nihil inclementer in Varronem dictum, nisi id modo, *Mirari se quo modo quis dux, prius quam aut suum, aut hostium exercitum, locorum situm, naturam regionis nosset, jam nunc locatus in urbe sciret, quæ sibi agenda armato forent: & diem quoque prædicere posset, qua cum hoste signis collatis esset dimicaturus. Se, quæ consilia magis res dent hominibus, quam homines rebus, ea ante tempus immatura non præcepturum. optare, ut, quæ caute atque consulte gesta essent, satis prospere eventirent. temeritatem, præterquam quod stulta sit, infelicem etiam ad id locorum fuisse.* Eum sua sponte apparebat ruta celeribus consiliis prævositurum: &, quo id constantius perseveraret, Q. Fabius Maximus sic eum proficiscentem allocutus fertur: *Si* 39 *aut collegam (id quod mallem) tui similem, L. Æmili, haberes, aut tu collegæ tui similis esses, supervacanea esset oratio mea. nam & duo boni consules, etiam me tacente, omnia e rep. fide*

*al. perfecturum.

vestra

vestra faceretis: & mali nec mea verba auribus vestris, nec consilia animis reciperetis. nunc & collegam tuum, & te talem virum intuenti mihi, tecum omnis oratio est: quem video nequicquam & virum bonum, & civem fore, si altera parte claudicet respublica. malis consiliis idem ac bonis juris & potestatis erit. Erras enim, L. Paule, si tibi minus certaminis cum C. Terentio, quam cum Hannibale, futurum censes. nescio an infestior hic adversarius, quam ille hostis maneat: & cum illo in acie tantum, cum hoc omnibus locis ac temporibus certaturus es. & adversum Hannibalem legionesque ejus tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi est: Varro dux tuis militibus te est oppugnaturus. Ominis etiam tibi caussa absit C. Flaminii memoria. tamen ille consul demum, & in provincia, & ad exercitum cœpit furere: hic prius quam peteret consulatum: deinde in petendo consulatu; nunc quoque consul, prius quam castra videat, aut hostem, insanit. & qui tantas jam nunc procellas, prælia atque acies jactando inter togatos ciet, quid inter armatam juventutem censes facturum, & ubi extemplo verba res sequitur? Atqui si hic, quod facturum se denuntiat, exemplo pugnaverit: aut ego rem militarem, belli hoc genus, hostem hunc ignoro, aut nobilior alius Trasymeno locus nostris cladibus erit. Nec gloriandi tempus adversus unum est: & ego contemnendo potius, quam appetendo gloriam modum excesserim. sed ita res habet. una ratio belli gerendi adversus Hannibalem est, qua ego gessi. nec eventus modo hoc docet: stultorum iste magister est: sed eadem ratio, quæ fuit, futuraque, donec res eadem manebunt, immutabilis est. In Italia bellum gerimus, in sede ac solo nostro. omnia circa plena civium ac socio rum sunt, armis, viris, equis, commeatibus juvant, juvabuntque: id jam fidei documentum in adversis rebus nostris dederunt. meliores, prudentiores, constantiores nos tempus diesque facit. Hannibal contra in aliena, in hostili est terra, inter omnia inimica infestaque, procul a domo, procul a patria. neque illi terra, neque mari est pax: nullæ eum urbes accipiunt, nulla mœnia: nihil usquam sui videt: in diem rapto vivit. partem vix tertiam exercitus ejus habet, quem Iberum amnem trajecit: plures fames, quam ferrum absumsit: nec his paucis jam victum suppeditat. Dubitas ergo, quin eum sedendo superaturi simus, qui senescat in dies? non commeatus, non

non supplementum, non pecunium habeat: Quandiu pro Gerronis, castelli Apuliæ inopis, tanquam pro Carthaginis mœnibus, pugnatum est? Sed ne adversus te quidem ego gloriabor. Cn. Servilius, atque M. Atilius, proximi consules, vide quemadmodum eum ludificati sint. Hæc una salutis est via, L. Paule, quam difficillem infestamque cives sibi magis, quam hostes facient. Idem enim tui, quod hostium milites, volent: idem Varro, consul Romanus, quod Hannibal, Pœnus imperator, cupiet. duobus ducibus unus resistas oportet. resistes autem, adversus famam, rumoresque hominum si satis firmus steteris: si te neque collegæ vana gloria, neque tua falsa infamia moverit. A veritate laborare nimis jus sæpe ajunt, extingui nunquam. Gloriam qui spreverit, veram habebit. Sine, timidum pro cauto, tardum pro considerato, imbellem pro perito belli vocent. malo, tu sapiens hostis metuat, quam stulti cives laudent. omnia audentem contemnet Hannibal: nil temere agentem metuet. Nec ego, ut nihil agatur, moneo, sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna. tuæ potestatis semper, tuaque omnia sint. armatus intentusque sis, neque occasioni tuæ desis, neque suam occasionem hosti des. omnia non properanti clara certaque erunt. festinatio improvida est, & cæca. Adversus ea oratio consulis haud 49
sane læta fuit, magis fatentis ea, quæ diceret, vera, quam facilia factu esse. Dictatori magistrum equitum intolerabilem fuisse: quid consuli adversus collegam seditiosum ac temerarium virium, atque auctoritatis fore? Se populare incendium priore consulatu semiustum effugisse. Optare ut omnia prospere evenirent. at si quid adversi caderet, hostium se telis potius, quam suffragiis iratorum civium caput objecturum.

CAPUT XXIV.

C. Terentius Varro, & L. Æmilius Paulus COSS. contra Annibalem ab Urbe profecti, in castra perveniunt; cum Varro prospera contra prædatores usus fortuna temere hostem insequeretur, Paulus, objecto metu insidiarum, ei obstitit: cum pergeret nihilominus, omine primum, deinde certo de insidiis nuntio deterritur.

AB hoc sermone pro fectum Paulum tradunt, prosequentibus primoribus patrum. Plebejum consulem sua plebs prosecuta, turbâ quam dignitate conspectior. Ut in castra venerunt, permisto novo exercitu ac vetere, castris bifariam factis, ut nova

minora essent propius Annibali, in veteribus major pars, & omne robur virium esset: rum anni prioris consulem M. Atilium ætatem excusantem Romam miserunt. In. Servilium in minoribus castris legioni Romanæ & socium peditum equitumque duobus millibus præficiunt. Annibal, quanquam parte dimidia auctas hostium copias cernebat: tamen adventu consulum mire gaudere. non solum enim nihil ex raptis in diem commeatibus superabat, sed ne unde raperet quidem, quicquam reliqui erat, omni undique frumento posteaquam ager parum tutus erat, in urbes munitas convecto: ut vix decem dierum, quod compertum postea est, frumentum supereesset: Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, ni maturitas temporis expe-
41 ctata foret. Cæterum temeritati consulis, ac præpropero ingenio materiam etiam fortuna dedit: quod in prohibendis prædatoribus tumultuario prælio, ac procursu magis militum, quam ex præparato, aut jussu imperatorum orto, haud quaquam par Pœnis dimicatio fuit. Ad M. & DCC. cæsi: non plus C. Romanorum, sociorumque occisis. Cæterum victoribus effuse sequentibus, metu insidiarum, obstitit Paulus consul, cujus eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat, Varrone indignante, ac vociferante, *emissum hostem e manibus: debellarique, ni cessatum foret, potuisse.* Annibal id damnum haud ægerrime pati: quin potius credere, velut inescatam temeritatem ferocioris consulis, ac novorum maxime militum esse. & omnia ei hostium, haud secus quam sua, nota erant: dissimiles discordesque imperitare; duas prope partes tironum militum in exercitu esse. itaque locum & tempus insidiis aptum se habere ratus, nocte proxima, nihil, præter arma ferentes secum milites, ducens, castra plena omnis fortunæ publicæ privatæque relinquit: transque proximos montes læva pedites instructos condit, dextra equites, impedimenta per cornua in medium agmen traducit, ut diripiendis velut desertis fuga dominorum castris occupatum impeditumque hostem opprimeret. Crebri relicti in castris ignes, ut fides fieret, dum ipse longius spatium fuga præriperet, falsa imagine castrorum, sicut Fabium priore anno frustratus esset, tenere in locis consules voluisse. Ubi 42
illuxit, subductæ primo stationes, deinde propius adeuntibus insolitum silentium

tium admirationem fecit. Jam satis comperta solitudine in castris, concursus fit ad prætoria consulum, nuntiantium fugam hostium adeo trepidam, ut tabernaculis stantibus castra reliquerint: quoque fuga obscurior esset, crebros etiam relictos ignes. Clamor inde ortus, ut signa proferri jubarent, ducerentque ad persequendos hostes, ac protinus castra diripienda & consul alter velut unus turbæ militaris erat. Paulus etiam atque etiam dicere, providendum præcavendumque esse. postremo cum aliter neque seditionem, neque ducem seditionis sustinere posset: M. Statilium præfectum cum turma Lucanorum exploratum misit. qui ubi adequitavit portis, subinstere extra munimenta cæteris jussis, ipse cum duobus equitibus vallum intravit: speculatusque omnia cum cura, renuntiat insidias profecto esse: ignes in parte castrorum, quæ vergat in hostem, relictos: tabernacula aperta, & omnia cara in promtu relicta: argentum quibusdam locis temere per vias velut objectum ad prædam vidisse. Quæ ad deterrendos a cupiditate animos nuntiata erant, ea accenderunt: & clamore sublato a militibus, nisi signum detur, sine ducibus ituros: haudquaquam dux defuit. nam extemplo Varro signum dedit proficiscendi. Paulus, cum ei sua sponte cunctanti pulli quoque auspicio non addixissent, obnuntiari jam efferenti porta signa collegæ jussit. quod quanquam Varro ægre est passus: Flaminii tamen recens casus, Claudiique consulis primo Punico bello memorata navalis clades religionem animo incussit. Dii prope ipsi eo die magis distulere, quam prohibuere imminentem pestem Romanis. nam forte ita evenit, ut, cum referri signa in castra jubenti consuli milites non parerent, servi duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui Servilio atque Atilio consulibus inter pabulatores excepti a Numidis fuerant, profugerent eo die ad dominos: qui deducti ad consules denuntiant, omnem exercitum Hannibalis trans proximos montes sedere in insidiis. Horum opportunus adventus consules imperii potentes fecit: cum ambitio alterius suam primum apud eos prava indulgentia majestatem solvisset.

CAPUT XXV.

Hannibal, orto in ejus exercitu propter frumenti inopiam gravi tumultu, castris motis procul ab Romanis, pergit ad Cannas: eo Consules quoque persequuntur.

43 HAnnibal, postquam motos magis inconsulte Romanos, quam ad ultimum temere evectos vidit; nequicquam detecta fraude in castra rediit. ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequibat: novaque consilia in dies non apud milites solum mistos ex colluvione omnium gentium, sed etiam apud ipsum ducem oriebantur. nam cum initio fremitus, deinde aperta vociferatio fuisset exposcentium stipendium debitum, querentiumque annonam primo, postremo famem; & mercenarios milites, maxime Hispani generis, de transitione cepisse consilium, fama esset, ipse etiam interdum Hannibal de fuga in Galliam dicitur agitasse: ita ut relicto peditatu omni cum equitatu se proriperet. Cum hæc consilia, atque hic habitus animorum esset in castris, movere inde statuit in calidiora, atque eo maturiora messibus Apuliæ loca; simul ut quo longius ab hoste recessisset, transfugia impeditiora levibus ingeniis essent. Profectus est nocte, ignibus similiter factis, tabernaculisque paucis in speciem relictis, ut insidiarum par priori metus contineret Romanos. Sed per eundem Lucanum Statilium omnibus ultra castra, transque montes exploratis, cum relatum esset, visum procul hostium agmen: tum die sequenti ejus insequendi consilia agitari cœpta. Cum utriusque consulis eadem esset, quæ semper ante fuisset, sententia; cæterum Varroni fere omnes, Paulo nemo, præter Servilium prioris anni consulem, assentiretur: majoris partis sententia ad nobilitandas clade Romana Cannas urgente fato profecti sunt. Prope eum vicum Hannibal castra posuerat aversa a Vulturno vento, qui campis torridis siccitate nubes pulveris vehit. id cum ipsis castris percommodum fuit, tum salutare præcipue futurum erat, cum aciem dirigerent, ipsi aversi, terga tantum afflante vento, in obcæcatum pulvere effuso hostem pugnaturi.

CA-

CAPUT XXVI.

Nobilis Romana clade apud Cannas cum Hannibale pugna: cæduntur quadraginta quinque millia cum Paulo Cos., & senatoribus octoginta, consularibus, atque prætoriis, & ædilitiis triginta.

44 COnsules satis exploratis itineribus sequentes Pœnum, ut ventum ad Cannas est, ubi in conspectu Pœnum habebant, bina castra communiunt, eodem ferme intervallo, quo ad Gerionem, sicut ante copiis divisis. Aufidus amnis utrisque castris affluens, aditum aquatoribus ex sua cujusque opportunitate haud sine certamine dabat. ex minoribus tamen castris, quæ posita trans Aufidum erant, liberius aquabantur Romani: quia ripa ulterior nullum habebat hostium præsidium. Hannibal spem nactus loci ad equestrem pugnam, qua parte virium invictus erat, facturus copiam pugnandi consulibus, dirigit aciem, lacessitque Numidarum procursatione hostes. Inde rursus solicitari seditione militari, ac discordia consulum Romana castra, cum Paulus Sempronii, & Flaminii temeritatem Varroni, Varro speciosum timidis ac segnibus ducibvs exemplum Fabii objiceret: testaretur-que deos & homines: hic, nullam penes se culpam esse, quod Hannibal jam velut suam cepisset Italiam, se constrictum a collega teneri, ferrum, atque arma iratis & pugnare cupientibus adimi militibus: ille, siquid projectis ac proditis ad inconsultam atque improvidam pugnam legionibus accideret, se omnis culpæ ex ortem, omnis tamen eventus participem fore diceret. videret, ut quibus lingua promta ac temeraria esset, æque in pugnam vigerent manus. Dum altercationibus 45
magis, quam consiliis tempus teritur, Hannibal ex acie, quam ad multam diem tenuerat instructam; cum in castra cæteras reciperet copias, Numidas ad invadendos ex minoribus castris Romanorum aquatores trans flumen mittit. quam inconditam turbam cum vixdum in ripam egressi clamore ac tumultu fugassent, in stationem quoque pro vallo locatam, atque ipsas prope portas evecti sunt. Id vero indignum visum, ab tumultuario auxilio jam etiam castra Romana terreri, ut ea modo una caussa, ne extemplo transirent flumen, dirigerentque aciem, tenuerit Romanos, quod summa imperii eo die penes Paulum fuerit. Itaque Varro postero die, cui sors ejus diei imperii

erat, nihil consulto colle-
ga, signum pugnæ pro-
posuit: instructisque copiis
flumen transivit, sequente
Paulo: quia magis non
probare, quam non adju-
vare consilium poterat.
Transgressi flumen, eas
quoque quas in castris mi-
noribus habuerant copias,
suis adjungunt: atque ita
instructa acie, in dextro
cornu (id erat flumini pro-
pius) Romanos equites lo-
cant, deinde pedites. læ-
vum cornu externi equi-
tes sociorum, intra pedi-
tes, ad medium juncti le-
gionibus Romanis tenue-
runt jaculatores. ex cæte-
ris levium armorum au-
xiliis prima acies facta.
consules cornua tenent,
Terentius lævum, Æmi-
lius dextrum. Cn. Servilio
media pugna tuenda data.
46 Hannibal luce prima, Ba-
learibus, levique alia ar-
matura præmissa, trans-
gressus flumen, ut quos-
que traduxerat, ita in acie
locabat. Gallos, Hispanos-
que equites prope ripam
lævo in cornu adversus Ro-
manum equitatum: dex-
trum cornu Numidis equi-
tibus datum, media acies
peditibus firmata: ita, ut
Afrorum utraque cornua
essent. interponerentur his
medii Galli, atque Hispa-
ni. Afros Romanam ma-
gna ex parte crederes
aciem: ita armati erant,
armis & ad Trebiam, cæ-
terum magna ex parte ad
Trasymenum captis. Gallis
Hispanisque scuta ejusdem
formæ fere erant: dispa-
res ac dissimiles gladii:
Gallis prælongi, ac sine
mucronibus: Hispano pun-
ctim magis, quam cæsim,
assueto petere hostem, bre-
vitate habiles, & cum mu-
cronibus. ante cæteros ar-
mati (is gentium harum
habitus tum magnitudine
corporum, tum specie ter-
ribilis erat) Galli super
umbilicum erant nudi:
Hispani linteis prætextis
purpura tunicis candore
miro fulgentibus consti-
terant. Numerus omnium,
qui tum peditum, equi-
tumque in acie steterе,
L. millia fuerunt, vide-
licet quadraginta peditum
millia, decem equitum.
Duces cornibus præerant:
sinistrum Asdrubal, dex-
trum regebat Maharbal:
mediam aciem Hannibal
ipse cum fratre Magone
tenuit. sol, seu de indu-
stria ita locatis, seu quod
forte ita starent, peropportune utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Pœnis in septentrionem versis. ventus, quem Vulturnum incolæ regionis vocant, adversus * Romanos coortus, multo pulvere in ipsa ora volvendo prospectum ademit. Clamore sublato procursum ab auxiliis, & pugna levibus primum armis com-

* al. Rodanis

47

commissa: deinde equitum Gallorum, Hispanorumque lævum cornu cum dextro Romano concurrit, minime equestris more pugnæ. frontibus enim adversis concurrendum erat: quia nullo circa ad evagandum relicto spatio, hinc amnis, hinc peditum acies claudebant. In directum utrinque nitentes, stantibus ac confertis, postremo turbatis equis vir virum amplexus detrahebat equo. pedestre magna jam ex parte certamen factum erat. acrius tamen, quam diutius pugnatum est: pulsique Romani equites terga vertunt. Sub equestris finem certaminis coorta est peditum pugna. Primo & viribus & animis pares constabant ordines Gallis, Hispanisque. tandem Romani diu ac sæpe consilio agitabant, qua fronte, acieque densa impellerent hostium cuneum nimis tenuem, eoque parum validum, a cætera prominentem aciei. impulsis deinde, ac trepide referentibus pedem insistere, ac tenore uno per præceps pavore fugientium agmen in mediam primum aciem illati, postremo, nullo resistente, ad subsidia Afro-
*al- rum pervenerunt, qui
me- utrinque reductis alis con-
dia, stiterant * mediique Gal-
qua- li, Hispanique steterunt aliquantum prominente acie. qui cuneus ut pulsus æquavit frontem primum, deinde nitendo etiam sinum in medio dedit. Afri circa jam cornua vim fecerant, irruentibusque incaute in medium Romanis circumdedere alas: mox cornua extendendo, claudere & ab tergo hostes. Hinc Romani defuncti nequicquam prælio uno, omissis Gallis Hispanisque, quorum terga ceciderant, etiam adversus Afros integram pugnam ineunt: non tantum eo iniquam, quod inclusi adversus circumfusos, sed etiam quod fessi cum recentibus ac vegetis pugnabant. jam & 48
in sinistro cornu Romano, ubi sociorum equites adversus Numidas steterant, confertum prælium erat, segne primo, & a Punica cœptum fraude. Quingenti ferme Numidæ præter consueta arma telaque, gladios occultos sub loricis habentes, specie transfugarum cum ab suis parmas post terga habentes adequitassent, repente ex equis desiliunt, parmisque & jaculis ante pedes hostium projectis, in mediam aciem accepti, ductique ad ultimos, considere ab tergo jubentur. ac dum prælium ab omni parte conseritur, quieti manserunt. postquam omnium animos oculosque occupaverat certamen, tum arre-

ptis scutis, quæ passim inter acervos cæsorum corporum strata erant, aversam adoriuntur Romanam aciem, tergaque ferientes, ac poplites cædentes, stragem ingentem dederunt: ac majorem aliquanto pavorem, ac tumultum fecerunt. Cum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala jam spe prælium esset: Asdrubal, qui ea parte præerat, subductos ex media acie Numidas, quia segnis eorum cum adversis pugna erat, ad persequendos passim fugientes mittit. Hispanos, & Gallos pedites Afris jam propefessis cæde magis, quam
49 pugna adjungit. Parte altera pugnæ Paulus, quanquam primo statim prælio funda graviter ictus fuerat, tamen & occurrit sæpe cum confertis Hannibali, & aliquot locis prælium restituit, protegentibus eum equitibus Romanis. omissis postremo equis, quia consulem ad regendum equum vires deficiebant, tum denuntianti cuidam, jussisse consulem ad pedes descendere equites, dixisse Hannibalem ferunt, *quam mallem, victos mihi traderet.* Equitum pedestre prælium, quale jam haud dubia hostium victoria, fuit, cum victi mori in vestigio mallent, quam fugere: victores mortantibus victoriam irati, trucidarent, quos pellere non poterant: pepulerunt tamen jam paucos superatos, & labore ac vulneribus fessos. Inde dissipati omnes sunt, equosque ad fugam, qui poterant, repetebant. Cn. Lentulus tr. militum cum prætervehens equo, sedentem in saxo, cruore oppletum consulem vidisset: *L. Æmili*, inquit, *quem unum insontem culpæ cladis hodiernæ dii respicere debent, cape hunc equum, dum & tibi virium aliquid superest: comes ego te tollere possum, ac protegere, ne saneſtam hanc pugnam morte consulis feceris: etiam sine hoc lacrimarum satis, luctusque est.* Ad ea consul: *Tu quidem, Cn. Corneli, macte virtute esto: sed cave, frustra miserando exiguum tempus e manibus hostium evadendi absumas. Abi, nuntia publice patribus, urbem Romam muniant, ac prius quam hostis victor adveniat, præsidiis firment: privatimque Q. Fabio, L. Æmilium præceptorum ejus memorem extitisse, & vixisse, & adhuc mori. & tu me in hac strage militum meorum patere expirare, ne ut reus inteream: caussaque consulatus accusator collegæ existam, & alieno crimine innocentiam meam protegam.* Hæc exigentem prius turba fugientium civium, deinde hostes oppressere consulem, ignorantes quis esset, obrue-

ruerunt que telis. Lentulum in tumulum abripuit equus. tum inde effusi fugiunt. Septem millia hominum in minora castra, decem in majora, duo ferme in vicum ipsum Cannas perfugerunt: qui extemplo a Carthalone, atque equitibus, nullo munimento tegente vicum, circumventi sunt. Consul alter, seu forte, seu consilio, nihil fugientium infestus agmini, cum quinquaginta fere equitibus Venusiam profugit. Quadraginta millia peditum, duo millia septingenti equites, & tanta prope civium sociorumque pars cæsi dicuntur. in his alter consulum, quæstores, L. Atilius & L. Furius Bibaculus: XXI. tri. mil. consulares quidam, prætorii que, & ædilitii: inter eos Cn. Servilius, M. Matho, qui magister equitum prior anno aliquot diebus ante fuerat: LXXX. præterea senatores, aut qui eos magistratus gessissent, unde in senatum legi deberent, cum sua voluntate milites in legionibus facti essent. Capta eo prælio tria millia peditum, & equites trecenti dicuntur. Hæc est pugna Cannensi clade nobilitata, par Aliensi. Cæterum ut hæc illa iis, quæ post pugnam accidere, levior, quia ab hoste cessatum est: sic strage exercitus gravior, fœdiorque fuit fuga. nanque ad Aliam fuga sicut urbem prodidit, ita exercitum servavit; ad Cannas fugientem consulem vix quinquaginta secuti sunt, alterius morientis prope totus exercitus fugit.

CAPUT XXVII.

Aliquot Romanorum militum, qui ex Cannensi prælio in minora castra fugerunt, ut se cum illis conjungant, qui in majora se receperant, per medios hostes perrumpunt: inde, facto agmine, Canusium perveniunt.

Binis in castris cum multitudo semiermis sine ducibus esset, nuntium, qui majoribus præerant, mittunt: dum prælio, deinde ex lætitia epulis fatigatos quies nocturna hostes premeret, ut ad se transirent. uno agmine inde Canusium abituros esse. Eam sententiam alii totam aspernari. *cur enim illos, qui se accersant, ipsos non venire, cum æque conjungi possent? quia videlicet plena hostium omnia in medio essent; & aliorum, quam sua corpora tanto periculo mallent objicere.* Aliis non tam sententia displicere, quam animus deesse. P. Sempronius Tuditanus, tribunus militum: *Capi ergo mavultis*, inquit, *ab avarissimo, & crudelissimo hoste? æstimarique capita vestra*

pretio? & exquiri ab interrogantibus, Romanus civis sis, an Latinus socius? ut ex tua contumelia & miseria alteri honos quæratur, non tibi? non vos quidem L. Æmilii, qui se bene mori, quam turpiter vivere maluit, & tot fortissimorum virorum, qui circa eum cumulati jacent, similes estis. Sed antequam opprimat lux, majoraque hostium agmina obsepiant iter, per hos, qui inordinati, atque incompositi obstrepunt portis, erumpamus. Ferro, atque audacia iter fit per quamvis confertos hostes. cuneo quidem hoc laxum atque solutum agmen, ac si nihil obstet, transitimus. Itaque ite mecum, qui & vosmetipsos, & rempub. salvam vultis. Hæc ubi dicta dedit, stringit gladium, cuneoque facto per medios vadit hostes. & cum in latus dextrum, quod parebat, Numidæ jacularentur, transfatis in dexteram partem scutis, in majora castra ad sexcentos evaserunt: atque inde protinus alio magno agmine adjuncto Canusium incolumes perveniunt. Hæc apud victos magis impetu animorum, quem ingenium suum cuique, aut fors dabat, quam ex consilio ipsorum, aut imperio cujusquam agebantur.

CAPUT XXVIII.

Hannibal a Maharbale admonitus, posse ipsum intra quintum diem, si pergat, in Capitolio epulari, ejus consilio propter quietis desiderium non utitur: moratus in spoliis legendis, & fœda clade spectanda, ducit exercitum ad oppugnanda minora & majora Romanorum castra: utrisque, cum non essent qui defenderent, cum ingenti præda potitur. Ineos, qui Canusium abierant, Canusinæ femina munificentia.

51 HAnnibali victori cum cæteri circumfusi gratularentur, suaderentque, ut tanto perfunctus bello, diei quod reliquum esset, noctisque insequentis, quietem & ipse sibimet sumeret, & fessis daret militibus, Maharbal præfectus equitum minime cessandum ratus: *Imo ut quid hac pugna sit actum, scias, die quinta*, inquit, *victor in Capitolio epulaberis. sequere cum equite, ut prius se venisse, quam venturum sciant. Præcedant*, Hannibal inquit, *nuntii: lætares est: sed via major, quam ut eam statim capere animo possim*. itaque *voluntatem se laudare Maharbalis*, ait, *ad consilium prensandum tempus opus esse*. Tum Maharbal: *Non omnia nimirum eidem dii dedere. Vincere scis*

scit Hannibal, victoria uti nescis. Mora ejus diei satis creditur saluti fuisse urbi, atque imperio. Postero die ubi primum illuxit, ad spolia legenda, fœdamque etiam hostibus spectandam stragem instant. Jacebant tot Romanorum millia, pedites passim, equitesque, ut quem cuique fors aut pugna junxerat, aut fuga. assurgentes quidam ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excitaverant vulnera, ab hoste oppressi sunt. Quosdam & jacentes vivos succisis feminibus, poplitibusque invenerunt, nudantes cervicem jugulumque, & reliquum sanguinem invitantes haurire. Inventi sunt quidam mersis in effossam terram capitibus, quos sibi ipsos fecisse foveas, obruentesque ora subjecta super humo injecta intercluisse spiritum apparebat. Præcipue convertit omnes subtratus Numida mortuo super incumbenti Romano vivus, naso auribusque laceratis: cum, manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem ira versus, laniando dentibus hostem, expi-
32 rasset. Spoliis ad multum diei lectis, Hannibal ad minora ducit castra oppugnanda: & omnium primum brachio flumini objecto eos excludit. Cæterum ab omnibus, labore, vigiliis, vulneribus etiam fessis, maturior ipsius spe deditio est facta. pacti, ut arma atque equos traderent, in capita Romana tricenis nummis quadrigatis, in socios ducenis, in servos centenis, & ut eo pretio persoluto, cum singulis abirent vestimentis, in castra hostes receperunt: traditique in custodiam omnes sunt, sed seorsum cives, sociique. Dum ibi tempus teritur, interea cum ex majoribus castris, quibus satis virium aut animi fuit, ad quatuor millia hominum, & CC. equites, alii agmine, alii palantes passim per agros, quod haud minus tutum erat, Canusium profugissent, castra ipsa ab sauciis, timidisque eadem conditione, qua altera, tradita hosti. Præda ingens parta est: & præter equos, virosque, & si quid argenti, quod plurimum in phaleris equorum erat: (nam ad vescendum facto perexiguo utique militantes utebantur) omnis cætera præda diripienda data est. Tum sepeliendi caussa conferri in unum corpora suorum jussit. Ad octo millia fuisse dicuntur fortissimorum virorum. Consulem quoque Romanum conquisitum, sepultumque quidam auctores sunt. Eos, qui Ca-

nusium perfugerant, mu-liercula nomine Busa, genere clara ac divitiis, mœnibus tantum tectisque a Canusinis receptos, frumento, veste, viatico etiam juvit. pro qua ei munificentia postea bello perfecto ab senatu honores habiti sunt.

CAPUT XXIX.

Propter desperationem agitantibus consilium nobilibus adolescentibus de relinquenda Italia, P. Cor. Scipio trib. militum, qui postea Africanus fuit appellatus, stricta super capita consultantium gladio, compellit jurare, se Italiam non deserturos.

53 CÆterum cum ibi tribuni militum quatuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cujus pater priore anno dictator fuerat: & de legione secunda L. Publicius Bibulus, & P. Cornelius Scipio: & de legione tertia Ap. Claudius Pulcher, qui proxime ædilis fuerat: omnium consensu ad P. Scipionem admodum adolescentem, & ad Ap. Claudium summa imperii delata est. quibus consultantibus inter paucos de summa rerum, nuntiat P. Furius Philus consularis viri filius, *nec quicquam eos consultare; perditam spem fovere: desperatam, comploratamque rem esse publicam. nobiles juvenes quosdam, quorum principem L. Cæcilium Metellum, mare ac naves spectare, ut deserta Italia, ad regum aliquem transfugiant.* Quod malum, præterquam quod atrox, super tot clades, etiam novum, cum stupore ac miraculo torpidos defixisset; & qui aderant, consilium advocandum de eo censerent: negat consilii rem esse Scipio, juvenis fatalis dux hujusce belli: *audendum atque agendum, non consultandum*, ait, *in tanto malo esse. irent secum extemplo armati, qui rempublicam salvam vellent. nusquam verius, quam ubi ea cogitentur, hostium castra esse.* Pergit deinde ire, sequentibus paucis, in hospitium Metelli. & cum concilium ibi juvenum, de quibus allatum erat, invenisset: stricto super capita consultantium gladio, *Ex mei animi sententia*, inquit, *juro, ut ego Rempublicam non deseram, neque alium civem Romanum deserere patiar. si sciens fallo, tum me Jupiter Optime Maxime, domum, familiam, remque meam pessimo letho afficias. In hæc verba L. Cæcili jures, exposito, cæterique qui adestis; qui non juraverit, in se hunc gladium strictum esse sciat.* Haud secus pavidi, quam si victorem Hannibalem cernerent, jurant omnes: custodiendosque semetipsos

pſos contra Hannibalem Scipioni tradunt.

CAPUT XXX.

Milites, qui Venuſiam cum Terentio Coſ. fugerant, a Venuſinis benigne excipiuntur: inde profecti, cum iis, qui Canuſii erant, ſe conjungunt. Romæ interim cum eſſet ingens trepidatio, agereturque de urbe cuſtodienda, allatis literis Terentij Coſ., cognitaque cladis magnitudine, ingens luctus exoritur.

94 EO tempore, quo hæc Canuſii agebantur, Venuſiam ad conſulem ad quatuor millia peditum equitumque, qui ſparſi fuga per agros fuerant, pervenere. Eos omnes Venuſini per familias benigne accipiendos, curandoſque cum diviſiſſent, in ſingulos equites togas, & tunicas, & quadrigatos nummos quinoſvicenos, & peditibus denos, & arma quibus deerant, dederunt: cæteraque publice ac privatim hoſpitaliter facta: certatumque, ne a muliere Canuſina populus Venuſinus officiis vinceretur. Sed Canuſii gravius onus Rufæ multitudo faciebat, & jam ad decem millia hominum erant. Appius, & Scipio, poſtquam incolumem eſſe alterum conſulem acceperunt, nuntium extemplo mittunt, quantæ ſecum peditum, equitumque copiæ eſſent: ſciſcitatumque ſimul, utrum Venuſiam adduci exercitum, an manere juberet Canuſii. Varro ipſe Canuſium copias traduxit. Et jam aliqua ſpecies conſularis exercitus erat, mœnibuſque ſe certe, ſi non armis, ab hoſte videbantur defenſuri. Romam, ne has quidem reliquias ſupereſſe civium, ſociorumque, ſed occidione occiſum cum duobus exercitibus conſulem, deletaſque omnes copias, allatum fuerat. Nunquam ſalva urbe tantum pavoris, tumultuſque intra mœnia Romana fuit. itaque ſuccumbam oneri, neque aggrediar narrare, quæ differendo minora vero facio. Conſule, exercituque ad Traſymenum priore anno amiſſo, non vulnus ſuper vulnus, ſed multiplex clades, cum duobus conſulibus conſulares exercitus amiſſi nuntiabantur: nec ulla jam caſtra Romana, nec ducem, nec militem eſſe: Hannibalis Apuliam, Samnium, ac jam prope totam Italiam factam. Nulla profecto alia gens tanta mole cladis non obruta eſſet. Comparem cladem ad Ægates inſulas Carthaginienſium prælio navali acceptam, qua fracti Sicilia ac Sardinia ceſſere: hinc vectigales,

gales, ac stipendiarios fieri se passi sunt: aut pugnam adversam in Africa: cui postea hic ipse Hannibal succubuit? nulla ex parte comparandæ sunt: nisi quod minore animo latæ sunt. P. Furius Phi-
55 lus, & M. Pomponius prætores senatum in curiam Hostiliam vocaverunt, ut de urbis custodia consulerent. neque enim dubitabant deletis exercitibus, hostem ad oppugnandam Romam, quod unum opus belli restaret, venturum. Cum malis sicut ingentibus, ita ignotis ne consilium quidem satis expedirent, obstreperetque clamor lamentantium mulierum; & nondum palam facti vivi, mortuique per omnes pene domos promiscue comploraretur: tum Fabius Maximus censuit, *equites expeditos & Appia, & Latina via mittendos, qui obviam euntes percontarentur aliquos profectos ex fuga, passim dissipatos, si forte referant, quæ fortuna consulum, atque exercituum* * al. *sit, & quid dii immortales* * *miseriti imperii reliquum* - seri. *Romano nomini fecerint: ubi eæ copiæ sint: quo se Hannibal post prælium contulerit: quid paret, quid agat, acturusque sit. Hæc exploranda, noscendaque per impigros juvenes esse. Illud per patres ipsos agendum: quoniam magistratuum parum sit, ut tumultum, ac trepidationem in urbe tollant, matronas publico arceant, continereque intra suum quamque limen cogant: comploratus familiarum coerceant: silentium per urbem faciant: nuntios rerum omnium ad prætores deducendos curent: suæ quisque fortunæ domi auctorem expectent: custodes præterea ad portas ponant, qui prohibeant quenquam egredi urbe, cogantque homines nullam, nisi urbe ac mœnibus salvis, salutem sperare. ubi conticuerit tumultus, rectetum in curiam patres revocandos, consulendumque de urbis custodia esse.* Cum 56
in hanc sententiam pedibus omnes issent, summotaque foro per magistratus turba, patres diversi ad sedandos tumultus discessissent: tum demum literæ a Terentio consule allatæ sunt, *L. Æmilium consulem, exercitumque cæsum, Canusiumque se esse, reliquias tantæ cladis velut ex naufragio colligentem: ad X. millia militum ferme esse incompositorum, inordinatorumque.* Sed * *Hannibalem nunc se-* * al. Pœ-
dere ad Cannas, in captivorum pretiis, prædaque alia victoriam nec victoris animo, nec magni ducis more metientem. Tum privatæ quoque per domos clades vulgatæ sunt, adeoque totam urbem opplevit luctus,

ctus, ut sacrum anniversarium Cereris intermissum sit; quia nec lugentibus id facere est fas, nec ulla in illa tempestate matrona expers luctus fuerat. Itaque ne ob eandem causam alia quoque sacra publica, aut privata deserentur, senatus consulto diebus XXX. luctus est finitus.

CAPUT XXXI.

Ex Sicilia res parum prospere nuntiantur: Opimia, & Floronia Vestales virgines incesti damnantur: id cum in prodigium esset acceptum, simul ut auxilium ab Diis in tantis calamitatibus exposceretur, Delphicum oraculum consulitur. interim sacra extraordinaria Romæ fiunt.

CÆterum cum sedato urbis tumultu, revocati in curiam patres essent, aliæ insuper ex Sicilia literæ allatæ sunt ab T. Otacilio prætore, regnum Hieronis classe Punica vastari: cui cum opem imploranti ferre vellet, nuntiatum sibi esse, aliam classem ad Ægates insulam stare paratam, instructamque, ut, ubi se versum ad tuendam Syracusanam oram Pœni sensissent, Lilybæum extemplo, provinciamque aliam Romanam aggrederentur. itaque classe opus esse, si regem socium, Siciliamque tueri vellent. Literis consulis, prætorisque lectis, M. Claudium, qui classi ad Ostiam stanti præesset, Canusium ad exercitum mittendum; scribendumque consuli, ut, cum prætori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quantum per commodum reip. fieri posset, Romam veniret. Territi etiam super tantas clades, cum cæteris prodigiis, tum quod duæ Vestales eo anno, Opimia, atque Floronia, stupri compertæ: & altera sub terram, ut mos est, ad portam Collinam necata fuerat: altera sibimetipsa mortem consciverat. L. Cantilius, scriba pontificum, quos nunc minores pontifices appellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, a pontifice maximo eo usque virgis in comitio cæsus erat, ut inter verbera expiraret. Hoc nefas cum inter tot, ut fit, clades, in prodigium versum esset, Decemviri libros adire jussi sunt. & Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est sciscitatum, quibus precibus supplices deos possent placare: & quænam futura finis tantis cladibus foret. Interim ex fatalibus libris sacrificia aliquo extraordinaria facta: inter quæ Gallus & Galla, Græcus & Græca in foro Boario sub 57

sub terra vivi demissi sunt, in locum saxo consectum, ibi ante hostiis humanis minime Romano sacro imbutum.

CAPUT XXXII.

Accito Romam Varrone Cos., M. Claudius Marcellus Prætor Canusium ad exercitum proficiscitur. Dictus dictator M. Junius, propter paucitatem militum, octo millia servorum armat: captivi Romani, facta ipsis ab Hannibale se redimendi potestate, decem deligunt, qui ad senatum veniant.

PLacatis satis, ut rebantur, deis, M. Claudius Marcellus ab Ostia mille, & quingentos milites, quos in classem scriptos habebat, Romam, ut urbi præsidio essent, mittit: ipse, legione classis (ea tertia legio erat) cum tribunis mil. Theanum Sidicinum præmissa, classe tradita P. Furio collegæ, paucos post dies Canusium magnis itineribus contendit. Dictator ex auctoritate patrum dictus M. Junius, & T. Sempronius magister equitum, delectu edicto, juniores annis XVII. & quosdam prætextatos scribunt. quatuor ex his legiones, & mille equites effecti. item ad socios, Latinumque nomen ad milites ex formula accipiendos mittunt: arma, tela, alia parari jubent: & veteres hostium spolia detrahunt templis, porticibusque. Et aliam formam novi delectus inopia liberorum capitum ac necessitas dedit: octo millia juvenum validorum ex servitiis, prius sciscitantes singulos, vellentne militare, emta publice armaverunt. Hic miles magis placuit, cum pretio minore redimendi captivos copia fieret. Namque Hannibal secundum 58
tam prosperam ad Cannas pugnam, victoris magis, quam bellum gerentis, intentus curis, cum captivis productis, segregatisque sociis, eos, sicut ante ad Trebiam, Trasymenumque lacum, benigne allocutus, sine pretio dimisisset; Romanos quoque vocatos, quod nunquam alias antea, satis miti sermone alloquitur. *Non internecinum sibi esse cum Romanis bellum: de dignitate, atque imperio certare. & patres virtuti Romanæ cessisse, & se id additi, ut suæ invicem simul felicitati, & virtuti cedatur. itaque redimendi se captivis copiam facere. pretium fore in capita, equiti quingenos quadrigatos nummos, trecentos pediti, servo centenos.* Quanquam aliquantum adjiciebatur equitibus ad id pretium, quod pepigerant dedentes se: læti tamen quamcunque conditionem pa-

paciscendi acceperunt. Placuit suffragio eorum decem deligi, qui Romam ad Senatum irent: nec pignus aliud fidei, quam ut jurarent se redituros, acceptum. Missus cum his Carthalo nobilis Carthaginiensis: qui, si forte ad pacem inclinarent animos, conditiones ferret. Cum egressi castris essent, unus ex iis minime Romani ingenii homo, velut aliquid oblitus, jurisjurandi solvendi caussa cum in castra rediisset, ante noctem comites assequitur. Ubi eos Romam venire nuntiatum est, Carthalonі obviam lictor missus, qui dictatoris verbis nuntiaret, ut ante noctem excederet finibus Romanis.

CAPUT XXXIII.

M. Junius, princeps legationis captivorum, de eorum redemtione in senatu agit.

59 LEgatis captivorum senatus ab dictatore datus est. Quorum princeps M. Junius, P. C. inquit, *nemo vestrum ignorat, nulli unquam civitati viliores fuisse captivos, quam nostræ. cæterum, nisi nobis plus justo nostra placet caussa, non alii unquam minus negligendi vobis, quam nos, in hostium potestatem venerunt. non enim in acie per timorem arma tradidimus, sed cum prope ad noctem superstantes cumulis eorum corporum prælium extraxissemus, in castra recepimus nos. diei reliquum, ac noctem insequentem fessi labore ac vulneribus vallum sumus tutati. postero die, cum circumsessi ab exercitu victore aqua arceremur, nec ulla alia jam per confertos hostes erumpendi spes esset, nec esse nefas duceremus, quinquaginta millibus hominum ex acie nostra trucidatis, aliquem ex Cannensi pugna Romanum militem restare: tum demum pacti sumus pretium, quo redemti dimitteremur: arma, in quibus nihil jam auxilii erat, hosti tradidimus. Majores nostros quoque acceperamus, se a Gallis auro redemisse: & patres nostros, asperrimos illos ad conditionem pacis, legatos tamen captivorum redimendorum gratia Tarentum misisse. atqui in Italia cum Gallis, & ad Heracleam cum Pyrrho, utraque non tam clade infamis, quam pavore & fuga, pugna fuit. Cannenses campos acervi Romanorum corporum tegunt: nec supersumus pugnæ, nisi in quibus trucidandis & ferrum & vires hostem defecerunt. Sunt etiam de nostris quidam, qui nec in acie quidem refugerunt; sed præsidio castris relicti, cum castra traderentur, in potestatem hostium venerunt. Haud equidem ullius civis, aut com-*

commilitonis fortunæ, aut conditioni invideo, nec premendo alium, me extuliſſe velim videri. ne illi quidem (niſi pernicitatis pedum, & curſus aliquod præmium eſt) qui plerique inermes ex acie fugientes, non prius, quam Venuſiæ, aut Canuſii conſtiterunt, ſe nobis merito prætulerint, gloriatique ſint, in ſe plus, quam in nobis, præſidii reip. eſſe. Sed illis ut bonis ac fortibus viris militibus utemini, & nobis jam promtioribus pro patria, quod beneficio veſtro redemti, atque in patriam reſtituti fuerimus. Delectum ex omni ætate & fortuna habetis. octo millia ſervorum audio armari. non minor numerus noſter eſt, nec majori pretio redimi poſſumus, quam hi emuntur. nam ſi conferam nos cum illis, injuriam nomini Romano faciam. Illud etiam in tali conſilio animadvertendum vobis cenſeam, P. C. ſi duriores eſſe velitis, quod nullo noſtro merito faciatis: cui nos hoſti relicturi ſitis. Pyrrho videlicet? qui non hoſpitum numero habuit captivos. an barbaro, ac Pœno? qui utrum avarior, an crudelior ſit, vix æſtimari poteſt. Si videatis catenas, ſqualorem, deformitatemque civium veſtrorum, non minus profecto vos ea ſpecies moveat, quam ſi ex altera parte cernatis ſtratas Cannenſibus campis legiones veſtras. Intueri poteſtis ſolicitudinem, & lacrimas in veſtibulo curiæ ſtantium cognatorum noſtrorum, expectantiumque reſponſum veſtrum. cum ii pro nobis, proque iis, qui abſunt, ita ſuſpenſi ac ſoliciti ſint, quem cenſetis animum eſſe, quorum in diſcrimine vita, libertasque eſt? Si medius fidius ipſe in nos mitis Hannibal contra naturam ſuam eſſe velit: nihil tamen nobis vita opus eſſe cenſeamus, cum indigni ut a vobis redimeremur, viſi ſimus. Rediere Romam quondam remiſſi a Pyrrho ſine pretio capti: ſed rediere cum legatis, primoribus civitatis, ad redimendos ſeſe miſſis. Redeam ego in patriam trecentis nummis non æſtimatus civis? ſuum quiſque habet animum, P. C. Scio in diſcrimine eſſe vitam, corpuſque meum. magis me famæ periculum movet, ne a vobis damnati, ac repulſi habeamur. neque enim vos pretio pepercisſe homines credent.

CA-

CAPUT XXXIV.

De redimendis captivis T. Manlius Torquatus in senatu dissuadet.

60 UBi is finem fecit, extemplo ab ea turba, quæ in comitio erat, clamor flebilis est sublatus, manusque ad curiam tendebant, orantes, ut sibi liberos, fratres, cognatos redderent. Feminas quoque metus, ac necessitas turbæ huic virorum in foro immiscuerat: Senatus, summotis arbitris, consuli cœptus. ibi cum sententiis variaretur, & alii redimendos de pulico, alii nullam publicam impensam faciendam, nec prohibendos ex privato redimi; si quibus argentum in præsentia deesset, dandam ex ærario pecuniam mutuam, prædibusque ac prædiis cavendum populo, censerent: tum T. Manlius Torquatus, priscæ ac nimis duræ, ut plerisque videbatur, severitatis, interrogatus sententiam, ita locutus fertur: *Si tantummodo postulassent legati proiis, qui in hostium potestate sunt, ut redimerentur, sine ullius insectatione, eorum brevi sententiam peregissem. quid enim aliud, quam admonendi essetis, ut morem traditum a patribus, necessario ad rem militarem exemplo, servaretis? Nunc autem cum prope gloriati sint, quod se hostibus dediderint, præferrique non captis modo in acie ab hostibus, sed etiam iis, qui Venusiam, Canusiumque pervenerunt, atque ipsi C. Terentio consuli, æquum censuerint: nihil vos eorum, P. C., quæ illic acta sunt, ignorare patiar. Atque utinam hæc, quæ apud vos acturus sum, Canusii apud ipsum exercitum agerem, optimum testem ignaviæ cujusque, & virtutis: aut unus hic saltem adesset P. Sempronius, quem si isti ducem secuti essent, milites hodie in castris Romanis, non captivi in hostium potestate essent: & cum fessis pugnando hostibus, tum victoria lætis, & ipsis plerisque regressis in castra sua, nocte ad erumpendum liberam habuissent, & septena armatorum hominum millia erumpere etiam inter consertos hostes potuissent; neque per se ipsi id facere conati sunt, neque alium sequi voluerunt. Nocte prope tota P. Sempronius Tuditanus non destitit admonere, adhortarique eos: dum paucitas hostium circa castra, dum quies ac silentium esset, dum nox incœptum tegeret, se ducem sequerentur: ante lucem pervenire in tuta loca, in sociorum urbes posse. Sicut avorum memoria P. Decius tri. mil. in Samnio: sicut nobis adolescentibus prior Punico bello Calpurnius Flamma trecentis voluntariis, cum ad*

ad tumultum eos capiendum, situm inter medios hostes, duceret, dixit, Moriamur, milites, & morte nostra eripiamus ex obsidione circumventas legiones: si hoc P. Sempronius duceret: nec viros quidem, nec Romanos vos duceret, si nemo tantæ virtutis existeret comes. Viam non ad gloriam magis, quam ad salutem ferentem demonstrat: ducem se in patriam, ad parentes, ad conjuges ac liberos facit: ut servemini, deest vobis animus: quid, si moriendum pro patria esset, faceretis? Quinquaginta millia civium, sociorumque circa vos ea ipso die cæsa jacent: si tot exempla virtutis non movent, nihil unquam movebit: si tanta clades vobis vilem vitam non fecit, nulla faciet. Et liberi, atque incolumes desideratis patrium. imo desideratis, dum patria est, dum cives ejus estis. sero nunc desideratis, diminuti capite, abdicati jure civium, servi Carthaginiensium facti. Prezio redituri estis eo, unde ignavia ac nequitia abistis? P. Sempronium civem vestrum non audistis, arma capere, ac se jubentem sequi: Hannibalem paullo post audistis, castra prodi, & arma tradi jubentem. Quam ego ignaviam istorum accuso, cum scelus possim accusare? non enim modo sequi recusarunt bene monentem, sed obsistere, ac retinere conati sunt, ni strictis gladius viri fortissimi inertes summovissent. prius, inquam, P. Sempronio per civium agmen, quam per hostium fuit erumpendum. Hos cives patria desideret, quorum si cæteri similes fuissent, neminem hodie ex iis, qui ad Cannas pugnaverunt, civem haberet? Ex millibus septem armatorum sexcenti extiterunt, qui erumpere auderent, qui in patriam liberi, atque armati redirent: neque iis quadraginta millia hostium obstitere. quam tutum iter duarum prope legionum agmini futurum censetis fuisse? haberetis hodie viginti millia armatorum Canusii, fortia, fidelia, P. C. Nunc autem quemadmodum hi boni, fideleque (nam fortes ne ipsi quidem dixerint) cives esse possunt? nisi quis credere potest fuisse, qui erumpentibus, quin erumperent, obsistere conati sunt: aut non invidere eos cum incolumitati, tum gloriæ illorum per virtutem partæ, cum sibi timorem, ignaviamque servitutis ignominiosæ causam esse sciant. Maluerunt in tenebris latentes simul lucem, atque hostem expectare, cum silentio noctis erumpendi occasio esset. At enim ad erumpendum e castris defuit animus, ad tutanda fortiter castra animum habuerunt: dies noctesque

que aliquot obsessi armati se ipsi tutati vallo sint : tandem ultima ausi, passique, cum omnia subsidia vitæ deessent, affectique fame viribus arma jam sustinere nequirent, necessitatibus magis humanis, quam armis victi sunt. Orto sole hostis ad vallum accessit. ante secundam horam, nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt arma, ac se ipsos. Hæc vobis ipsorum per biduum militia fuit. cum in acie stare, ac pugnare decuerat, tum in castra refugerunt : cum pro vallo pugnandum erat, castra tradiderunt, neque in acie, neque in castris utiles. Vos redimam ? Cum erumpere castris oportet, cunctamini, ac manetis : cum manere. & castra tutari armis necesse est, & castra, & arma, & vos ipsos traditis hosti. Ego non magis istos redimendos, P. C., censeo, quam illos dedendos Hannibali, qui per medios hostes e castris eruperunt, ac per summam virtutem se patriæ restituerunt.

CAPUT XXXV.

Fit senatusconsultum de non redimendis captivis : de eorum legatis, qui Romam venerunt, quid inter auctores disrepet, exponitur. Ad Hannibalem multi Italiæ populi desciunt. Varroni Cos. Romam redeunti obviam itur, quod de Rep. non desperasset.

POsteaquam Manlius dixit, quamquam patrum quoque plerosque captivi cognatione attingebant, præter exemplum civitatis minime in captivos jam inde antiquitus indulgentis, pecuniæ quoque summa homines movit. quia nec ærarium exhaurire, magna jam summa erogata in servos ad militiam emendos, armandosque, nec Hannibalem maxime hujusce rei, ut fama erat, egentem, locupletari volebant. Cum triste responsum, non redimi captivos, redditum esset, novusque super veterem luctus tot jactura civium adjectus esset, cum magnis fletibus, questibusque legatos ad portam prosecuti sunt. Unus ex iis domum abiit, quod fallaci reditu in castra, jurejurando se exolvisset. quod ubi innotuit, relatumque ad senatum est, omnes censuerunt comprehendendum, & custodibus 61

dibus publice datis, deducendum ad Hannibalem esse. Est & alia de captivis fama, X. primos venisse: de eis cum dubitatum in senatu esset, admitterentur in urbem, necne, ita admissos esse, ne tamen iis senatus daretur. morantibus deinde longius omnium spe, alios tres insuper legatos venisse, L. Scribonium, & C. Calpurnium, & L. Manlium. tum demum ab cognato Scribonii tribuno pl. de redimendis captivis relatum esse, nec censuisse redimendos senatum, & novos legatos tres ad Hannibalem revertisse, decem veteres remansisse, quod, per causam recognoscendi nomina captivorum, ad Hannibalem ex itinere regressi, religione se exolvissent. de iis dedendis magna contentione actum in senatu esse: victosque paucis sententiis, qui dedendos censuerint. cæterum proximis censoribus adeo omnibus notis, ignominiisque affectos esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi extemplo conscíverint, cæteri non foro solum omni deinde vita, sed prope luce ac publico caruerint. Mirari magis, adeo discrepare interauctores, quam quid veri sit, discernere queas. Quanto autem major hæc clades superioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio est, quod qui sociorum ad eam diem firmi steterant, tum labare cœperunt: nulla profecto alia de re, quam quod desperare cœperant de imperio. Defecere autem ad Pœnos hi populi: Arellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites, præter Petellinos. Brutii omnes, Lucani: præter hos Surrentini, & Græcorum omnis ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique, & Cisalpini omnes Galli. Nec tamen hæ clades, defectionesque sociorum moverunt, ut pacis unquam mentio apud Romanos fieret, neque ante consulis adventum Romam, nec postquam is rediit, renovavitque memoriam acceptæ cladis, quo in tempore ipso adeo magno animo civitas fuit, ut consuli ex tanta clade, cujus ipse maxima causa fuisset, redeunti, & obviam itum frequenter ab omnibus ordinibus sit, & gratiæ actæ, quod de repub. non desperasset, cui, si Carthaginiensium ductor fuisset, nihil recusandum supplicii foret.

L. FLO-

L. FLORI

DE CAESIS TERTIÆ

LIBRI TERTII

EPITOME.

CAMPANI ad Hannibalem defecere. Nuntius Cannensis victoriæ Mago Carthaginem missus annulos aureos a digitis occisorum Romanorum detractos in vestibulo curiæ fudit, quos excessisse modii mensuram traditur. post quem quidem nuntium Anno ex Pœnis vir nobilissimus suadebat senatui Carthaginiensium, ut pacem a populo Rom. peterent: nec tenuit, obstrepente Barchina factione. Cl. Marcellus prætor ad Nolam, eruptione adversus Hannibalem ex oppido facta, prospere pugnavit. Exercitus Hannibalis per hiberna Capuæ ita luxuriatus est, ut corporum viribus atque animorum enervaretur. Casilinum a Pœnis obsessum ita fame vexatum est, ut lora, & pelles scutis detractas, item mures essent, & nucibus per Vulturnum amnem a Romanis missis vixerint. Senatus ex equestri ordine hominibus CXCVII. suppletus est. L. Postumius prætor a Gallis cum exercitu cæsus est. Cn. & P. Scipiones in Hispania Asdrubalem vicerunt, & Hispaniam suam fecerunt. Reliquiæ Cannensis exercitus in Siciliam relegatæ sunt, ne recederent inde, nisi finito bello. Inter Philippum Macedonum regem & Hannibalem societas iuncta est. Sempronius Gracchus Cos. Campanos cecidit. Præterea in Sardinia feliciter a T. Manlio prætore adversus Pœnos Sardosque res gestas continet, a quo Asdrubal dux, & Mago, & Anno capti. Claudius Marcellus prætor Hannibalis exercitum ad Nolam prælio fudit, & vicit, primusque omnium tot cladibus fessis Romanis meliorem spem belli dedit.

DE-

DECADIS TERTIÆ

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

Hannibal Cossa in Hirpinis potitus, pergit Neapolim: cæsis per insidias aliquot nobilibus, cæterum non tentata Urbis oppugnatione, flectit iter Capuam. ibi Pacullius Calavius, ut rem ad Pœnos trahat, callida arte sibi Senatum obnoxium facit, & plebi conciliat.

1 HAnnibal, post Cannensem pugnam, castra capta ac direpta, confestim ex Apulia in Samnium moverat, accitus in Hirpinos a Statio pollicente se Cossam traditurum. Cossanus erat Trebius, nobilis inter suos. Sed premebat eum Cossanorum factio, familiæ per gratiam Romanorum potentis. Post famam Cannensis pugnæ, vulgatumque sermonibus adventum Hannibalis, cum Cossani urbe excessissent, sine certamine tradita urbs Pœno, præsidiumque acceptum est. ibi præda omni atque impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem regionis ejus urbes aut deficientes ab Romanis accipere, aut detrectantes cogere ad defectionem jubet: ipse per agrum Campanum mare inferum petit, oppugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet. Ubi fines Neapolitanorum intravit, Numidas partim in insidiis (& pleræque cavæ sunt viæ, sinusque occulti) quacunque arte poterat, disposuit: alios, præ se actam prædam ex agris ostentantes, obequitare portis jussit. in quos, quia nec multi, & incompositi videbantur, cum turma equitum erupisset, a cedentibus consulto tracta in insidias circumventa est. nec evasisset quisquam, ni mare propinquum, & haud procul litore naves piscatoriæ pleræque conspectæ peritis nandi dedissent effugium. aliquot tamen eo prælio nobiles juvenes cæsi sunt: inter quos & Hegeas, præfectus equitum, intemperantius cedentes secutus, cecidit. Ab urbe oppugnanda Pœnus

num abſterruere conſpecta mœnia, haudquaquam promta oppugnanti. Luxuriantem longa felicitate, atque indulgentia fortunæ; maxime tamen inter corrupta omnia, licentia plebis ſine modo libertatem exercentis. ſenatum & ſibi, & plebi obnoxium Tacullus Calavius fecerat, nobilis idem, ac popularis homo, cæterum malis artibus nactus opes. Is cum eo forte anno, quo res male geſta ad Traſymenum eſt, in ſummo magiſtratu eſſet; jam diu infeſtam ſenatui plebem, ratus per occaſionem novandi res, magnum auſuram facinus, ut, ſi in ea loca Hannibal cum victore exercitu veniſſet, trucidato ſenatu, traderet Capuam Pœnis; improbus homo, ſed non ad extremum perditus, cum mallet incolumi, quam everſa rep. dominari, nullam autem incolumem eſſe orbatam publico conſilio crederet, rationem iniit, qua & ſenatum ſervaret, & obnoxium ſibi, ac plebi faceret. Vocato ſenatu, cum *ſibi defectionis ab Romanis conſilium placiturum nullo modo, niſi neceſſarium fuiſſet*, præfatus eſſet, *quippe qui liberos ex Appii Claudii filia haberet, filiamque Romæ nuptum Livio dediſſet: cæterum majorem multo rem, magiſque timendam inſtare. non enim per defectionem ad tollendum ex civitate ſenatum plebem ſpectare: ſed per cædem ſenatus vacuam rempub. tradere Hannibali, ac Pœnis velle. eo ſe periculo poſſe liberare eos, ſi ſe permittant ſibi, & certaminum in rep. obliti credant.* Cum omnes victi metu permitterent: *Claudam in curia vos*, inquit, *& tanquam & ipſe cogitati facinoris particeps, approbando conſilia, quibus nequicquam adverſarer, viam ſaluti veſtræ inventam. in hoc fidem, quam vultis ipſi, accipite.* Fide data egreſſus, claudi curiam jubet, præſidiumque in veſtibulo reliquit, ne quis adire curiam injuſſu ſuo, neve inde egredi poſſit. Tunc vocato ad concionem populo, *Quod ſæpe*, inquit, *optaſtis, Campani, ut ſupplicii ſumendi vobis ex improbo, ac deteſtabili ſenatu poteſtas eſſet, eam nunc non per tumultum expugnantes domos ſingulorum, quas præſidiis clientium ſervorumque tuentur, cum ſummo veſtro periculo, ſed tutam habetis, ac liberam. Clauſos omnes in curiam accipite, ſolos, inermes: nec quicquam raptim, aut forte temere egeritis. de ſingulorum capite vobis jus ſententiæ dicendæ faciam: ut, quas quiſque emeritus eſt, pœnas pendat. Sed ante omnia ita vos iræ indulgere*

oportet, ut potiorem iræ salutem atque utilitatem vestram habeatis. Etenim (ut opinor) odistis senatores. nam senatum omnino non habere non vultis: quippe aut rex, quod abominandum: aut, quod unum liberæ civitatis consilium est, senatus habendus est. Itaque duæ res simul agendæ sunt vobis, ut & veterem senatum tollatis, & novum cooptetis. Citari singulos senatores jubebo: de quorum capite vos consulam: quod de quoque censueritis, fiet. Sed prius in ejus locum virum fortem ac strenuum novum senatorem cooptabitis, quam de noxio supplicium sumatur. Inde consedit, & nominibus in urnam conjectis, citari quod primum sorte nomen excidit, ipsumque e curia produci jussit. Ubi auditum est nomen, malum, & improbum pro se quisque clamare, & supplicio dignum. Tum Pacullus: *video quæ sententia de hoc sit data: ejicitur pro malo atque improbo. bonum senatorem, & justum eligite.* Primo silentium erat, inopia potioris subjiciundi deinde cum aliquis omissa verecundia quempiam nominasset, multo major extemplo clamor oriebatur: cum alii negarent nosse, alii nunc probra, nunc humilitatem, sordidamque inopiam, & pudendæ artis, aut quæstus genus objicerent. Hoc multo magis in secundo ac tertio citato senatore est factum, ut ipsius pœnitere homines appareret, quem autem in ejus substituerent locum, deesse. quia nec eosdem nominari attinebat, nihil aliud, quam ad audienda probra nominatos: & multo humiliores obscurioresque cæteri erant eis, qui primi memoriæ occurrebant. Ita dilabi homines, notissimum quodque malum maxime tolerabile dicentes esse, jubentesque senatum ex custodia dimitti.

CAPUT II.

Campani cum ingenito vitio, tum præsenti rerum suarum fortuna superbi, rogati in tantis populi Romani calamitatibus auxilium, non solum misericordia sociorum nihil moventur, sed etiam rati id opportunum defectionis tempus, cum Hannibale fœdus faciunt.

HOc modo Pacullus 4
cum obnoxium vitæ beneficio senatum multo sibi magis, quam plebi fecisset, sine armis, jam omnibus concedentibus, dominabatur. Hinc senatores, omissa dignitatis libertatisque memoria, plebem affari, salutare, benigne invitare, apparatis accipere epulis, ejus causas suscipere, ei semper

per parati adesse: secundum eum in lite judicem dare, qui magis popularis, aptiorque in vulgus favori conciliando esset. Jam vero nihil in senatu actum aliter, quam si plebis ibi adesset concilium. Prona semper civitas in luxuriam, non ingeniorum modo vitio, sed affluenti copia voluptatum, & illecebris omnis amœnitatis maritimæ, terrestrisque: tum vero ita obsequio principum, & licentia plebis lascivire, ut nec libidini, nec sumtibus modus esset. ad contemtum legum, magistratuum, senatusque, accessit tum post Cannensem cladem, ut, cujus aliqua erat verecundia, Romanum quoque imperium spernerent. id modo erat in mora, ne id extemplo efficerent, quod connubium vetustum multas familias claras ac potentes Romanis miscuerat: & quod, cum militarent aliquot apud Romanos, maximum vinculum erant trecenti equites, nobilissimus quisque Campanorum, in præsidia Siculorum urbium delecti ab Romanis, ac missi. Horum parentes, cognatique ægre pervicerunt, ut legati ad consulem Romanum mitterentur. Ii nondum Canusium profectum, sed Venusiæ cum paucis ac semermibus consulem invenerunt, quam poterant maxime miserabilem bonis sociis, superbis, atque infidelibus, ut erant Campani, spernendum. Et auxit rerum suarum, suique contemtum consul, nimis deteregendo cladem, nudandoque. nam cum Legati ægre ferre senatum, populumque Campanum, adversi quicquam eveniisse Romanis, nuntiassent, pollicerenturque omnia, quæ ad bellum opus essent: *Morem*, inquit, *magis loquendi cum sociis servastis, Campani, jubentes quæ opus essent ad bellum, imperare, quam convenienter ad præsentem fortunæ nostræ statum locuti estis. quid enim nobis ad Cannas relictum est, ut, quasi aliquid habeamus, id, quod deest, expleri ab sociis velimus? pedites vobis imperemus, tanquam equites habeamus? pecuniam deesse dicamus, tanquam ea tantum desit? nihil, nec quod suppleremus quidem, nobis reliquit fortuna. legiones, equitatus, arma, signa, equi, virique, pecunia, commeatus aut in acie, aut in ruinis postero die amissis castris perierunt. Itaque non juvetis nos in bello, oportet Campani, sed cum Pœnis bellum pro nobis suscipiatis. Veniat in mentem, ut trepidos quondam majores vestros intra mœnia compulsos, nec Samnitem modo hostem, sed*

etiam Sidicinum paventes receptos in fidem apud Saticulam defenderimus, cœptumque propter vos cum Samnitibus bellum, per centum prope annos, variante fortuna eventum, tulerimus. Adjicite ad hæc, quod fœdus æquum dedimus, quod leges nostras, quod ad extremum, id quod ante Cannensem certe cladem maximum fuit, civitatem nostram magnæ parti vestrum dedimus, communicavimusque vobiscum. Itaque communem vos hanc cladem, quæ accepta est, credere, Campani, oportet: communem patriam tuendam arbitrari esse. Non cum Samnite, aut Etrusco res est, ut quod a nobis ablatum sit, in Italia tamen imperium maneat. Pœnus hostis ne Africæ quidem indigena, ab ultimis terrarum oris, freto Oceani, Herculisque columnis, expertem omnis juris, & conditionis, & linguæ prope humanæ militem trahit. Hunc natura & moribus immitem ferumque insuper dux ipse efferavit, pontibus, ac molibus ex humanorum corporum structa faciendis, & (quod proloqui etiam piget) vesci humanis corporibus docendo. hos infandis pastos epulis, quos contingere etiam nefas sit, videre atque habere dominos, & ex Africa & a Carthagine jura petere, & Italiam Numidarum ac Maurorum pati provinciam esse, cui non, genito modo in Italia, detestabile sit? Pulchrum erit, Campani, prolapsum clade Romanum imperium vestra fide, vestris viribus retentum ac recuperatum esse. Triginta millia peditum, quatuor equitum, arbitror ex Campania vos scripsisse: jam pecuniæ affatim est frumentique. qui si parem fortunæ vestræ fidem habetis, nec Hannibal se vicisse sentiet, nec Romani se victos esse. Hac oratione consulis dimissis redeuntibusque domum legatis, unus ex iis, Vibius Virius, temptus venisse, ait, quo Campani non agrum solum ab Romanis quondam per injuriam ademtum recuperare, sed imperio etiam Italiæ potiri possint. fœdus enim cum Hannibale quibus velint legibus facturos, neque controversiam fore, quin ipse confecto bello Hannibal victor in Africam hinc decedat, exercitumque deportet: Italiæ imperium Campanis relinquatur. Hæc Virio loquenti assensi omnes, ita renuntiant legationem, uti deletum omnibus videretur nomen Romanum. Extemplo plebes ad defectionem, ac pars maxima senatus spectare. extracta tamen auctoritatibus seniorum per paucos dies est res: postremo vicit sententia plurium, ut iidem lega-

legati, qui ad consulem Romanum ierant, ad Hannibalem mitterentur. Quo prius quam iretur, certumque defectionis consilium esset, Romam legatos missos a Campanis, in quibusdam annalibus invenio, postulantes, ut alter consul Campanus fieret, si rem Romanam adjuvari vellent. indignatione orta, summoveri a curia jussos esse: missumque lictorem, qui ex urbe educeret eos, atque eo die manere extra fines Romanos juberet. Quia nimis compar Latinorum quondam postulationi erat, Cœliusque, & alii id haud sine caussa prætermiserant scriptores, ponere pro certo sum veritus. Legati ad
7 Hannibalem venerunt, pacemque cum eo his conditionibus fecerunt, *Ne quis imperator, magistratusve Pœnorum jus ullum in civem Campanum haberet, neve civis Campanus invitus militaret, munusve faceret. ut suæ leges, sui magistratus Campanis essent. ut trecentos ex Romanis captivos Pœnus daret Campanis, quos ipsi elegissent, cum quibus equitum Campanorum, qui in Sicilia stipendia facerent, permutatio fieret.*

CAPUT III.

Campanorum in cives Romanos crudelitas: cum indignitati resisteret, & contra pacem cum Pœnis factam palam vociferaretur Decius Magius, vocatus ab Hannibale, ire recusat: Capuam deinde venienti cum civitas omnis occurreret, ipse obviam non egreditur.

Hæc pacta. Alia insuper, quam quæ pacta erant, facinora Campani ediderunt. nam præfectos socium, civesque Romanos alios, partim aliquo militiæ munere occupatos, partim privatis negotiis implicitos, plebs repente omnes comprehensos, velut custodiæ caussa, balneis includi jussit: ubi fœtore, atque æstu anima intercluса, fœdum in modum expirarent. Ea ne fierent, neu legatio mitteretur ad Pœnum, summa ope Decius Magius, vir, cui ad summam auctoritatem nihil, præter sanam civium mentem, defuit, restiterat. ut vero præsidium mitti ab Hannibale audivit, Pyrrhi superbam dominationem, miserabilemque Tarentinorum servitutem, exempla referens, primo, ne reciperetur præsidium, palam vociferatus est: deinde ut receptum aut ejiceretur; aut, si malum facinus, quod a vetustissimis

fociis consanguineisque defeciſſent, forti ac memorabili facinore purgare vellent, ut interfecto Punico præſidio reſtituerent ſe Romanis. Hæc (neque enim occulte agebantur) cum relata Hannibali eſſent, primo miſit, qui vocarent Magium ad ſeſe in caſtra. deinde cum is ferociter negaſſet ſe iturum, (nec enim Hannibali jus eſſe in civem Campanum) concitatus ira Pœnus, comprehendi hominem, vinctumque attrahi ad ſe juſſit: veritus deinde, ne quid inter vim tumultus, atque ex concitatione animorum inconſulti certaminis oriretur, ipſe, præmiſſo nuntio ad M. Bloſium, prætorem Campanum, poſtero die ſe Capuæ futurum, proficiſcitur e caſtris cum modico præſidio. Marcus concione advocata edicit, ut frequentes cum conjugibus, ac liberis obviam irent Hannibali. Ab univerſis id non obedienter modo, ſed enixe, favore etiam vulgi, & ſtudio viſendi tot jam victoriis clarum imperatorem, factum eſt. Decius Magius nec obviam egreſſus eſt: nec, quo timorem aliquem ex conſcientia ſignificare poſſet, privatim ſe tenuit. in foro cum filio clientibuſque paucis otioſe inambulavit, trepidante tota civitate ad excipiendum Pœnum, viſendumque.

CAPUT IV.

Capuam ingreſſus Hannibal hoſpitio excipitur a Pacullo Calavio: hujus filius, qui pro Romana ſocietate cum Magio ſteterat, de Hannibale interficiendo conſilium agitat: id cum patri ſevocato aperuiſſet, illius precibus coactus ab incepto deſiſtit.

HAnnibal ingreſſus urbem, ſenatum extemplo poſtulat. precantibuſque inde primoribus Campanorum, ne quid eo die fere gereret, diemque ut ipſe adventu ſuo feſtum lætus, ac libens celebraret: quanquam præceps ingenio in iram erat, tamen, ne quid in principio negaret, viſendo urbem, magnam diei partem conſumſit. Diverſatus eſt apud Minios Celeres, Stenium, Pacullumque, inclytos nobilitate ac divitiis. Eo Pacullus Calavius, de quo ante dictum eſt, princeps factionis ejus, quæ attraxerat rem ad Pœnos, filium juvenem adduxit: abſtractumque ab ſe a Decii ait latere, cum quo ferociſſime pro Romana ſocietate adverſus Punicum fœdus ſteterat. nec eum aut inclinata in partem alteram civitas, aut patria majeſtas ſententia depulerat. Huic tum

tum pater juveni Hannibalem deprecando magis, quam purgando placavit: victusque patris precibus lacrymisque, etiam ad cœnam eum cum patre vocari jussit: cui convivio neminem Campanum, præterquam hospites, Jubelliumque Taurean, insignem bello virum, adhibiturus erat. Cœperunt epulari de die, & convivium non ex more Punico, aut militari disciplina esse, sed ut in civitate, atque etiam domo diu ad varias omnium voluptatum illecebras instructum. Unus nec dominorum invitatione, necipsius interdum Hannibalis, Calavi filius Perolla vinci potuit: ipsique valetudinem excusans patri, animi quoque ejus mirabilem interturbationem cum quæreret; ante solis ferme occasum, patrem Calavium ex convivio egressum secutus filius, ubi in secretum (hortus erat posticis ædium partibus) pervenerunt: *consilium*, inquit, *affero, pater, quo non veniam solum peccati, quo defecimus ad Hannibalem, impetraturi ab Romanis, sed in multo majore dignitate, & gratia simus Campani, quam unquam fuimus.* Cum mirabundus pater, quidnam id esset consilii, quæreret, toga rejecta ab humero, latus succinctum gladio nudat. *Jam ego*, inquit, *sanguine Hannibalis sanciam Romanum fœdus, te id prius scire volui, si forte abesse, dum sacrum patratur, malles.* Quæ ubi vidit, audivitque senex, velut si jam agendis, quæ audiebat, interesset, cum metu: *Per ego te*, inquit, *fili, quæcunque jura liberos jungunt parentibus, precor quæsoque, ne ante oculos patris facere, & pati omnia infanda velis. paucæ horæ sunt, intra quas, juraturus per quicquid deorum est, dextras dextræ jungentes, fidem obstrinximus, ut sacratis de mensis essemus. digressi a colloquio exemplo in eum armamur? surgis ab hospitali mensa, ad quam tertius Campanorum adhibitus ab Hannibale es: eam ipsam mensam cruentare vis hospitis sanguine? Hannibalem modo pater filio meo potui placare, filium Hannibali non possum? sed si nihil sancti, non fides, non religio, non pietas, audeantur infanda, si non perniciem nobis cum scelere afferunt. Unus aggressurus es Hannibalem? quid illa turba tot liberorum, servorumque? quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextræ? torpescentne? in amentia illa vultum ipsius Hannibalis, quem armati exercitus tremunt, quem horret populus Romanus, tu sustinebis? & si alia auxilia de-*

desint, me ipsum ferire, corpus meum opponentem pro corpore Hannibalis, sustinebis? atqui per meum pectus petendus ille tibi, transfigendusque est. deterreri hic sine te potius, quam illic vinci. valeant preces apud te meæ, sicut pro te hodie valuerunt. Lacrymantem inde juvenem cernens, medium complectitur: atque osculo hærens, non ante precibus abstitit, quam pervicit, ut gladium poneret. fidemque daret, nihil facturum tale. Tum juvenis: *Ego quidem*, inquit, *quam patriæ debeo pietatem, exolvam patri. tuam doleo vicem, cui ter proditæ patriæ sustinendum est crimen: semel, cum defectionem inisti ab Romanis; iterum, cum pacis cum Hannibale fuisti auctor: tertio hodie, cum restituendæ Romanis Capuæ mora atque impedimentum tu es. O patria, ferrum, quo pro te armatus hanc arcem defendere volebam, hosti minime parcens, quando parens extorquet, accipe.* Hæc cum dixisset, gladium in publicum trans maceriam horti abjecit: &, quo minus res suspecta esset, seipse convivio reddidit.

CAPUT V.

Decius Magius, qui Punicæ amicitiæ obstinate adversabatur, a Capuanis Hannibali deditur: vi pertractus in ejus castra, & navi impositus, ut Carthaginem mutaretur, tempestate Cyrenas defertur: ad Ptolemæum Alexandriam deportatus, vinculis liberatur.

POstero die senatus frequens datus Hannibali. ubi prima ejus oratio perblanda, ac benigna fuit, qua gratias egit Campanis, quod amicitiam suam Romanæ societati præposuissent: & inter cætera magnifica promissa pollicitus, *brevi caput Italiæ omnis Capuam fore: juraque inde cum cæteris populum Romanum etiam petiturum. Unum esse exortem Punicæ amicitiæ, fœderisque secum factis, quem neque esse Campanum, neque dici debere, Magium Decium. eum postulare, ut sibi dedatur, ac se præsente de eo referatur, senatusque consultum fiat.* Omnes in eam sententiam ierunt: quanquam magnæ parti & vir indignus ea calamitate, & haud parvo initio minui videbatur jus libertatis. egressus curia, in templo magistratus consedit: comprehendique Decium Magium, atque ante pedes statutum causam dicere jussit. Qui cum, ma- 10

manente ferocia animi, negaret lege fœderis id cogi posse: tum injectæ catenæ, ducique ante lictorem in castra jussus est. Quoad capite aperto est ductus, concionabundus incessit, ad circumfusam undique multitudinem vociferans: *Haberis eam libertatem, Campani, quam petistis. foro medio, luce clara, videntibus vobis, nulli Campanorum secundus, vinctus ad mortem rapior. quid violentius Capua capta fieret? ite obviam Hannibali, exornate urbem, diemque adventus ejus celebrate, ut hunc triumphum de cive vestro spectetis.* Hæc eo vociferante cum moveri vulgus videretur, obvolutum caput est: ocyusque rapi extra portam jussus. ita in castra perducitur: extemploque impositus in navem, & Carthaginem missus: ne motu aliquo Capuæ ex indignitate rei orto, senatum quoque pœniteret dediti principis: & legatione missa ad repetendum eum, ne, aut negando rem, quam primum peterent, offendendi sibi novi socii: aut tribuendo, habendus Capuæ esset seditionis ac turbarum auctor. Navem Cyrenas detulit tempestas, quæ tum in ditione regum erant. ibi cum Magius ad statuam Ptolemæi regis confugisset, deportatus a custodibus Alexandriam ad Ptolemæum, dum eum docuisset, contra jus fœderis vinctum se ab Hannibale esse, vinculis liberatur: permissumque ut rediret, seu Romam, seu Capuam mallet. *Nec Magius Capuam sibi tutam* dicere: *& Romam eo tempore, quo inter Romanos, Campanosque bellum sit, transfuge magis, quam hostis domicilium fore: nusquam malle, quam in regno ejus vivere, quem vindicem, atque auctorem habeat libertatis.*

CAPUT VI.

Delphici Oraculi responsum de propitiandis Diis in tanta adversa populi Rom. fortuna.

DUm hæc geruntur, Q. Fabius Pictor legatus a Delphis Romam rediit, responsumque ex scripto recitavit: (divi quoque in eo erant, quibus quoque modo supplicaretur.) *Tum, si ita faxitis, Romani, vestræ res meliores felicioresque erunt: magis ex sententia resp. vestra vobis procedet: victoriaque duelli populi Romani erit. Pythio Apollini, rep. vestra bene gesta servataque, lucris meritis donum mittitote, deque præda, manubiis, spoliisque honorem habetote.* Hæc ubi ex Græco carmine interpretata recitavit: tum dixit, *se oraculo egressum, extemplo his* 13

omnibus divis rem divinam thure, ac vino feciſſe: ſuſſumque ab antiſtite, ſicut coronatus laurea corona & oraculum adiſſet, & rem divinam feciſſet, ita coronatum navim aſcendere, nec ante deponere eam, quam Romam perveniſſet. ſe quæcumque imperata ſint, cum ſumma religione ac diligentia executum, coronam Romæ in ara Apollinis depoſuiſſe. Senatus decrevit, ut res divinæ, ſupplicationeſque primo quoque tempore cum cura fierent.

CAPUT VII.

Nuntius Cannenſis victoriæ Mago Carthaginem miſſus, ad fidem lætarum rerum faciendam annulos aureos, a digitis occiſorum Romanorum detractos, in veſtibulo curiæ effundit.

DUm hæc Romæ atque in Italia geruntur. nuntius victoriæ ad Cannas Carthaginem venerat. Mago Amilcaris filius, non ex ipſa acie a fratre miſſus. ſed retentus aliquot dies in recipiendis civitatibus Bruttiorum, quæ deficiebant. Is, cum ei ſenatus datus eſſet, res geſtas in Italia a fratre expoſuit. *Cum ſex imperatoribus eum, quorum quatuor conſules, dictator ac magiſter equitum fuerint, cum ſex conſularibus exercitibus acie conſixiſſe. occidiſſe ſupra ducenta millia hoſtium: ſupra L. millia cepiſſe. ex quatuor conſulibus duos occidiſſe. ex duobus ſaucium alterum, alterum toto exercitu amiſſo vix cum L. hominibus effugiſſe. magiſtrum equitum, qui conſularis poteſtatis ſit, fuſum, fugatumque dictatorem, quia ſe in aciem nunquam commiſerit, unicum haberi imperatorem. Bruttios, Apuloſque, partem Samnitium, ac Lucanorum, deſeciſſe ad Pœnos. Capuam, quod caput non Campaniæ modo, ſed poſt afflictam rem Romanam Cannenſi pugna, Italiæ ſit, Hannibali ſe tradidiſſe. Pro his tot tantiſque victoriis ſacrum diis immortalibus agi haberique.* Ad fidem deinde tam lætarum rerum, effundi in veſtibulo curiæ juſſit annulos aureos: qui tantus acervus fuit, ut metientibus, dimidium ſuper tres modios expleſſe, ſint quidam auctores. Fama tenuit, quæ propior vero eſt, haud plus fuiſſe modio. Adjecit deinde verbis, quo majoris cladis indicium eſſet, neminem niſi equitum, atque eorum ipſorum primores, id gerere inſigne. Summa fuit orationis, *quo propius ſpes belli perficiendi ſit, eo magis omni ope juvandum Hannibalem eſſe. procul enim ab domo militiam eſſe, in media hoſtium terra, magnam vim frumenti pecuniæque abſumi: & tot acies ut ho-*

hostium exercitus deleſſe, ita victoris etiam copias parte aliqua minuiſſe. mittendum igitur ſupplementum eſſe, mittendam in ſtipendium pecuniam, frumentumque tam benemeritis de nomine Punico militibus.

CAPUT VIII.

Ad nuntium rerum proſpere ab Hannibale geſtarum compellatus Anno, qui propter veteres ſimultates erat illi infeſtus, pacem nihilominus cum Romanis ſuadet; obſtrepente factione Barchina, parum movet.

SEcundum hæc dicta Magonis lætis omnibus, Himilco, vir factionis Barchinæ, locum Annonis increpandi eſſe ratus: *quid eſt, Anno?* inquit, *etiam nunc te pœnitet belli ſuſcepti adverſus Romanos? jube dedi Hannibalem; veta in tam proſperis rebus gratias diis immortalibus agi. audiamus Romanum ſenatorem in Carthaginienſium curia.* Tum Anno. *Tacuiſſem hodie, patres conſcripti, ne quid in communi omnium gaudio, minus lætum quod eſſet vobis, loquerer. nunc interrogante ſenatore, pœniteatne me adhuc ſuſcepti adverſus Romanos belli, ſi reticeam, aut ſuperbus, aut obnoxius videar: quorum alterum eſt hominis alienæ libertatis obliti, alterum ſuæ. Reſpondeam igitur Himilconi, non deſiſſe pœnitere me belli, neque deſiturum ante invictum noſtrum imperatorem incuſare, quam finitum aliqua tolerabili conditione bellum videro; nec mihi pacis antiquæ deſiderium ulla alia res, quam pax nova fiet. Itaque iſta, quæ modo Mago jactavit, Himilconi, cæteriſque Hannibalis ſatellitibus jam læta ſunt. mihi poſſunt læta eſſe, quia res bello bene geſtæ, ſi volumus fortuna uti, pacem nobis æquiorem dabunt. nam ſi prætermittimus hoc tempus, quo magis dare, quam accipere poſſumus videri pacem: vereor, ne hæc quoque lætitia luxuriet nobis, ac vana evadat, quæ tamen nunc quoque qualis eſt? Occidi exercitus hoſtium: mittite milites mihi. quid aliud rogares, ſi eſſes victus? Hoſtium cepi binæ caſtra, prædæ videlicet plena, & commeatuum: frumentum, & pecuniam date. quid aliud, inquam, ſi ſpoliatus, ſi exutus caſtris eſſes, peteres? Et ne omnia ipſe mirer: (mihi quoque enim, quoniam reſpondi Himilconi, interrogare jus faſque eſt) velim ſeu Himilco, ſeu Mago reſpondeat: cum ad internecionem Romani imperii pugnatum ad Cannas ſit, conſiſterque in defectione totam Italiam eſſe: primum ecquis Latini nominis populus defecerit ad nos? deinde ecquis homo ex V. & XXX. tribu-*

bus ad Hannibalem transfugerit? Cum utrumque Mago negasset: *hostium quidem ergo*, inquit, *adhuc multum supereſt. ſed multitudo ea quid animorum, quidve ſpei habeat, ſcire*
33 *velim*. Cum id neſcire ſe Mago diceret: *nihil facilius ſcitu eſt*, inquit. *Equos legatos ad Hannibalem Romani miſerunt de pace? equam denique mentionem pacis Romæ factam eſſe, allatum ad vos eſt?* Cum id quoque negasset: *bellum igitur*, inquit, *tam integrum habemus, quam habuimus, qua die Hannibal in Italiam eſt ingreſſus. Quam varia victoria priore Punico bello fuerit, plerique, qui meminerimus, ſupersumus. nunquam terra marique magis proſperæ res noſtræ viſæ ſunt, quam ante conſules C. Lutatium & A. Poſtumium fuerunt. Lutatio, & Poſtumio conſulibus devicti ad Ægates inſulam ſumus. Quod ſi (id quod dii omen avertant) nunc quoque fortuna aliquid variaverit, tum pacem ſperatis, cum vincimur, quam nunc, cum vicimus, dat nemo? Ego, ſi quis de pace conſulet, ſeu de ferenda hoſtibus. ſeu accipienda, habeo quid ſententiæ dicam. Si de iis, quæ Mago poſtulat, refertis, nec victoribus mitti attinere puto: & fruſtrantibus nos falſa atque inani victoria multo minus cenſeo mittenda eſſe*. Haud multos movit Annonis oratio. nam & ſimultas cum familia Barchina leviorem auctorem faciebat: & occupati animi præſenti lætitia, nihil, quo vanius fieret gaudium ſuum, auribus admittebant: debellatumque mox fore, ſi adniti paullulum voluiſſent, rebantur. Itaque ingenti conſenſu fit ſenatus conſultum, ut Hannibali IV. Numidarum millia in ſupplementum mitterentur, & XL. elephanti, & argenti multa talenta. Dictatorque cum Magone in Hiſpaniam præmiſſus eſt ad conducenda XX millia peditum, quatuor equitum, quibus exercitus, qui in Italia, quique in Hiſpania erant, ſupplerentur. Cæterum hæc, 14
ut in ſecundis rebus, ſegniter otioſeque geſta ſunt.

CA-

CAPUT IX.

M. Junius Dictator præter servorum delectum, adscripta in militiam magna etiam damnatorum multitudine, ab Urbe cum exercitu proficiscitur. Hannibal, frustra tentatis Neapolitanorum animis, Nolam pergit: cum eo advenisset Claudius Marcellus, admonitus per legatos a primoribus de defectione, quam plebs agitaret, inde Nuceriam petit: acceptam in deditionem dirigit, atque incendit.

ROmanos, præter insitam industriam animis, fortuna etiam cunctari prohibebat. nam nec consul ulli rei, quæ per eum agenda esset, deerat: & dictator M. Junius, rebus divinis perfectis, latoque, ut solet, ad populum, ut equum ascendere liceret: præter duas urbanas legiones, quæ principio anni a consulibus conscriptæ fuerant, & servorum delectum, cohortesque ex agro Piceno & Gallico collectas, ad ultimum prope desperatæ reip. auxilium, cum honesta utilibus cedunt, descendit equo, dixitque: *qui capitalem fraudem ausi, quique pecunia judicati in vinculis essent: qui eorum apud scmilites fierent, eos noxa, pecuniaque se exolvi jussurum*. Ea sex millia hominum Gallicis spoliis, quæ triumpho C. Flaminii translata erant, armavit. ita cum XXV. millibus armatorum ab urbe proficiscitur. Hannibal, Capua recepta, cum iterum Neapolitanorum animos partim spe, partim metu nequicquam tentasset, in agrum Nolanum exercitum traducit: & ut non hostiliter statim, quia non desperabat voluntariam deditionem, ita, si morarentur spem, nihil eorum, quæ pati, aut timere possent, prætermissurus. Senatus, ac maxime primores ejus in societate Romana cum fide perstare. plebs novarum, ut solet, rerum avida, atque Hannibalis tota esse: metumque agrorum populationis, & patienda in obsidione multa gravia indignaque proponere animo. neque auctores defectionis deerant. Itaque ubi Senatum metus cepit, si palam contra tenderent, refisti multitudini concitatæ non posse, clam simulando dilationem mali inveniunt. placere enim sibi defectionem ad Hannibalem, simulant: quibus autem conditionibus in fœdus amicitiamque novam transeant, parum constare. Ita spatio sumto, legatos propere ad prætorem Romanum, Marcellum Claudium,

dium, qui Canusii cum exercitu erat, mittunt: docentque, quanto in discrimine sit Nolana res. agrum Hannibalis esse, & Pœnorum urbem extemplo futuram, ni subvenjatur. concedendo plebi senatum, ubi velint, defecturos se, ne deficere præfestinarent, effeciſſe. Marcellus, collaudatis Nolanis, eadem simulatione extrahi rem in suum adventum jussit: interim celari quæ secum acta essent, spemque omnem auxilii Romani. Ipse a Canusio Calatiam petit: atque inde Vulturno amne trajecto, perque agrum Saticulanum. Trebianumque super Suessulam per montes Nolam pervenit. Sub adventum prætoris Romani Pœnus agro Nolano excessit: & ad mare proxime Neapolim descendit, cupidus maritimi oppidi potiundi, quo cursus navibus tutus ex Africa esset. Cæterum postquam Neapolim a præfecto Romano teneri accepit: (M. Julius Silanus erat, ab ipsis Neapolitanis accitus) Neapolim quoque, sicut Nolam, non admissus, petit Nuceriam. Eam cum aliquandiu circumsedisset, sæpe vi, sæpe solicitandis nequicquam nunc plebe, nunc principibus, fame demum in deditionem accepit, pactus, ut inermes cum singulis abirent vestimentis: deinde, ut qui a principio mitis omnibus Italicis, præter Romanos, videri vellet, præmia atque honores iis, qui remansissent, ac militare vellent secum, proposuit. nec ea spes quenquam tenuit. dilapsi omnes, quocumque hospitia, aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniæ urbes, maxime Nolam, Neapolimque. Cum ferme triginta senatores, ac forte primus quisque, Capuam petissent: excluſi inde, quod portas Hannibali clausissent, Cumas se contulerunt. Nuceriæ præda militi data est, urbs direpta, atque incensa.

CAPUT X.

Claudius Marcellus nobilem juvenem Nolanum, qui patriam Hannibali prodere nitebatur, comitate, & beneficio conciliat.

NOlam Marcellus non sui magis fiducia præsidii, quam voluntate principum habebat. Plebs timebatur, & ante omnes L. Bantius, quem consensus attentatæ defectionis, ac metus a prætore Romano, nunc ad proditionem patriæ, nunc, si ea die fortuna defuisset, ad transfugiendum stimulabat. Erat juvenis acer, & sociorum ea tempestate nobilissimus eques. Seminecem eum ad Cannas in acervo

acervo cæsorum corporum inventum, curatumque benigne, etiam cum donis Hannibal domum remiserat. ob ejus gratiam meriti, rem Nolanam in jus, ditionemque dare voluerat Pœno: anxiumque eum, & solicitum cura novandi res prætor cernebat. cæterum cum aut pœna cohibendus esset, aut beneficio conciliandus, sibi assumsisse, quam hosti ademisse fortem ac strenuum maluit socium: accitumque ad se benigne appellat. *Multos eum invidos inter populares habere, inde existimatu facile esse, quod nemo civis Nolanus sibi indicaverit, quam multa ejus egregia facinora militaria essent. sed qui in Romanis multaverit castris, non posse obscuram ejus virtutem esse. multos sibi, qui cum eo stipendia fecerint, referre, qui vir esset ille: quæque, & quoties pericula pro salute ac dignitate populi Romani adisset: utique Cannensi pugna non prius prælio absisterit, quam prope exanguis ruina superincidentium virorum, equorum, armorumque sit oppressus. Itaque mage virtute esto,* inquit: *apud me tibi omnis honos, atque omne præmium erit: & quo frequentior mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati, atque emolumento esse.* Lætoque juveni promissis equum eximium dono dat, bigatosque quingentos quæstorem numerare jubet. lictoribus imperat, ut eum se adire, quoties velit, patiantur. Hac comitate Marcelli ferocis juvenis animus adeo est mollitus, ut nemo inde sociorum rem Romanam fortius, ac fidelius juverit. 16

CAPUT XI.

Spectante denuo ad defectionem Nolana plebe, Claudius Marcellus, antequam aliquis motus intus oriatur, eruptione ex urbe facta, prospere cum Hannibale pugnat.

CUm Hannibal ad portas esset, (Nolam enim rursus a Nuceria moverat castra) plebesque Nolana de integro ad defectionem spectaret: Marcellus sub adventum hostium intra muros se recepit, non castris metuens, sed ne prodendæ urbis occasionem nimis multis in eam imminentibus daret. Instrui deinde utrinque acies cœptæ, Romanorum pro mœnibus Nolæ, Pœnorum ante castra sua. prælia hinc parva inter urbem castraque, & vario eventu fiebant: quia duces nec prohibere paucos temere rogantes, nec dare signum universæ pugnæ volebant in hac continua duorum exercituum stationem principes Nolanorum

rum nuntiant Marcello, *nocturna colloquia inter plebem, ac Pœnos fieri: statutumque esse, ut cum Romana acies egressa portis iret, impedimenta eorum ac sarcinas diriperent: clauderentque deinde portas, muros-* * al. potentes. *que occuparent, ut * potentes rerum suarum atque urbis, Pœnum inde pro Romano acciperent.* Hæc ubi nuntiata sunt Marcello, collaudatis senatoribus Nolanis, priusquam aliquis motus intus oriretur, fortunam pugnæ experiri statuit. Ad tres portas in hostes versas tripartito exercitum instruxit. impedimenta subsequi jussit: calones, lixasque, & invalidos milites vallum ferre, media porta robora legionum, & Romanos equites, duabus circa portis novos milites, levemque armaturam, ac sociorum equites statuit. Nolani muros portasque adire vetiti: subsidiaque destinata impedimentis data, ne occupatis prælio legionibus, in ea impetus fieret. ita instructi intra portas stabant. Hannibali sub signis (id quod per aliquot dies fecerat) ad ultimum diei in acie stanti, primo miraculo esse, quod nec exercitus Romanus porta egrederetur, nec armatus quisquam in muris esset. ratus deinde prodita colloquia esse, metuque resides factos, partem militum in castra remittit, jussos propere apparatum omnem oppugnandæ urbis in primam aciem afferre: satis fidens, si cunctantibus instaret, tumultum aliquem in urbe plebem moturam. Moxque dum in sua quisque ministeria discursu trepidat ad prima signa, succeditque ad muros acies: patefacta repente porta, Marcellus signa canere, clamoremque tolli, ac pedites primum, deinde equites, quanto maximo possent impetu, in hostem erumpere jubet. Satis terroris tumultusque in aciem mediam intulerant, cum duabus circa portis P. Valerius Flaccus, & C. Aurelius legati in cornua hostium erupere. Addidere clamorem lixæ calonesque, & alia turba custodiæ impedimentorum appositæ, ut paucitatem maxime spernentibus Pœnis ingentis repente exercitus speciem fecerint. Vix equidem ausim affirmare, quod quidam auctores sunt, duo millia, & CCC. hostium cæsos: non plus uno Romanos amisisse. Sive tanta, sive minor victoria fuit, ingens eo die res, ac nescio an maxima illo bello gesta sit. non vinci enim ab Hannibale, vincere solito, difficilius fuit, quam postea vincere.

CA-

CAPUT XII.

Hannibal, relicta Nola, Acerras recedit: desertas ab oppidanis diripit, & incendit: Casilinum aggressus, atque a Prænestinorum præsidio, quod ibi erat, acriter repulsus, Capuam in hiberna concedit.

17 HAnnibal spe potiundæ Nolæ ademta, cum Acerras recessisset: Marcellus extemplo clausis portis, custodibusque dispositis, ne quis egrederetur; quæstionem in foro de iis, qui clam in colloquiis hostium fuerant, habuit. supra LXX. damnatos proditionis securi percussit. bonaque eorum jussit publica esse. & summa rerum senatui tradita, cum exercitu omni profectus supra Suessulam castris positis consedit. Pœnus Acerras primum ad voluntariam deditionem conatus pellicere, posteaquam obstinatos vidit, obsidere
49 inde; atque oppugnare parat. Cæterum Acerranis plus animi quam virium erat. itaque, desperata tutela urbis, ut circumvallari mœnia viderunt, prius quam continuarentur hostium opera, per intermissa munimenta, neglectasque custodias silentio noctis dilapsi, per vias, inviaque, qua quenque aut consilium, aut terror tulit, in urbes Campaniæ, quas satis certum erat non mutasse fidem, perfugerunt. Hannibal, Acerris direptis atque incensis, cum a Casilino dictatorem Romanum legionesque eminus aspici nunciassent, ne quis tam propinquis hostium castris Capuam quoque recurrat, exercitum ad Casilinum ducit. Casilinum eo tempore quinquenti Prænestini habebant cum paucis Romanis, Latiniq; nominis, quos eodem audita Cannensis clades contulerat. Hi, non confecto Prænestæ ad diem delectu, serius profecti domo, cum Casilinum ante adversæ pugnæ famam venissent, & aliis aggregarent sese Romanis, sociisque, profecti a Casilino, cum satis magno agmine irent, avertit eos retro Casilinum nuntius Cannensis pugnæ. ibi cum dies aliquot, suspecti Campanis, timentesque, cavendis ac struendis invicem insidiis traduxissent, jamque de Capuæ defectione agi, accipique Hannibalem, satis pro certo haberent: interfectis nocte oppidanis, partem urbis, quæ circa Vulturnum est, (eo enim dividitur amni) occupavere. idque præsidium Casilini habebant Romani. Additur & Perusina cohors, homines CCCC. & LX, eodem nuntio, quo Prænestini, pau-

paucos ante dies Casilinum compulsi. & satis ferme armatorum ad tam exigua mœnia, & flumine altera parte cincta tuenda erat. penuria frumenti, nimium etiam ut videretur hominum, efficiebat. Hannibal cum jam inde haud procul esset, Getulos cum præfecto, nomine Isalca, præmittit. ac primo, si fiat colloquii copia, verbis benignis ad portas aperiendas, præsidiumque accipiendum perlicere juber. sin in pertinacia perstent, rem gerere, ac tentare si qua parte invadere urbem possit. Ubi ad mœnia accessere, quia silentium erat, solitudo visa: metuque concessum barbarus ratus, moliri portas, & seras clausstraque effringere parat; cum patefactis repente portis cohortes duæ ad id ipsum instructæ intus, ingenti cum tumultu erumpunt, stragemque hostium faciunt. Ita primis repulsis, Maharbal cum majore robore virorum missus, nec ipse eruptionem cohortium sustinuit. Postremo Hannibal castris ante ipsa mœnia oppositis, parvam urbem, parvumque præsidium summa vi, atque omnibus copiis oppugnare parat. ac dum instat, lacessitque, corona undique circumdatis mœnibus, aliquot milites, & promptissimum quenque e muro, turribusque ictos amisit. Semel ultro erumpentes agmine elephantorum oppositio prope intercluſit, trepidosque compulit in urbem, satis multis, ut ex tanta paucitate, interfectis, plures cecidissent, ni nox prælio interveniſſet. Postero die omnium animi ad oppugnandum accenduntur: utique posteaquam corona aurea muralis proposita est, atque ipse dux castelli plano loco positi segnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat: Cannarum, Trasymenique, & Trebiæ singulos admonens, universosque. inde vineæ quoque cœptæ agi, cuniculique. nec ad varios conatus hostium aut vis ulla, aut ars deerat. Socii Romanorum propugnacula adversus vineas statuere, transversis cuniculis hostium cuniculos excipere, & palam, & clam cœptis obviam ire, donec pudor etiam Hannibalem ab incœpto avertit: castrisque communitis, ac præsidio modico impositio, ne omissa res videretur, in hibernа Capuam concessit.

CA-

CAPUT XIII.

Hannibalis exercitus per hiberna Capuæ luxurie corrumpitur.

IBi partem majorem hyemis exercitum in tectis habuit, adversus omnia humana mala sæpe ac diu durantem, bonis inexpertum, atque insuetum. Itaque quos nulla mali vicerat vis, perdidere nimia bona, ac voluptates immodicæ; & eo impensius, quo avidius ex insolentia in eas se immerserant. somnus enim, & vinum, & epulæ, & scorta, balneaque, & otium consuetudine in dies blandius, ita enervaverunt corpora, animosque, ut magis deinde præteritæ victoriæ eos, quam præsentes tutarentur vires, majusque id peccatum ducis apud peritos artium militarium haberetur, quam quod non ex Cannensi acie protinus ad urbem Romam duxisset. illa enim cunctatio distuliſſe modo victoriam videri potuit: hic error vires ademiſſe ad vincendum. Itaque hercule, velut si cum alio exercitu a Capua exiret: nihil usquam pristinæ disciplinæ tenuit. nam & redierunt plerique scortis impliciti: & ubi primum sub pellibus haberi cœpti sunt, viaque, & alius militaris labor excepit, tironum modo corporibus animisque deficiebant; & deinde per omne æstivorum tempus magna pars sine commeatibus ab signis dilabebantur: neque aliæ latebræ, quam Capua, desertoribus erant.

CAPUT XIV.

Casilinum a Pœnis obsessum diræ fame vexatur: cum eo inopiæ ventum esset, ut lora, & pelles scutis detractas, & mures etiam comederent, facta pactione de liberorum capitum redemtione, se dedunt: Prænestini milites, qui eam obsidionem fortiter sustinuerant, ab Senatu Rom. coronestantur.

CÆterum miteſcente jam hyeme, educto ex hibernis milite, Casilinum redit. ubi quanquam ab oppugnatione ceſſatum erat, obsidio tamen continuata oppidanos, præsidiumque ad ultimum inopiæ adduxerat. Castris Romanis T. Sempronius præerat, dictatore auspiciorum repetendorum causſa profecto Romam. Marcellum & ipsum cupientem ferre auxilium, obsessis, Vulturnus amnis inflatus aquis, & preces Nolanorum, atque Acerranorum tenebant, Campanos timentium, si præsidium Romanum abscesſisset. Gracchus assidens tantum Casilino, quia edictum erat dictatoris, ne quid absente eo rei gereret, 19

ret, nihil movebat, quanquam quæ facile omnem patientiam vincerent, nuntiabantur a Casilino. nam & præcipitasse se quosdam non tolerantes famem, constabat: & stare inermes in muris, nuda corpora ad missilium telorum ictus præbentes. Ea ægre patiens Gracchus, cum neque pugnam conferere dictatoris injussu auderet: pugnandum autem esse, si palam frumentum importare vellet, videret: neque clam importandi spes esset: farre ex agris circa undique convecto cum complura dolia complesset, nuntium ad magistratum Casilinum misit, ut exciperent dolia, quæ amnis deferret. Insequenti nocte intentis omnibus in flumen, ac spem ab nuntio Romano factam, dolia medio missa amni defluxerunt. æqualiter inter omnes frumentum divisum. id postero quoque die, ac tertio factum est. nocte & mittebantur, & perveniebant: eo custodias hostium fallebant. Imbribus deinde continuis citatior solito amnis, transverso vortice dolia impulit ad ripam, quam hostes servabant. ibi hærentia inter obnata ripis salicta conspiciuntur, nuntiatumque Hannibali est: & deinde intentiore custodia cautum, ne quid falleret. Vulturno ad urbem missum. Nuces inde fusæ ab Romanis castris, cum medio amni ad Casilinum defluerent, cratibus excipiebantur. Postremo ad id ventum inopiæ est, ut lora, detractaque scutis pelles, ubi fervida mollissent aqua, mandere conarentur, nec muribus, aliove animali abstinerent, & omne herbarum, radicumque genus aggeribus infimis muri eruerent. & cum hostes obarassent, quicquid herbidi terreni extra murum erat, raporum semen injecerunt, ut Hannibal, *Eo ne usque dum ea nascantur, ad Casilinum sessuri sumus?* exclamaret. Et qui nullam antea pactionem auribus admiserat, tum demum agi secum est passus de redemtione liberorum capitum. Septunces auri in singulos pretium convenit. fide accepta, sese tradiderunt. donec omne aurum persolutum est, in vinculis habiti: tum remissi Cumas cum fide. Id verius est, quam ab equite in abeuntes immisso interfectos. Prænestini maxima pars fuere. ex quingentis septuaginta, qui in præsidio fuerunt, minus dimidium ferrum, famesque absumsit. cæteri incolumes Prænestе cum prætore suo Manitio (scriba is antea fuerat) redierunt. Statua ejus

jus indicio fuit Præneste in foro ſtatuta, loricata, amicta toga, velato capite: & tria ſigna cum titulo laminæ æneæ inſcripto, *Mantium pro militibus, qui Caſilini in præſidio fuerunt, votum voviſſe.* Idem titulus tribus ſignis in æde Fortunæ poſitis fuit ſubjectus. Caſilinum oppidum redditum Campanis eſt, firmatum ſeptingentorum militum de exercitu Hannibalis præſidio: ne, ubi Pœnus inde abſceſſiſſet, Romani oppugnarent. Prænestinis militibus ſenatus Romanus duplex ſtipendium, & quinquennii militiæ vacationem decrevit. civitate cum donarentur ob virtutem, non mutaverunt. Perufinorum caſus obſcurior fama eſt, quia nec ipſorum monumento ullo eſt illuſtratus, nec decreto Romanorum.

CAPUT XV.

Petellini, fideles populi Rom. ſocii, malis coacti, auxilium ab ſenatu petunt: juſſi ſibimet ipſi conſulere, ingenti mœſtitia capiuntur.

EOdem tempore Petellinos, qui uni ex Bruttiis manſerant in amicitia Romanorum, non Carthaginienſes modo, qui regionem obtinebant, ſed Bruttii quoque cæteri ob ſeparata ab ſe conſilia oppugnabant. quibus cum reſiſtere malis nequirent Petellini, legatos Romam ad præſidium petendum miſerunt. Quorum preces, lacrymæque (in quæſtus enim flebiles; cum ſibimetipſi conſulere juſſi ſunt, ſeſe in veſtibulo curiæ profuderunt) ingentem miſericordiam patribus, ac populo moverunt. conſultique iterum a M. Pomponio prætore patres, circumſpectis omnibus imperii viribus, fateri coacti, nihil jam longinquis ſociis in ſe præſidii eſſe: redire domum, fideque ad ultimum expleta, conſulere ſibimetipſos in præſenti fortuna juſſerunt. Hæc poſteaquam renuntiata legatio Petellinis eſt, tantus repente mœror pavorque ſenatum eorum cepit, ut pars profugiendi qua quiſque poſſet, ac deſerendæ urbis auctores eſſent, pars, quando deſerti a veteribus ſociis eſſent, adjungendi ſe cæteris Bruttiis, ac per eos dedendi Hannibali. Vicit tamen ea pars, quæ nihil raptim nec temere agendum, conſulendumque deintegro cenſuit. Relaxata poſtero die per minorem trepidationem re tenuerunt optimates, ut convectis omnibus ex agris, urbem ac muros firmarent.

CA-

CAPUT XVI.

Cum neque stipendium, neque frumentum esset, quod ad classes mitteretur, altera, quæ erat in Sicilia, ab Hierone rege, altera, quæ in Sardinia, a civitatibus sociis subsidio juvantur. Romæ propter penuriam argenti Triumviri mensarii creantur. Ædes Concordiæ dedicatur.

21 PEr idem fere tempus literæ ex Sicilia, Sardiniaque Romam allatæ. priores ex Sicilia Otacilii prætoris in senatu recitatæ sunt. Furium prætorem cum classe ex Africa Lilybæum venisse. ipsum graviter saucium in discrimine ultimo vitæ esse: militi & navalibus sociis neque stipendium neque frumentum ad diem dari: neque unde detur, esse: magnopere suadere, ut quam primum ea mittantur: sibique, si ita videatur, ex novis prætoribus successorem mittant. Eademque ferme de stipendio, frumentoque ab A. Cornelio Mammula pro prætore ex Sardinia scripta. Responsum utrisque, non esse, unde mitteretur. jussique ipsi classibus, atque exercitibus suis consulere. Otacilius ad unicum subsidium populi Romani Hieronem legatos cum misisset, in stipendium quantum argenti opus fuit, & sex mensium frumentum accepit. Cornelio in Sardinia civitates sociæ benigne contulerunt. Et Romæ quoque, propter penuriam argenti, Triumviri mensarii rogatione Minutii tribuni pl. facti, L. Æmilius, qui consul, censorque fuerat: & M. Atilius Regulus, qui bis consul fuerat: & L. Scribonius Libo, qui tum tribunus pl. erat. Et Duumviri creati, M. & C. Atilii, ædem Concordiæ, quam L. Manlius prætor voverat, dedicaverunt. Et tres pontifices creati, Q. Cæcilius Metellus, Q. Fabius Maximus, & Q. Fulvius Flaccus, in locum P. Scantinii demortui, & L. Æmilii Pauli consulis, & Q. Ælii Pæti, qui ceciderant in pugna Cannensi.

CA-

CAPUT XVII.

Patrum numero cladibus imminuto, suadet Carvilius, ut propter civium paucitatem, adscripti in civitatem bini Senatores ex singulis populis Latinis, ii accipiantur in senatum. ea rejecta sententia, dictus Dictator M. Fabius Buteo ex ordine equestri centum septuaginta septem legit. Habitis comitiis consularibus, L. Postumius absens in Gallia, & T. Semp. Gracchus COSS. creantur.

22 CUm cætera, quæ continuis cladibus fortuna minuerat, quantum consiliis humanis assequi poterant, patres explessent: tandem se quoque, & solitudinem curiæ, paucitatemque convenientium ad publicum consilium respexerunt. neque enim post L. Æmilium, & C. Flaminium censores senatus lectus fuerat, cum tantum senatorum adversæ pugnæ, ad hoc sui quenque casus per quinquennium absumsissent. Cum de ea re M. Pomponius prætor, dictatore post Casilinum amissum profecto jam ad exercitum, exposcentibus cunctis, retulisset: tum Sp. Carvilius, cum longa oratione non solum inopiam, sed paucitatem etiam civium, ex quibus in patres legerentur, conquestus esset; explendi senatus caussa, & jungendi arctius Latini nominis, pro magna re suadere dixisset, ut ex singulis populis Latinorum binis senatoribus, quos patres Romani censuissent, civitas daretur, atque in demortuorum locum in senatum legerentur: eam sententiam haud æquioribus animis, quam ipsorum quondam postulatum Latinorum, patres audierunt & cum fremitus indignantium tota curia esset: & præcipue Manlius, esse etiam nunc stirpis ejus virum diceret, ex qua quondam in Capitolio consul minatus esset, quem Latinum in curia vidisset, eum sua manu se interfecturum: Q. Fabius Maximus, *Nunquam rei ullius alieniore tempore mentionem factam in senatu* dixit, *quam inter tam suspensos sociorum animos, incertamque fidem id tactum, quod insuper sollicitaret eos. eam unius hominis temerariam vocem silentio omnium extinguendam esse: & si quid unquam arcani, sanctive ad silendum in curia fuerit, id omnium maxime tegendum, occulendum, oblivisendum, pro non dicto habendum esse.* Ita ejus rei oppressa mentio est. Dictatorem, qui censor ante fuisset, verustissi-

ſtiſſimuſque ex iis, qui viverent cenſoriis eſſet, creari placuit, qui ſenatum legeret: accitique C. Terentium conſulem ad dictatorem dicendum jusſerunt. qui cum ex Apulia, relicto ibi præſidio, magnis itineribus Romam rediſſet, nocte proxima, ut mos erat, M. Fabium Buteonem ex S. C. ſine magiſtro equitum dictatorem in ſex menſes dixit.
23 Is, ubi cum lictoribus in roſtra aſcendit, *neque duos dictatores tempore uno, quod nunquam ante factum eſſet, probare ſe* dixit: *neque dictatorem ſine magiſtro equitum: nec cenſoriam vim permiſſam uni & eidem iterum: nec dictatori, niſi rei gerendæ cauſſa creato, in ſex menſes datum imperium. quæ immoderata fors, tempus, ac neceſſitas fecerint, iis ſe modum impoſiturum. nam neque ſenatu quenquam moturum ex iis, quos C. Flaminius, L. Æmilius cenſores in ſenatum legiſſent: tranſcribi tantum, recitarique eos juſſurum, ne penes unum hominem judicium arbitriumque de fama ac moribus ſenatoris fuerit: & ita in demortuorum locum ſubleCturum, ut ordo ordini, non homo homini prælatus videretur.* Recitato vetere ſenatu, inde primum in demortuorum locum legit, qui poſt L. Æmilium, & C. Flaminium cenſores curulem magiſtratum cepiſſent, necdum in ſenatum lecti eſſent, ut quiſque eorum primus creatus erat: tum legit, qui ædiles, tribuni plebis, quæſtoreſve fuerant: tum ex iis, qui magiſtratus non cepiſſent, qui ſpolia ex Roman. hoſte fixa domi haberent, aut civicam coronam accepiſſent. Ità CLXXVII. cum ingenti approbatione omnium in ſenatum lectis, extemplo ſe magiſtratu abdicavit, privatuſque de roſtris deſcendit, lictoribus abire juſſis: turbæque ſe immiſcuit privatas agentium res, tempus hic ſedulo terens, ne deducendi ſui cauſſa populum de foro abduceret. neque tamen elanguit cura hominum ea mora, frequenteſque eum domum deduxerunt. Conſul nocte inſequenti ad exercitum rediit, non facto certiore ſenatu, ne comitiorum cauſſa in urbe retineretur. Poſtero die 24
conſultus a M. Pomponio prætore ſenatu decrevit dictatori ſcribendum, uti, ſi e rep. cenſeret eſſe, ad conſules ſubrogandos veniret cum magiſtro equitum, & prætore M. Marcello, ut ex iis præſentibus noſcere patres poſſent, quo ſtatu res publicæ eſſent, conſiliaque ex rebus caperent. Qui accitierant, omnes

omnes venerunt, relictis legatis, qui legionibus præessent. Dictator de se pauca, ac modice locutus, in magistrum equitum T. Sempronium Gracchum magnam partem gloriæ vertit: comitiaque edixit, quibus L. Postumius III. absens, qui tum Galliam provinciam obtinebat, & T. Sempronius Gracchus, qui tum magistet equitum eo accurrerat, consules crearentur. Prætores inde creati, M. Valerius Lævinus, Ap. Claudius Pulcher, Q. Flavius Flaccus, Q. Mutius Scævola. Dictator, creatis magistratibus, Teanum in hiberna ad exercitum rediit, relicto magistro equitum Romæ: qui, cum post paucos dies magistratum initurus esset, de exercitibus scribendis, comparandisque in annum patres consuleret.

CAPUT XVIII.

L. Postumius Cos. designatus vastam silvam ingressus a Gallis cum exercitu opprimitur: hanc Romam nuntiatam cladem. Civitas publica mœstitia prosequitur: anxius Senatus, erectus per T. Sempronium, bellum, omissis interim Gallis, in Pœnos hostes intente apparat.

CUm eæ res maxime agerentur, nova clades nuntiata, aliam super aliam cumulante in eum annum fortuna: L. Postumium consulem designatum, in Gallia ipsum, atque exercitum deletos. Silva erat vasta, (Litanam Galli vocant) qua exercitum traducturus erat. ejus silvæ dextra, lævaque circa viam Galli arbores ita inciderant, ut immotæ starent, momento levi impulsæ occiderent. Legiones duas Romanas habebat Postumius: sociumque ab supero mari tantum conscripserat, ut XXV. millia armatorum in agros hostium induxisset. Galli oram extremæ silvæ cum circumsedissent, ubi intravit agmen saltum, tum extremas arborum succisarum impellunt. quæ alia in aliam instabilem per se ac male hærentem incidentes, ancipiti strage arma, viros, equos obruerunt, ut vix decem homi-

mines effugerent. nam cum exanimati plerique essent arborum truncis fragmentisque ramorum: cæteram quoque multitudinem inopinato malo trepidam Galli saltum omnem armati circumsidentes interfecerunt: paucis e tanto numero captis, qui pontem fluminis petentes, obsesso ante ab hostibus ponte intercluſi sunt. Ibi Postumius omni vi, ne caperetur, obnixus occubuit. spolia corporis, caputque ducis præcisum Boii ovantes templo, quod sanctissimum est apud eos, intulere. purgato inde capite, ut mos iis est, calvam auro cælavere, idque sacrum vas iis erat, quo solennibus libarent: poculumque idem sacerdoti esse, ac templi antistitibus. Præda quoque haud minor Gallis, quam victoria, fuit. nam etsi magna pars animalium strage silvæ oppressa erat: tamen cæteræ res, quia nihil dissipatum fuga est, stratæ per omnem jacentis agminis ordinem inventæ sunt. Hac nuntiata clade, cum per dies multos in tanto pavore fuisset civitas, ut tabernis clausis, velut nocturna solitudine, per urbem acta, senatus ædilibus negotium daret, ut urbem circumirent, aperirique tabernas, & mœstitiæ publicæ speciem urbi demi juberent: tum T. Sempronius senatum habuit. consolatusque patres est & adhortatus, *ne, qui Cannensi ruina non succubuissent, ad minores calamitates animos summitterent. Quod ad Carthaginienses hostes, Hannibalemque attinet, prospera modo esset, sicut speraret, fortuna, Gallicum bellum & omitti tuto, & differri posse: ultionemque eam fraudis in deorum, ac populi Romani potestate fore. de hoste Pœno, exercitibusque, per quos id bellum gereretur, consultandum, atque agitandum.* Ipse primum, quid peditum, equitumque, quid civium, quid sociorum in exercitu esset dictatoris, disseruit. Tum Marcellus suarum copiarum summam exposuit. Quid in Apulia cum C. Terentio consule esset, a peritis quæsitum est. duone consulares exercitus satis firmi tanto bello sufficerent, inibatur ratio. Itaque Galliam, quanquam stimulabat justa ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris consuli decretus est. De exercitu Marcelli, qui ex fuga Cannensi essent, in Siciliam eos traduci, atque ibi militare, donec in Italia bellum esset, placuit. eodem ex dictatoris legionibus rejici militem minimi quemque roboris, nullo præstituto militiæ tem-

tempore, nisi quod stipendiorum legitimorum esset. Duæ legiones urbanæ alteri consuli, qui in locum L. Postumii suffectus esset, decretæ sunt: eumque, cum primum salvis auspiciis posset, creari placuit: legiones præterea duas primo quoque tempore ex Sicilia acciri: atque inde consul, cui legiones urbanæ evenissent, militum sumeret, quantum opus esset. C. Terentio consuli propagari in annum imperium: neque de eo exercitu, quem ad præsidium Apuliæ haberet, quicquam minui.

CAPUT XIX.

Asdrubal in Hispania coacta ad deditionem Carpesiorum gente, quam prætores ab ipso transfugientes, a Pœnis averterant, ducturus in Italiam exercitum, ad Iberum descendit.

26 DUm hæc in Italia geruntur, apparanturque, nihilo segnius in Hispania bellum erat, sed ad eam diem magis prosperum Romanis. P. & Cn. Scipiones, inter se partiti sunt copias, ut Cn. terra, P. mari navibusque rem gereret. Asdrubal Pœnorum imperator neutri parti virium satis fidens, procul ab hoste intervallo, ac locis tutis tenebat se. cui multum, ac diu obtestanti quatuor millia peditum, & quingenti equites in supplementum missi ex Africa sunt. Tum refecta tandem spe, castra propius hostem movit: classemque & ipse instrui, pararique jubet, ad insulas, maritimamque oram tutandam. In ipso impetu movendarum de integro rerum, perculit eum præfectorum navium transitio, qui post classem ad Iberum per pavorem desertam graviter increpiti, nunquam deinde satis fidi aut duci, aut Carthaginiensium rebus fuerunt. Fecerant ii transfugæ motum in Carpesiorum gente: desciverantque iis auctoribus urbes aliquot: una etiam ab ipsis vi capta fuerat. In eam gentem versum ab Romanis bellum est. infestoque exercitu Asdrubal ingressus agrum hostium, pro captæ ante dies paucos urbis mœnibus Calbum, nobilem Carpesiorum ducem, cum valido exercitu castris se detinentem aggredi statuit. Præmissa igitur levi armatura, quæ elicteret hostes ad pugnam, peditum partem ad depopulandum per agros passim dimisit, ut palantes exciperent. simul & ad castra tumultus erat, & per agros fugaque, & cædes. deinde undique diversis itineribus cum in castra se recepissent, adeo repente decessit animis pavor,

vor, ut non ad munimenta modo defendenda satis animorum esset, sed etiam ad lacessendum hostem prælio. Erumpunt igitur agmine e castris tripudiantes more suo: repentinaque eorum audacia terrorem hosti paullo ante ultro lacessenti incussit. Itaque & ipse Asdrubal in collem satis arduum, tutumque flumine etiam obiecto tum copias subduxit. & præmissam levem armaturam, equitesque palaros eodem recipit: nec aut colli, aut flumini satis fidens, vallo castra permunit. In hoc alterno pavore certamina aliquot sunt contracta. Nec Numida Hispano eques par fuit: nec iaculator Maurus cetrato, velocitate pari, robore animi viriumque aliquantum præstanti. Iosteaquam neque elicere Pœnum ad certamen ob-
27 versati castris poterant, neque castrorum oppugnatio facilis erat: urbem Asenam, quo fines hostium ingrediens Asdrubal frumentum, commeatusque alios convexerat, vi capiunt, omnique circa agro potiuntur. nec jam aut in agmine. aut in castris ullo imperio contineri. Quam ubi negligentiam ex re, ut fit, bene gesta oriri sensserat Asdrubal; cohortatus milites, ut palantes sine signis hostes aggrederentur, digressus colle, pergit ire acie instructa ad castra. Quem ut adesse tumultuosi nuntii refugientes ex speculis, stationibusque attulere, ad arma conclamatum est. Ut quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, incomposite, inordinati in prælium ruunt. Jam primi conseruerant manus, cum alii catervatim currerent, alii nondum e castris exissent. tum primo ipsa audacia terruere hostem, deinde rari in confertos illati, cum paucitas parum tuta esset, respicere alii alios, & undique pulli coire in orbem. & dum corporibus applicantur, armaque armis jungunt, in arctum compulsi, cum vix movendis armis satis spatii esset, corona hostium cincti, ad multum diei cæduntur. Exigua pars, eruptione facta, silvas, ac montes petit: pariique terrore & castra sunt deserta, & universa gens postero die in deditionem venit. nec diu in pacato mansit. nam subinde ab Carthagine allatum est, ut Asdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret. quæ vulgata res per Hispaniam, omnium ferme animos ad Romanos avertit. Itaque Asdrubal extemplo literas Carthaginem mittit, indicans, *quan-*

to fama profectionis suæ damno fuisset. Si vero indè pergeret, prius quam Iberum transiret, Romanorum Hispaniam fore. nam præterquam quod nec præsidia nec ducem haberet, quem relinqueret pro se, imperatores ipse Romanos, quibus vix æquis viribus restiti possit. Itaque si ulla Hispaniæ cura esset, successorem sibi, cum valido exercitu mitterent. cui si omnia prospere evenirent, non tamen otiosam provinciam fore. Hæ literæ quanquam primo admodum moverunt senatum: tamen quia Italiæ cura prior potiorque erat, nihil de Asdrubale, neque de copiis ejus mutatum est. Himilco cum exercitu justo, & aucta classe ad retinendam terra marique, ac tuendam Hispaniam est missus, qui ut pedestres, navalesque copias trajecit, castris communitis, navibusque subductis, & vallo circundatis, cum equitibus delectis ipse, quantum maxime accelerare poterat, per dubios infestosque populos juxta intentus ad Asdrubalem pervenit. Cum decreta senatus mandataque exposuisset, atque edidicisset ipse invicem, quemadmodum tractandum bellum in Hispania foret, retro in sua castra rediit: nulla re, quam celeritate tutior, quod undique abierat, antequam populi consentirent. Asdrubal, prius quam moveret castra, pecunias imperat populis omnibus suæ ditionis: satis gnarus Hannibalem tranutus quosdam pretio mercatum: nec auxilia Gallica aliter, quam conducta habuisse: inopem tantum iter ingressum, vix penetraturum ad Alpes fuisse. pecuniis igitur raptim exactis, ad Iberum descendit.

CAPUT XX.

Cn., & P. Scipiones facti obviam ad Iberum Asdrubali, transitum in Italiam prohibituri, illum ingenti prælio superant.

DEcreta Carthaginiensium, & Asdrubalis iter, ubi ad Romanos sunt perlata, omnibus omissis rebus, ambo duces junctis copiis ire obviam cœptis, atque obsistere parant: rati, si Hannibali, vix per se ipsi tolerando Italiæ hosti, Asdrubal dux, atque Hispaniensis exercitus esset junctus, illico Romani finem imperii fore. His anxii curis ad Iberum contrahunt copias, & transito amne, cum diu consultassent, utrum castra castris conferrent, an satis haberent sociis Carthaginiensium oppugnandis morari ab itinere proposito hostem: urbem a propinquo flumine Iberam appellatam, opulentissimam ea tempestate regionis ejus,

oppugnare parant. quod ubi sensit Asdrubal, pro ope ferenda sociis pergit ipse ire ad urbem deditam nuper in fidem Romanorum oppugnandam. Ita jam cœpta obsidio omissa ab Romanis est, & in ipsum Asdrubalem ver-
29 sum bellum. Quinque millium intervallo castra distantia habuere paucos dies, nec sine levibus prœliis, nec ut in aciem exirent. tandem uno eodemque die, velut ex composito, utrinque signum pugnæ propositum est: atque omnibus copiis in campum descensum est. Triplex stetit Romana acies: peditum pars ante signa locata, pars post signa accepta: equites cornua cinxere. Asdrubal mediam aciem Hispanis firmat: in cornibus, dextro Pœnos locat, lævo Afros: mercenariorumque auxilia equitum, Numidas Pœnorum peditibus, cæteros Afris pro cornibus opponit. nec omnes Numidæ in dextro locati cornu, sed quibus, desultorum in modum, binos trahentibus equos, inter acerrimam sæpe pugnam in recentem equum ex fesso armatis transultare mos est. tanta velocitas ipsis, tamque docile equorum genus est. Cum hoc modo instructi starent, imperatorum utriusque partis haud ferme dispares spes erant. nam ne multum quidem aut numero aut genere militum hi aut illi præstabant. militibus longe dispar animus erat. Romanis enim, quanquam procul a patria pugnarent, facile persuaserant duces, pro Italia atque urbe Roma eos pugnare. Itaque velut quibus reditus in patriam eo discrimine pugnæ verteretur, obstinaverant animis vincere, aut mori. Minus pertinaces viros habebat altera acies. nam maxima pars Hispani erant; qui vinci in Hispania, quam victores in Italiam trahi malebant. Primo igitur concursu, cum vix pila conjecta essent, retulit pedem media acies, inferentibusque se magno impetu Romanis terga vertit. Nihilo segnius in cornibus prælium fuit. hinc Pœnus, hinc Afer urget: & velut in circumventos prælio ancipiti pugnant. sed cum in medium tota jam coisset Romana acies, satis virium ad dimovenda hostium cornua habuit. Ita duo diversa prælia erant: utroque Romani, ut qui pulsis tandem mediis, & numero, & robore virorum præstarent, haud dubie superarunt. Magna vis hominum ibi occisa: & nisi Hispani vixdum conserto prælio tam effuse fu-

fugiſſent, perpauci ex tota ſuperfuiſſent acie. Equeſtris pugna nulla admodum fuit: quia ſimul inclinatam mediam aciem Mauri Numidæque viderunt, extemplo fuga effuſa, nuda cornua, elephantis quoque præ ſe actis, deſeruere. Et Aſdrubal uſque ad ultimum eventum pugnæ moratus, e media cæde cum paucis effugit. Caſtra Romani cepere, atque inde diripuere. Ea pugna, ſi qua dubia in Hiſpania erant, Romanis adjunxit: Aſdrubalique non modo in Italiam traducendi exercitus, ſed ne manendi quidem ſatis tuto in Hiſpania ſpem reliquit. Quæ poſteaquam literis Scipionum Romæ vulgata ſunt, non tam victoria, quam prohibito Aſdrubalis in Italiam tranſitu lætabantur.

CAPUT XXI.

Pœni Petelia, & Conſentia in Bruttiis potiuntur: Crotonem quoque a Bruttiorum exercitu expugnatam, & Locrenſes, per defectionem venientes, recipiunt: Hieronis filius Gelo, dum nititur res in Sicilia ad Carthaginienſes trahere, morte opportuna abſumitur.

DUm hæc in Hiſpania geruntur, Petelia in Bruttiis aliquot poſt menſibus, quam cœpta oppugnari erat, ab Himilcone, præfecto Hannibalis, expugnata eſt. multorumque ſanguine, ac vulneribus ea Pœnis victoria ſtetit: nec ulla magis vis obſeſſos, quam fames expugnavit. abſumtis enim frugum alimentis, carniſque omnis generis quadrupedum, ſutrinæ poſtremo coriis, herbiſque & radicibus, corticibus teneris, ſtrictiſque rubis vixere: nec antequam vires ad ſtandum in muris ferendaque arma deerant, expugnati ſunt. Recepta Petelia, Pœnus ad Conſentiam copias traducit. quam minus pertinaciter defenſam, intra paucos dies in deditionem accepit. Iiſdem ferme diebus & Bruttiorum exercitus Crotonem, Græcam urbem, circumſedit, opulentam quondam armis virisque: tum jam adeo multis magniſque cladibus afflictam, ut omnis ætatis minus viginti millia civium ſupereſſent. Itaque urbe defenſoribus vacua facile potiti ſunt hoſtes: arx tantum retenta, in quam inter tumultum captæ urbis e media cæde quidam effugere. Et Locrenſes deſcivere ad Bruttios, Pœnoſque, prodita multitudine a principibus. Rhegini tantummodo regionis ejus & in fide erga Romanos, & poteſtatis ſuæ ad ultimum manſerunt. In Siciliam quoque eadem

inclinatio animorum pervenit: & ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit. namque Gelo, maximus stirpis, contemta simul senectute patris, simul post Cannensem cladem Romana societate, ad Pœnos defecit. moviſſetque in Sicilia res, nisi mors adeo opportuna, ut patrem quoque suspicione aspergeret, armantem eum multitudinem, solicitantemque socios, absumsiſſet. Hæc eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania vario eventu acta.

CAPUT XXII.

Ludi Romani, & plebeii siunt: inito a Sempronio Coſ. magiſtratu, Claudio Marcello proconſulare datur imperium: cum de exercitibus decernceretur, Marcellus in Campaniam cum duabus urbanis legionibus mittitur: inde qui reliqui erant ex Cannenſi fuga, in Siciliam deportantur. Ædes Veneris Erycinæ, & Mentis Romæ dedicatur.

EXitu anni Q. Fabius Maximus a senatu poſtulavit, ut ædem Veneris Erycinæ, quam dictator voviſſet, dedicari liceret. Senatus decrevit, ut T. Sempronius conſul deſignatus, cum primum magiſtratum iniſſet, ad populum ferret, ut duumviros esse juberent ædium dedicandarum cauſſa: Et M. Æmilio Lepido, qui bis conſul, augurque fuerat, filii tres, Lucius, Marcus, Quintus, ludos funebres per triduum, & gladiatorum paria duo, & XX. per triduum in foro dederunt. Ædiles curules C. Lætorius, & T. Sempronius Gracchus, conſul deſignatus, qui in ædilitate magiſter equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per triduum inſtaurati sunt. Plebeii ludi a M. Aurelio Cotta, & M. Claudio Marcello ter inſtaurati sunt. Circumacto tertio anno Punici belli, T. Sempronius conſul idibus Martiis magiſtratum iniit. Prætores, Q. Fulvius Flaccus, qui antea conſul cenſorque fuerat, urbanam, M. Valerius Lævinus peregrinam ſortem in jurisdictione habuit. Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mutius Scævola Sardiniam ſortiti sunt. M. Marcello proconſulare imperium esse populus juſſit, quod post Cannenſem cladem unus Romanorum imperatorum in Italia proſpere rem geſſiſſet. Senatus quo die primum est in Capitolio conſultus, decrevit, ut eo anno duplex tributum imperaretur, ſimplex confeſtim exigeretur, ex quo ſtipendium præſens omnibus militibus daretur, præterquam qui milites ad

U. C. 535

31

Cannas

Cannas fuissent. Inde de exercitibus ita decretum est, ut duabus legionibus urbanis T. Sempronius consul Cales ad conveniendum diem ediceret: inde sex legiones in castra Claudiana supra Suessulam deducerentur. quæ ibi legiones essent (erant autem Cannensis maxime exercitus) eas Ap. Claudius Pulcher prætor in Siciliam traiceret: quæque in Sicilia essent, Romam deportarentur. Ad exercitum, cui ad conveniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius Marcellus missus, isque jussus in castra Claudiana deducere urbanas legiones ad veterem exercitum accipiendum, deducendumque in Siciliam, T. Metilius Croto legatus ab Ap. Claudio est missus. Taciti primo expectaverant homines, uti consul comitia collegæ creando haberet. deinde ubi ablegatum velut de industria M. Marcellum viderunt, quem maxime consulem in eum annum ob egregie in prætura res gestas creari volebant, fremitus in curia est ortus. Quod ubi senit consul, *Utrumque*, inquit, *e rep. fuit, patres conscripti, & M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam proficisci, & comitia non prius edici, quam is indc, confecto, quod mandatum est, negotio, revertisset: ut vos consulem, quem temporis reip. postularet, quemque maxime vultis, haberetis.* Ita de comitiis, donec rediit Marcellus, silentium fuit. Interea Duumviri creati sunt Q. Fabius Maximus, & T. Otacilius Crassus, ædibus dedicandis, Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinæ. Utraque in Capitolio est, canali uno discretæ. Et decrecentis equitibus Campanis, qui in Sicilia cum fide stipendiis emeritis Romam venerant, dein latum ad populum, ut cives Romani essent: item uti municipes Cumani essent, pridie quam populus Campanus a populo Romano defecisset. Maxime ut hoc ferretur, moverat, quod, quorum hominum essent, scire se ipsi negabant, vetere patria relicta, in eam, in quam redierant, nondum adsciti.

CAPUT XXIII.

Marcellus Romam reversus in locum Postumi Cos. suffectus: quod vitio creatus videretur, magistratu se abdicat: illi substituitur Fabius Maximus. Prodigia novendiali sacro expiantur: novi Coss. vires inter se dividunt: Marcellus ad exercitum Nuceriam mittitur.

POsteaquam Marcellus ab exercitu rediit, comitia uni consuli rogando in locum L. Postumii edi-

cuntur. Creatur ingenti consensu Marcellus, qui exemplo magistratum occiperet. cui ineunti consulatum cum tonuisset, vocati augures vitio creatum videri pronuntiaverunt: vulgoque patres ita fama ferebant, quod tum primum duo plebeii consules facti essent, id deis cordi non esse. In locum Marcelli, ubi is se magistratu abdicavit, suffectus Fabius Maximus tertium. Mare arsit eo anno: ad Sinuessam bos equuleum peperit: signa Lanuvii ad Junonis Sospitæ cruore manavere: lapidibusque circa id templum pluit, ob quem imbrem Novendiale, ut assolet, sacrum fuit: cæteraque prodigia cum cura expiata. Consules exercitus inter se diviserunt. Fabio exercitus, cui M. Junius dictator præfuerat, evenit. Sempronio, volonum quod fuerat, & sociorum XXV. millia. M. Valerio prætori legiones, quæ ex Sicilia rediissent, decretæ. M. Claudius pro consule ad eum exercitum, qui supra Suessulam Nolæ præsideret, missus. Prætores in Siciliam, ac Sardiniam profecti. Consules edixerunt, quoties senatum vocassent, uti senatores, quibusque in senatu dicere sententiam liceret, ad portam Capenam convenirent. prætores, quorum jurisdictio erat, tribunalia ad Piscinam publicam posuerunt. eo vadimonia fieri jusserunt: ibique eo anno jus dictum est.

CAPUT XXIV.

Perlata Carthaginem fama rei male gestæ in Hispania, mittunt eo Magonem cum classe, & copiis: facta spe recipiendæ Sardiniæ, eo deligunt ducem Asdrubalem Calvum.

INterim Carthaginem, unde Mago, frater Hannibalis, XII. millia peditum, & mille quingentos equites, XX. elephantos, mille argenti talenta in Italiam transiturus erat cum præsidio LX. navium longarum, nuntius affertur, in Hispania rem male gestam, omnesque ferme ejus provinciæ populos ad Romanos defecisse. Erant qui Magonem cum classe ea, copiisque, omissa Italia, in Hispaniam averterent, cum Sardiniæ reciendæ repentina spes affulsit. *Parvum ibi exercitum Romanum esse, veterem prætorem inde Cornelium provinciæ peritum decedere; novum expectari. ad hoc, sessos jam animos Sardorum esse diuturnitate imperii: & proximo iis anno acerbe, atque avare imperatum: gravi tributo, & collatione iniqua frumenti oppressos. nihil deesse aliud, quam auctorem, ad quem deficerent.*

rent. Hæc clandestina legatio per principes missa erat: maxime eam rem moliente Harsicora, qui tum auctoritate, atque opibus longe primus erat. His nuntiis prope uno tempore turbati, erectique Magonem cum classe sua copiisque in Hispaniam mittunt: in Sardiniam Asdrubalem cognomento Calvum deligunt ducem: & tantum ferme copiarum, quantum Magoni, decernunt.

CAPUT XXV.

Romanorum terrestres, maritimæque contra Carthaginienses expeditiones.

ET Romæ consules, transactis rebus, quæ in urbe agendæ erant, movebant jam sese ad bellum. T. Sempronius militibus Sinuessam diem ad conveniendum edixit: & Q. Fabius, consulto prius senatu, *ut frumenta omnes ex agris ante Kalendas Junias primas in urbes munitas conveherent; quo non invexissent, eorum se agrum populaturum, servos sub hasta venditurum, villas incensurum.* Ne prætoribus quidem, qui ad jus dicendum creati erant, vacatio a belli administratione data est. Valerium prætorem in Apuliam ire placuit ad exercitum a Terentio accipiendum: cum ex Sicilia legiones venissent, iis potissimum uti ad regionis ejus præsidium: Terentianum mitti cum aliquo legatorum. Et XXV. naves M. Valerio datæ sunt, quibus oram maritimam inter Brundusium, ac Tarentum tutari posset. Par navium numerus Q. Fulvio prætori urbano decretus ad suburbana litora tutanda. C. Terentio proconsuli negotium datum, ut in Piceno agro conquisitionem militum haberet, locisque iis præsidio esset. Et T. Otacilius Crassus, posteaquam ædem Mentis in Capitolio dedicavit, in Siciliam cum imperio, qui classi præesset, missus.

CAPUT XXVI.

Xenophanes legatus mittitur a Philippo Macedoniæ rege ad faciendum cum Annibale fœdus: cum per Apuliam tendens incidisset in Romanos, callido mendacio eos fallit: perveniens ad Annibalem, fœdus & amicitiam cum illo jungit, dum redit in Macedoniam a Romanis capitur, & Romam mittitur.

IN hanc dimicationem 33
duorum opulentissimorum in terris populorum, omnes reges gentesque animos intenderant. inter quos Philippus Macedonum rex eo magis, quod propior Italiæ, ac mari tantum Jonio discretus erat. Is, ubi primum fama accepit, Hannibalem Alpes transgressum, ut bello inter Romanos, Pœ-

numque orto lætatus erat: ita utrius populi mallet victoriam esse, incertis adhuc viribus fluctuatus animo fuerat. posteaquam tertia jam pugna, tertia victoria cum Hannibale, & Pœnis erat, ad fortunam inclinavit, legatosque ad Hannibalem misit. qui vitantes portus Brundusinum, Tarentinumque, quia custodiis navium Romanarum tenebantur, ad Laciniæ Junonis templum in terram egressi sunt. inde per Apuliam petentes Capuam, media in præsidia Romana illati sunt, deductique ad M. Valerium Lævinum prætorem, circa Nuceriam castra habentem. Ibi intrepide Xenophanes legationis princeps *a Philippo rege se missum*, ait, *ad amicitiam, societatemque jungendam cum populo Romano, mandata habere ad consules, ac senatum populumque Romanum*. Inter defectiones veterum sociorum Valerius nova societate tam clari regis lætus admodum, hostem pro hospite comiter accepit. dat, qui prosequantur, itinera cum cura demonstrent, quæ loca, quosque saltus aut Romani, aut hostes teneant. Xenophanes per præsidia Romana in Campaniam. inde qua proximum fuit, in castra Hannibalis pervenit: fœdusque cum eo, atque amicitiam jungit legibus his, *ut Philippus rex quam maximâ classe (ducentas autem naves videbatur effecturus) in Italiam trajiceret, & vastaret maritimam oram, bellum pro parte sua terra, marique gereret. ubi debellatum esset, Italia omnis cum ipsa urbe Roma Carthaginiensium, atque Hannibalis esset, prædaque omnis Hannibali cederet. Perdomita Italia, navigarent in Græciam, bellumque cum quibus regibus placeret, gererent. quæ civitates continentis, quæ insulæ ad Macedoniam vergunt, eæ Philippi, regnique ejus essent*. In 34
has ferme leges inter Pœnum ducem, legatosque Macedonum ictum fœdus. missique cum iis ad regis ipsius firmandam fidem legati, Gisgo &, Bostar, & Mago, eodem ad Junonis Laciniæ templum, ubi navis occulta in statione erat, perveniunt. inde provecti, cum jam altum tenerent, conspecti a classe Romana sunt, quæ præsidio erat Calabriæ litoribus. P. Valerius Flaccus Corcyræos ad persequendam retrahendamque navem cum misisset, primo fugere regii conati: deinde, ubi celeritate victi cesserunt, tradunt se Romanis: & ad præfectum classis adducti, cum quæreret, qui, & unde, & quo tenderent cursum,

Xe-

Xenophanes primo satis jam semel felix mendacium struere, a Philippo se ad Romanos missum, ad M. Valerium, ad quem unum iter tutum fuerit, perveniſſe: Campaniam superare nequiſſe, ſeptam hoſtium præſidiis. deinde ut Punicus cultus, habituſque ſuſpectos legatos fecit Hannibalis, interrogatoſque ſermo prodidit: tum comitibus eorum ſeductis, ac metu territis, literæ quoque ab Hannibale ad Philippum inventæ de pace inter regem Macedonum, Pœnumque ducem. Quibus ſatis cognitis, optimum viſum eſt, captivos comiteſque eorum Romam ad ſenatum, aut ad conſules, ubicunque eſſent, quam primum deportare. ad id celerrime quinque naves delectæ: ac L. Valerius Antias, qui præeſſet, miſſus: eique mandatum, ut in omnes naves legatos ſeparatim cuſtodiendos divideret: daretque operam, ne quod iis colloquium inter ſe, neve communicatio conſilii eſſet.

CAPUT XXVII.

Ægrotante in Sardinia Q. Mutio Prætore, mittitur eo cum imperio T. Manlius Torquatus: claſſis Carthaginienſium, quam ad eamdem inſulam Aſdrubal Calvus ducebat, tempeſtate fœdatur.

PEr idem tempus Romæ, cum A. Cornelius Mammula ex Sardinia provincia decedens retuliſſet, qui ſtatus rerum in inſula eſſet, ad bellum, ac defectionem omnes ſpectare. Q. Mutium, qui ſucceſſiſſet ſibi, gravitate cœli aquarumque advenientem exceptum, non ram in periculoſum, qua n longum morbum implicitum, diu ad belli vim ſuſtinendam inutilem fore: exercitumque ibi ut ſatis firmum pacatæ provinciæ præſidem eſſe, ita parum bello, quod motum iri videretur: decreverunt patres ut Q. Fulvius Flaccus quinque millia peditum, quadringentos equites ſcriberet, eamque legionem primo quoque tempore in Sardiniam traiiciendam curaret, mitteretque cum imperio quem ipſi videretur, qui rem gereret quoad Mutius convaluiſſet. Ad eam rem miſſus eſt T. Manlius Torquatus, qui bis conſul, cenſorque fuerat, ſubegeratque in conſulatu Sardos. Sub idem fere tempus &

a Carthagine in Sardiniam classis missa duce Asdrubale, cui Calvo cognomen erat, fœda tempestate vexata ad Baleares insulas ejicitur. ibique (adeo non armamenta modo, sed etiam alvei navium quassati erant) subductæ naves dum reficiuntur, aliquantum temporis triverunt.

CAPUT XXVIII.

Sempronius Gracchus Cos. Campanos, qui dolo Cumanos capere tentabant, cædit: Cumas, quo ipse se receperat, cum oppugnaret Hannibal, obsidione liberat.

35 IN Italia cum post Cannensem pugnam fractis partis alterius viribus, alterius mollitis animis, segnius bellum esset: Campani per se adorti sunt rem Cumanam suæ ditionis facere, primo solicitantes, ut ab Romanis deficerent. ubi id parum proceſſit, dolum ad capiendos eos comparant. Campanis omnibus statum sacrificium ad Hamas. eo senatum Campanum venturum, certiores Cumanos fecerunt: petieruntque, ut & Cumanus eo senatus veniret ad consultandum communiter, ut eosdem uterque populus socios hostesque haberet. præsidium ibi armatum sese habituros, ne quid ab Romanis novi periculi esset. Cumani, quanquam suspecta fraus erat, nihil abnuere, ita tegi fallax consilium posse rati. Interim T. Sempronius, consul Romanus, Sinuessæ, quo ad conveniendum diem edixerat, exercitu lustrato, transgressus Vulturnum flumen circa Liternum castra posuit. ibi quia otiosa stativa erant, crebro decurrere milites cogebat, ut tirones (ea maxima pars volonum erat) assuescerent signa sequi, & in acie agnoscere ordines suos, inter quæ, concordiæ maxima erat cura duci. itaque legatis tribunisque præceperat, *ne quam exprobratio cuiquam veteris fortunæ discordiam inter ordines faceret: vetus miles tironi, liber voloni sese exæquari sineret. omnes satis honestos, generososque ducerent, quibus arma sua, signaque populus Romanus commisisset. quæ fortuna coegisset ita fieri, eandem cogere tueri factum.* Ea non majore cura præcepta ab ducibus sunt, quam a militibus observata: brevique tanta concordia coaluerant omnium animi, ut prope in oblivionem venirent, qua ex conditione quisque esset miles factus. Hæc agenti Graccho legati Cumani nuntiarunt, quæ a Campanis legatio paucos ante dies venisset, & quid iis ipsi respondissent. Triduum

duum post eum diem festum esse : non senatum solum omnem ibi futurum, sed castra etiam, & exercitum Campanum . Gracchus, jussis Cumanis omnia ex agris in urbem convehere, & manere intra muros, ipse pridie, quam statutum sacrificium Campanis esset, Cumas movet castra . Hamæ inde tria millia passuum adsunt. Jam Campani eo frequentes ex composito convenerant ; nec procul inde in occulto Marius Alfius. qui summus magistratus erat Campanis, cum XIV millibus militum habebat castra. Is sacrificio apparando, & inter id instruendæ fraudi aliquanto intentior, quam muniendis castris, aut ulli militari operi fuit. Triduum sacrificatum ad Hamas nocturnum erat sacrum, ita ut ante mediam noctem compleretur Huic Gracchus inidiandum tempori ratus, custodibus ad portas positis . ne quis enuntiare posset, a sexta ad decimam diei horam coactis militibus corpora curare, somnoque operam dare, ut primis tenebris convenire ad signum possent, vigilia ferme prima tolli jussit signa silentique profectus agmine cum ad Hamas media nocte perveniisset, castra Campana, ut in pervigilio neglecta, simul omnibus portis invadit. alios somno stratos, alios perpetrato sacro inermes redeuntes obtruncat. Hominum eo tumultu cæsa plus duo millia cum ipso duce Mario Alfio . Capta sunt signa militaria quatuor & triginta. Gracchus minus centum militum jactura castris hostium potitus, Cumas se propere recepit, ab Hannibale metuens, qui super Capuam ad Tifata habebat castra. Nec eum provida viri fefellit opinio. nam simul Capuam ea clades est nuntiata, ratus Hannibal ab re bene gesta insolenter lætum exercitum, tironum magna ex parte servorumque, spoliantem victos, prædasque agentem ad Hamas se inventurum, citatum agmen præter Capuam rapit: obviosque ex fuga Campanorum per duo præsidia Capuam duci, saucios vehiculis tolli, portarique jubet. ipse ad Hamas vacua ab hostibus castra, nec quicquam, præter recentis vestigia cædis, strataque passim corpora sociorum, invenit. Auctores erant quidam. ut protinus inde Cumas duceret, urbemque oppugnaret. Id quanquam haud modice Hannibal cupiebat, ut, quia Neapolim non potuerat, Cumas saltem maritimam urbem haberet: tamen quia præ- 36

ter arma nihil secum miles raptim acto agmine extulerat, retro in castra supra Tifata se recepit. Inde fatigatus Campanorum precibus, sequenti die, cum omni apparatu oppugnandæ urbis, Cumas redit: populatoque agro Cumano, mille passus ab urbe castra locat. Tum Gracchus magis verecundia in tali necessitate deserendi socios implorantes fidem suam populique Romani substitit, quam satis fidens exercitui. Nec alter consul Fabius, qui ad Cales castra habebat, Vulturnum traducere audebat exercitum; occupatus primo auspiciis repetendis Romæ: dein prodigiis, quæ alia super alia nuntiabantur; expiantique ea, haud fa-
37 cile litari, aruspices respondebant. Hæ causæ cum Fabium tenerent, Sempronius in obsidione erat: & jam operibus opugnabatur. Adversus ligneam ingentem turrim admotam urbi, aliam turrim ex ipso muro excitavit consul Romanus aliquanto altiorem: quia muro satis per se alto subjectis validis sublicis pro solo usus erat. inde primum saxis, sudibusque, & cæteris missilibus propugnatores urbem ac mœnia tuebantur: postremo ubi promovendo adjunctam muro viderunt turrim, facibus ardentibus plurimum simul ignem conjecerunt. quo incendio trepida armatorum multitudo cum de turri sese præcipitaret, eruptio ex oppido simul duabus portis facta, stationes hostium fudit, fugavitque in castra, ut eo die obsesso, quam obsidenti similior esset Pœnus. Ad mille CCCC. Carthaginienſium cæsi, undequadraginta vivi capti, qui circa muros, & in stationibus solute ac negligenter agentes, cum nihil minus, quam eruptionem timuissent, ex improviso oppressi sunt. Gracchus, prius quam se hostes ab repentino pavore colligerent, receptui signum dedit, ac suos intra muros recepit. Postero die Hannibal elatum secunda re consulem, justo prælio ratus certaturum, aciem inter castra atque urbem instruxit. cæterum posteaquam neminem moveri ab solita custodia urbis vidit, nec committi quicquam temerariæ spei, ad Tifata redit, infecta re.

CA-

CAPUT XXIX.

In Lucanis cum Annone Pœno prospere pugnatur : in Hirpinis tria oppida, quæ dejecerant, capiuntur: cognitis Romæ consiliis Philippi regis ex captivis legatis, & ex litteris, quas ab Hannibale ad illum ferebant, ad avertendum ab Italia bellum inde imminens, classis in Macedoniam paratur.

QUibus diebus Cumæ liberatæ sunt obsidione, iisdem diebus & in Lucanis ad Grumentum T. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Annone Pœno prospere pugnat. supra duo millia hominum occidit : & CCLXXX. milites amisit. signa militaria ad XLI. cepit. Pulsus finibus Lucanis Anno, retro in Bruttios sese recepit. Et ex Hirpinis oppida tria, quæ a populo Romano defecerant, vi recepta per M. Valerium prætorem. Vercellius „Siciliusque, auctores defectionis, securi percussi, supra mille captivorum sub hasta venierunt. præda alia militi concessa, exercitusque Cumas reductus. Dum hæc in Lucanis, atque in Hirpinis geruntur, quinque naves, quæ Macedonum, atque Pœnorum captos legatos Romam portabant, a supero mari ad inferum circumvectæ prope omnem Italiæ oram, cum prætet Cumas velis ferrentur, neque, hostium, an sociorum essent, satis sciretur, Gracchus obviam ex classe sua naves misit. Cum percontando invicem cognitum esset, consulem Cumis esse, naves Cumas appulsæ, captivique ad consulem deducti, & literæ datæ. consul, literis Philippi, atque Hannibalis perlectis, consignata omnia ad senatum itinere terrestri misit : navibus devehi legatos jussit. Cum eodem fere die literæ legatique Romam venissent, & percontatione facta, dicta cum scriptis congruerent, primo gravis cura patres incessit, cernentes quanta vix tolerantibus Punicum bellum Macedonici belli moles instaret. cui tamen adeo non succubuerunt, ut extemplo agitaretur, quemadmodum ultro inferendo bello averterent ab Italia hostem. Captivis in vincula conditis, comitibusque eorum sub hasta venditis, ad naves XXV. quibus Q. Valerius Flaccus præfectus præerat, viginti paratas alias decernunt. His comparatis, deductisque, & additis quinque navibus, quæ advexerant, captivos legatos, quinquaginta naves ab Ostia Tarentum profectæ : jussisque Q. Valerius militibus Varronianis, quibus

bus L. Apustius legatus Tarenti præerat, in naves impositis, L. navium classe non tueri modo Italiæ oram, sed explorare de Macedonico bello. si congruentia literis, legatorumque indiciis Philippi consilia essent, ut M. Valerium prætorem literis certiorem faceret: isque, L. Apustio legato exercitui præposito, Tarentum ad classem profectus, primo quoque tempore in Macedoniam transmitteret: daretque operam, ut Philippum in regno contineret. Pecunia ad classem tuendam, bellumque Macedonicum ei decreta est, quæ Ap. Claudio in Siciliam missa erat, ut redderetur Hieroni regi. & hæc per L. Apustium legatum Tarentum est devecta. simul ab Hierone missa ducenta millia modium tritici, & hordei
39 centum. Dum hæc Romani parant, aguntque, ad Philippum captiva navis una ex iis, quæ Romam missæ erant, ex cursu fugit. inde scitum, legatos cum literis captos. Itaque ignarus de iis, quæ cum Hannibale legatis suis convenissent, quæque legati eius ad se allaturi fuissent, legationem aliam cum eisdem mandatis mittit. Legati ad Hannibalem missi, Heraclitus, cui Scotino cognomen erat, & Crito Berreus, & Sositheus Magnes. hi prospere tulerunt, ac retulerunt mandata. sed prius se ætas circumegit, quam movere, ac moliri quicquam rex posset. tantum navis una capta cum legatis momenti fecit ad dilationem imminentis Romanis belli.

CAPUT XXX.

In Campania aliquot urbes, quæ defecerant, Fabius Cos. recipit: Nolam propter dubiam fidem mittitur in præsidium Marcellus. in Sardinia T. Manlius adversus Pœnos, & Sardos feliciter pugnat: ab eo Asdrubal dux, & Mago, & Anno capiuntur. cum classe Carthaginiensium, Africam repetente, haud vano conatu congreditur, Otacilius prætor.

ET circa Capuam, transgresso Vulturnum Fabio post expiata tandem prodigia, ambo consules rem gerebant. Combulteriam, & Trebulam, & Austiculam urbes, quæ ad Pœnum defecerant, Fabius vi cepit; præsidiaque in iis Hannibalis. Campani permulti capti. & Nolæ, sicut priore anno, senatus Romanorum, plebs Hannibalis erat: consiliaque occulta de cæde principum, & proditione urbis inibantur. quibus ne incœpta procederent, inter Capuam, castraque Hannibalis, quæ in Tifatis erant, traducto exer-

exercitu, Fabius super Vesuvium in castris Clandianis consedit. inde M. Marcellum pro prætore cum ii copiis, quas habebat, Nolam in præsidium misit.

o Et in Sardinia res per T. Manlium prætorem administrari cœptæ, quæ omissæ erant, posteaquam Q. Mutius prætor gravi morbo est implicitus. Manlius navibus longis ad Caraleis subductis, navalibusque sociis armatis, ut terra rem gereret, & a prætore exercitu accepto, duo & viginti millia peditum, mille & ducentos equites confecit. Cum his equitum peditumque copiis profectus in agrum hostium, haud procul ab Harsicoræ castris castra posuit. Harsicora tum forte profectus erat in Pellidos Sardos ad juventutem armandam, qua copias augeret. Filius ejus nomine Hiostus castris præerat. Is adolescentia ferox, temere prælio inito fusus, fugatusque. ad XXX. millia Sardorum eo prælio cæsa: mille trecenti ferme vivi capti. Alius exercitus primo per agros, silvasque fuga palatus: dein, quo ducem fugisse fama erat, ad urbem nomine Cornum, caput ejus regionis, confugit. debellatumque eo prælio in Sardinia esset, ni classis Punica cum duce Asdrubale, quæ tempestate dejecta ad Baleares erat, in tempore ad spem rebellandi advenisset. Manlius post famam appulsæ Punicæ classis Carales se recepit. ea occasio Harsicoræ data Pœno se jungendi. Asdrubal copiis in terram expositis, & classe remissa Carthaginem, duce Harsicora, ad sociorum populi Romani agrum populandum profectus, Caraleis perventurus erat, ni Manlius obvio exercitu ab effusa eum populatione continuisset. Primo castra castris modico intervallo sunt objecta: deinceps procursationes, leviaque certamina vario eventu inita: postremo descensum in aciem, signisque collatis justo prælio per quatuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem Pœni, Sardis facile vinci assuetis, fecerunt: postremo & ipsi, cum omnia circa strage ac fuga Sardorum repleta essent, fusi. cæterum terga dantes, circumducto cornu, quo pepulerat Sardos, inclusit Romanus: cædes inde magis, quam pugna fuit. Duodecim millia hostium cæsa, Sardorum simul Pœnorumque ferme III. millia, & DCC. capta, & signa militaria septem & XX. Ante omnia 41
claram, & memorabilem pugnam fecit Asdrubal imperator captus, & Anno, & Magô, nobiles Carthagi-

ginienſes: Mago ex gente Barchina propinqua cognatione Annibali junctus: Anno auctor rebellionis Sardis, bellique ejus haud dubie concitator. Nec Sardorum duces minus nobilem eam pugnam cladibus ſuis fecerunt: nam & filius Harſicoræ Hioſtus in acie cecidit: & Harſicora cum paucis equitibus fugiens, ut ſuper afflictas res necem quoque filii audivit, nocte, ne cujuſquam interventus cœptum impediret, mortem ſibi conſcivit. Cæteris urbs Cornus, eadem quæ ante, fugæ receptaculum fuit. quam Manlius victore exercitu aggreſſus intra paucos dies recepit. Deinde aliæ quoque civitates, quæ ad Harſicoram Pœnoſque defecerant, obſidibus datis, dediderunt ſeſe. quibus ſtipendio frumentoque imperato pro cujuſque aut viribus, aut delicto, Caralеis exercitum reduxit. ibi navibus longis deductis, impoſitoque quem ſecum advexerat milite, Romam navigat: Sardiniamque perdomitam nuntiat patribus: & ſtipendium quæſtoribus, frumentum ædilibus, captivoſque Fulvio prætori tradidit. Per idem tempus T. Otacilius prætor quinquaginta navium claſſe ab Lilybæo in Africam tranſvectus, depopulatuſque agrum Carthaginienſem, cum Sardiniam inde peteret, quo fama erat Aſdrubalem a Balearibus nuper trajeciſſe, claſſi Africam repetenti occurrit: levique armatura certamine in alto commiſſo, ſeptem inde naves cum ſociis navalibus cepit. cæteras metus haud ſecus, quam tempeſtas, paſſim diſjecit. Per eoſdem forte dies & Bomilcar cum militibus ad ſupplementum Carthagine miſſis, quadragintaque elephantis, & commeatu, Locros acceſſit. quem ut incautum opprimeret Ap. Claudius, per ſimulationem provinciæ circumeundæ, Meſſanam raptim exercitu ducto, æſtu ſecundo Locros trajecit. jam inde Bomilcar ad Annonem in Bruttios profectus erat, & Locrenſes portas Romanis clauſerunt. Appius, magno conatu nulla re geſta, Meſſanam repetit.

CA-

CAPUT XXXI.

Samnites, & Hirpini a Marcello vastati auxilium ab Hannibale implorant: ille ducto Nolam, quam Marcellus præsidio habebat, exercitu, tentat eam urbem per proditionem recipere

EAdem æstate Marcellus ab Nola, quam præsidio obtinebat, crebras excursiones in agrum Hirpinum, & Samnites Caudinos fecit: adeoque omnia ferro, atque igni vastavit, ut antiquarum cladium Samnio memoriam renovaret. Itaque extemplo legati ad Hannibalem missi simul ex utraque gente, ita Pœnum allocuti sunt: *Hostes populi Romani, Hannibal, fuimus primum per nos ipsi, quoad nostra arma, nostræ vires nos tutari poterant. postea quam iis parum fidebamus, Pyrrho regi nos adjunximus: a quo relicti, pacem necessariam accepimus, fuimusque in ea per annos prope LX. ad id tempus, quo in Italiam venisti. Tua nos non magis virtus fortunaque, quam unica comitas ac benignitas erga cives nostros, quos captos nobis remisisti, ita conciliavit tibi, ut, te salvo atque incolumi amico, non modo populum Romanum, sed ne deos quidem iratos (si dici fas est) timeremus. At hercule, non solum incolumi & victore, sed præsente, cum pleraque pro hostium jugum ac liberorum nostrorum exuere, & flagrantia tecta posses conspicere, ita jamus aliquoties hac æstate devastati, ut M. Marcellus, non Hannibal, victisse ad Cannas videatur; glorienturque Romani, te ad unum modo ictum vigentem, velut jaculo emisso torpere. Per centum prope annos cum populo Romano bellum gessimus, nullo externo adjuti nec duce, nec exercitu: nisi quod per biennium Pyrrhus nostro magis milite suas auxit vires, quam suis viribus nos defendit. Non ergo secundis rebus nostris gloriabimur: duos Consules, ac duos consulares exercitus a nobis sub jugum missos, & si qua alia aut læta, aut gloriosa nobis evenerunt. quæ aspera, adversaque tunc acciderunt, minore indignatione referre possimus, quam quæ hodie eveniunt. Magni dictatores cum magistris equitum, bini consules cum binis consularibus exercitibus ingrediebantur fines nostros ante explorato, & subsidiis positis, & signis ad populandum ducebant. nunc prope unius, & parvi ad tuendam Nolam præsidii præda sumus. jam ne manipulatim quidem, sed latronum modo percursant totis finibus nostris negligentius, quam si in Romano vagarentur agro. Causa autem*

tem hæc est, quod neque tu defendis & nostra juventus, quæ, si domi esset, tutaretur, omnis sub signis militat tuis. Nec te, nec exercitum tuum norim, nisi a quo tot Romanas acies fusas, stratasque esse sciam, ei facile esse ducam opprimere populatores nostros vagos, sine signis palatos, quo quenque trahit quamvis vana prædæ spes. Numidarum paucorum alli quidem præda erunt. præsidiumque missum nobis erit: & Nolæ ademeris, si modo quos ut socios haberes, dignos duxisti, haud indignos judicas, quos in fidem receptos tuearis. Ad ea Hannibal respondit: *omnia simul facere Hirpinos, Samnitesque: & indicare clades suas, & petere præsidium, & queri indefensos se, neglectosque. Indicandum autem fuisse primum: dein petendum præsidium: postremo, ni impetraretur, tum denique querendum frustra opem imploratam. Exercitum se non in agrum Hirpinum, Samnitemve, ne & ipse oneri esset, sed in proxima loca sociorum populi Romani adducturum. iis populandis & militem suum repleturum se, & metu procul ab iis summoturum hostes. Quod ad bellum Romanum attineret: si Trasymeni, quam Trebiæ, si Cannarum, quam, Trasymeni pugna nobilior esset: Cannarum se quoque memoriam obscuram majore & clariore victoria facturum.* Cum hoc responso, muneribusque amplis legatos dimisit. ipse præsidio modice relicto in Tifatis, profectus cum cætero exercitu ire Nolam pergit. Eodem Anno ex Bruttiis cum supplemento Carthagine advecto, atque elephantis venit. ibi castris haud procul positis, longe alia omnia inquirenti comperta sunt, quam quæ a legatis sociorum audierat. Nihil enim Marcellus ita gerebat, ut aut fortunæ, aut temere hosti commissum dici posset. explorato, cum firmisque præsidiis tuto receptu prædatum jerat: omniaque velut adversus præsentem Hannibalem cauta provisaque fuerunt. tum ubi sensit hostem adventare, copias intra mœnia tenuit: per muros inambulare senatores Nolanos jussit, & omnia circa explorare, quæ apud hostes fierent. Ex iis Anno, cum ad murum successissent: Herennium Bassum, & Henum Petrium ad colloquium evocatos, permissuque Marcelli egressos, per interpretem alloquitur Hannibalis virtutem, fortunamque extollit: populi Romani obterit senescentem cum viribus majestatem. *quæ si paria essent, ut quondam fuissent, tamen expertis quam grave Roma-*

43

num imperium jocis, quanta indulgentia Hannibalis etiam in captivos omnes Italici nominis fuisset, Punicam Romanæ societatem atque amicitiam præoptandam esse. Si ambo consules cum suis exercitibus ad Nolam essent, tamen non magis pares Hannibali futuros, quam ad Cannas fuissent: nedum prætor unus cum paucis & novis militibus Nolam tutari possit. ipsorum magis quam Hannibalis interesse, capta, an tradita Nola potiretur. potiturum enim, ut Capua Nuceriaque potitus esset. sed quid inter Capuæ Nuceriæque fortunam interesset, ipsos prope in medio litos Nolanos scire. Nolle ominari, quæ captæ urbi cessura forent: sed potius spondere, si Marcellum cum præsidio ac Nolam tradidissent, neminem alium, quam ipsos, legem, qua in societatem amicitiamque Hannibalis venirent, dicturum. Ad ea Herennius Bassus respondit: *Multos annos jam inter Romanum Nolanumque populum amicitiam esse, cujus neutros ad eam diem pœniteret: & sibi si cum fortuna mutanda fides fuerat, sero jam esse mutare eam. dedituris se Hannibali non fuisse accersendum Romanum præsidium. cum iis, qui ad se tuendos venissent, omnia sibi & esse consociata, & ad ultimum fore.*

CAPUT XXXII.

Claudius Marcellus facta eruptione in Hannibalis exercitum, Nolam oppugnantem, cogit se in castra recipere: eductis deinde in aciem copiis, duce utrinque suos adhortante, ingens prælium committitur. Marcellus Pœnum fundit, & fugat.

HOc colloquium abstulit spem Annibali per proditionem recipiendæ Nolæ. itaque oppidum corona circundedit, ut simul ab omni parte mœnia aggrederetur. Quem ut successisse muris Marcellus vidit, instructa intra portam acie, cum magno tumultu erupit. Aliquot primo impetu perculsi, cæsique sunt. deinde concursu ad pugnam facto, æquatisque viribus, atrox cœpit esse pugna, memorabilisque inter paucas fuisset, ni ingentibus procellis effusus imber diremisset pugnantes. Eo die commisso modico certamine, atque irritatis animis, in urbem Romani, Pœni in castra sese receperunt. tamen Pœnorum prima eruptione perculsi cecidere haud plus, quam triginta: Romanorum nullus. Imber continens per noctem totam usque ad horam tertiam diei insequentis tenuit. itaque quanquam utraque pars avida certaminis erat, eo die

die tamen tenuerunt sese munimentis. tertio die Hannibal partem copiarum prædatum in agrum Nolanum misit. Quod ubi animadvertit Marcellus, extemplo in aciem copias eduxit: neque Hannibal detrectavit. Mille fere passuum inter urbem erant, castraque: eo spatio (& sunt omnia campi circa Nolam) concurrerunt. Clamor ex parte utraque sublatus, proximos ex cohortibus iis, quæ in agros prædatum exierant, ad prælium jam commissum revocavit. Et Nolani aciem Romanam auxerunt, quos collaudatos Marcellus in subsidiis stare, & saucios ex acie efferre jussit: pugna abstinerent, nisi ab se signum accepissent. Prælium erat anceps. summa vi & duces hortabantur, & milites pugnabant. Marcellus victis ante diem tertium, fugatis ante paucos dies a Cumis, pulsis priore anno ab Nola ab eodem se duce, milite alio, instare, jubet. *Non omnes esse in acie, prædantes vagari in agro. sed qui pugnent, marcere Campana luxuria, vino, scortis, omnibusque lustris per totam hyemem confectos. abisse illam vim, vigoremque: dilapsa esse robora corporum animorumque, quibus Pyrenæi, Alpiumque superata sint juga. reliquias illorum virorum, vix arma, membraque su-*

stinemes pugnare. Capuanis Hannibali Cannis fuisse. ibi virtutem bellicam, ibi militarem disciplinam, ibi prætereuti temporis famam, ibi spem futuri extinctam. Cum hæc exprobrando hosti, Marcellus suorum militum animos erigeret, Hannibal multo gravioribus probris increpabat. *Arma, signaque eadem se ajebat noscere, quæ ad Trebiam, Trasymenumque, postremo ad Cannas viderit, habueritque. militem alium profecto se in hiberna Capuam duxisse, alium inde eduxisse. Legatine Romani, & legionis unius atque alæ magno certamine vix toleratis pugnam, quos binæ acies consulares nunquam sustinuerunt? Marcellus tirone milite, ac Nolanis subsidiis fultus nos jam iterum lacessit? Ubi ille meus miles est, qui erepto ex equo C. Flaminio consuli caput abstulit? ubi, qui L. Paulum ad Cannas occidit? ferrumne hebet, an dextera torpent? an quid prodigii est aliud? qui pauci plures vincere soliti estis, nunc paucis plures vix resistitis. Romam vos expugnaturos, si quis duceret, fortes lingua jactabatis. en nunc minor res est. hic experiri vim virtutemque volo. expugnate Nolam, campestrem urbem, non flumine, non mari septam. hinc vos ex tam opulenta urbe præda spoliisque onustos vel ducam quo voletis, vel sequar.* Nec bene,

46 bene, nec male dicta profuerunt ad confirmandos animos. Cum omni parte pellerentur, Romanique crescerent animi, non duce solum adhortante, sed Nolanis etiam per clamorem, favoris indicem, accendentibus ad ardorem pugnæ, terga Pœni dederunt, atque in castra compulsi sunt. quæ oppugnare cupientes milites Romanos Marcellus Nolam reduxit cum magno gaudio, & gratulatione etiam plebis, quæ ante inclinatior ad Pœnos fuerat. Hostium plus mille cæsi eo die, capti mille DC. & signa militaria undeviginti, & duo elephanti, quatuor in acie occisi. Romanorum minus mille interfecti. Posterum diem, induciis datis, sepeliendo utrinque casos in acie, consumserunt. Spolia hostium Marcellus Vulcano votum cremavit. Tertio post die (ob iram credo aliquam, aut spem liberalioris militiæ) mille CCLXXII. equites misti Numidæ, Hispanique ad Marcellum transfugerunt. eorum forti fidelique opera in eo bello usi sunt sæpe Romani. Ager Hispanis in Hispania, & Numidis in Africa post bellum virtutis causa latus datus est.

CAPUT XXXIII.

Admotis Capuam a Fabio Cos. castris, populationibus cogit Campanos urbe egressos castra in aperto locare: ibi ex Campanis Jubellius Taurea, ex Romanis Claudius Asellus, equestri prælio congrediuntur: alter Cos. Sempronius in Apuliam ductis legionibus, mittit inde M. Valerium in Sallentinos, propter curam Macedonici belli.

HAnnibal, ab Nola, remisso in Bruttios Annone cum quibus venerat copiis, ipse Apuliæ hiberna petit, circaque Arpos consedit. Q. Fabius, ut profectum in Apuliam Hannibalem audivit, frumento ab Nola Neapolique in ea castra convecto, quæ super Suessulam erant, munimentisque firmatis, & præsidio, quod per hiberna ad tutandum locum satis esset, relicto, ipse Capuam propius movit castra, agrumque Campanum ferro, ignique est depopulatus: donec coacti sunt Campani nihil admodum viribus suis fidentes egredi portis, & castra ante urbem in aperto communire. Sex millia armatorum habebant, peditem imbellem: equitatu plus poterant. itaque equestribus præliis lacessebant hostem. Inter multos nobiles equites Campanus acerrimus erat Jubellius, cognomi-

ne Taurea: civis indidem erat, longe omnium Campanorum fortissimus eques: adeo ut cum apud Romanos militaret, unus eum Romanus laudius Asellus gloria equestri æquaret. Hunc Taurea, cum diu perlustrans oculis obequitasset hostium turmis, tandem facto silentio, *ubi esset Claudius Asellus*, quæsivit. *& quoniam verbis secum de virtute ambigere, olitus esset, cur non ferro decerneret, daretque opima spolia victus, aut victor caperet?* Hæc ubi Asello nuntiata sunt in castra, id modo moratus, ut consulem percontaretur, *liceretne extra ordinem in provocantem hostem pugnare*, permissu ejus arma extemplo cepit: provectusque ante stationes equo, Tauream nomine compellavit, congredique ubi vellet, jussit. Jam Romani ad spectaculum pugnæ ejus frequentes exierant. & Campani non vallum modo castrorum, sed mœnia etiam urbis spectantes repleverant. Cum jam ante ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis concitarunt equos, dein libero spatio inter se ludificantes, sine vulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano, *Equorum* inquit, *hoc, non equitum erit certamen, nisi e campo in cavam hanc viam demittimus equos. ibi nullo ad evagandum spatio, cominus conferentur manus*. Dicto prope citius equum in viam Claudius egit: Taurea verbis ferocior, quam re, *minime sis*, inquit, *anterium infossa*, quæ vox in rusticum inde proverbium prodita. Claudius cum ex via longe perequitasset, nullo obvio hoste, in campum rursus evectus, increpans ignaviam hostis, cum magno gaudio & gratulatione victor in castra redit. Huic pugnæ equestri rem, quam satis certam, communis existimatio est, mirabilem certe, adjiciunt quidam annales: cum refugientem ad urbem Tauream Claudius sequeretur, patenti hostium portæ invectum, per alteram, stupentibus miraculo hostibus, intactum evasisse. Quieta inde stativa fuere, ac retro etiam consul movit castra, ut sementem Campani facerent; nec ante violavit agrum Campanum, quam jam altæ in segetibus herbæ pabulum præbere poterant. id convexit in Claudiana castra super Suessulam, ibique hiberna ædificavit. M. Claudio pro consule imperavit, ut retento Nolæ necessario ad tuendam urbem præsidio, cæteros milites dimitteret Romam, ne oneri sociis, & sumtui reip. essent. Et T. Gracchus a Cumis Luceriam in Apuliam legiones cum

duxis-

duxisset, M. Valerium inde prætorem Brundusium cum eo, quem Luceriæ habuerat, exercitu milit, tuerique oram agri Sallentini, & providere quod ad Philippum bellumque Macedonicum attineret, jussit.

CAPUT XXXIV.

Cum, exhausto ærario, non essent, quæ exercitui necessaria in Hispaniam mitterentur, publicani hæc privata pecunia præstanda ita conducunt, ut solutionem, nisi ubi pecunia in ærario esset, se petituros polliceantur: missis in Hispaniam quæ opus erant, P. & Cn. Scipiones duplici prælio Pœnos vincunt: Hispaniam totam suam faciunt.

EXitu ætatis ejus, qua hæc gesta perscripsimus, literæ a Publio, & Cn. Scipionibus venerunt, quantas, quamque prosperas in Hispania res gessissent: sed pecuniam in stipendium, vestimentaque, & frumentum exercitui, & sociis navalibus omnia deesse: quod ad stipendium attineat, si ærarium inops esset, se aliquam rationem inituros, quomodo ab Hispanis sumant. cætera utique ab Roma mittenda esse. nec aliter aut exercitum, aut provinciam retineri posse. Literis recitatis, nemo omnium erat, qui non & vera scribi, & postulari æqua, fateretur. sed occurrebat animis, quantos exercitus terrestres navalesque tuerentur: quantaque nova classis mox paranda esset, si bellum Macedonicum moveretur. *Siciliam, ac Sardiniam, quæ ante bellum vectigales fuissent, vix præsides provinciarum exercitus alere. tributo juntus suppeditari. verum eum ipsum tributum conferentium numerum, tantis exercitum stragibus & ad Trasymenum lacum, & ad Cannas, imminutum: tum qui superessent pauci, si multiplici gravarentur stipendio, alia perituros peste. itaque nisi fides staret respublica, opibus nox staturam. Prodeundum in concionem Fulvio prætori esse, indicandaque populo publicas necessitates, exhortandosque, qui vedemturis auxissent patrimonia, ut reipublicæ, ex qua crevissent, ad tempus commodarent: conducerentque ex lege prædenda, quæ ad exercitum Hispaniensem opus esset: ut cum pecunia in ærario esset, iis primis solveretur.* Hæc prætor in concione edixit: qua die vestimenta, frumentum Hispaniensi exercitui prædenda, quæque alia opus essent navalibus sociis, esset locaturus. Ubi ea dies venit, ad conducendum tres societates adeerant hominum undeviginti. quorum duo postulata fuere: unum, ne alii triennio eo publicani essent:

alterum, ut quæ in naves impositum essent, ab hostium, tempestatisque vi publico periculo essent. Utroque imperrato, conduxerunt, privataque pecunia resp. administrata est. Hi mores, eaque caritas patriæ per omnes ordines, velut tenore uno, pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno animo sunt, sic summa fide præbita: nec quicquam desideratum, ac si ex opulento ærario, ut quondam, alerentur. Cum hi commeatus venerunt, Illiturgi oppidum ab Asdrubale, ac Magone, & Amilcare, Bomilcaris filio, ob defectionem ad Romanos, oppugnabatur. Inter hæc terna castra hostium Scipiones cum in urbem sociorum magno certamine, ac strage obsistentium perveniissent, frumentum, cujus inopia erat, advexerunt. cohortatique oppidanos, ut eodem animo mœnia tutarentur, quo pro se pugnantem Romanum exercitum vidissent ad castra maxima oppugnanda, quibus Asdrubal præerat, ducunt. Eodem & duo duces, & duo exercitus Carthaginiensium, ibi rem summam agi cernentes, convenerunt. itaque eruptione e castris pugnatum est, LX. hostium millia eo die in pugna fuerunt, sexdecim circiter Romanis. Tamen adeo haud dubia victoria fuit, ut plures numero, quam ipsi erant, Romani hostium occiderint, ceperint amplius tria millia hominum, paullo minus mille equorum, unde sexaginta militaria signa, elephantis V. in prælio occisis, terniisque castris eo die potiti sunt. Illiturgi obsidione liberato, ad incibili oppugnandum Punici exercitus traducti, suppletis copiis ex provincia, ut quæ maxime omnium belli avida, modo præda, aut merces esset, & tum juventute abundante. Iterum signis collatis eadem fortuna utriusque partis pugnatum. supra XIII. millia hostium cæsa, supraque tria capta, cum signis duobus & XL. & novem elephantis. Tum vero omnes prope Hispaniæ populi ad Romanos defecerunt. multoque majores ea æstate in Hispania, quam in Italia, res gestæ.

L. FLORI

DECADIS TERTIÆ

LIBRI QUARTI

EPITOME.

Hieronymus Syracusanorum rex, cujus avus Hiero amicus P. R. fuerat, ad Carthaginienses defecit: & propter crudelitatem superbiamque a suis interfectus est. T. Sempronius proconsul prospere adversus Pœnos & Annonem ducem ad Beneventum pugnavit, servorum maxime opera, quos liberos esse jussit. Cl. Marcellus Cos. in Sicilia, quæ prope tota ad Pœnos defecerat, Syracusas obsedit. Philippo Macedonum regi bellum indictum est: qui ad Apolloniam nocturno prælio oppressus, fugatusque, in Macedoniam cum prope inermi exercitu profugit. ad id bellum gerendum Valerius prætor missus est. Res præterea in Hispania a P. & Cn. Scipionibus adversus Carthaginienses gestas continet. Syphax rex Numidarum in amicitiam ascitus contra Massanissam regem Masæsulorum pro Carthaginiensibus pugnans, victus, in Hispaniam ad Scipionem cum maxima manu transiit contra Gades, ubi angusto freto Africa & Hispania dirimuntur. Celtiberi quoque in amicitiam recepti sunt: quorum auxiliis accitis, tunc primum mercenarium militem Romana castra habuerunt.

DECADIS TERTIÆ

LIBER QUARTUS.

CAPUT I.

Locrensium, quam in superiori libro attigerat, ad Pœnos deditio. Crotonis per Bruttiorum exercitum expugnatio: Locrensibus amicitia datur: iis, qui in Crotonis arcem, quæ capi non potuit, confugerant permittitur, ut inde Locros abeant. In Apulia interim Sempronius Cos. levia prælia prospere cum Hannibale committit.

1 UT ex Campania in Bruttios reditum est, Anno adjutoribus & ducibus Bruttiis Græcas urbes tentavit, eo facilius in societate manentes Romana, quod Bruttios, quos & oderant, & metuebant, Carthaginiensium partis factos cernebant. Rhegium primum tentatum est, diesque aliquot ibi nequicquam absumti. Interim Locrenses frumentum, lignaque, & cætera necessaria usibus ex agris in urbem rapere, etiam ne quid relictum prædæ hostibus esset: & in dies major omnibus portis multitudo effundi. postremo ii modo relicti in urbe erant, qui reficere muros ac portas, telaque in propugnacula congerere cogebantur. In permistam omnium ætatum ordinumque multitudinem, & vagantem in agris magna ex parte inermem Amilcar Pœnus equites emisit. qui violare quemquam vetiti, tantum ut excluderent ab urbe fuga dissipatos, turmas objecere. Dux ipse loco superiore castra ponit, unde agros, urbemque posset conspicere. Bruttiorum cohortem adire muros, atque vocare principes Locrensium ad colloquium jussit, & pollicentes amicitiam Hannibalis, adhortari ad urbem tradendam. Bruttiis in colloquio nullius rei primo fides est: deinde ut Pœnus apparuit in collibus, & refugientes pauci aliam omnem multitudinem in potestate hostium esse asserebant, tum metu victi consulturos se populum responderunt advocataque extemplo concione, cum & leviſſimus quisque novas res

res, novamque societatem mallet; & quorum propinqui extra urbem intercluſi ab hoſtibus erant, velut obſidibus datis, pignoratos haberent animos; pauci magis taciti probarent conſtantem fidem, quam probatam tueri auderent: haud dubio in ſpeciem conſenſu fit ad Pœnos deditio. L. Atilio præfecto præſidii, quique cum eo milites Romani erant, clam in portum deductis, atque impolitis in naves, ut Rhegium deveherentur: Amilcarem, Pœnoſque ea conditione, ut fœdus extemplo æquis legibus fieret, in urbem acceperunt. Cujus rei prope non ſervata fides deditis eſt, cum Pœnus dolo dimiſſum Romanum incuſaret, Locrenſes profugiſſe ipſum cauſſarentur. Inſecuti etiam equites ſunt, ſi quo caſu in freto æſtus morari, aut deferre naves in terram poſſet. & eos quidem, quos ſequebantur, non ſunt adepti, alias a Meſſana trajicientes freto Rhegium naves conſpexerunt. milites erant Romani a Claudio prætore miſſi ad obtinendam urbem præſidio. itaque Rhegio extemplo abſceſſum eſt. Locrenſibus juſſu Hannibalis data pax, ut liberi ſuis legibus viverent: urbs pariter. & portus in poteſtate Locrenſium eſſet: ſocietas eo jure ſtaret, ut Pœnus Locrenſem, Locrenſiſque Pœnum pace ac bello juvaret. Sic a freto Pœni reducti, fre- 2
mentibus Bruttiis, quod Rhegium, ac Locros, quas urbes direpturos ſe deſtinaverant, intactas reliquiſſent. Itaque per ſe ipſi conſcriptis armatiſque juventutis ſuæ XV. millibus, ad Crotonem oppugnandum pergunt ire, Græcam & ipſam urbem, & maritimam: plurimum acceſſurum opibus, ſi in ora maris portum ac urbem mœnibus validam tenuiſſent, credentes. Ea cura angebat, quod neque non accerſere ad auxilium Pœnos ſatis audebant, ne quid non pro ſociis egiſſe viderentur: & ſi Pœnus rurſus magis arbiter pacis, quam adjutor belli fuiſſet, ne in libertatem Crotonis, ſicut ante Locrorum, fruſtra pugnaretur. itaque optimum viſum eſt, ad Hannibalem mitti legatos: caverique ab eo, ut receptus Croto Bruttiorum eſſet. Hannibal cum præſentium eam conſolationem eſſe reſpondiſſet, & ad Annonem eos rejeciſſet, ab Annone nihil certi allatum. nec enim diripi volebant nobilem atque opulentam urbem: & ſperabant, cum Bruttius oppugnaret, Pœnos nec probare, nec juvare eam oppugnationem appareret, eo maturius ad ſe defecturos. Crotone nec

consilium unum inter populares, nec voluntas erat. Unus velut morbus invaserat omnes Italiæ civitates, ut plebs ab optimatibus dissentiret: senatus Romanis faveret, plebs ad Pœnos rem traheret. Eam dissentionem in urbe perfuga nuntiat Bruttiis: Aristomachum esse principem plebis, tradendæque auctorem urbis, & in vasta urbe, lateque omnibus dissectis mœnibus partitas stationes custodiasque senatorum ac plebis esse. quacunque custodiant plebis homines, ea patere aditum. Auctore ac duce perfuga Bruttii corona cinxerunt urbem, acceptique a plebe primo impetu locos omnes, præter arcem, cepere. Arcem optimates tenebant, præparato jam ante ad talem casum perfugio. Eodem Aristomachus perfugit, tanquam Pœnis, non Bruttiis auctor urbis tradendæ fuisset. Urbs Croto murum in circuitu patentem XII. millia passuum habuit ante Pyrrhi in Italiam adventum. post vastitatem eo bello factam, vix pars dimidia habitabatur. flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca præterfluebat muros, procul iis, qui inhabi abantur. sex millia aberat ab urbe nobile templum, ipsa urbe nobilius, Laciniæ Junonis, sanctum omnibus circa populis, lucus ibi frequenti silva, & proceris abietis arboribus septus, læta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum deæ pascebatur pecus sine ullo pastore: separatimque egressi cujusque generis greges nocte remeabant ad stabula, nunquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum. magni igitur fructus ex eo pecore capti, columnaque inde aurea solida facta, & sacrata est: inclytumque templum divitiis etiam, non tantum sanctitate fuit. Ac miracula aliqua affinguntur plerumque tam insignibus locis. Fama est, aram esse in vestibulo templi, cujus cinerem nullus unquam moveat ventus. Et arx Crotonis una parte imminet mari, altera vergente in agrum, situ naturali quondam munita, postea & muro cincta, qua per aversas rupes ab Dionysio Siciliæ tyranno per dolum fuerat capta. Eam tum arcem satis, ut videbatur, tutam, Crotoniatum optimates tenebant, circumsedente cum Bruttiis eos etiam plebe sua. Postremo Bruttii cum suis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti necessitate, Annonis auxilium implorant. Is conditionibus ad deditionem compellere Crotoniatas conatus

natus, ut coloniam Bruttiorum eo deduci, antiquamque frequentiam eorum recipere vastam ac desertam bellis urbem paterentur, omnium neminem præter Aristomachum, movit. morituros se affirmabant citius, quam immisti Bruttis, in alienos ritus, mores, legesque, ac mox linguam etiam verterentur. Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditionem satis valebat, nec, sicut urbem, prodiderat, locum prodendæ arcis inveniebat, transfugit ad Annonem. Locrenses brevi post legati cum permissu Annonis arcem intrassent, persuadent, ut traduci se in Locros paterentur, nec ultima experiri vellent. jam hoc ut sibi liceret, impetraverant & ab Hannibale, missis ad id ipsum tum legatis. Ita Crotone excessum est, deductique Crotoniatæ ad mare, naves conscendunt: Locros omnis multitudo abeunt. in Apulia ne hyems quidem quieta inter Romanos atque Hannibalem erat. Luceriæ Sempronius consul, Hannibal haud procul Arpis hibernabat. Inter eos levia prælia ex occasione, aut opportunitate hujus aut illius partis oriebantur, meliorque eis Romanus, & in dies cautior tutiorque ab insidiis fiebat.

CAPUT II.

Hieronymus Syracusanorum rex, cujus avus Hiero amicus populo Romano fuerat) per Hippocratem, & Epicidem legatos societatem cum Carthaginiensibus jungit: paullo post a suis propter crudelitatem, & superbiam interficitur.

IN Sicilia Romanis omnia mutaverat mors Hieronis, regnumque ad Hieronymum nepotem ejus translatum, puerum, vixdum libertatem, nedum dominationem modice laturum. Lætе id ingenium tutores, atque amici ad præcipitandum in omnia vitia acceperunt. Quæ ita futura cernens Hiero, ultima senecta voluisse dicitur liberas Syracusas relinquere: ne sub dominatu puerili, per ludibrium, bonis artibus partum firmatumque interiret regnum. Huic consilio ejus summa ope obstitere filiæ, nomen regium penes puerum futurum ratæ, regimen rerum omnium penes se, virosque suos, Andronodorum, & Zoilum: nam ii tutorum primi relinquebantur. Non facile erat nonagesimum jam agenti annum, circumsessō diesque noctesque muliebribus blanditiis, liberare animum, & convertere ad publicam privatamque curam. Itaque tutores numero quindecim puero re-

liquit, quos precatus est moriens, ut fidem erga populum Romanum quinquaginta annos ab se cultam inviolatam servarent: juvenemque suis potissimum vestigiis insistere vellent, disciplinæque, in qua edoctus esset. Post hæc mandata cum expirasset, tutores prodeunt, testamento prolato, pueroque in concionem producto, (erat autem XV. tunc ferme annorum) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores dispositi erant, approbantibus testamentum, cæteris velut patre amisso in orba civitate omnia timentibus, funus fit regium, magis amore civium & caritate, quam cura suorum celebre. Deinde cæteros tutores summovet Andronodorus, juvenem jam esse dictitans Hieronymum, ac regni potentem; deponendoque tutelam, quæ ipsi cum pluribus communis erat in se unum omnium vires convertit. Vix quidem ulli bono moderatoque regi facilis erat favor apud Syracusanos succedendi tanta caritate Hieronis. verum enimvero Hieronymus velut suis vitiis desiderabilem efficere vellet avum primo statim conspectu omnia, quam dispar essent, ostendit. nam qui per tot annos Hieronem, filiumque ejus Gelonem nec vestis habitu, nec alio ullo insigni differentes a cæteris civibus vidissent, conspexere purpuram, ac diadema, ac satellites armatos, quadrigisque etiam aliquando eburnis, ac regia procedentem, more Dionysii tyranni. Hunc tam superbum apparatum, habitumque convenientes sequebantur mores: contemtus omnium hominum, superbæ aures, contumeliosa dicta, aditus non alienis modo, sed tutoribus etiam difficiles, libidines novæ, inhumana crudelitas, itaque tantus omnes terror invaserat, ut quidam ex tutoribus aut morte voluntaria, aut fuga præverterent metum supplicium. Tres ex iis, quibus solis aditus in domum familiarior erat, Andronodorus, & Zoilus, generi Hieronis, & Thrasō quidam, de aliis quidem rebus haud magnopere audiebantur. Tendendo autem duo ad Carthaginienses, Thrasō ad societatem Romanam, certamine ac studiis interdum in se convertebant animum adolescentis. Conjuratio in tyranni caput facta indicatur per Calonem quendam, æqualem Hieronymi, & jam inde a puero in omnia familiaria jura assuetum. Index unum ex conjuratis Theodorum, a quo ipse appellatus erat, no-

nominare potuit qui comprehensus extemplo, traditusque Andronodoro torquendus, de se ipse haud cunctanter fassus, consciosque celabat. postremo cum omnibus intolerandis patientiæ humanæ cruciatibus lacerateretur, victum malis se simulans, avertit ab consciis in insontes indicium: Thrasonem esse auctorem consilii mentitus: nec nisi tam potenti duce confisos, rem tantam ausuros. ab latere inde eos nominat tyranni, quorum capita vilissima fingenti inter dolores gemitusque occurrere. Maxime animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus fecit. itaque extemplo traditur ad supplicium: adjectique pœnæ cæteri juxta insontes. Consciorum nemo, cum diu socius consilii torqueretur, aut latuit, aut fugit. tantum illis in virtute ac fide Theodori fiduciæ fuit: tantumque ipsi Theodoro virium ad arcana occultanda.

Itaque, quod unum vinculum cum Romanis societatis erat, Thrasone sublato e medio, extemplo haud dubie ad defectionem res spectabat. legatique ad Hannibalem missi, ac remissi ab eodem Hannibale nobiles adolescentuli Hippocrates & Epicides, nati Carthagine, sed oriundi ab Syracusis eruic avo, Pœni ipsi materno genere. per hos junctæ societas Hannibali, ac Syracusano tyranno. nec invito Hannibale apud Tyrannum manserunt. Ap. Claudius prætor, cujus Sicilia provincia erat, ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hieronymum misit. qui cum sese ad renovandam societatem, quæ cum avo fuisset, venisse dicerent, per ludibrium auditi, dimissique sunt ab quærente per jocum Hieronymo, quæ fortuna eis pugnæ ad Cannas fuisset. vix credibilia enim legatos Hannibalis narrare, velle, quid veri sit, scire, ut ex eo utram spem sequatur, consilium capiat. Romani, cum serio legationis audire cœpisset, redituros se ad eum dicentes esse, monito magis eo, quam rogato, ne fidem temere mutaret, proficiscuntur. Hieronymus legatos Carthaginem misit ad fœdus ex societate cum Hannibale faciendum. Pacto convenit, ut cum Romanos Sicilia expulisset, (id autem brevi fore, si naves, atque exercitum misissent) Himera amnis, qui ferme insulam dividit, finis regni Syracusani, ac Punici imperii esset. Aliam deinde, inflatus assentationibus eorum, qui eum non Hieronis tantum, sed Pyrrhi etiam regis, materni avi, jubebant memi-

nisse, legationem misit, qua æquum censebat, Siciliam sibi omnem cedi: Italiæ imperium proprium quæri Carthaginiensi populo. Hanc levitatem animi ac jactationem neque mirabantur in juvene furioso, neque arguebant, dummodo averterent eum
7 ab Romanis. Sed omnia in eo præcipitia ad exitium fuerunt. nam cum præmissis Hippocrate, atque Epicide cum binis millibus armatorum ad tentandas urbes, quæ præsidiis tenebantur Romanis, & ipse in Leontinos cum cætero omni exercitu (erant autem ad XV. millia peditum equitumque) profectus esset: liberas ædes conjurati (& omnes forte militabant) imminentes viæ angustæ, qua descendere ad forum rex solebat, sumserunt. ibi cum instructi armatique cæteri transitum expectantes starent, uni ex eis (Indigemini fuit nomen) quia custos corporis erat, partes datæ sunt, ut cum appropinquaret januæ rex, per caussam aliquam in angustiis sustineret ab tergo agmen. Ita, ut convenerat, factum est. tanquam laxaret clarum pedem ab stricto nodo, moratus turbam Indigemines, tantum intervalli fecit, ut cum in prætereuntem sine armatis regem impetus fieret, confoderetur aliquot prius vulneribus, quam succurri posset. Clamore & tumultu audito, in Indigeminem jam haud dubie obstantem tela conjiciuntur: per quæ tamen, duobus acceptis vulneribus, evasit. fuga satellitum, ut jacentem videre regem, facta est. interfectores, pars in forum in multitudinem lætam libertate, pars Syracusas pergunt ad præoccupanda Andronodori, regiorumque aliorum consilia. Incerto rerum statu, Ap. Claudius bellum oriens ex propinquo cum cernerer, senatum literis certiorem fecit, Siciliam Carthaginiensi populo, & Hannibali conciliari. ipse adversus Syracusana consilia, provinciam, regnique fines, omnia convertit præsidia.

2.

CAPUT III.

Q. Fabius Cos. comitiorum causſa Romam profectus, nè T. Otacilius, & M. Æmilius Regillus, in quos prærogativæ favor inclinabat, conſules difficillimus hiſce Reip. temporibus creentur, perficit: cum ipſe idem Fabius cos. quartum creatus eſſet, datur illi collega M. Marcellus.

EXitu anni ejus Q. Fabius ex auctoritate ſenatus Puteolos, per bellum cœptum frequentari emporium, communiit, prætidiumque impoſuit. inde Romam comitiorum cauſſa veniens, in eum, quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit, atque ex itinere præter urbem in campum deſcendit. Eo die cum ſors prærogativæ ante juniorum exiſſet, eaque T. Otacilium, & M. Aemilium Regillum conſules diceret, tum Q. Fabius, ſilentio facto, tali oratione eſt uſus: *Si aut pacem in Italia, aut bellum cum eo hoſte haberemus, in quo negligentiæ, aut errori locus eſſet: qui veſtris ſtudiis, quæ in campum ad mandandos, quibus velitis, honores aſſertis, moram ullam offerret, is mihi parum meminiſſe videretur veſtræ libertatis. ſed cum in hoc bello, cum hoc hoſte nunquam ab ullo duce ſine ingenti noſtra clade erratum ſit; eadem vos cura, qua in aciem armati deſcenditis, inire ſuffragium ad creandos conſules decet, & ſibi ſic quenque dicere: Hannibali imperatori parem conſulem nomino. Hoc anno ad Capuam Fabellio Taureæ, Campano ſummo equiti, provocanti, ſummus Romanus eques, Aelius Claudius oppoſitus. Adverſus Gallum quondam provocantem in ponte Anienis, Manlium fidentem & animo & viribus miſere majores noſtri. Ob eandem cauſſam haud multis annis poſt fuiſſe non negaverim, cur M. Valerio non diffideretur arma capienti adverſus ſimiliter provocantem ad certamen Gallum. Quemadmodum pedites equitemque optamus, ut validiores, ſi minus, ut pares hoſti habeamus: ita duci hoſtium parem imperatorem quæramus. Cum qui eſt ſummus in civitate dux, eum legerimus, tum repente lectus, in annum creatus, adverſus veterem ac perpetuum imperatorem comparabitur, nullis neque temporis, neque juris incluſum anguſtiis, quominus ita omnia gerat, adminiſtretque, ut belli tempora poſtulabunt. nobis autem in apparatu ipſo, ac tantum inchoantibus res: annus circumagitur. Quoniam quales viros creare vos conſules deceat, ſatis eſt dictum: reſtat ut pauca de eis, in quos prærogativæ favor inclinavit, dicam. M. Æmilius*

lius Regillus flamen est Quirinalis, quem neque mittere à sacris, neque retinere possumus, ut non deum, aut belli deseramus curam. Otacilius sororis meæ filiam uxorem, atque ex ea liberos habet. cæterum non ea vestra in me, majoresque meos merita sunt, ut non potiorem privatis necessitudinibus Rempub. habeam. Quilibet nauturam, vectorumque tranquillo mari gubernare potest. ubi sæva orta tempestas est, ac turbato mari rapitur vento navis: tum viro, & gubernatore opus est. Non tranquillo navigamus: sed jam aliquot procellis submersi pene sumus. itaque quis ad gubernacula sedeat, summa cura providendum, ac præcavendum nobis est. In minore re experti, T. Otacili, operam tuam sumus. haud sane, cur ad majora tibi fidamus, documenti quicquam dedisti. Classem hoc anno, cui tu præfuisti, trium rerum caussa paravimus: ut Africæ oram popularetur: ut tuta vobis Italiæ littora essent: ante omnia, ne supplementum cum stipendio, commeatuque ab Carthagine Annibali transportaretur. Create consulem T. Otacilium: non dico si omnia hæc, sed si aliquid eorum Reip. præstitit. Sin autem te classem obtinente, etiam velut pacato mari quælib Hannibali tuta atque integra ab domo venerunt: si ora Italiæ infestior hoc anno, quam Africæ fuit: quid dicere potes, cur te potissimum ducem Hannibali hosti opponant? Si consul esses, dictatorem dicendum exemplo majorum nostrorum conjeremus. nec tu id indignari posses, aliquem in civitate Romana meliorem bello haberi, quam te. magis nullius interest, quam tua, T. Otacili, non imponi cervicibus tuis onus, sub quo concidas. Ego magnopere suadeo, eodem animo, quo, si stantibus vobis in acie armatis repente deligendi duo imperatores essent, quorum dictu atque auspicio dimicaretis, hodie quoque consules creetis, quibus sacramenta liberi nostri dicant: ad quorum edictum conveniant: sub quorum tutela atque cura militent. Lacus Trasymenus, & Cannæ, triste ad recordationem exemplar: at ad præcavendum simile, utilia documenta sunt. Prærogativa juniorum in suffragium revocata, cum T. Otacilius ferociter eum continuare consulatum velle vociferaretur, atque obstreperet, lictores ad eum accedere consul jussit: & quia in urbem non ierat, protinus in campum ex itinere profectus, admonuit, cum securibus sibi fasces præferri. Interim prærogativa suffragium init: creatique in ea consules Q. Fabius Maximus

quar-

quartum, M. Marcellus tertium. eosdem consules cæteræ centuriæ sine variatione ulla dixerunt. & prætor unus refectus, Q. Fulvius Flaccus. novi alii creati: T. Otacilius Crassus iterum, Q. Fabius consulis filius, qui tum ædilis curulis erat, P. Cornelius Lentulus. Comitiis prætorum perfectis, S. C. factum est, *ut Q. Fulvio extra ordinem urbana provincia esset, isque potissimum consulibus ad bellum profectis, urbi præesset*. Aquæ magnæ, & nives eo anno fuerunt: Tiberisque agros inundavit cum magna strage tectorum, pecorumque, & hominum pernicie. Quinto anno secundi Punici belli Q. Fabius Maximus quartum, M Claudius Marcellus tertium, consulatum ineuntes, plus solito converterant in se civitatis animos. multis enim annis tale consulum par non fuerat. Referebant senes, sic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papirium, & Carvilium, adversus Samnites, Bruttiosque, & Lucanum cum Tarentino populum, consules declaratos. Absens Marcellus consul creatus, cum ad exercitum esset: præsenti Fabio, atque ipso comitia habente, consulatus continuatus. Tempus, ac necessitas belli, ac discrimen summæ rerum faciebant, ne quis aut in exemplum exquireret, aut suspectum cupiditatis imperii consulem haberet. quin laudabant potius magnitudinem animi, quod cum summo imperatore esset opus reip., sciretque se eum haud dubie esse, minores invidiam suam, si qua ex re oriretur, quam utilitatem Reip. feciſſet. Quo die magistratum inierunt consules, senatus in Capitolio est habitus: decretumque omnium primum, ut consules sortirentur, compararentve inter se, uter censoribus creandis comitia haberet prius, quam ad exercitum proficisceretur. Prorogatum deinde imperium omnibus, qui ad exercitus erant, jussique in provinciis manere, T. Gracchus Luceriæ, ubi cum volonum exercitu erat, C. Terentius Varro in agro Piceno, M. Pomponius in Gallico. ex prætoribus prioris anni pro prætore Q. Mutius obtineret Sardiniam, M Valerius ad Brundusium oræ maritimæ, intentus adversus omnes motus Philippi Macedonum regis, præsset. P. Cornelio Lentulo prætori Sicilia decreta provincia, T Otacilio classis eadem, quam adversus Carthaginienses priore anno habuisset. Prodigia eo anno multa nuntiata sunt: quæ

quo

quo magis credebant simplices ac religioſi homines, eo etiam plura nuntiabantur. Lanuvii in æde intus Sospitæ Junonis corvos nidum feciſſe. In Apulia palmam viridem aſſiſſe. Manuæ ſtagnum effuſum. Mintio amni cruentum viſum. Et Calibus creta, & Romæ in foro Boario ſanguine pluiſſe. Et in vico iſtrico fontem ſub terra tanta vi aquarum fluxiſſe, ut ſerias, doliaque, quæ in eo loco erant, provoluta velut impetus torrentis tulerit. Tacta de cœlo, atrium publicum in Capitolio, ædem in campo Vulcani, nucem in Sabinis, publicamque viam, murum, ac portam Gabiis. Jam alia vulgata miracula erant: Haſtam Martis Prænestæ ſua ſponte promotam: Bovem in Sicilia locutum: Infantem in utero matris in Marrucinis, *Jo triumphe*, clamaſſe: Ex muliere Spoleti virum factum: Hadriæ aram in cœlo ſpecieſque hominum circum eam cum candida veſte viſas eſſe. Quin Romæ quoque in ipſa urbe ſecundum apum examen in foro viſum: quod mirabile eſt, quia rarum. Affirmantes quidam legiones ſe armatas in Janiculo videre, concitaverunt civitatem ad arma: qui cum in Janiculum iviſſent, negarunt quenquam ibi, præter aſſuetos collis ejus cultores, apparuiſſe. Hæc prodigia hoſtiis majoribus procurata ſunt ex aruſpicum reſponſa: & ſupplicatio omnibus diis, quorum pulvinaria Romæ ſint, indicta eſt. Perpetratis, quæ ad pacem deum pertinebant, de Rep. belloque gerendo, & quantum copiarum, & ubi quæque eſſent, conſules ad ſenatum retulerunt. Duodeviginti legionibus bellum geri placuit: binas conſules ſibi ſumere: binis Galliam, Siciliamque, ac Sardiniam obtineri: duabus Qu. Fabium, prætorem Apuliæ, duabus volonum T. Gracchum circa Luceriam præeſſe: ſingulas C. Terentio pro conſule ad Picenum, & M. Valerio ad claſſem circa Brunduſium, & duas urbi præſidium relinqui. Hic ut numerus legionum expleretur, ſex novæ legiones erant ſcribendæ. Eas primo quoque tempore conſules ſcribere juſſi, & claſſem parare, ut cum eis navibus, quæ pro Calabriæ litoribus in ſtatione eſſent, CL. longarum navium claſſis eo anno expleretur. Delectu habito, & navibus novis deductis, Q. Fabius comitia cenſoribus creandis habuit. creati M. Atilius Regulus, & Publius Furius Philus. Cum increbreſceret rumor, bellum in Si- 11

Sicilia esse: T. Otacilius eo cum classe proficisci jussus est. Cum deessent nautæ, consules ex senatus consulto edixerunt, *ut qui L. Æmilio, C. Flaminio censoribus, millibus æris quinquaginta ipse, aut pater ejus census fuisset usque ad centum millia, aut cui postea res tanta esset facta, nautam unum cum sex mensium stipendio daret; qui supra centum millia usque ad CCC. millia, tres nautas cum stipendio annuo; qui supra trecenta millia usque ad decies æris, quinque nautas; qui supra decies, septem; senatores octo nautas cum annuo stipendio darent.* Ex hoc edicto dati nautæ armati, instructique ab dominis cum triginta dierum coctis cibariis naves conscenderunt. Tum primum est factum, ut classis Romana sociis navalibus privata impensa paratis compleretur.

CAPUT IV.

Territi Campani Romanorum apparatu, ex Apulia Hannibalem ad se vocant: quem cum eo moviſſe allatum esset, Fab. Maximus Cos. ad exercitum proficiscitur: cæteri quoque in suas quisque provincias abeunt.

HIc major solito apparatus præcipue con-
2 terruit Campanos, ne ab obsidione Capuæ bellum ejus anni Romani inciperent. itaque legatos ad Hannibalem oratum miserunt, ut Capuam exercitum admoveret. ad eam oppugnandam novos exercitus scribi Romæ, nec ullius urbis defectioni magis infensos eorum animos esse. Id quia tam trepidi nuntiabant, maturandum Hannibal ratus, ne prævenirent Romani: profectus Arpis, ad Tifata in veteribus castris super Capuam consedit. inde Numidis, Hispanisque ad præsidium simul castrorum, simul Capuæ relictis, cum cætero exercitu ad lacum Averni, per speciem sacrificandi, re ipsa, ut tentaret Puteolos, quique ibi præsidio erant, descendit. Maximus, postquam Hannibalem Arpis profectum, & regredi in Campaniam, allatum est, nec die, nec nocte intermisso itinere, ad exercitum redit: & T. Gracchum ab Luceria Beneventum copias admovere: Q. Fabium prætorem (is filius consulis erat) Luceriam Graccho succedere jubet. in Siciliam eodem tempore duo prætores profecti: P. Cornelius ad exercitum, Otacilius, qui maritimæ oræ, reique navali præesset. & cæteri in suas quisque provincias profecti: & quibus prorogatum imperium erat, easdem, quas priore anno, regiones obtinuerunt.

CA-

CAPUT V.

Legati Tarentinorum ad Hannibalem veniunt, ejus urbis deditionem pollicentes: his benigne acceptis, ac dimissis, ipse interim Puteolos, & Nolam nequicquam tentat.

33 AD Hannibalem, cum ad lacum Averni esset, quinque nobiles juvenes ab Tarento venerunt, partim ad Trasymenum lacum, partim ad Cannas capti, dimissique domos cum eadem comitate, qua usus adversus omnes Romanorum socios Pœnus fuerat. Ii memores beneficiorum ejus, *perpulisse magnam partem se juventutis Tarentinæ* referunt, *ut Hannibalis amicitiam ac societatem, quam populi Romani mallent: legatosque ab suis missos rogare Hannibalem, ut exercitum propius Tarentum admoveat. si signa ejus, si castra conspecta a Tarento sint, haud ullam intercessuram moram, quin urbs dedatur. in potestate juniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse.* Hannibal collaudatos eos, oneratosque ingentibus promissis domum ad cœpta maturanda redire jubet: se in tempore affuturum esse. Hac cum spe dimissi Tarentini, ipsum ingens cupido incesserat Tarenti potiundi. urbem esse videbat cum opulentam nobilemque, tum maritimam, & in Macedoniam opportune versam: regemque Philippum hunc portum, si transiret in Italiam, cum Brundusium Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato, ad quod venerat: & dum ibi moratur, pervastato agro Cumano usque ad Miseni promontorium, Puteolos repente agmen convertit ad opprimendum præsidium Romanum. Sex millia hominum erant, & locus munimento quoque, non natura modo tutus. Triduum ibi moratus Pœnus, ab omni parte tentato præsidio. deinde, ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum magis ira, quam potiundæ urbis spe processit. Adventu ejus in propinquum agrum Nolana mota est plebs, jandiu aversa ab Romanis, & infesta senatui suo. itaque legati ad accersendum Hannibalem cum haud dubio promisso tradendæ urbis venerunt. Prævenit incœptum eorum Marcellus consul a primoribus accitus. die uno Suessulam a Calibus, cum Vulturnus aministrajicientem moratus esset, contenderat. inde proxima nocte sex millia peditum, equitesque CCC, qui præsidio senatui essent, Nolam intromisit. & uti a consule omnia impigre facta sunt, ad præoccupandam Nolam: ita Hannibal tempus terebat, bis jam

ante

ante neqnicquam tentata re, segnior ad credendum Nolanis factus.

CAPUT VI.

Ad Beneventum T. Sempronius Gracchus procos. prospere adversus Annonem Pœnorum ducem pugnat, servorum maxime opera, quos liberos esse jubet.

Iisdem diebus & Q. Fabius consul ad Casilinum tentandum, quod præsidio Punico tenebatur, venit. Et ad Beneventum velut ex compositò parte altera Anno ex Bruttiis cum magna peditum equitumque manu, altera T. Gracchus ab Luceria accessit. qui primo oppidum intravit: deinde ut Annonem tria millia ferme ab urbe ad Calorem fluvium castra posuisse, & inde agrum populari audivit: & ipse egressus mœnibus, mille ferme passus ab hoste castra locat, ibique concionem militum habuit. Legiones magna ex parte volonum habebat: qui jam alterum annum libertatem tacite mereri, quam postulare palam maluerant. sensérat tamen hibernis egredíens murmur in agmine esse, querentium, *nunquamne liberi militaturi essent?* scripseratque senatui, non tam quid desiderarent, quam quid meruissent. bona, fortique opera eorum se ad eam diem usum, neque ad exemplum justi militis quicquam eis, præter libertatem, deesse. De eo permissum ipsi erat, faceret quod e Repub. duceret esse. Itaque prius quam cum hoste manum consereret, pronuntiat, *tempus venisse ejus libertatis, quam diu speraissent, potiundæ. postero die signis collatis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi sine ullo insidiarum metu vera virtute geri res posset. Qui caput hostis retulisset, eum se extemplo liberum jussurum esse: qui loco cessisset, in eum servili supplicio animadversurum. Suam cuique fortunam in manu esse. libertatis auctorem eis non se fore solum, sed consulem M. Marcellum, & universos patres, qui consulti ab se de libertate eorum, sibi permisissent.* Literas inde consulis, ac senatus consultum recitavit. Ad quæ clamor cum ingenti assensu est sublatus. pugnam poscebant, signumque ut daret extemplo, ferociter instabant. Gracchus, prælio in posterum diem pronuntiato, concionem dimisit. Milites læti præcipue quibus merces navatæ in unum diem operæ libertas futura erat: armis expediendis, quod reliquum diei fuit, consumserunt. Postero die ubi signa cœperunt canere, primi omnium parati, instructique ad prætorium conveniunt. sole orto Gracchus

chus in aciem copias eduxit. Nec hostes moram dimicandi fecerunt: Decem & septem millia peditum erant, maxima ex parte Bruttii ac Lucani: equites M. CC. inter quos pauci admodum Italici, cæteri Numidæ fere omnes, Mauriique. Pugnatum est & acriter, & diu. quatuor horis neutro inclinata est pugna. nec alia magis Romanum impediebat res, quam capita hostium pretia libertati facta. nam ut quisque hostem impigre occiderat, primum capita ægre inter turbam tumultumque abscindendo, tempus terebat: deinde occupata dextra tenendo caput, fortissimus quisque pugnator esse desierat. segnibus ac timidis tradita pugna erat. Quod ubi tribuni militum Graccho nuntiaverunt, neminem stantem jam vulnerari hostem, carnificari jacentes, & in dextris militum pro gladiis humana capita esse: signum dari propere jussit, *projicerent capita, invaderentque hostem. Claram satis, & insignem virtutem esse: nec dubiam libertatem futuram strenuis viris*. Tum redintegrata pugna est, & eques etiam in hostem emissus. Quibus cum impigre Numidæ concurrissent, nec segnior equitum, quam peditum pugna esset, iterum in dubium adducta res: cum utrinque duces, Romanus Bruttium, Lucanumque toties a majoribus suis victos subactosque, Pœnus mancipia Romana, & ex ergastulo militem verbis obtereret. Postremo pronuntiat Gracchus, esse nihil, quod de libertate desperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent. Ea demum vox ita animos accendit, atque renovato clamore velut alii repente facti, tanta vi se in hostem intulerunt, ut sustineri ultra non possent. Primo antesignani Pœnorum, deinde signa perturbata, postremo tota impulsa acies: inde haud dubie terga data. ruuntque fugientes in castra adeo passim, trepidique, ut ne in portis quidem, aut vallo quisquam restiterit: ac prope continenti agmine Romani insecuti, novum deintegro prælium inclusi hostium vallo ediderint. Ibi sicut pugna impeditior in angustiis, ita cædes atrocior fuit: & adjuvere captivi, qui rapto inter tumultum ferro conglobati, & a tergo cæciderunt Pœnos, & fugam impedierunt. itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitu, & ea major pars equitum cum ipso duce effugerunt: alii omnes cæsi, aut capti. capta & signa duodequadraginta. Ex victoribus duo millia ferme cecidere. præ- 16

da

da omnis, præter quam hominum captorum, militi concessa est, & pecus exceptum est, quod intra dies triginta domini cognovissent. Cum præda onusti in castra rediissent, quatuor millia ferme volonum militum, qui pugnaverant segnius, nec in castra irruperant simul, metu pœnæ, collem haud procul castris ceperunt. posthero die per tribunos militum inde deducti, concione militum advocata a Graccho, superveniunt: ubi cum pro consule veteres milites primum, prout cujusque virtus atque opera in ea pugna fuerat, militaribus donis donasset: tunc quod ad volones attineret, *omnes* ait *malle laudatos a se, dignos, indignosque, quam quenquam eo die castigatum esse. quod bonum, faustum, felixque Reipub. ipsisque esset, omnes eos liberos esse jubere.* Ad quam vocem cum clamor ingenti alacritate sublatus esset: ac nunc complexi inter se, gratulantesque, nunc manus ad cœlum tollentes, bona omnia populo Romano, Gracchoque ipsi precarentur: tum Gracchus, *priusquam omnes jure libertatis æquassem*, inquit, *neminem nota strenui, aut ignavi militis notasse volui. nunc exsoluta jam fide publica, nec discrimen omne virtutis, ignaviæque pereat, nomina eorum, qui detrectatæ pugnæ memores, secessionem paulo ante fecerunt, referri ad me jubebo: civesque singulos jurejurando adigam, nisi quibus morbus caussa erit, non aliter quam stantes, cibum potumque, quoad stipendia facient, capturos esse. Hunc multam ita æquo animo feretis, si reputabitis, nulla ignaviæ nota leviore vos designari potuisse.* Signum deinde colligendi vasa dedit: militesque prædam portantes agentesque, per lasciviam ac jocum ita ludibundi Beneventum rediere, ut ab epulis per celebrem festumque diem actis, non ex acie, reverti viderentur. Beneventani omnes turba effusa cum obviam ad portas exissent, complecti milites, gratulari, vocare in hospitium. Apparata convivia omnibus in propatulo adium fuerant: ad ea invitabant: Gracchumque orabant, ut epulari permitteret militibus. Et Gracchus ita permisit, in publico epularentur omnes. Ante suas quibusque fores prolata omnia. pileati, aut lana alba velatis capitibus volones epulati sunt, alii accubantes, alii stantes, qui simul ministrabant, vescebanturque. Digna res visa, ut simulacrum celebrati ejus diei Gracchus, postquam Romam rediit, pingi juberet in æde Libertatis,

tis, quam pater ejus in Aventino ex multatitia pecunia faciendam curavit, dedicavitque.

CAPUT VII.

Ad Nolam congressus cum Annibale Marcellus victoriam refert, futuram multo majorem, si Claudius Nero jussus clam circumvehi hostium tergis, in tempore superveniisset: Annibal, omisso Nola, Tarentum pergit.

17 DUm hæc ad Beneventum geruntur, Annibal depopulatus agrum Neapolitanum, ad Nolam castra movet. Quem ubi adventare consul sensit, Pomponio pro prætore cum eo exercitu, qui super Sueſsulam in castris erat, accito, ire obviam hosti parat, ne moram dimicandi faceret. Claudium Neronem cum robore equitum, silentio noctis, per aversam maxime ab hoste portam emittit: circumvectumque occulte subsequi sensim agmen hostium jubet: & cum cœptum prælium videret, ab tergo se objicere. Id errore viarum, an exiguitate temporis Nero exequi non potuerit, incertum est. Absente eo cum prælium commissum esset, superior quidem haud dubie Romanus erat. sed quia equites non affuere in tempore, ratio compositæ rei turbata est. Non ausus insequi cedentes Marcellus, vincentibus suis signum receptui dedit: plus tamen duo millia hostium eo die cæsa traduntur: Romanorum minus CCCC. Solis fere occasu Nero diem noctemque nequicquam fatigatis equis hominibusque, ne viso quidem hoste rediens, adeo graviter est ab consule increpitus, ut per eum stetisse diceret, quominus accepta ad Cannas redderetur hosti clades. Postero die Romanus in aciem descendit. Pœnus tacita etiam confessione victus, castris se tenuit. Tertio dio silentio noctis, omissa spe Nolæ potiundæ, rei nunquam prospere tentatæ, Tarentum ad certiorem spem proditionis proficiscitur.

CAPUT VIII.

Cura censorum in moribus civitatis regendis, vitiisque castigandis.

18 NEc minore animo res Romanæ domi, quam militiæ gerebantur. Censores vacui ab operum locandorum cura propter inopiam ærarii, ad mores hominum regendos animum adverterunt, castigandaque vitia: quæ, velut diutinis morbis ægra corpora ex sese gignunt, nata bello erant. Primum eos citaverunt, qui post Cannensem pugnam Rempub. deseruisse, Italiaque excessisse velle dicebantur. princeps eorum L. Cæcilius Metellus, qui

quæ-

quæstor tum forte erat. jusso deinde eo, cæterisque ejusdem noxæ reis causam dicere, cum purgari nequissent, pronuntiarunt, verba, orationemque eos adversus Remp. habuisse, quo conjuratio deferendæ Italiæ causa fieret. Secundum eos citati nimis callidi exolvendi jurisjurandi interpretes, qui captivorum ex itinere regressi clam in castra Annibalis, solutum, quod juraverant redituros, rebantur. His, superioribusque illis equi ademti, qui publicum equum habebant; tribuque moti, ærarii omnes facti. Neque senatu modo, aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit, nomina omnium ex juniorum tabulis excerpserunt, qui quadriennio non militassent, quibus neque vacatio justa militiæ, neque morbus causa fuisset. & ea supra duo millia nominum in ærarios relata, tribuque omnes moti: additumque inerti censoriæ notæ triste senatus consultum, ut ii omnes, quos censores notassent, pedibus mererent, mitterenturque in Siciliam, ad Cannenis exercitus reliquias: cui militum generi non prius, quam pulsus Italia hostis esset, finitum stipendiorum tempus erat.

CAPUT IX.

In publici ærarii inopia privatorum civium erga patriam caritas.

CUm censores ob inopiam ærarii se jam locationibus abstinerent ædium sacrarum tuendarum, curuliumque equorum præbendorum, ac similium his rerum, convenere ad eos frequentes, qui hastæ hujus generis assueverant: hortatique censores, ut omnia perinde agerent, locarentque, ac si pecunia in ærario esset. neminem, nisi bello confecto, pecuniam ab ærario petiturum esse. Convenere deinde domini eorum, quos T. Sempronius ad Beneventum manu emiserat: accersitoque se ab triumviris mensariis esse dixerunt, ut pretia servorum acciperent. cæterum non antequam bello confecto accepturos esse. Cum hæc inclinatio animorum plebis ad sustinendam inopiam ærarii fieret: pecuniæ quoque pupillares primo, deinde viduarum cœptæ conferri, nusquam eas tutius, sanctiusque deponere credentibus qui deferebant, quam in publica fide. inde si quid emtum paratumque pupillis, ac viduis foret, a quæstore perscribebatur. Manavit ea privatorum benignitas ex urbe etiam in castra, ut non eques, non centurio stipendium acciperent;

perent : mercenariumque increpantes vocarent, qui accepisset.

CAPUT X.

Fabius Cos. cum collega Marcello, accito ab Nola, Casilinum capit: per eosdem dies Graccho in Lucanis ab Annone clades infertur: profectus in Samnium Fab. Cos., factis ibi populationibus, multas urbes vi expugnat: dum hæc ille, atque alia feliciter gerit, Marcellus Nolæ adversa valetudine impeditur.

19 Q. Fabius consul ad Casilinum castra habebat, quod duum millium Campanorum, & septingentorum militum Annibalis tenebatur præsidio. Præerat Statius Minius, missus ab Cn. Magio Atellano, qui eo anno Mediastuticus erat, servitiaque, & plebem promiscue armabat, ut castra Romana invaderet, intento consule ad Casilinum oppugnandum. Nihil eorum Fabium fefellit. itaque Nolam ad collegam mittit, altero exercitu, dum Casilinum oppugnatur, opus esse, qui Campanis opponatur. vel ipse relicto Nolæ præsidio modico veniret: vel, si eum Nola teneret, & necdum securæ res ab Hannibale essent, T. Gracchum pro consule a Benevento acciturum. Hoc nuntio Marcellus, duobus, militum millibus Nolæ in præsidio relictis, cum cætero exercitu Casilinum venit. adventuque ejus Campani jam moventes sese quieverunt. ita a duobus consulibus Casilinum oppugnari cœptum. ubi cum multa succedentes temere mœnibus Romani milites acciperent vulnera, neque satis incœptis succederet, Fabius omittendam rem parvam, ac juxta magnis difficilem, abscedendumque inde censebat, cum res majores instarent. Marcellus multa magnis ducibus sicut non aggredienda, ita semel aggressis non dimittenda esse dicendo, quia magna famæ momenta in utramque partem fierent, tenuit ne incœpto abiretur. Vineæ inde, omniaque alia operum machinationumque genera cum admoverentur, Campanique Fabium orarent, ut abire Capuam tuto liceret, paucis egressis, Marcellus portam, qua egrediebantur, occupavit: cædesque promiscue omnium circa portam primo, deinde irruptione facta, etiam in urbe fieri cœpta est. Quinquaginta fere primo egressi Campanorum cum ad Fabium confugissent, præsidio ejus Capuam pervenerunt. Casilinum inter colloquia, cunctationemque petentium fidem, per occasionem

hem captum est. captivi, quique Campanorum, quique Annibalis militum erant, Romam missi: atque ibi in carcere inclusi sunt: oppidanorum turba per finitimos populos in custodiam divisa. Quibus diebus a Casilino re bene gesta recessum est, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes in ea regione conscriptas cum præfecto sociorum in agros hostium prædatum misit. eos effuse palatos Anno adortus, haud multo minorem, quam ad Beneventum acceperat, reddidit hosti cladem: atque in Bruttios raptim, ne Gracchus assequeretur, concessit. Consulum Marcellus retro, unde venerat, Nolam redit: Fabius in Samnium ad populandos agros, recipiendasque armis, quæ defecerant, urbes processit. Caudinus Samnis gravius devastatus; perusti, populatique late agri, prædæ pecudum, hominumque actæ: oppida vi capta, Compluteria, Telesia, Cossa, Melæ, Fuisulæ, & Orbitanium. ex Lucanis Blandæ, Apulorum Ancæ oppugnatæ. Millia hostium in his urbibus XXV. capta, aut occisa: & recepti perfugæ CCCLXX.; quos cum Romam misisset consul, virgis in Comitio cæsi omnes, ac de saxo dejecti. Hæc a Q. Fabio intra pau-

cos dies gesta. Marcellum ab gerendis rebus valetudo adversa Nolæ tenuit. Et a prætore Q. Fabio, cui circa Luceriam provincia erat, Accua oppidum per eos dies vi captum, stativaque ad Ardoneas communita. Dum hæc aliis locis ab Romanis geruntur, jam Tarentum pervenerat Annibal cum maxima omnium, quacunque jerat, clade. in Tarentino demum agro pacatum incedere agmen cœpit. nihil ibi violatum, neque usquam via excessum est: apparebatque non id modestia militum, aut ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos, fieri. Cæterum cum prope jam mœnibus accessisset, nullo ad conspectum primi agminis, ut rebatur, motu facto, castra ab urbe ferme passus mille locat. Tarentum triduo antequam Hannibal ad mœnia accederet, a M. Valerio pro prætore, qui classi ad Brundusium præerat, P. Valerius legatus missus. Is, primorum juventute conscripta, dispositisque ad omnes portas, circaque muros, qua res postulabat, stationibus, die ac nocte plurimum intentus, neque hostibus, neque dubiis sociis quicquam præbuit attentandum. Sicque diebus aliquot frustra ibi absumtis, Hannibal, cum eorum nemo, qui ad

lacum Averni adissent, aut ipsi venirent, aut nuntium literasve mitterent, vana promissa se temere secutum cernens, castra inde movit. Tum quoque intacto agro Tarentino, quanquam simulata lenitas nondum profuerat: tamen spe labefactandæ fidei haud absistens, Salapiam tendit: eoque frumentum ex agris Metapontino, atque Heracleensi (jam media æstas exacta erat, & hibernis placebat locus) comportat. Prædatum inde Numidæ Maurique per Sallentinum agrum, proximoque Apuliæ saltus dimissi: unde cæteræ prædæ haud multum, equorum greges maxime abacti: e quibus ad quatuor millia domanda equitibus divisa.

CAPUT XI.

Rerum novarum in Sicilia caussa est Hieronymi tyranni cædes, cujus auctores, occupatis Syracusis, pertractisque ad deditionem regius, qui firmissima urbis loca jam ceperant, populum libertatis amore inflammant.

21 ROmani cum bellum nequaquam contemnendum in Sicilia oriretur, morsque tyranni duces magis impigros desideret Syracusanis, quam causssam aut animos mutasset; M. Marcello alteri consulum eam provinciam decernunt. Secundum Hieronymi cædem primo tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat, vociferatumque ferociter, parentandum regi sanguine, conjuratorum esse. deinde libertatis restitutæ dulce auditum nomen. crebro usurpatum, spes facta ex pecunia regia largitionis militi, atque fungendi potioribus ducibus; & relata tyranni fœda scelera, fœdioresque libidines, adeo mutavere animos, ut insepultum jacere corpus paullo ante desiderati regis paterentur. Cum cæteri ex conjuratis ad exercitum obtinendum remansissent, Theodorus, & Sosis regiis equis, quanto maximo cursu poterant, ut ignaros omnium regios opprimerent, Syracusas contendunt. cæterum prævenerat non fama solum, qua nihil in talibus rebus est celerius, sed nuntius etiam ex regiis servis. itaque Andronodorus & insulam, & arcem, & alia, quæ poterat, quæque opportuna erant, præsidiis firmarat. Hexapylo Theodorus ac Sosis post solis occasum jam obscura luce invecti, cum cruentam regiam vestem, atque insigne capitis ostentarent, transvecti per Ticam, simul ad libertatem, simul ad arma vocantes, in Achradinam convenire jubent. Multitudo, pars procurrit in vias, pars in ædium ve-

vestibulis stat, pars ex tectis fenestrisque prospectant, & quid rei sit, rogitant omnia luminibus collucent, strepituque vario complentur armati locis patentibus congregantur, inermes ex Olympii Jovis templo spolia Gallorum, Illyriorumque, dona data Hieroni a populo Romano, fixaque ab eo detrahunt, precantes jovem, ut volens propitius præbeat sacra arma pro patria, pro deum delubris, pro libertate sese armantibus. Hæc quoque multitudo stationibus per principes regionum urbis dispositis adjungitur. In insula inter cætera Andronodorus præsidiis firmat horrea publica. Locus saxo quadrato septus, atque arcis in modum emunitus capitur ab juventute, quæ præsidio ejus loci attributa erat. mittuntque nuntios in Achradinam: horrea
22 frumentumque in senatus potestate esse. Luce prima populus omnis armatus inermisque in Achradinam ad curiam convenit. ibi pro Concordiæ ara, quæ in eo sita loco erat, ex principibus unus, nomine Polyneus, concionem & liberam & moderatam habuit: *Servitudinis, indignitatisque homines expertos, adversus notum malum irritatos esse. Discordia civili, quas importet clades, audisse magis a patribus Syracusanos, quam ipsos vidisse. Arma quod impigre ceperint, laudare. magis laudaturum si non utantur, nisi ultima necessitate coacti. in præsentia legatos ad Andronodorum mitti placere, qui denuntient, ut in potestate senatus, ac populi sit, porta insulæ pateant, reddat præsidium, si tutelam alieni regni suum regnum velit facere, eundem se censere, multo acrius ab Andronodoro, quam ab Hieronymo, repeti libertatem.* Ab hac concione legati missi sunt. senatus inde haberi cœptus est, quod sicut regnante Hierone manserat publicum consilium: ita post mortem ejus ante eam diem nulla de re neque convocati, neque consulti fuerant. Ut ventum ad Andronodorum est: ipsum quidem movebat & civium consensus, & cum aliæ occupatæ urbis partes, tum pars insulæ, velut munitissima prodita, atque alienata: sed evocatum eum ab legatis Demarata uxor, filia Hieronis, inflata adhuc ragiis animis, ac muliebri spiritu, admonet sæpe usurpatæ Dionysii Tyranni vocis: *qua pedibus tractum, non insidentem equo, relinquere tyrannidem dixerit debere. facile esse momento quo quis velit, cedere possessione magnæ fortunæ: facere, & parare eam, difficile, atque arduum esse. paullulum sumeret spatii ad consultandum ab legatis. eo uteretur*

ad accersendos ex Leontinis milites; quibus si pecuniam regiam pollutus esset, omnia in potestate eius futura. Hæc muliebria consilia Andronodorus neque tota aspernatus est, neque extemplo accepit: tutiorem ad opes affectandas ratus esse viam, si in præsentia tempori cessisset. itaque legatos renuntiare jussit, futurum se in senatus. ac populi potestate. Postero die luce prima patefactis insulæ portis. in forum Achradinæ venit. ibi in aram Concordiæ. ex qua pridie Polyneus concionatus erat, ascendit orationemque eam orsus est, qua primum cunctationis suæ veniam petivit. *Se enim claujas habuisse portas, non separantem suas res a publicis, sed, strictis semel gladiis, timentem, qui finis cadibus esset futurus: utrum, quod satis libertati foret, contenti nece tyranni essent: an quicunque aut propinquitate, aut affinitate, aut aliquibus ministeriis regiam contigissent, alienæ culpæ rei trucidarentur. postquam animadvertit, eos, qui liberassent patriam, servare etiam libertatem velle, atque undique consuli in medium: non dubitasse, quin & corpus suum, & cætera omnia, quæ suæ fidei tutelæque essent, quando eum, qui mandasset, suus furor absumsisset, patriæ restitueret.* Conversus deinde ad interfectores tyranni, ac nomine appellans Theodorum, ac Sosim, *facinus*, inquit, *memorabile fecistis. sed, mihi credite, inchoata vestra gloria nondum perfecta est: periculumque ingens manet, nisi communi concordiæ consulitis, ne libera efferatur respubl.* Post hanc ora- 23
tionem, claves portarum pecuniæque regiæ ante pedes eorum posuit. atque illo quidem die dimissi ex concione læti circa omnia fana deum supplicaverunt cum conjugibus, ac liberis. Postero die comitia prætoribus creandis habita. creatus in primis Andronodorus: cæteri magna ex parte interfectores tyranni. duos etiam absentes, Sopatrum ac Deomenem, fecerunt. Qui, auditis iis, quæ Syracusis acta erant, pecuniam regiam, quæ in Leontinis erat, Syracusas devectam quæstoribus ad idipsum creatis tradiderunt. & ea, quæ in insula erat, & Achradina, tradita est. mirique ea pars, quæ ab cætera urbe nimis firmo munimento interfepiebat insulam, consensu omnium dejecta est. secutæ & cæteræ res hanc inclinationem animorum ad libertatem.

CA-

CAPUT XII.

Hippocrates, & Epicides, per quos Hannibali, atque Hieronymo iuncta amicitia fuerat, rem ad Carthaginienses trahere clam Syracusis conantur.

HIppocrates, atque Epicides, audita morte tyranni, quam Hippocrates etiam nuntio interfecto celare voluerat: deserti a militibus, quia id tutissimum ex præsentibus videbatur, Syracusas redierе. ubi ne suspecti observarentur, tanquam novandi res aliquam occasionem quærentes: prætores primum, dein per eos senatum adeunt. Ab Hannibale se missos prædicant ad Hieronymum, tanquam amicum, ac socium. paruisse imperio ejus, cujus imperator suus voluerit. velle ad Hannibalem redire. cæterum cum iter tutum non sit, vagantibus passim per totam Siciliam Romanis armis, petere, ut præsidii dent aliquid, quo Locros in Italiam perducantur. gratiam magnam eos parva opera apud Hannibalem inituros. Facile res impetrata: abire enim duces regios, cum peritos militiæ, tum egentes eosdem atque audaces, cupiebant. sed, quod volebant, non quam maturato opus erat, gnaviter expediebant. Interim juvenes militares, & assueti militibus, nunc apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex navalibus sociis Romanorum erat, nunc etiam apud infimæ plebis homines crimina serebant in senatum, optimatesque. moliri clam eos atque struere, ut Syracusæ per speciem reconciliandæ societatis in ditione Romanorum sint: dein factio, ac perpauci auctores fœderis renovati dominentur.

CAPUT XIII.

Detecta Syracusis regiorum contra libertatem conjuratione, omnes regiæ stirpis interficiuntur: ex his Heraclea, Hieronis filia, cum duabus natis virginibus misera morte occiditur. Seditiones deinde excitantibus apud multitudinem Hippocrate, atque Epicide, cum alii ad Carthaginienses, alii ad Romanos rem traherent, tandem Romani potius, quam Carthaginienses socii leguntur.

HIs audiendis, credendisque, opportuna multitudo major in dies Syracusas confluebat: nec Hippocrati, & Epicidi solum spem novandarum rerum, sed Andronodoro etiam præbebat. Qui fessus tandem uxoris vocibus monentis, nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata omnia nova, atque incognita libertate essent, dum regiis stipendiis pastus obversaretur miles, dum ab Hannibale missi

duces assueti militibus juvare possent incœpta: cum Themisto, cui Gelonis filia nupta erat, rem consociatam paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui & alia arcana committere assueverat, incaute aperit. Huic & genus, & fortuna honesta erant: nec ars, quia nihil tale apud Græcos pudori est, ea deformabat. itaque fidem potiorem ratus quam patriæ debebat. indicium ad prætores defert. Qui ubi rem haud vanam esse certis indiciis comperere-runt: consultis senioribus, & auctoritate eorum præsidio ad fores posito, ingressos curiam Themistum, atque Andronodorum interfecerunt. & cum tumultus ab re in speciem atrociore, causam aliis ignorantibus, ortus esset: silentio tandem facto, indicem in curiam introduxerunt. Qui cum ordine omnia edocuisset: & principium conjurationis factum ab Hermoniæ, Gelonis filiæ, nuptiis, quibus Themisto juncta esset: Afrorum Hispanorumque auxiliares instructos ad cædem prætorum, principumque aliorum: bonaque eorum prædæ futura interfectoribus pronuntiatum: jam mercenariorum manum assuetam imperiis Andronodori paratam fuisse ad insulam rursus occupandam: singula deinde, quæ, per quosque agerentur, totamque viris, armisque instructam conjurationem ante oculos posuisset: senatui quidem tam jure cæsi, quam Hieronymus, videbantur. Ante curiam variæ, atque incertæ rerum multitudinis clamor erat. quam ferociter minitantem in vestibulo curiæ corpora conjuratorum eo metu compresserunt, ut silentes integram plebem in concionem sequerentur. Sopatro mandatum ab Senatu, & ab collegiis, ut verba faceret. Is (tanquam reos agebat) ab ante acta vita orsus, quæcunque post Hieronis mortem sceleste, atque impie facta essent, Andronodorum, ac Themistum arguit feciſſe. *Quid enim jus ponte fecisse Hieronymum puerum, ac vix dum pubescentem facere potuisse? tutores ac Magistratus ejus sub aliena invidia regnasse. itaque aut ante Hieronymum, aut certe cum Hieronymo perire eos debuisse. At illos debitos jam morti destinatosque, alia nova sceleraposti mortem tyranni molitos. palam primo, cum clausis Andronodorus insulæ portis, hæreditatem regni creverit: quæque procurator tenuerat, pro domino possederit. proditus deinde ab eis, qui insula erant, circumsessus ab universa civitate, quæ Achradinam tenuerit,*

nuerit, nequicquam palam atque aperte petitum regnum, clam & dolo affectare conatus sit. Et ne beneficio quidem, atque honore potuerit vinci: cum inter liberatores patriæ insidiator ipse libertatis creatus esset prætor. Sed animos eis regios regias conjuges fecisse: alteri Hieronis, alteri Gelonis, filias nuptas. Sub hanc vocem ex omnibus partibus concionis clamor oritur, nullam earum vivere debere, nec quenquam superesse tyrannorum stirpis. Hæc natura multitudinis est: aut servit humiliter, aut superbe dominatur. libertatem, quæ media est, nec spernere modice, nec habere sciunt. & non ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui avidos atque intemperantes plebejorum animos ad sanguinem, & cædes irritent. sic tum extemplo prætores rogationem promulgarunt (acceptaque pene prius, quam promulgata est) ut omnes regiæ stirpis interficerentur. missique a prætoribus Demaratam Hieronis. & Harmoniam Gelonis filias conjuges Andronodori, & Themisti, interfecerunt. Heraclea erat filia Hieronis, uxor Sosippi: qui legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemæum missus, voluntarium consciverat exilium. Ea cum ad se quoque venire præscisset, in sacrarium ad penates confugit cum duabus filiabus virginibus, resolutis crinibus: miserabilique alio habitu: & ad ea addidit preces, nunc per memoriam Hieronis patris, Gelonisque fratris, *ne se innoxiam invidia Hieronymi conflagrare sinerent. nihil se ex regno illius, præter exilium viri, habere. neque fortunam suam eandem vivo Hieronymo fuisse, quam sororis: neque interfecto eo caussam eandem esse. Quid, quod si Andronodoro consilia processissent, illa cum viro fuerit regnatura, sibi cum cæteris serviendum? Si quis Sosippo nuntiet, interfectum Hieronymum, ac liberatas Syracusas, cui dubium esse, quin extemplo consensurus sit navim, atque in patriam rediturus? Quantum spes hominum fallit: in liberata patria conjugem ejus, ac liberos de vita dimicare? quid obstantes libertati, aut legibus? quod ab se cuiquam periculum a sola, ac prope vidua, & puellis in orbitate degentibus esse? At enim periculi quidem nihil ab se timeri: invisam tantum regiam stirpem esse. Ablegarent ergo procul ab Syracusis, Siciliaque, & asportari Alexandriam juberent ad virum uxorem, ad patrem filias.* Aversis auribus, animisque, casse ne tempus tereretur, (ferrum enim quosdam expedientes cernebat) tum omissis

omissis pro se precibus, puellis ut saltem parcerent, orare instituit: a qua ætate etiam hostes irati abstinerent. ne tyrannos ulciscendo, quæ odissent scelera, ipsi imitarentur. Inter hæc abstractam a penetralibus jugulant. in virgines deinde respersas matris cruore impetum faciunt: quæ alienata mente simul luctu, metuque, velut captæ furore, occursu se ex sacrario proripuerunt: ut, si effugium patuisset in publicum, impleturæ urbem tumultu fuerint. tum quoque haud magno ædium spatio inter medios tot armatos aliquoties integro corpore evaserunt: tenentibusque, cum tot ac tam validæ eluctandæ manus essent, sese eripuerunt. tandem vulneribus confectæ, cum omnia repleissent sanguine, exanimes corruerunt, cædemque per se miserabilem, miserabiliorem casus fecit: quod paullo post nuntius venit, mutatis repente ad misericordiam animis, ne interficerentur. Ira deinde ex misericordia orta: quod adeo festinatum ad supplicium, neque locus pœnitendi, aut regressus ab ira relictus esset. itaque fremere multitudo, & in locum Andronodori, ac Themisti (nam ambo prætores fue-
27 rant) comitia poscere, quæ nequaquam ex sententia prætorum futura essent. Statutus est comitiis dies: quo nec opinantibus omnibus, unus ex ultima turba Epicidem nominavit: tum inde alius, Hippocratem. crebriores deinde eæ voces, & cum haud dubio assensu multitudinis esse. Et erat confusa concio, non populari modo, sed militari quoque turba, magna ex parte etiam perfugis, qui omnia novare cupiebant, permistis. Prætores dissimulare primo: & trahendam rem esse. postremo victi consensu, & seditionem metuentes, pronuntiant eos prætores. Nec illi primo statim creati nudare quid vellent: quanquam ægre ferebant, & de induciis dierum decem legatos isse ad Appium Claudium: &, impetratis eis, alios, qui de fœdere antiquo renovando agerent, missos. Ad Murgantiam tum classem navium centum Romanus habebat, quo evaderent motus ex cædibus tyrannorum orti Syracusis, quove eos ageret nova atque insolita libertas, opperiens. Per eosdem dies cum ad Marcellum venientem in Siciliam legati Syracusani missi ab Appio essent: auditis conditionibus pacis Marcellus posse rem convenire ratus, & ipse legatos Syracusas, qui coram cum prætoribus de re-

renovando fœdere agerent, miſit. Et jam ibi nequaquam eadem quies, & tranquillitas erat, poſtquam Punicam claſſem acceſſiſſe Pachynum allatum eſt: demto timore, Hippocrates, & Epicides nunc apud mercenarios milites, nunc apud transfugas, prodi Romanis Syracuſas, criminabantur. At vero Appius naves ad hoſtium portus, quid aliæ partis hominibus animi accederet, opperiens, in ſtatione habere cœpit. Ingens in ſpeciem criminibus vanis acceſſerat fides: ac primo etiam tumultuoſe decurrerat multitudo ad
28 prohibendos, ſi in terram egrederentur. In hac turbatione rerum in concionem vocari placuit, ubi cum alii alio tenderent, nec procul a ſeditione res eſſet, Appollonides, principum unus, orationem ſalutarem, ut in tali tempore, habuit: *Nec ſpem ſalutis, nec perniciem propiorem unquam civitati ulli fuiſſe. ſi enim uno animo omnes vel ad Romanos, vel ad Carthaginienſes inclinent, nullius civitatis ſtatum fortunatiorem, gratioremve fore. ſi alia alio trahat res, non inter Pœnos, Romanoſque bellum atrocius fore, quam inter ipſos Syracuſanos: cum intra eoſdem muros pars unaquæque ſuos exercitus, ſua arma, ſuos habitura ſit duces. itaque ut idem omnes ſentiant, ſumma vi agendum eſſe. utra ſocietas ſit utilior, longe minoris adeo rem momenti ad conſultationem eſſe. ſed tamen Hieronis potius, quam Hieronymi auctoritatem ſequendam in ſociis legendis, vel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam nunc incognitæ, quondam infideli, præferendam. Eſſe etiam momenti aliquid ad conſilium, quod Carthaginienſibus ita pax negari poſſit, ut non utique in præſentia bellum cum eis geratur: cum Romanis extemplo aut pacem, aut bellum habendum.* Quo minus cupiditatis, ac ſtudii viſa eſt oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adjectum eſt prætoribus, ac delectis ſenatorum militare etiam conſilium, juſſi & duces ordinum, præfectique auxiliorum ſimul conſulere. Cum ſæpe acta res eſſet mediis certaminibus: poſtremo, quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit, mittique cum eis legatos ad rem confirmandam.

CAPUT XIV.

Junctum cum Romanis fœdus per Hippocratem, & Epicidem rumpitur: cum ex Leontinis facta esset in Romanam stationem irruptio, accurrens Marcellus urbem expugnat: fugientes inde Hippocrates, atque Epicides, auctâ famâ cædis, Romanorum crudelitatem per literas quoque fictas suspectam faciunt: missis Syracusas falsis nuntiis, ibi quoque tumultus excitant. mox accedentes ipsi, opera concitatæ multitudinis urbem occupant.

29 DIes haud ita multi interceſſerant, cum ex Leontinis legati præſidium finibus ſuis orantes venerunt. Legatio peropportuna viſa ad multitudinem inconditam ac tumultuoſam exonerandam, duceſque ejus ablegandos. Hippocrates prætor ducere eo transfugas juſſus. ſecuti multi ex auxiliis mercenariis quatuor millia armatorum effecerunt. Et mittentibus, & miſſis ea lætæ expeditio fuit. nam & illis, quod jandiu cupiebant, novandi res occaſio data eſt: & hi ſentinam quandam urbis rati exhauſtam, lætabantur. cæterum levaverunt modo in præſentia velut corpus ægrum, quo mox in graviorem morbum recideret. Hippocrates enim finitima provinciæ Romanæ primo furtivis excurſionibus vaſtare cœpit: deinde cum ad tuendos ſociorum agros miſſum ab Appio præſidium eſſet, omnibus copiis impetum in oppoſitam ſtationem cum cæde multorum fecit. Quæ cum eſſent nuntiata Marcello, legatos extemplo Syracuſas miſit, qui pacis fidem ruptam eſſe dicerent: nec belli defuturam unquam cauſſam, niſi Hippocrates, atque Epicides non ab Syracuſiis modo, ſed tota procul Sicilia ablegarentur. Epicides nec aut reus criminis abſentis fratris præſens eſſet, aut deeſſet pro parte ſua concitando bello: profectus & ipſe in Leontinos, quia ſatis eos adverſus populum Romanum concitatos cernebat: avertere etiam ab Syracuſiis cœpit. *Nam ita eos pacem pepigiſſe cum Romanis, ut quicunque populi sub regibus fuiſſent, & quæ ditionis eſſent: nec jam libertate contentos eſſe, niſi etiam regnent, ac, dominentur. Renuntiandum igitur eis eſſe Leontinos quoque æquum cenſere liberos eſſe, vel quod in ſolo urbis ſuæ tyrannus ceciderit: vel quod ibi primum conclamatum ad libertatem, relictiſque regiis ducibus, Syracuſas ſit concurſum. Itaque aut eximendum id de fœdere eſſe, aut legem eam fœderis non accipiendam.* Facile multitudini perſuaſum. legatiſque Syracuſanorum & de

cæde

cæde stationis Romanæ querentibus, & Hippocratem atque Epicidem abire, seu Locros, seu quo alio mallent, dummodo Sicilia cederent, jubentibus, ferociter responsum est: neque mandasse sese Syracusanis, ut pacem pro se cum Romanis facerent, neque teneri alienis fœderibus. Hæc ad Romanos Syracusani detulerunt, abnuentes, Leontinos in sua potestate esse. itaque integro secum fœdere, bellum Romanos cum iis gesturos, neque sese defuturos ei bello: ita, ut in potestatem redacti, suæ rursus ditionis essent, sicut pax convenisset. Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos, Appio quoque accito, ut altera parte aggrederetur, tanto ardore militum est usus ob iram inter conditiones pacis interfectæ stationis, ut primo impetu urbem expugnarent. Hippocrates, atque Epicides, posteaquam capi muros, refringique portas viderunt, in arcem sese cum paucis recepere. inde clam nocte Herbesum perfugiunt. Syracusanis octo millium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam flumen nuntius occurrit, captam urbem esse, cætera falsa mista veris ferens, cædem promiscuam militum, atque oppidanorum factam, nec quenquam puberem arbitrari superesse: direptam urbem, bona locupletum donata. Ad nuntium tam atrocem constitit agmen: concitatisque omnibus, duces (erant autem Sosis, ac Dinomenes) quid agerent, consultabant. Erroris speciem haud vanam commendacio præbuerant verberati, ac securi percussi transfugæ ad duo millia hominum. Cæterum Leontinorum militumque aliorum nemo post captam urbem violatus fuerat: suaque omnia eis, nisi quæ primus tumultus captæ urbis absumserat, restituebantur. Nec ut in Leontinos irent, proditos ad cædem commilitones querentes, perpelli potuere; nec ut eodem loco certiorem nuntium expectarent. Cum ad defectionem inclinatos animos cernerent prætores, sed eum motum haud diuturnum fore, si duces amentiæ sublati essent, exercitum ducunt Megaram. ipsi cum paucis equitibus Herbesum proficiscuntur, spe, territis omnibus, per proditionem urbis potiundæ. quod ubi frustra eis fuit inceptum, vi agendum rati, postero die Megaris castra movent, ut Herbesum omnibus copiis oppugnarent. Hippocrates, & Epicides non tam tutum prima specie, quam unum, spe undique absciſſa, consilium

filium esse rati, ut se militibus permitterent, & assuetis magna ex parte sibi, & tum fama cædis commilitonum accensis, obviam, agmini procedunt. Prima forte signa fexcentorum Cretendum erant, qui apud Hieronymum meruerant sub eis, & Hannibalis beneficium habebant, capti ad Drafimenum inter Romana auxilia, dimissique. quos ubi ex signis armorum habituque cognovere Hippocrates, atque Epicides, ramos oleæ, ac velamenta alia supplicum porrigentes orare, *ut reciperent ipse, receptoque tutarentur, neu proderent Syracusanis, a quibus mox ipsi trucidandi populo Rom. dederentur.* Enimvero conclamant: *bonum, ut animum haberent, omnem se cum illis* 32 *fortunam subituros.* Inter hoc colloquium signa constiterant, tenebaturque agmen: necdum, quæ moræ caussa foret, pervenerat ad duces. Postquam Hippocratem, atque Epicidem adesse pervasit rumor, fremitusque toto agmine haud dubie approbantium adventum eorum, extemplo prætores citatis equis ad prima signa perrexerunt: *qui mos ille, quæ licentia Cretensium esset,* rogitantes, *colloquia serendi cum hoste, iniussuque prætorum miscendi eos agmini suo* comprehendi, vincirique catenis jusserunt Hippocratem. Ad quam vocem tantus extemplo primum a Cretensibus clamor est ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facile, si ultra tenderent, appareret eis timendum esse. Soliciti incertique rerum suarum Megaram, unde profecti erant, referri signa jubent, nuntiosque de statu præsenti Syracusas mittunt Fraudem quoq; Hippocrates addit inclinatis ad omnem suspicionem animis, & Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis, velut interceptas litteras, quas ipse compoluerat, recitat. *Prætores Syracusani Marcello suo S.* Secundum salutem, ut assolet scriptum erat, *Recte eum, atque ordine fecisse, quod in Leontinis nulli peperciset. Sed omnium mercenariorum militum eandem esse caussam: nec unquam Syracusas quieturas, donec quicquam externorum auxiliorum aut in urbe, aut in exercitu suo esset. itaque daret operam, ut eos, qui cum suis prætoribus castra ad Megaram haberent, in suam potestatem redigeret, ac supplicio eorum liberaret tandem Syracusas.* Hæc cum recitata essent, tanto clamore ad arma discursum est, ut prætores inter tumultum pavidi obequitaverint Syracusas. & ne fuga quidem eorum seditio compressa est, impetusque in Syracusanos milites fiebat. nec ab ullo tem-

temperatum foret, ni Epicides, atque Hippocrates iræ multitudinis obviam iſſent: non a miſericordia, aut humano conſilio: ſed ne ſpem reditus præciderent ſibi, & cum ipſos ſimul milites fidos haberent, ſimul obſides, tum cognatos quoque eorum, atque amicos tanto merito primum, dein pignore ſibi conciliarent. expertique quam vana, aut levi aura mobile vulgus eſſet, militem nacti ex eo numero, qui in Leontinis circumſeſſi erant, ſubornant, ut ut Syracuſas perferret nuntium convenientem eis, quæ ad Mylam falſo nuntiata erant; auctoremque ſe exhibendo, ac velut viſa, quæ dubia erant, narrando, concitaret iras hominum. Huic non apud vulgum modo fides fuit, ſed ſenatum quoque in curiam introductus movit, ut vani quidam homines palam ferrent, per bene detectam in Leontinis eſſe avaritiam. & crudelitatem Romanorum. eadem, ſi intraſſent Syracuſas., aut fœdiora etiam, quo majus ibi avaritiæ præmium eſſet., facturos fuiſſe. Itaque claudendas cuncti portas., & cuſtodiendam urbem cenſere. ſed non ab eiſdem omnes timere, nec eoſdem odiſſe. apud militares pene omnes, partemque magnam plebis inviſum eſſe nomen Romanum. prætores, optimatumque pauci quanquam inflati vano nuntio erant, tamen ad propius, præſentiuſque malum cautiores eſſe. Et jam ad Hexapylum erant Hippocrates, atque Epicides: ferebanturque colloquia per propinquos populariorum, qui in exercitu erant, ut portas aperirent, ſinerentque communem patriam defendi ab impetu Romanorum. Jam unis foribus Hexapyli apertis cœpti erant recipi, cum prætores intervenerunt. & primo imperio miniſque, deinde auctoritate deterrendo, poſtremo, ut omnia vana erant, obliti majeſtatis, precibus agebant, ne proderent patriam tyranni ante ſatellitibus, & tum corruptoribus exercitus. Sed ſurdæ adeo omnium aures concitatæ multitudinis erant, quod non minore intus vi, quam foris portæ effringerentur. effractiſque omnibus tuto in Hexapylo agmen receptum eſt. Prætores in Achradinam cum juventute popularium confugiunt, mercenarii milites, perfugæque, & quicquid regiorum militum Syracuſis erat, agmen hoſtium augent. Ita Achradina quoque primo impetu capitur; prætoreſque, niſi qui inter tumultum effugerunt, omnes interficiuntur. nox cædibus

dibus finem fecit. Postero die servi ad pileum vocati, & carcere vincti emissi. Confusaque omnis multitudo Hippocratem, atque Epicidem creant prætores: Syracusæque, cum breve tempus libertas affulsisset, in antiquam servitutem recidérunt.

CAPUT XV.

Syracusas, ubi per legatos de pace missos nihil proficitur, terra marique Marcellus aggreditur: omnes conatus ludificante bellicis machinis Archimede, ab oppugnatione absistit.

33 HÆc nuntiata cum essent Romanis, ex Leontinis mota sunt ex templo castra ad Syracusas. Et ab Appio legati per portum missi forte in quinqueremi erant. præmissa quadriremis cum intrasset fauces portus, capitur legati ægre effugerunt. Et jam non modo pacis, sed ne belli quidem jura relicta erant, cum Romanus exercitus ad Olympicum (Jovis id templum est) mille & quingentis passibus ab urbe castra posuit. Inde quoque legatos premitti placuit, quibus, ne intrarent urbem, extra portam Hippocrates, atque Epicides obviam cum suis processerunt. Romanus orator, *non bellum se Syracusanis, ed opem auxiliumque afferre* ait: *& eis, qui ex media cæde elapsi perfugerint ad se, & eis, qui metu oppressi, fœdiorem non exilio solum, sed etiam morte servitutem patiantur. Nec eadem nefandam sociorum inultam Romanos passuros. Itaque ii eis, qui ad se perfugerint, tutus in patriam reditus pateret: ac cædis auctores dedantur, & libertas, legesque Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse. si ea non fiant, quicunque in mora sit, bello persecuturos.* Ad ea Epicides, *si qua ad se mandata haberent, responsum eis*, ait, *se daturos fuisse: cum in eorum, ad quos venerint, manu res Syracusana esset, tum revertexentur. Si bello lacessant, ipsa re intellecturos, nequaquam idem esse Syracusas, ac Leontinos oppugnare.* Ita legatis relictis portas clausit. Inde terra, marique simul cœptæ oppugnari Syracusæ, terra ab Hexapylo Mari ab Achradina, cujus murus fluctu alluitur. & quia sicut Leontinos terrore, ac primo impetu ceperant, non diffidebant, vastam, dissectamque spatio urbem parte aliqua se invasuros, omnem apparatum oppugnandarum urbium muris admoverunt. Et habuisset 34 tanto impetu cœpta res fortunam, nisi unus homo Syracusius ea tempestate fuisset. Archimedes is erat, unicus spectator cœli, siderumque, mirabilior tamen inventor, ac machinator

nator bellicorum tormentorum, operumque: quibus ea, quæ hostes ingenti mole agerent, ipse perlevi momento ludificaretur. Murum per inæquales ductum colles, pleraque alta & difficilia aditu, summissa quædam, & quæ planis vallibus adiri possent, ut cuique aptum visum est loco, ita omni genere tormentorum instruxit. Achradinæ murum, qui, ut ante dictum est, mari alluitur ex quinqueremibus Marcellus oppugnabat. ex cæteris navibus sagittarii, funditoresque, & velites etiam, quorum telum inhabile ad remittendum imperitis est, vix quenquam sine vulnere consistere in muro patiebantur. Hi, quia spatio missilibus opus est, procul muro tenebant naues. junctæ aliæ binæ ad quinqueremes, ademtis interioribus remis, ut latus lateri applicaretur: cum exteriore ordine remorum velut naves agerentur: turres contabulatas, machinamentaque alia quatiendis muris portabant. Adversus hunc navalem apparatum, Archimedes variæ magnitudinis tormenta in muris disposuit. in eas, quæ procul erant, naves, saxa ingenti pondere emittebat. propiores levioribus, eoque magis crebris petebat telis. postremo ut sui vulnere intacti tela in hostem ingererent, murum ab imo ad summum crebris cubitalibus fere caveis aperuit: per quæ cava pars sagittis, pars scorpionibus modicis ex occulto petebant hostem. Quæ propius quidem subibant naves, quo interiores ictibus tormentorum essent, in eas tollenone super murum eminente ferrea manu firmæ catenæ illigata, cum injecta proræ esset, gravique libramento plumbi recelleret ad solum, suspensa prora, navim in puppim statuebat dein remissa subito, velut ex muro cadentem navim cum ingenti trepidatione nautarum ita undæ affligebat, ut etiam si recta recideret, aliquantum aquæ acciperet. ita maritima oppugnatio est elusa: omnisque vis est aversa, ut totis viribus terra aggrederentur. sed ea quoque pars eodem omni apparatu tormentorum instructa erat. Hieronis impensis curaque per multos annos, Archimedis unica arte. natura etiam adjuvabat loci: quod saxum, cui imposita muri fundamenta sunt, magna ex parte ita proclive est, ut non solum missa tormento, sed etiam quæ pondere suo provoluta essent. graviter in hostem inciderent. eadem caussa

ad

ad subeundum arduum aditum instabilemque ingressum præbebat. Ita consilio habito, cum omnis conatus ludibrio esset, absistere oppugnatione, atque obsidendo tantum arcere terra marique commeatibus hostem placuit. Interim Marcellus cum tertia fere parte exercitus ad recipiendas urbes profectus, quæ in motu rerum ad Carthaginienses defecerant, Pelorum, atque Herbesum dedentibus ipsis recepit. Megaram vi captam diruit, ac diripuit, ad reliquorum, ac maxime Syracusanorum terrorem.

CAPUT XVI.

Ex occupatis ab Hippocrate, & Epicide Syracusis, facta spe Pœnis repetendæ Siciliæ, Himilco Carthagine cum novis viribus adveniens Agrigentum recipit: spectantes inde ad defectionem Siculos cohibet prospere commissa a Marcello pugna cum Hippocrate, qui ut Himilconi se adjungeret, Syracusis exierat.

PEr idem fere tempus & Himilco, qui ad Pachyni promontorium classem diu tenuerat, ad Heracleam, quam vocant Minoam, quinque & viginti millia peditum, tria equitum, XII. elephantos exposuit. Nequaquam cum tantis copiis ante tenuerat ad Pachynum classem: sed postquam ab Hippocrate occupatæ Syracusæ erant, profectus Carthaginem, adituſque ibi & ab legatis Hippocratis, alterisque Annibalis, qui venisse tempus ajebant Siciliæ per summum decus repetendæ: & ipse haud vanus præsens monitor facile perpulerat, ut, quantæ maxime possent, peditum equitumque copiæ in Siciliam trajicerentur. adveniens Heracleam, intra paucos dies inde Agrigentum recipit: aliarumque civitatum, quæ partis Carthaginiensium erant, adeo accensæ sunt spes ad pellendos Sicilia Romanos, ut postremo etiam qui obsidebantur Syracusis, animos sustulerint. & parte copiarum satis defendi urbem posse rati, ita inter se munera belli partiti sunt: ut Epicide præesset custodiæ urbis, Hippocrates Himilconi conjunctus, bellum adversus consulem Romanum gereret. Cum decem millibus peditum, quingentis equitibus nocte per intermissa custodiis loca profectus, casta circa Acrillas urbem ponebat. Munientibus supervenit Marcellus, ab Agrigento jam occupato, cum frustra eos prævenire hostem festinans, retendisset, rediens: nihil minus ratus, quam illo tempore, ac loco Syracusanum sibi exercitum obviam fore. sed tamen metu Himilconis Pœnorumque,

que, ut quibus nequaquam eis copiis, quas habebat, par esset, quam poterat maxime intentus, atque agmine ad omnes casus
36 composito, ibat. Forte ea cura, quæ erat adversus Pœnos præparata, adversus Siculos usui fuit, Castris ponendis incompositos ac dispersos nactus eos, & plerosque inermes, quod peditum fuit, circumvenit. eques levi certamine inito, cum Hippocrate Acras perfugit. Ea pugna deficientes ab Romanis cum cohibuisset Siculos, Marcellus Syracusas rediit: & post paucos dies Himilco adjuncto Hippocrate ad flumen Anatim, octo ferme inde millia, castra posuit. Sub idem fere tempus & naves longæ quinque & quinquaginta Carthaginiensium cum Bomilcare, classis præfecto, in magnum portum Syracusas ex alto decurrere: & Romana item classis XXX. quinqueremes legionem primam Panormi exposuere: versumque ab Italia bellum. adeo uterque populus in Siciliam intentus fuisse videri poterat. Legionem Romanam, quæ exposita Panormi erat, venientem Syracusas, prædæ haud dubie sibi futuram, Himilco ratus, via decipitur. mediterraneo namque Pœnus itinere duxit: legio maritimis locis classe prosequente ad Appium Claudium Pachynum cum parte copiarum obviam progressum, pervenit. Nec diutius Pœni Syracusis morati sunt & Bomilcar simul parum fidens navibus suis, duplici facile numero classe adventantibus Romanis, simul inutili mora cernens nihil aliud ab suis, quam inopia aggravari socios, velis in altum datis, in Africam transmisit.

CAPUT XVII.

Himilco Murgantiam per proditionem recipit. Enna, cum defectionem, & ipsa ab Romanis agitaret, a L. Pinario præfecto præsidii, trucidatis oppidanis, id quod in tali re videbatur necessarium, retinetur.

ET Himilco secutus nequicquam Marcellum Syracusas, si qua prius, quam majoribus copiis jungeretur, occasio pugnandi esset: postquam ea nulla contigerat, tutumque ad Syracusas & munimento, & viribus hostem tenebat: ne frustra assidendo, spectandoque obsidionem sociorum, tempus tereret, castra inde movit: ut quocumque vocasset defectionis ab Romanis spes, admoveret exercitum: ac præsens suas res foventibus adderet animos. Murgantiam primum, prodito ab ipsis præsidio Romano, recepit: ubi frumenti magna vis, commeatusque omnis generis convecti erant

37 erant a Romanis. Ad hanc defectionem erecti sunt & aliarum civitatum animi: præsidiaque Romana aut pellebantur arcibus, aut prodita per fraudem opprimebantur. Enna in excelso loco ac prærupto undique sita, cum loco inexpugnabilis erat, tum præsidium in arce validum, præfectumque præsidii haud sane opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat, vir acer, & qui plus in eo, ne posset decipi, quam in fide Siculorum, reponeret. & tum intenderant eum ad cavendum omni cura tot auditæ proditiones defectionesque urbium, & clades præsidiorum. itaque nocte, dieque juxta parata, instructaque omnia custodiis, ac vigiliis erant: nec ab armis, aut loco suo miles abscedebat. Quod ubi Ennensium principes jam pacti cum Himilcone de proditione præsidii, animadverterunt, nulli occasioni fraudis Romanum patere, aperte, ac propalam placuerat agendum. *Urbem, arcemque suæ potestatis ajunt debere esse, si liberi in societatem, non servi in custodiam traditi essent Romanis. itaque claves portarum reddi sibi, æquum censent. bonis sociis fidem suam maximum vinculum esse. & ita sibi populum Romanum senatumque gratias habiturum, si volentes, ac non coacti mansissent in amicitia.* Ad ea Romanus, *se in præsidio impositum esse* dicere *ab imperatore suo: claves que portarum, & custodiam arcis ab eo accepisse, quæ nec suo, nec Ennensium arbitrio haberet, sed ejus, qui commisisset. præsidio decedere, apud Romanos capitale esse: & nece liberorum etiam suorum eam parentes anxisse. conjulem Marcellum haud procul esse: ad eum mitterent legatos, cujus juris, atque arbitrii esset. Se vero* negare *illi missuros:* testarique, *si verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis suæ quæsituros.* Tum Pinarius ait illis, *si ad conjulem gravarentur mittere, sibi saltem darent populi consilium: ut sciretur, utrum paucorum ea denuntiata, an universæ civitatis essent.* Consensu in posterum diem 38
concio edicitur. Postquam ab eo colloquio in arcem sese recepit, convocatis militibus, *Credo ego vos audisse, milites*, inquit, *quem admodum præsidia Romana ab Siculis circumventa, & oppressa sint per hos dies. eam vos fraudem, deum primo benignitate, deinde vestra ipsi virtute, dies noctesque perstando ac pervigilando in armis, vitastis. utinam reliquum tempus nec patiendo infanda, nec faciendo, traducere possit. Hæc, occulta fraude, cautio est: quia, quia adhuc minus cuiquam succes-*

sit,

sit, aperte ac propalam claves portarum reposcunt. quas simul tradiderimus, Carthaginiensium exemplo Enna erit: fœdiusque hic trucidabimur, quam Murgantiæ præsidium interfectum est. Noctem unam agre ad consultandum sumsi, qua vos certiores periculi instantis faverem. Orta luce concionem habituri sunt ad crimandum me, concitandumque in vos populum. itaque crastino die aut vestro, aut Ennensium sanguine Enna inundabitur. nec præoccupati periculi: nec occupantes periculi quicquam habebitis. qui prior strinxerit ferrum, ejus victoria erit. Intenti ergo omnes armatique signum expectabitis. ego in concionem ero: & tempus, quoad omnia instructa sint, loquendo. altercandoque trahan. cum toga signum dedero, tum mihi undique clamore sublato, turbam invadite, ac sternite omnia ferro: & cavete, ne quisquam ex iis superfit, a quibus aut vis, aut fraus timeri possit. Vos, Ceres mater, ac Proserpina, precor, cæteri superni, inferique dii, qui hanc urbem, hos sacratos lacus, lucosque colitis, ut ita nobis volentes propitii adsitis, si vitandæ, non inferendæ fraudis caussa hoc consilii capimus. Pluribus vos, milites, hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset. inermes, incautos ad satietatem trucidabitis. Et consulis castra in propinquo sunt, ne quid ab Himilcone, & Carthaginiensibus timeri possit. Ab hac adhortatione dimissi, corpora curant. Postero die alii aliis locis ad obsidenda itinera, claudendosque oppidanis exitus, pars maxima super theatrum, circaque, assueti & ante spectaculis concionum, consistunt. Productus ad populum a magistratibus præfectus Romanus, cum consulis ea de re jus ac potestatem esse, non suam, & pleraque eadem, quæ pridie, prius dixisset; primo fremitum, ac plures reddere claves, dein jam una voce id omnes juberent; cunctantique, ac differenti ferociter minitarentur, nec viderentur ultra vim ultimam dilaturi: tum præfectus toga signum, ut convenerat, dedit. militesque intenti dudum ac parati, alii superne in adversam concionem clamore sublato decurrunt: alii ad exitus theatri conferti obsistunt. Cæduntur Ennenses cavea inclusi: coacervanturque non cæde solum, sed etiam fuga, cum alii super aliorum capita ruerent, atque integri sauciis, vivi mortuis incidentes cumularentur. inde passim discurritur, & urbis captæ modo fugaque, & cædes omnia tenet, nihilo remissiore militum ira, quod jure turbam inermem cædebant, quam si 32

peri-

periculum par & ardor certaminis eos irritaret. Ita Enna aut malo, aut necessario facinore retenta. Marcellus nec factum improbavit, & prædam Ennensium militibus concessit, ratus timore deterritos temperaturos proditionibus præsidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in media Sicilia sitæ, claræque vel ob insignem munimento naturali locum, vel ob sacrata omnia vestigiis raptæ quondam Proserpinæ, prope uno die omnem Siciliam pervasit. & quia cæde infanda rebantur non hominum tantum, sed etiam deorum sedem violatam esse: tum vero qui etiam ante dubii fuerant, defecere ad Pœnos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum sese recepit, cum acciti a proditoribus nequicquam ad Ennam exercitum admovissent. Marcellus retro in Leontinos redit: frumentoque & commeatibus aliis in castra convectis, præsidio modico ibi relicto, ad Syracusas obsidendas venit. inde, Appio Claudio Romam ad consulatum petendum misso, T. Quintium Crispinum in ejus locum classi castrisque præfecit veteribus: ipse hibernacula quinque millia passuum ab Hexapylo (Leontiam vocant locum) communiit, ædificavitque.

CAPUT XVIII.

M. Valerius prætor contra Philippum bellum jam moventem profectus, Oricum ab illo captum recuperat. Rex deinde cum Appolloniam tentaret, ibi nocturno prælio oppressus, cum prope inermi exercitu in Macedoniam fugatur.

HÆc in Sicilia usque ad principium hyemis gesta. Eadem æstate & cum Philippo Rege, quod jam ante suspectum fuerat, motum bellum est. Legati ab Orico ad M. Valerium prætorem venerunt, præsidentem classi, Brundusio, Calabriæque circa litoribus, nuntiantes, Philipum primum Appolloniam tentasse, levibus biremibus CXX. flumine adverso subvectum: deinde, ut ea res tardior spe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admovisse: eamque urbem sitam in plano, neque mœnibus, neque viris, neque armis validam, primo impetu oppressam esse. Hæc nuntiantes, orabant, ut opem ferret, hostemque haud dubium Romanis, terra, aut maritimis viribus arceret, qui ob nullam aliam causam, nisi quod imminerent Italiæ, peterentur. M. Valerius, præsidio loci ejus relicto P. Valerio legato, cum classe instructa parataque, & quot longæ naves militum capere non poterant, in onerarias impositis,

fatis, altera die Oricum pervenit: urbemque eam levi tenente præsidio, quod recedens inde reliquerat Philippus, haud magno certamine recepit. Legati eo ab Apollonia venerunt nuntiantes, in obsidione sese, quod deficere ab Romanis nollent, esse: neque sustinere ultra vim Macedonum posse, nisi præsidium mittatur Romanum. Facturum se quæ vellent pollicitus, mille delectorum militum navibus longis mittit ad ostium fluminis cum præfecto socium Nævio Crispo, viro impigro, & perito militiæ. Is, expositis in terram militibus, navibusque Oricum retro, unde venerat, ad cæteram classem remissis, milites procul a flumine per viam minime ab regiis obsessam duxit: & nocte, ita ut nemo hostium sentiret, urbem est ingressus. Die insequenti quievere, dum præfectus juventutem Apolloniatum, armaque, & urbis vires inspiceret. ubi ea visa inspectaque satis animorum fecere, simulque ab exploratoribus comperit, quanta socordia ac negligentia apud hostes esset: silentio noctis ab urbe sine ullo tumultu egressus, castra hostium adeo neglecta atque aperta intravit, ut satis constaret, prius plus mille hominum vallum intrasse, quam quisquam sentiret: ac si cæde abstinuissent, pervenire ad tabernaculum regium potuisse. Cædes proximorum portæ excitavit hostes. inde tantus terror, pavorque omnes occupavit, ut non modo alius quisquam arma caperet, aut castris pellere hostem conaretur: sed etiam ipse rex, sicut somno excitus erat, prope seminudus fugiens, militi quoque, nedum regi, vix decoro habitu, ad flumen navesque perfugerit eodem & alia turba effusa est. Paullo minus tria millia militum in castris aut capta, aut occisa. plus tamen hostium aliquanto captum, quam cæsum est. Castris direptis, Apolloniatæ catapultas, balistas, tormentaque alia, quæ oppugnandæ urbi comparata erant, ad tuenda mœnia, si quando similis fortuna veniisset, Apolloniam devexere. cætera omnis præda castrorum Romanis concessa est. Hæc cum Oricum essent nuntiata, M. Valerius classem extemplo ad ostium fluminis duxit, ne navibus capesseret fugam rex posset. itaque Philippus neque terrestri, neque navali certamine satis fore parem se fidens, subductis aut incensis navibus, terra Macedoniam petiit, magna ex parte inermi exercitu, spoliatoque. Romana classis cum M. Valerio Orici hibernavit.

CA-

CAPUT XIX.

P. & Cn. Scipiones in ulteriorem Hispaniam ducto exercitu, Pœnos, qui pop. Rom. socios ibi oppugnabant, multis prœliis, magna ubique facta cæde, superant.

41 EOdem anno in Hispania variæ res gestæ. nam prius quam Romani amnem Iberum transirent, ingentes copias Hispanorum Mago & Asdrubal fuderunt. defecissetque ab Romanis ulterior Hispania, ni P. Cornelius raptim traducto exercitu Iberum, dubiis sociorum animis in tempore advenisset. Primo ad castrum Altum (locus est insignis cæde magni Amilcaris) castra Romani habuere. Arx erat munita, & convexerant ante frumentum. tamen quia omnia circa hostium plena erant, agmenque Romanum impune incursatum ab equitibus hostium fuerat, & ad duo millia aut moratorum, aut palantium per agros interfecta: cessere inde Romani per prius pacata loca, & ad montem Victoriæ castra communivere. Eo Cn. Scipio cum omnibus copiis, & Asdrubal, Gisgonis filius, tertius Carthaginiensium dux, cum exercitu justo advenit: contraque castra Romana trans fluvium omnes consedere. P. Scipio cum expeditis clam profectus ad loca circa visenda, haud fefellit hostes: oppressissentque eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepisset. ibi quoque circumsessus, adventu fratris obsidione eximitur. Castulo urbs Hispaniæ valida ac nobilis. & adeo conjuncta societate Pœnis, ut uxor inde Hannibali esset, ad Romanos defecit. Carthaginienses Illiturgim oppugnare adorti, quia præsidium ibi Romanum erat. videbanturque inopia eum locum maxime expugnaturi. Cn. Scipio, ut sociis præsidioque ferret opem, cum legione expedita profectus inter bina castra, cum magna cæde hostium urbem est ingressus. & postero die eruptione æque felici pugnavit. supra duodecim millia hominum cæsa duobus prœliis: plus decem millia capta, cum sex & triginta militaribus signis. ita ab Illiturgi recessum est obsidione. Bigerra inde urbs (socia & hæc Romanorum erat) a Carthaginiensibus oppugnari cœpta est. Eam obsidionem sine certamine adveniens Cn. Scipio solvit. Ad Mundam exinde castra 41
Punica mota & Romani eo confestim secuti sunt. Ibi signis collatis pugnatum per quatuor ferme horas egregieque vincentibus Romanis signum receptui est datum, quod

Cn.

Cn Scipionis femur tragula confixum erat: pavorque circa eum ceperat milites, ne mortiferum esset vulnus. Cæterum haud dubium fuit, quin, nisi ea mora interveniisset, castra eo die Punica capi potuerint. jam enim non milites solum, sed elephanti etiam usque ad vallum acti erant: superque ipso novem & triginta elephanti pilis confixi. Hoc quoque prælio ad duodecim millia hominum dicuntur cæsa: prope tria millia capta, cum signis militaribus septem & quinquaginta. Ad Auringen inde urbem Pœni recessere, & ut territis instaret, secutus Romanus. Ibi iterum Scipio lecticula in aciem illatus confixit. nec dubia victoria fuit: minus tamen dimidio hostium, quam antea, quia pauciores superfuerant, qui pugnarent, occisum. Sed gens nata instaurandis reparandisque bellis, Magone ad conquisitionem militum fratre misso, brevi replevit exercitum: animosque ad tentandum denuo certamen fecit. Alii plerique milites, sicut pro parte toties intra paucos dies victa, eisdem animis, quibus prius, eodemque eventu pugnavere plus octo millia hominum cæsa: haud multo minus quam mille capta. & signa militaria LVIII. & spolia plurima Gallica fuere: annuli aurei, torques, armillæque magnus numerus. duo etiam insignes reguli Gallorum (Mœnicapto, & Civismaro nomina erant) eo prælio ceciderunt. octo elephanti capti, tres occisi. Cum jam res prosperæ in Hispania essent, verecundia Romanos tandem cepit, Saguntum oppidum, quod causa belli esset, quintum jam annum sub hostium potestate esse. itaque id oppidum, vi pulso præsidio Punico, receperunt: cultoribusque antiquis, quos vis reliquerat belli, restituerunt. & Turdetanos, qui contraxerant eis cum Carthaginiensibus bellum, in potestatem redactos sub corona vendiderunt, urbemque eorum delevere.

CA-

CAPUT XX.

Romæ creantur novi Cos. Q. Fabius Maximus, proximi Cos. filius, & T. Sempronius Gracchus iterum: cum ab his Senatus de bello consultus esset, provinciæ atque exercitus dividuntur: idem Cos. antequam ab Urbe contra Hannibalem moveant, prodigia procurant.

43 HÆc in Hispania, Q. Fabio, M. Claudio consulibus, gesta. Romæ cum tribuni plebis novi magistratum iniissent, extemplo censoribus P. Furio. & M. Atilio a L. Metello tribuno plebis dies dicta ad populum est. quæstorem eum proximo anno ademto equo tribu moverant, atque ærarium fecerant, propter conjurationem deferendæ Italiæ ad Cannas factam. sed novem tribunorum auxilio vetiti caussam in magistratu dicere, dimissique fuerant. Ne lustrum perficerent, mors prohibuit P. Furii: M. Atilius magistratu se abdicavit. Consularia comitia habita a Q. Fabio Maximo consule. creati consules ambo absentes, Q. Fabius Maximus, consulis filius, & T. Sempronius Gracchus iterum. Prætores fiunt M. Atilius, & qui tum ædiles curules erant, P. Sempronius Tuditanus, & Cn. Fulvius Centumalus, & M. Æmilius Lepidus. Ludos scenicos per quatriduum eo anno primum factos ab curulibus ædilibus, memoriæ proditur. Ædilis Tuditanus, hic erat, qui ad Cannas, pavore aliis in tanta clade torpentibus, per medios hostes erupit. Comitiis perfectis ab Q. Fabio consule designati consules Romam accersiti magistratum inierunt: senatumque de bello ac provinciis suis, prætorumque & de exercitibus, quibus quique præessent, consuluerunt. Itaque provinciæ atque exercitus divisi. Bellum undecunque cum Hannibale consulibus mandatum, & exercitus unus, quem ipse Sempronius habuerat, alter, quem Fabius consul. eæ binæ erant legiones. M. Æmilius prætor, cujus peregrina sors erat, jurisdictione Atilio collegæ, prætori urbano, mandata, ut Luceriam provinciam haberet, legionesque duas, quibus Q. Fabius, qui tum consul erat, prætor præfuerat. prætori Sempronio provincia Ariminum, Cn. Fulvio Suessula, cum binis item legionibus evenerunt, ut Fulvius urbanas legiones duceret, Tuditanus a M. Pomponio acciperet. Prorogata imperia provinciæque, M. Claudio Sicilia, finibus eis, quibus regnum Hieronis fuisset, Lentulo pro prætore provincia vetus: T.

Otа-

T. Otacilio classis, exercitus nulli additi novi: M. Valerio Græcia Macedoniaque, cum legione, & classe, quam haberet: Q. Mutio cum vetere exercitu (duæ autem legiones erant) Sardinia: C. Terentio cum legione una, cui jamdiu præerat, Picenum. Scribi præterea duæ legiones urbanæ jussæ, & viginti millia sociorum. His ducibus, his copiis adversus multa simul aut mota, aut suspecta bella munierunt Romanum imperium. Consules, duabus urbanis legionibus scriptis, supplementoque in alias lecto, prius quam ab urbe moverent, prodigia procurarunt, quæ nuntiata erant Murus, ac portæ tactæ: & Ariciæ etiam Jovis ædes de Cælo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum, auriumque credita pro veris. Navium longarum species in flumine Tarracinæ, quæ nullæ erant, visæ. Et Jovis Vicilini templo, quod in Cossano agro est, arma concrepuisse: & flumen Amiterni cruentum fluxisse.

CAPUT XXI.

Altero Cos. Sempronio in Lucanos profecto, Fabius in Apuliam pergit: ad eum Arpis transfugiens Altinus, qui antea defectionis ad Hannibalem ibi auctor fuerat, ut dubiæ adhuc fidei, in custodiam traditur: re Arpis cognita, ejus conjux, & liberi ab Hannibale vivi comburuntur.

His procuratis ex decreto pontificum, profecti consules, Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Suessulam in castra venit. cum obviam filius progrederetur, lictoresque verecundia majestatis ejus taciti anteirent, non summoventes patrem, præter undecim fasces equo prævectus senex, ut consul, animadvertere proximum lictorem jussit, & is ut descenderet ex equo, inclamavit: tum demum desiliens, *experiri*, inquit, *volui fili, satin' scires consulem te esse*. In ea castra Cassius Altinus Arpinus clam nocte cum tribus servis venit, promittens, si sibi præmio foret, se Arpos proditurum esse. Cum eam tunc rem ad consilium retulisset Fabius, Altinus *pro transfuga verberandus, necandusque videri, ancipitis animi, communis hostis: qui post Cannensem cladem, tam-*

quam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Hannibalem defecisset, traxisseque ad defectionem Arpos: tum, postquam res Romana, contra spem votaque ejus, velut resurgeret, turpius videatur novam referre proditionem: ut proditio pro septemvirali judicio esset, semperque aliud sentiret, infidus socius, vanus hostis, ad Faleriorum, Pyrrhive proditorem, tertium transfugis documentum esset.

Contra ea consulis pater Fabius, *temporum oblitos homines in medio ardore belli, tanquam in pace libera de quoque arbitrari, & agere,* ajebat: *cum illud potius agendum, atque eis cogitandum sit, si quo modo fieri possit ne qui socii a populo Romano desciscant, & non vocitent. documentum autem dant statui oportere, si quis respiciat, & antiquam societatem respiciat. quod si abire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat, cui dubium esse, quin brevi deserta ab sociis Romana res, fœderibus Punicis omnia in Italia juncta visura sit? Se tamen non eum esse, qui Altino fidei quicquam censeat habendum, sed mediam consecutum consilii viam. neque eum pro hoste, neque pro socio in præsentia habitum, libera custodia haud procul a castris placere in aliqua fida civitate servari per belli tempus. peractum bello, tum consultandum, utrum defectio prior plus merita sit pœnæ, an hic reditus veniæ.* Fabio assensum est. catenisque ligatus traditus & ipse, & comites: & auri satis magnum pondus, quod secum tum attulerat, ei servari jussum. Calibus eum interdiu solutum custodes sequebantur, nocte clausum asservabant. Arpis domi primum desiderari, quærique est cœptus; dein fama per totam urbem vulgata, tumultum pro principe amisso fecit: metuque rerum novarum, exemplo nuntii ad Hannibalem missi. Quibus nequaquam offensus Pœnus; quia & ipsum, ut ambiguæ fidei virum, suspectum jam pridem habebat, & causam nactus erat tam ditis hominis bona possidendi, vendendique. cæterum ut iræ magis, quam avaritiæ datum crederent homines, crudelitati quoque gravitatem addidit: conjugemque ejus ac liberos, in castra accitos, quæstione prius habita, primum de fuga, deinde quantum auri argentique domi relictum esset: satis cognitis omnibus, vivos combussit.

CAPUT XXII.

Arpi per Fabium consulem Romanis sine clade restituuntur.

FAbius ab Suessula profectus, Arpos primum instituit oppugnare. ubi cum a mille fere passibus castra po- 46

posuisset, contemplatus ex propinquo situm urbis, mœniaque, quæ pars tutissima mœnibus erat, qua maxime neglectam custodia vidit, ea potissimum aggredi statuit. Comparatis omnibus, quæ ad urbes oppugnandas usui sunt, centurionum robora ex toto exercitu delegit, tribunosque viros fortes eis præfecit: & milites sexcentos, quantum satis visum est, attribuit; eosque, ubi quartæ vigiliæ signum cecinisset, ad eum locum scalas jussit ferre. Porta ibi humilis & angusta erat, via infrequenti per desertam partem urbis. eam portam scalis prius transgressos, ad murum pergere, & ex interiore parte claustra refringere ubet: & tenentes partem urbis cornu signum dare, ut cæteræ copiæ admoverentur, parata omnia, atque instructa sese habituram. Ea impigre facta. & quod impedimentum agentibus fore videbatur, id maxime ad fallendum juvit. imber a nocte media coortus, custodes vigilesque dilapsos e stationibus fugere in tecta coegit, sonituque primo largioris procellæ strepitum demolientium portam exaudiri prohibuit: lentior deinde æqualiorque accidens auribus, magnam partem hominum sopivit. Posteaquam portam tenuerunt. cornicines in via paribus intervallis dispositos canere jubent, ut consulem excirent. Id ubi factum ex composito est, signa efferri consul jubet: ac paullo ante lucem per effractam portam urbem ingreditur. Tum demum 47
hostes excitati sunt, jam & imbre conquiescente, & propinqua luce. Præsidium in urbe erat Hannibalis quinque millia ferme armatorum: & ipsi Arpini tria millia hominum armabant. eos primos Pœni, ne quid ab tergo fraudis esset, hosti oppositerunt. Pugnatum primo in tenebris, angustisque viis est; cum Romani non vias tantum, sed tecta etiam proxima portæ occupassent, ne peti superne ac vulnerari possent. Cogniti inter se quidam Arpinique, & Romani: atque inde colloquia cœpta fieri: percunctantibus Romanis, quid sibi vellent Arpini: quam ob noxam Romanorum, quod ob meritum Pœnorum, pro alienigenis ac barbaris Italici adversus vereres socios Romanos bellum gererent? & vectigalem ac stipendiariam Italiam Africæ facerent? Arpinis purgantibus, ignaros omnium se venum a principibus datos, pene captos oppressosque a paucis esse: initio orto plures cum pluribus colloqui. postremo prætor Arpinus ab

suis ad consulem deductus, fideque data inter signa aciesque, Arpini repente pro Romanis adversus Carthaginienses arma verterunt. Hispani quoque paullo minus mille hominum, nihil præterea cum consule pacti, quam ut sine fraude Punicum emitteretur præsidium, ad consulem transtulerunt signa. Carthaginiensibus portæ patefactæ, emissique cum fide incolumes ad Hannibalem, Salapiam venerunt. Arpi sine clade ullius, præterquam unius, veteris proditoris, novi perfugæ, restituti Romanis Hispanis duplicia cibaria dari jussa, operaque eorum forti ac fideli persæpe Resp. usa est.

CAPUT XXIII.

Ad Cn. Fulvium prætorem ad Suessulam aliquot Campani equites transfugiunt: ab altero prætore Sempronio Aternum expugnatur. Romæ fœdum incendium exoritur.

CUm consulum alter in Apulia, alter in Lucanis esset, equites CXII. nobiles Campani, per speciem prædandi ex hostium agro, permissu magistratuum ab Capua profecti, ad castra Romana, quæ super Suessulam erant, venerunt. Stationi militum, qui essent, dixerunt, colloqui se cum prætore velle. Cn. Fulvius castris præerat, cui ubi nuntiatum est, X. ex eo numero jussis inermibus deduci ad se, ubi quæ postularent audivit: (nihil autem aliud petebant, quam ut Capua recepta, bona sibi restituerentur) in fidem omnes accepti. Et ab altero prætore Sempronio Tuditano oppidum Aternum expugnatum amplius septem millia hominum capta, & æris, argentique signati aliquantum. Romæ fœdum incendium per duas noctes ac diem unum tenuit. solo æquata omnia inter Salinas ac portam Carmentalem cum Æquimælio, Jugarioque vico: in templis Fortunæ ac Matris Matutæ, & Spei extra portam, late vagatus ignis sacra, profanaque multa absumsit.

CAPUT XXIV.

Syphax rex Numidarum in amicitiam Romanorum ascitus, atque rationem pedestris belli ab iis edoctus, cum Carthaginiensibus prospere congreditur: victus deinde a Masanissa, pro Carthaginiensibus pugnante, in Mauritios refugit.

EOdem anno P. & Cn. Cornelii, cum in Hispania res prosperæ essent, multosque & veteres reciperent socios, & novos adjicerent, in Africam quoque spem extenderunt. Syphax erat Rex Numidarum, subito Carthaginiensibus hostis factus. ad eum cen-

centuriones tres legatos miserunt, qui cum eo amicitiam societatemque facerent, & pollicerentur, si perseveraret urgere bello Carthaginienses, gratam eam rem fore senatui populoque Romano: & adnixuros, ut in tempore, & bene cumulatam gratiam referant. Grata ea legatio barbaro fuit. colloquiumque cum legatis de ratione belli gerendi, ut veterum militum verba audivit, quam multarum rerum ipse ignarus esset, ex comparatione tam ordinatæ disciplinæ animadvertit. Tum primum, ut pro bonis ac fidelibus sociis facerent, oravit: *ut duo legationem referrent ad imperatores suos: unus apud se magister rei militaris remaneret rudem ad pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tantum habilem. Ita jam inde a principiis gentis majores suos bella gessisse, ita se a pueris insuetos. sed habere hostem pedestri fidentem marte, cui se æquari robore virium velit. & sibi pedites comparandos esse: & ad id multitudine hominum regnum abundare: sed armandi, ordinandique, & instruendi eos artem ignorare. omnis, velut forte congregata, turba, sua inscia, ac temeraria esse.* Facturos se in præsentia quod vellet, legati responderunt, fide accepta, ut remitteret extemplo eum, si imperatores sui non comprobassent factum. Q. Statorio nomen fuit, qui apud regem remansit. Cum duobus Romanis relata, Numidasque legatos in Hispaniam missit ad accipiendam fidem ab imperatoribus Romanis. iisdem mandavit, ut protinus Numidas, qui intra portas, seu præsidia Carthaginiensium auxiliares essent, ad transitionem perlicerent. Et Statorius ex multa juventute regi pedites conscripsit: ordinatosque proxime morem Romanum instruendo, & decurrendo signa sequi, & servare ordines docuit: & operi, aliisque institutis militaribus ita assuefecit, ut brevi rex non equiti magis fideret, quam pediti, collatisque æquo campo signis, justo prælio Carthaginiensem hostem superaret. Romanis quoque in Hispania legatorum regis adventus magno emolumento fuit. namque ad famam eorum transitiones crebræ ab Numidis cœptæ fieri. Ita cum Syphace Romanis juncta amicitia est. Quod ubi Carthaginienses acceperunt, extemplo ad Galam in parte altera Numidiæ (Massylia ea gens vocatur) regnantem legatos mittunt filium Gala 45
Massanissam habebat, XVII. annos natum. & cæterum juvenem ea indole. ut jam tum appareret, ejus regnum

gnum opulentius, quam quod accepisset, facturum. Legati, quoniam Syphax se Romanis junxisset, ut potentior societate eorum adversus reges, populosque Africæ esset, docent, melius fore Galæ quoque Carthaginiensibus jungi quam primum, antequam Syphax in Hispaniam, aut Romani in Africam transeant; opprimi Syphacem, nihil dum præter nomen ex fœdere Romano habentem, posse. Facile persuasum Galæ, filio, deposcente id bellum, ut exercitum mitteret. Qui Carthaginiensium legionibus conjunctis, magno prælio Syphacem devicit. XXX. millia eo prælio hominum cæsa dicuntur. Syphax cum paucis equitibus in Mauros ex acie Numidas (extremi prope Oceanum adversus Gades colunt) refugit. affluentibusque ad famam ejus undique barbaris, ingentes brevi copias armavit. cum quibus antequam in Hispaniam angusto diremtam freto trajiceret, Massanisa cum victore exercitu advenit. isque ibi cum Syphace, ingenti gloria, per se sine ullis Carthaginiensium opibus gessit bellum. in Hispania nihil memorabile gestum, præterquam quod Celtiberum juventutem eadem mercede, quæ pacta cum Carthaginiensibus erat, imperatores Romani ad se perduxerunt. & nobilissimos Hispanos supra CCC. inde in Italiam ad ad solicitandos populares, qui inter auxilia Hannibalis erant, miserunt. Id modo ejus anni in Hispania ad memoriam insigne est, quod mercenarium militem in castris neminem, antequam tum Celtiberos, Romani habuerunt.

L.

L. FLORI

DECADIS TERTIÆ

LIBRI QUINTI

EPITOME.

P. Cornelius Scipio, postea P. Africanus, ante legitimos annos ædilis factus est. Annibal urbem Tarentum præter arcem per Tarentinos juvenes, qui se nocturnum venatum ire simulaverant, cepit. Ludi Apollinares ex Martii carminibus, quibus Cannensis clades prædicta fuerat, instituti sunt. A Q. Fulvio, & Ap. Claudio Coss. adversus Annonem Pœnorum ducem prospere pugnatum est. T. Sempronius Gracchus proconsul ab hospite suo Lucano in insidias ductus, a Magone interemtus est. Centenius Penula, qui centurio militaverat, cum petisset a senatu ut sibi exercitus daretur, pollicitusque esset, si hoc impetrasset, de Hannibale victoriam: octo mill. acceptis militum dux factus, conflixit acie cum Hannibale: qui cum exercitu eum cecidit. Cn. Fulvius prætor male adversus Hannibalem pugnavit: in quo prælio hominum sexdecim millia cecidérunt: ipse cum equitibus CC. effugit. Capua obsessa est a Q. Fulvio, & ab Ap. Claudio Coss. Cl. Marcellus Syracusas expugnavit anno tertio: & ingressem se virum gessit. in eo tumultu urbis capta Archimedes intentus formis, quas in pulvere describerat, interfectus est. P. & Cn. Scipiones in Hispania tot tantarumque rerum feliciter gestarum tristem exitum tulerunt, prope cum iotis exercitibus cæsi anno octavo quam in Hispaniam iverant: amissaque ejus provinciæ possessio foret, nisi L. Martii equitis Rom. virtute & industria contractis exercituum reliquiis, ejusdem hortatu bina castra hostium expugnata essent. ad XXXVII. millia cæsa: ex mille octingentis præda ingens capta. dux Martius appellatus est.

DECADIS TERTIÆ

LIBER QUINTUS.

CAPUT I.

In Salentinis urbes ignobiles ad Hannibalem deficiunt: in Bruttiis temeritate L. Pomponii Vejentani præfecti sociorum clades accipitur: cum in Urbem externæ religiones & sacrificulis, & vatibus invectæ essent, per senatusconsultum amoventur.

1 DUm hæc in Africa, atque in Hispania geruntur, Hannibal in agro Tarentino æstatem consumsit, spe per prōditionem urbis Tarentinorum potiundæ. ipsorum interim Salentinorum ignobiles urbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Bruttiis ex XII. populis, qui anno priore ad Pœnos desciverant, Consentini, & Thurini in fidem populi Romani rediērunt. & plures rediissent, ni L. Pomponius Vejetanus, præfectus socium, prosperis aliquot populationibus in agro Bruttio justi ducis speciem nactus, tumultuario exercitu coacto cum Annone conflixisset. Magna ibi vis hominum, sed inconditæ turbæ agrestium servorumque cæsa, aut capta est. minimumque jacturæ fuit, quod præfectus inter cæteros est captus, & tum temerariæ pugnæ auctor, & ante publicanus, omnibus malis artibus & reipublicæ, & societatibus infidus, damnosusque. Sempronius consul in Lucanis multa prælia parva, haud ulla digna memoria fecit: & ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnavit. Quo diutius trahebatur bellum, & variabant secundæ adversæque res non fortunam magis, quam animos hominum, tanta religio, & ea magna ex parte externa, civitatem incessit, ut aut homines, aut dii repente alii viderentur facti. nec jam in secreto modo, atque intra parietes, ac postes contemnebantur Romani ritus, sed in publico etiam, ac foro, Capitolioque mulierum turba erat nec sacrificantium, nec precantium deos patrio more. Sacrificuli ac vates cepērant hominum mentes, quo-

quorum numerum auxit rustica plebs, ex incultis diutino bello, infestisque agris egestate, & metu in urbem compulsa, & quæstus ex alieno errore facilis, quem, velut ex concessæ artis usu, exercebant. Primo secretæ bonorum indignationes exaudiebantur, deinde ad patres etiam, & ad publicam querimoniam excessit res. Incusati graviter ab senatu ædiles, triumvirique capitales, quod non prohiberent, cum emovere eam multitudinem e foro, ac disjicere apparatus sacrorum conati essent, haud procul abfuit, quin violarentur. Ubi potentius jam esse id malum apparuit, quam ut minores per magistratus sedaretur, M. Atilio, prætori urbano, negotium ab senatu datum est, ut & his religionibus populum liberaret. Is & in concione senatus consultum recitavit, & edixit, *ut quicunque libros vaticinos, precationesve, aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes, literasque ad se ante Kalendas Apriles deferret, neu quis in publico, sacrove loco novo, aut externo ritu sacrificaret.* Et aliquot publici sacerdotes mortui eo anno sunt: L. Cornelius Lentulus, pontifex maximus, & C. Papirius C. F. Maso pontifex, & P. Furius Philus augur, & C. Papirius L. F. Maso decemvir sacrorum, in Lentuli locum M. Cornelius Cethegus, in Papirii Cn. Servilius Cæpio, pontifices suffecti sunt. augur creatus L. Quintius Flaminius, decemvir sacrorum L. Cornelius Lentulus.

CAPUT II.

Habitis comitiis per dictatorem C. Claudium Centhonem, creantur COSS Q. Fulvius Flaccus, & Ap. Claudius Pulcher: P. Cornelius Scipio, postea Africanus, ante tempus Ædilis fit: Ludi Romani, & plebeii habentur: facta provinciarum sortione, bellum contra Hannibalem consulibus decernitur.

COmitiorum consulare rium jam appetebat tempus: sed quia consules a bello intentos vocare non placebat, T. Sempronius consul comitiorum caussa dictatorem dixit C. Claudium Centhonem. ab eo magister equitum est dictus Q. Fulvius Flaccus. Dictator primo comitiali die creavit consules Q. Fulvium Flaccum magistrum equitum, & Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia provincia in prætura fuerat. Tum prætores creati Cn. Fulvius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Junius Silanus, P. Cornelius Sulla. Comitiis perfectis, dictator magistratu abiit. Ædilis curulis fuit eo anno cum

M. Cornelio Cethego P. Cornelius Scipio, cui post Africanus fuit cognomen. Huic petenti ædilitatem, cum obsisterent tribuni plebis, negantes, rationem ejus habendam esse, quod nondum ad petendum legitima ætas esset, *si me*, inquit, *omnes Quirites ædilem facere volunt, satis annorum habeo:* Tanto inde favore ad suffragium ferendum in tribus discursum est, ut tribuni repente incœpto destiterint. Ædilitia largitio hæc fuit. Ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice facti, & diem unum instaurati, & congii olei in vicos singulos dati. L. Villius Tappulus, & M. Fundanius Fundulus, ædiles plebeii, aliquot matronas apud populum probri accusarunt: quasdam
U.C. ex eis damnatas in exilium
538 egerunt. Ludi Plebei per biduum instaurati: & jovis epulum fuit ludorum
3 caussa. Q. Fulvius Flaccus tertium, Ap. Claudius consulatum ineunt. Et prætores provincias sortiti sunt. P. Cornelius Sulla urbanam, & peregrinam, quæ duorum ante sors fuerat, Cn. Fulvius Flaccus Apuliam. C. Claudius Nero Sueſſulam. M. Junius Silanus Tuscos. Consulibus bellum cum Hannibale, & binæ legiones decretæ: alter a Q. Fabio, superioris anni consule, alter a Fulvio Centumalo acciperet. Prætorum, Fulvii Flacci, quæ Luceriæ sub Æmilio prætore; Neronis Claudii, quæ in Piceno sub C. Terentio fuissent, legiones essent. supplementum in eas quisque scriberet sibi. M. Junio in Tuscos legiones urbanæ prioris anni datæ. T. Sempronio Graccho, & P. Sempronio Tuditano imperium, provinciæque, Lucani, & Galliæ cum suis exercitibus prorogatæ: item P. Lentulo, qua vetus provincia in Sicilia esset, M. Marcello Syracusæ, & qua Hieronis regnum fuisset, T. Otacilio classis, Græcia M. Valerio, Sardinia Q. Mutio Scævolæ. Hispaniæ P. & Cn. Corneliis. Ad veteres exercitus duæ urbanæ legiones a consulibus scriptæ, summaque trium & viginti legionum eo anno effecta est.

CAPUT III.

In annis exitus fraudis simul, & audaciæ M. Postumii Pyrgensis publicani.

DElectum consulum M. Postumii Pyrgensis cum magno prope motu rerum factum impediit. Publicanus erat Postumius, qui multis annis parem fraude avaritiaque neminem in civitate habuerat, præter L. Pomponium Vejentanum, quem populantem temere agros in Lucanis,

canis, ductu Annonis priore anno ceperant Carthaginienses. Hi, quia publicum periculum erat a vi tempestatis in iis, quæ portarentur ad exercitus, & ementiti erant facta naufragia, & ea ipsa, quæ vera renuntiaverant, fraude ipsorum facta erant, non casu: in veteres quassatasque naves paucis, & parvi pretii rebus impositis, cum mersissent eas in alto, exceptis in præparatas scaphas nautis, multiplices fuisse merces ementiebantur. Ea fraus indicata M. Atilio prætori priore anno fuerat, ac per eum ad senatum delata. nec tamen ullo senatus consulto notata, quia patres ordinem publicanorum in tali tempore offensum nolebant. populus severior vindex fraudis erat. excitatique tandem duo tribuni plebis, Sp. & L. Carvilii, cum rem invisam infamemque cernerent, ducentum millium æris multam M. Postumio dixerunt: * cujus certandæ cum dies advenisset, conciliumque tam frequens plebis adesset, ut multitudinem area Capitolii vix caperet: perorata caussa, spes una videbatur esse, si C. Serviiius Casca tribunus plebis, qui propinquus cognatusque Postumio erat, prius quam ad suffragium tribus vocarentur, intercessisset. * Testu-

* al cui.

* al Testibus.

lis datis, tribuni populum summoverunt: Sitellaque lata est, ut sortirentur, ubi Latini suffragium ferrent. Interim publicani Cascæ instare, ut concilio diem eximeret. populus reclamare. & forte in cornu primus sedebat Casca, cui simul metus, pudorque animum versabat. Cum in eo parum præsidii esset, turbandæ rei caussa publicani per vacuum vi summo occupato loco, in eos irruperunt, jurgantes simul cum populo, tribunisque. Nec procul dimicatione res erat, cum Fulvius consul tribunis, *Nonne videtis*, inquit, *vos in ordinem coactos esse? & rem ad seditionem spectare, ni propere dimittitis plebis concilium?* Plebe dimissa, senatus vocatur: & consules referunt de concilio plebis turbato vi atque audacia publicanorum. *Marcum Furium Camillum, cujus exilium ruina urbis secuta fuerit, damnari se ab ingratis civibus passum esse. Decemviros ante eum, quorum legibus ad eam diem viverent, multos postea principes civitatis judicium de se populi passos. Postumium Pyrgensem suffragium populo per vim extorsisse, concilium plebis sustulisse, tribunos in ordinem coegisse, contra populum Romanum aciem introduxisse, locum occupasse, ut tribunos a plebe intercluderet,*

4.

tribus in suffragium vocari prohiberet. nihil aliud a cæde ac dimicatione continuisse homines, nisi patientiam magistratuum; quod cessissent in præsentia furori atque audaciæ paucorum, vincique se, ac populum Romanum passi sint; & comitia, quæ reus vi, atque armis prohibiturus erat, ne caussa quærentibus dimicationem daretur, voluntate ipsius sustulerint. Hæc cum ab optimo quoque pro atrocitate rei acta essent, vimque eam contra rempublicam pernicioso exemplo factam senatus decerneret: confestim Carvilii Tr. pl. omissa multæ certatione, rei capitalis diem Postumio dixerunt: ac, ni vades daret, prehendi a viatore, atque in carcerem duci jusserunt. Postumius vadibus datis, non affuit. Tribuni pleb. plebem rogarunt, plebesque scivit: Si M. Postumius ante Kal. Majas non prodisset, citatusque eo die non respondisset, neque excusatus esset, videri eum in exilio esse, bonaque ejus venire, ipsi aqua, & igni placere interdici. Singulis deinde eorum, qui turbæ ac tumultus concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere, ac vades poscere cœperunt. primo non dantes, deinde etiam eos, qui dare possent, in carcerem conjiciebant: cujus rei periculum vitantes plerique in exilium abierunt. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem audacia protegens, exitum habuit.

CAPUT IV.

Pontifex Maximus creatur P. Licinius Crassus, petentibus simul & senioribus & honoratioribus: propter inopiam juvenum in Urbe, delectus per agros a Coss. habetur.

COmitia inde pontifici maximo creando sunt habita. Ea comitia novus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierunt, Q. Fulvius Flaccus, consul, qui & ante bis consul, & censor fuerat, & T. Manlius Torquatus, & ipse duobus consulatibus, & censura insignis: & P. Licinius Crassus, qui ædilitatem curulem petiturus erat. Hic senes, honoratosque juvenis in eo certamine devicit. Ante hunc intra centum annos & viginti nemo, præter P. Cornelium Scapulam, pontifex maximus is creatus fuerat, qui sella curuli non sedisset. Consules cum ægre delectum conficerent, quod inopia juniorum non facile in utrunque, ut & novæ urbanæ legiones, & supplementum veteribus scriberetur, sufficiebat; senatus absistere eos incepto vetuit: & triumviros binos creari jussit: alteros, qui citra, alte-

alteros, qui ultra quinquagesimum lapidem in plateis forisque, & in conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent: & si qui roboris satis ad ferenda arma habere viderentur, etiam si nondum militari ætate essent, militres facerent. Tribuni plebis, si iis videretur, ad populum ferrent, ut qui minores septem & decem annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia procederent, ac si septem & decem annorum, aut majores, milites facti essent. Ex hoc senatus consulto creati triumviri bini conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt.

CAPUT V.

Legati militum, qui reliqui ex Cannensi fuga in Siciliam relegati fuerant, Marcellum adeunt, ignominiæ finem precantes: ab ipso consultus per literas senatus, parum æquum postulatis responsum reddit.

EOdem tempore ex Sicilia literæ M. Marcelli de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in senatu recitatæ sunt. Cannensis reliquiæ cladis is exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut ante dictum est, ne ante Punici belli finem in Italiam reportaretur. Hi, permissu Lentuli, primores equitum centurionumque, & robora ex legionibus peditum, legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt. e quibus unus, postquam dicendi facta, *Conjugem*, inquit, *te, M. Marcelle, in Italiam adiissemus, cum primum de nobis, etsi non unquam, certe tristè senatus consultum factum est, nisi hoc speraissemus, in provinciam nos morte regum turbatam ad grave bellum adversus Siculos, simul Pœnosque muti, & sanguine nostro vulneribusque magistratibus satisfacturos esse: sicut patrum memoria, qui capti a Pyrrho ad Heracleam erant, adversus Pyrrhum ipsum pugnantes satisfecerunt. quanquam quod ob meritum nostrum succensu stis patres conscripti nobis, aut succensetis? Ambos mihi consules, & universum senatum intueri videor, cum te, M. Marcelle, intueor: quem si ad Cannas Consulem habuissemus, melior & reipublicæ & nostra fortuna esset. Sine quæso, prius quam de conditione nostra queror, noxam, cujus arguimur, nos purgare. Si non deûm ira, nec fato, cujus lege immobilis rerum humanarum ordo seritur, sed culpa perimus ad Cannas, cujus tandem ea culpa fuit? militum? an imperatorum? Equidem miles nihil unquam dicam de imperatore eo, cui præsertim gratias sciam ab senatu actas, quod non desperaverit de republica, cui post fugam actam sit per omnes*

nes annos prorogatum imperium. Cæteros item ex reliquis cladis ejus, quos tribunos militum habuimus, honores petere, & gerere, & provincias obtinere, audivimus. An vobis vestrisque liberis ignoscitis facile patres conscripti? in hac vilia capita parcitis, & consuli, primoribusque aliis civitatis fugere, cum spes alia nulla esset, turpe non fuit? milites utique morituros in aciem misistis? Ad Alliam prope omnis exercitus fugit: ad Furcas Caudinas ne expertus quidem certamen, arma tradidit hosti, (ut alias pudendas clades exercituum taceam,) tamen tantum abfuit ab eo, ut ulla ignominia iis exercitibus quæreretur, ut & urbs Roma per eum exercitum, qui ab Allia Veios transfugerat, recuperaretur: & Caudinæ legiones, quæ sine armis redierant Romam, armatæ remissæ in Samnium, eundem illum hostem sub jugum misserint, qui ac sua ignominia lætatus fuerat. Cannensem vero quisquam exercitum fugæ, aut pavoris insimulare potest? ubi plus quinquaginta millia hominum ceciderunt? unde consul cum equitibus quinquaginta fugit? unde nemo supersit, nisi quem hostis cædendo fessus reliquit? Cum captivis redemtio negabatur, nos vulgo homines laudabant, quod reipublicæ nos servassemus: quod ad consulem Venusiam redissemus, & speciem justi exercitus fecissemus. Nunc deteriore conditione sumus, quam apud patres nostros fuerant captivi. quippe illis arma tantum, atque ordo militandi, locusque, in quo tenderent, in castris est mutatus: quæ tamen semel navata reipublicæ opera, & uno felici prælio recuperarunt. nemo eorum relegatus in exilium est: nemini spes emerendi stipendia ademta. hostis denique est datus, cum quo dimicantes aut vitam semel, aut ignominiam finirent. Nos, quibus, nisi quod commisimus, ut quisquam ex Cannensi pugna miles Romanus supersset, nihil objici potest, non solum a patria procul, Italiaque, sed ab hoste etiam relegati sumus, ubi senescamus in exilio, ne qua spes, ne qua occasio abolendæ ignominiæ, ne qua denique bene moriendi sit. Neque ignominiæ finem, nec virtutis præmium petituri, modo experiri animum, & virtutem exercere liceat. laborem & periculum petimus: ut virorum, ut militum officio fungamur. Bellum in Sicilia jam alterum annum ingenti dimicatione geritur. Urbes aliæ Pœnus, aliæ Romanus expugnat: peditum, & equitum acies concurrunt. ad Syracusas terra marique res geritur. clamorem pugnantium, crepitumque armo-

morum exaudimus resides ipsi, ac segnes, tanquam nec manus, nec arma habeamus. Servorum legionibus T. Sempronius consul toties jam cum hoste signis collatis pugnavit. operæ pretium habent, libertatem, civitatemque, pro servis saltem ad hoc bellum emtis nobis simul congredi cum hoste liceat, & pugnando quærere libertatem. Vis tu mari, vis terra, vis acie, vis urbibus oppugnandis experiri virtutem? asperrima quæque ad laborem, periculumque deposcimus, ut quod ad Cannas faciendum fuit, quam primum fiat: quoniam quicquid postea viximus, id omne destinatum ignominiæ est. Sub hæc dicta ad genua Marcellus id nec juris, nec potestatis suæ esse dixit, senatui scripturum se. omniaque de sententia patrum facturum esse. Hæ literæ ad novos consules allatæ, ac per eos in senatu recitatæ sunt. consultusque de his literis ita decrevit senatus, militibus, qui ad Cannas commilitones suos pugnantes deseruissent, senatui nihil videri Reip committendam esse. si M. Claudio proconsuli aliter videretur, faceret quod e Rep. fideque sua duceret, dum ne quis eorum munere vacaret, neu dono militari virtutis ergo donaretur, neu in Italiam reportaretur, donec hostis intra Italiam esset.

CAPUT VI.

Creantur in Urbe aliquot extraordinarii magistratus: prodigia, expiantur.

COmitia deinde a prætore urbano de senatus sententia, plebisque scito sunt habita, quibus creati sunt quinqueviri muris turribusque reficiendis, & triumviri bini, uni sacris conquirendis, donisque persignandis, alteri reficiendis ædibus Fortunæ, & Matris Matutæ intra portam Carmentalem, sed & Spei extra portam, quæ priore anno incendio consumtæ fuerant. Tempestates fœdæ fuere. In Albano monte biduum continenter lapidibus pluvit. Tacta de cœlo multæ duæ in Capitolio ædes: vallum in castris multis locis supra sueſſulam, & duo vigiles exanimati: murus, turresque quædam Cumis non ictæ modo fulminibus, sed etiam decussæ: Reate saxum ingens visum volitare: sol rubere solito magis, sanguineoque similis. Horum prodigiorum caussa diem unum supplicatio fuit: & per aliquot dies consules rebus divinis operam dederunt: & per eosdem dies sacrum novendiale fuit.

CA-

CAPUT VII.

Obsides Tarentini clam Roma fugientes comprehenduntur: in urbem retracti de saxo dejiciuntur: pœne atrocitate irritati Tarentini, agunt cum Hannibale de urbe illi prodenda; quæ postmodum per juvenes, qui se noctu venatum ire simulaverant, ab ipso capitur, facta passim Romanorum cæde: qui superfuerunt arcem occupant.

CUm Tarentinorum defectio jamdiu & in spe Hannibali, & in suspicione Romanis Romanis esset, caussa forte extrinsecus maturandæ ejus intervenit. Phileas Tarentinus diu jam per speciem legationis Romæ cum esset, vir inquieti animi. & minime otium (quo tum diutino senescere videbatur) patientis, aditum sibi ad obsides Tarentinos invenit. Custodiebantur in atrio Libertatis minore cura: quia nec ipsis, nec civitatis eorum fallere Romanos expediebat. Hos crebris colloquiis sollicitatos, corruptis æduis duobus, cum primis tenebris custodia eduxisset, ipse comes occulti itineris factus profugit. Luce prima vulgata per urbem fuga est; missique qui sequerentur, & Tarracina comprehensos omnes retraxerunt. deducti in comitio, virgisque, approbante populo, cæsi, de saxo dejiciuntur. Hujus atrocitas pœnæ diutum nobilissimarum in Italia Græcarum civitatum animos irritavit, tum publice, tum etiam singulos privatim, ut quisque tam fœde interemtos aut propinquitate, aut amicitia contingebat. Ex iis tredecim fere nobiles juvenes Tarentini conjuraverunt, quorum principes Nico, & Philomenus erant. Hiprius, quam aliquid moverent, colloquendum cum Hannibale rati, nocte, per speciem venandi, urbe egressi ad eum proficiscuntur. & cum haud procul castris abessent, cæteri silva prope viam sese occuluerunt. Nico, & Philomenus progressi ad stationes, comprehensique, ultro id petentes, ad Hannibalem deducti sunt. Qui cum & caussas consilii sui, & quid pararent, exposuissent: collaudati, onerantique promissis, jubentur, ut fidem popularibus facerent prædandi caussa se urbe egressos, pecora Carthaginiensium, quæ pastum propulsa essent, ad urbem agere. tuto, ac sine certamine id facturos, promissum est. Conspecta ea præda juvenum est: minusque iterum, ac sæpius id eos audere, miraculo fuit. Congressi cum Hannibale rursus fide sanxerunt, liberos Tarentinos leges, suaque omnia habituros; nec ullum 8

lum vectigal Pœno pensuros præsidiumve invitos recepturos prodita præsidia Carthaginiensium fore. Hæc ubi convenerunt, tunc vero Philomenus consuetudinem nocte egrediundi, redeundique in urbem, frequentiorem facere (& erat venandi studio infignis) caneſque, & alius apparatus sequebatur: captumque ferme aliquid, aut ab hoste ex præparato ablatum reportando, donabat aut præfecto, aut custodibus portarum. nocte maxime commeare propter metum hostium credebant. ubi jam eo consuetudinis adducta res est, ut quocunque noctis tempore sibilo dedisset signum, porta aperiretur, tempus agendæ rei Hannibali visum est. Tridui via aberat. ubi, quo minus mirum esset uno, eodemque loco stativa eum tandiu habere, ægrum simulabat. Romanis quoque, qui in præsidio Tarenti erant, suspecta esse jam segnis mora ejus desierat. Cæterum posteaquam Tarentum ire constituit, decem millibus peditum atque equitum, quos in expeditione velocitate corporum ac levitate armorum aptissimos esse ratus est, electis, quarta vigilia noctis signa movit: præmissisque octoginta fere Numidis equitibus præcepit, ut discurrerent circa vias, perlustrarentque omnia oculis, ne quis agrestium procul spectator agminis falleret, progressos retraherent, obvios occiderent, ut prædonum magis, quam exercitus accolis species esset. Ipse raptim agmine facto, quindecim ferme millium spatio castra ab Tarento posuit: & ne ibi quidem nuntiato quo pergerent, tantum convocatos milites monuit, via omnes irent, nec diverti quenquam, aut excedere ordinem agminis paterentur: & in primis intenti ad imperia accipienda essent, neu quid, nisi ducum jussu, facerent. se in tempore editurum, quæ vellet agi. Eadem ferme hora Tarentum fama pervenerat, Numidas equites paucos populari agros, terroremque late agrestibus injecisse. Ad quem nuntium nihil ultra motus præfectus Romanus, quam ut partem equitum postero die luce prima juberet exire ad arcendum populationibus hostem. interea adeo nihil obedienter curatum est, ut contra pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum, Hannibalem exercitumque castris non movisse. Hannibal concubia nocte movit. dux Philomenus erat cum solito captæ venationis onere. cæteri proditores ea, quæ composita erant,

ex-

expectabant. Convenerat autem, ut Philomenus portula assueta venationem inferens, armatos induceret, parte alia portam Temenida adiret Hannibal. Ea mediterranea regione orientem spectabat: aliquantum intra mœnia includitur. Cum portæ appropinquaret, editus ex composito ignis ab Hannibale refulsit, idem redditum ab Nicone signum. Extinctæ deinde utrinque flammæ sunt. Hannibal silentio ducebat ad portam. Nico ex improviso ad portas sopitos vigiles in cubilibus suis obtruncat, portamque aperit. Hannibal cum peditum agmine ingreditur, equites subsistere jubet, ut, quo res postulet, occurrere libero campo possent. Et Philomenus portulæ parte alia, qua commeare assuerat, appropinquabat. nota vox ejus, & familiare jam signum cum excitasset vigilem, dicentis, vix sustinere grandis bestiæ onus, portula aperitur inferentes aprum duos juvenes secutus ipse cum expedito venatore, vigilem incautius, miraculo magnitudinis, in eos qui ferebant versum venabulo trajicit. ingressi deinde triginta fere armati cæteros vigiles obtruncant, refringuntque portam maximam. & agmen sub signis confestim irrupit. inde cum silentio in forum ducti, Hannibali se se junxerunt. Tum duo millia Gallorum Pœnus in tres divisa partes per urbem dimittit. Tarentinos & Afros quammaxime frequentia occupare jubet, tumultu orto Romanos passim cædi, oppidanis parci. sed ut fieri id posset, præcipit juvenibus Tarentinis, ut ubi quem suorum procul vidissent, quiescere, & silere, ac bono animo esse jubebant. Jam tumultus erat, clamorque, qualis esse in capta urbe solet: sed quid rei esset, nemo satis pro certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem credere coortos. Romanis seditio aliqua cum fraude videri ab oppidanis mota. Præfectus primo excitatus tumultu in portum effugit: inde acceptus scapha in arcem confugit. Terrorem & tuba audita ex theatro faciebat nam & Romana erat, a proditoribus ad hoc ipsum præparata. & insciente a Græco inflata, quis, aut quibus signum daret, incertum efficiebat. Ubi illuxit, & Romanis Punica, & Gallica arma cognita, tum dubitationem exemerunt; & Græci Romanos passim cæde stratos cernentes, ab Hannibale captam urbem senserunt. Postquam lux certior erat, &

Ro-

Romani, qui cædibus superfuerant. in arcem confugerant, conticescebatque paullatim tumultus: tum Hannibal Tarentinos sine armis convocari jubet. Convenere omnes, præterquam qui cedentes in arcem Romanos ad omnem adeundam simul fortunam persecuti fuerant. Ibi Hannibal benigne allocutus Tarentinos, testatusque ea, quæ præstitisset civibus eorum, quos ad Trasymenum, aut ad Cannas cepisset: simul in dominationem superbam Romanorum invectus, recipere se in domos suas quenque jussit, & foribus nomen suum inscribere. se domos eas, quæ inscriptæ non essent, signo extemplo dato, diripi jussurum. si quis in hospitio civis Romani (vacuas autem cernebat domos) nomen inscripsisset, eum se pro hoste habiturum. Concione dimissa, cum titulis notatæ fores discrimen pacatæ ab hostili domo fecissent, signo dato, ad diripienda hospitia Romana passim discursum est. & fuit prædæ aliquantum.

CAPUT VIII.

Hannibal Tarenti arcem terra, marique circumsidet.

POstero die ad oppugnandam arcem ducit. quam cum & mari, quo in Peninsulæ modum pars major circumluitur, & præaltis rupibus, & ab ipsa urbe muro & fossa ingenti septam videret, eoque nec vi, nec operibus expugnabilem esse, ne aut seipsum cura tuendi Tarentinos a majoribus rebus moraretur, aut in relictos sine valido præsidio Tarentinos impetum ex arce, cum vellent, Romani facerent: vallo urbem ab arce interspire statuit, non sine ulla etiam spe, cum prohibentibus opus Romanis manum posse conseri: & si ferocius procurrissent, magna cæde ita attenuari præsidii vires, ut facile per se ipsi Tarentini urbem ab iis tueri possent. Ubi cœptum opus est, patefacta repente porta, in munientes impetum fecerunt Romani, pellique se statio passa est, quæ pro opere erat, ut successu crescerent audacia, plurespque, & longius pulsos persequerentur. Tum signo dato coorti undique Pœni sunt, quos instructos ad hoc Hannibal tenuerat. nec sustinuere impetum Romani, sed ab effusa fuga loci angustiæ eos, impeditaque alia opere jam cœpto, alia apparatu operis, morabantur. plurimi in fossam præcipitati, occisique sunt plures in fuga, quam in pugna. Inde & opus, nullo prohibente, fieri cœptum. fossa ingens ducta. & vallum intra eam erigitur: modicoque post intervallo

murum etiam eadem regione addere parat: ut vel sine præsidio tueri se adversus Romanos possent. reliquit tamen modicum præsidium, ut simul in faciendo muro adjuvaret. ipse profectus cum cæteris copiis, ad Galesum flumen (quinque millia ab urbe abest) posuit castra. Ex iis stativis regressus ad inspiciendum opus, quod aliquantum opinione ejus celerius creverat, spem cepit, etiam arcem expugnari posse. Et est non altitudine, ut cætera, tuta, sed loco plano posita, & ab urbe muro tantum, ac fossa divisa. Cum jam machinationum omni genere, & operibus oppugnaretur, missum a Metaponto præsidium Romanis fecit animum, ut nocte ex improviso opera hostium invaderent; alia disjecerunt, alia igni corruperunt. isque finis Hannibali fuit ea parte arcem oppugnandi. Reliqua erat in obsidione spes nec ea satis efficax: quia arcem tenentes, quæ in peninsula posita imminet faucibus portus, mare liberum habebant: urbs contra excluſa maritimis commeatibus: propiusque inopiam erant obsidentes, quam obsessi. Hannibal, convocatis principibus Tarentinis, omnes præsentes difficultates exposuit: *neque arcis tam munitæ expugnandæ viam cernere, neque in obsidione quicquam habere spei, donec mari potiantur hostes. quod si naves sint, quibus commeatus invehi prohibeant, extemplo aut abscessuros, aut dedituros se hostes.* Assentiebantur Tarentini. cæterum ei, qui consilium afferret, opem quoque in eam rem afferendam esse censebant. Punicas enim naves ex Sicilia accitas id posse facere: suas, quæ sinu exiguo intercluſæ essent, cum clauſtra portus hostis haberet, quemadmodum inde in apertum mare evasuras? *Evadent*, inquit, Hannibal. *Multa, quæ impedita natura sunt, consilio expediuntur. urbem enim in campo sitam habetis: planæ, & satis latæ viæ patent in omnes partes. via, quæ in portum per mediam urbem ad mare transmissa est, plaustris transvehamus naves haud magna mole & mare nostrum erit, quo nunc hostes potiuntur: & illinc mari, hinc terra circumsidebimus arcem. imo brevi aut relictam ab hostibus, aut cum ipsis hostibus capiemus.* Hæc oratio non spem modo effectus, sed ingentem etiam ducis admirationem fecit. Contracta extemplo undique plaustra, junctaque inter se: & machinæ ad subducendas naves admotæ, munitumque iter, quo faciliora plaustra, minorque moles in transitu esset.

esset. jumenta inde, & homines contracti, & opus impigre cœptum: paucosque post dies classis instructa, ac parata circumvehitur arcem, & ante ipsum portum anchoras jacit. Hunc statum rerum Hannibal Tarenti reliquit, regressus ipse in hiberna. Cæterum defectio Tarentinorum utrum priore anno, an hoc facta sit, in diversum auctores trahunt. plures propioresque ætate memoriæ rerum hoc anno tradunt factam.

CAPUT IX.

Ex Martii carminibus, quibus Cannensis clades prædicta fuerat, ludi Apollinares instituuntur.

ROmæ consules prætoresque usque ante diem quintum Kal. Majas Latinæ tenuerunt. eo die perpetrato sacro in monte, in suas quisque provincias proficiscuntur. Religio deinde nova objecta est ex carminibus Martianis. Vates hic Martius illustris fuerat & cum inquisitio priore anno ex senatus consulto talium librorum fieret, in M. Atilii prætoris urbani, qui eam rem agebat, manus venerant. is protinus novo prætori Sullæ tradiderat. Ex hujus Martii duobus carminibus, alterius post ea acta editi certo auctoritas eventu, alteri quoque, cujus nondum tempus venerat, afferebat fidem. Priore carmine Cannensis prædicta clades in hæc fere verba erat. *Amnem Trojugena Cannam Romane fuge, ne te alienigenæ cogant in campo Diomedis conferere manus. Sed neque credes tu mihi, donec completeris sanguine campum: multaque millia occisa tua deferat amnis in pontum magnum ex terra frugifera: piscibus, atque avibus, feriisque, quæ incolunt terras, iis fiat esca caro tua. Nam mihi ita Jupiter fatus est.* Et Diomedis Argivi campos, & Cannam flumen, qui militaverant in iis locis, juxta, atque ipsam cladem agnoscebant. Tum alterum carmen recitatum, non eo tantum obscurius, quia incertiora futura præteritis sunt, sed perplexius etiam scripturæ genere. *Hostem Romani si ex agro pellere vultis, vomicamque, quæ gentium venit longe, Apollini vovendos censeo ludos, qui quotannis comiter Apollini fiant; cum populus dederit ex publico partem, privati uti conferant, pro se quisque. His ludis faciendis præerit prætor is, qui jus populo plebique dabit summum. Decemviri Græco ritu hostiis sacra faciant. hæc si recte faxitis, gaudebitis semper, fietque res vestra melior. Nam is divus extinguet perduelles vestros, qui vestros campos pascunt placide.*

Ad

Ad id carmen expiandum diem unum sumserunt: postero die senatus consultum factum est, ut decemviri liberos de ludis Apollini, reque divina facienda inspicerent. Ea cum inspecta relataque ad senatum essent, censuerunt patres, *Apollini ludos vovendos faciendosque: & quando ludi facti essent, duodecim millia æris prætori ad rem divinam, & duas hostias majores dandas.* Alterum senatus consultum factum est, *ut decemviri sacrum Græco ritu facerent, hisce hostiis: Apollini, bove aurato, & capris duabus albis auratis: Latonæ, bove femina aurata.* Ludos prætor in circo maximo cum facturus esset, edixit, ut populus per eos ludos stipem Apollini, quantam commodum esset, conferret. Hæc est origo ludorum Apollinarium, victoriæ, non valetudinis ergo ut plerique rentur, votorum. factosque populus coronatus spectavit. matronæ supplicavere. vulgo apertis januis in propatulo epulati sunt: celeberque dies omni cæremoniarum genere fuit.

CAPUT X.

Adversus Pœnos, dece Annone frumentum Capuam comportantes prospere pugnant Q. Fulvius, & Ap. Claudius consules: multis millibus cæsis, & captis, ingenti præda potiuntur.

CUm Hannibal circa Tarentum, consules ambo in Samnio essent, sed circumsessuri Capuam viderentur: quod malum diuturnæ obsidionis esse solet, jam famem Campani sentiebant, quia sementem facere prohibuerant eos Romani exercitus. itaque legatos ad Hannibalem miserunt, orantes, ut prius quam consules in agros suos educerent legiones, viæque omnes hostium præsidiis insiderentur, frumentum ex propinquis locis convehi juberet Capuam. Hannibal Annonem ex Bruttiis cum exercitu in Campaniam transire, & dare operam, ut frumenti copia fieret Campanis, jussit. Anno ex Bruttiis profectus cum exercitu, vitabundus castra hostium, consulesque, qui in Samnio erant, cum Benevento jam appropinquaret, tria passuum millia ab ipsa urbe loco edito castra posuit. inde ex sociis circa populis, quo æstate comportatum erat, devehi frumentum in castra jussit, præsidiis datis, quæ commeatus eos prosequerentur.

rentur. Capuam inde nuntium misit, qua die ad accipiendum frumentum præsto essent, omni undique genere vehiculorum, jumentorumque ex agris contracto. Id pro cætera socordia, negligentiaque Campanis actum. paullo plus CCCC. vehicula missa, & pauca præterea jumenta: ob id castitatis ab Annone, quod ne fames quidem, quæ mutas accenderet. bestias, cura eorum stimulare posset, alia prodita dies ad frumentum majore apparatu petendum. Ea omnia, sicut acta erant, cum enuntiata Beneventanis essent, legatos decem extemplo ad consules (circa Bovianum castra Romanorum erant) miserunt. Qui cum, auditis quæ ad Capuam agerentur, inter se comparassent, ut alter in Campaniam exercitum duceret: Fulvius, cui ea provincia evenerat, profectus nocte Beneventum, mœnia est ingressus. Ex propinquo cognoscit, Annonem cum exercitus parte profectum frumentatum: duo millia plaustrorum, inconditam, inermemque aliam turbam advenisse: per tumultum, ac trepidationem omnia agi, castrorumque formam, & militarem ordinem, immissis agrestibus iis ex terris, sublatum. His satis compertis, consul militibus edicit, signa tantum armaque in proximam noctem expedirent: castra Punica oppugnanda esse. Quarta vigilia profecti, farcinis omnibus, impedimentisque Beneventi relictis, paullo ante lucem cum ad castra perveniissent, tantum pavoris injecerunt, ut si in plano castra posita essent, haud dubie primo impetu capi potuerint. altitudo loci, & munimenta defenderunt, quæ nulla ex parte adiri, nisi arduo ac difficili ascensu, poterant. Luce prima prælium ingens accensum est: nec vallum modo tutantur Pœni, sed, ut quibus locus æquior esset, deturbant nitentes per ardua hostes. Vicit tamen omnia pertinax virtus, & aliquot simul partibus ad vallum, ac fossas perventum est, sed cum multis vulneribus, ac militum pernicie. Itaque convocatis tribunis militum, consul, absistendum temerario incepto ait: *tutius sibi videri, reduci eo die exercitum Beneventum: dein postero castris se hostium jungi, ne exire inde Campani, neve Anno regredi posset. id quo facilius obtineatur, collegam quoque, & exercitum ejus se accituram, totumque eo versurum bellum.* Hæc consilia ducis, cum jam receptui caneret, clamor militum aspernantium tam segne im-

imperium disjecit. proxima portæ hostium erat cohors Peligna: cujus præfectus Vibius ereptum vexillum trans vallum hostium trajecit. execratus inde seque, & cohortem, si ejus vexilli hostes potiti essent, princeps ipse per fossam, vallumque in castra irrumpit. Jamque intra vallum Peligni pugnabant, cum altera parte, Valerio Flacco tribuno militum tertiæ legionis, exprobrante Romanis ignaviam, qui sociis captorum castrorum concederent decus, T. Pedanius, princeps primus centurio, cum signifero signum ademisset: *jam hoc signum, & hic centurio*, inquit, *intra vallum hostium erit. sequantur, qui capi signum ab hoste prohibituri sunt.* Manipulares sui primum transcenderunt fossam, dein legio tota secuta est. Jam & consul ad conspectum transgredientium vallum mutato consilio, ab revocandis ad incitandos hortandosque versus milites, ostendere, in quanto discrimine, ac periculo fortissima cohors sociorum, & civium legio esset. Itaque pro se quisque omnes per æqua, atque iniqua loca, cum undique tela conjicerentur, armaque & corpora hostes objicerent, pervadunt, irrumpuntque. multi vulnerati: etiam quos vires, sanguisque desereret, ut intra vallum hostium caderent, nitebantur. Capta itaque momento temporis, velut in plano sita, nec permunita castra. cædes inde, non jam pugna erat, omnibus intra vallum permistis. supra sex millia hostium cæsa. supra septem millia capiuntur, cum frumentatoribus Campanis, omnique plaustrorum & jumentorum apparatu. capta & alia ingens præda fuit, quam Anno, populabundus passim cum isset, ex sociorum populi Romani agris traxerat. Inde dejectis hostium castris, Beneventum reditum est: prædamque ibi ambo consules (nam & Ap. Claudius eo post paucos dies venit) vendiderunt, diviseruntque. & donati, quorum opera castra hostium capta erant, ante alios Vibius Peligus & T. Pedanius princeps tertiæ legionis. Anno ab Cominio Cerito, quo nuntiata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos forte secum habuerat, fugæ magis, quam itineris modo in Bruttios rediit. Et Campani, audita sua pariter, sociorumque clade, legatos ad Hannibalem miserunt, qui nuntiarent, duos consules ad Beneventum esse, diei iter a Capua: tantum non ad portas, & muros bellum esse: ni propere subveniat,

do

celerius Capuam, quam Arpos, in potestatem hostium venturam. ne Tarentum quidem, non modo arcem, tanti debere esse, ut Capuam, quam Carthagini æquare sit solitus, desertam indefensamque populo Romano tradat. Hannibal curæ sibi fore rem Campanam pollicitus, in præsentia duo millia equitum cum legatis mittit, quo præsidio agros populationibus possent prohibere.

CAPUT XI.

In arcem Tarentinam ab hostibus undique obsessam frumentum per C. Servilium legatum importatur: eo cum transissent milites, qui Metaponti erant, Metapontini ab Romanis deficiunt: Thurini quoque, cum præsidium Romanum pertractum ab Annone ad certamen extra urbem, portis clausis, ad eadem præbuissent, se Pœnis tradunt.

ROmanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinæ, præsidiique, quod ibi obsideretur, cura esse. C. Servilius legatus ex auctoritate patrum a P. Cornelio prætore in Etruriam ad frumentum coemendum missus, cum aliquot navibus onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias pervenit. Cujus adventu, qui ante in exigua spe vocati sæpe ad transitionem ab hostibus per colloquia erant, ultro ad transeundum hostes vocabant, solicitabantque. & erat satis validum præsidium, traductis ad arcem Tarenti tuendam, qui Metaponti erant, militibus. Itaque Metapontini extemplo metu, quo tenebantur, liberati, ad Hannibalem defecere. Hoc idem eadem ora maris & Thurini fecerunt. movit eos non Tarentinorum magis defectio, Metapontinorumque, quibus indidem ex Achaja oriundi etiam cognatione juncti erant, quam ira in Romanos, propter obsides nuper interfectos. Eorum amici cognatique literas ac nuntios ad Annonem, Magonemque, qui in propinquo in Bruttiis erant, miserunt, si exercitum ad mœnia admovissent, se in potestatem eorum urbem tradituros esse. M. Atilius Thuriis cum modico præsidio præerat: quem facile elici ad certamen temere ineundum rebantur posse, non tam militum, quos perpaucos habebat, fiducia, quam juventutis Thurinæ. eam ex industria centuriaverat, armaveratque ad tales casus. Divisis copiis inter se duces Pœni cum agrum Thurinum ingressi essent, Anno cum peditum agmine infestis signis ire ad urbem pergit. Mago cum equitatu tectus colli-

bus ad tegendas insidias oppositis, subsistit. Atinius peditum tantū agmine per exploratores comperto, in aciem copias educit, & fraudis intestinæ, & hostium insidiarum ignarus. Pedestre prælium fuit persegne, paucis in prima acie pugnantibus Romanis, Thurinis expectantibus magis, quam adjuvantibus eventum: & Carthaginiensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret. Quo ubi ventum est, coorti cum clamore equites propere inconditam Thurinorum turbam, nec satis fido animo, unde pugnabat, stantem, extemplo in fugam averterunt. Romani, quanquam circumventos hinc pedes, hinc eques urgebat, tamen aliquandiu pugnā traxere. postremo & ipsi terga vertunt, atque ad urbem fugiunt. Ibi proditores conglobati, cum popularium agmen patentibus portis accepissent, ubi Romanos fusos ad urbem ferri viderunt, conclamant, instare Pœnum, permistosque hostes urbem invasuros, ni propere portas claudant. ita exclusos Romanos præbuere hosti ad cædem. Atinius tamen cum paucis receptus. seditio inde paullisper tenuit, cum alii urbem tuendam, inde alii cedendum fortunæ, & tradendam urbem victoribus censerent. cæterum, ut plerumque, fortuna, & consilia mala vicerunt. Atinio cum suis ad mare ac naves deducto, magis quia ipsi, ob imperium in se mite ac justum, consultum volebant, quam respectu Romanorum, Carhaginienses in urbem accipiunt.

CAPUT XII.

Coss., ducto in Campaniam exercitu, Capuæ oppugnationem parant: in Lucanis interim Tib. Sempronius Gracchus procos. ab hospite suo Flavio Lucano in insidias deductus, a Magone interimitur: de hoc tristi fato prodigium, sacrificanti oblatum, illum præmonet.

Consules a Benevento in Campanum agrum legiones ducunt, non ad frumenta modo, quæ jam in hibernis erant, corrumpenda, sed ad Capuam oppugnandam, nobilem se consulatum tam opulentæ urbis excidio rati facturos: simul & ingens flagitium imperio demturos, quod urbi tam propinquæ tertium annum impunita defectio esset. Cæterum ne Beneventum sine præsidio esset, & ut ad subita belli, si Hannibal (quod facturum haud dubitabant) ad opem ferendam sociis Capuam venisset, equites vim su-

fustinere possent, T. Gracchum ex Lucanis cum equitatu, ac levi armatura Beneventum venire jubent: legionibus, stativisque ad obtinendas res in Lucanis aliquem præficeret. Gracho, prius quam ex Lucanis moveret, sacrificanti triste prodigium factum est. ad exta. sacrificio perperato, angues duo ex occulto allapsi edere jecur, cōspectique repente ex oculis abierunt id cum aruspicum monitu sacrificium instauraretur, atque intentius exta reserata servarentur, iterum ac tertium venisse tradunt, libatoque jecinore intactos angues abiisse. Cum aruspices, ad imperatorem id pertinere prodigium, præmonuissent, & ab occultis cavendum hominibus, consiliisque, nulla tamen providentia fatum imminens moveri potuit. Flavius Lucanus fuit caput partis ejus Lucanorum, cum pars ad Hannibalem defeciisset, quæ cum Romanis stabat: & jam anno in magistratu erat, ab eisdem illis creatus prætor. Is, mutata repente voluntate, locum gratiæ apud Pœnum quærens, neque transire ipse, neque trahere ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi imperatoris, & ejusdem hospitis proditi capite, ac sanguine fœdus cum hostibus sanxisset: ad Magonem, qui in Bruttiis præerat, clam in colloquium venit: fideque ab eo accepta, si Romanum imperatorem sibi tradidisset, liberos cum suis legibus venturos in amicitiam Lucanos, deducit Pœnum, in locum pacis Gracchum adducturus Magonem ibi pedites, equitesque armare, & capere eas latebras, ubi ingentem numerum occulleret, jubet. Loco satis inspecto, atque undique explorato, dies compositā gerendæ rei est. Flavius ad Romanum imperatorem venit. *Rem se ait magnam inchoasse, ad quam perficiendam ipsius Gracchi opera opus esset. omnium populorum prætoribus, qui ad Pœnum in illo communi Italiæ motu desciissent, persuasisse, ut redirent in amicitiam Romanorum, quando res quoque Romana, quæ prope exitium clade Cannensi venisset, in dies melior, atque auctior fieret, Hannibalis vis senesceret, ac prope ad nihilum venisset. veteri delicto haud implacabiles fore Romanos: nullam unquam gentem magis exorabilem, promtioremque veniæ dandæ fuisse. quoties rebellioni etiam majorum suorum ignotum? Hæc ab se ait dicta. cæterum ab ipso Graccho eadem hæc audire malle eos, præsentisque contingere dextram: id pignus fidei secum ferre: locum se*

consilius edixisse a conspectu amotum, haud procul a castris Romanis. ibi paucis verbis transigi rem posse, ut omne nomen Lucanum in fide, ac societate Romana sit. Gracchus fraudem & sermoni, & rei abesse ratus, ac similitudine veri captus, cum lictoribus ac turma equitum e castris profectus, duce hospite in insidias præcipitatur. Hostes subito exorti &, ne dubia proditio esset, Flavius his se adjungit. tela undique in Gracchum atque equites conjiciuntur. Gracchus ex equo delilit, idem cæteros facere jubet: hortaturque, *ut quod unum reliquum fortuna fecerit, id honestent virtute. reliquum autem quid esse paucis a multitudine in valle silva ac montibus septa circumventis, præter mortem? id referre, utrum præsenti torpore, pecorum modo, inulti trucidentur, an toto animo a patiendo, expectandoque eventu in impetum atque iram verso, agentes audentesque, perfusi hostium cruore, inter expirantium inimicorum cumulata armaque & corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent. qui eam victimam præ se ad inferos misisset, eum decus eximium, egregiumque solatium suæ morti inventurum.* Inter hæc dicta, paludamento circum lævum brachium intorto, (nam ne scuta quidem secum extulerant) in hostes impetum fecit. Major, quam pro numero hominum, editur pugna. jaculis maxime aperta corpora Romanorum, & cum undique ex altioribus locis in cavam vallem conjectus esset, transfiguntur. Gracchum jam nudatum præsidio, vivum capere Pœni nituntur. cæterum ille conspicatus Lucanum hospitem inter hostes adeo infestus confertos invasit, ut parci ei sine multorum pernicie non posset. Exanimem eum Mago exemplo ad Hannibalem misit, ponique cum captis simul fascibus ante tribunal imperatoris jussit. Hæc vera fama est. Gracchus in Lucanis, ad campos, qui Veteres vocantur, periit. Sunt qui in agro Beneventano prope Calorem fluvium ostendant a castris cum lictoribus, ac tribus servis lavandi caussa progressum, cum forte inter salicta innata ripis laterent hostes, nudum atque inermem, saxisque, quæ voluit amnis, propugnantem, interfectum. Sunt qui Aruspicum monitu quingentos passus a castris progressum, uti loco puro ea, quæ ante dicta prodigia sunt, procuraret, ab insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumventum scribant. adeo nec locus, nec ratio mortis in viro tam clare & insigni constat. 17

Fu-

Funeris quoque Gracchi varia fama est. Alii in castris Romanis sepultum ab suis: alii ab Hannibale (& ea vulgatior fama est (tradunt in vestibulo Punicorum castrorum rogum extructum esse, armatum exercitum decurrisse cum tripudiis Hispanorum, motibusque armorum & corporum suæ cuique genti assuetis, ipso Hannibale omni rerum verborumque honore exequias celebrante. Hæc tradunt, qui in Lucanis rei gestæ auctores sunt. Si illis, qui ad Calorem fluvium interfectum memorant, credere velis, capitis tantum Gracchi hostes potiti sunt. eo delato ad Hannibalem missus ab eo confestim Carthalo, qui in castra Romana ad Cn. Cornelium quæstorem deferret. is funus imperatoris in castris, celebrantibus cum exercitu Beneventanis, fecit.

CAPUT XIII.

Audita Campanis ferocia ex prospere facta in Consules eruptione, Badius Campanus T. Quinctium Crispinum, olim sibi perfamiliarem, ad pugnam provocat: is primum propter privati jura hospitii recusans, tandem cum alter ferociter insultaret, congreditur, ac magna cum laude superat.

COnsules agtum Campanum ingressi, cum passim populatentur, eruptione oppidanorum & Magonis cum equitatu territi, ac trepidi ad signa milites palatos passim revocarunt: & vixdum instructa acie fusi, supra mille & quingentos milites amiserunt. Inde ingens ferocia superbæ suopte ingenio genti crevit: multisque præliis lacessebant Romanos. sed intentiores ad cavendum consules una pugna fecerat incaute atque inconsulte inita. Restituit tamen his animos, & illis minuit audaciam parva una res, sed in bello nihil tam leve est, quod non magnæ interdum rei momentum faciat. T. Quintio Crispino Badius Campanus hospes erat perfamiliari hospitio junctus. creverat consuetudo, quod æger Romæ apud Crispinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter, comiterque curatus fuerat. Tum Badius progressus ante stationes, quæ pro porta stabant, evocari Crispinum jussit. quod ubi est Crispino nuntiatum, ratus colloquium amicum ac familiare quæri, manente memoria, etiã in diffidio publicorum fœderum, privati juris, paullum a cæteris processit. Postquam in conspectum venere, *provoco te*, inquit, *ad pugnam, Crispine*, Badius. *conscendamus equos, summotisque aliis, uter bello melior sit, decernamus*. Ad ea

Crispinus, *nec sibi, nec illi* ait *hostes deesse, in quibus virtutem ostendant. se ab eo, etiamsi in acie occurrat, declinaturum, ne hospitali cæde dexteram violet.* conversusque abibat. Enimvero ferocius tum Campanus increpare mollitiem ignaviamque. & se digna probra in insontem jacere, hospitalem hostem appellans, *simulantemque parcere cui sciat parem se non esse. si parum publicis fœderibus ruptis, dirempta simul & privata jura esse putet*, Badium Campanum T. Quintio Crispino Romano, *palam omnibus, & duobus exercitibus audientibus, renuntiare hospitium, nihil sibi cum eo consociatum, nihil fœderatum hospiti cum hoste, cujus patriam, ac penates, publicos privatosque oppugnatum venisset. si vir esset, congrederetur.* Diu cunctantem Crispinum perpulere turmales, ne impune insultare Campanum pateretur. itaque tantum moratus, dum imperatores consuleret, permitterentne sibi extra ordinem in provocantem hostem pugnare, permissu eorum arma capit, equumque conscendit, & Badium nomine compellans ad pugnam evocavit. Nulla mora a Campano facta est. infestis equis concurrere. Crispinus supra scutum sinistrum humerum Badio hasta transfixit: superque delapsum cum vulnere ex equo desiliit, ut pedes jacentem conficeret. Badius prius quam opprimeretur, parma atque equo relicto, ad suos aufugit. Crispinus equum, armaque capta, & cruentam cuspidem insignis spoliis ostentans, cum magna laude, & gratulatione militum ad consules est deductus, laudatusque ibi magnifice, & donis donatus.

CAPUT XIV.

Consules æquo Marte congressi ad Capuam, cum Hannibale, ad illum avertendum abeunt inde diversi. Hannibal sequutus Appium, in Lucanos pertrahitur.

ANnibal, ex agro Beneventano castra ad Capuam cum movisset, tertio post die quam venit, copias in aciem eduxit, haudquaquam dubius, quod Campanis absente se paucos ante dies secunda fuisset pugna, quin multo minus se, summque toties victorem exercitum sustinere Romani possent. Cæterum posteaquam pugnari cœptum est, equitum maxime incursu cum jaculis obrueretur, laborabat Romana acies: donec signum equitibus datum est, ut in hostem admitterent equos. ita equestre prælium erat, cum procul visus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quæstor præerat, utrique parti parem metum præbuit, ne hostes novi adventarent. velut ex com-

compositō utrinque signum receptui datum: reductique in castra prope æquo marte discesserunt. plures tamen ab Romanis primo incursu, equitum ceciderunt. Inde consules, ut averterent Capua Hannibalem, nocte, quæ secuta est, diversi, Fulvius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos, abierunt. Postero die cum vacua castra Romanorum nuntiarum Hannibali esset, & duobus agminibus diversos abiisse; incertus primo utrum sequeretur, Appium instituit sequi. Ille circumducto hoste qua voluit, alio itinere ad Capuam rediit.

CAPUT XV.

Centenius Penula, qui centurio militaverat, pollicitus senatui victorium de Hannibale, si sibi daretur exercitus, acceptis octo millibus, prælio cum Hannibale in Lucanis congressus, cum exercitu cæditur.

HAnnibali alia in iis locis bene gerendæ rei fortuna oblata est. M. Centenius fuit cognomine Penula, insignis inter primipli centuriones & magnitudine corporis, & animi. Is perfunctus militia, per P. Cornelium Sullam prætorem in senatum introductus petit a patribus, ut sibi quinque millia militum darentur: se peritum & hostis, & regionum brevi operæ pretium facturum: & quibus artibus ad id locorum nostri & duces, & exercitus capti forent, iis adversus inventorem usurum. Id non promissum magis stolide, quam stolide creditum: tanquam ædem militares, & imperatoriæ artes essent. Data pro quinque octo millia militum: pars dimidia cives, pars socii. & ipse aliquantum voluntariorum itinere in agris concivit: ac prope duplicato exercitu in Lucanos pervenit, ubi Hannibal nequicquam secutus claudium substiterat. Haud dubia res est: quippe inter Hannibalem ducem, & centurionem, exercitusque, alterum vincendo veteranum, alterum novum totum, & magna ex parte etiam tumultuarium, ac semiermem. Ut conspecta inter se agmina sunt, & neutra pars detrectavit pugnam, extemplo instructæ acies. pugnatum tamen duabus amplius horis, vi in nullam partem concitata, donec dux stetit Romana acie. Posteaquam is non pro vetere fama solum, sed etiam metu futuri dedecoris, si sua temeritate contractæ cladi superesset, objectans se hostium telis cecidit: fusa extemplo est Romana acies. sed adeo ne fugæ quidem iter patuit, omnibus viis ab equite infestis, ut ex-

tanta multitudine vix mille evaserint. cæteri passim alii alia peste absumti sunt.

CAPUT XVI.

Dum ab consulibus Capua iterum obsidetur, in Lucanis commissa cum Hannibale pugna a Cn. Fulvio prætore, ejus stultitia, & temeritate ingens clades accipitur. Cæsis eo prælio sexdecim millibus, ipse Cn. Fulvius cum equitibus ducentis effugit.

CApua a consulibus interim summa vi obsideri cœpta est: quæque in eam rem opus erant, comportabantur, parabanturque. Casilinum frumentum convectum; ad Vulturni ostium, ubi nunc urbs est, castellum communitum: (ante Fabius Maximus munierat) præsidium impositum, ut & mare proximum, & flumen in potestate essent. In ea duo maritima castella frumentum, quod ex Sardinia nuper missum erat, quodque M. Junius prætor ex Etruria coemerat, ab Ostia convectum est, ut exercitui per hyemem copia esset. Cæterum super eam cladem, quæ in Lucanis accepta erat, volonum quoque exercitus, qui vivo Graccho summa fide stipendia fecerat, velut exauctoratus morte ducis, ab signis decessit. Hannibal non Capuam neglectam, neque in tanto discrimine desertos volebat socios, sed prospero ex temeritate unius Romani ducis successu, in alterius ducis exercitusque opprimendi occasionem imminebat. Cn. Fulvium prætorem Apuli legati nuntiabant, primo, dum urbes quasdam Apulorum, quæ ad Hannibalem desciviſſent, oppugnaret, intentius rem egisse: postea nimio successu & ipsum, & milites præda impletos, in tantam licentiam, socordiamque effusos, ut nulla disciplina militiæ esset. Hannibal cum sæpe alias, tum paucis diebus ante expertus, qualis sub insscio duce exercitus esset, in Apuliam castra movit. Circa Herdoniam Romanæ legiones, & prætor Fulvius erant. quo ubi allatum est, hostes adventare, prope est factum, ut injussu prætoris signis convulsis in aciem exirent. nec res ulla magis tenuit, quam spes haud dubia, suo id arbitrio, ubi vellent, acturos. Nocte insequenti Hannibal, cum tumultuatum in castris, & plerosque ferociter, signum ut daret, institisse duci ad arma vocantes, sciret: haud dubius prosperæ pugnæ occasionem dari, tria millia expeditorum militum in villis circa, vepribusque, & silvis disponit, qui signo dato simul omnes e late-

latebris exilirent. & Magonem, ac duo ferme millia equitum, qua fugam inclinaturam credebat, omnia itinera insidere jubet. his nocte præparatis, prima luce in aciem copias educit. Nec Fulvius est cunctatus, non tam sua ulla spe, quam militum impetu fortuito tractus itaque eadem temeritate, qua processum in aciem est, instruitur ipsa acies ad libidinem militum forte procurrentium, consistentiumque quo loco ipsorum tulisset animus, deinde per libidinem aut metum deserentium locum, prima legio, & siniſtra ala primo instructæ, & in longitudinem porrectæ acies, clamantibus tribunis, nihil introrsus roboris, ac virium esse, & quacunque impetum fecissent, hostes perrupturos. nil, quod salutare esset, non modo ad animum, sed ne ad aures quidem admittebant. Et Hannibal quidem haudquaquam simili sententia, neque simili exercitu, neque ita instructo aderat. ergo ne clamorem quidem, atque impetum primum eorum Romani sustinuere. Dux stultitia, & temeritate Centenio par, animo nequaquam comparandus, ubi rem inclinatam, ac trepidantes suos vidit, equo arrepto, cum ducentis ferme equitibus effugit. cætera a fronte pulsa, a tergo atque alis circumventa acies eo usque est cæsa, ut ex duodeviginti millibus hominum duo millia, haud amplius, evaserit. castris hostes potiti sunt.

CAPUT XVII.

Nuntiata Romam utraque clade, diligenter conquiruntur, qui ex pugna evaserant.

HÆc clades super aliam alia, Romam cum essent nuntiatæ, ingens quidem & luctus, & pavor civitatem cepit, sed tamen quia consules, ubi summa rerum esset, ad id locorum prospere gererent, minus his cladibus commovebantur. Legatos ad consules mittunt C. Lætorium, M. Metilium: qui nuntiarent, ut reliquias duorum exercituum cum cura colligerent, darentque operam, ne qui per metum, ac desperationem hosti se dederent (id quod post Cannensem accidisset cladem) & ut desertores de exercitu volonum conquirerent. Idem negotii P. Cornelio datum, cui & delectus mandatus erat. isque per fora conciliabulaque edixit, ut conquisitio volonum fieret, iique ad signa reducerentur. Hæc omnia intentissima cura acta.

CAPUT XVIII.

Consules, accito Claudio Nerone, Capuam tripartito aggressi, operibus circumvallant: facta Campanis deditionis potestate, in insita superbia perstantes, orant ab Hannibale auxilium.

AP. Claudius consul. D. Junio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis præposito, qui, ut quæque naves ex Etruria, ac Sardinia accessissent, extemplo in castra mitterent frumentum: ipse ad Capuam regressus, Q. Fulvium collegam invenit Casilino omnia importantem, molientemque ad oppugnandam Capuam. Tum ambo consules circumsederunt urbem, & Claudium Neronem prætorem ab Suessula ex Claudianis castris exciverunt. Is quoque, modico ibi præsidio ad tuendum locum relicto, cæteris cum omnibus copiis ad Capuam descendit. ita tria prætoria circa Capuam erecta. tres exercitus dive sis partibus opus aggressi, fossa valloque circumdare urbem parant & castella excitant modicis intervallis: multisque simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut postremo portis muroque se contineret Campanus. Prius tamen, quam hæc continuarentur opera, legati ad Hannibalem missi, qui quererentur, desertam ab eo Capuam, ac prope redditam Romanis: obtestarenturque, ut tunc saltem opem non circumsessis modo, sed etiam circumvallatis ferret. Consulibus literæ a P. Cornelio prætore missæ, *ut prius quam clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent, ut qui eorum vellent, exirent ab Capua, suasque res secum auferrent. liberos fore, suaque omnia habituros, qui ante Idus Martias exissent. post eam diem quique exissent, quique ibi mansissent, hostium futuros numero.* Ea pronuntiata Campanis, atque ita spreta, ut ultro dicerent contumelias, minarenturque. Hannibal ab Herdonia Tarentum duxerat legiones, spe aut vi, aut dolo arcis Tarentinæ potiundæ. quod ubi parum processit, ad Brundusium flexit iter, prodi id oppidum ratus. ibi quoque cum frustra tereret tempus, legati Campani ad eum veherunt, querentes simul, oranteſque: quibus Hannibal magnifice respondit, & antea solvisse obsidionem, & nunc adventum suum consules non laturos. cum hac spe dimissi legati, vix regredi Capuam, jam duplici fossa, valloque cinctam, potuerunt.

CA-

CAPUT XIX.

Marcellus, tentatis prius nequicquam per proditionem Syracusis, per silentium scalis admotis, muros omnibus copiis transgressus, magnam urbis partem capit.

23 CUm maxime Capua circumvallaretur, Syracusarum quoque oppugnatio ad finem venit; præterquam vi ac virtute ducis exercitusque, intestina etiam proditione adjuta. Namque Marcellus initio veris incertus, utrum Agrigentum ad Himilconem, & Hippocratem verteret bellum, an obsidione Syracusas premeret: quanquam nec vi capi videbat posse inexpugnabilem terrestri ac maritimo situ urbem, nec fame, quam prope liberi ab Carthagine commeatus alerent: tamen, ne quid inexpertum relinqueret, transfugas Syracusanos (erant autem apud Romanos aliqui nobilissimi viri, inter defectionem ab Romanis, quia ab novis consiliis abhorrebant, pulsi) colloquiis suæ partis tentare hominum animos jussit, & fidem dare, si traditæ forent Syracusæ, liberos eos, ac suis legibus victuros esse. Non erat colloquii copia: quia multorum animi suspecti, omnium curam, oculosque converterant, ne quid falleret tale admissum. Servus unus exulum pro transfuga intromissus in urbem, conventis paucis, initium colloquendi de tali re fecit. deinde piscatoria quidam navi retibus operti, circumvectique ad castra Romana, collocutique cum transfugis, & idem sæpius eodem modo alii, atque alii, postremo ad octuaginta facti. & cum jam composita omnia ad proditionem essent, inditio delato ad Epicidem per Attalum quendam indignantem sibi rem creditam non esse, necati omnes, & cruciati sunt. Alia subinde spes, postquam hæc vana evaserat, excepit: Damippus quidam Lacedæmonius missus ab Syracusis ad Philippum Regem, captus ab Romanis navibus erat: hujus utique redimendi & Epicidi cura erat ingens, nec abnuit Marcellus: jam tum Ætolorum, cujus gentis socii Lacedæmonii erant, amicitiam affectantibus Romanis. Ad colloquium de redemtione ejus missis medius maxime, atque utrisque opportunus locus ad portum Trogilorum, propter turrim, quam vocant Galeagram, est visus. quo cum sæpius commearent: unus ex Romanis ex propinquo murum contemplatus, numerando lapides, æstimandoque ipse secum, qui in fronte paterent: simul altitudinem muri,

quantum proxime conjectura poterat, permensus: humilioremque aliquanto priſtina opinione ſua, & cæterorum omnium ratus eſſe, & vel mediocribus ſcalis ſuperabilem: ad Marcellum rem defert. Haud ſpernenda res viſa. ſed cum adiri locus, qui ob id ipſum intentius cuſtodiebatur, non poſſet, occaſio quærebatur. quam obtulit transfuga, nuntians, diem feſtum Dianæ per triduum agi: & quia alia in obſidione deſint, vino largius epulas celebrari, & ab Epicide præbito univerſæ plebi. & per tribus a principibus diviſo. Id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum collocutus, electiſque per eos ad rem tantam agendam audendamque idoneis centurionibus, militibuq; & ſcalis in occulto comparatis, cæteris ſignum dari ubet, ut mature corpora curarent, quietiq; darent: nocte in expeditionem eundum eſſe. Inde ubi id temporis viſum, quo die epulatis jam, vinoque ſatiatis principium ſomni eſſet, ſigni unius milites ferre ſcalas juſſi: & ad mille fere armati tenui agmine per ſilentium eo deducti. Ubi ſine ſtrepitu, ac tumultu primi evaſerunt in murum, ſecuri ordine alii, cum priorum audacia dubiis etiam animum facerent. Jam mille armatorum ceperant partem, cum cæteræ admotæ, pluribuſque ſcalis in murum evadebant, ſigno ab Hexapylo dato, quo per ingentem ſolitudinem erat perventum, quia magna pars in turribus epulati, aut ſopiti vino erant, aut ſemigraves potabant, paucos tamen eorum oppreſſos in cubilibus interfecerunt. Prope Hexapylon eſt portula. ea magna vi refringi cœpta. & e muro compoſito tuba datum ſignum erat: & jam undique non furtim, ſed vi aperte gerebatur res. quippe ad Epipolas, frequentem cuſtodiis locum, perventum erat. terrendique magis hoſtes erant, quam fallendi: ſicut territi ſunt. Nam ſimul ac tubarum eſt auditus cantus, clamorque penentium muros, partemque urbis: omnia teneri, cuſtodes rati, alii per murum fugere, alii ſalire de muro, præcipitarique turba paventium. magna pars tamen ignara tanti mali erat, & gravatis omnibus vino ſomnoque, & in vaſtæ magnitudinis urbe partium ſenſu non ſatis pertinente in omnia. Sub luce Hexapylo effracto, Marcellus omnibus copiis urbem ingreſſus, excitavit convertitque omnes ad arma capienda, opemque, ſi quam poſſent, jam captæ

tæ prope urbi ferendam. Epicides ab insula, quam ipsi Nasos vocant, citato profectus agmine, haud dubius, quin paucos per negligentiam custodum transgressos murum expulsurus foret, occurrentibus pavidis, tumultum augere eos dictitans, & majora ac terribiliora vero afferre; postquam consepsit omnia circa Epipolas armis completa, lacessito tantum hoste paucis missilibus, retro in Achradinam agmen convertit, non tam vim, multitudinemque hostium metuens, quam ne qua intestina fraus per occasionem oriretur, clausasque inter tumultum Achradinæ, atque insulæ inveniret portas. Marcellus, ut mœnia ingressus, ex superioribus locis urbem, omnium ferme illa tempestate pulcherrimam, subjectam oculis vidit, illacrymasse dicitur, partim gaudio tantæ perpetratæ rei, partim vetustæ gloriæ urbis. Atheniensium classes demersæ, & duo ingentes exercitus cum duobus clarissimis ducibus deleti occurrebant: & tot bella cum Carthaginiensibus tanto cum discrimine gesta, tot, ac tam opulenti tyranni, regesque: præter cæteros Hiero, cum recentissimæ memoriæ Rex, tum ante omnia, quæ virtus ejus, fortunaque sua dederat, beneficiis in populum Romanum insignis. ea cum universa occurrerent animo, subiretque cogitatio, jam illa momento horæ arsura omnia, & ad cineres redituraprius quam signa Achradinæ admoveret, præmittit Syracusanos, qui inter præsidia Romana, ut ante dictum est, fuerant, ut alloquio leni perlicerent hostes ad dedendam urbem. Tenebant Achradinæ portas, murosque maxime transfugæ, quibus nulla erat per conditiones veniæ spes. ii nec adire muros, nec alloqui quenquam passi. itaque Marcellus, postquam id incœptum irritum fuit, ad Euryalum signa referri jussit. Tumulus est in extrema parte urbis versus amari, vimque imminens ferenti in agros mediterraneaque insulæ, percommodus ad commeatus excipiendos. Præerat huic arci Philodemus Argivus ab Epicide impositus ad quem missus a Marcello Sosis, unus ex interfectoribus tyranni, cum longo sermone habito dilatus per frustrationem esset, retulit Marcello, tempus eum ad deliberandum sumsisse. Cum is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admoverent castra, legionesque, haud dubius, si in arcem accepisset

pisset eos, deleri Romanum exercitum inclusum muris posse : Marcellus, ut Euryalum neque tradi, neque capi vidit posse, inter Neapolim, & Ticam (nomina partium urbis, & instar urbium sunt (posuit castra : timens ne si frequentia intrasset loca, contineri a discursu miles avidus prædæ non posset. Legati eo ab Tica, & Neapoli cum infulis & velamentis venerunt, precantes, ut cædibus, & incendiis parceretur. De quorum precibus quam postulatis magis consilio habito, Marcellus ex omnium sententia edixit militibus, ne quis liberum corpus violaret, cætera prædæ futura. castraque tectis parietum pro muro septa, portis regione platearum patentibus stationes præsidiaque dispositi, ne quis in discursu militum impetus in castra fieri posset. Inde signo dato milites discurrerunt : refractisque foribus cum omnia terrore, ac tumultu streperent, a cædibus tamen temperatum est. rapinis nullus ante modus fuit, quam omnia diuturna felicitate cumulata bona egessere. Inter hæc & Philodemus, cum spes auxilii nulla esset, fide accepta, ut inviolatus ad Epicidem rediret, reducto præsidio tradidit tumulum Romanis. Aversis omnibus ad tumultum ex parte captæ urbis, Bomilcar noctem eam nactus, qua, propter vim tempestatis, stare ad anchoram in salo Romana classis non posset, cum triginta quinque navibus ex portu Syracusano profectus, libero mari vela in altum dedit, quinque & quinquaginta navibus Epicidæ, & Syracusanis relictis. edoctisque Carthaginiensibus, in quanto res Syracusana discrimine esset, cum C. navibus post pauços dies redit, multis (ut fama est) donis ex Hieronis gaza ab Epicide donatus.

CAPUT XX.

Romani, Syracusarum mœnibus inclusi, cum adventu Hippocratis & Himilconis undique urgerentur, hostium impetus strenue repellunt : exorta deinde pestilentia, terrestris Pœnorum exercitus ad internecionem absumitur.

MArcellus, Euryalo recepto, præsidioque addito, una cura erat liber, ne qua ab tergo vis hostium in arcem accepta, inclusos, impeditosque mœnibus suos turbaret. Achradinam inde, ternis castris per idonea dispositis loca, spe ad inopiam omnium rerum inclusos redacturum se, circumsedit. Cum per aliquot dies quietæ stationes utrinque fuissent, 26

sent, repente adventus Hippocratis, & Himilconis, ut ultro undique oppugnarentur Romani, fecit. nam & Hippocrates, castris ad magnum portum communitis, signoque iis dato, qui Achradinam tenebant, castra vetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus præerat. & Epicides eruptionem in stationes Marcelli fecit, & classis Punica litori, quod inter urbem, & castra Romana erat, appulsa est, ne quid præsidii Crispino submitti a Marcello posset. Tumultum tamen majorem hostes præbuerunt, quam certamen. nam & Crispinus Hippocratem non repulit tantum a munimentis, sed insecutus etiam est trepide fugientem: & Epicidem Marcellus in urbem compulit. satisque jam etiam in posterum videbatur provisum, ne quid ab repentinis eorum excursionibus periculi foret. Accessit & pestilentia, commune malum, quod facile utrorunque animos averteret a belli cor liis. nam tempore autumni, & locis natura gravibus, multo tamen magis extra urbem, quam in urbe, intoleranda vis æstus per utraque castra omnium ferme corpora movit. & primo, temporis ac loci vitio & ægri erant, & moriebantur. postea curatio ipsa, & contactus ægrorum vulgabat morbos: ut aut neglecti, desertique, qui incidissent, morerentur: aut assidentes, curantesque eadem vi morbi repletos secum traherent: quotidianaque funera, & mors ob omnium oculos esset, & undique dies, nocteque ploratus audirentur, postremo ita assuetudine mali efferaverant animos, ut non modo lacrymis, justoque comploratu prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem, aut sepelirent: jacerentque strata exanima corpora in conspectu similem quoque mortem expectantium: mortuique ægros, ægri validos cum metu, tum tabe, ac pestifero odore corporum conficerent: & ut ferro potius morerentur, ferro quidam invadebant soli hostium stationes. Multo tamen major vis pestis Pœnorum castra, quam Romana, diu circumsidendo Syracusas, cæde aquisque afficerat magis. Ex hostium exercitu Siculi, ut primum videre, ex gravitate loci vulgari morbos, in suas quisque propinquas urbes dilapsi sunt. at Carthaginienses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate, atque Himilcone, ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta

ta vis ingruebat mali, adduxerat in urbem suos: infirmaque corpora tecta, & umbræ recreaverant. multi tamen ex Romano exercitu eadem peste absumti
27 sunt. Deleto terrestri Punico exercitu, Siculi, qui Hippocratis milites fuerant, haud in magna oppida, cæterum & situ, & munimentis tuta, tria millia alterum ab Syracusis, alterum quindecim ab ostio, & commeatus è civitatibus suis comportabant, & auxilia accersebant.

CAPUT XXI.

Classis Punica cum magno apparatu Carthagine rediens, aditu Syracusanum vento prohibetur: ea spe repente destituto Epicides, Syracusis excedit: interim Siculi oblatam occasionem se conciliandi Romanis arripientes, ad Marcellum legatos de deditione mittunt: tum transfugæ, metu ne traderentur Romanis, cum mercenariis militibus Syracusanorum cædem faciunt.

INterea Bomilcar iterum cum classe profectus Carthaginem, ita exposita fortuna sociorum, ut spem faceret, non ipsis modo salutarem opem ferri posse, sed Romanos quoque in capta quodammodo urbe capi: perpulit, ut onerarias naves quam plurimas omni copia rerum onustas secum mitterent, classemque suam augerent. Igitur centum triginta navibus longis, & septuaginta onerariis profectus a Carthagine, satis prosperos ventos ad trajiciendum in Siciliam habuit: sed iidem venti superare eum Pachynum prohibebant. Bomilcaris adventus fama primo, deinde præter spem mora, cum gaudium & metum invicem Romanis Syracusanisque præbuisset: Epicides metuens, ne, si pergerent iidem, qui tum tenebant, ab ortu solis flare per dies plures venti, classis Punica Africam repeteret: tradita Achradina mercenariorum militum ducibus, ad Bomilcarem navigat, classem in statione versam in Africam habentem, atque timentem navale prælium, non tam quod impar viribus, aut numero navium esset, (quippe etiam plures habebat) quam quod venti aptiores Romanæ, quam suæ classi flarent: perpulit tandem, ut fortunam navalis certaminis experiri vellet. Et Marcellus, cum & Siculum exercitum ex tota insula conciri videret, & cum ingenti commeatu classem Punicam adventare, ne simul terra marique inclusus, urbe hostium urgeretur, quanquam impar numero navium erat, prohibere aditu Syracusa-

rum

rum Bomilcarem constituit. Duæ classes infestæ circa promontorium Pachynum stabant, ubi primum tranquillitas maris in altum evexissent, concursuræ. Itaque cadente jam Euro, qui per dies aliquot fævierat, prior Bomilcar movit: cujus prima classis petere altum visa est, quo facilius superaret promontorium. Cæterum postquam tendere ad se Romanas naves vidit, incertum qua subita territus re Bomilcar, vela in altum dedit: missisque nuntiis Heracleam, qui onerarias naves retro in Africam repetere jubérent, ipse Siciliam prætervectus, Tarentum petit. Epicides a tanta repente destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captæ urbis rediret, Agrigentum navigat, expecturus magis eventum, quam inde quicquam moturus. Quæ ubi in castra Siculorum sunt nuntiata, Epicidem Syracusis excessisse, a Carthaginiensibus relictam insulam, & prope iterum Romanis traditam: legatos de conditionibus dedendæ urbis, explorata prius per colloquia voluntate eorum, qui obsidebantur, ad Marcellum mittunt. Cum haud ferme discreparet, quin quæ ubique regum fuissent, Romanorum essent; Siculis cætera cum libertate ac legibus suis servarentur: evocatis ad colloquium iis, quibus ab Epicide credita res erat, missos se simul ad Marcellum, simul ab eo ad exercitum Siculorum ajunt, ut una omnium, qui obsiderentur, quique extra obsidionem essent, fortuna esset, neve alteri proprie sibi paciscerentur quicquam. Recepit deinde ab iis, ut necessarios hospitesque alloquerentur, expositis, quæ pacta jam cum Marcello haberent, oblata spe salutis perpulere eos, ut secum præfectos Epicidis Polycletum, & Philistionem, & Epicidem, cui Sydon cognomen erat, aggrederentur. Interfectis iis, & multitudine ad concionem vocata: & inopiam, qua ipsi inter se fremere occulte soliti erant, conquesti: &, quanquam tot mala urgerent, negarunt *fortunam accusandam esse, quod in ipsorum esset potestate, quandiu ea paterentur. Romanis caussam oppugnandi Syracusas fuisse caritatem Syracusanorum, non odium: nam ut occupatas res ab satellitibus Hannibalis, deinde Hieronymi Hippocrate atque Epicide audierint, tum bellum moviisse, & obsidere urbem cœpisse: ut crudeles tyrannos ejus, non ut ipsam urbem expugnarent. Hippocrate vero interemto, Epicide intercluso ab Syracusis, & præfectis ejus occisis,*

Cur-

Carthaginiensibus omni possessione Siciliæ terra marique pulsis; quam superesse causam Romanis, cur non, perinde ac si Hiero ipse viveret, unicus Romanæ amicitiæ cultor, incolumes Syracusas esse velint? Itaque nec urbi, nec hominibus aliud periculi, quam ab semetipsis esse, si occasionem reconciliandi se Romanis prætermisissent. eam autem, qualis illo momento horæ sit, nullam deinde fore, si simul libertas ab impotentibus tyrannis ap-
29 *paruisset.* Omnium ingenti assensu oratio audita est. prætores tamen prius creari, quam legatos nominari, placuit. ex ipsorum deinde prætorum numero missi oratores ad Marcellum: quorum princeps, *Neque primo*, inquit, *Syracusani a vobis defecimus, sed Hieronymus nequaquam tam in vos impius, quam in nos: nec postea pacem tyranni cæde compositam Syracusanus quisquam, sed satellites regii, Hippocrates atque Epicides, oppressis nobis hinc metu, hinc fraude, turbaverunt. nec quisquam dicere potest, aliquando nobis libertatis tempus fuisse, quod pacis vobiscum non fuerit. Nunc certe cæde eorum, qui oppressas tenebant Syracusas, cum primum arbitrii nostri esse cœpimus, extemplo venimus ad tradenda arma, dedendos nos, urbem, mœnia: nullam recusandam fortunam, quæ ipsorum a vobis fuerit. Gloriam captæ nobilissimæ, pulcherrimæque urbis Græcarum diu tibi dederunt, Marcelle. quicquid unquam terra marique memorandum gessimus, id tui triumphi titulo accedit. famæ ne credi malis, quanta urbs a te capta sit, quam posteris quoque eam spectaculo esse. quo quisquis terra, quisquis mari venerit, nunc nostra de Athenientibus, Carthaginiensibusque trophæa, nunc tua de nobis ostendat. incolumesque Syracusas familiæ vestræ sub clientela nominis Marcellorum, tutelaque habendas tradas. ne plus apud vos Hieronymi, quam Hieronis memoria momenti faciat. diutius ille multo amicus fuit, quam hic hostis: & illius etiam beneficia persensistis, hujus amentia ad perniciem tantum ipsius valuit.* Omnia & impetrabilia, & tuta erant apud Romanos. inter ipsos plus belli ac periculi erat. nanque transfugæ tradi se Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eundem compulere metum: arreptisque armis prætores primum obtruncant, inde ad cædem Syracusanorum discurrunt: quosque fors obtulit, irati interfecerunt: atque omnia, quæ in promtu erant, diripuere. tum, ne sine ducibus essent, sex præfectos creavere, ut terni Achradinæ, ac Naso

præ-

præessent. Sedato tandem tumultu, exequentibus sciscitando mercenariis, quæ acta cum Romanis essent: dilucere id quod erat, cœpit: aliam suam ac transfugarum causſam esse. In tempore legati a Marcello redierunt, falsa eos suspicione incitatos memorantes: nec causſam expetendæ pœnæ eorum ullam Romanis esse.

CAPUT XXII.

Marcellus, occupatis reliquis partibus, Syracusas expugnat, ac ingentem se virum gerit: in eo tumultu captæ urbis Archimedes intentus formis, quas in pulvere descripserat, interficitur. cum victoribus victisque pariter pernicioſa fames instaret, Otacilius, Uticam cum trajecisset, ingentem vim frumenti Syracusas opportune reportat.

ERat ex tribus Achradinæ præfectis Hiſpanus Mericus nomine, ad eum inter comites legatorum de industria unus ex Hiſpanorum auxiliaribus est missus: qui sine arbitris Mericum nactus, primum, quo in statu reliquisset Hiſpaniam, (& nuper inde venerat) exponit. *omnia Romanis ibi obtineri armis. posse eum, si operæ pretium faciat, principem popularium esse: seu militare cum Romanis, seu in patriam revertı libeat. contra, si malle obsideri pergat, quam sedem esse terra, mariaque clauſa?* Motus his Mericus, cum legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter eos mittit: qui per eundem illum Hiſpanum secretus ab aliis ad Marcellum deductus, cum fidem accepisset, composuisſetque agendæ rei ordinem, Achradinam redit. Tum Mericus, ut ab suspicione proditionis averteret omnium animos, negat *sibi placere legatos commeare ultro, citroque; neque recipiendum quenquam, neque mittendum. & quo intentius custodiæ serventur, opportuna loca dividenda præfectis esse, ut suæ quisque partis tutandæ reus sit.* Omnes assensi sunt Partibus dividendis, ipsi regio evenit ab Arethusa fonte usque ad hoſtium magni portus. id ut scirent Romani, fecit. Itaque Marcellus nocte navim onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Achradinam ussit: exponique milites regione portæ, quæ prope fontem Arethusam est. Hoc cum quarta vigilia factum esset, expoſitoſque milites porta, ut convenerat, recepisset Mericus: luce prima Marcellus omnibus copiis mœnia Achradinæ aggreditur: ita ut non eos solum, qui Achradinam tenebant, in se converteret, sed ab Naſo etiam agmina armatorum con-

concurrerent, relictis ſtationibus ſuis, ad vim & impetum Romanorum arcendum. In hoc tumultu actuariæ naves inſtructæ jam ante, circumvectæque, ad Naſum armatos exponunt. qui improviſo adorti ſemiplenas ſtationes, & adapertas fores portæ, qua paullo ante excurrerant armati, haud magno certamine Naſum cepere, deſertam trepidatione & fuga cuſtodum. neque ullis minus præſidii, aut pertinaciæ ad manendum, quam transfugis fuit: quia ne ſuis quidem ſatis credentes ſe, medio certamine effugerunt. Marcellus, ut captam eſſe Naſum didicit, & Achradinæ regionem unam teneri, Mericumque cum præſidio ſuis adjunctum, receptui cecinit, ne regiæ opes, quarum fama major, quam
31 res erat, diriperentur. Suppreſſo impetu militum, & iis, qui in Achradina erant, transfugis ſpatium, locuſque fugæ datus eſt: & Syracuſani tandem liberi metu, portis Achradinæ apertis, oratores ad Marcellum mittunt, nihil petentes aliud, quam incolumitatem ſibi, liberiſque ſuis. Marcellus, concilio advocato, & adhibitis etiam Syracuſanis, qui per ſeditiones pulſi ab domo intra præſidia Romana erant, reſpondit, *non plura per annos quinquaginta beneficia Hieronis, quam paucis his annis maleficia eorum, qui Syracuſas tenuerint, erga populum Romanum eſſe: ſed pleraque eorum, quo deburerint, recidiſſe: faderumque ruptorum ipſos ab ſe graviores multo, quam populus Romanus voluerit, pœnas exegiſſe. Se quidem tertium annum circumſedere Syracuſas, non ut populus Romanus ſervam civitatem haberet, ſed ne transfugarum duces captam, & oppreſſam tenerent. Quid potuerint Syracuſani facere, exemplo vel eos Syracuſanorum eſſe, qui intra præſidia Romana fuerint: vel Hiſpanum ducem Mericum, qui præſidium tradiderit: vel ipſorum Syracuſanorum poſtremo ſerum quidem, ſed forte conſilium. Omnium ſibi laborum, periculorumque circa mœnia Syracuſana terra, marique tandiu exhauſtorum, nequaquam tantum fructum eſſe, quam caperc Syracuſas potuiſſe.* Inde quæſtor cum præſidio ad Naſum ad accipiendam pecuniam regiam, cuſtodiendamque miſſus. diripiendaque urbs militi data eſt, cuſtodibus diviſis per domos eorum, qui intra præſidia Romana fuerunt. Cum multa iræ, multa invidiæ, avaritiæque fœda exempla ederentur: Archimedem memoriæ proditum eſt, in tanto tumultu, quantum capta urbs in diſcurſu di-

ri-

sipientium militum ciere poterat, intentum formis, quas in pulvere descripserat, ab ignaro milite quis esset, interfectum. ægre id Marcellum tulisse, sepulturæque curam habitam: & propinquis etiam inquisitis honori, præsidioque nomen, ac memoriam ejus fuisse. Hoc maxime modo Syracusæ captæ: in quibus prædæ tantum fuit, quantum vix captaCarthagine tum fuisset, cum qua viribus æquis certabatur. Paucis ante diebus, quam Syracusæ caperentur, T. Otacilius cum quinqueremibus octoginta Uticam ab Lilybæo transmisit. & cum ante lucem portum intrasset, onerarias frumento onustas cepit: egressusque in terram, depopulatus est aliquantum agri circa Uticam: prædamque omnis generis retro ad naves egit. Lilybæum tertio die, quam inde profectus erat, cum centum triginta onerariis navibus frumento, prædaque onustis rediit: idque frumentum extemplo Syracusas misit. quod ni tam in tempore subvenisset, victoribus, victisque pariter pernicioſa fames instabat.

CAPUT XXIII.

P. , & Cn. Scipiones in Hispania post tot tantasque res feliciter ibi gestas prope cum totis exercitibus cæduntur , anno octavo quam in Hispaniam iverant.

EAdem ætate in Hispa- 32
nia, cum biennio ferme nihil admodum memorabile factum esset, consiliisque magis, quam armis bellum gereretur, Romani imperatores egressi hibernis copias conjunxerunt. ibi concilium advocatum; omniumque in unum congruerunt sententiæ, quando ad id locorum id modo actum esset, ut Asdrubalem tendentem in Italiam retinerent: tempus esse, id jam agi, ut bellum in Hispania finiretur. & satis ad id virium credebant accessisse, triginta millia Celtiberorum ea hieme ad arma excitata. Tres exercitus erant. Asdrubal Gisgonis filius, & Mago conjunctis castris quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. Propior erat Amilcaris filius Asdrubal, vetus in Hispania imperator. ad urbem nomine Anitorgin exercitum habebat. Eum volebant prius opprimi duces Romani: & spes erat satis superque ad id virium esse. illa restabat cura, ne fuso eo perculsi alter Asdrubal, & Mago in avios sal-

saltus, montesque recipientes sese, bellum extraherent. Optimum igitur rati, divisis bifariam copiis, totius simul Hispaniæ amplecti bellum, ita inter se diviserunt, ut P. Cornelius duas partes exercitus Romanorum sociorumque adversus Magonem duceret, atque Asdrubalem; Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitus Celtiberis adjunctis cū Asdrubale Barchino bellum gereret. Una profecti ambo duces, exercitusque, Celtiberis prægredientibus, ad urbem Anitorgin, in conspectū hostium, dirimente amne, ponunt castra. Ibi Cn. Scipio cum quibus ante dictum est copiis substitit, & P. Scipio profectus ad destinatam belli partem.
33 Asdrubal, postquam animadvertit, exiguum Romanum exercitum in castris, & spem omnem in Celtiberorum auxiliis esse: peritus omnis barbaricæ, & præcipue omnium earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiæ, facili linguæ commercio, cum utraque castra plena Hispanorum essent, per occulta colloquia pacisceitur magna mercede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde abducant. Nec atrox visum facinus. non enim, ut in Romanos verterent arma, agebatur, & merces, quanta vel pro bello satis esset, dabatur, ne bellum gererent: & cum quies ipsa, tum reditus domum, fructusque videndi suos, suaque, grata vulgo erant. itaque non ducibus facilius, quam multitudini persuasum est: simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, se ne retinerent. id quidem cavendum semper Romanis ducibus erit; exemplaque hæc vere pro documentis habenda, ne ita exernis credant auxiliis, ut non plus sui roboris, suarumque proprie virium in castris habeant. Signis repente sublatis, Celtiberi abeunt, nihil aliud quærentibus causam, obtestantibusque, ut manerent, Romanis respondentes, quam domestico se avocari bello. Scipio, postquam socii nec precibus, nec vi retineri potestant, nec se aut parem sine illis hosti esse, aut fratri rursus conjungi vidit posse, nec ullum aliud salutare consilium in promtu esse: retro quantum posset, cedere statuit, in id omni cura intentus, necubi hosti æquo se committeret loco, qui transgressus flumen, prope vestigiis abeuntium insistebat. Per eosdem dies P. 34
Scipionem par terror, periculum majus ab novo hoste

hoste urgebat. Massanissa erat juvenis, qui eo tempore erat socius Carthaginiensium, quem deinde clarum, potentemque Romana fecit amicitia. Is tum cum equitatu Numidarum & advenienti P. Scipioni occurrit, & deinde assidue dies noctesque infestus aderat: ut non vagos tantum procul a castris lignatum, pabulatumque progressos exciperet, sed ipsis obequitaret castris, invectusque in medias sæpe stationes, omnia ingenti tumultu turbaret. noctibus quoque sæpe incursu repentino in portis valloque trepidatum est: nec aut locus aut tempus ullum vacuum a metu ac solicitudine erat Romanis. compulsique intra vallum, ademto rerum omnium usu, cum prope justa obsidio esset, futuramque arctiorem eam appareret, si se Indibilis, quem cum septem millibus & quingentis Suessetanorum adventare fama erat, Pœnis conjunxisset: dux cautus & prudens Scipio victus necessitatibus, temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obviam iret, & quocunque occurrisset loco, prælium committeret. Relicto igitur modico præsidio in castris, præpositoque T. Fontejo legato, media nocte profectus, cum obviis hostibus manus conseruit. Agmina magis, quam acies pugnabant. superior tamen, ut in tumultuaria pugna, Romanus erat. Cæterum & equites Numidæ repente, quos fefellisse se dux ratus erat, ab lateribus circumfusi magnum terrorem intulere. Contracto adversus Numidas certamine novo, tertius insuper advenit hostis. duces Pœni assecuti ab tergo jam pugnantes. cœpitque prælium Romanos circumsteterat, incertos, in quem potissimum hostem, quamve in partem conferti eruptionem facerent. Pugnanti, hortantique imperatori, & offerenti se, ubi plurimus labor erat, latus dexterum lancea trajicitur: cuneusque is hostium, qui in confertos circa ducem impetum fecerat, ut exanimem, labentemque ex equo Scipionem vidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem nuntiantes discurrunt, imperatorem Romanum cecidisse. Hæc pervagata passim nox, ut & hostes haud dubie pro victoribus, & Romani pro victis essent, fecit. Fuga confestim ex acie, duce amisso, fieri cœpta est. cæterum ut ad erumpendum inter Numidas, aliaque levium armatorum auxilia haud difficilis res erat: ita effugere tantum equitum, æquantiumque

equos

equos velocitate peditum, vix poterant. cæsique prope plures in fuga, quam in pugna sunt: nec superfuisset quisquam, ni præcipiti jam ad vesperum die nox interveniisset. Haud segniter inde duces Pœni fortuna usi, confestim e prælio, vix necessaria quiete data militibus, ad Asdrubalem Amilcaris citatum agmen rapiunt, non dubia spe, cum copias conjunxissent, debellari posse. Quo ubi est ventum, inter exercitus, ducesque victoria recenti lætos gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto, & alteram pro haud dubio parem victoriam expectantes. Ad Romanos nondum quidem fama tantæ cladis pervenerat, sed tamen mœstum quoddam silentium erat, & tacita divinatio, qualis jam præsagientibus animis imminentis mali esse solet. Imperator ipse, præterquam quod ab sociis se desertum, hostium tantum auctas copias sentiebat, conjectura etiam & ratione ad suspicionem acceptæ cladis, quam ad ullam bonam spem, pronior erat. Quonam modo enim Asdrubalem ac Magonem, nisi defuncto suo fratre bello, sine certamine adducere exercitum potuisse? quomodo autem non obstitisse? aut ab tergo non secutum fratrem? ut, si prohibere, quominus in unum coirent & duces. & exercitus hostium, non posset, ipse certe cum fratre conjungeret copias. His anxius curis, id modo esse salutare in præsens credebat, cedere inde, quantum posset. & inde una nocte ignaris hostibus, & ob id quietis, aliquantum emensus est iter. Luce ut senserunt profectos hostes, præmissis Numidis, quam poterant maxime citato agmine, sequi cæperunt. ante noctem assecuti Numidæ, nunc ab tergo, nunc in latera incursantes. Consistere cæperunt, ac tutari agmen quantum possent. tamen tuto ut simul pugnarent, procederentque, Scipio hortabatur, prius quam pedestres copiæ assequerentur. Cæterum nunc agendo, nunc sustinendo agmen, cum aliquandiu haud multum procederetur, & nox jam instaret, revocat e prælio suos Scipio: & collectos in tumulum quendam, non quidem satis tutum, præsertim agmini perculso, editiorem tamen, quam cætera circa erant, subducit. Ibi primo impedimentis, & equitatu in medium receptis, circundati pedites haud difficulter impetus incursantium Numidarum arcebant. dein postquam toto agmine tres imperatores

cum

cum tribus justis exercitibus aderant, apparebatque, parum armis ad tuendum locum sine munimento valituros esse, circumspectare, ac agitare dux cœpit, si quo modo posset vallum circum injicere. sed erat adeo nudus tumulus, & asperi soli, ut nec virgulta vallo cædendo, nec terra cespiti faciundo, aut ducendæ fossæ, aliive ulli operi apta invenirí posset: nec ferme quicquam satis arduum, aut abscissum erat, quod hosti aditum, ascensumve difficilem præberet. omnia fastigio leni subvexa. ut tamen aliquam imaginem valli objicerent, clitellas illigatas oneribus, velut struentes ad altitudinem solitam, circumdabant: cumulo sarcinarum omnis generis objecto, ubi ad moliendum clitellæ defuerant. Punici exercitus postquam advenere, in tumulum quidem perfacile agmen erexere: munitionis vero facies nova primo eos velut miraculo quodam tenuit, cum duces undique vociferarentur, *quid starent? & non ludibrium illud vix feminis, pueriſve morandis satis validum distraherent, diriperentque? captum hostem teneri, latentem post sarcinas.* Hæc contemtim duces increpabant: cæterum neque transilire, neque moliri onera objecta, nec cædere stipatas clitellas, ipsisque obrutas sarcinis, facile erat. Tardatis diu, cum amoliti objecta onera, armatis dedissent viam, pluribusque idem partibus fieret, capta jam undique castra erant: pauci ab multis, perculsique à victoribus passim cædebantur. Magna pars tamen militum, cum in propinquas refugissent silvas, in castra P. Scipionis, quibus T. Fonteius legatus præerat, perfugerunt. Cn. Scipionem alii in tumulo primo impetu hostium cæsum tradunt: alii cum paucis in propinquam castris turrim perfugisse. hanc igni circumdatam, atque ita exustis foribus, quas nulla moliri potuerunt vi, captam, omnesque intus cum ipso imperatore occisos. Anno sexto postquam in Hispaniam venerat Cn. Scipio, undetrigesimo die post fratris mortem est interfectus. Luctus ex morte eorum non Romæ major, quam per totam Hispaniam fuit. quin apud cives partem doloris & exercitus amissi, & alienata provincia, & publica trahebat clades. Hispaniæ ipsos lugebant desiderabantque duces. Cneum tamen magis, quod diutius præfuerat iis, priorque & favorem occupaverat, & specimen justitiæ, temperantiæque Romanæ primus dederat.

CAPUT XXIV.

Cum prope esset amissa Hispaniæ provinciæ possessio, L. Martii equitis Romani virtute, & industria, contractis exercituum reliquiis, eodem Duce a militibus creato, bina castra hostium expugnantur: ad triginta septem millia cæduntur: ad mille octingentos triginta capiuntur, ingens præda refertur.

37 CUm deletus exercitus, amissæque Hispaniæ viderentur: vir unus has restituit. Erat in exercitu L. Martius, Septimi filius, eques Romanus, impiger juvenis, animique & ingenii aliquanto, quam pro fortuna, in qua erat natus, majoris. ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis disciplina: sub qua per tot annos omnes militiæ artes edoctus fuerat. Hic & ex fuga collectis militibus, & quibusdam de præsidiis deductis, haud contemnendum exercitum fecerat, junxeratque cum T. Fonteio, P. Scipionis legato. Sed tantum præstitit eques Romanus auctoritate inter milites, atque honore, ut castris citra Iberum communitis, cum ducem exercituum comitiis militaribus creari placuisset, subeuntes alii aliis in custodiam valli, stationesque, donec per omnes suffragium iret, ad L. Martium cuncti summam imperii detulerint. Omne inde tempus (exiguum id fuit) muniendis castris, convehendisque commeatibus consumtum: & omnia imperia milites cum impigre, tum haudquaquam abjecto animo exequebantur. Cæterum postquam Asdrubalem Cisgonis venientem ad reliquias belli delendas transisse Iberum, & appropinquare allatum est, signumque pugnæ propositum ab novo duce milites viderunt: recordati, quos paullo ante imperatores habuissent, quibusque & ducibus, & copiis freti prodire ad pugnam soliti essent, flere omnes repente, & offensare capita: & alii manus ad cœlum tendere, deos incusantes: alii strati humi suum quisque nominatim ducem implorare. neque sedari lamentatio poterat, excitantibus centurionibus manipulares, & ipso mulcente & increpante Martio, quod in muliebres, & inutiles se projecissent fletus, potius, quam ad tutandos semetipsos, & rempublicam secum acuerent animos, & ne inultos imperatores suos jacere finerent: cum subito clamor, tubarumque sonus (jam enim prope vallum hostes erant) exauditur. inde verso repente in iram luctu, discurrunt ad arma: ac velut

accensi rabie, discurrunt ad portas, & in hostem negligenter, atque incomposite venientē incurrunt. Extemplo improvisa res pavorem incutit Pœnis: mirabundique, unde tot hostes tam subito exorti prope deleto exercitu forent: unde tanta audacia, tanta fiducia sui victis, ac fugatis. quis imperator duobus Scipionibus cæsis extitisset: quis castris præesset; quis signum dedisset pugnæ: ad hæc tot, tam nec opinata, primo omnium incerti, stupentesque referunt pedem: dein valida impressione pulsi terga vertunt. & aut fugientium cædes fœda fuisset, aut temerarius, periculosusque sequentium impetus, ni Martius propere receptui dedisset signum, obsistentsque ad prima signa, quosdam & ipse retinens, concitatam repressisset aciem. inde in castra avides adhuc cædisque, & sanguinis reduxit. Carthaginienses trepide primo ab hostium vallo acti, postquam neminem insequi viderunt, metu subtristisse rati, contemtim rursus, & sedato gradu in castra abeunt. Par negligentia in castris custodiendis fuit. nam etsi propinquus hostis erat: tamen reliquias eum esse duorum exercituum ante paucos dies deletorum, succurrebat. Ob hoc cum omnia neglecta apud hostes essent, exploratis iis Martius ad consilium prima specie temerarium magis, quam audax animum adjecit, ut ultro castra hostium oppugnaret: simul facilius esse ratus, unius Asdrubalis expugnari castra, quam si se rursus tres exercitus, ac tres duces junxissent, sua defendi. simul, aut si successisset cœptis, receptum se afflictas res: aut si pulsus esset, tamen ultro inferendo arma, contemtum sui demturum. ne 38
tamen subita res, & nocturnus terror etiamnum suæ fortunæ consilium perturbaret; alloquendos, adhortandosque sibi milites ratus, concione advocata, ita disseruit. *Vel mea erga imperatores nostros vivos mortuosque pietas, vel præsens omnium nostrum, milites, fortuna fidem cuivis facere potest, mihi hoc imperium; ut amplum judicio vestro, ita re ipsa grave, ac solicitum esse. quo enim tempore, nisi metus mœrorem obstupefaceret, vix ita compos mei essem, ut aliqua solatia invenire ægro animo possem: cogor vestram omnium vicem, (quod difficillimum in luctu est) unus consolari. & ne tum quidem, ubi quonam modo has reliquias duorum exercituum patriæ conservare possim, cogitandum est, avertere animum ab*

assiduo mœrore libet. præsto est enim acerba memoria: & Scipiones me ambo dies, noctesque curis in somniisque agitant, & excitant sæpe somno: neu se, neu invictos per septem annos iis terris milites suos, commilitones vestros, neu rempublicam patiar inultam, & suam disciplinam, suaque instituta sequi jubent. Et ut imperiis vivorum nemo obedientior me uno fuerit: ita post mortem suam, quod quaque in re facturos illos fuisse maxime censeam, id optimum ducere vos quoque velim, milites: non lamentis lacrymisque tanquam extinctos prosequi (vivunt enim, vigentque fama rerum gestarum) sed quotiescunque occurret memoria illorum; velut si adhortantes, signumque dantes videatis eos, ita prælia inire. Nec alia profecto species hesterno de oculis animisque vestris oblata memorabile illud edidit prælium, quo documentum dedistis hostibus, non cum Scipionibus extinctum esse nomen Romanum: & cujus populi vis atque virtus non obruta sit Cannensi clade, ex omni profecto sævitia fortunæ emersuram esse. Nunc qui tantum ausi estis sponte vestra, experiri libet, quantum audeatis duce vestro auctore. non enim hesterno die, cum signum receptui dedi sequentibus effuse vobis turbatum hostem, frangere audaciam vestram, sed differre in majorem gloriam atque opportunitatem volui: ut postmodum præparati incautos, armati inermes, atque etiam sopitos per occasionem aggredi possetis. Nec hujus occasionis spem, milites, forte temere, sed ex re ipsa conceptam habeo. A vobis quoque profecto si quis quærat, quonam modo pauci a multis, victi a victoribus castra tutati sitis, nihil aliud respondeatis, quam idipsum timentes vos omnia & operibus firmata habuisse, & ipsos paratos instructosque fuisse. Et ita se res habet. Ad id, quod ne timeatur, fortuna facit, minime cauti sunt homines: quia quod neglexeris, incautum, atque apertum habeas. Nihil omnium nunc minus metuunt hostes, quam ne obsessi modo ipsi, atque oppugnati, castra sua ultro oppugnemus. Audeamus, quod credi non potest ausuros nos. eo ipso quod difficillimum videtur, facillimum erit. Tertia vigilia noctis, silenti agmine ducam vos. exploratum habeo, non vigiliarum ordinem, non stationes justas esse. clamor in portis auditus, & primus impetus castra ceperit. tum inter torpidos somno, paventesque ad nec opinatum tumultum, & inermes in cubilibus suis oppressos illa cædes edatur, a qua vos hesterno die revocatos ægre ferebatis. Scio, audax videri consilium: sed in rebus asperis, & tenuibus

bus fortissima quæque consilia tutissima sunt : quia si in occasionis momento, cujus prætervolat opportunitas, cunctatus paullum fueris : nequicquam mox omissam quæras. Unus exercitus in propinquo est : duo haud procul absunt. nunc aggredientibus par aliqua opportunitas est. & jam tentastis vestras, atque illorum vires. si diem proferimus, & hesternæ eruptionis fama contenti desierimus, periculum est, ne omnes duces omnesque copiæ conveniant. tres deinde duces, tres exercitus sustinebimus hostium, quos Cn. Scipio incolumi exercitu non sustinuit? Ut dividendo copias, periere duces nostri : ita separati, ac divisi opprimi possunt hostes. alia belli gerendi via nulla est. proinde nihil præter noctis proximæ opportunitatem expectemus. Ite diis bene juvantibus, corpora curate, ut integri vigentesque eodem animo in castra hostium irrumpatis, quo vestra tutari estis. Læti & audiere ab novo duce novum consilium : & quo audacius erat, magis placebat. reliquum diei expediendis armis, & curatione corporum consumtum : & major pars noctis quieti data est. quarta vigilia moventes. Erant ultra proxima castra sex millium intervallo distantes aliæ copiæ Pœnorum. Vallis cava intererat, condensa arboribus. in hujus silvæ medio ferme stadio cohors Romana arte Punica abditur, & equites. Ita medio itinere intercepto, cæteræ copiæ sileuti agmine ad proximos hostes ductæ. & cum statio nulla pro portis, neque in vallo custodiæ essent, velut in sua castra, nullo usquam obsistente, penetravere. inde signa canunt, & tollitur clamor. pars semisopitos hostes cædunt, pars ignis escas stramenta arida tectis injiciunt, pars portas occupant, ut fugam intercludant. hostes simul ignis, clamor, cædes, velut alienatos sensibus, nec audire, nec providere quicquam sinunt. incidunt inermes inter catervas armatorum. alii ruunt ad portas, alii obseptis itineribus super vallum saliunt : & ut quisque evaserat, protinus ad castra altera fugiunt. ubi a cohorte, & equitibus ex occulto prorumpentibus circumventi, cæsique ad unum omnes sunt. quanquam etiam si quis ex ea cæde effugisset, adeo raptim, captis propioribus castris, in alteram transcursum castra ab Romanis est, ut prævenire nuntius cladis non posset. Ibi vero quo longius ab hoste aberant, & quia sub lucem pabulatum, lignatum, & prædatum quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia, ac

soluta invenere: arma tantum in stationibus posita, milites inermes, aut humi sedentes accubantesque, aut obambulantes ante vallum, portasque. Cum his tam securis, solutisque Romani calentes adhuc ab recenti pugna, ferocesque victoria prælium ineunt itaque nequaquam resisti in portis potuit. intra portas, concursu ex totis castris ad primum clamorem, & tumultu facto, atrox prælium oritur. diuque tenuisset, ni cruenta scuta Romanorum visa indicium aiterius cladis Pœnis, atque iude pavorem injecissent hic terror in fugam vertit omnes. effusique, qua iter est, nisi quos cædes oppressit, exuuntur castris. Atque ita nocte, ac die bina castra hostium expugnata ductu L. Martii. Ad triginta septem millia hostium cæsa, auctor est Claudius, qui annales Acilianos ex Græco sermone vertit: captos ad mille octingentos triginta: prædam ingentem partam: in ea fuisse clypeum argenteum pondo centum triginta octo, cum imagine Barchini Asdrubalis. Valerius Antias una castra Magonis capta tradit: septem millia ferme cæsa hostium: altero prælio eruptione pugnatum cum Asdrubale, decem millia occisa: quatuor millia trecentos triginta captos. Piso quinque millia hominum, cum Mago cedentes nostros effuse sequeretur, cæsa ex insidiis scribit. Apud omnes magnum nomen Martii ducis est: & veræ gloriæ ejus etiam miracula addunt, flammam ei concionanti fusam e capite sine ipsius sensu, cum magno pavore circumstantium militum: monumentumque victoriæ ejus de Pœnis usque ad incensum Capitolium fuisse in templo clypeum Martium appellatum, cum imagine Asdrubalis. Quietæ deinde aliquandiu in Hispania res fuere, utrisque post tantas acceptas invicem illatasque clades cunctantibus periculum summæ rerum facere.

CAPUT XXV.

Marcellus, reous in Sicilia fide & integritate compositis, belli reliquias persequens, Epicidem, & Annonem prælio superat: devectis Romam captarum Syracusarum signis, & tabulis, eximie Deorum templa exornat. habitis comitiis, novi coss. creantur Cn. Fulvius Centumalus, & P. Sulpitius Galba.

DUm hæc in Hispania geruntur, Marcellus, captis Syracusis, cum cætera in Sicilia tanta fide atque integritate compo-

suisset

fuisset, ut non modo suam gloriam, sed etiam majestatem populi Romani augeret: ornamenta urbis, signa tabulasque, quibus abundabant Syracusæ, Romam devexit. hostium quidem illa spolia, & parta belli jure: cæterum inde primum initium mirandi Græcarum artium opera, licentiæque hinc sacra, profanaque omnia vulgo spoliandi, factum est. quæ postremo in Romanos deos, templum idipsum primum, quod a Marcello eximie ornatum est, vertit. visebantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata a Marcello templa, propter excellentia ejus generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet. Legationes omnium ferme civitatum Siciliæ ad eum conveniebant. dispar ut caussa earum, ita conditio erat. Qui ante captas Syracusas aut non defecerant, aut redierant in amicitiam, ut socii fideles, accepti, cultique. quos metus post captas Syracusas dediderat, ut victi a victore leges aeceperunt. Erant tamen haud parvæ reliquiæ belli circa Agrigentum. Romanis, Epicides, & Anno, duces reliqui prioris belli, & tertius novus ab Hannibale in locum Hippocratis missus, Libyphœnicum generis Hipponiates, (Mutinem populares vocabant (vir impiger, & sub Hannibale magistro omnes belli artes edoctus. Huic ab Epicide, & Annone Numidæ dati auxiliares. cum quibus ita pervagatus est hostium agros, ita socios ad retinendos in fide animos eorum, ferendumque in tempore cuique auxilium, adiit, ut brevi tempore totam Siciliam impleret nominis sui: nec spes alia major apud faventes rebus Carthaginiensium esset. Itaque inclusi ad tempus mœnibus Agrigenti dux Pœnus, Syracusanisque, non consilio Mutinis magis, quam fiducia, auxiliegredi extra muros, ad Himeram amnem posuerunt castra. Quod ubi perlatum ad Marcellum est, extemplo copias movit, & ab hoste quatuor ferme millium intervallo consedit, quid agerent, parare ntve, expectaturus. Sed nullum neque locum, neque tempus cunctationi, consiliove dedit Mutines, transgressus amnem, ac stationibus hostium cum ingenti terrore, ac tumultu invectus. Postero die, prope justo prælio compulit hostem intra munimenta. inde revocatus seditione Numidarum in castris facta, cum trecenti ferme eorum Heracleam Minoam concessissent, ad mitigandos revocandosque eos pro-

fectus magnopere monuisse duces dicitur, ne absente se cum hoste manus conserrent. Id ambo ægre passi duces, magis Anno, jam ante anxius gloriæ ejus: Mutinem sibi modum facere, degenerem Afrum imperatori Carthaginiensi missso ab senatu populoque. Is perpulit cunctantem Epicidem, ut transgressi fluvium in aciem exirent. nam si Mutinem opperirentur, & secunda pugnæ fortuna evenisset, haud dubie Mutinis gloriam fore. Enimvero indignum
41 ratus Marcellus, se, qui Hannibalem subnixum victoria Cannensi ab Nola repulisset, his terra marique victis ab se hostibus cedere, arma propere capere milites, & efferri signa jubet. ad instruentem exercitum decem effusis equis advolant ex hostium acie Numidæ, nuntiantes, populares suos primum ea seditione motos, qua trecenti ex numero, suo concesserint Heracleam: dein quod præfectum suum ab obtrectantibus ducibus gloriæ ejus sub ipsam certaminis diem ablegatum videant, quieturos in pugna. Gens fallax promissi fidem præstitit. Itaque & Romanis crevit animus, nuntio celeri per ordinem misso, destitutum ab equite hostem esse, quem maxime timuerant: & territi hostes, præterquam quod maxima parte virium suarum non juvabantur, timore etiam incusso, ne ab suo & ipsi equite oppugnarentur. Itaque haud magna vis certaminis fuit. Primus clamor, atque impetus rem decrevit. Numidæ cum in concursu quieti stetissent in cornibus, ut terga dantes suos viderunt, fugæ tantum parumper comites facti, postquam omnes Agrigentum trepido agmine petentes viderunt, ipsi metu obsidionis passim in civitates proximas dilapsi. Multa millia hominum cæsa, captaque, & VIII, elephanti. Hæc ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit. victor inde Syracusas rediit. Jam ferme in exitu annus erat. itaque senatus Romæ decrevit, ut P. Cornelius prætor literas Capuam ad consules mitteret: dum Hannibal procul abesset, nec ulla magni discriminis res ad Capuam gereretur: alter eorum, si ita videretur, ad magistratus subrogandos Romam veniret. Literis acceptis, inter se consules compararunt, ut Claudius comitia perficeret, Fulvius ad Capuam maneret. Consules Claudius creavit Cn. Fulvium Centumalum, & P. Sulpitium Ser. F. Galbam, qui nullum antea curulem magistratum gessisset,

fisset. prætores deinde creati L. Cornelius Lentulus, M. Cornelius Cethegus, C. Sulpitius, C. Calpurnius Piso. Pisoni jurisdictio urbana, Sulpitio Apulia, Cethego Sicilia, Lentulo Sardinia evenit. Consulibus prorogatum in annum imperium est.

L. FLORI

DE GADIS TERTIÆ

LIBRI SEXTI

EPITOME.

HAnnibal ad tertium ab urbe Roma lapidem super Anienem castra posuit. ipse vero cum duobus M. equitum usque ad portam Capenam, ut urbis situm exploraret, obequitavit. & cum per triduum in aciem utrinque exercitus omnis descendisset, certamen tempestas diremit: nam cum in castra rediissent, statim serenitas erat. Capua capta est a Q. Fulvio & Ap. Claudio COSS. principes Campani veneno sibi conscierunt mortem. Cum Senatus Campanorum deligatus esset ad palos, ut securi feriretur, literas a senatu missas Q. Fulvius COS. quibus jubebatur parcere, antequam legeret, in sinu posuit, & legati jussis: & supplicium peregit. Cum in comitiis apud populum quæreretur cui mandaretur Hispaniarum imperium, nullo id volente suscipere, P. Scipio P. filius, qui in Hispania ceciderat, professus est se iturum, & suffragio populi, consensuque omnium missus. Novam Carthaginem uno die expugnavit, cum ageret vigesimumquartum annum, videreturque divina stirpe creatus: quoniam & ipse postea quam togam acceperat, quotidie in Capitolio erat: & in cubiculo matris ejus anguis sæpenumero visus est. Res prætereа in Sicilia gestas continet, & amicitiam cum Ætolis junctam, bellumque gestum adversus Acarnanas, & Philippum Macedonum regem.

DECADIS TERTIÆ

LIBER SEXTUS.

CAPUT I.

Hujus anni Populi Romani expeditiones.

1 U.C. 539 CN. Fulvius Centumalus, P. Sulpitius Galba consules cum Idibus Martiis magistratum iissent, senatu in Capitolium vocato, de re publica, de administratione belli, de provinciis, exercitibusque patres consuluerunt. Q. Fulvio, & Appio Claudio, prioris anni consulibus, prorogatum imperium est, atque exercitus, quos habebant, decreti: adjectumque, ne a Capua, quam obsidebant, abscederent, priusquam expugnassent. Etum cura maxime intentos habebat Romanos: non tam ob iram, quæ in nullam unquam civitatem justior fuit, quam quod urbs tam nobilis, ac potens, sicut defectione sua traxerat aliquot populos, ita recepta, inclinatura rursus animos videbatur ad veteris imperii respectum. Et prætoribus prioris anni, M. Junio in Etruria, P. Sempronio in Gallia, cum binis legionibus, quas habuerant, prorogatum est imperium. Prorogatum & M. Marcello, ut pro consule in Sicilia reliquias belli perficeret eo exercitu, quem haberet. si supplemento opus esset, suppleret de legionibus, quibus P. Cornelius pro prætore in Sicilia præesset: dum ne quem militem legeret ex eo numero, quibus senatus missionem, reditumque in patriam negasset ante belli finem. C. Sulpitio, cui Apulia evenerat, duæ legiones, quas P. Cornelius habuisset, decretæ: & supplementum de exercitu Cn. Fulvii, qui priore anno in Apulia fœde cæsus fugatusque erat. Huic generi militum senatus eundem, quem Cannensibus, finem statuerat militiæ. additum etiam, utrorumque ignominia est, ne in oppidis hibernarent, neve hiberna propius ullam urbem decem millibus passuum ædificarent. L. Cornelio in Sardinia duæ legiones datæ, quibus Q. Mutius præfuerat. supple-

plementum, si opus esset, consules scribere jussi. T. Otacilio, & M. Valerio, Siciliæ Græciæque ora cum legionibus classibusque, quibus præerant, decreta. Quinquaginta Græci cum legione una, centum Siculi cum duabus legionibus habebant naves. Tribus & viginti legionibus Romanis eo anno bellum terra marique est gestum.

CAPUT II.

L. Martius, qui a militibus Imperator creatus, res in Hispania præclaras gesserat, titulo, quem in literis ad Senatum adhibuit, hominum animos offendit.

1 PRincipio ejus anni cum de literis L. Martii referretur, res gestæ magnifice senatui visæ. titulus honoris, quod imperio non populi jussu, non ex auctoritate patrum dato, *pro prætore senatui* scripserat, magnam partem hominum offendebat. Rem mali exempli esse, imperatores legi ab exercitibus, & solenne auspicatorum comitiorum in castra & provincias, procul ab legibus, magistratibusque, ad militarem temeritatem transferri. & cum quidam referendum ad senatum censerent, melius visum; differri eam consultationem, donec proficiscerentur equites, qui ab Martio literas attulerant. Rescribi de frumento, & vestimentis exercitus placuit: utranque rem eam curæ fore senatui. ascribi autem, *pro prætore L. Martio*, non placuit: ne idipsum, quod consultationi reliquerant, pro præjudicato ferrent.

CAPUT III.

Cn. Fulvius ob exercitum in Apulia amissum bis accusatus, ut pecunia multaretur, cum tertio dies illi capitis dicta esset, ante diem comitiorum exulatum abit.

DImissis equitibus, de nulla re prius consules retulerunt. omniumque in unum sententiæ congruebant, agendum cum tribunis plebis esse, primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret in Hispaniam, ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator præfuisset. Ea res cum tribunis acta promulgataque est. Sed aliud certamen occupaverat animos. C. Sempronius Blæsus, die dicta, Cn. Fulvium ob exercitum in Apulia amissum, in concionibus vexabat, *multa imperatorem temeritate, atque insciția exercitum in locum præcipitem perduxisse* dictitans. *Neminem, præter Cn. Fulvium, ante corrupisse omnibus vitiis legiones suas, quam proderet. itaque vere dici posse, prius eos periisse, quam viderent hostem: nec*

ab Hannibale, sed ab imperatore suo victos esse. neminem, cum suffragium ineat, satis cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. Quid interfuisse inter T. Sempronium? Cum ei servorum exercitus datus esset, brevi effecisse disciplina, atque imperio, ut nemo eorum generis, ac sanguinis sui memor in acie esset: præsidio sociis, hostibus terrori essent. Cum ad Beneventum, aliasque urbes eos, velut e faucibus Hannibalis ereptos, populo Romano restituisset, Cn. Fulvium Quiritium Romanorum exercitum, honeste genitos, liberaliter educatos, servilibus vitiis imbuisse. ergo effecisse, ut & feroces & inquieti inter socios, ignavi & imbelles inter hostes essent: nec impetum modo Pœnorum, sed ne clamorem quidem sustinere possent. Nec hercule mirum esse, milites in acie non stetisse, cum primus omnium imperator fugeret. magis mirari se, aliquos stantes cecidisse, & non omnes comites Cn. Fulvii fuisse pavoris, ac fugæ. C. Flaminium, L. Paullum, L. Postumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluisse, quam deserere circumventos hostibus suos exercitus. Cn. Fulvium prope unum tantum deleti exercitus Romam rediisse. Facinus indignum esse, Cannensem exercitum, quod ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur, quam hostis ex Italia decesserit: & hoc idem in Cn. Fulvii legionibus nuper decretum; Cn. Fulvio fugam ex prælio ipsius temeritate commisso, impunitam esse: & eum in ganea, lustrisque, ubi juventam egerit, senectutem acturum: milites, qui nihil aliud peccaverint, quam quod imperatoris similes fuerint, relegatos prope in exilium, ignominiosam pati militiam. adeo imparem libertatem Romæ diti ac pauperi, honorato atque inhonorato esse. Reus ab se culpam in milites transferebat. Eos ferociter pugnam poscentes, productos in aciem, non eo, quo voluerint, quia serum diei fuerit: sed postero die, & tempore, & loco æquo instructos, seu famam, seu vim hostium non sustinuisse. cum effuse omnes fugerent, se quoque turba ablatum, ut Varronem Cannensi pugna, ut multos alios imperatores. Quid autem solum se restantem prodesse Reipubl. potuisse? nisi si mors sua remedio publicis cladibus futura esse potuisset. Non se inopia commeatus, non in loca iniqua incaute deductum: non agmine inexplorato euntem, insidiis circumventum: vi aperta, armis, acie victum: nec suorum animos, nec hostium in potestate habuisse: suum cuique ingenium audaciam, aut pavorem facere. Bis est accusatus: pecuniaque anquisitum. ter-

3

tio

tio testibus datis, cnm, præterquam quod omnibus probris onerabatur, jurati permulti dicerent, fugæ, pavorisque initium a prætore ortum; ab eo desertos milites; cum haud vanum timorem ducis crederent, terga dedisse: tanta ira accensa est, ut capite anquirendum concio succlamaret. De eo quoque novum certamen ortum. nam cum tribunus bis pecunia anquisisset, tertio capitis se anquirere diceret; triquni plebis appellati. cum collegæ negarent, se in mora esse, quominus, quod ei more majorum permissum esset, seu legibus, seu moribus mallet, anquireret, quoad vel capitis, vel pecuniæ judicasset privato: tum Sempronius perduellionis se judicare Cn. Fulvio dixit: diemque comitiis ab C. Calpurnio prætore urbano petit. Inde alia spes ab reo tentata est, si adesse judicio Q. Fulvius frater posset, florens tum & fama rerum gestarum, & propinqua spe Capuæ potiundæ. Id cum per literas miserabiliter pro fratris capite scriptas petisset Fulvius; negassentque patres e republica esse abscedi a Capua, prius quam dies comitiorum aderat: Cn. Fulvius exulatum Tarquinios abiit. id ei justum exilium esse, scivit plebs.

CAPUT IV.

Campani obsessi, cum, multis factis eruptionibus, præliis equestribus superiores essent, tandem ab Romanis novo genere pugnæ, immixtis tum primum equiti peditibus, cum strage in urbem repelluntur.

INter hæc vis omnis belli versa in Capuam erat. obsidebatur tamen acrius, quam oppugnabatur. nec aut famem tolerare servitia, ac plebs poterant, aut mittere nuntios ad Hannibalem per custodias tam arctas. Inventus est tandem quidam Numida, qui, acceptis literis, evasurum se professus, ut promissum præstaret: per media Romana castra nocte egressus, spem accendit Campanis, dum aliquid virium superesset, ab omni parte eruptionem tentandi. Cæterum in multis certaminibus equestria prælia ferme prospera faciebant: pedites superabantur. sed nequaquam tam lætum vincere, quam triste vinci ulla parte erat ab obsesso, & prope expugnato hoste. Inita tandem ratio est, ut, quod viribus deerat, arte æquaretur. Ex omnibus legionibus electi sunt juvenes maxime vigore, ac levitate corporum veloces. eis parmæ breviores, quam equestres, & septena jacula quaternos longa pedes data, præfixa fer-

ferrro, quale haſtis velitaribus ineſt. eos ſingulos in equos ſuos accipientes equites, aſſuefecerunt, & vehi poſt ſeſe, & deſilire perniciter, ubi datum ſignum eſſet. Poſtquam aſſuetudine quotidiana ſatis intrepide viſum eſt fieri, in Campum, qui medius inter caſtra, murumque erat, adverſus inſtructos Campanorum equites proceſſerunt. & ubi ad conjectum teli ventum eſt, ſigno dato, velites deſiliunt. pedeſtris inde acies ex equitatu repente in hoſtium equites incurrit: jaculaque cum impetu alia ſuper alia emittunt: quibus plurimis in equos viroſque paſſim conjectis, permultos vulneraverunt. pavoris tamen plus ex re nova atque inopinata injectum eſt. & in perculſum hoſtem equites invecti, fugam ſtragemque eorum uſque ad portas fecerunt. Inde equitatu quoque ſuperior Romana acies fuit. inſtitutum, ut velites in legionibus eſſent. Auctorem peditum equiti immiſcendorum centurionem Q. Navium ferunt, honorique id ei apud imperatorem fuiſſe.

CAPUT V.

Hannibal in Campaniam contendit, obſeſſæ Capuæ laturus auxilium: ibi caſtra Romana, facta eodem tempore etiam ab urbe eruptione, acriter aggreſſus; cum illa vi majore defenderentur, ab oppugnatione repellitur.

CUm in hoc ſtatu ad Capuam res eſſent, Hannibalem in diverſum Tarentinæ arcis potiundæ, Capuæque retinendæ trahebant curæ. vicit tamen reſpectus Capuæ, in qua omnium ſociorum hoſtiumque converſos videbat animos, documento futuræ, qualemcunque eventum defectio ab Romanis habuiſſet. Igitur, magna parte impedimentorum relicta in Bruttiis, & omni graviore armatura, cum delectis peditum equitumque quam poterat aptiſſimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit, ſecuti tamen tam raptim euntem tres & triginta elephanti. in valle occulta poſt Tifata montem imminentem Capuæ conſedit. Adveniens cum caſtellum Galatiam, præſidio inde vi pulſo, cepiſſet: in circumſidentes Capuam ſe vertit, præmiſſis ante nuntiis Capuam, quo tempore caſtra Romana aggreſſurus eſſet, ut eodem & illi ad eruptionem parati portis omnibus ſeſe effunderent.

derent. Res nec explorata Romanis ingentem præbuit terrorem. nam alia parte ipse adortus est: alia Campani omnes pedites equitesque, & cum iis Punicum præsidium, cui Bostar, & Anno præerant, erupit. Romani, ut in re trepida, ne ad unam concurrendo partem, aliquid indefensi relinquerent: ita inter se copias partiti sunt. Appius Claudius Campanis, Fulvius Hannibali est oppositus, C. Nero pro prætore equitibus sextæ legionis via, quæ Suessulam fert: C. Fulvius Flaccus legatus cum sociali equitatu constitit e regione Vulturni amnis. prælium non solito modo clamore, ac tumultu est cœptum, sed ad alium virorum equorum armorumque sonum disposita in muris Campanorum imbellis multitudo tantum, cum æris crepitu, qualis in defectu lunæ silenti nocte cieri solet, edidit clamorem, ut averteret etiam pugnantium animos. Campanos facile vallo Appius arcebat. Major vis ab altera parte Fulvium, Hannibal & Pœni urgebant. legio ibi sexta loco cessit. qua pulsa, cohors Hispanorum cum tribus elephantis usque ad vallum pervasit: ruperatque mediam aciem Romanorum: & in ancipiti spe, ac periculo erat, utrum in castra perrumperet, an intercluderetur a suis. Quem pavorem legionis, periculumque castrorum Fulvius ubi vidit, Q. Navium, primoresque alios centurionum hortatur, *ut cohortem hostium sub vallo pugnantem invadant, ac trucident: in summo discrimine rem verti: aut viam dandam iis esse, & minore conatu, quam condensam aciem irrupissent, in castra irrupturos: aut conficiendos sub vallo esse: nec magni certaminis rem fore: paucos esse, & ab suis intercluso: & quæ, dum paveat, Romanis interrupta acies videatur: etiam si se utrinque in hostem verrat, ancipiti pugna medios circumventuram.* Navius, ubi hæc imperatoris dicta accepit, secundi hastati signum ademtum signifero in hostes infert, jacturum in medios eos minitans, ni se propere sequantur milites, & partem capeissant pugnæ. Ingens corpus erat, & arma honestabant, & sublatum alte signum converterat ad spectaculum cives, hostesque. cæterum postquam jam ad signa pervenerat Hispanorum, tum undique in eum tragulæ conjectæ, & prope tota in unum acies versa. sed neque hostium multitudo, neque telorum vis arcere impetum ejus viri potuerunt. Et M. Atilius, 6

le-

legatus primipili ex eadem legione signum inferri in cohortem Hispanorum coegit. Et qui castris præerant, L. Portius Licinus, & T. Pompilius legati pro vallo acriter pugnant: elephantosque transgredientes in ipso vallo conficiunt. quorum corporibus cum oppleta esset fossa, velut aggere, aut ponte injecto, transitum hostibus dedit. ibi per stragem jacentium elephantorum atrox edita cædes. Altera in parte castrorum jam pulsi erant Campani, Punicumque præsidium: & sub ipsa porta Capuæ, quæ ad Vulturnum fert, pugnabatur: neque tam armati irrumpentibus Romanis resistebant, quam quod porta ballistis scorpionibusque instructa, missilibus procul hostes arcebat. & suppressit impetum Romanorum vulnus imperatoris Appii Claudii: cui suos ante prima signa adhortanti, sub lævo humero summum pectus gæso ictum est. magna tamen vis hostium ante portam est cæsa: cæteri trepidi in urbem compulsi. Et Hannibal, postea quam cohortis Hispanorum stragem vidit, summaque vi castra hostium defendi: omissa oppugnatione recipere signa, & convertere agmen retro peditum, objecto a tergo equitatu, ne hostis instaret, cœpit. Legionum ardor ingens ad hostem insequendum fuit: sed Flaccus receptui cani jussit, satis ad utrunque profectum ratus, ut & Campani, quam haud multum in Hannibale præsidii esset, & ipse Hannibal sentiret. Cæsa eo die, qui hujus pugnæ auctores sunt, octo millia hominum de Hannibalis exercitu, tria ex Campanis tradunt: signaque Carthaginiensibus quindecim ademta, duodeviginti Campanis. Apud alios nequaquam tantam molem pugnæ invenio, plusque pavoris, quam certaminis fuisse, cum inopinato in castra Romana Numidæ, Hispanique cum elephantis irrupissent: elephanti per media castra vadentes, stragem tabernaculorum ingenti sonitu, ac fuga, abrumpentium vincula jumentorum facerent. fraudem quoque super tumultum adjectam, immissis ab Hannibale, qui (habuit aliquot) gnari latinæ linguæ juberent consulum verbis, quoniam amissa castra essent, pro se quenque militum in proximos montes fugere, sed eam celeriter cognitam fraudem, oppressamque magna cæde hostium. elephantos igni e castris exactos. Hoc ultimum, utcumque initum finitumque est, ante deditionem Ca-

Capuæ prælium fuit. Mediasturicus, qui summus magistratus apud Campanos est, eo anno Seppius Lesius erat, loco obscuro, tenuique fortuna ortus. Matrem ejus quondam pro pupillo eo procurantem familiare ostentum, cum respondisset aruspex, summum quod esset imperium Capuæ, perventurum ad eum puerum: nihil ad eam spem agnoscentem, dixisse ferunt: *Tu perditas res Campanorum narras, ubi summus honos ad filium meum perveniet.* Ea ludificatio veri & ipsa in verum vertit. nam cum fame, ferroque urgerentur, nec spes ulla superesset, iis, qui nati in spem honorum erant, honores detrectantibus, Lesius, querendo desertam ac proditam a primoribus Capuam, summum magistratum, ultimus omnium Campanorum, cepit.

CAPUT VI.

Ad avertendos a Capuæ obsidione Romanos imperatores, Hannibal improviso Romam petit. cum eum jam adventare esset allatum, ingenti terrore Urbs occupatur: properans Capuæ Q. Fulvius, Romam cum exercitu ingreditur.

7 Cæterum Hannibal ut nec hostes elici amplius ad pugnam vidit, nec per castra eorum perrumpi, ad Capuam posse, ne suos quoque commeatus intercluderent novi consules, abscedere irrito incœpto, & movere a Capua statuit castra multa secum quojam inde pergeret, volventi subiit animum impetus, caput ipsum belli, Romam petendi, cujus rei semper cupitæ prætermissam occasionem post Cannensem pugnam & alii vulgo fremebant, & ipse non dissimulabat: *nec opinato pavore, ac tumultu non esse desperandum aliquam partem urbis occupari posse. Eo si Roma in discrimine esset, Capuam extemplo omissuros aut ambos imperatores Romanos, aut alterum ex iis. qui si divisissent copias, utrumque infirmiorem factum, aut sibi, aut Campanis bene gerendæ rei fortunam daturos esse.* Una ea cura angebat, ne ubi abscessisset, extemplo dederentur Campani. Numidam promtum ad omnia audenda donis perlicit, ut, literis acceptis, specie transfugæ castra Romana ingressus, altera parte Capuam clam pervadat. Literæ autem erant adhortatione plenæ. *Profectionem suam, quæ salutaris illis foret, abstracturam ad defendendam Romam ab oppugnanda Capua duces, atque exercitus Romanos: ne desponderent animos, tolerando paucos dies, totam soluturos obsidionem.* Inde na-

naves in flumine Vulturno comprehensas * duci ad id, quod jam ante præsidii causa fecerat, castellum jussit. quarum ubi tantam copiam esse, ut una nocte traiici posset exercitus, allatum est: cibariis decem dierum præparatis, deductas nocte ad fluvium legiones ante lucem traje- 8 cit. Id prius quam fieret, ita futurum compertum ex transfugis Fulvius Flaccus senatui Romam cum scripsisset, varie hominum animi pro cuiusque ingenio affecti sunt. Ut in re tam trepida, senatu extemplo vocato, P. Cornelius, cui Asinæ cognomen erat, omnes duces, exercitusque ex tota Italia, neque Capuæ, neque ullius alterius rei memor, ad urbis præsidium revocabat. Fabius Maximus, abscedi a Capua, terrerique, & circumagi ad nutus, comminationesque Hannibalis, flagitiosum ducebat. *Qui ad Cannas victor, ire tamen ad urbem ausus non esset, eum a Capua repulsum spem potiundæ urbis Romæ cepisse? Non ad Romam obsidendam, sed ad Capuæ liberandam obsidionem ire. Romam cum exercitu, qui ad urbem esset, Jovem fœderum ruptorum ab Hannibale testem, deosque ultores defensuros esse.* Has diversas sententias media sententia P. Valerii Flacci vicit: qui, utriusque rei memor, imperatoribus, qui ad Capuam essent, scribendum censuit, *quid ad urbem præsidii esset. quantas autem Hannibal copias duceret, aut quanto exercitu ad Capuam obsidendam opus esset, ipsos scire, si & Romam e ducibus alter, & exercitus pars mitti posset, ut ab reliquo & duce, & exercitu Capua recte obsideretur: inser se compararent Claudius, Fulviusque, utri obsidenda Capua, utri ad prohibendam obsidione patriam, Romam veniendum esset.* Hoc senatus consulto Capuam perlato, Q. Fulvius proconsul, cui, collega ex vulnere ægro, eundem Romam erat, e tribus exercitibus milite electo, ad XV. millia peditum, mille equites Vulturnum traducit. inde cum Hannibalem Latina via iturum satis compertum esset, ipse per Appiæ municipia, quæque propter eam viam sunt, Setiam, Soram, Lavinium præmisit, ut commeatus paratos & in urbibus haberent, & ex agris deviis in viam proferrent: præsidiaque in urbes contraherent, ut sua cuique 9 Resp. in manu esset. Hannibal, quo die Vulturnum est transgressus, haud procul a flumine castra posuit. Postero die præter Cales in agrum Sidicinum pervenit. ibi diem unum populando moratus, per

per Sueſſulanum Alifanumque & Caſinatem agrum via Latina ducit. ſub Caſinum biduo ſtativa habita: & paſſim populationes facta. inde præter Interamnam Aquinumque in Fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum. ubi interciſum pontem a Fregellanis, morandi itineris cauſſa, invenit. Et Fulvium Vulturnus tenuerat amnis, navibus ab Hannibale incenſis, rates ad trajiciendum exercitum in magna inopia materiæ ægre comparantem. trajecto ratibus exercitu, reliquum Fulvio expeditum iter, non per urbes modo, ſed circa viam expoſitis benigne commeatibus, erat: alacreſque milites alius alium, ut adderet gradum, memor ad defendendam ire patriam, hortabantur. Romam Fregellanus nuntius, diem noctemque itinere continuato, ingentem attulit terrorem. tumultuoſius, quam aliatum erat, curſus hominum affingentium vana aut litis, totam urbem conciverat. ploratus mulierum non ex privatis ſolum domibus exaudiebatur, ſed undique matronæ in publicum effuſæ circa deum delubra diſcurrunt, crinibus paſſis aras verrentes, nixæ genibus, ſupinas manus ad cœlum ac deos tendentes, oranteſque, ut urbem Romam e manibus hoſtium eriperent, matreſque Romanas, & liberos parvos inviolatos ſervarent. Senatus magiſtratibus in foro præſto eſt, ſi quid conſulere velint. alii accipiunt imperia, diſceduntque ad ſuas quiſque officiorum partes: alii offerunt ſe, ſi quo uſus operæ ſit. præſidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano, atque arce Tuſculana ponuntur. Inter hunc tumultum Q. Fulvium pro conſule profectum cum exercitu a Capua affertur. cui ne minueretur imperium, ſi in urbem veniſſet, decrevit ſenatus, ut Q. Fulvio par cum conſulibus imperium eſſet. Hannibal, infeſtius perpopulato agro Fregellano, propter interciſos pontes, per Fruſinatem, Ferentinatemque, & Anagninum agrum in Labicanum venit. inde Algido Tuſculum petit: nec receptus mœnibus, infra Tuſculum dextrorſus Gabios deſcendit. Inde in Pupiniam exercitu demiſſo, octo millia paſſuum a Roma poſuit caſtra. Quo propius hoſtis accedebat, eo major cædes fiebat fugientium, præcedentibus Numidis: pluresque omnium generum, atque ætatum capiebantur. In hoc tumultu Fulvius Flaccus

eus porta Capena cum exercitu Romam ingressus, media urbe per Carinas Exquilias contendit. inde egressus, inter Exquilinam, Collinamque portam posuit castra. Ædiles plebis commeatum eo comportarunt. Consules senatusque in castra venerunt. ibi de summa Reip. consultatum. Placuit consulibus, circa portas Collinam Exquilinamque ponere castra: C. Calpurnium, prætorem urbanum, Capitolio atque arci præesse: & senatum frequentem in foro contineri, si quid in tam subitis rebus consulto opus esset.

CAPUT VII.

Hannibal, ad tertium ab Urbe lapidem positis castris, ipse cum duobus millibus equitum ad portam Collinam progreditur, situm Urbis exploraturus: cum semel, & iterum eductis in aciem utrinque copiis, tempestas pugnam diremisset, tanquam divinitus submotus, castra refert: movet etiam cognita ex re parva populi Rom. magnanimitas, quod ager, quem ipse castris insederat, illis ipsis diebus hastæ Romæ subjectus invenit emtorem.

INter hæc Hannibal ad Anienem fluvium tria millia passuum ab urbe castra admovit. ibi stativis positis, ipse cum duobus millibus equitum a porta Collina usque ad Herculis templum est progressus: atque unde proxime poterat, mœnia situmque urbis obequitans contemplabatur. Id eum tam licenter atque otiose facere, Flacco indignum visum est itaque immisit equites, submoverique, atque in castra redigi hostium equitatum jussit. Cum commissum prælium esset, consules transfugas Numidarum, qui tum in Aventino ad mille & CC. erant, media urbe transire Exquilias jusserunt: nullos aptiores inter convalles, tectaque hortorum, & sepulchra, & cavas undique vias ad pugnandum futuros rati. quos cum ex arce Capitolioque clivo publico in equis decurrentes quidam vidissent, captum Aventinum conclamaverunt. Ea res tantum tumultum ac fugam præbuit, ut, nisi castra Punica extra urbem fuissent, effusura se omnis pavida multitudo fuerit. Tunc in domos, atque in tecta refugiebant: vagosque in viis suos pro hostibus lapidibus, telisque incessebant. nec comprimi tumultus, aperirique error poterat, refertis itineribus agrestium turba, pecorumque, quæ repentinus pavor in urbem compulerat. Equestre prælium secun-

cundum fuit, summotique hostes sunt. & quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur, placuit, omnes, qui dictatores, consules, censoresve fuissent, cum imperio esse, donec recessisset a muris hostis. Et diei quod reliquum fuit, & nocte insequenti, multi temere excitati tumultus sunt, compressique.

11 Postero die transgressus Anienem Hannibal in aciem omnes copias eduxit: nec Flaccus, consulesque certamen detrectavere. Instructis utrinque exercitibus in ejus pugnæ casum, in qua urbs Roma victori præmium esset, imber ingens grandine mistus ita utranque aciem turbavit, ut vix armis retentis in castra sese receperint, nullius rei minore, quam hostium metu. Et postero die eodem loco acies instructas eadem tempestas diremit. ubi recepissent se in castra, mira serenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res apud Pœnos versa est: auditaque vox Hannibalis fertur, *potiundæ sibi urbis Romæ modo mentem non dari, modo fortunam*. Minuere etiam spem ejus & aliæ magnæ parvæque res magna illa, quod cum ipse ad mœnia urbis Romæ armatus sederet, milites sub vexillis in supplementum Hispaniæ profectos audivit: parva autem, quod per eos dies eum forte agrum, in quo ipse castra haberet, venisse, nihil de id diminuto pretio, cognitum ex quodam captivo est. id veto adeo superbum, atque indignum visum, ejus soli, quod ipse bello captum possideret haberetque, inventum Romæ emtorem, ut extemplo vocato præcone, tabernas argentarias, quæ circa forum Romanum tunc essent, jusserit venire. His motus ad Sturam fluvium castra retulit, sex millia passuum ab urbe. Inde ad lucum Feroniæ pergit ire, templum eatempestate inclytum divitiis. Capenates aliqui accolæ ejus erant. primitias frugum eo, donaque alia pro copia portantes, multo auro argentoque id exornatum habebant. His omnibus donis tum spoliatum templum. æris acervi, cum rudera milites religione inducti jacerent, post profectionem Hannibalis magni inventi. Hujus populatio templi haud dubia inter scriptores est. Cœlius Romam euntem ab Ereto divertisse eo Hannibalem tradit; iterque ejus ab Reate, Cutiliisque, & ab Amiterno orditur: ex Campania in Samnium, inde in Pelignos perveniisse: præterque oppidum Sulmonem in

Mar-

Matrucinos transisse: inde Albensi agro in Marsos: hinc ad Amiternum, Forulosque vicum venisse. Neque ibi error est, quod tanti exercitus vestigia intra tam brevis ævi memoriam potuerint confundi. Esse enim ea constat tantum id interest, venerintne eo itinere ad urbem, an ab urbe in Campaniam redierit.

CAPUT VIII.

Cum Hannibal in ultimum Italiæ sinum abisset, Campani sentientes, se desertos, literas ad illum conscribunt: cum perferendæ data essent Numidis, hi transfugarum specie in castra Romana veniunt; detecti, fœdeque multati, Capuam rediguntur.

12 Cæterum non quantum pertinaciæ ad premendam obsidione Capuam Romanis fuit, tantum ad defendendam Hannibali. namque ex Lucanis in Bruttium agrum, ad fretum vero ac Rhegium eo cursu contendit, ut prope repentino adventu incautos oppresserit. Capua, etsi nihilo segnius oppressa per eos dies fuerat, tamen adventum Flacci sensit; & admiratio orta est, non simul regressum Hannibalem. inde per colloquia intellexerunt, relictos se, desertosque, & spem Capuæ retinendæ deploratam apud Pœnos esse. Accessit edictum proconsulis ex senatus consulto propositum, vulgatumque apud hostes, ut qui civis Campanus ante certam diem transisset, sine fraude esset. nec ulla facta est transitio, metu magis eos, quam fide, continente: quia majora in defectione deliquerant, quam quibus ignosci posset. Cæterum quemadmodum nemo privato consilio ad hostem transibat, ita nihil salutare in medium consulebatur. Nobilitas Remp. deseruerat, neque in senatum cogi poterat. in magistratu autem erat, qui non sibi honorem adjecisset, sed indignitate sua vim ac jus magistratui, quem gerebat, demisisset. jam ne in foro quidem, aut publico loco principum quisquam apparebat: domibus inclusi, patriæ occasum cum suo exitio in dies expectabant. summa curæ omnis in Bostarem Annonemque, præfectos præsidii Punici, versa erat, suo, nonsociorum periculo solicitos. Hi conscriptis ad Hannibalē literis non libere modo, sed etiā aspere, quibus *non Capuam solum traditam in manum hostibus, sed se quoque, & præsidium in omnes cruciatus proditos* incusabant: *abiisse eum in Bruttios, velut avertentem se se, ne Capua in oculis ejus caperetur. at hercule Romanos ne oppugnatione quidem urbis Romæ abstrahi*

a

a Capua obsidenda potuisse. tanto constantiorem inimicum Romanum, quam amicum Pœnum esse. Si redeat Capuam, bellumque omne eo vertat, & se, & Campanos paratos eruptioni fore. Non cum Rheginis, neque Tarentinis bellum gesturos transisse Alpes. ubi Romanæ legiones sint, ibi & Carthaginiensium exercitus debere esse. sic ad Cannas, sic ad Trasymenum rem bene gestam, cocundo, conferendo cum hoste castra, fortunam tentando. In hanc sententiam literæ conscriptæ, Numidis, proposita mercede jam professis operam, dantur. Hi specie transfugarum cum ad Flaccum in castra veniissent, ut inde tempore * captato abirent, fameque, quæ tandiu Capuæ erat, nulli non probabilem cauſſam transitionis faceret: mulier repente Campana in castra venit, ſcortum transfugarum unius: indicatque imperatori Romano, Numidas fraude compoſita tranſiſſe literaſque ad Hannibalem ferre. Id unum ex iis, qui ſibi rem aperuiſſet, arguere ſeſe paratam. Productus primo, ſatis conſtanter ignorare ſe mulierem ſimulabat. paullatim deinde convictus veris, cum tormenta poſci & parari videret, faſſus id ita eſſe, literæque prolatæ: & additum etiam indicio, quod celabatur, & alios ſpecie transfugarum Numidas vagari in caſtris Romanis. Hi ſupra LXX. comprehenſi, & cum transfugis novis multati virgis, manibuſque præcisis Capuam rediguntur.

CAPUT IX.

Capuæ comploratis rebus, cum, convocato Senatu, de urbis deditione ageretur, Vibius Virius, qui defectionis ab Romanis auctor fuerat, nullam jupereſſe impetrandæ pacis ſpem oſtendens, primores hortatur, ut ſibi veneno mortem conſciſcant.

CONſpectum tam triſte ſupplicium fregit animos Campanorum. Concurſus ad curiam populi factus coegit Leſium ſenatum vocare: & primoribus, qui jandiu publicis conſiliis aberant, propalam minabantur, niſi venirent in ſenatum, circa domos eorum ituros ſe, & in publicum omnes vi extracturos eſſe. is timor frequentem ſenatum magiſtratui præbuit. Ibi cum cæteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent; Vibius Virius, qui defectionis ab Romanis auctor fuerat, interrogatus ſententiam, negat, *eos, qui de legatis, & de pace, ac deditione loquantur, meminiſſe, nec quid facturi fuerint, ſi Romanos in poteſtate habuiſſent, nec quid ipſis patiendum ſit. Quid vos*, inquit, 13

quit, eam deditionem fore censetis, qua quondam, ut adversus Samnites auxilium impetraremus, nos nostraque omnia Romanis dedimus? Jam e memoria excessit, quo tempore, & in qua fortuna a populo Rom. desecerimus: jam quemadmodum in defectione præsidium, quod poterat emitti, per cruciatum, & ad contumeliam necaverimus: quoties in obsidentes, quam inimici eruperimus? castra oppugnaverimus? Hannibalem vocaverimus ad opprimendos eos? hoc quod recentissimum est, ad oppugnandam Romam hinc eum miserimus? Age contra, quæ illi infeste in nos fecerint, repetite, ut ex eo, quid speretis, habeatis. Cum hostis alienigena in Italia esset, & Hannibal hostis, & cuncta bello arderent, omissis omnibus, omisso ipso Hannibale, ambos consules, & duos consulares exercitus ad Capuam oppugnandam miserunt. alterum annum circumvallatos in lusosque nos fame macerant, & ipsi nobiscum ultima pericula, gravissimos labores perpessi, circa vallum ac fossas sæpe trucidati, & prope ad extremum castris exuti. Sed omitto hæc. vetus, atque usitata res est, in oppugnanda hostium urbe labores, ac pericula pati, illud iræ, atque odii execrabilis indicium est. Hannibal ingentibus copiis peditum, equitumque castra oppugnavit, & ex parte cepit: tanto periculo nihil moti sunt ab obsidione. profectus trans Vulturnum perussit Calenum agrum: nihil tanta sociorum clade avocati sunt. ad ipsam urbem Romam infesta signa ferri jussit: eam quoque tempestatem imminentem præverunt. transgressus Anienem, tria millia passuum ab urbe castra posuit: postremo ad mœnia ipsa, & ad portas accessit: Romam se ademturum eis, nisi omitterent Capuam, ostendit: & non omiserunt. Feras bestias cæco impetu ac rabie concitatas, si ad cubilia & catulos earum ire pergas, ad opem suis ferendam avertas: Romanos Roma circumsessa, conjuges, liberi, quorum ploratus hinc quoque prope exaudiebantur, aræ, foci, deum delubra, sepulchra majorum temerata ac violata, a Capua non averterunt. tanta aviditas supplicii expetendi, tanta sanguinis nostri hauriendi est sitis. nec injuria forsitan. nos quoque idem fecissemus, si data fortuna esset. Itaque quando aliter diis immortalibus visum est, cum mortem ne recusare quidem debeam, cruciatus, centumaliasque, quas sperat hostis, dum liber, dum mei potens sum, effugere morte, præterquam honesta, etiam leni possum. non videbo Ap. Claudium, & Q. Fulvium victoria insolenti subnixos: at-

que

que vinctus per urbem Romam triumphi spectaculum trahar, ut deinde in carcerem, aut ad palum deligatus, lacerato virgis tergo, cervicem securi Romanæ subjiciam: nec dirui incendique patriam videbo, nec rapi ad stuprum matres Campanas, virgines que, & ingenuos pueros. Albam, unde ipsi oriundi erant, a fundamentis proruerunt, ne stirps, ne memoria originum suarum extaret: nedum eos Capuæ parsuros credam, cui infestiores, quam Carthagini sunt. Itaque quibus vestrum ante fato cedere, quam hæc tot & tam acerba videant, in animo est, iis apud me hodie epulæ instructæ paratæque sunt. satietis vino cibo que, poculum idem, quod mihi datum fuerit, circumferetur. ea potio corpus a cruciatu, animum a contumeliis, oculos, aures a videndis audiendisque omnibus acerbis, indignisque, quæ manent victos, vindicabit. parati erant, qui magno rogo in propatulo ædium accenso corpora exanima injiciant. Hac una via & honesta, & libera ad mortem. & ipsi virtutem mirabuntur hostes, & Hannibal fortes socios sciet ab se desertos, ac proditos esse.

CAPUT X.

Veneno a Vibio Virio, & a paucis aliis sumto, Urbi Romanis dedutur ab reliquis senatoribus; qui in castra Rom. venientes, in custodias vincti traduntur.

HAnc orationem Virii plures audierunt cum assensu, quam forti animo id, quod probabant, exequi potuerunt. Major pars senatus multis sæpe bellis expertam populi Romani clementiam haud diffidentes sibi quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreverunt, miseruntque. Vibium Virium septem & viginti ferme senatores domum secuti sunt: epulatique cum eo, & quantum facere potuerant, alienatis mentibus vino ab imminentis sensu mali, venenum omnes sumserunt. inde misso convivio, dextris inter se datis, ultimoque complexu, collacrymantes suum patriæque casum, alii, ut eodem rogo cremarentur, manserunt, alii domos digressi sunt. Impletæ cibis vinoque venæ minus efficacem in maturanda morte vim veneni fecerunt. Itaque noctem totam plerique eorum, & diei insequentis partem cum animam egissent: omnes tamen prius, quam aperi-

rentur hostibus portæ, expirarunt. Postero die porta Jovis, quæ adversus castra Romana erat, jussu proconsulis aperta est. ea intromissa legio una, & duæ alæ cum C. Fulvio legato. Is, cum omnium primum arma telaque, quæ Capuæ erant, ad se conferenda curasset, custodiis ad omnes portas dispositis, ne quis exire, aut emitti posset, præsidium Punicum comprehendit: senatum Campanum ire in castra ad imperatores Romanos jussit. quo cum venissent, extemplo his omnibus catenæ injectæ, jussique ad quæstores deferre, quod auri argentique haberent. auri pondo LXX. fuit: argenti trium millia pondo & CC. senatores quinque & viginti Cales in custodiam, duodetriginta Theanum missi, quorum de sententia maxime descitum ab Romanis constabat.

CAPUT XI.

Dum ab Appio Claudio de senatoribus Campanis consulitur per literas Romanus senatus, Q. Fulvius, non expectato arbitrio, ad supplicium de illis sumendum properat: dum ad palum deligantur, acceptas literas a senatu, ratus missas ad rem impediendam, antequam legat, in gremio reponit, ac supplicium peragit.

DE supplicio Campani senatus haudquaquam inter Fulvium Claudiumque conveniebat. facilis impetrandæ veniæ Claudius, Fulvii durior sententia erat. Itaque Appius Romam ad senatum arbitrium ejus rei totum rejiciebat. percunctandi etiam æquum esse potestatem fieri patribus, num communicassent consilia cum aliquibus sociorum Latini nominis municipiorum, & num ope eorum in bello forent, & municipiorum adjuti. *Id vero minime committendum esse*, Fulvius dicere, *ut solicitarentur crimibus dubiis sociorum fidelium animi, & subjicerentur indiciis, queis, neque quid facerent, neque quid dicerent, quicquam unquam pensi fuisset. itaque se eam quæstionem oppressurum, extincturumque.* Ab hoc sermone cum digressi essent, & Appius quamvis ferociter

citer loquentem collegam, non dubitaret tamen literas super tanta re ab Roma expectaturum: Fulvius, ne id ipsum impedimentum incœpto foret, dimittens prætorium, tribunis militum, ac præfectis sociorum imperavit, uti duobus millibus equitum delectis denuntiarent, ut ad tertiam buccinam præsto essent. Cum hoc equitatu nocte Theanum profectus, prima luce portam intravit, atque in forum perrexit: concursuque ad primum equitum ingressum facto, magistratum Sidicinum citari jussit: imperavitque, ut produceret Campanos, quos in custodia haberet. Producti omnes, virgisque cæsi, ac securi percussi. Inde citato equo Cales percurrit, ubi cum in tribunali consedisset, productique Campani deligarentur ad palum, eques citus ab Roma venit: literasque a C. Calpurnio prætore Fulvio cum tradidisset, murmura tribunali totam concionem pervasit, deferri rem integram ad patres de Campanis. Et Fulvius id ita esse ratus, acceptas literas, neque resolutas cum in gremio reposuisset, præconi imperavit, ut lictorem lege agere juberet. Ita de iis quoque, qui Calibus erant, sumtum supplicium. tum literæ lectæ, senatusque consultum, serum ad impediendam rem actam, quæ summa ope approperata erat, ne impediri posset. Consurgentem jam Fulvium Taurea Jubellius Campanus per mediam vadens turbam nomine inclamavit: & cum mirabundus, quidnam sese vellet, inquireret, residens Flaccus: *me quoque*, inquit, *jube occidi, ut gloriari possis, multo fortiorem, quam ipse es, virum abs te occisum esse*. Cum Flaccus negaret *profecto satis compotem mentis esse: modo prohiberi etiam se, si id vellet, Senatus consulto* diceret: tum Jubellius, *quandoquidem*, inquit, *capta patria, propinquis amicisque amissis, cum vose manu mea conjugem, liberosque interfecerim, ne quid indigni paterentur, mihi ne mortis quidem copia eadem est, quæ his civibus meis: petatur a virtute invisæ hujus vitæ vindicta:* atque ita gladio, quem veste texerat, per adversum pectus transfixus, ante pedes imperatoris moribundus procubuit. Quia & quod ad supplicium attinet Campanorum, & pleraque alia, de Flacci unius sententia acta erant, mortuum Appium Claudium sub deditionem Capuæ quidam tradunt. hunc quoque ipsum Taurean neque sua sponte venisse Cales, neque sua manu interfectum, sed dum inter ca-

teros ad palum deligatur, quia parum inter strepitus exaudiri posset, quæ vociferabatur, silentium fieri Flaccum jussisse: tum Tauream illa, quæ antememorata sunt, dixisse, virum se fortissimum a nequaquam pari ad virtutem occidi. sub hæc dicta jussu proconsulis præconem ita pronuntiasse. *Lictor, viro forti adde virgas, & in eum primum lege age.* Lectum quoque senatus consultum, prius quam securi feriret, quidam auctores sunt: sed quia adscriptum in senatus consulto fuerit, *si ei videretur, integram rem ad senatum rejiceret:* interpretatum esse, quid magis e Republ. duceret, æstimationem sibi permissam. Capuam a Calibus reditum est: Atellaque, & Calatia in deditionem acceptæ. ibi quoque in eos, qui capita rerum erant, animadversum. ita ad LXX. principes senatus interfecti, trecenti ferme nobiles Campani in carcerem conditi. alii per sociorum Latini nominis urbes in custodias dati, variis casibus interierunt. multitudo alia civium Campanorum venundata.

CAPUT XII.

Campanis magistratus, senatus, & commune consilium adimuntur: ager fit publicus populi Romani: urbs Capua servatur incolumis.

De urbe, agroque reliqua consultatio fuit, quibusdam delendam censentibus urbem prævalidam, propinquam, inimicam. Cæterum præsens utilitas vicit. nam propter agrum, quem omni fertilitate terræ satis constabat primum in Italia esse, urbs servata est, ut esset aliqua aratorum sedes urbi frequentandæ multitudo incolarum, libertinorumque, & institorum, opificumque retenta. ager omnis, & tecta publica populi Romani facta. Cæterum habitari tantum, tanquam urbem, Capuam, frequentarique placuit: corpus nullum civitatis, nec senatus, nec plebis concilium, nec magistratus esse. sine consilio publico, sine imperio multitudinem, nullius rei inter se sociam, ad consensum inhabilem fore. Præfectum ad jura reddenda ab Roma quotannis missuros. Ita ad Capuam res compositæ consilio ab omni parte laudabili. severe, & celeriter in maxime noxios animadversum: multitudo civium dissipata in nullam spem reditus: non sævitum in

incendiis ruinisque in tecta innoxia, murosque: & cum emolumento quæsita etiam apud socios lenitatis species incolumitate urbis nobilissimæ opulentissimæque, cujus ruinis omnis Campania, omnes, qui Campaniam circa accolunt, populi ingemuissent: confessio expressa hosti, quanta vis in Romanis ad expetendas pœnas ab infidelibus sociis, & quam nihil in Hannibale auxilii ad receptos in fidem tuendos esset.

CAPUT XIII.

Claudius Nero in Hispaniam cum exercitu profectus, cum intrâ saltus angustias clausum teneret Asdrubalem Amilcaris, deceptus ab hoste fraude petiti, sed de industria dilati colloquii, dat illi spatium ad evadendum.

17 *al. Patres.* ROmani * proconsules perfuncti, quod ad Capuam attinebat, cura, C. Neroni ex iis duabus legionibus, quas ad Capuam habuerat, sex millia peditum, & trecentos equites, quos ipse legisset, & socium Latini nominis peditum numerum parem, & octingentos equites decernunt. eum exercitum Puteolis in naves impositum Nero in Hispaniam transportavit. cum Tarraconem navibus venisset, expositisque ibi copiis, & navibus subductis, socios quoque navales, multitudinis augendæ caussa, armasset: profectus ad Iberum flumen, exercitum ab T. Fontejo, & L. Martio accepit. inde pergit ad hostes ire. Asdrubal Amilcaris ad Lapides Atros castra habebat in Ausetanis. Is locus est inter oppida Illiturgim, & Mentissam. hujus saltus fauces Nero occupavit. Asdrubal, ne in arcto res esset, caduceatorem misit, qui promitteret, si inde missus foret, se omnem exercitum ex Hispania deportaturum. Quam rem cum lato animo Romanus accepisset, diem posterum Asdrubal colloquio petivit, ut Romani leges conscriberent de tradendis arcibus urbium, dieque statuenda, ad quam præsidia deducerentur, sunque omnia sine fraude Pœni deportarent. quod ubi impetravit, extemplo primis tenebris, atque inde tota nocte, quod gravissimum exercitus erat. Asdrubal, quacunque posset, evadere e saltu jussit. data sedulo opera est, ne multi ea nocte exirent, ut ipsa paucitas tum ad hostem silentio fallendum aptior, tum ad evadendum per arctas semitas, ac difficiles esset. Ventum insequenti die ad colloquium est: sed loquendo plura scribendoque, dedita opera, quæ

in rem non essent, die consumto, in posterum dilatum est. addita insequens nox spatium dedit & alios emittendi: nec postero die res finem invenit. ita aliquot dies disceptando palam de legibus, nocteque emittendis clam e castris Carthaginiensibus absumtæ. & postea quam major pars emissa exercitus erat, jam neiis quidem, quæ ultro dicta erant, stabatur: minusque ac minus, cum timore simul fide decrescente, conveniebat. Jam ferme pedestres omnes copiæ evaserant e saltu: cum prima luce densa nebula saltum omnem, camposque circa intexit. quod ubi sensit Asdrubal, mittit ad Neronem, qui in posterum diem colloquium differret. illum diem religiosum Carthaginiensibus ad agendum quicquam rei seriæ esse. Ne tum quidem suspecta fraus. cum data esset venia ejus diei, extemplo Asdrubal cum equitatu elephantisque castris egressus, sine ullo tumultu in tutum evasit. Hora ferme quarta depulsa Sole nebula aperuit diem, vacuaque hostium castra conspexerunt Romani. Tum demum Claudius Punicam fraudem agnoscens, ut se dolo captum sensit, proficiscentem institit sequi, paratus confligere acie: sed hostis detrectabat pugnam. levia tamen prælia inter extremum Punicum agmen, præcursoresque Romanorum fiebant. Inter hæc Hispaniæ populi, nec qui post cladem acceptam defecerant, redibant ad Romanos, nec ulli novi deficiebant. 18

CAPUT XIV.

Nemine in comitiis audente petere imperium in Hispaniam, P. Scipio P. filius, qui in Hispania ceciderat, professus se iturum, suffragio populi, consensuque omnium mittitur, annum agens vigesimum quartum, creditus divina stirpe creatus, quoniam & ipse, postea quam togam virilem sumserat, quotidie in Æde Capitolii erat, & in cubiculo matris ejus anguis sæpenumero videbatur.

ET Romæ senatui, populoque post receptam Capuam non Italiæ jam major quam Hispaniæ cura erat. & exercitum augeri, & imperatorem mitti placebat. nec tamen, quem mitterent, satis constabat: quoniam illuc, ubi duo summi imperatores intra dies XXX. cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraordinaria cura deligendus esset. Cum alii alium nominarent, postremum eo decursum est, ut populus pro consule creando in Hispaniam comitia

mitia haberet: diemque comitiis consules edixerunt. Primo expectaverant, ut qui se tanto imperio dignos crederent, nomina profiterentur, quæ ut destituta expectatio est, redintegratus luctus acceptæ cladis, desideriumque imperatorum amissorum. Mœsta itaque civitas, prope inops consilii, comitiorum die tamen in campum descendit. atque in magistratus versi, circumspectant ora principum aliorum alios intuentium, fremuntque, adeo perditas res, desperatumque de Rep. esse, ut nemo audeat in Hispaniam imperium accipere. Cum subito P. Cornelius, filius, qui in Hispania ceciderat, filius, quatuor, & viginti ferme annos natus, professus se petere, in superiore, unde conspici posset, loco constitit. In quem postquam omnium ora conversa sunt, clamore ac favore ominati extemplo sunt felix faustumque imperium. jussi deinde * al inire * suffragium, ad con- unum omnes non centu- fu- riæ modo, sed etiam ho- ſum. mines P. Scipioni imperium esse in Hispania jusserunt. Cæterum post rem actam, ut jam residerat impetus animorum, ardorque, silentium subito ortum, & tacita cogitatio, quidnam egissent novi. quod favor plus valuisset, quam ratio ætatis, maxime pœnitebat. quidam fortunam etiam domus horrebant, nomenque, ex funestis duabus familiis in eas provincias, ubi inter sepulcra patris patruique res gerendæ essent, proficiscentis. Quam ubi ab re tanto impetu acta solicitudinem curamque hominum animadvertit, advocata concione, ita de ætate sua, imperioque mandato, & bello, quod gerendum esset, magno elatoque animo disseruit, ut ardorem eum, qui resederat, excitaret rursus, innovaretque, & impleret homines certioris spei, quam quantam fides promissi humani, aut ratio ex fiducia rerum subjicere solet. Fuit enim Scipio non veris tantum virtutibus mirabilis, sed arte quoque quadam ab juventa in ostentationem earum compositus; pleraque apud multitudinem aut per nocturnas visa species, aut velut divinitus mente monita, agens: sive & ipse capti quadam superstitione animi, sive ut imperia consiliaque, velut sorte oraculi missa, sine cunctatione assequeretur. ad hæc jam inde ab initio præparans animos, ex quo togam virilem sumsit, nullo die prius ullam publicam privatamque rem 19

egit, quam in Capitolium iret, ingressusque ædem consideret, & plerumque tempus solus in secreto ibi tereret. Hic mos, qui per omnem vitam servabatur, seu consulto, seu temere vulgatæ opinioni fidem apud quosdam fecit, sirpis eum divinæ virum esse: retulitque famam in Alexandro Magno prius vulgatam, & vanitate & fabula parem, anguis immanis concubitu conceptum, & in cubiculo matris ejus persæpe visam, prodigii ejus speciem, interventuque hominum evolutam repente, atque ex oculis elapsam. His miraculis nunquam ab ipso elusa fides est: quin potius aucta arte quadam, nec abnuendi tale quicquam, nec palam affirmandi. Multa alia ejusdem generis, alia vera, alia assimulata, admirationis humanæ in eo juvene excesserant modum. quibus freta tunc civitas, ætati haudquaquam maturæ tantam molem rerum, tantumque imperium permisit. Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hispania habebat, quæque a Puteolis cum C. Nerone trajectæ erant; decem millia peditum, & mille equites adduntur: & M. Junius Silanus pro prætore adjutor ad res gerendas datus est. Ita cum XXX. navium classe (omnes autem quinqueremes erant) ostiis Tiberinis profectus præter oram Tusci maris. Alpes, atque Gallicum sinum, & deinde Pyrenes circumvectus promontorium, Emporiis, urbe Græca (oriundi & ipsi a Phocæa sunt) copias exposuit. inde sequi navibus jussis, Tarraconem pedibus profectus, conventum omnium sociorum (etenim legationes ad famam adventus ejus ex omni se provincia effuderant) habuit. naves ibi subduci jussit. remissis quatuor triremibus Massilienssium, quæ officii causa ab domo profectæ fuerant. Responsa inde legationibus suspensis varietate tot casuum dare cœpit, ita elato ab ingenti virtutum suarum fiducia animo, ut nullum ferox verbum excideret, ingensque omnibus, quæ diceret, cum majestas inesset, tum fides. Profectus ab Tarracone, 20
& civitates sociorum, & hiberna exercitus adiit. collaudavitque milites, quod duabus tantis cladibus deinceps icti, provinciam obtinuissent: nec fructum secundarum rerum, sentire hostes passi, omnis Iberum agro eos arcuissent, sociosque cum fide tutati essent. Martium secum habebat cum tanto honore, ut facile appareret, nihil minus eum vereri,

rerb, quam ne quis obstaret gloriæ suæ. Successit inde Neroni Silanus, & in hiberna novi milites deducti. Scipio, omnibus, quæ adeunda, agendaque erant, mature aditis peractisque, Tarraconem concessit. Nihilo minor fama apud hostes Scipionis erat, quam apud cives sociosque, & divinatio quædam futuri, quo minus ratio timoris reddi poterat, eo opportune majorem inferens metum. In hiberna diversi concesserant: Asdrubal Gisgonis usque ad Oceanum, & Cades: Mago in mediterranea maxime supra Castulonensem saltum. Asdrubal Amilcaris filius proximus Ibero circa Saguntum hibernavit.

CAPUT XV.

Punica classis profecta Tarentum, ad arcendos commeatus præsidii, quod in arce erat, cum oppidanis magis, quam hostibus arctiorem annonam faceret, inde discedit.

Æstatis ejus extremo, quo capta est Capua, & Scipio in Hispaniam venit, Punica classis ex Sicilia Tarentum accita ad arcendos commeatus præsidii Romani, quod in arce Tarentina erat, clauserat quidem omnes ad arcem a mari aditus: sed assidendo diutius, arctiorem annonam sociis, quam hosti faciebat. non enim tantum subvehi oppidanis per pacata litora, apertosque portus prædidio navium Punicarum poterat, quantum frumenti classis ipsa turba navali mista ex omni genere hominum absumebat: ut arcis præsidium etiam sine invecto, quia ibi pauci erant, ex ante præparato sustentari posset. Tarentinis classique nec invectum quidem sufficeret. tandem majore gratia, quam venerat, classis dimissa est annona haud multum laxaverat: quia remoto maritimo præsidio subvehi frumentum non poterat.

CAPUT XVI.

M. Marcellus propter res prospere in Sicilia gestas, cum per calumniam ei triumphus a senatu negaretur, de sua sententia in Albano monte triumphat: ovans deinde cum magna spectaculi pompa Urbem ingreditur. Iis, quorum proditione captæ Syracusæ fuerunt, præmia decernuntur.

Eodem æstatis exitu M. Marcellus ex Sicilia provincia cum ad urbem veniisset, aC. Calpurnio prætore senatus ei ad ædem Bellonæ datus est. ibi cum de rebus ab se gestis disseruisset, questus leniter non suam magis, quam militum vicem, quod provincia confecta exercitum

deportare non licuisset, postulavit, ut triumphanti urbem inire liceret. id non impetravit. Cum multis verbis actum esset, *utrum minus convenire, cujus nomine absentis, ob res prospere ductu ejus gestas, supplicatio decreta foret, & diis immortalibus habitus honos, ei præsenti negare triumphum: an quem traderet exercitum successori jussissent, quod, nisi manente in provincia bello, non decernerentur, eum quasi debellato triumphare, cum exercitus testis meriti, atque immeriti triumphi abesset*: medium visum, ut ovans urbem iniret. Tribuni plebis ex auctoritate senatus ad populum tulerunt, ut M. Marcello, quo die urbem ovans iniret, imperium esset. Pridie quam urbem iniret, in monte Albano triumphavit. inde ovans multam præ se prædam in urbem intulit. Cum simulacro captarum Syracusarum, catapultæ, ballistæque, & alia omnia instrumenta belli lata, & pacis diuturnæ, regiæque opulentiæ ornamenta, argenti, ærisque fabrefacta visa, & alia supellex, pretiosaque vestis, & multa nobilia signa. quibus inter primas Græciæ urbes Syracusæ ornatæ fuerant. Punicæ quoque victoriæ signum, octo ducti elephanti. Et non minimum fuere spectaculum cum coronis aureis præcedentes Sosis Syracusanus, & Mericus Hispanus, quorum altero duce nocturno Syracusas introitum erat, alter nasum, quodque ibi præsidii erat, prodiderat. His ambobus civitas data, & quingena jugera agri: Sosidi in agro Syracusano, qui aut regius, aut hostium populi Romani fuisset, & ædes Syracusis, cujus vellet eorum, in quos belli jure animadversum esset: Merico, Hispanisque, qui cum eo transierant, urbs agerque in Sicilia ex iis, qui a populo Romano defecissent, jussa dari. id M. Cornelio mandatum, ut, ubi ei videretur, urbem agrumque eis assignaret. In eodem agro Belligeni, per quem illectus ad transitionem Mericus erat, CD. jugera agri decreta.

CAPUT XVII.

Aliquot urbes, quæ in Sicilia post Marcelli profectionem desciverant, per M. Cornelium Prætorem in potestatem rediguntur.

Post profectionem ex Sicilia Marcelli Punica classis octo millia peditum, tria Numidarum equitum exposuit. Ad eos Murgantinæ desciverunt terræ. secutæ defectionem earum Hybla, & Magel-

la

la sunt, & ignobiliores quædam aliæ. Et Numidæ, præfecto Mutine, vagi per totam Siciliam sociorum populi Romani agros urebant. Super hæc exercitus Romanus iratus, partim quod cum imperatore non devectus ex provincia esset, partim quod in oppidis hibernare vetiti erant, segni fungebantur militia: magisque eis auctor ad seditionem, quam animus deerat. Inter has difficultates M. Cornelius prætor & militum animos, nunc consolando, nunc castigando, sedavit: & civitates omnes, quæ defecerant, in deditionem redegit: atque ex his Murgantiam Hispanis, quibus urbs agerque debebatur, ex S. C. attribuit.

CAPUT XVIII.

Cum in comitiis prærogativa Veturia juniorum consulem cum T. Otacilio T. Manlium Torquatum declarasset, is primum causatus oculorum valetudinem, deinde aperte affirmans fore, ut neque ipse populi vitia, neque ille severitatem suam ferre possit, magistratum recusat: vocata eadem tribus in suffragium, ex auctoritate seniorum dicit cos. M. Claud. Marcellum, & M. Valerium Lævinum absentem: ludi Apollinares fiunt: prodigia procurantur.

CONsules, cum ambo Apuliam provinciam haberent, minusque jam terroris a Pœnis & Hannibale esset, sortiri jussi Apuliam Macedoniamque provincias. Sulpitio Macedonia evenit, isque Lævino successit. Fulvius Romam comitiorum caussa accersitus, cum comitia consulibus rogandis haberet, prærogativa * Veturia juniorum declaravit T. Manlium Torquatum, & T. Otacilium. Manlius, qui præsens erat, gratulandi caussa cum turba coiret, nec dubius esset consensus populi, magna circumfusus turba ad tribunal consulis venit: petitque, ut pauca sua verba audiret, centuriamque, quæ tulisset suffragium, revocari ju- 22.

* al. Centuria

juberet. Erectis omnibus expectatione, quidnam postulaturus esset, oculorum valetudinem excusavit. Impudentem & gubernatorem, & imperatorem esse, qui, cum alienis oculis ei omnia agenda sint, postulet sibi aliorum capita ac fortunas committi. proinde si videretur, & redire in suffragium Veturiam juniorum juberet & meminisset in consulibus creandis belli quod in Italia sit, temporumque reipublicæ. vixdum requiescere aures a strepitu, & tumultu hostili, quo paucos ante menses assederint prope mœnia Romana. Post hæc cum centuria frequens succlamasset, nihil se mutare sententiæ, eosdemque consules dicturos esse: Tum Torquatus, *Neque ego vestros*, inquit, *mores consul ferre potero, neque vos imperium meum. redite in suffragium, & cogitate, bellum Punicum in Italia, & hostem ducem Hannibalem esse.* Tum Veturia & auctoritate mota viri & admirantium circa fremitu, petit a consule, ut Veturiam seniorum citaret. velle sese cum majoribus natu colloqui, & ex auctoritate eorum consules dicere. Citatis Veturiæ senioribus, datum secreto in ovili cum his colloquendi tempus. Seniores de tribus consulendum dixerunt esse, duobus jam plenis honorum Q. Fabio, & M. Marcello &, si utique novum aliquem adversus Pœnos consulem creari vellent, M. Valerium Lævinum egregie adversus Philippum Regem terra marique res gessisse. Ita de tribus consultatione data, senioribus dimissis, juniores suffragium ineunt. M. V.C. Claudium Marcellum fulgentem tum Sicilia domita, & M. Valerium absentem consules dixerunt. 540.
auctoritatem prærogativæ omnes centuriæ secutæ sunt. Eludant nunc antiqua mirantes, non equidem si qua sit sapientium civitas, quam docti fingunt magis, quam norunt, aut principes graviores, temperantioresque a cupidine imperii, aut multitudinem melius moratam censeam fieri posse. centuriam verjuniorum seniores consulere voluisse, quibus imo perium suffragio mandaret, vix ut verisimile sit, parentum quoque hoc sæculo vilis levisque apud liberos auctoritas fecit. Prætoria inde comitia habita: P. Manlius Volso, & L. Manlius Acidinus, & C. Lætorius, & L. Cincius Alimentus creati sunt. Forte ita incidit, ut comitiis perfectis nuntiaretur, T. Otacilium, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitiorum esset,

esset, collegam absentem daturus fuisse videbatur populus, mortuum in Sicilia esse. Ludi Apollinares & priore anno fuerant: & eo anno ut fierent, referente C. Calpurnio prætore, senatus decrevit, ut in perpetuum voverentur. Eodem anno prodigia aliquot visa, nuntiataque sunt. In Æde Concordiæ Victoria, quæ in culmine erat, fulmine icta, decussaque ad Victorias, quæ jam ante fixæ erant, hæsit, neque inde procidit. Et Anagniæ, & Fregellis, nuntiatum est, murum, portasque de cœlo tactas, & in foro Sudertano sanguinis rivos per diem totum fluxisse. & Ereti lapidibus pluisse. & Reate mulam peperisse. Ea prodigia hostiis majoribus sunt procurata: & obsecratio in unum diem populo indicta, & novendiale sacrum. Sacerdotes publici aliquot eo anno mortui sunt, novique suffecti: in locum M. Æmilii Numidæ, decemviri sacrorum, M. Æmilius Lepidus: in locum M. Pomponii Mathonis pontificis C. Livius: in locum Sp. Carvilii maximi augvris M. Servilius. T. Otacilius Crassus pontifex, quia exacto anno mortuus erat, ideo nominatio in locum ejus non est facta. C. Claudius, flamen Dialis, quod exta perperam dederat, Flaminio abiit.

CAPUT XIX.

Juncta a M. Valerio Lævino cum Ætolis amicitia, adversus Acarnanas, & Philippum Macedoniæ regem bellum geritur: cum Ætoli urgerent Acarnanas, hi ad animos ira incitandos conjurant, se, nisi victores, non redituros.

PEr idem tempus M. Valerius Lævinus, tentatis prius per secreta colloquia principum animis, ad indictum ante ad id ipsum concilium Ætolorum classe expedita venit. Ubi cum Syracusas, Capuamque captas in fidem, in Italiaque rerum secundarum successum ostentasset, adjecisseque, *jam inde a majoribus traditum morem Romanis colendi socios: ex quibus alios in civitatem, atque æquum secum jus accepisse: alios in ea fortuna haberent, ut socii esse, quam cives mallent: Ætolos eo in majore futuros honore, quod gentium transmarinarum in amicitiam primi venissent: Philippum eis, & Macedonas graves accolas esse, quorum se vim ac spiritus etiam fregisse: & eo redactos esse, ut non his modo urbibus, quas per vim ademissent Ætolis, excedant, sed ipsam Macedoniam infestam habeant. Et Acarnanas, quos ægre ferrent Ætoli a corpore suo diremtos, restituturum se in antiquam for-* 24

formulam, juriſque ac ditionis eorum. Hæc dicta promiſſaque a Romano imperatore, Scopas, qui tum prætor gentis erat, & Dorimachus, princeps Ætolorum, affirmarunt auctoritate ſua, minore cum verecundia, & majore cum fide vim, majeſtatemque populi Romani extollentes. maxime tamen ſpes potiundæ movebat Acarnaniæ. Igitur conſcriptæ conditiones, quibus in amicitiam, ſocietatemque populi Romani venirent. additumque, *ut ſi placeret, vellentque, eodem jure amicitiæ Eleï, Lacedæmonique, & Attalus, & Pleuratus, & Scerdiletus eſſent*: Aſiæ Attalus, hi Illyriorum reges. *Bellum ut extemplo Ætoli cum Philippo terra gererent. Navibus ne minus XX. quinqueremibus adjuvaret Romanus. Urbium, Corcyra tenus, ab Ætoliæ incipienti, ſolum tectaque & muri cum agris Ætolorum; alia omnis præda populi Romani eſſet. Darentque operam Romani, ut Acarnaniam Ætoli haberent. Si Ætoli pacem cum Philippo facerent, fœderi aſcriberent: ita ratam eorum pacem, ſi Philippus arma ab Romanis, ſociiſque, quique eorum ditionis eſſent, abſtinuiſſet. Item ſi populus Romanus fœdere jungeretur Regi, ut caveret, ne jus ei belli inferendi Ætolis, ſociiſque eorum eſſet*. Hæc convenerunt, conſcriptaque biennio poſt Olympiæ ab Ætolis, in Capitolio ab Romanis, ut teſtata ſacratis monumentis eſſent, ſunt poſita. Moræ cauſſa fuerant retenti Romæ diutius legati Ætolorum. nec tamen impedimento id rebus gerendis fuit. & Ætoli extemplo moverunt adverſus Philippum bellum: & Lævinus Zacynthum (parva inſula eſt, propinqua Ætoliæ, urbem unam eodem, quo ipſa eſt, nomine habet: eam præter arcem vi cepit) & Oeniadas, Naxumque Acarnanum captas Ætolis contribuit. Philippum quoque ſatis implicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Pœnoſque, & pacta cum Hannibale poſſet reſpicere, Corcyram ipſe ſe recepit. Philippo Ætolorum defectio Pellæ hibernanti allata eſt. itaque, quia primo vere moturus exercitum in Græciam erat, Illyrios, finitimaſque eis urbes alterno metu quietas ut Macedonia haberet, expeditionem ſubitam in Oricinorum, atque Apolloniatum fines fecit, egreſſoſque Apolloniatas cum magno terrore, ac pavore compulit intra muros. vaſtatis proximis Illyriis, in Pelagoniam eadem celeritate vertit iter. inde Dardanorum urbem ſitam in Macedonia, tranſitum Dar-

da-

danis facturam, cepit. His raptim actis, memor Ætolici, junctique cum eo Romani belli, per Pelagoniam, & Nymphæum, & Beroeam in Thessaliam descendit. ad bellum secum adversus Ætolos capessendum incitari posse homines credebat: &, relicto ad fauces Thessaliæ Perseo cum quatuor millibus armatorum ad arcendos aditu Ætolos, ipse, prius quam majoribus occuparetur rebus, in Macedoniam, atque inde in Thraciam exercitum, ac Medos eduxit. Incurrere ea gens in Macedoniam solita erat, ubi regem occupatum externo bello, ac sine præsidio esse regnum, sensissent. Ad Phragandas igitur vastare agros, & urbem Jamphorinam, caput arcemque Medicæ, oppugnare cœpit. Scopas, ubi profectum in Thraciam regem, occupatumque ibi bello audivit, armata omni juventute Ætolorum, bellum inferre Acarnaniæ parat. Adversus quos Acarnanum gens & viribus impar, & jam Oeniadas, Naxumque amissa cernens. Romanaque insuper arma ingruere, ira magis instruit, quam consilio bellum. conjugibus, liberisque, & senioribus supra LX. annos in propinquam Epirum missis, ab XV. ad LX. annos conjurant, nisi victores, se non redituros. qui victus acie excessisset, eum ne quis urbe, tecto, mensa, lare reciperet: diram execrationem in populares, obtestationem, quam sanctissimam potuerunt, adversus hospites composuerunt: precatique simul Epirotas sunt, ut qui suorum in acie cecidissent, eos uno tumulo contegerent, adhiberentque humatis titulum, HIC SITI SUNT ACARNANES, QUI ADVERSUS VIM, ATQUE INJURJAM ÆTOLORUM PRO PATRIA PUGNANTES, MORTEM OPPETIERUNT. Per hæc incitatis animis, castra in extremis finibus suis obviam hosti posuerunt. nuntiis ad Philippum missis, quanto res in discrimine esset, omittere Philippum id quod in manibus erat, coegerunt bellum, Jamphorina per deditionem recepta, & prospero alio successu rerum. Ætolorum impetum tardaverat, primo conjurationis fama Acarnanicæ, deinde auditus Philippi adventus regredi etiam in intimos coegit fines. Nec Philippus, quanquam ne opprimerentur Acarnanes, itineribus magnis jerat, ultra Clinen est progressus. inde cum audisset reditum Ætolorum ex Acarnania, & ipse Pellam rediit. Lævinus veris principio a Corcy- 26

cyra profectus navibus, superato Leucate promontorio, cum venisset Naupactum, Anticyram inde se petiturum edixit, ut præsto ibi Scopas Ætolique essent. Sita Anticyra est in Locride læva parte sinum Corinthiacum intrantibus. breve terra iter eo, brevis navigatio ab Naupacto est. Tertio ferme post die utrinque oppugnari cœpta est. gravior a mari oppugnatio erat: quia & tormenta machinæque omnis generis in navibus erant, & Romani inde oppugnabant. itaque intra paucos dies recepta urbs per deditionem, Ætolis traditur. præda ex pacto Romanis cessit. Literæ Lævino redditæ, consulem eum absentem declaratum, & successorem venire P. Sulpitium. cæterum diuturno ibi morbo implicitus, serius spe omnium Romam venit.

CAPUT XX.

Moderatio M. Marcelli consulis ad famam venientium Romam de se quæstum Siculorum.

M. Marcellus, cum Idibus Martiis consulatum iniisset, senatum eo die moris modo causa habuit, professus, *nihil se, absente collega, neque de republica, neque de provinciis acturum. Scire se, frequentes Siculos prope urbem in villis obtrectatorum suorum esse: quibus, tantum abesse, ut per se non liceat palam Romæ crimina edita, fictaque ab inimicis vulgare ut, ni simularent aliquem sibi timorem absente collega dicendi de consule esse, ipse eis exemplo daturus senatum fuerit. ubi quidem collega venisset, non passurum quicquam prius agi, quam ut Siculi in senatum introducantur. delectum prope a M. Cornelio per totam Siciliam habitum, ut quamplurimi quæstum de se Romam venirent. eundem literis falsis urbem impleisse, bellum in Sicilia esse, ut suam laudem minuat.* Moderati animi gloriam eo die adeptus consul, senatum dimisit. ac prope justitium omnium rerum futurum videbatur, donec alter consul ad urbem venisset.

CAPUT XXI.

Rumores a plebe excitatos comprimit fœdum orium incendium: hujus auctores Campani quidam detecti, atque comprehensi, supplicio afficiuntur.

ORtium, ut solet, excitavit plebis rumores. *belli diuturnitate & vastatos agros circa urbem, quia infesto agmine isset Hannibal, & exhaustam delectibus Italiam, & pro Repub. Cannis exercitus cæsos querebantur: & consules bellicosos ambos, viros acres nimis, & feroces creatos, qui vel in pace iram-*

tranquilla bellum excitare possent, nedum in bello respirare civitatem forent passuri. Interrumpit hos sermones nocte, quæ pridie quinquatrus fuit, pluribus simul locis circa forum incendium ortum. eodem tempore septem tabernæ, quæ postea quinque, & argentariæ, quæ nunc novæ appellantur, arsere. comprehensa postea privata ædificia: (neque enim tum basilicæ erant) comprehensa latumiæ, forumque piscatorium, & atrium regium. ædes Vestæ vix defensa est, tredecim maxime servorum opera, qui in publicum redemti, ac manumissi sunt. nocte, ac die continuatum incendium fuit. nec ulli dubium erat, humana id fraude factum esse, quod pluribus simul locis, & iis diversis, ignes coorti essent. Itaque consul ex auctoritate senatus pro concione edixit, qui, quorum opera id conflatum incendium, profiteretur, præmium fore libero pecuniâ, servo libertatem. Eo præmio inductus Campanorum Calaviorum servus (Manus ei nomen erat) indicavit, dominos, & quinque præterea juvenes nobiles Campanos, quorum parentes a Q. Fulvio securi percussi erant, id incendium fecisse: vulgoque facturos alia, ni comprehendantur. Comprehensi, ipsi familiæque eorum. & primo elevabatur index, indiciumque. pridie eum verberibus castigatum ab dominis discessisse: per iram, ac levitatem ex re fortuita crimen commentum. cæterum ut coram coarguebantur, & quæstio ex ministris facinoris foro medio haberi cœpta est, fassi omnes, atque in dominos, servosque conscios animadversum est. indici libertas data, & XX. millia æris

CAPUT XXII.

M Valerium Lævinum consulem, Capuam prætereuntem, Campani legati, implacabilem in se Q. Flacci iram apud senatum accusaturi, Romam sequuntur: eo cum is pervenisset, res à se Macedonia gestas exponit.

COnsuli LævinoCapuam prætereunt circumfusa multitudo Campanorum est obsecrantium cum lacrymis, ut sibi Romam ad senatum ire liceret oraeum, si qua misericordia tandem flecti possent, ne se ad ultimum perditum irent, nomenque Campanorum a Q. Flacco deleri sinerent. Flaccus *sibi privatam simultatem cum Campanis* negare *ullam esse; publicas inimicitias & hostiles esse, & futuras, quod alieno animo esse a Populo Romano sciret. nullam enim*

in

in terris gentem esse, nullum infestiorem populum nomini Romano. ideo se mœnibus inclusos tenere eos: quia si qui evasissent aliqua, velut feras bestias per agros vagari, & lacerare, & trucidare, quodcunque obvium detur. alios ad Hannibalem transfugisse; alios ad Romam incendendam profectos. inventurum in semiusto foro consulem vestigia sceleris Campanorum. Vestæ ædem petitam, & æternos ignes, & conditum in penetrali fatale pignus imperii Romani. se minime censere tutum esse, Campanis potestatem intrandi Romana mœnia fieri. Lævinus Campanos jurejurando a Flacco adactos, quinto die, quam a senatu responsum accepissent, Capuam redituros, sequi se Romam jussit. Hac circumfusus multitudine, simul Siculis obviam egressis, Romam pervenit: clarissimarum urbium excidio celeberrimis viris victos bello accusatores in urbem adducens. De Rep. tamen primum, ac de provinciis ambo consules ad senatum retulere. Ibi
28 Lævinus, quo statu Macedonia, & Græcia, Ætoli, Acarnanes, Locrique essent, quæque ibi res ipse egisset terra marique, exposuit. Philippum inferentem bellum Ætolis, in Macedoniam retro ab se compulsum, ad intima penitus regni abiisse, legionemque inde deduci posse. classem satis esse ad arcendum Italia regem. Hæc de se, deque provincia, cui præfuerat.

CAPUT XXIII.

Provinciæ & exercitus ab Romanis decernuntur.

COnsulum de provinciis communis relatio fuit. Decrevere patres, ut alteri consulum Italia, bellumque cum Hannibale, provincia esset: alter classem, cui T. Otacilius præfuisset, Siciliamque provinciam cum L. Cincio prætore obtineret. Exercitus eis duo decreti, qui in Etruria, Galliaque essent. eæ quatuor erant legiones. urbanæ duæ superioris anni in Etruriam; duæ, quibus Sulpitius consul præfuisset, in Galliam mitterentur. Galliæ, & legionibus præesset, quem consul, cujus Italia provincia esset, præfecisset. In Etruriam C. Calpurnius post prætoram, prorogato in annum imperio, missus. Et Q. Fulvio Capua provincia decreta, prorogatumque in annum imperium. Exercitus civium sociorumque minui jussus, ut ex duabus legionibus una legio quinque millia peditum, & trecenti equites essent, dimissis, qui plurima stipendia haberent: & sociorum septem millia peditum, & trecenti equites relinquerentur; eadem re-

satione stipendiorum habita in veteribus militibus dimittendis. Cn. Fulvio, consuli superioris anni, nec de provincia Apulia, nec de exercitu, quem habuerat, quicquam mutatum: tantum in annum prorogatum imperium est. P. Sulpitius, collega ejus, omnem exercitum, præter socios navales, jussus dimittere est. Item ex Sicilia exercitus, cui M. Cornelius præesset, ubi consul in provinciam veniisset, dimitti jussus. L. Cincio prætori ad obtinendam Siciliam Cannenses milites dati, duarum instar legionum. Totidem legiones in Sardiniam P. Manlio Volsoni prætori decretæ: quibus L. Cornelius in eadem provincia priore anno præfuerat. Urbanas legiones ita scribere consules jussi, ne quem militem facerent, qui in exercitu M. Claudii, M. Valerii, Fulviique fuissent: neve eo anno plures, quam una & XX. Romanæ legiones essent.

CAPUT XXIV.

Exanimatis Siculis, qui ad deplorandam calamitatem Romam venerant, sorte Marcelli, cui Sicilia & in hunc annum provincia obtigerat; cum audiret Marcellus ob id placere senatui provinciarum permutationem, cum collega Lævino, cui bellum adversus Hannibalem evenerat, provinciam permutat.

HIs senatus consultis perfectis, sortiti provincias consules. Sicilia & classis Marcello, Italia cum bello adversus Hannibalem Lævino evenit. Quæ sors, velut iterum captis Syracusis, ita exanimavit Siculos expectatione sortis in consulum conspectu stantes, ut comploratio eorum, flebilesque voces & extemplo oculos hominum converterent, & postmodum sermones præbuerint. Circumibant enim Senatum cum veste sordida, affirmantes, *se non modo suam quisque patriam, sed totam Siciliam relicturos, si eo Marcellus iterum cum imperio rediisset. nullo suo merito eum ante implacabilem in se fuisse; quid iratum, quod Romam de se quæsitum venisse Siculos sciat, facturum? obrui Ætnæ ignibus, aut mergi freto, satius illi insulæ esse, quam velut dedi noxæ inimico.* Hæ Siculorum querelæ per domos primum nobilium circumlatæ, 29

æ, celebratæque sermonibus, quos partim misericordia Siculorum, partim invidia Marcelli excitabat, in senatum etiam pervenerunt. Postulatum a consulibus est, ut de permutandis provinciis senatum consulerent. Marcellus, *si jam auditi ab senatu Siculi essent, aliam forsitan futuram fuisse sententiam suam*, dicere. *nunc, ne quis timore frænari eos dicere posset, quominus de eo libere querantur, in cujus potestate mox futuri sint, si collega nihil interfit, mutare se provinciam paratum esse. deprecari senatus præjudicium. nam cum extra sortem collegæ optionem dari provinciæ iniquum fuerit, quanto majorem injuriam, imo contumeliam esse, sortem suam ad eum transferri?* Ita senatus, cum quid placeret, magis ostendisset, quam decrevisset, dimittitur. Inter ipsos consules permutatio provinciarum, rapiente fato Marcellum ad Hannibalem, facta est: ut ex quo primus adversæ pugnæ gloriam ceperat, in ejus laudem postremus Romanorum imperatorum, prosperis tum maxime bellicis rebus, caderet.

CAPUT XXV.

Marcellus cos. legatis Siculis de se conquerentibus coram in senatu respondet.

PErmutatis provinciis, 30
Siculi in senatum introducti, multa de Hieronis Regis fide perpetua erga populum Rom. verba fecerunt, in gratiam publicam avertentes: *Hieronymum, ac postea Hippocratem, & Epicidem tyrannos, cum ob alia, tum propter defectionem ab Romanis ad Hannibalem, invisos fuisse sibi: ob eam causam & Hieronymum a principibus juventutis prope publico consilio interfectum, & i. Epicidis Hippocratisque cædem septuaginta nobilissimorum juvenum conjurationem factam, quos Marcelli mora destitutos, quia ad prædictum tempus exercitum ad Syracusas non admovisset, indicio facto, omnes ab tyrannis interfectos. eam quoque Hippocratis atque Epicidis tyrannidem Marcellum excitasse Leontinis crudeliter direptis. Nunquam deinde principes Syracusanorum desisse ad Marcellum transire, pollicerique, se urbem, cum vellet, ei tradituros: sed eum primo vi capere maluisse: deinde cum id neque terra neque mari omnia experitus potuisset, auctores traditarum Syracusarum fabrum ærarium Sosin, & Mericum Hispa-*

rum.

illum, quam principes Syracusanorum habere, toties id nequicquam ultro offerentes, præoptasse, quo scilicet justiore de causa vetustissimos socios populi Romani trucidaret, ac diriperet. Si non Hieronymus ad Hannibalem defecisset, sed populus Syracusanus, & senatus: si portas Marcello Syracusani publice, & non oppressis Syracusanis, tyranni eorum Hippocrates & Epicides clausissent: si Carthaginiensium animis bellum cum populo Romano gessissent: quid ultra, quam quod fecerit, nisi ut deleret Syracusas, facere hostiliter Marcellum potuisse? Certe præter mœnia & tecta exhausta urbis, & refracta deorum delubra, diis ipsis, ornamentisque eorum ablatis, nihil relictum Syracusis esse. bona quoque multis ademta: ita ut, ne nudo quidem solo, reliquiis direptæ fortunæ alere sese, ac suos possent. Orare se patres conscriptos, ut si nequeant omnia, saltem quæ compareant, cognoscique possint, restitui dominis jubeant. Talia conquestos cum excedere templo, ut de postulatis eorum patres consuli possent, Lævinus jussisset: imo maneant, inquit Marcellus, ut coram his respondeam: quando ea conditione pro vobis, patres conscripti, bella gerimus, ut victos armis, accusatores habeamus. dux capta hoc anno urbes, Capua Fulvium reum, Marcellum Syracusa habeant. Reductis in curiam legatis, tum consul, Non æque majestatis, inquit, populi Romani, imperique ejus oblitus sum, patres conscripti, ut si de meo crimine ambigeretur, consul dicturus causam, accusantibus Græcis, fuerim: sed non quid ego fecerim, in disquisitionem venit, quam quidquid in hostibus feci, jus belli defendit, sed quid isti pati debuerint. qui si non fuerunt hostes, nihil interest, nunc, an vivo Hierone Syracusas violaverim. sin autem desciverunt, legatos nostros ferro atque armis petierunt, urbem, ac mœnia clauserunt, exercitumque Carthaginiensium adversus nos tutati sunt: quis passos esse hostilia, cum fecerint, indignatur? Tradentes urbem principes Syracusanorum aversatus sum: Sosin, & Mericum Hispanum, quibus tantam rem crederem, potiores habui? Non estis extremi Syracusanorum: quippe qui aliis humilitatem objiciatis quis est vestrum, qui se mihi portas aperturum, qui armatos milites meos in urbem accepturum promiserit. Odistis & execramini eos, qui fecerunt, & ne hic quidem contumeliis in eos dicendis parcitis: tantum abest ut & ipsi tale quicquam facturi fueritis. Ipsa humilitas eorum, patres conscripti, quam isti objiciunt, maxi- 31

maximo argumento est, me neminem, qui navatam operam Reip. nostræ velit, aversatum esse. Et antequam obsiderem Syracusas, nunc legatis mittendis, nunc ad colloquium eundo, tentavi pacem: & posteaquam neque legatos violandi verecundia erat, nec mihi ipsi congresso ad portas cum principibus responsum dabatur, multis terra marique exhaustis laboribus, tandem vi atque armis Syracusas cepi. Quæ captis acciderint, apud Hannibalem, & Carthaginienses, victosque justius, quam apud victoris populi Rom. senatum, quereruntur. Ego, P. C. Syracusas spoliatas si negaturus essem, nunquam spoliis earum urbem Romam exornarem. quæ autem singulis victor aut ademi, aut dedi, cum belli jure, tum ex cujusque merito satis scio me fecisse. ea vos rata habeatis, patres conscripti, necne, magis Reip. interest, quam mea. mea quippe fides exoluta est: ad Remp. pertinet, ne acta mea rescindendo, alios in posterum segniores duces faciatis. Et quoniam coram & Siculorum, & mea verba audistis, patres conscripti, simul templo excedemus, ut me absente liberius consuli senatus possit. Ita dimissis Siculis, & ipse in Capitolium ad delectum discessit.

CAPUT XXVI.

Causam Siculorum suscipiente T. Manlio Torquato, senatus tamen ea quæ a Marcello in Sicilia acta essent, rata esse jubet: Siculi cum miti responso dimittuntur.

CConsul alter de postulatis Siculorum ad patres retulit. Ibi cum diu sententiis certatum esset, & magna pars senatus, principe ejus sententiæ T. Manlio Torquato, *cum tyrannis bellum gerendum fuisse* censerent, *hostibus & Syracusanorum, & populi Romani: & urbem recipi, non capi, & receptam legibus antiquis, & libertate stabilire, non fessam miseranda servitute, bello affligi. inter tyrannorum, & ducis Romani certamina præmium victoris in medio positam urbem pulcherrimam, ac nobilissimam periisse, horreum atque ærarium quondam populi Romani: cujus municipia ac donis multis tempestatibus, hoc denique ipso Punico bello adjuta ornataque Resp. esset, Si ab inferis existat Rex Hiero, fidissimus imperii Romani cultor, quo ore aut Syracusas, aut Romam ei ostendi posse? cum ubi semirutam ac spoliatam patriam respexisset, ingrediens Romam, in vestibulo urbis, prope in porta, spolia patriæ suæ visurus sit?* Hæc, taliaque cum ad invidiam consulis, miserationemque Siculorum dicerentur, mitius tamen de-

decreverunt patres causſa Marcelli, *Quæ is gerens bellum victorque egiſſet, rata habenda eſſe. in reliquum curæ ſenatui fore rem Syracuſanam, mandaturoſque conſuli Lævino, quod ſine jactura Reipub. fieri poſſet, fortunis ejus civitatis conſuleret.* Miſſis duobus ſenatoribus in Capitolium ad conſulem, uti rediret in curiam, & introductis Siculis, ſenatus conſultum recitatum eſt. legatique benigne appellati, ac dimiſſi, ad genua ſe Marcelli conſulis projecerunt, obſecrantes, *ut quæ deplorandæ, ac levandæ calamitatis causſa dixiſſent, veniam eis daret, & in fidem, & clientelam ſe, urbemque Syracuſas reciperet.* poſt hæc conſul clementer appellatos eos dimiſit.

CAPUT XXVII.

Introductis in curiam Campanis, cum rogatus ſententiam M. Atilius Regulus, qui legatus Q. Fulvii Flacci ad Capuam fuerat, commemoraſſet eorum injurias; Senatus, quoniam Campani cives Romani eſſent, lata ad populum rogatione, ut ſibi ſtatuendi jus eſſet, triſtia de illis decreta facit.

CAmpanis deinde ſenatus datus eſt: quorum oratio miſerabilior, causſa durior erat. neque enim meritas pœnas negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpam conferrent? ſed ſatis penſum pœnarum, tot veneno abſumtis, tot ſecuri percuſſis ſenatoribus, credebant. Paucos nobilium ſuperſtites eſſe, quos nec ſua conſcientia, ut quicquam de ſe gravius conſulerent, impulerit, nec victoris ira capitis damnaverit: eos libertatem ſibi, ſuiſque, & bonorum aliquam partem orare, cives Romanos, affinitatibus pleroſque & propinquis jam cognationibus ex connubio vetuſto junctos. Summotis deinde e templo, pauliſper dubitatum, an accerſendus a Capua Q. Fulvius eſſet: (mortuus enim poſt captam Claudius proconſul erat) ut coram imperatore, qui res geſſiſſet, ſicut inter Marcellum Siculoſque diſceptatum fuerat, diſceptaretur: dein cum M. Atilium, C. Fulvium, fratrem Flacci, legatos ejus, ac Q. Minutium, & L. Veturium Philonem, item Claudii legatos, qui omnibus gerendis rebus interfuerant, in ſenatu viderent: nec Fulvium avocari a Capua, nec differri Campanos vellent: interrogatus ſententiam M. Atilius Regulus, cujus ex iis, qui ad Capuam fuerant, maxima auctoritas erat, *In conſilio*, inquit, *arbitror me fuiſſe conſulibus Capua capta. cum quæreretur*,

sur, ecquis Campanorum de Rep. nostra benemeritus esset, duas mulieres compertum est, Vestiam Oppiam Atellanam Capuæ habitantem, & Fauculam Cluviam, quæ quondam quæstum corpore fecissent: illam quotidie sacrificasse pro salute, & victoria populi Romani: hanc captivis egentibus alimenta clam suppeditasse: cæterorum omnium Campanorum eundem erga nos animum, quem Carthaginienses, fuisse: securique percussos a Q. Fulvio fuisse magis, quorum dignitas inter alios, quam quorum culpa eminebat. Per senatum agi de Campanis, qui cives Romani sunt, injussu populi non video posse. idque & apud majores nostros in Satricanis factum est, cum defecissent, ut M. Antilius tribunus pleb. prius rogationem ferret, sciretque plebs, uti senatui de Satricanis sententiæ dicendæ jus esset. Itaque censeo cum tribunis pleb. agendum esse, ut eorum unus plurisve rogationem ferant ad plebem, qua nobis statuendi de Campanis jus fiat. L. Atilius tribunus pl. ex auctoritate senatus plebem in hæc verba rogavit. Omnes Campani, Atellani, Calatini, Sabatini, qui se dedidderunt in arbitrium ditionemque populi Romani Fulvio proconsule, quæque una ecum dedidderunt, agrum, urbemque, divina humanaque, mænsiliaque, sive quid aliud dedidderunt: de iis rebus quid fieri velitis, vos rogo, Quirites. Plebs sic jussit. Quod senatus maxima pars censeat, qui assidetis, id volumus jubemusque. Ex hoc plebiscito senatus consultus Oppiæ, Cluviæque primum bona, ac libertatem restituit. si qua alia præmia petere a senatu vellent, venire eas Romam. Campanis in familias singulas decreta facta, quæ non operæ pretium est omnia enumerare. Aliorum bona publicanda, ipsos, liberosque eorum & conjuges vendendas, extra filias, quæ nupsissent prius, quam in populi Romani potestatem venirent. alios in vincula condendos, ac de his posterius consulendum. aliorum Campanorum summam etiam census distinxerunt, publicanda necne bona essent. pecua captiva, præter equos, & mancipia, præter puberes virilis sexus, & omnia, quæ solo non continerentur, restituenda censuerunt dominis. Campanos omnes, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quam qui eorum aut ipsi, aut parentes eorum apud hostes essent, liberos esse jusserunt: ita ut nemo eorum civis Romanus, aut Latini nominis esset, neve quis eorum, qui Capuæ fuissent, dum portæ clausulæ essent, in urbe, agrove Campano intra certam diem maneret. locus, ubi habitarent, trans

34

Ti-

Tiberim, qui non contingeret Tiberim, daretur. qui nec Capuæ, nec in urbe Campana, quæ a populo Romano defecissent, per bellum fuissent, eos cis Lirim amnem Romam versus: qui ad Romanos transissent prius, quam Hannibal Capuam veniret, cis Vulturnum emovendos censuerunt: *ne quis eorum propius mare XV. millibus passuum agrum, ædificiumve haberet. qui eorum trans Tiberim emoti essent, ne ipsi posterive eorum uspiam pararent, haberentve, nisi in Vejente, aut Sutrino, Nepesinove agro: dum ne cui major, quam quinquaginta jugerum, agri modus esset. Senatorum omnium, quique magistratus Capuæ, Atellæ, Calatiæ gessissent, bona venire Capuæ* jusserunt. *Liberæ corpora, quæ venundari placuerat, Romam mitti, ac Romæ venire.* Signa, statuas æneas, quæ capta de hostibus dicerentur, quæ eorum sacra, ac profana essent, ad pontificum collegium rejecerunt. Ob hæc decreta mœstio. res aliquanto, quam Romam venerant, Campanos dimiserunt. nec jam Q. Fulvii sævitiam in se, sed iniquitatem deûm, atque execrabilem fortunam suam incusabant.

CAPUT XXVIII.

Cum propter ærarii inopiam onus classes instruendi privatis injungeretur, res prope ad seditionem venit: auctore deinde Lævino Cos. cum senatores primi aurum, argentum, atque æs in publicum contulissent, ingenti certamine reliqui ordines studium juvandæ patriæ æmulantur.

Dimissis Siculis Campanisque, delectus habitus. scripto deinde exercitu, de remigum supplemento agi cœptum. in quam rem cum neque hominum satis, nec ex qua pararentur, stipendiumque acciperent, pecuniæ quicquam ea tempestate in publico esset: edixerunt consules, ut privatim ex censu, ordinibusque, sicut antea, remiges darent cum stipendio, cibariisque dierum triginta. Ad id edictum tantus fremitus hominum, tantaque indignatio fuit, ut magis dux, quam materia seditioni deesset. *Secundum Siculos Campanosque plebem Romanam perdendam, lacerandamque sibi consules sumsisse. per tot annos tributo exhaustos, nil reliqui, præter terram nudam ac vastam habere. tecta hostes incendisse, servos agri cultores prædores abduxisse, nunc ad militiam parvo ære emendo, nunc remiges imperando. si quid cui argenti, æriſve fuerit, stipendio*

pendio remigum, & tributis annuis ablatum, se ut dent quod non habent, nulla vi, nullo imperio cogi posse. bona sua venderent, in corpora, quæ reliqua essent, sævirent, ne unde redimantur quidem quicquam supereſſe. Hæc non in occulto, sed propalam in foro atque oculis ipſorum conſulum ingens turba circumfuſi fremebant: nec eos ſedare conſules nunc caſtigando, nunc conſolando poterant. Spatium deinde tridui ſe dare ad cogitandum dixerunt: quo ipſi ad rem inſpiciendam, expediendamque uſi ſunt. Senatum poſtero die habuerunt de remigum ſupplemento. ubi cum multa diſſeruiſſent, cur æqua plebis recuſatio eſſet, verterunt orationem eo, ut diceremt, *privatis id, ſeu æquum, ſeu iniquum onus injungendum eſſe. nam unde, cum pecunia in ærario non eſſet, paraturos navales ſocios? quo modo autem ſine claſſibus aut Siciliam obtineri, aut Italia Philippum arceri poſſe? aut tuta Italiæ*
36 *litora eſſe?* Cum in hac difficultate rerum conſilium hæreret, ac prope torpor quidam occupaſſet hominum mentes, tum Lævinus conſul: *Magiſtratus ſenatui, & ſenatus populo ſicut honore præſtet, ita ad omnia, quæ dura atque aſpera eſſent, ſubeunda ducem debere eſſe. ſi quid injungere inferiori velis, id prius in te, ac tuos ſi ipſe juris ſtatueris, facilius omnes obedientes habeas. nec impenſa gravis eſt, cum ex ea plus, quam pro virili parte ſibi quenque capere principum vident. Itaque ut claſſem habeat, quam ornare volumus, populus Romanus, privatos ſine recuſatione remiges dare nobiſmetipſis primum imperemus. aurum, argentum, æs ſignatum omnes ſenatores craſtina die in publicum conferamus: ita ut annulos ſibi quiſque, & conjugi, & liberis, & filio bullam, & quibus uxor, filiæve ſunt, ſingulas uncias pondo relinquant auri, argenti: qui curuli ſella ſederunt, equi ornamenta, & libras pondo, ut ſalinum, patellamque deorum cauſſa habere poſſint. cæteri ſenatores libram argenti tantum: æris ſignati quina millia in ſingulos patres familiæ relinquamus. Cæterum omne aurum, argentum, æs ſignatum ad triumviros menſarios extemplo deferamus, nullo ante ſenatus conſulto facto, ut voluntaria collatio, & certamen adjuvandæ Reipubl. excitet ad æmulandum animos primum equeſtris ordinis, dein reliquæ plebis. hanc unam viam multa inter nos colloquti conſules invenimus. Ingredimini diis bene juvantibus. Reſpub. incolumis & privatas res facile ſalvas præſtat. publica perdendo, tua*

nec-

nequicquam ferves. In hæc tanto animo consensum est, ut gratiæ ultro consulibus agerentur. senatu inde misso, pro se quisque aurum argentum, & æs in publicum conferrunt, tanto certamine injecto, ut prima inter primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse. ut nec triumviri accipiendo, nec scribæ referendo sufficerent. Hunc consensum senatus equester ordo est secutus, equestris ordinis plebs. ita sine edicto, sine* cohortatione magistratus, coer-nec remige in supplementicio-cum, nec stipendio Resne. pub. eguit: paratisque omnibus ad bellum, consules in provincias profecti sunt.

CAPUT XXIX.

Comparatis rebus præsentibus, ancipitem adhuc & ab Romanis, & ab Carthaginiensibus belli fortunam esse, ostenditur.

37 NEque aliud magis tempus belli fuit, quo Carthaginienses, Romanique, pariter variis casibus immistis, in ancipiti spe, ac metu fuerint. Nam Romanis & in provinciis, hinc in Hispania adversæres, hinc prosperæ in Sicilia, luctum, & lætitiam miscuerant: & in Italia, cum Tarentum amissum damno, & dolori, tum arx cum præsidio retenta præter spem, gaudio fuit: & terrorem subitum, pavoremque urbis Romæ obsessæ & oppugnatæ, Capua post dies paucos capta in lætitiam vertit. Transmarinæ quoque res quadam vice pensatæ. Philippus hostis tempore haud satis opportuno factus: Ætoli novi adsciti socii, Attalusque Asiæ Rex, jam velut despondente fortuna Romanis imperium orientis. Carthaginienses quoque Capuam amissam, & Tarentum captum æquabant: & ut ad mœnia urbis Romæ nullo prohibente se pervenisse, in gloria ponebant; ita pigebat irriti incœpti, pudebatque adeo se spretos, ut sedentibus ipsis ad Romana mœnia, alia porta exercitus Romanus in Hispaniam duceretur. Ipsæ quoque Hispaniæ quo propius spem venerant, tantis duobus ducibus exercitibusque cæsis, debellatum ibi, ac pulsos inde Romanos esse, eo plus, ab L. Martio tumultuario duce ad vanum & irritum victoriam redactam esse, indignaronis orabebant. Ita æquante fortuna, suspensa omnia utrinque erant, integra spe, integro metu, velut illo tempore primum bellum inciperent.

CAPUT XXX.

Hannibal post amissam Capuam avare, crudeliterque vastando, quæ tueri non potest, multorum Italiæ populorum animos a se avertit: Consul Marcellus urbibus solicitandis, si quo spes vocasset, intentus. Salapia per proditionem Blasii principis, cum cade Punici, quod ibi erat, præsidii, potitur.

38 HAnnibalem ante omnia angebat, quod Capua pertinacius oppugnata ab Romanis quam defensa ab se, multorum Italiæ populorum animos averterat: quos neque omnes tenere præsidiis, nisi vellet in multas parvasque partes carpere exercitum (quod minime tum expediebat) poterat: nec deductis præsidiis spei liberam, vel obnoxiam timori sociorum relinquere fidem. Præceps in avaritiam & crudelitatem animus ad spolianda quæ tueri nequibat, ut vastata hosti relinquerentur, inclinavit. Id fœdum consilium tum incœpto, tum etiam exitu fuit. neque enim indigna patientium modo abalienabantur animi, sed cæterorum etiam, quippe ad plures exemplum, quam calamitas pertinebat. Nec consul Romanus tentandis urbibus, ficunde spes aliqua se ostendisset, deerat. Salapiæ principes erant Dasius, & Blasius: Dasius Hannibali amicus, Blasius, quantum ex tuto poterat, rem Romanam fovebat: & per occultos nuntios spem proditionis fecerat Marcello, sed sine adjutore Dasio res transigi non poterat. Multum ac diu cunctatus, & tum quoque magis inopia consilii potioris, quam spe effectus, Dasium appellabat. at ille cum ab re aversus, tum æmulo potentatus inimicus, rem Hannibali aperit. Accersito utroque, Hannibal cum pro tribunali quædam ageret, mox de Blasio cogniturus, starentque summoto populo acculator, & reus, Blasius de proditione Dasium appellabat. Enimvero ille velut in manifesta re exclamat, sub oculis Hannibalis secum de proditione agi. Hannibali, atque eis, qui aderant, quo audacior res erat, minus similis veri visa est. æmulationem profecto, atque odium esse: & id crimen afferri, quod, quia testem habere non potuisset, liberius fingeretur. Ita indemissi sunt. nec Blasius ante abstitit tam audaci incœpto, quam idem obtundendo, docendoque, quam ea res ipsis, patriæque salutaris esset, pervicit, ut præsidium Puni cum, (hi autem Numidæ erant) Salapiaque traderetur Marcello.

cello. Nec sine cæde multa tradi potuit. longe fortissimi equitum toto Punico exercitu erant. itaque quanquam improvisa res fuit, nec usus equorum in urbe erat, tamen armis inter tumultum captis, & eruptionem tentaverunt, & cum evadere nequirent, pugnantes ad ultimum occubuerunt, nec plus quinquaginta ex his in potestatem hostium vivi venerunt. plusque aliquanto damni hæc ala equitum amissa Hannibali, quam Salapia fuit: nec deinde unquam Pœnus, quo longe plurimum valuerat, equitatu superior fuit.

CAPUT XXXI.

Romana classis, quæ, duce Quintio, commeatus in arcem Tarenti convehebat, congressa cum Tarentinis navali certamine superatur: per eosdem dies Tarentini prædatum urbe egressi, ab Romanis, facto ex arce impetu, cæduntur.

39 PEr idem tempus cum in arce Tarentina vix inopia tolerabilis esset, spem omnem prædium, quod ibi erat, Romanum, præfectusque præsidii atque arcis M. Livius in commeatibus ab Sicilia missis habebant. qui ut tuto præterveherentur oram Italiæ, classis viginti ferme navium Rhegii stabat. Præerat classi, commeatibusque D. Quinctius obscuro genere ortus, cæterum multis fortibus factis gloria militari illustris. primo quinque naves, quarum maximæ duæ triremes a Marcello ei traditæ erant, habuit: postea rem impigre sæpe gerenti tres additæ quinqueremes: postremo ipse a sociis, Rheginisque, & a Velia, & a Pesto, debitas ex fœdere exigendo, classem XX. navium, sicut ante dictum est, effecit. Huic ab Rhegio profectæ classi Democrates cum pari classe navium Tarentinarum numero, quindecim millia ferme ab urbe ad Sacriportum obvius fuit. Velis tum forte improvidus futuri certaminis Romanus veniebat: sed circa Crotonem, Sibarimque supplerat remigio naves: instructamque & armatam egregie pro magnitudine navium classem habebat. & tum forte sub idem fere tempus & venti vis omnis cecidit, & hostes in conspectu fuerunt ad componenda armamenta, expediendumque remigem, ac militem ad imminens certamen vix satis temporis esset. Raro alias tantis animis justæ concurrerunt classes: quippe cum in majoris discrimen rei, quam ipsæ erant, pugnarent: Tarentini, ut recuperata urbe ab Romanis

post centesimum prope annum, arcem etiam liberarent; * spem commeatus quoque hostibus, si navali prælio possessionem maris ademissent, interclusuri: Romani, ut, retenta possessione arcis, ostenderent, non vi aut virtute, sed proditione ac furto Tarentum amissum. Itaque ex utraque parte signo dato, cum rostris concurrissent, neque retro navem inhiberent, nec dirimi ab se hostem paterentur, quam quis indeptus navem erat, ferrea injecta manu, ita conserebant ex propinquo pugnam, ut non missilibus tantum, sed gladiis etiam prope collato pede * præliarentur. Proræ inter se junctæ hærebant, puppes alieno remigio circumagebantur. ita in arcto stipatæ erant naves, ut vix ullum telum in mari vanum intercideret. frontibus, velut pedestris acies, urgebant: perviæeue naves pugnantibus erant. Insignis tamen inter cæteras pugna fuit duarum, quæ primæ agminis concurrerant inter se. in Romana nave ipse Quinctius erat, in Tarentina Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modo, sed privato etiam odio invisus atque infestus Romanis, quod ejus factionis erat, quæ Tarentum Hannibali prodiderat. Hic Quinctium simul pugnantem, hortantemque suos, incautum hasta transfigit. ille simulatque præceps cum armis procidit ante proram, victor Tarentinus in turbatam duce amisso navem impigre transgressus, cum summovisset hostes, & prora jam Tarentinorum esset, puppim male conglobati tuerentur Romani: repente & alia a puppi triremis hostium apparuit. ita in medio circumventa Romana navis capitur. hinc cæteris terror injectus, ut prætoriam navem captam videre: fugientesque passim, aliæ in alto mersæ, aliæ in terram remis abreptæ, mox prædæ fuere Thurinis, Metapontinisq; ex onerariis, quæ cum commeatu sequebantur, paucæ in potestatem hostium venere: aliæ ad incertos ventos hinc atque illinc obliqua transferentes vela, in altum evectæ sunt. nequaquam pari fortuna per eos dies Tarenti res gesta. nam ad quatuor millia hominum frumentatum egressa, cum in agris passim vagarentur; Livius, qui arci præsidioque Romano præerat, intentus in omnes occasiones gerendæ rei, C. Persium, impigrum virum, cum duobus millibus armatorum ex arce emisit: qui vage effusos per agros, palatosque adortus,

* al. spe.

* al. gereretur res.

tus, cum diu passim cecidisset, paucos ex multis trepida fuga incidentes semiapertis portarum foribus, in urbem compulit, ne urbis eodem impetu caperetur. Ita æquatæ res ad Tarentum, Romanis victoribus terra, Tarentinis mari. frumenti spes, quæ in oculis fuerat, utrosque frustrata pariter.

CAPUT XXXII.

Lævinus Cos., capto per Mutinæ proditionem Agrigento, quod reliqui Carthaginiensis belli sedes erat, in Sicilia, pulso inde Annone, atque Epicide, debellat.

40 PEr idem tempus Lævinus consul, jam magna parte anni circumacta, in Siciliam, veteribus novisque sociis expectatus, cum venisset, primum & potissimum omnium ratus Syracusanis nova pace inconditas componere res: Agrigentum inde, quod belli reliquum erat, tenebaturque a Carthaginiensium valido præsidio, duxit legiones & affuit fortuna incœpto. Anno erat imperator Carthaginiensium, sed omnem in Mutine, Numidisque spem repositam habebat. Per totam Siciliam vagus prædas agebat ex sociis Romanorum: neque intercludi ab Agrigento vi, aut arte ulla, nec, quin erumperet, ubi vellet, prohiberi poterat. Hæc ejus gloria, quia jam imperatoris quoque famæ officiebat, postremo in invidiam vertit, ut ne bene gestæ quidem res jam Annoni propter auctorem satis lætæ essent. propter quæ postremo præfecturam ejus filio suo dedit, ratus cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturum. quod longe aliter evenit nam veterem favorem ejus sua insuper invidia auxit. neque ille indignitatem injuriæ tulit: confestimque ad Lævinum occultos nuntios misit de tradendo Agrigento. per quos ut est facta fides, compositusque rei gerendæ modus; portam ad mare ferentem Numidæ cum occupassent, pulsis inde custodibus, aut cæsis, Romanos ad idipsum missos in urbem acceperunt. & cum agmine jam in media urbis, ac forum magno tumultu iretur, ratus Anno non aliud, quam tumultum ac secessionem (id quod & ante acciderat) Numidarum esse, ad comprimendam seditionem processit. atque ille, cum ei multitudo major, quam Numidarum, procul visa, & clamor Romanus haudquaquam ignotus ad aures accidisset, prius quam ad ictum teli veniret, capessit fugam. per aversam portam emissus, assumto comite Epicide, cum paucis ad mare pervenit: na-

ctique opportune parvum navigium, relicta hostibus Sicilia, de qua per tot annos certatum erat, in Africam trajecerunt. alia multitudo Pœnorum, Siculorumque: ne tentato quidem certamine, cum cæci in fugam ruerent, clausique exitus essent, circa portas cæsa. Oppido recepto, Lævinus, qui capita rerum Agrigenti erant, virgis cæsos securi percussit: cæteros, prædamque vendidit omnem. pecuniam Romam misit. Fama Agrigentinorum cladis Siciliam cum pervasisset, omnia repente ad Romanos inclinaverunt. Prodita brevi sunt XX oppida, sex vi capta, voluntaria deditione in fidem venerunt ad quadraginta. Quarum civitatum principibus cum pro cujusque merito consul præmia pœnasque exolvisset, coegissetque Siculos, positis tandem armis, ad agrum colendum animos convertere, ut esset non incolarum modo alimentis frugifera insula, sed urbis Romæ, atque Italiæ (id quod multis sæpe tempestatibus fecerat) annonam levaret: ab Agatirna inconditam multitudinem secum in Italiam transvexit. Quatuor millia hominum erant, misti ex omni colluvione, exules, obærati, capitalia ausi plerique, & cum in civitatibus suis, ac sub legibus vixerant, & postquam eos ex variis caussis fortuna similis conglobaverat, Agatirnæ per latrocinia ac rapinam tolerantes vitam. Hos neque relinquere Lævinus in insula, tum primum nova pace coalescente, velut materiam novandis rebus, satis tutum ratus est: & Rheginis usui futuri erant ad populandum Bruttium agrum, assuetam latrociniis quærentibus manum. Et quod ad Siciliam attinet, eo anno debellatum est.

CAPUT XXXIII.

In Hispania P. Scipio ex hibernis profectus ad Iberum, accensum oratione exercitum ad Carthaginem Novam oppugnandam ducit.

IN Hispania principio veris P. Scipio, navibus deductis, evocatisque edicto Tarraconem sociorum auxiliis, classem onerariasque ostium inde Iberi fluminis petere jubet. eodem legiones ex hibernis convenire cum jussisset, ipse cum quinque millibus sociorum ab Tarracone profectus ad exercitum est. quo cum venisset, alloquendos maxime veteres milites, qui tantis superfuerant cladibus, ratus, concione advocata ita disseruit: *Nemo ante me novus imperator militibus suis, prius, quam opera eorum usus esset, gratias agere jure ac merito potuit. me vobis prius*

41

prius, quam provinciam, aut castra viderem, obligavit fortuna: primum, quod ea pietate erga patrem patruumque meum, vivos, mortuosque fuistis: deinde, quod amissam tanta clade provinciæ possessionem integram & populo Romano, & successori mihi virtute vestra obtinuistis. Sed cum jam benignitate deum id paremus atque agamus, non ut ipsi maneamus in Hispania, sed ne Pœni maneant: nec ut pro ripa Iberi stantes, arceamus transitum hostis, sed ut ultro transeamus, transieramus que bellum: vereor, ne cui vestrum majus id, audaciusque consilium, quam aut pro memoria cladium nuper acceptarum, aut præ ætate mea videatur. Adversæ pugnæ in Hispania nullius in animo, quam meo, minus obliterari possunt. quippe cui pater, & patruus intra XXX. dierum spatium, ut aliud super aliud cumularetur familiæ nostræ funus, interfecti sunt. sed ut familiaris pene orbitas ac solitudo frangit animum, ita publica cum fortuna, tum virtus desperare de summa rerum prohibet, eo fato, quo donata nobis fors est, ut magnis omnibus bellis victi victerimus. Vetera omitto, Porsenam, Gallos, Samnites. a Punicis bellis incipiam. Quot classes, quot duces, quot exercitus priore bello amissi sunt? jam quid hoc de bello memorem? omnibus aut ipse affui cladibus, aut quibus abfui, maxime unus omnium eas sensi. Trebia, Trasymenus, Cannæ, quid aliud sunt, quam monumenta occisorum exercituum, consulumque Romanorum? adde defectionem Italiæ, Siciliæ majoris partis, Sardiniæ: adde ultimum terrorem ac pavorem, castra Punica inter Anienem & mœnia Romana posita, & visum prope in portis victorem Hannibalem. In hac ruina rerum stetit una integra, atque immobilis virtus populi Romani. hæc omnia strata humi erexit, ac sustulit. Vos omnium primi, milites, post Cannensem cladem vadenti Asdrubali ad Alpes, Italiamque, (qui si se cum fratre conjunxisset, nullum jam nomen esset populi Romani) ductu, auspicioque patris mei obstitistis. & hæ secundæ res illas adversas sustinuerunt. Nunc benignitate deum omnia secunda, prospera, in dies lætiora ac meliora in Italia Siciliaque geruntur. In Sicilia Syracusæ, Agrigentumque captum, pulsi tota insula hostes, receptaque provincia in ditionem populi Romani est. In Italia Arpi recepti, Capua capta: iter omne ab urbe Roma trepida fuga emensus Hamibal, in extremum angulum agri Brutii compulsus, nihil jam majus precatur deos, quam ut incolumi cedere, atque abire ex hostium terra liceat. Quid igi-

tur minus conveniat, milites, quam, cum aliæ super alias clades cumularentur, ac dii prope ipsi cum Hannibale starent, vos hic cum parentibus meis (æquentur enim ipsi etiam honore nominis) sustinuisse labantem fortunam populi Romani: nunc eosdem, quia illic omnia secunda, lætaque sunt, animis deficere? Nuper quoque quæ acciderunt, utinam tam sine meo luctu, quam vestro transissent. Nunc dii immortales, imperii Romani præsides, qui centuriis omnibus, ut mihi imperium juberent dari, fuere auctores, iidem auguriis, auspiciisque, & per nocturnos etiam visus omnia læta, ac prospera portendunt. animus quoque meus, maximus mihi ad hoc tempus vates, præsagit, nostram Hispaniam esse: brevi extorre hinc omne Punicum nomen, maria, terrasque fœda fuga impleturum. Quod mens sua sponte divinat, idem subjicit ratio haud fallax. Vexati ab iis socii, nostram fidem per legatos implorant: tres duces discrepantes, prope ut defecerint alii ab aliis, trifariam exercitum in diversissimas regiones distraxere. eadem in illos ingruit fortuna, quæ nuper nos afflixit. nam & deseruntur ab sociis, ut prius ab Celtiberis nos: & diduxere exercitus, quæ patri, patruoque meo causa exitii fuit. nec discordia intestina coire eos in unum sinet, neque singuli nobis resistere poterunt. et modo, milites, fave ac nomini Scipionum, soboli imperatorum vestrorum, velut accisis recrescenti stirpibus. agite, milites veteres, novum exercitum, novumque ducem traducite Iberum, traducite in terras cum multis fortibus factis sæpe a vobis peragratas. Brevi faciam, ut quemadmodum nunc noscitatis in me patris patruique similitudinem oris, vultusque, & lineamenta corporis, ita ingenii, fidei virtutisque exemplum, ac effigiem vobis reddam: ut revixisse, aut renatum sibi quisque Scipionem imperatorem dicat. Hac oratione accensis militum animis, relicto ad præsidium regionis ejus M. Silano cum tribus millibus peditum, & trecentis equitibus, cæteras omnes copias (erant autem viginti quinque millia peditum, duo millia & quingenti equites) Iberum trajecit. Ibi quibusdam suadentibus, ut, quoniam in tres tam diversas regiones discessissent Punici exercitus, proximum aggrederetur; periculum esse ratus, ne, eo facto, in unum omnes contraheret, nec par esset unus tot exercitibus, Carthaginem Novam interim oppugnare statuit, urbem cum ipsam opulentam suis opibus, tum hostium omni bellico apparatu plenam, (ibi arma, ibi pecuniæ, ibi totius Hispaniæ obsides erant) sitam præterea cum oppor-

42

tune

tunc ad trajiciendum in Africam, tum super portum satis amplum quantævis classi, & nescio an unum in Hispaniæ ora, qua nostro adjacet mari. Nemo omnium, quo iretur, sciebat, præter C. Lælium. Is classe circummissus ita modetani cursum navium jussus erat, ut eodem tempore Scipio ab terra exercitum ostenderet, classis portum intraret.

CAPUT XXXIV.

P. Scipio cum Carthaginem Novam perveniſſet, ab regione urbis caſtra locat: ſatis pro ejuſdem ſitu munitis omnibus, milites prius cohortatus, oppugnationem terra marique inſtruit.

SEptimo die ab Ibero Carthaginem ventum est. simul terra marique castra ab regione urbis, qua in Septentrionem versa est, posita. his ab tergo (nam frons natura tuta erat) vallum objectum. Cæterum sita Carthago sic est. Sinus est maris media fere Hispaniæ ora, maxime Africo vento oppositus, & quingentos passus introrsus retractus, paullo plus passum in latitudinem patens. hujus in ostio sinus parva insula objecta ab alto, portum ab omnibus ventis, præterquam Africo, tutum facit. ab intimo sinu peninsula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita urbs est: ab ortu solis & a meridie cincta mari: ab occasu stagnum claudit, paullum etiam ad Septentrionem fusum, incertæ altitudinis, utcunque exæstuat aut defecit mare: continenti urbem jugum ducentos fere & quinquaginta passus patens conjungit. unde cum tam parvi operis munitio esset, non objecit vallum imperator Romanus, seu fiduciam hosti superbe ostentans, sive ut subeunti sæpe ad mœnia urbis recursus pateret. Cætera, quæ munienda erant, cum perfecisset, naves etiam in portu, velut maritimam quoque ostentans obsidionem, instruxit. circumvectusque classem, cum monuisset præfectos navium, ut vigilias nocturnas intenti servarent, (omnia ubique primo obsessum hostem conari) regressus in castra, ut consilii sui rationem, quod ab urbe potissimum oppugnanda bellum orsus esset, militibus ostenderet, & spem potiundæ cohortando faceret, concione advocata, ira disseruit. *Ad urbem unam oppugnandam ſi quis vos adductos credit, is magis operis veſtri, quam emolumenti rationem exactam, milites, habet. oppugnabitis enim vere mœnia unius urbis, ſed in una urbe univerſam ceperitis Hiſpaniam. Hic ſunt obſides omnium nobilium regum, populorumque: qui ſimul in poteſtate*

testate vestra erunt, exemplo omnia, quæ nunc sub Carthaginensibus sunt, in divisionem tradent. hic pecunia omnis hostium, sine qua neque illi gerere bellum possunt, quippe qui mercenarios exercitus alant: & quæ nobis maximo usui ad conciliandos animos barbarorum erit. hic tormenta, arma, armamenta, & omnis apparatus belli est, qui simul & vos instruet, & hostes nudabit. Potiemur præterea cum pulcherrima opulentissimaque urbe, tum opportunissima portu egregio, unde terra mariq; quæ belli usus poscunt, suppeditentur. quæ cum magna ipsi habebimus, tū demserimus hostibus multo majora. hæc illis arx, hoc horreum, ærarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est. huc rectus ex Africa cursus est, hæc una inter Pyrenæum & Gades statio, hinc omnis Hispania imminet Africæ. Sed quoniam vos instructos & ordinatos cognosco, ad Carthaginem Novam oppugnandam totis viribus, & bono animo transeamus. Cumque omnes una voce hoc faciendum succlamarent, eos Carthaginem duxit. tum terra marique eam oppugnari jubet.

CAPUT XXXV.

Scipio nequicquam ab terra Carthaginem oppugnare aggressus, parte alia per stagnum, decedente in mare æstu, ad muros succedens, urbem improviso intrat: introductis per refractam portam armatis, facta passim magna cæde, arcem quoque capit: præda ingenti omnis generis potitur.

COntra Mago Pœnorum dux, cum terra marique instrui oppugnationem videret, & ipse copias ita disponit. Oppidanorum duo millia ab ea parte, qua castra Romana erant, opponit: quingentis militibus arcem insedit: quingentos tumulo urbis in orientem verso imponit: multitudinem aliam, quo clamor, quo subita vis vocasset, resistentem ad omnia occurrere jubet. Patefacta deinde porta, eos, quos in via ferente ad castra hostium instruxerat, mittit. Romani, duce ipso præcipiente, parumper cessere, ut propiores subsidiis in certamine ipso summittendis essent. Et primo haud impari stetere acie. subsidia deinde identidem summissa e castris non averterunt solum in fugam hostes: sed adeo effusis institerunt, ut, nisi receptui cecinisset, permisti fugientibus, irrupturi fuisse in urbem viderentur. 44

rentur. Trepidatio vero non prælio major, quam tota urbe fuit. multæ stationes pavore atque loca desertæ sunt: relictique muri, cum qua cuique erat proximum, desiluissent. Quod ubi ubi versus Scipio in tumulum, quem Mercurium Teutatem appellant, advertit, multis partibus nudata defensoribus mœnia esse, omnes castris excitos ire ad oppugnandam urbem, & ferre scalas jubet. ipse, trium præ se juvenum validorum scutis oppositis, (ingens enim jam vis omnis generis telorum e muris volabat) ad urbem succedit: hortatur, imperat, quæ in rem sunt: quodque plurimum ad accendendos militum animos intererat, testis spectatorque virtutis, atque ignaviæ cuiusque adest. itaque in vulnera, ac tela ruunt. neque illos muri, neque superstantes armati arcere queunt. quin certatim ascendant. Et ab navibus eodem tempore ea quæ mari alluitur, pars urbis oppugnari cœpta est. cæterum tumultus inde major, quam vis * videri al poterat dum applicant, dhi-dum partim exponunt scaeri las militesque. dum qua cuique proximum est in terram evadere properant ipsa festinatione & certamine alii alios impediunt. Inter hæc repleverat jam Pœnus armatis muros, & vis magna, & ingens copia congesta telorum suppeditabat. sed neque viri, nec tela, nec quicquam aliud æque, quam mœnia ipsa sese defendebant. raræ enim scalæ altitudini æquari poterant: & quo quæque altiores, eo infirmiores erant. itaque cum summus quisque evadere non posset, subirent tamen alii, onere ipso frangebantur. quidam stantibus scalis, cum altitudo caliginem oculis offudisset, ad terram delati sunt. Et cum passim homines scalæque ruerent, & ipso successu audacia, atque alacritas hostium crescret, signum receptui datum est. quod spem non præsentis modo ab tanto certamine ac labore quietis obsessis, sed etiam in posterum dedit, scalis & corona capi urbem non posse: opera & difficilia esse, & tempus datura ad ferendam opem imperatoribus suis. Vix prior tumultus conticuerat, cum Scipio ab defessis jam vulneratisque recentes, integrosque alios accipere scalas jubet, & vi majore aggredi urbem ipse, ut ei nuntiatum est, æstum decedere. quod per piscatores Tarraconenses, nunc levibus cymbis punc, ubi ea iiderent, vadis pervagatos stagnum, compertum habebat, facilem pedibus

dibus ad murum transitum dari: eo armatos duxit. Medium ferme diei erat: & ad id, quod sua sponte cedente in mare æstu trahebatur aqua, acer etiam Septentrio ortus inclinatum stagnum eodem, quo æstus, ferebat: & adeo nudaverat vada, ut alibi umbilico tenus aqua esset, alibi genua vix superaret. Hoc cura ac ratione compertum, in prodigium ac deos vertens Scipio, qui ad transitum Romanis mare verterent, & stagna auferrent, viasque ante nunquam initas humano vestigio aperirent; Neptunum jubebat ducem itineris sequi, ac medio stagno evadere ad mœnia. Ab terra ingens labor succedentibus erat: nec altitudine tantum mœnium impediebantur: sed quod euntes ad ancipites utrinque ictus subjectos habebant Romanos: ut latera infestiora subeuntibus, quam adversa corpora essent. At parte in alia quietus, & per stagnum facilis transitus, & in murum ascensus inde fuit. nam neque opere emunitus erat, ut ubi ipsius loci, ac stagni præsidio satis creditum foret: nec ulla armatorum statio, aut custodia opposita, intentis omnibus ad eum eo ferendam, unde periculum ostendebatur. Ubi urbem sine certamine intravere, pergunt inde, quanto maximo cursu poterant, ad eam portam, circa quam omne contractum certamen erat. in quod adeo intenti omnium non animi solum fuerant, sed etiam oculi, aureque pugnantium, spectantiumque & adhortantium pugnantes, ut nemo ante ab tergo senserit captam urbem, quam tela in aversos inciderunt. & utrinque ancipitem hostem habebant. tunc turbatis defensoribus metu, & mœnia capta, & porta intus, forisque pariter refringi cœpit: & mox cædendo confractis ac distractis, ne iter impediretur, foribus, armati impetum fecerunt. Magna multitudo & muros transcendebat, sed hi passim ad cædem oppidanorum versi. illa, quæ portam ingressa erat, justa acies, cum ducibus, cum ordinibus media urbe in forum processit. inde cum duobus itineribus fugientes videret hostes; alios ad tumulum in orientem versum, qui tenebatur quingentorum militum præsidio; alios in arcem, in quam & ipse Mago cum omnibus fere armatis, qui muris pulsi fuerant, refugerat: partem copiarum ad tumulum expugnandum mittit, partem ipse ad arcem ducit. Et tumulus primo impetu est captus:

46

& &

& Mago arcem conatus defendere, cum omnia hostium plena videret, neque spem ullam esse, se, arcemque, & præsidium dedidit. Quoad dedita arx est, cædes tota urbe passim factæ: nec ulli puberum, qui obvius fuit, parcebatur. Tum signo dato, cædibus finis factus ad prædā victores versi, quæ ingens omnis generis fuit. Liberorum capitum virilis sexus ad X. millia capta. inde qui cives novæ Carthaginis erant, dimisit: urbemque, & sua omnia, quæ reliqua eis bellum fecerat, restituit. Opifices ad duo millia hominum erant. eos publicos fore pop. Rom. edixit, cum ipse propinqua libertatis, si ad ministeria belli enixe operam navassent. cæteram multitudinem incolarum juvenum, ac validorum servorum in classem ad supplementum remigum dedit: & auxerant navibus octo captivis classē. Extra hanc multitudinem Hispanorum obsides erant: quorum perinde, ac si sociorum liberi essent, cura habita. Captus & apparatus ingens belli, catapultæ maxime ferme centum viginti, minores CC. LXXXI., balli stæ majores XXIII., minores LII., scorpionum majorum, minorumque, & armorum, telorumque ingens numerus, signa militaria LXXIV. Et auri, argentique relata ad imperatorem magna vis. pateræ aureæ fuerunt CCLXXVI., librales ferme omnes pondo: argenti facti signatique decem & octo millia & CCC. pondo. vasorum argenteorum magnus numerus. Hæc omnia C. Flaminio quæstori appensa, adnumerataque sunt. tritici XL. millia modium: hordei CCLXX. Naves onerariæ LXIII. in portu expugnatæ, captæque: quædam cum suis oneribus, frumento, armis, ære præterea, ferroque, & linteis, & sparto, & navali alia materia ad classem ædificandam: ut minimum omnium intertantas opes bellicas Carthago ipsa fuerit.

CAPUT XXXVI.

Scipio post datam quietem exercitui, propter egregie navatam operam in Carthaginis expugnatione, convocatos milites collaudat, ac pro merito quemque suo præmiis ornat: cum muralis coronæ decus peterent ingenti certamine Q. Trebellius, & Sex. Digitius, ambos muralibus coronis donat.

EO die Scipio, C. Lælio cum sociis navalibus urbem custodire jusso, ipse in castra legiones reduxit, fessosque milites omnibus uno die belli operibus (quippe qui & acie di-

mi-

micaſſent, & in capienda urbe tantum laboris periculique adiſſent, & capta, cum iis, qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnaſſent) curare corpora juſſit. Poſtero die, militibus, navalibuſque ſociis convocatis, primum diis immortalibus laudes gratiaſque egit: qui ſe non urbis ſolum opulentiſſimæ omnium in Hiſpania uno die compotem feciſſent, ſed ante eo congeſſiſſent omnis pene Africæ, atque Hiſpaniæ opes: ut neque hoſtibus quicquam relinqueretur, & ſibi, ac ſuis omnia ſupereſſent. Militum deinde virtutem collaudavit, quod eos non eruptio hoſtium, non altitudo mœnium, non inexplorata ſtagni vada, non caſtellum in alto tumulo ſitum, non munitiſſima arx deterruiſſet, quo minus tranſcenderent omnia, perrumperentque. Itaque quanquam omnibus omnia deberet: præcipuum tamen muralis coronæ decus ejus eſſe, qui primus murum aſcendiſſe ſe profiteretur, qui ſe dignum eo duceret dono. Duo profeſſi ſunt, Q. Trebellius centurio legionis quartæ, & Sex. Digitius, ſocius navalis. Nec ipſi tam inter ſe acriter contendebant, quam ſtudia excitaverant uterque ſui corporis hominum. ſociis C. Lælius præfectus claſſis, legionariis M. Sempronius Tuditanus aderat. ea contentio eum prope ſeditionem veniret, Scipio, tres recuperatore cum ſe daturum pronuntiaſſet, qui, cognita cauſſa, teſtibuſque auditis, judicarent, uter prior in oppidum tranſcendiſſet, C. Lælio, & M. Sempronio advocatis partis utriuſque P. Cornelium Caudinum de medio adjecit: eoſque tres recuperatores conſidere, & cauſſam cognoſcere juſſit. Cum res eo majore ageretur certamine, quod amoti tantæ dignitatis non tam advocati, quam moderatores ſtudiorum fuerant: C. Lælius, relicto conſilio, ad tribunal ad Scipionem accedit: eumque docet, *rem ſine modo, ac modeſtia agi: ac prope eſſe, ut manus inter ſe conſerant. cæterum etiam ſi vis abſit, nihilominus deteſtabili exemplo rem agi: quippe ubi fraude, ac perjurio decus petatur virtutis. Stare hinc legionarios milites, hinc claſſicos, per omnes deos paratos jurare magis quæ velint, quam quæ ſciant, vera eſſe, & obſtringere perjurio non ſe ſolum, ſuumque caput, ſed ſigna militaria, & aquilas, ſacramentique religionem. Hæc ſe ad eum de ſententia P. Cornelii, & M. Sempronii deferre.* Scipio, collauda-

to

to Lælio, ad concionem vocavit, pronuntiavitque, *se satis compertum habere, Q. Trebellium, & Sex. Digitium pariter in murum accendisse: neque eos ambos virtutis causa coronis muralibus donare.* Tum reliquos, prout cujusque meritum virtusque erat, donavit: ante omnes C. Lælium præfectum classis & omni genere laudis sibimetipsi æquavit, & coronam auream, ac XXX. bobus donavit. Tum obsides civitatum Hispaniæ vocari jussit. quorum quantus numerus fuerit, piget scribere: quippe cum alibi CCC. ferme, alibi DCCXXV. fuisse inveniam. Æque & alia inter auctores discrepant. Præsidium Punicum alius X., alius VII., alius haud plus quam duum millium fuisse scribit. Capta alibi decem millia capitum, alibi supra V. & XX., invenio. Scorpiones majores, minoresque ad LX. captos scripserim, si auctorem Græcum sequar Silenum: si Valerium Antiatem, majorum scorpionum sex millia, minorum XIII. adeo nullus mentiendi modus est. Ne de ducibus quidem convenit. plerique Lælium præfuisse classi, sunt qui M. Junium Silanum dicant. Armen. præfuisse Punico præsidio, deditumque Romanis, Antias Valerius: Magonem alii scriptores tradunt. Non de numero navium captarum, non de pondere auri, atque argenti, & redacta pecunia convenit. Si aliquibus assentiri necesse est, media similia veri sunt.

CAPUT XXXVII.

Scipionis in captivos, obsidesque, qui in ejus potestatem venerant, humanitas, & fides; continentiæ quoque rarum exemplum; nam virginem pulcherrimam ad ipsum a militibus adductam, parentibus, ac sponso inviolatam restituit.

Cæterum Scipio, vocatis obsidibus, primum universos bonum animum habere jussit. *venisse eos in populi Rom. potestatem, qui beneficio, quam metu obligare homines malit, exteraque gentes fide, ac societate junctas habere, quam tristi subjectas servitio.* deinde acceptis nominibus civitatum, recensuit captivos, quot cujusque populi essent, & nuntios domum misit, ut ad suos quisque recipiendos veniret. si quarum forte civitatum legati aderant, eis præsentibus suos restituit. cæterorum curam benigne tuendorum C. Flaminio quæstori attribuit. Inter hæc, e media turba obsidum, mulier magno natu, Mandonii uxor, qui frater Indibilis Ilergetum Reguli erat, flens ad pedes imperatoris pro-

procubuit : obtestarique cœpit, ut curam, cultumque feminarum impensius custodibus commendaret. Cum Scipio nihil profecto defuturum iis diceret: tum rursus mulier, *haud magni ista facimus*, inquit. *quid enim huic fortunæ non satis est? alia me cura, ætatem harum intuentem (nam ipsa jam extra periculum injuriæ muliebris sum) stimulat.* ætate & forma florentes circa eam Indibilis filiæ erant, aliæque nobilitate pari, quæ omnes eam pro parente colebant. Tum Scipio, *Meæ, populique Rom. disciplinæ caussa facerem*, inquit, *ne quid, quod sanctum usquam esset, apud nos violaretur. nunc ut id curem impensius, vestra quoque virtus dignitasque facit, quæ ne in malis quidem oblitæ decoris matronalis estis.* Spectatæ deinde integritatis viro tradidit eas: tuerique haud secus verecunde ac modeste, quam hospitum conjuges ac matres juſſit. Captiva deinde a militibus adducitur ad eum adulta virgo, adeo eximia forma, ut quacunque incedebat, converteret omnium oculos. Scipio percontatus patriam, parentesque, inter cætera accepit, desponsatam eam principi Celtiberorum adolescenti, cui Allucio nomen erat. extemplo igitur parentibus, sponsoque ab domo accitis, cum interim audiret deperire eum sponsæ amore; ubi primum venit, accuratiore eum sermone, quam parentes, alloquitur. *Juvenis*, inquit, *juvenem appello, quo minor sit inter nos hujus sermonis verecundia. Ego, cum sponsa tua capta a militibus nostris ad me deducta esset, audiremque eam tibi cordi esse, & forma faceret fidem: quia ipse, si fruiliceret ludo ætatis, præsertim recto, & legitimo amore, & non Respub. animum nostrum occupasset, veniam mihi dari, sponsam impensius amanti vellem: tuo, cujus possum, amori faveo. Fuit sponsa tua apud me eadem, qua apud socios tuos, parentesque suos, verecundia: servata tibi est, ut inviolatum, dignum me, teque dari tibi donum posset. hanc mercedem unam pro eo munere paciscor: amicus populo Rom. sis. & si me virum bonum credis esse, quales patrem, patruumque meum jam ante hæ gentes norant: scias multos nostri similes in civitate Romana esse: nec ullum in terris populum hodie dici posse, quem minus tibi hostem, tuisque esse velis, aut amicum malis.* Cum adolescens simul pudore gaudioque perfusus, dextram Scipionis tenens, deos omnes invocaret ad gratiam illi pro se referendam, quoniam sibi nequaquam satis facultatis pro-

pro suo animo, atque illius erga se merito esset : parentes inde cognatique virginis appellati . qui, quoniam gratis sibi redderetur virgo, ad quam redimendam satis magnum attulissent auri pondus, orare Scipionem, ut id ab se donum acciperet, cœperunt: haud minorem ejus rei apud se gratiam futuram affirmantes, quam redditæ inviolatæ foret virginis . Scipio, quando tantopere peterent, acceptu-rum se pollicitus, poni ante pedes jussit: vocatoque ad se Allucio, *si per dotem*, inquit, *quam accepturus a socero es, hæc tibi a me dotalia dona accedent* : aurumque tollere, ac sibi habere jussit . His lætus donis honoribusque dimissus domum, implevit populares laudibus, & meritis Scipionis . Venisse diis simillimum juvenem, vincentem omnia cum armis, tum benignitate, ac beneficiis . Itaque delectu clientum habito, cum delectis mille & CD. equitibus intra paucos dies ad Scipionem revertit .

CAPUT XXXVIII.

Scipio, misso Romam Lælio, victoriæ nuntio, interim ipse dum Carthagine moratur, pedestres, navalesque copias extra urbem exercendo ad bellum acuit : recte in urbe quoque præparatis, ac dispositis omnibus, Tarraconem proficiscitur .

SCipio retentum secum 51
Lælium, dum captivos obsidesque, & prædam ex consilio ejus disponeret, rebus omnibus compositis, data quinqueremi, captivis cum Magone, & quindecim fere senatoribus, qui simul cum eo capti erant, in navem impositis, nuntium victoriæ Romam mittit. ipse paucos dies, quibus morari Carthagine statuerat, exercendis navalibus, pedestribusque copiis absumsit. Primo die legiones in armis quatuor millium spatio decurrerunt. secundo die arma curare, & tergere ante tentoria jussit. tertio die subdibus inter se in modum justæ pugnæ concurrerunt : præpilatisque missilibus jaculati sunt. quarto die quies data. quinto iterum in armis decursum est. Hunc ordinem laboris quietisque, quoad Carthagine morati sunt, servaverunt. Remigio, classici milites tranquillo in altum evecti, agilitatem navium simulacris navalis pu-

pugnæ experiebantur. Hæc extra urbem terra, marique corpora simul, animosque ad bellum acuebant. Urbs ipsa strepebat apparatu belli, fabris omnium generum in publica officina inclusis. dux cuncta pari cura obibat: nunc in classe, ac navali erat, nunc cum legionibus decurrebat, nunc operibus aspiciendis tempus dabat, quæque in officinis, quæque in armamentario ac navalibus fabrorum multitudo plurima in singulos dies certamine ingenti faciebat. His ita inchoatis, refectisque, quos quassaverant, muris, dispositisque præsidiis ad custodiam urbis, Tarraconem est profectus, a multis legationibus protinus in via aditus, quas partim dato responso ex itinere dimisit, partim distulit Tarraconem, quo omnibus novis veteribusque sociis edixerat conventum. Et cuncti fere, qui cis Iberum incolunt populi, multique etiam ulterioris Hispaniæ convenerunt. Carthaginiensium duces primo ex industria famam captæ Carthaginis compresserant: deinde ut clarior res erat, quam ut tegi ac dissimulari posset, elevabant verbis. *Nec opinato adventu, ac prope furto unius diei urbem unam Hispaniæ interceptam, cujus rei tam parvæ præmio elatum insolentem juvenem, immodico gaudio speciem magnæ victoriæ imposuisse. at ubi appropinquare tres duces, tres victores hostium exercitus audisset, occursuram ei extemplo donesticorum funerum memoriam.* Hæc in vulgus jactabant, haudquaquam ipsi ignari, quantum sibi ad omnia virium, Carthagine amissa, decessisset.

L. FLORI

DECADIS TERTIÆ

LIBRI SEPTIMI

EPITOME.

CN. Fulvius prætor cum exercitu ab Hannibale cæsus est. Meliore eventu a Cl. Marcello COS. adversus eundem ad Numistronem pugnatum est. inde Hannibal noctu recessit. Marcellus insecutus est: & subinde cedentem pressit, donec effugeret. Priore pugna Hannibal superior fuit: Marcellus insequenti. Fabius Maximus pater consulis Tarentinos per deditionem accepit. In Hispania ad Betulam Scipio cum Asdrubale Amilcaris conflixit, & vicit. inter alia captum puerum regalem eximiæ formæ ad avunculum Massanissam cum donis misit. Cl. Marcellus, T. Quintius Crispinus COSS. speculandi caussa egressi e castris, insidiis ab Hannibale circumventi sunt. Marcellus occisus fuit: Crispinus fugit. Res prætereà P. Sulpitio prætore adversus Philippum & Achæos gestas continet. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita centum triginta septem millia, centum & octo. ex quo numero apparuit quantum hominum tot præliorum adversa fortuna populo Rom. abstiliisset. Asdrubal, qui cum exercitu novo transcenderat Alpes, ut se Hannibali conjungeret, cum millibus hominum LVI. cæsus est, M. Livii consulis ductu, non minore opera Claudii Neronis consulis: qui cum Hannibali oppositus esset, relictis castris, ita ut inimicum falleret, electa manu profectus Asdrubalem circumuenit.

DE-

DECADIS TERTIÆ

LIBER SEPTIMVS.

CAPUT I.

Cn. Fulvius Proconsul cum exercitu ab Hannibale ad Herdoneam cæditur : meliore eventu a Claudio Marcello Cos. adversus eundem apud Numistronem pugnatur : inde Hannibalem, noctu recedentem, Marcellus insequutus, atque adeptus, levia prælia prospere committit.

1 Hic status rerum Hispaniæ erat. In Italia autem consul Marcellus, Salapia per deditionem recepta, Maroneam & Meles de Samnitibus vi cepit. Ad tria millia militum ibi Hannibalis, quæ præsidii caussa relicta erant, oppressa. . prædæ aliquantum. usui militi concessa. tritici quoque CCXL. millia modium, & CX. millia hordei inventa. Cæterum nequaquam inde tantum gaudii fuit, quanta clades intra paucos dies accepta est haud procul Herdonea urbe. Castra ibi Cn. Fulvius proconsul habebat, spe recipiundæ Herdoneæ, quæ post Cannensem cladem ab Romanis defecerat; nec loco satis tuto posita, nec præsidiis firmata. Negligentiam insitam ingenio ducis augebat spes ea, quod labare iis adversus Pœnum fidem senserat, postquam Salapia amissa excessisse his locis Hannibalem in Bruttios auditum est. Ea omnia ab Herdonea per occultos nuntios delata Hannibali, simul curam sociæ retinendæ urbis, & spem fecere incautum hostem aggrediendi. Exercitu expedito, ita ut famam quoque præveniret, magnis itineribus ad Herdoneam contendit, & quo plus terroris hosti objiceret, acie instructa accessit. Pari audacia Romanus, consilio & viribus impar, copiis raptim eductis conflixit. quinta legio, & sinistra ala acriter pugnam injerunt. Cæterum Hannibal signo equitibus dato, ut cum pedestres acies occupassent præsenti certamine oculos animosque, circumvecti, pars castra hostium, pars terga oppugnantium invaderent: ipse Cn. Fulvii similitudinem nominis, quod Cn. Fulvium

ſium prætorem biennio ante in iiſdem devicerat locis, increpans, ſimilem eventum pugnæ fore affirmabat. Neque ea ſpes vana fuit. nam cum cominus acie & peditum certamine multi Romanorum cecidiſſent, ſtarent tamen ordines, ſignaque; equeſtris tumultus a tergo, ſimul a caſtris clamor hoſtilis auditus, ſextam ante legionem, quæ in ſecunda acie poſita, prior ab Numidis turbata eſt, quintam deinde, atque eos, qui ad prima ſigna erant, avertit. Pars in fugam effuſi, pars in medio cæſi: ubi & ipſe Cn. Fulvius cum undecim tribunis militum cecidit. Romanorum, ſociorumque quot cæſa in eo prælio millia ſint, quis pro certo affirmet? cum tredecim millia alibi, alibi haud plus quam ſeptem inveniam. Caſtris, prædaque victor potitur. Herdoneam, quia & defecturam fuiſſe ad Romanos comperit, nec manſuram in fide, ſi inde abſceſſiſſet, multitudine omni Metapontum ac Thurios traducta, incendit: principes, qui cum Fulvio colloquia occulta habuiſſe comperti ſunt, peremti. Romani, qui ex tanta clade evaſerant, diverſis itineribus ſemiermes ad Marcellum conſulem in Samnium confugerunt. Marcellus nihil admodum tanta clade territus, literas Romam ad ſenatum de duce, & exercitu ad Herdoneam amiſſo ſcribit. Cæterum *eundem ſe, qui poſt Cannenſem pugnam ferocem victoria Hannibalem contudiſſet, ire adverſus eum, brevem illi lætitiam, qua exultet, facturum.* Et Romæ quidem cum luctus ingens ex præterito, tum timor in futurum erat. Conſul ex Samnio in Lucanos tranſgreſſus ad Numiſtronem, in conſpectu Hannibalis, loco plano, cum Pœnus collem teneret, poſuit caſtra. addidit & aliam fidentis ſpeciem, quod prior in aciem eduxit. Nec detrectavit Hannibal, ut ſigna portis efferri vidit. Ita tamen aciem inſtruxerunt, ut Pœnus dexterum cornu in collem erigeret, Romani ſiniſtrum ad oppidum applicarent. Ab hora tertia cum ad noctem pugnam extendiſſent, feſſæque pugnando primæ acies eſſent, ab Romanis prima legio, & dextra ala, ab Hannibale Hiſpani milites, & funditores Baleares, elephanti quoque, commiſſo jam certamine, in prælium acti. Diu pugna neutro inclinata ſtetit. Primæ legioni tertia, dexteræ alæ ſiniſtra ſubit. & apud hoſtes integri a feſſis pugnam accepere. Novum atque atrox prælium ex tam ſe-

gni

gni repente exarsit, recentibus animis corporibusq; sed nox incerta victoria diremit pugnantes. Postero die Romani ab sole orto in multum diem stetere in acie: ubi nemo hostium adversus prodiit, spolia per otium legere, & congestos in unum locum cremavere suos. Nocte insequenti Hannibal silentio movit castra, & in Apuliam abiit. Marcellus, ubi lux fugam hostium aperuit, sauciis cum præsidio modico Numistrone relictis, præpositoque his L. Furio Purpureone tribuno militum, vestigiis institit sequi. Ad Venusiam adeptus eum est. Ibi per dies aliquot cum ab stationibus procursaretur, mista equitum peditumque tumultuosa magis prælia, quam magna, & ferme omnia Romanis secunda fuerunt. Inde per Apuliam ducti exercitus sine ullo memorando certamine, cum Hannibal nocte signa moveret, locum insidiis quærens; Marcellus, nisi certa luce, & explorato ante, non sequeretur.

CAPUT II.

Aliquot Campanorum de incendendis tectis Romani exercitus, qui ad Capuam erat, conjurant: detecti, atque comprehensi supplicio a Q. Fulvio afficiuntur.

CApuæ interim Flaccus dum bonis principum vendendis, agro, qui publicatus fuerat, locando (locavit autem omne frumentum) tempus terit, ne deesset materia in Capuanos sæviendi, novum in occulto glisceus per indicium protractum est facinus. milites ædificiis emotos, simul ut cum agro tecta urbis fruenda locarentur, simul metuens, ne suum quoque exercitum, sicut Hannibalis, nimia urbis amœnitas emolliret, in portis murisque sibimetipsos tecta militariter coegerat ædificare. erant autem pleraque ex cratibus, aut tabulis facta, alia arundine texta, stramento intecta omnia, velut de industria alimentis ignis. Hæc noctis una hora ut omnia incenderent, CLXX. Capuani, principibus fratribus Blosiis, conjuraverant. indicio ejus rei ex familia Blosiorum facto, portis repente jussu proconsulis clausis, cum ad arma, signo dato, milites concurrissent, comprehensi omnes, qui in noxa erant. & quæstione acri-

acriter habita, damnati, necatique. Indicibus libertas, & æris dena millia data. Nucerinos, & Acerranos querentes ubi habitarent non esse, Acerris ex parte incensis, Nuceria deleta, Romæ Fulvius ad senatum misit. Acerranis permissum, ut ædificarent quæ incensa erant. Nucerini Atellam, quia id maluerant, Atellanis Calatiam migrare jussis, traducti.

CAPUT III.

Præsidium cum frumento in arcem Tarentinam mittitur. jam instante comitiorum consularium tempore, ad ea habenda revocatur Romam ex Sicilia Lævinus Cos.

INter multas magnasque res, quæ nunc secundæ, nunc adversæ occupabant cogitationes hominum, ne Tarentinæ quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius, & P. Aquillius in Ætoliam legati ad frumentum coemendum, quod Tarentum portaretur, profecti: & mille milites de exercitu urbano, par numerus Romanorum, sociorumque eodem in præsidium cum frumento missi sunt. Jam æstas in exitu erat; comitiorumque consularium instabat tempus. sed literæ Marcelli negantis e Repub. esse, vestigium abscendi ab Hannibale, cui cedenti, certamenque abnuenti gravius ipse instaret, curam injecerant, ne aut consulem tum maxime res agentem a bello avocarent, aut in annum consules deessent. Optimum visum est, quanquam extra Italiam esset, Valerium potius consulem ex Sicilia revocare. Ad eum literæ jussu senatus ab L. Manlio, prætore urbano, missæ cum literis consulis M. Marcelli: ut ex iis nosceret, quæ causa patribus eum potius, quam collegam revocandi ex provincia esset.

CAPUT IV.

Cum legati regis Syphacis ad petendam amicitiam Romam venissent, Senatus & ipse legatos cum donis ad regem mittit: cum Ptolemæo quoque rege Alexandriæ, & Cleopatra amicitia renovatur. Nunciata prodigia procurantur.

EO fere tempore legati ab rege Syphace Romam venerunt, quæ is prospera prælia cum Carthaginiensibus fecisset, memorantes. *Regem nec inimiciorem ulli populo, quam Carthaginienſi, nec amiciorem, quam Romano affirmabant esse. misisse eum antea legatos in Hispaniam ad Cn. & P. Cornelios Scipiones, imperatores Romanos. nunc ab ipso velut fonte petere Romanam amicitiam voluisse.* Senatus non legatis modo benigne respondit, sed &

legatos cum donis ad regem misit, L. Genutium, P. Fœtellium, P. Popillium. Dona tulere, togam, & tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram auream ex quinque pondo factam. Protinus & alios Africæ Regulos jussi adire. iis quoque quæ darentur, portata, togæ prætextæ, & ternum pondo pateræ aureæ. Et Alexandriam ad Ptolemæum Cleopatramque Reges M. Atilius, & M. Acilius legati ad commemorandam renovandamque amicitiam missi dona tulere, Regi togam, & tunicam purpuream cum sella eburnea: Reginæ pallam pictam cum amiculo purpureo. Multa ea ætate, qua hæc facta sunt, ex propinquis urbibus agrisque nuntiata sunt prodigia. Tusculi agnum cum ubere lactanti natum: jovis ædis culmen fulmine ictum, ac prope omni tecto nudatum. Iisdem ferme diebus Anagniæ terram ante portam ictam diem ac noctem sine ullo ignis alimento arsisse: & aves ad compitum Anagninum in luco Dianæ nidos in arboribus reliquisse. Tarracinæ in mari, haud procul portu, angues magnitudinis miræ lascivientium piscium more exultasse: Tarquiniis porcum cum ore humano genitum. Et in agro Capenate ad lucum Feroniæ IV. signa sanguine multo diem, ac noctem sudasse. Hæc prodigia hostis majoribus procurata decreto pontificum: & supplicatio diem unum Romæ ad omnia pulvinaria, alterum in Capenate agro ad Feroniæ lucum indicta.

CAPUT V.

M. Valerius Lævinus Cos. cum literis accitus Romam perveniſſet, res ab ſe geſtas in ſenatu exponit: commemoratis eorum meritis, quorum opera in Sicilia debellaſſet, cum omnibus a ſenatu habiti honores eſſent, Mutines etiam civis Romanus ſit.

M. Valerius conſul literis excitus, provincia exercituque mandato Cincio prætori, M. Valerio Meſſala præfecto claſſis cum parte navium in Africam prædatum ſimul, ſpeculatumque, quæ populus Carthaginienſis ageret, pararetque, miſſo, ipſe X. navibus Romam profectus cum proſpere perveniſſet, ſenatum extemplo habuit: ubi de ſuis rebus geſtis commemoravit. *Cum annos prope LX. in Sicilia terra marique ſæpe magnis cladibus bellatum eſſet, ſcam provinciam confeciſſe: neminem Carthaginienſem in Sicilia eſſe. neminem Siculum, qui metu inde fugati abſucrint, non eſſe. omnes in urbes, agroſque ſuos re-*

reductos, arare, serere: desertam recoli tandem terram, frugiferam ipsis cultoribus, populoque Romano pace ac bello fidissimum annonæ subsidium. Exin Mutine, & si quorum aliorum merita erga populum Romanum erant, in senatum introductis, honores omnibus ad exolvendam fidem consulis habiti. Mutines etiam civis Romanus factus, rogatione ab tribuno pleb. ex auctoritate patrum ad plebem lata.

CAPUT VI.

Reversus in Siciliam ex Africa, quo prædatum profectus fuerat, M. Valerius Messala, de ingenti Carthaginiensium apparatu literas ad cos. Lævinum Romam mittit: Dictatorem extemplo habendis comitiis cum dici placeret, teneretque disceptatio, quod Lævinus extra agrum Romanum diceret M. Valerium Messalam, tandem a Marcello cos. Q. Fulvius, qui ad Capuam erat, Dictator dicitur.

DUm hæc Romæ geruntur, M. Valerius Messala L. navibus cum ante lucem ad Africam accessisset, improviso in agrum Ticensem excursionem fecit: eumque late depopulatus, multis mortalibus cum alia omnis generis præda captis, ad naves rediit; atque Siciliam transmisit: tertiodecimo die, quam profectus inde erat, Lilybæum revectus. Ex captivis, quæstione habita, hæc comperta, consulique Lævino omnia ordine præscripta, ut sciret, in quo statu res Africæ essent. *Quinque millia Numidarum cum Massanissa Galæ filio, acerrimo juvene, Carthaginem esse: & alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hispaniam ad Asdrubalem traicerentur, ut is quammaximo exercitu primo quoque tempore in Italiam transgressus jungeret se Hannibali. in eo positam victoriam credere Carthaginienses. classem præterea ingentem apparari ad Siciliam repetendam, eamque se credere brevi trajecturam.* Hæc, recitata a consule, ita movere senatum, ut non expectanda comitia consulis censeret, sed dictatore comitiorum habendorum caussa dicto, extemplo in provinciam redeundum. Illa disceptatio tenebat, quod consul in Sicilia se M. Valerium Messalam, qui tum classi præesset, dictatorem dicturum esse ajebat: patres extra Romanum agrum (eum autem Italia terminari) negabant dictatorem dici posse. M. Lucretius tribunus pl. cum de ea re consuleret, ita decrevit senatus, *ut consul prius, quam ab urbe discederet, populum rogaret, quem dictatorem*

torem dici placeret: eumque, quem populus iussisset, dictatorem diceret. si consul noluisset, prætor urbanus populum rogaret. si ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent. Cum consul se populum rogaturum negasset, quod suæ potestatis esset, prætoremque vetuisset rogare: tribuni plebis rogarunt, plebesque scivit, ut Q. Fulvius, qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur. Sed quo die id plebis concilium futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abiit. destitutique patres literas ad M. Claudium mittendas censuerunt, ut desertæ ab collega Reip. subveniret, diceretque, quem populus jussisset, dictatorem. Ita a M. Claudio consule Q. Fulvius dictator dictus, & ex eodem plebiscito a Q. Fulvio dictatore P. Licinius Crassus pontifex maximus magister equitum dictus.

CAPUT VII.

Comitia creandis consulibus habente Q. Fulvio Dictatore, ipse quartum post magnum certamen, & Q. Fabius Maximus quintum Consules creantur.

6 Dictator, posteaquam Romam venit, Cn. Sempronium Blæsum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam provinciam ad exercitum misit, in locum C. Calpurnii prætoris: quem, ut Capuæ, exercituique suo præesset, literis excivit. se comitia in quem diem primum potuit edixit: quæ, certamine inter tribunos dictatoremque injecto, perfici non potuerant. Galeria juniorum, quæ sorte prærogativa erat, Q. Fulvium, & Q. Fabium consules dixerat, eodemque jure vocatæ inclinassent, ni tribuni pl. C & L. Arennii se interposuissent: qui neque magistratum continuari satis civile esse ajebant, & multo fœdioris exempli, eum ipsum creari, qui comitia haberet. itaque si suum nomen dictator acciperet, se comitiis interceßuros: si aliorum, præterquam ipsius, ratio haberetur, comitiis se moram non facere. Dictator caussam comitiorum auctoritate senatus, plebiscito, exemplisque tutabatur. Nam Cn. Servilio Consule cum C. Flaminius alter consul ad Trasymenum cecidisset, ex auctoritate patrum ad plebem latum, plebemque sciviße, ut, quoad bellum in Italia esset, ex iis, qui consules fuissent, quos, & quoties vellet, reficiendi consules populo jus esset. exemplaque ea in re se habere, vetus L. Postumii Megelli, qui interrex iis comitiis, quæ ipse habuisset, consul cum Cn. Ju-

Junio Bubulco creatus esset: recens Q. Fabii, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico fieret, profecto nunquam suviſſet. His orationibus cum diu certatum eſſet, poſtremo ita inter dictatorem, ac tribunos convenit, ut eo, quod cenſuiſſet, ſenatus, ſtaretur. Patribus id tempus Reip. viſum eſt, ut per veteres & expertos, bellique peritos imperatores Reſp. gereretur. itaque moram fieri comitiis non placere. Concedentibus tribunis, comitia habita. Declarati conſules Q. Fabius Maximus quintum, Q. Fulvius Flaccus quartum. Prætores creati L. Veturius Philo, T. Quinctius Criſpinus, C. Hoſtilius Tubulus, C. Aurunculejus. Magiſtratibus in annum creatis, Q. Fulvius dictatura ſe abdicavit.

CAPUT VIII.

Claſſis Punica ex Sardinia cum præda in Africam redit: Romæ mortuus aliquot ſacerdotibus novi ſufficiuntur: creati cenſores nihil memorabile agunt: ab Ædilibus curulibus, & plebeiis ludi fiunt, nuntius expugnatæ a P. Scipione Carthaginis Novæ C. Lælius Romam pervenit.

EXtremo ætatis hujus XL. cum præfecto Amilcare in Sardiniam trajecta, Olbienſem primo, deinde poſtquam ibi P. Manlius Vulſo prætor cum exercitu apparuit, circumacta inde ad alterum inſulæ latus, Caralitanum agrum vaſtavit: & cum præda omnis generis in Africam rediit. Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot ſuffectique. C. Servilius pontifex factus in locum T. Otacilii Craſſi, Decemvir item ſacris faciundis in locum T. Sempronii T. F. Longi T. Sempronius C. F. Longus ſuffectus. M. Marcius, rex ſacrorum, mortuus eſt, & M. Æmilius Papus maximus curio: neque in eorum locum ſacerdotes eo anno ſuffecti. Et cenſores hic annus habuit L. Veturium Philonem, & P. Licinium Craſſum, pontificem maximum. Craſſus Licinius nec conſul, nec prætor ante fuerat, quam cenſor eſt factus. ex ædilitate gradum ad cenſuram fecit. Sed hi cenſores neque ſenatum legerunt, nec quicquam publicæ rei egerunt. Mors diremit. L. Veturii. inde & Licinius cenſura ſe abdicavit. Ædiles curules L. Veturius, & P. Licinius Varus ludos Romanos diem unum inſtaurarunt. Ædiles plebis Q. Catius, & L. Portius Licinius ex mulctatitio argento ſigna ænea ad Ce-

reris dedere: & ludos pro temporis hujus copia magnifici apparatus fecerunt Exitu annni hujus, die IV. & XXX., quam ab Tarracone profectus erat Lælius Romam venit. isque cum agmine captivorum ingressus urbem, magnum concursum hominum fecit. Postero die in senatum introductus, captam Carthaginem, caput Hispaniæ uno die, receptasque aliquot urbes, quæ defeciſſent, novasque in societatem ascitas, exposuit. Ex captivis comperta his fere congruentia, quæ in literis fuerant M Valerii Messalæ. Maxime movit patres Asdrubalis translitus in Italiam, vix Hannibali atque ejus armis obsistentem. Productus in concionem Lælius eadem differuit. Senatus ob res feliciter a Pub. Scipione gestas supplicationem in unum diem decrevit. C. Lælium primo quoque tempore, cum quisque venerat navibus, redire in Hispaniam jussit. Carthaginis expugnationem in hunc annum contuli, multis auctoribus, haud nescius quosdam esse, qui anno insequenti captam tradiderint. sed mihi minus simile veri visum est, annum integrum Scipionem nihil gerendo in Hispania consumsisse.

CAPUT IX.

Romanorum exercituum, & provinciarum partitio.

Q. Fabio Maximo quintum, Q. Fulvio Flacco quartum consulibus Idibus Martiis quo die magistratum inierunt, Italia ambobus provincia decreta. regionibus tamen partitum imperium: Fabius ad Tarentum, Fulvius in Lucanis ac Bruttiis rem gereret. M. Claudio prorogatum in annum imperium. Prætores sortiti provincias: C. Hostilius Tubulus urbanam: L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia: T. Quinctius Crispinus Capuam: C. Aurunculejus Sardiniam. Exercitus ita per provincias divisi. Fulvio duæ legiones, quas in Sicilia M. Valerius Lævinus haberet: Q. Fabio, quibus in Etruria C. Calpurnius præesset: exercitus urbanus ut in Etruriam succederet, C. Calpurnius eidem præesset provinciæ, exercituique. Capuam exercitumque, quem Q. Fulvius habuisset, T. Quinctius obtineret: C. Hostilius ab C. Lectorio pro prætore provinciam, exercitumque, qui tum jam Arimini erat, acciperet. M. Marcello, quibus consul rem gesserat, legiones decretæ: M. Valerio cum L. Cincio (his quoque enim prorogatum in Sicilia imperium) Can-

Can-

Cannensis exercitus datus; eumque supplere ex militibus, qui ex legionibus Cn. Fulvii superessent, jussi. Conquisitos eos consules in Siciliam miserunt: additaque eadem militiæ ignominia, sub qua Cannenses militabant: quique ex prætoris Cn. Fulvii exercitu ob similis iram fugæ missi eo ab senatu fuerant. C. Aurunculejo eædem in Sardinia legiones, quibus P. Manlius Vulso eam provinciam obtinuerat, decretæ. P. Sulpitio eadem legione, eademque classe Macedoniam obtinere jusso, prorogatum in annum imperium. XXX. quinqueremes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium consulem mitti jussæ: cætera classe placere prædatum in Africam aut ipsum M. Valerium Lævinum trajicere, aut mittere, seu L. Cincium, seu M. Valerium Messalam vellet. Nec de Hispania quicquam mutatum, nisi quod non in annum Scipioni, Silanoque, sed donec revocati ab senatu forent, prorogatum imperium est. ita provinciæ, exercitusque in eum locum partita imperia.

CAPUT X.

Primus ex plebe C. Manilius Vitulus creatur maximus Curio: C. Flaccus, ut captus cura sacrorum vitiosos mores exuat, invitus inauguratur Flamen Dialis: hic, repente mutato vitæ genere, vetustum jus sacerdoti jam intermissum repetens, in senatum, maxime propter sanctitatis opinionem, introducitur.

INter majorum rerum 8
curas comitia maximi curionis, cum in locum M. Æmilii sacerdos crearetur, vetus excitaverunt certamen, patriciis negantibus, C. Manilii Vituli, qui unus ex plebe petebat, habendam rationem esse, quia nemo ante eum, nisi ex patribus, id sacerdotium habuisset. Tribuni appellati, ad senatum rejecerunt. senatus populo potestatem fecit. Ita primus ex plebe creatus Maximus curio C Manilius Vitulus. Et flaminem dialem invitum inaugurari coegit P. Licinius pontifex maximus C Valerium Flaccum. decemvir sacris faciundis creatus in locum Q. Mutii Scævolæ demortui C. Lactorius. Caussam inaugurari coacti flaminis libens reticuissem, ni ex mala fama in bonam vertisset. Ob adolescentiam negligentem, luxuriosamque C. Flaccus

flamen captus a P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco fratri germano, cognatisque aliis ob eadem vitia invisus. Is, ut animum ejus cura sacrorum, & cæremoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, ut nemo tota juventute haberetur prior, nec probatior primoribus pattum, suis pariter, alienisque esset. Hujus famæ consensu elatus ad justam fiduciam sui, rem intermissam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetivit, ut in Senatum introiret. Ingressum eum curiam cum P. Licinius prætor inde eduxisset, tribunos plebis appellavit flamen. Vetustum jus sacerdotii repetebat. datum id cum toga prætexta & sella curuli C. Flaminio esse. Prætor non exoletis vetustate annalium exemplis stare jus, sed recentissimæ cujusque consuetudinis usu volebat. nec patrum, nec avorum memoria dialem quenquam id jus usurpasse. Tribuni rem inertia flaminum obliteratam ipsis, non sacerdotio damno fuisse cum æquum censuissent, ne ipso quidem contra tendente prætore, magno assensu patrum plebisque flaminem in senatum introduxerunt; omnibus ita existimantibus, magis sanctitate vitæ, quam sacerdotii jure, rem eam flaminem obtinuisse.

CAPUT XI.

Consules quæ ad bellum opus sunt, expediunt: deductis ex Sicilia duabus legionibus, & triginta quinqueremibus, nihilominus vires ibi egregie supplet M. Valerius proconsul; qui summa cura omnia tutando, atque inspiciendo, insulæ agrorum culturam restituit.

COnsules prius, quam in provincias irent, duas urbanas legiones in supplementum, quantum opus erat cæteris exercitibus militum, scripserunt. Urbanum veterem exercitum Fulvius Consul C. Fulvio Flacco legato (frater hic consulis erat) in Etruriam dedit ducendum, & legiones, quæ in Etruria erant, Romam deducendas. Et Fabius consul reliquias exercitus Fulviani conquisitas (fuerunt autem ad tria millia CCCXXXVI.) Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem jussit, atque ab eo duas legiones, & triginta quinqueremes accipere. Nihil eductæ ex insula legiones minuerunt nec viribus, nec specie ejus provinciæ præsidium. nam cum, præter egregie suppletas duas veteres legiones, transfugarum etiã Numidarum equitum peditumque magnam vim haberet;

beret; Siculos quoque, qui in exercitu Epicidis, aut Pœnorum fuerant, belli peritos viros, milites scripsit. Ea externa auxilia quum singulis Romanis legionibus adjunxisset, duorum speciem exercituum servavit: altero L. Cincium partem insulæ, qua regnum Hieronis fuerat, tueri jussit: altero ipse cæteram insulam tuebatur, divisam quondam Romani, Punicique imperii finibus. Classis quoque navium LXX. parata, ut omni ambitu litorum præsidia oræ maritimæ essent. Ipse cum Mutinis equitatu provinciam peragrabat, ut viseret agros, cultaque ab incultis notaret, & perinde dominos laudaret, castigaretque. Ita tantum ea ea cura frumenti provenit, ut & Romam mitteret, & Catanam conveheret, unde exercitui, qui ad Tarentum æstiva acturus esset, posset præberi.

CAPUT XII.

Propter transportatos in Siciliam Cannenses milites, quorum major pars Latini nominis erat, inter populi Romani colonias fremitus oritur; quarum duodecim, missis Romam legatis, munera militiæ detrectant.

Cæterum transportati milites in Siciliam & erat major pars Latini nominis, sociorumque) prope magni motus caussa fuere. adeo ex parvis sæpe magnarum momenta rerum pendent. fremitus enim inter Latinos, sociosque in conciliis ortus. *Decimum annum delectibus, & stipendiis exhaustos esse. quotannis ferme clade magna pugnare. alios in acie occidi, alios morbo absumi magis perire sibi civem, qui ab Romano miles lectus sit, quam qui a Pœno captus. quippe ab hoste gratis remitti in patriam, ab Romanis extra Italiam in exilium verius, quam in militiam ablegari. octavum jam ibi annum senescere Cannensem militem, moriturum ante, quam Italia hostis) quippe nunc cum maxime florens viribus) excedat. si veteres milites non redeant in patriam, novi legantur, brevi neminem superfuturum. itaque quod propediem res ipsa negatura sit, prius, quam ad ultimam solitudinem, atque egestatem perveniant, negandum populo Romano esse.*

si consentientes in hoc socios videant Romani, profecto de pace cum Carthaginiensibus jungenda cogitaturos. aliter nunquam, vivo Hannibale, sine bello Italiam fore. Hæc acta in conciliis. Triginta tum coloniæ populi Romani erant. ex iis XII., cum omnium legationes Romæ essent, negaverunt consulibus, esse unde milites, pecuniamque darent. Eæ fuere, Ardea, Nepet, Sutrium, Circeii, Alba, Carseoli, Sueſſa, Sora, Setia, Cales, Narnia, Interamna. Nova re consules icti, cum absterrere eos a tam detestabili consilio vellent, castigando increpandoque plus, quam leniter agendo profecturos rati, *eos aut os esse consulibus dicere* ajebant, quod *consules, in senatu ut pronuntiarent, in animum inducere non possent. non enim detractationem eam munerum militiæ, sed apertam defectionem a populo Romano esse. Redirent itaque propere in colonias, &, tanquam integra re, locuti magis, quam ausi tantum nefas, cum suis consulerent: admonerent, non Campanos, neque Tarentinos eos esse, sed Romanos: inde oriundos, inde in colonias, atque in agrum bello captum stirpis augendæ causa missos: quæ liberi parentibus deberent, ea illos Romanis debere, si ulla pietas, si memoria antiquæ patriæ esset. Consulerent igitur de integro. nam tum quidem quæ temere agitassent, ea prodendi imperii Romani, tradendæ Hannibali victoriæ esse.* Cum alternis hæc consules * demonstrassent, nihil moti legati, neque se quod domum renuntiarent, habere dixerunt, neque senatum suum, quid novi consuleret, ubi nec miles, qui legeretur, nec pecunia, quæ daretur in stipendium, esset. Cum obstinatos eos viderent consules, rem ad senatum detulerunt. ubi tantus pavor animis hominum est injectus, ut magna pars actum de imperio dicerent. idem alias colonias facturas, idem socios consensisse omnes ad prodendam Hannibali urbem Romam. Consules cohortari, & consolari senatum, & dicere, alias colonias in fide, atque officio pristino fore. eas quoque ipsas, quæ officio defecerint, si legati circa eas colonias mittantur, qui castigent, non qui precentur, verecundiam imperii habituras esse. Permissum ab senatu iis cum esset, agerent, facerentque, ut e Repub. ducerent, pertentatis prius aliarum coloniarum animis, citaverunt legatos; quæsiveruntque ab iis, ecquid milites ex formula paratos haberent? Pro duodeviginti coloniis M. Sextilius Fregel-

* al. diu jactassent.

gellanus respondit, & milites ex formula paratos esse, &, si pluribus opus esset, plures daturos, & quicquid aliud imperaret, velletque populus Romanus, enixe facturos: ad id sibi neque opes deesse, animum etiam superesse. Consules sibi parum videri præfati pro merito eorum, sua voce collaudari eos, nisi universi patres in curia gratias egissent, sequi in senatum jusserunt. Senatus quam poterat honoratissimo decreto allocutus eos, mandat consulibus, ut ad populum quoque eos producerent, & inter multa alia præclara, quæ ipsis, majoribusque suis præstitissent, recens etiam meritum eorum in Remp. commemorarent. Ne nunc quidem post tot sæcula sileantur, fraude turve laude sua. Signini fuere, & Norbani, Siticulanique, & Brundusini & Fregellani, & Lucerini, & Venusini, & Adriani, & Firmani, & Ariminenses, & ab altero mari, Pontiani, & Pæstani, & Cossani: & mediterranei, Beneventani, & Æsernini, & Spoletani, & Placentini, & Cremonenses. Harum coloniarum subsidio tum imperium populi Rom. stetit. iisque gratiæ & in senatu, & apud populum actæ. Duodecim aliarum coloniarum, quæ detrectaverunt imperium, mentionem fieri patres vetuerunt: neque illos dimitti, neque retineri, neque appellari a consulibus. Ea tacita castigatio maxime ex dignitate populi Rom. visa est.

CAPUT XIII.

Ultima jam Reipublicæ necessitate cogente aurum vicesimarium e sanctiore ærario promitur: prodigia quoque procurantur.

Cætera expedientibus, quæ ad bellum opus erant, consulibus, aurum vicesimarium, quod in sanctiore ærario ad ultimos casus servaretur, promi placuit. promta ad quatuor millia pondo auri. Inde quingena pondo data consulibus, & M. Marcello, & P. Sulpitio proconss: & L. Veturio prætori, qui Galliam provinciam sortitus erat. additumque Fabio consuli C. pondo auri præcipuum, quod in arcem Tarentinam portaretur. cætero usi sunt ad vestimenta præsenti pecunia locanda exercituï, qui in Hispania bellum secunda sua fama, ducisque gerebat. Prodigia quoque prius quã ab urbe consules proficiscerentur, procurari placuit. In Albano monte tacta de cœlo erant, signum Jovis, arborque templo propinqua, & Ostiæ lacus, & Capuæ murus, Fortunæque ædes, Sinuessæ murus portaque. Hæc de cœlo

tacta. Cruentam etiam fluxisse aquam Albanam, quidam auctores erant. Et Romæ intra cellam ædis Fortis Fortunæ de capite signum, quod in corona erat, in manus sponte sua prolapsum. Et Priverni satis constabat, bovem locutum, vulturemque frequenti foro in tabernam devolasse. Et Sinuessæ natum ambiguo inter marem ac fœminam sexu infantem, quos androgynos vulgus, ut pleraque faciliore ad duplicanda verba græco sermone, appellat: & lacte pluvisse, & cum elephanti capite puerum natum. Ea prodigia hostiis majoribus procurata, & supplicatio circa omnia pulvinaria, & obsecratio in unum diem indicta. & decretum, ut C. Hostilius prætor ludos Apollini, sicut his annis voti, factique erant, voveret faceretque.

CAPUT XIV.

Creati censores Q. Fabium Maximum post longum certamen principem senatus legunt: alio lecto senatu, ad mores corrigendos se convertunt.

PEr eos dies & censoribus creandis Q. Fulvius consul comitia habuit. Creati censores, ambo, qui nondum consules fuerant, M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus. Hi censores ut agrum Campanum fruendum locarent, ex auctoritate patrum latum ad plebem est, plebesque scivit. Senatus lectionem contentio inter censores de principe legendo tenuit. Sempronii lectio erat. Cæterum Cornelius morem traditum a patribus sequendum ajebat, ut qui primus censor ex iis, qui viverent, fuisset, eum principem legerent. (is T. Manlius Torquatus erat) Sempronius, cui dii sortem legendi dedissent, ei jus liberum eosdem dedisse deos. se id suo arbitrio facturum, lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanæ civitatis esse, vel Hannibale judice victurus esset. Cum diu certatum esset verbis, concedente collega, lectus a Sempronio princeps in senatu Q. Fabius Maximus consul. Inde alius lectus senatus, octo præteritis, inter quos L. Cæcilius Metellus erat, infamis auctor deferendæ aliæ post Cannensem cladem. in equestribus quoque notis eadem servata causa. sed erant perpauci, quos ea infamia attingeret illis omnibus (& multi erant) ademti equi, qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant, addiderunt acerbitati etiã tempus, ne præterita stipendia procederent iis, qui equo

equo publico meruerant, sed dena stipendia equis privatis facerent. Magnum præterea numerum eorum conquisiverunt, qui equo merere deberent: atque ex iis, qui principio ejus belli, septem & decem annos nati fuerant, neque militaverant, omnes æratios fecerunt. Locaverunt inde reficienda, quæ circa forum incendio consumta erant, VII. tabernas, macellum, atrium regium.

CAPUT XV.

Proficiscentibus ad bellum consulibus, Marcellus, ut Hannibalem, dum a Fabio Tarentum oppugnatur, bello detineat, cedentem insequitur: prælio commisso, Hannibal, orta ab Romanis fuga, superior est.

TRansactis omnibus, quæ Romæ agenda erant, consules ad bellum profecti. prior Fulvius prægressus Capuam. post paucos dies consecutus Fabius, qui & collegam coram obtestatus, & per literas Marcellum, ut quam acerrimo bello detineret Hannibalem, dum ipse Tarentum oppugnaret; ea urbe ademta, hosti undique pulso nec ubi consisteret, nec quid fidum resciceret, habenti, ne remorandi quidem causam in Italia fore. Rhegium etiam nuntium mittit ad præfectum præsidii, quod ab Lævino Consule adversus Bruttios ibi locatum erat, octo millia hominum, pars maxima ab Agathirna (sicut ante dictum est) ex Sicilia traducta, rapto vivere hominum assuetorum. additi erant Bruttiorum indidem perfugæ & audacia, & ad audendum omnia necessitatibus pares. Hanc manum ad Bruttium primum agrum depopulandum duci jussit: inde ad Cauloniam urbem oppugnandã. Imperata non impigre solum, sed etiam avide exeuti, direptis fugatisque cultoribus agri, summavi urbem oppugnabant. Marcellus consulis literis excitus, & quia ita animum induxerat, neminem ducem Romanum tam parem Hannibali, quã se esse: ubi primum in agris pabuli copia fuit, ex hibernis profectus, ad Canusium Hannibali occurrit. Solicitabat ad defectionem Canusinos Pœnus. cæterum ut appropinquare Marcellum audivit, castra inde movit. Aperta erat regio sine ullis ad insidias latebris: itaque in loca saltuosa cedere inde cœpit. Marcellus vestigiis instabat, castraque castris conferebat: & opere perfecto, exemplo in aciem legiones educebat Annibal turmatim per equites, peditumque jaculatores levia certamina serens, casum uni-

universæ pugnæ non necessarium ducebat. tractus est tamen ad id, quod vitabat, certamen. Nocte prægressum eum assequitur locis planis ac patentibus Marcellus. castra inde ponentem, pugnando undique in munitores, operibus prohibet. Ita signa collata, pugnatumque totis copiis; &, cum jam nox instaret, marte æquo discessum est. castra exiguo distantia spatio raptim ante noctem permunit. Postero die luce prima Marcellus in aciem copias eduxit. Nec Hannibal detractavit certamen, multis verbis adhortatus milites, *ut memores Trasymeni, Cannarumque, contunderent ferociam hostis. urgere, atque instare eum: non iter quietos facere, non castra ponere pati, non respirare aut circumspicere. quotidie simul orientem solem, & Romanam aciem in campis videndam esse. si uno prælio haud incruentus abeat, quietius deinde tranquilliusque eum bellaturum.* His irritati adhortationibus, simulque tædio ferociæ hostium quotidie instantium lacessentiumque, acriter prælium ineunt. Pugnatum amplius duabus horis est. cedere inde ab Romanis dextera ala, & extraordinarii cœpere. quod ubi Marcellus vidit, duodevicesimam legionem in primam aciem inducit. Dum alii trepidi cedunt, alii segniter subeunt, turbata tota acies est: dein prorsus fusa, &, vincente pudorem metu, terga dabant. Cecidereque in pugna ad duo millia & septingenti civium, sociorumque: in his quatuor Romani centuriones fuere, duo tribuni militum, M. Licinius, & M. Fulvius. signa militaria quatuor de ala prima, quæ fugit, duo de legione, quæ cedentibus sociis successerat, amissa.

CAPUT XVI.

Acriter propter fugam increpiti a Marcello milites, pugnam ad dedecus abolendum ultro poscunt; cum postero die illos in aciem Marcellus eduxisset, Hannibalem superat.

MArcellus, postquam in castra reditum est, concionem adeo sævam atque acerbam apud milites habuit, ut, prælio per diem totum infeliciter tolerato, tristior iis irati ducis oratio esset. *Dis immortalibus ut in tali re laudes grateque*, inquit, *ago, quod victor hostis, cum tanto pavore incidentibus vobis in vallum portasque, non in ipsa castra est aggressus. deservissetis profecto eodem terrore castra, quo omisistis pugnam. Qui pavor hic: qui terror? quæ repente, qui, & cum quibus pugnaretis, oblivio animos cepit: nempe*

iidem sunt iis hostes, quos vincendo, & victos sequendo priorem æstatem absumsistis: quibus dies, nocteque fugientibus per hos dies institistis: quos levibus prælijs fatigastis: quos hesterno die nec iter facere, nec castra ponere passi estis. Omitto ea, quibus gloriari potestis: cujus & ipsius pudere, ac pœnitere vos oportet. Nempe æquis manibus hesterna die diremistis pugnam. quid hæc nox, quid hæc dies abstulit? vestræ hæ copiæ imminutæ sunt, an illorum auctæ? Non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor, nec cum Romanis militibus. corpora tantum, atque arma eadem sunt. an si eosdem animos habuissetis, terga vestra vidisset hostis? signa alicui manipulo, aut cohorti abstulisset? Non adhuc ætas Romanis legionibus gloriabatur: vos illis hodierno die primũ fugati exercitus dedistis decus. Clamor inde ortus, ut veniam ejus diei daret: ubi vellet deinde experiretur militum suorum animos. *Ego vero experiar*, inquit, *milites, & vos crastina die in aciem educam, ut victores potius, quam victi veniam impetretis, quam petatis.* Cohortibus, quæ signa amiserant, hordeum dari jussit: centurionesque manipulorũ, quorum signa amissa fuerant, districtis gladiis discinctos destituit. & ut postero die omnes pedites, equitesque armati adessent, edixit. Ita concio dimissa fatentium jure ac merito sese increpitos, neque illo die virum quenquam in acie Romana fuisse, præter unum ducem: cui aut morte satisfaciendum, aut egregia victoria esset. Postero die armati ornatique ad edictum aderant. Imperator eos collaudat: pronuntiatque, *a quibus orta pridie fuga esset, cohorte que, quæ signa amisissent, se in primam aciem inducturum. edicere jam se, omnibus pugnandum, ac vincendum esse: & admonendum singulis, universisque, ne prius hesternæ fugæ, quam hodiernæ victoriæ fama Romam perveniat.* Inde cibo corporibus firmare jussit, ut, si longior esset pugna, viribus sufficerent. Ubi omnia dicta, factaque sunt, quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt. Quod ubi Hannibali nuntiatum est: *Cum eo nimirum*, inquit, *hoste res est, qui nec bonam, nec malam ferre fortunam potest. seu vicit, ferociter instat victis: seu victus est, instaurat cum victoribus certamen.* Signa inde canere jussit, & copias educit. Pugnatum utrinque aliquanto, quam pridie, acrius est. Pœnis ad obtinendum hesternum decus admonentibus, Romanis ad demendam ignominiam. Sinistra ala ab Ro-

Romanis, & cohortes, quæ amiserant signa, in prima acie pugnabant, & legio vicesima ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus, & C. Claudius Nero legati cornibus præerant: Marcellus mediam aciem hortator, testisque præsens firmabat. Ab Hannibale Hispani primam obtinebant frontem. & id roboris in omni exercitu erat. Cum anceps diu pugna esset, Hannibal elephantos in primam aciem induci jussit, si quem injicere ea res tumultum, ac pavorem posset. Et primo turbarunt signa ordinesq; & partim conculcatis, partim dissipatis terrore, qui circa erant, nudaverant una parte aciem. latiusque fuga manasset, ni C. Decimius Flavus tribunus militum signo arrepto primi hastati manipulum ejus signi se sequi jussisset. duxit, ubi maxime tumultum conglobatæ beluæ faciebant: pilaque in eas conjici jussit. Hæsere omnia tela, haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu, & tam conferta turba. sed ut non omnes vulnerati sunt: ita in quorum tergis infixa stetere pila, ut est genus anceps, in fugam versi, etiam integros avertere. Tum jam non unus manipulus, sed pro se quisque miles, qui modo assequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conjiecere. eo magis ruere in suos beluæ: tantoque majorem stragem edere, quam inter hostes ediderant, quanto acrius pavor conternatas agit, quam insidentis magistri imperio reguntur. In perturbatam transcursu belluarum aciē signa inferunt Romani perodites: & haud magno certamine dissipatos trepidantesque avertunt. Tum in fugientes equitatum immittit Marcellus. nec ante finis sequendi est factus, quam in castra paventes compulsi sunt. nam super alia, quæ terrorem trepidationemque facerent, elephanti forte duo in ipsa porta corruerant, coactique erant milites per fossam vallumque ruere in castra. ibi maxima hostium cædes facta. Cæsa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec Romanis incruenta victoria fuit. mille ferme & septingenti de duabus legionibus, & sociorum supra M. & CCC. occisi: vulnerati permulti civium, sociorumque. Hannibal nocte proxima castra movit. Cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum. Speculatores, qui sequerentur agmen, missi, postero die retulerunt, Bruttios Hannibalem petere.

CA-

CAPUT XVII.

Ad Q. Fulvium Cos. aliquot populi, proditis Hannibalis præsidiis, quæ in urbibus habebant, desciscunt: Q. Fabius ejus collega, Manduria in Sallentinis vi capta, Tarentum profectus, eo per proditionem potitur.

Iisdem ferme diebus & ad Q. Fulvium consulem Hirpini, & Lucani, & Volscentes, traditis præsidiis Hannibalis, quæ in urbibus habebant, dediderunt sese: clementerque a consule cum verborum tantum castigatione ob errorem præteritum accepti. Et Bruttiis similis spes veniæ facta est, cum ab iis Vibius, & Pactius fratres, longe nobilissimi gentis ejus, eandem, quæ data Lucanis erat, conditionem deditionis petentes venissent. Q. Fabius consul oppidum in Sallentinis Manduriam vi cepit. ibi ad quatuor millia hominum capta, & cæteræ prædæ aliquantum. Inde Tarentum profectus, in ipsis faucibus portus posuit castra. naves, quas Livius tutandis commeatibus habuerat, partim machinationibus onerat, apparatuque mœnium oppugnandorum: partim tormentis & saxis, omnique missilium telorum genere instruit: onerarias quoque, non eas solum, quæ remis agerentur: ut alii machinas, scalasque ad muros ferrent, alii procul ex navibus vulnerarent mœnium propugnatores. Eæ naves, ab aperto mari ut urbem aggrederentur, instructæ paratæque sunt. Et erat liberum mare, classe Punica, cum Philippus oppugnare Ætolos pararet, Corcyram transmissa. In Bruttiis interim Cauloniæ oppugnatores sub adventum Hannibalis, ne opprimerentur, in tumulum a præsenti impetu tutum, ad cætera inopem, concessere. Fabium Tarentum obsidentem leve dictu momentum ad rem ingentem potiundam adjuvit. Præsidium Bruttiorum datum ab Hannibale Tarentini habebant. ejus præsidii præfectus deperibat amore mulierculæ, cujus frater in exercitu Fabii consulis erat. Is certior literis sororis factus de nova consuetudine advenæ locupletis, atque inter populares tam honorati, spem nactus, per sororem quolibet impelli amantem posse, quid sperarent, ad consulem detulit. Quæ cum haud vana cogitatio visa esset, perfuga jussus Tarentum transire, ac per sororem præfecto conciliatus, primo occulte animum ejus tentando, dein satis explorata levitate, blanditiis muliebribus perpulit

pulit cum ad proditionem custodiæ loci, cui præpositus erat. Ubi & ratio agendæ rei & tempus convenit, miles nocte per intervalla stationum clam ex urbe emissus, ea, quæ acta erant, quæque ut agerentur convenerat, ad consulem refert. Fabius, vigilia prima, dato signo iis, qui in arce erant, quique custodiam portus habebant, ipse circuito portu ab regione urbis in orientem versa occultus consedit. Canere inde tubæ simul ab arce, & a portu, & a navibus, quæ aperto mari adpulsæ erant: clamorque undique cum ingenti tumultu, unde minimum periculi erat, de industria ortus. Consul interim silentio continebat suos. Igitur Democrates, qui præfectus antea classis fuerat, forte illi loco præpositus, postquam quieta omnia circa se vidit, alias partes eo tumultu personare, ut captæ urbis interdum excitaretur clamor: veritus ne inter cunctationem suam consul aliquam vim faceret, ac signa inferret; præsidium ad arcem, unde maxime terribilis accidebat sonus, traducit. Fabius cum ex temporis spatio, & ex silentio ipso (quod, ubi paullo ante strepebant excitantes vocantesque ad arma, inde nulla accidebat vox) deductas custodias sensisset, ferri scalas ad eam partem muri, qua Bruttiorum cohortem præsidium agitare proditionis conciliator pronuntiaverat, jubet. Ea primum captus est murus, adjuvantibus recipientibusque Bruttiis, & transcensum in urbem est. deinde proxima refracta porta, ut frequenti agmine signa inferrentur. Tum clamore sublato sub ortum ferme lucis nullo obvio armato in forum perveniunt: omnesque undique, qui ad arcem, portumque pugnabant, in se converterunt. Prælium in aditu fori majori impetu, quam perseverantia commissum est. non animo, non armis, non arte belli, non vigore, aut viribus corporis par Romano Tarentinus erat. Igitur pilis tantum conjectis, prius pene, quam consererent manus, terga dederunt, dilapsique per nota urbis itinera in suas amicorumque domos. Duo ex ducibus, Nico, & Democrates, fortiter pugnantes cecidere. Philomenus, qui proditionis ad Hannibalem auctor fuerat, cum citato equo ex prælio avectus esset, vacuus paullo post equus, erransque per urbem cognitus, corpus nusquam inventum est. creditum vulgo est, in puteum apertum ex equo præcipitasse. Carthalo-

lonem autem præfectum Punici præsidii, cum commemoratione paterni hospitii positis armis venientem ad consulem, miles obvius obtruncat. Alii alios passim sine discrimine armatos inermesque cædunt. Carthaginienses, Tarentinosque pariter Bruttii quoque multi passim interfecti, seu per errorem, seu vetere in eos insito odio, seu ad proditionis famam, ut vi potius, atque armis captum Tarentum videretur, extinguendam. Tum a cæde ad diripiendam urbem discursum. Triginta millia servilium capitum dicuntur, capta, ingens argenti vis facti, signatique, auri LXXXIII. millia pondo, signa, tabulæque, prope ut Syracusarum ornamenta æquarent. Sed majore animo generis ejus præda abstinuit Fabius, quam Marcellus: qui interroganti scribæ, quid fieri de signis vellet (ingentis magnitudinis dii sunt, suo quisque habitu in modum pugnantium formati) *deos iratos Tarentinis relinqui* jussit. Murus inde, qui urbem ab arce dirimebat, dirutus est, ac disjectus.

CAPUT XVIII.

Paratæ ab Hannibale apud Metapontum insidiæ ad capiendum Fabium Cos. non succedunt.

DUm hæc Tarenti aguntur, Hannibal iis, qui Cauloniam obsidebant, in deditionem acceptis, audita oppugnatione Tarenti, dies noctesque cursim agmine acto cum festinans ad opem ferendam captam urbem audisset: *& Romani*, inquit, *suum Hannibalem habent. eadem, qua ceperamus, arte Tarentum amisimus.* Ne tamen fugientis modo convertisse agmen videretur, quo constiterat loco, quinque millia ferme ab urbe posuit castra. ibi paucos moratus dies, Metapontum sese recepit. Inde duos Metapontinos cum literis principum ejus civitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab consule acceptures, impunita iis priora fore, si Metapontum ei cum præsidio Punico prodidissent. Fabius vera quæ afferrent esse ratus, diem, qua, accessurus esset Metapontum, constituit: literasque ad principes dedit, quæ ad Hannibalem delatæ sunt. Enimvero lætus successu fraudis, si ne Fabius quidem dolo invictus esset, haud procul Metaponto insidias ponit. Fabio auspicanti prius, quam egrederetur ab Tarento, aves

aves semel, atque iterum non addixerunt. hostia quoque cæsa consulenti deos, aruspex cavendum a fraude hostili, & ab insidiis, prædixit. Metapontini, postquam ad constitutam non venerat diem, emissi, ut cunctantem hortarentur, repente comprehensi, meru gravioris quæstionis, detegunt insidias.

CAPUT XIX.

In Hispania Scipio, auctis per reconciliatorum principum transitionem suis copiis, ad Bæculam cum Asdrubale Amilcaris confligit, & vincit.

37 ÆStatis ejus principio, qua hæc agebantur, P. Scipio in Hispania cum hyemem totam reconciliandis barbarorum animis partim donis, partim remissione obsidum captivorumque absumsisset; Edesco ad eum, clarus inter duces Hispanos, venit. Erant conjux, liberique ejus apud Romanos. sed, præter eam causam, etiam velut fortuita inclinatio animorum, quæ Hispaniam omnem averterat ab Romanum a Punico imperio, traxit eum. Eadem causa Indibili, Mandonioque fuit, haud dubie omnis Hispaniæ principibus, cum omni popularium manu relicto Asdrubale, secedendi in imminentes castris ejus tumulos, unde per continentia juga tutus receptus ad Romanos esset. Asdrubal, cum hostium res tacitis augescere incrementis cerneret, suas imminui, ac fore, ut, nisi audendo aliquid moveret, qua cœpissent, * ruerent: * al. dimicare quam primum fluestatuit. Scipio avidior etiam rent, certaminis erat, cum a spe, quam succesus rerum augebat, tum quod prius, quam jungerentur hostium exercitus, cum uno dimicare duce, exercituque, quam simul cum universis malebat. Cæterum etiam si cum pluribus pariter dimicandum foret, arte quadam copias auxerat. nam cum videret nullum esse navium usum, quia vacua omnis Hispaniæ ora classibus Punicis erat, subductis navibus Tarraconem, navales socios terrestribus copiis addidit. Et armorum affatim erat captorum Carthagine, & quæ post captam eam fecerat, tanto opificum numero incluso. Cum iis Scipio veris principio ab Tarracone egressus (jam enim & Lælius redierat ab Roma, sine quo nihil majoris rei motum volebat) ducere ad hostem pergit. Per omnia pacata eunti, ut cujusque populi fines transiret, prosequentibus, excipientibusque sociis, Indibilis, & Mandonius cum suis copiis occurrerunt. Indibilis,

bilis, pro utroque locutus, haudquaquam ut barbarus stolide incauteque, sed potius cum verecunda gravitate, propiorque excusanti transitionem ut necessariam, quam glorianti ea velut ad primam occasionem rapta. *Scire enim se, transfugæ nomen execrabile veteribus sociis, novis suspectum esse. neque eum se reprehendere morem hominum, si tamen anceps odium caussa, non nomen faciat.* Merita inde sua in duces Carthaginienses commemoravit: avaritiam contra eorum, superbiamque, & omnis generis injurias in se, atque populares. *Itaque corpus duntaxat suum ad id tempus apud eos fuisse: animum jam pridem ibi esse, ubi jus ac fas crederet coli. ad eos quoque confugere supplices, qui nequeant hominum vim, atque injurias pati. se id Scipionem orare, ut transitio sibi nec fraudi apud eum, nec honori sit. quales ex ea die experiundo cognoverit, perinde operæ eorum pretium faciat.* Ita prorsus respondet facturum Romanis: nec pro transfugis habiturum, qui non duxerint societatem ratam, ubi nec divini quicquam, nec humani sanctum esset. Productæ deinde in conspectum ejus conjuges liberique lacrimantibus gaudio redduntur: atque eo die in hospitium adducti. Postero die fœdere accepta fides, dimissique ad copias adducendas. Iisdem deinde in castris tendebant, donec ducibus iis ad hostem perventum est. Proximus Carthaginiensium exercitus Asdrubalis prope urbem. 18
Bæculam erat. pro castris equitum stationes habebat. In eas velites, antesignanique, & qui primi agminis erant, advenientes ex itinere, prius quam castris locum caperent, adeo contemtim impetum fecerunt, ut facile appareret, quid utrique parti animorum esset. In castra trepida fuga compulsi equites sunt, signaque Romana portis prope ipsis illata. Atque illo quidem die irritatis tantum ad certamen animis, castra Romani posuerunt. Nocte Asdrubal in tumulum copias recepit, plano campo in summo patentem: fluvius ab tergo, ante, circaque velut ripa præceps oram ejus omnem cingebat. suberat & altera inferior summissa fastigio planicies. eam quoque altera crepido haud facilior in ascensum ambibat. In hunc inferiorem campum postero die Asdrubal, postquam stantem pro castris hostium aciem vidit, equites Numidas, leviumque armorum Baleares, & Afros demisit. Scipio circum-

circumvectus ordines signaque, ostendebat, hostem *prædamnata ipe æquo dimicandi campo, captantem tumulos, loci fiducia, non virtutis aut armorum stare in conspectu. sed altiora mania habuisse Carthaginem, quæ transcendisset miles Romanus. nec tumulos, nec arcem, nec mare quidem armis obstitisse suis. ad id fore altitudines, quas cepissent, hostibus, ut per præcipitia & præruptа fallentes fugerent: eam quoque se illis fugam clausurum.* Cohortesque duas, alteram tenere fauces vallis, per quam deferretur amnis, jubet: alteram viam incidere, quæ ab urbe per tumuli obliqua in agros ferret. ipse expeditos, qui pridie stationes hostium pepulerant, ad levem armaturam infimo stantem supercilio ducit. Per aspreta primum, nihil aliud, quam via impediti iere. deinde ut sub jactum venerunt telorum, primo omnis generis vis ingens effusa est in eos. ipsi contra saxa, quæ locus strata passim omnia ferme missilia præbet, ingerere non milites solum, sed etiam turba calonum immista armatis. Cæterum quanquam ascensus difficilis erat, & prope obruebantur telis saxisque, assuetudine tamen succedendi muros, & pertinacia animi subierunt primi. Qui, qui simul cepere aliquid æqui loci, ubi firmo consisterent gradu, levem & concursatorem hostem, atque intervallo tutum, cum procul missilibus pugna eluditur, instabilem eundem ad cominus conferendas manus, expulerunt loco: & cæde magna in aciem altiori superstantem tumulo impegere. Inde Scipio, ussis adversus mediam evadere aciem victoribus, cæteras copias cum Lælio dividit: atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris ascensus viam inveniret jubet. ipse ab læva, circuitu haud magno, in transversos hostes incurrit. Inde primo turbata acies est, dum ad circumsonantem undique clamorem flectere cornua, & obvertere ordines volunt. Hoc tumultu & Lælius subiit, &, dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur, laxata prima acies, locusque ad evadendum & mediis datus est: qui per tam iniquum locum, stantibus integris ordinibus, elephantisque ante signa locatis, nunquam evasissent. Cum ab omni parte cædes fieret, Scipio, qui lævo cornu in dextrum incurrerat, maxime in nuda hostium latera pugnabat. Et jam ne fugæ quidem patebat locus. nam & stationes utrinque Romanæ dextra, læ-

lævaque insederant vias : & portam castrorum ducis principumque fuga clauderat, addita trepidatione elephantorum, quos territos æque atque hostes timebant. Cæsa igitur ad octo millia hominum. Asdrubal jam antequam dimicaret, pecunia rapta, elephantisque præmissis, quamplurimos poterat de fuga excipiens, præter * Tagum flumen ad Pyreum.næum tendit.

19
al.
e.
um.

CAPUT XX.

Scipio propter animi magnitudinem rex ab Hispanorum multitudine appellatus, nomen aversatur : captum inter alia proximo prælio puerum regalem eximiæ formæ ad avunculum Massanissam cum donis dimittit.

SCipio castris hostium potitus, cum, præter libera capita, omnem prædam militibus concessisset, in recensendis captivis decem millia peditum, duo millia equitum invenit ex iis Hispanos sine pretio omnes domum dimisit : Afros vendere quæstorem jussit. Circumfusa inde multitudo Hispanorum & ante deditorum, & pridie captorum, regem eum ingenti consensu appellavit. Tum Scipio, silentio per præconem facto, *sibi maximum nomen imperatoris esse* dixit, quo *se milites sui appellassent. regium nomen alibi magnum, Romæ intolerandum esse. regalem animum in se esse. si id in hominis ingenio amplissimum ducerent, taciti judicarent, vocis usurpatione abstinerent* Sensere etiam barbari magnitudinem animi, cujus miraculo nominis alii mortales stuperent, id ex tam alto fastigio aspernantis. Donatinde regulis principibusque Hispanorum divisa, & ex magna copia captorum equorum trecentos, quos vellet, eligere indibilem jussit. Cum Afros venderet jussu imperatoris quæstor, puerum adultum inter eos forma insigni, cum audisset regii generis esse, ad Scipionem misit. Quem cum percunctaretur Scipio, *quis, & cujas, & cur id ætatis in castris jussset : Numidam se lacrymans esse* ait: *Massivam populares vocare. orbum a patre relictum, apud maternum avum Gallam Regem Numidarum educatum. cum avunculo Massanissa, qui nuper cum equitatu subsidio Carthaginiensibus venisset, in Hispaniam trajecisse. prohibitum propter ætatem a Massanissa, nunquam ante prælium inisse. eo die se, quo pugnatum cum Romanis esset, insscio avunculo clam armis, equoque sumto in aciem exisse. ibi prolapso equo effusum in præceps captum ab Romanis esse* Scipio cum asservari Numidam jussisset, quæ pro tribunali agenda

gènda erant, peragit. inde cum se in prætorium recepisset, vocatum eum interrogat, *velletne ad Massaniſſam reverti?* Cum effusis gaudio lacrymis cupere vero diceret, tum puero annulum aureum, tunicam lato clavo cum Hiſpano ſagulo, & aurea fibula, equumque ornatum donat: juſſiſque proſequi quoad vellet equitibus, dimiſit.

20 De bello inde conſilium habitum: & auctoribus quibuſdam, ut confeſtim Aſdrubalem perſequeretur, anceps id ratus, ne Mago atque Aſdrubal cum eo jungerent copias, præſidio tantum ad intidendum Pyrenæum miſſo, ipſe reliquum æſtatis recipiendis in fidem Hiſpaniæ populis abſumſit.

CAPUT XXI.

Duces Carthaginienſes poſtrem ad Bæculam male geſtam de bello conſultant: decernitur inter cætera, ut Aſdrubal Amilcaris in Italiam tranſeat.

PAucis poſt prælium factum ad Bæculam diebus, cum Scipio rediens Tarraconem ſaltu Caſtulonenſi jam exceſſiſſet; Aſdrubal Giſgonis filius, & Mago imperatores ex ulteriore Hiſpania ad Aſdrubalem venere, ſerum poſt male geſtam rem auxilium, conſilio in cætera exequenda belli haud parum opportuni. Ibi conferentibus, quid in cujuſque provinciæ regione animorum Hiſpanis eſſet, unus Aſdrubal Giſgonis ultimam Hiſpaniæ oram, quæ ad Oceanum, & Gades vergit, ignaram adhuc Romanorum eſſe, eoque Carthaginienſibus ſatis fidam cenſebat. Inter Aſdrubalem alterum, & Magonem conſtabat, *beneficus Scipionis occupatos omnium animos publice, privatimque eſſe: nec tranſitionis finem ante fore; quam omnes Hiſpani milites aut in ultima Hiſpaniæ amoti, aut traducti in Galliam forent. itaque etiam ſi ſenatus Carthaginienſium non cenſuiſſet, eundum tamen Aſdrubali fuiſſe in Italiam, ubi belli caput, & rerum ſumma eſſet, ſimul ut Hiſpanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hiſpania abduceret exercitum ejus cum tranſitionibus, tum adverſo prælio imminutum, Hiſpanis repleri militibus. Et Magonem, Aſdrubali Giſgonis filio tradito exercitu, ipſum cum grandi pecunia ad conducenda mercede auxilia in Baleares tranſicere. Aſdrubalem Giſgonis cum exercitu penitus in Luſitaniam abire: nec cum Romano manus conſerere. Maſſaniſſæ ex omni equitatu quod roboris eſſet, tria millia equitum expleri: eumque vagum per cæteriorem Hiſpaniam ſociis opem ferre, hoſtium*

flium oppida, atque agros populari. His decretis ad exequenda, quæ statuerant, duces digressi.

C A P U T XXII.

Cum propter acerbas concliones C. Poblicii Bibuli tribuni plebis ageretur de abrogando Marcelli imperio, is Romam rediens, cum finem egregie purgasset, antiquata rogatione, consul prætorea creatur; additur illi collega T. Quinctius Crispinus: exorto interim in Etruria ab Arretinis motu, eo mittitur ad rem inspiciendam Marcellus.

HÆc eo anno in Hispania acta. Romæ fama Scipionis in dies crescere: Fabio Tarentum captum astu magis quam virtute; gloriæ tamen esse: Fulvii senescere fama: Marcellus etiam adverso rumore esse, super quam quod primo male pugnaverat, quia vagante per Italiam Hannibale, media æstate Venusiam in tecta milites abduxisset. Inimicus erat ei C. Poblicius Bibulus tribunus plebis. Is jam a prima pugna, quæ adversa fuerat, assiduis concionibus infamem, invisumque plebi Claudium fecerat: & jam de imperio abrogando ejus agebat. tum tamen necessarii Claudii obtinuerunt, ut, relicto Venusiæ legato, Marcellus Romam * veniret ad purganda ea, quæ inimici * objicerent, nec de imperio ejus abrogando absente ipso ageretur. Forte sub idem tempus & Marcelus ad deprecandam ignominiam, & Q. Fulvius consul comitiorum caussa Romam venit. Actum de imperio Marcelli in circo Flaminio est, ingenti concursu pebisque, & omnium ordinum. accusavit tribunus plebis non Marcellum modo, sed omnem nobilitatem. *Fraude eorum, & cunctatione fieri, ut Hannibal decimum jam annum Italiam provinciam habeat, diutius ibi, quam Carthagine vixerit. habere fructum imperii prorogati Marcello populum Romanum. bis casum exercitum ejus æstiva Venusiæ sub tectis agere.* Hanc tribuni orationem ita obruit Marcellus commemoratione rerum suarum, ut non rogatio solum de imperio ejus abrogando antiquaretur, sed postero die consulem eum ingenti consensu centuriæ omnes crearent. Additur collega T. Quinctius Crispinus, qui tum prætor erat. Postero die prætores creati P. Licinius Crassus Dives, pontifex maximus, P. Licinius Varus, Sex. Julius Cæsar, Q. Claudius Flamen. Comitiorum ipsorum diebus solicita civitas de Etruriæ defectione fuit. Principium ejus rei ab Arretinis

* al. cerrent

21

fieri, C. Calpurnius scripserat, qui eam provinciam pro prætore obtinebat. Itaque confestim eo missus Marcellus consul designatus, qui rem inspiceret, ac, si digna videretur, exercitu accito bellum ex Apulia in Etruriam transferret. Eo metu compressi Etrusci quieverunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus cum libertate, ac legibus suis, responsum ab senatu est, ut redirent, cum Fabius consul Romam venisset. Ludi & Romani, & Plebeii eo anno in singulos dies instaurati. Ædiles curules fuere L. Cornelius Claudius, & Ser. Sulpitius Galba: Plebeii. C. Servilius, & Q. Cæcilius Metellus. Servilium negabant jure aut tribunum plebis fuisse, aut ædilem esse, quod patrem ejus, quem triumvirum agrarium occisum a Boiis circa Mutinam esse, opinio per decem annos fuerat, vivere, atque in hostium potestate esse, satis constabat.

CAPUT XXIII.

Inito consulatu à M. Marcello quintum, & T. Quintio Crispino, provinciæ, & exercitus decernuntur: cum sine litatione cæsæ a consulibus hostiæ essent, nuntiata prodigia procurantur: causa pestilentiæ ludi Apollinares in perpetuum voventur.

UNdecimo anno Punici belli consulatum inierunt M. Marcellus quintum, (ut numeretur consulatus, quem vitio creatus non gessit) & Quintius Crispinus. Utrique consulum Italia decreta provincia est, & duo consulum prioris anni exercitus: tertius tum erat Venusiæ, cui M. Marcellus præfuerat: ita ut ex tribus eligerent duos, quos vellent, tertius ei traderetur, cui Tarentum, & Sallentini provincia evenisset. Cæteræ provinciæ ita divisæ prætoribus: P. Licinio Varo urbana: P. Licinio Crasso Pontifici maximo peregrina, & quo senatus censuisset: Sex. Julio Cæsari Sicilia: Q. Claudio Flamini Tarentum. Prorogatum imperium in annum est Q. Fulvio Flacco, ut provinciam Capuam, quæ T. Quinctii prætoris fuerat, cum una legione obtineret. Prorogatum & C. Hostilio Tubulo est, ut pro prætore in Etruriam ad duas legiones succederet

U.C. 542

ret C. Calpurnio. Prorogatum & L. Veturio Philoni est, ut pro prætore Galliam eandem provinciam cum iisdem duabus legionibus obtineret, quibus prætor obtinuisset. Quod in L. Veturio, idem in C. Aurunculejo decretum ab senatu, latumque de prorogando imperio ad populum est, qui prætor Sardiniam provinciam cum duabus legionibus obtinuerat. additæ ei ad præsidium provinciæ quinquaginta longæ naves, quas P. Scipio ex Hispania misisset. Et P. Scipioni, & M. Silano luæ Hispaniæ, suique exercitus in annum decreti. Scipio ex octuaginta navibus, quas aut secum ex Italia adductas, aut captas Carthagine habebat, quinquaginta in Sardiniam transmittere jussus: quia fama erat, magnum navalem apparatum eo anno Carthagine esse: CC. navibus omnem oram Italiæ, Siciliæque, ac Sardiniæ impleturos. Et in Sicilia ita divisa res est. Sex Cæsari exercitus Cannensis est datus: M. Valerius Lævinus (ei quoque enim in annum prorogatum imperium est) classem, quæ ad Siciliam erat, navium LXX. obtineret, adderetque eo XXX. naves, quæ ad Tarentum priore anno fuerant: cum ea centum navium classe, si videretur ei, prædatum in Africam trajiceret. Et P. Sulpitio, ut eadem classe Macedoniam, Græciamque provinciam haberet: prorogatum in annum imperium est. De duabus, quæ ad urbem Romam fuerant, legionibus nihil mutatum. Supplementum, quo opus esset, ut scriberent, consulibus permissum. Una & viginti legionibus eo anno defensum imperium Romanum est. Et P. Licinio Varo prætori urbano negotium datum, *ut naves longas XXX. veteres reficeret, quæ Ostiæ erant, & viginti novas naves sociis navalibus compleret, ut quinquaginta navium classe oram maris vicinam urbi Romæ tueri posset.* C. Calpurnius vetitus ab Arretio movere exercitum, nisi cum successor venisset. Idem & Tubulo imperatum, ut inde præcipue caveret, ne qua nova consilia orirentur. Prætores in provincias profecti. Consules religio tenebat, quod prodigiis aliquot nuntiatis, non facile litabant. Et ex Campania nuntiata erant, Capuæ duas ædes, Fortunæ, & Martis, & sepulcra aliquot de cœlo tacta: cum iis, (adeo minimis etiam rebus prava religio inserit deos) mures in æde Jovis aurum rosisse: Casini examen apum ingens in foro consedisse: & Ostiæ mu-

rum, portamque de cœlo tactam: Cære vulturium volasse in ædem Jovis: Vulsiniis sanguine lacum manasse. Horum prodigiorum caussa diem unum supplicatio fuit. Per dies aliquot hostiæ majores sine litatione cæsæ, diuque non impetrata pax deum, in capita consulum, Rep. incolumi, exitiabilis prodigiorum eventus vertit. Ludi Apollinares Q. Fulvio, Ap. Claudio Cos. a P. Cornelio Sulla, prætore urbano, primum facti erant: inde omnes deinceps prætores urbani fecerant: sed in unum annum vovebant, dieque incerta faciebant. Eo anno pestilentia gravis incidit in urbem, agrosque, quæ tamen magis in longos morbos, quam in perniciales evasit. Ejus pestilentiæ caussa & supplicatum per compita tota urbe est, & P. Licinius Varus, prætor urbanus, legem ferre ad populum jussus, ut hi ludi in perpetuum in statam diem voverentur. Itaque ipse primus ita vovit, fecitque ante diem III. Nonas Quintiles. is dies deinde solennis servatus.

CAPUT XXIV.

Crescente fama de Arretinorum motu, acceptis inde per C. Hostilium obsidibus, C. Terentius Varro eo præsidii caussa cum legione mittitur. De Tarentinis cum variatum in senatu sententiis esset, in aliud tempus consultatio differtur: de M. quoque Livio, præfecto arcis Tarentinæ, magna contentione in senatu agitur.

DE Arretinis & fama in dies gravior & cura crescere patribus. itaque C. Hostilio scriptum est, ne differret obsides ab Arretinis accipere. cui traderet Romam deducendos, C. Terentius Varro cum imperio missus: qui ut advenit, extemplo Hostilius legionem unam, quæ ante urbem castra habebat, signa in urbem ferre jussit, præsidiaque locis idoneis disposuit. tum in foro citatis senatoribus obsides imperavit. Cum senatus biduum ad considerandum peteret tempus, aut ipsos extemplo dare, aut se postero die senatorum omnes liberos sumturum, edixit. inde portas custodire jussit tribunos militum, præfectosque socium, & centuriones, ne quis nocte urbe exiret. Id segnius, negligentiusque factum. septem principes senatus, prius, quam custodiæ in portis locarentur, ante noctem cum 24

cum liberis evaserunt. Postero die luce prima cum senatus in forum citari cœptus esset, desiderati, bonaque eorum venierunt. a cæteris senatoribus CXX. obsides, liberi ipsorum accepti, traditique C. Terentio Romam deducendi. Is omnia suspectiora, quam ante fuerant, in senatu fecit. Itaque tanquam imminente Etrusco tumultu, legionem alteram ex urbanis Arretium ducere jussus ipse C. Terentius, eamque habere in præsidio urbis. C. Hostilium cum cætero exercitu placuit totam provinciam peragrare, & cavere, ne qua occasio novare cupientibus res daretur. C. Terentius ut Arretium cum legione venit, claves portarum cum magistratus popoposcisset, negantibus iis comparere, fraude amotas magis ratus, quam negligentia intercidisse, ipse alias claves omnibus portis imposuit: cavitque cum cura, ut omnia in potestate sua essent. Hostilium intentius monuit, ut in eo spem, non moturos quicquam Etruscos, poneret, ut, ne quid movere possent, præcaveret. De Tarentinis inde magna contentione in senatu actum coram Fabio, defendente ipso, quos ceperat armis, aliis infensis, & plerisque æquantibus eos Campanorum noxæ, pœnæque. S. C. in sententiam M. Acilii factum est, ut oppidum præsidio custodiretur: Tarentinique omnes intra mœnia continerentur: res integra postea referretur, cum tranquillior status Italiæ esset. Et de M. Livio præfecto arcis Tarentinæ haud minore certamine actum est, aliis * sententiis norantibus præfectum, quod ejus socordia Tarentum proditum hosti esset, aliis præsumia decernentibus, quod conper quinquennium arcem sullutatus esset, maximeque unius ejus opera receptum Tarentum foret, mediis ad censores, non ad senatum, cognitionem de eo pertinere dicentibus: cujus sententiæ & Fabius fuit. adjecit tamen, fateri se, opera Livii Tarentum receptum, quod amici ejus vulgo in senatu jactassent. neque enim recipiendum fuisse, nisi amissum foret.

* al. tus.

CAPUT XXV.

Profecto ab Urbe Crispino Cos., Marcellus collega religionibus tenetur: quibus procuratis cum Venusiam duxisset exercitum, illi Crispinus, omissa Locrorum oppugnatione, se conjungit: ambo deinde Consules speculandi caussa e castris egressi, insidiis ab Hannibale circumveniuntur: Marcello occiso, Crispinus vulneratus fugit.

CONsulum alter T. Quinctius Crispinus ad exercitum, quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum suppiemento in Lucanos est profectus. Mar ellum aliæ atque aliæ objectæ animo religiones tenebant, in quibus, quod cum bello Gallico ad Clastidium ædem Honori & Virtuti vovisset, dedicatio ejus a pontificibus impediebatur: quod negabant unam cellam amplius, quam uni Deo rite dedicari: quia si de cœlo tacta, aut prodigii aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret: quod, utri deo divina res fieret, sciri non posset. neque enim duobus, nisi certis deis, tite una hostia fieri. Ita addita Virtutis ædes approperato opere. neque tamen ab ipso ædes eæ dedicatæ sunt. Tum demum ad exercitum, quem priore anno Venusiæ reliquerat, cum supplemento proficiscitur. Locros in Bruttiis Crispinus oppugnare conatus, quia magnam famam attulisse Fabio Tarentum ferebatur, omne genus tormentorum, machinarumque ex Sicilia accerserat: & naves indidem accitæ erant, quæ vergentem ad mare partem urbis oppugnarent. Ea omissa oppugnatio est, quia Lacinium Hannibal admoverat copias: & collegam eduxisse jam a Venusia exercitum, fama erat, cui conjungi volebat. Itaque in Apuliam ex Bruttiis reditum, & inter Venusiam, Bantiamque minus trium millium passuum intervallo consules binis castris confederant. In eandem regionem & Hannibal rediit, aversо ab Locris bello. Ibi consules ambo ingenio feroces prope quotidie milites in aciem exire, haud dubia spe, si duobus exercitibus consularibus junctis commissent sese hostis, debellari posse. Hannibal, quia cum Marcello bis priore anno congressus vicerat, victusque erat, ut, cum eodem si dimicandum foret, nec spem, nec metum ex vano haberet, ita duobus consulibus haudquaquam sese parem futurum credebat. itaque totus in suas artes versus, insidiis locum quærebat. Levia tamen prælia inter bina castra vario eventu fiebant.

qui-

quibus cum extrahi ætatem posse, consules crederent, nihilominus oppugnari Locros posse rati, L. Cincio, ut ex Sicilia Locros cum classe trajiceret, scribunt. Et ut ab terra quoque oppugnari mœnia possent, ab Tarento partem exercitus, quæ in præsidio erat, duci eo jusserunt. Ea ita futura per quosdam Thurinos comperta Hannibali cum essent, mittit ad insidendam ab Tarento viam. Ibi sub tumulo Peteliæ equitum duo, peditum tria millia in occulto locata: in quæ inexplorato euntes Romani cum incidissent, ad duo millia armatorum cæsa. & mille & CC. ferme vivi capti. alii dissipati fuga per agros saltusque, Tarentum rediere. Tumulus erat silvestris inter Punica & Romana castra, ab neutris primo occupatus: quia Romani qualis pars ejus, quæ vergeret ad hostium castra, esset, ignorabant. Hannibal insidiis, quam castris aptiorem eum crediderat. Itaque nocte ad id missas aliquot Numidarum turmas medio in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione movebatur, ne aut arma, aut ipsi procul conspicerentur. Fremebant vulgo in castris Romanis, occupandum eum tumulum esse, & castello firmandum: ne, si occupatus ab Hannibale foret, velut in cervicibus haberent hostem. Movit ea res Marcellum. & collegæ, *quin imus*, inquit, *ipsi cum equitibus paucis exploratum? subjecta res oculis certius dabit consilium.* Adsentiente Crispino, cum equitibus ducentis & viginti, ex quibus XL. Fregellani, cæteri Etrusci erant, proficiscuntur. Secuti M. Marcellus, consulis filius, & A. Manlius, tribuni militum, simul & duo præfecti socium, L. Arennius, & M. Aulius. Immolasse eo die, quidam prodidere memoriæ, Cons. Marcellum: & prima hostia cæsa, jecur sine capite inventum: in secunda omnia comparuisse, quæ assolent. Auctum etiam visum in capite: nec id sane aruspici placuisse, quod secundum trunca & turpia exta nimis læta apparuissent. Cæterum consulem Marcellum tanta cupiditas tenebat dimicandi cum Hannibale, ut nunquam satis castra castris collata duceret. Tum quoque vallo egrediens signum dedit, ut ad locum miles esset paratus: si collis, in quem speculatum irent, placuisset, vasa colligerent, ac sequerentur. Exiguum campi ante ea castra erat: inde in collem aperta undique, & conspecta ferebat via. Numidis

speculator nequaquam in spem tantæ rei positus, sed si quos vagos pabuli, aut lignorum caussa longius a castris progressos possent excipere, signum dat, ut pariter ab suis quisque latebris exorirentur. Non ante apparuere, quibus obviis ab jugo ipso consurgendum erat, quam circumiere qui ab tergo includerent viam. Tum undique omnes exorti, & clamore sublato impetum fecere. Cum in ea valle consules essent, ut neque evaderent in jugum occupatum ab hoste, nec receptum ab tergo circumventi haberent; extrahi tamen diutius certamen potuisset, ni cœpta ab Etruscis fuga pavorem cæteris injecisset. Non tamen omisere pugnam deserti ab Etruscis Fregellani, donec integri consules hortando, ipsique ex parte pugnando rem sustinebant. Sed postquam vulneratos ambos consules Marcellum etiam transfixum lancea prolabentem ex equo moribundum videre, tum & ipsi (perpauci autem superant) cum Crispino consule duobus jaculis icto, & Marcello adolescente, saucio & ipso, effugerunt. Interfectus A. Manlius tribunus militum: & ex duobus præfectis socium M. Aulius occisus, L. Arennius captus. & lictores consulum quinque vivi in hostium potestatem venerunt. cæteri aut interfecti, aut cum consule effugerunt. equites tres & XL. aut in prælio, aut in fuga ceciderunt: duodeviginti vivi capti. Tumultuatum & in castris fuerat, ut consulibus irent subsidio, cum consulem, & filium alterius consulis saucios, exiguasque infelicis expeditionis reliquias ad castra venientes cernunt. Mors Marcelli cum alioqui miserabilis fuit: tum quod nec pro ætate, (major jam enim LX. annis erat) neque pro veteris prudentia ducis, tam improvide se, collegamque, & prope totam Rempub. in præceps dederat. Multos circa unam rem ambitus fecerim, si quæ de Marcelli morte variant auctores omnia exequi velim. Ut omittam alios, L. Cœlius triplicem gestæ rei ordinem edit, unam traditam fama, alteram scriptam laudatione filii, qui rei gestæ interfuerit, tertiam, quam ipse pro inquisita, ac sibi comperta affert. Cæterum ita fama variat, ut tamen plerique loci speculandi caussa castris egressum, omnes insidiis circumventum tradant.

CA-

CAPUT XXVI.

Hannibal, Marcelli nomine, cujus annulo potitus fuerat, compositis litteris, Salapiam tentat: cum Salapiani fraudem sensissent, ad urbem accedentem fraude capiunt: inde Locros profectus, fugato ad naves L. Cincio, qui eos summa vi oppugnabat, obsidionem solvit.

HAnnibal magnum terrorem hostibus morte consulis unius, vulnere alterius, injectum esse ratus, ne cui deesset occasioni, castra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert. ibi inventum Marcelli corpus sepelit. Crispinus & morte collegæ, & suo vulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, quos proximos nactus est montes, in iis loco alto & tuto undique castra posuit. Ibi duo duces sagaciter moti sunt, alter ad inferendam, alter ad cavendam fraudem. Annulo Marcelli simul cum corpore Hannibal potitus erat. ejus signi errore nequi dolus necteretur a Pœno, metuens Crispinus, circa civitates proximas miserat nuntios, occisum collegam esse, annuloque ejus hostem potitum: ne quibus literis crederent nomine Marcelli compositis. Paullo ante hic nuntius consulis Salapiam venerat, quam literæ ab Hannibale allatæ sunt, Marcelli nomine compositæ: se nocte, quæ diem illum secutura esset, Salapiam venturum. parati milites essent, qui in præsidio erant, si quo opera eorum opus esset. Senfere Salapiani fraudem, & ab ira non defectionis modo, sed etiam equitum interfectorum rati occasionem supplicii peti, remisso retro nuntio, (perfuga autem Romanus erat) ut sine arbitro milites, quæ vellent, agerent, oppidanos per muros, urbisque opportuna loca in stationibus disponunt: custodias, vigiliasque in eam noctem intentius instruunt: circa portam, qua venturum hostem rebantur, quod roboris in præsidio erat, opponunt. Hannibal quarta vigilia ferme ad urbem accessit. Primi agminis erant perfugæ Romanorum, & arma Romana habebant. ii, ubi ad portam est ventum, latine omnes loquentes, excitant vigiles, aperirique portam jubent: consulem adesse. Vigiles, velut ad vocem eorum excitati, tumultuari, trepidare, moliri. porta cataracta dejecta clausa erat. eam partim vectibus levant: partim funibus subducunt in tantum altitudinis, ut subire recti possent. Vixdum satis pate-

bat iter, cum perfugæ certatim ruunt per portam. cum sexcenti ferme intrassent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magno sonitu cecidit. Salapiani, alii perfugas negligenter ex itinere suspensa humeris, ut inter pacatos, gerentes arma, invadunt: alii e turribus portæ murisque saxis, sudibus, pilis absterrent hostem. Ita inde Hannibal suamet ipse fraude captus abiit, profectusque ad Locrorum solvendam obsidionem, quam L. Cincius summa vi, operibus, tormentorumque omni genere ex Sicilia advecto oppugnabat. Magoni jam haud ferme fidenti, retenturum defensurumque se urbem, prima spes, morte nuntiata Marcelli affulsit: secutus inde nuntius, Hannibalem, Numidarum equitatu præmisso, ipsum, quantum accelerare posset, cum peditum agmine sequi. Itaque ubi primum Numidas edito speculis signo adventare sensit, & ipse patefacta repente porta ferox in hostes erumpit. Et primo, magis quia improviso id fecerat, quam quod par viribus esset, anceps certamen erat. deinde ut supervenere Numidæ, tantus pavor Romanis est injectus, ut passim ad mare ac naves fugerent, relictis operibus, machinisque, quibus muros quatiebant. Ita adventu Hannibalis soluta Locrorum obsidio est.

CAPUT XXVII.

Literæ Crispini Cos. de morte Marcelli collegæ, deque discrimine ipsius magnum luctum, & metum Romæ faciunt: M. Valerius in Africam cum trajecisset, prospere apud Clupeam commissa pugna, in Siciliam cum præda revertitur.

CRispinus, postquam in Bruttios profectum Hannibalem sensit, exercitum, cui collega præfuerat, M. Marcellum tribunum militum Venusiam abducere jussit. ipse cum legionibus suis Capuam profectus, vix lecticæ agitationem præ gravitate vulnerum patiens, Romam literas de morte collegæ scripsit, quantoque ipse in discrimine esset. *Se conjitiorum caussa non posse Romam venire: quia nec vix laborem passurus videretur, & de Tarento solicitus esset, nec ex Bruttiis Hannibal eo converteret agmen. legatos opus esse ad se mitti, viros prudentes, cum quibus quæ vellet, de Rep. loqueretur.* Hæ literæ recitatæ, & magnum luctum morte alterius consulis, & metum de altero fecerunt. Itaque & Q. Fabium filium ad exercitum Venusianum miserunt;

runt; & ad consulem tres legati missi, Sex. Julius Cæsar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentus, cum paucis ante diebus ex Sicilia rediisset. Hi nuntiare consuli jussi, ut si ad comitia ipse Romam venire non posset, dictatorem in agro Romano diceret comitiorum caussa. si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium prætorem placere in eam regionem inde abducere legiones, in qua plurimas sociorum urbes tueri posset. Eadem æstate M. Valerius cum classe centum navium ex Sicilia in Africam transmisit: & ad Clupeam urbem exscensione facta, agrum late nullo ferme obvio armato vastabat. inde ad naves raptim prædatores recepti, quia repente fama accidit, classem Punicam adventare. LXXX. erant & tres naves. Cum iis haud procul Clupea prospere pugnat Romanus. Decem & octo navibus captis, fugatis aliis, cum magna terrestri navalique præda Lilybæum rediit

CAPUT XXVIII.

Res adversus Philippum & Achæos a P. Sulpitio gestæ.

EAdem æstate & Philippus implorantibus Achæis auxilium tulit, quos & Machanidas Tyrannus Lacedæmoniorum finitimo bello urebat; & Ætoli navibus per fretum, quod Naupactum & Patras interfluit, (Rhion incolæ vocant) exercitu trajecto, depopulati erant. Attalum quoque Regem Asiæ, quia Ætoli summum gentis suæ magistratum ad eum proximo concilio detulerant, fama erat in Europam trajecturum. Ob hæc Philippo in Græciam descendenti ad Lamiam urbem Ætoli, duce Physia, qui prætor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, occurrerunt. Habebant & ab Attalo auxilia secum, & mille ferme ex Romana classe a P. Sulpitio missos. Adversus hunc ducem, atque has copias Philippus bis prospero eventu pugnavit: multos admodum hostium utraque pugna occidit. Inde cum Ætoli metu compulsi Lamiæ urbis mœnibus tenerent sese, Philippus ad Phaleram exercitum reduxit. In Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portum, tutasque circa stationes, & aliam opportunitatem maritimam, terrestremque. Eo legati ab Rege Ægypti Ptolemæo, Rhodiisque, & Athenienses, & Chiis venerunt, ad dirimendum inter Philippum, atque Ætolos bellum. Adhibitus ab Ætolis ex finitimis pacificator Aminandar Rex

Athamanum. Omnium autem non tanta pro Ætolis cura erat, ferocioribus, quam pro ingeniis Græcorum gentis, quam ne Philippus regnumque ejus grave libertati futurum, rebus Græciæ immiſceretur. De pace dilata conſultatio eſt in concilium Achæorum: concilioque ei & locus, & dies certa indicta. Interim triginta dierum induciæ impetratæ. Profectus inde Rex per Theſſaliam Bœotiamque, Chalcidem Eubœæ venit, ut Attalum, quem claſſe Eubœam petiturum audierat, portubus, & litorum appulſu arceret. Inde præſidio relicto adverſus Attalum, ſi forte interim trajeciſſet, profectus ipſe cum paucis equitum, leviſque armaturæ Argos venit. Ibi curatione Hereorum, Nemeorumque ſuffragiis populi ad eum delata, quia ſe Macedonum Reges ex ea civitate oriundos referunt, Hereis peractis, ab ipſo ludicro exemplo Rhium profectus eſt ad indictum multo ante ſociorum concilium. Ibi de Ætolico finiendo bello actum, ne cauſſa aut Romanis, aut Attalo intrandi Græciam eſſet. Sed ea omnia, vixdum induciarum tempore circumacto, Ætoli turbavere; poſtquam & Attalum Æginam veniſſe, & Romanam claſſem ſtare ad Naupactum audivere. vocati enim in concilium Achæorum, in quo eædem legationes erant, quæ ad Phaleram egerant de pace, primum queſti ſunt quædam parva contra fidem conventionis tempore induciarum facta: poſtremo negarunt dirimi bellum poſſe, niſi Meſſeniis Achæi Pylum redderent: Sacionis reſtitueretur Athamanis, Scerdileto & Pleurato Parthini. Id vero indignum ratus Philippus, victos victori ſibi ultro conditiones ferre, *ne antea quidem ſe aut de pace audiſſe, aut induciis pepigiſſe*, dixit, *ſpem ullam habentem quieturos Ætolos: ſed ut omnes ſocios teſtes haberet, ſe pacis, illos belli cauſſam quæſiſſe.* Ita infecta pace concilium dimiſit, quatuor millibus armatorum relictis ad præſidium Achæorum, & quinque longis navibus acceptis. quas ſi adjeciſſet miſſas nuper ad ſe claſſi Carthaginienſium, & ex Bithynia ab Rege Pruſia venientibus navibus, ſtatuerat navali prælio laceſſere Romanos, jamdiu in ea regione potentes maris, ipſe concilio Argos regreſſus. jam enim Nemeorum appetebat tempus, quæ celebrari volebat præſentia ſua. Occupato Rege apparatu ludorum, & per dies feſtos licentius, quam in-

ter

ter belli tempora, remittente animum, P. Sulpitius ab Naupacto profectus classem appulit inter Sicyonem, & Corinthum, agrumque nobilissimæ fertilitatis effuse vastavit. Fama ejus rei Philippum ab Judis excivit: raptimque cum equitatu profectus, se subsequi peditibus jussis, palatos passim per agros, gravesque præda, ut qui nihil tale metuerent, adortus Romanos compulit ad naves. Classis Romana haudquaquam læta præda Naupactum rediit. Philippus ludorum quoque, qui reliqui erant, celebritatem quantæcunque de Romanis tamen victoriæ partæ fama auxerat: lætitiaque ingenti celebrati festi dies, eo magis etiam, quod, populariter demto capitis insigni, purpura, atque alio regio habitu, æquaverat cæteris se in speciem: quo nihil gratius est civitatibus liberis. præbuisseque haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi omnia intoleranda libidine fœda, ac deformia effecisset. vagabatur enim cum uno, aut altero comite per maritas domos dies noctesque: & submittendo se in privatum fastigium, quo minus conspectus, eo solutior erat: & libertatem cum aliis vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat. neque enim omnia emebat, aut eblandiebatur, sed vim flagitiis adhibebat, periculosumque & viris, & parentibus erat, moram incommoda severitate libidini regiæ feciſſe. uni etiam principi Achæorum Arato ademta uxor nomine Polycratia, ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat. Per hæc flagitia solemni Nemeorum peracto, pauciſque additis diebus, Dymas est profectus ad præsidium Ætolorum, quod ab Eleis accitum, acceptumque in urbem erat, ejiciendum Cycliadas, (penes eum summa imperii erat) Achæique ad Dymas Regi occurrere, & Eleorum accensi odio, quod a cæteris Achæis dissentirent, & infensi Ætolis, quos Romanum quoque adversus se movisse bellum credebant. Profecti a Dymis conjuncto exercitu, transeunt Lariſſum amnem, qui Eleum agrum a Dymeo dirimit. Primum diem, quo fines 32
hostium ingressi sunt, populando abtumserunt. Postero die acie instructa ad urbem accesserent, præmissis equitibus, qui obequitando portis promtum ad excursiones genus lacesserent Ætolorum. ignorabant, Sulpitium cum quin-

quindecim navibus ab Naupacto Cyllenem trajecisse; & , expositis in terram quatuor millibus armatorum silentio noctis, ne conspici agmen posset, intrasse Elim. Itaque improvisa res ingentem injecit terrorem; postquam inter Ætolos, Eleosque Romana signa, atque arma cognovere. Et primo recipere suos voluerat Rex: dein contracto jam inter Ætolos, & Trallos (Illyriorum id est genus) certamine, cum urgeri videret suos, & ipse Rex cum equitatu in cohortem Romanam incurrit. Ibi equus pilo trajectus cum prolapsum per caput Regem effudisset, atrox pugna utrinque accensa est, & ab Romanis impetu in Regem facto, & protegentibus regiis. Insignis & ipsius pugna fuit cum pedes inter equites coactus esset prælium inire. deinde cum jam impar certamen esset, caderentque circa eum multi, & vulnerarentur, raptus ab suis, atque alteri equo injectus fugit. Eo die castra V. millia passuum ab urbe Eleorum posuit. postero die omnes copias ad propinquum Eleorum castellum, (Pyrgum vocant.) duxit, quo agrestium multitudinem cum pecoribus metu populationum compulsam audierat. eam inconditam, inermemque multitudinem primo statim terrore adveniens cepit: compensaveratque ea præda, quod ignominiæ ad Elim acceptum fuerat. Dividenti prædam, captivosque (fuerunt autem quatuor millia hominum, pecorumque omnis generis ad viginti millia) nuntius ex Macedonia venit, Eropum quendam, corrupto arcis præsidiique præfecto, Lychnidum cepisse: tenere Dassaritiorum quosdam vicos, & Dardanos etiam concire. Omisso igitur Achaico, atque Ætolico bello, relictis tamen duobus millibus & quingentis omnis generis armatorum, cum Menippo & Polyphante ducibus ad præsidium sociorum profectus ab Dymis per Achajam, Bœotiamque, & Bebœidem, decimis castris Demetriadem in Thessaliam pervenit. Ibi alii majorem afferentes tumultum nuntii occurrunt: Dardanos in Macedoniam effusos Oresti dem jam tenere, ac descendisse in Ægestæum campum: famamque inter barbaros celebrem esse, Philippum occisum. Expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnavit, in arborem illatus impetu equi, ad eminentem ramum cornu alterum

terum galeæ perfregit. id inventum ab Ætolo quodam, perlatumque in Ætoliam ad Scerdilætum, cui notum erat insigne galeæ, famam interfecti regis vulgavit. Post profectionem ex Achaja Philippi, Sulpitius Æginam classe profectus cum Attalo sese conjunxit. Achæi cum Ætolis, Eleique haud procul Messene prosperam pugnam fecerunt. Attalus Rex, & P. Sulpitius Æginæ hibernarunt.

CAPUT XXIX.

T. Quinctius Crispinus cos., dicto caussa comitiorum, & ludorum Dictatore L. Manlio Torquato, ex vulnere moritur: cum pro temporum necessitate egregium par consulum fore videretur, si Claudio Neroni M. Livius fuisset adjunctus, is, quod indigne multis ante annis a populo damnatus esset, delatum honorem primum, recusat: instantibus deinde Patribus, cum Claudio Nerone consul creatur.

EXitu hujus anni T. Quinctius Crispinus consul, dictatore comitiorum ludorumque faciendorum caussa dicto L. Manlio Torquato, ex vulnere moritur. Alii Tarenti alii in Campania mortuum tradunt. Id quod nullo ante bello acciderat, duo consules sine memorando prælio interfecti velut orbam Remp. reliquerant. Dictator Manlius magistrum equitum C. Servilium, qui tum ædilis curulis erat, dixit. Senatus quo die primum est habitus, ludos magnos facere dictatorem jussit: quos M. Æmilius, prætor urbanus, C. Flaminio, Cn. Servilio consulibus fecerat, & in quinquennium voverat. Tum dictator & ludos fecit, & in sequens lustrum vovit. Cæterum cum duo consulares exercitus tam prope hostem sine ducibus essent, omnibus aliis omissis, una præcipua cura patres, populumque incessit, consules primo quoque tempore creandi; ut eos potissimum crearent, quorum virtus satis tuta a fraude Punica esset. *Cum toto eo bello damnosa præpropera, ac fervida ingenia imperatorum fuisse: tum eo ipso anno consules nimia cupiditate conferendi cum hoste manum, in nec opinatam fraudem lapsos esse. cæterum deos immortales, misertos nominis Romani, peperciisse innoxiis exercitibus: temeritatem consulum ipsorum capitibus damnasse.* Cum circumspicerent patres, quos nam consules facerent, longe ante alios eminebat C. Claudius Nero. ei collega quærebatur & virum quidem eum egregium ducebant, sed promtiorem, acriorem que, quam tempora 34

pora belli postularent, aut hostis Hannibal. temperandum acre ejus ingenium moderato, & prudenti viro adjuncto collega censebant. M. Livius erat, multis ante annis ex consulatu populi judicio damnatus. quam ignominiam adeo ægre tulerat, ut & rus migrarit, & per multos annos & urbe, & omni cœtu caruerit hominum. octavo ferme post damnationem anno M. Claudius Marcellus, & M. Valerius Lævinus consules reduxerant eum in urbem. sed erat veste obsoleta, capilloque & barba promissa, præferens in vultu habituque insignem memoriam ignominiæ acceptæ. L. Veturius, & P. Licinius censores eum tonderi, & squallorem deponere, & in senatum venire, fungique aliis publicis muneribus coegerunt. Sed tum quoque aut verbo assentiebatur, aut pedibus in sententiam ibat: donec cognati hominis eum caussa M. Livii Macati, cum de fama ejus ageretur, stantem coegit in senatu sententiam dicere. Tum ex tanto intervallo auditus, convertit ora hominum in se: caussamque sermonibus præbuit, *indigno injuriam a populo factam: magnoque id damno fuisse, quod tam gravi belli nec opera, nec consilio tantis viri usa Resp. esset. C. Neroni neque Q. Fabium, neque M. Valerium Lævinum dari collegas posse: quia duos patricios creari non liceret. eandem caussam in T. Manlio esse, præterquam quod recusasset delatum consulatum, recusaturusque esset. egregium par consulum fore, si M. Livium C. Claudio collegam adjunxissent.* Nec populus mentionem ejus rei ortam a patribus est aspernatus. Unus earum in civitate, is, cui deferebatur honos, abnuebat, levitatem civitatis accusans. *Sordidati rei non miserios, candidam togam invito offerre: eodem honores, pœnasque congeri. si bonum virum ducerent, quid ita pro malo, ac noxio damnassent? si innoxium comperissent, quid ita male credito priore consulatu, alterum crederent?* Hæc, taliaque arguentem, & quærentem castigabant patres: & *M. Furium* memorantes *revocatum de exilio, patriam pulsam sede sua restituisse. ut parentum sævitiam, sic patriæ, patiendo ac ferendo, leniendam esse.* Adnixi omnes cum C. Claudio M. Livium consulem fecerunt. Post diem tertium ejus diei prætorum comitia habita. Prætores creati L. Portius Licinius, C. Mamilius, A. & C. Hostilii Catones.

CA-

CAPUT XXX.

Habitis comitiis, C. Terentius Varro in Etruriam mittitur: per L. Manlium Siculi, & Tarentini, qui aut bello profugi, aut pulsi ab Hannibale sese in Græciam receperant, revocantur: ut a consulibus Claudio Nerone, & M. Livio communi animo Respub. administretur, veteres inter eos simultates auctoritate senatus reconciliantur: facta ab iisdem provinciarum sortitione, Neroni Hannibal, Livio Asdrubal, jam in Italiam adventans, hostis evenit.

COmitiis perfectis, ludisque factis, dictator, & magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro in Etruriam pro prætore missus: ut ex ea provincia C. Hostilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. Quinctius consul habuerat. & L. Manlius trans mare legatus iret, viseretque, quæ res ibi gererentur: simul, quod Olympiæ ludicrum ea ætate futurum erat, quod maximo cœtu Græciæ celebraretur: ut si tuto per hostem posset, adiret id concilium: ut qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini cives relegati ab Hannibale essent, domos redirent, scirentque sua omnia, quæ ante bellum habuissent, reddere populum Romanum. Quia periculosissimus annus imminere videbatur, neque consules in Repub. erant, in consules designatos omnes versi, quam primum eos sortiri provincias, & præscire quam quisque eorum provinciã, quem hostem haberet, volebant. De reconciliatione etiam gratiæ eorum in senatu actum est, principio facto a Q. Fabio Maximo. Inimicitiæ ante nobiles inter eos erant: & acerbiores eas, indignioresque Livio sua calamitas fecerat, quod spretum se in ea fortuna credebat. itaque is magis implacabilis erat, & nihil opus esse reconciliatione ajebat. acrius & intentius omnia gesturos, timentes ne crescendi ex se inimico collegæ potestas fieret. vicit tamen auctoritas senatus, ut, positis simultatibus, communi animo consilioque administrarent rempublicam. Provinciæ iis non permistæ regionibus, sicut superioribus annis, sed diversæ extremis Italiæ finibus, alteri adversus Asdrubalem Bruttii, Lucani, alteri Gallia adversus Hannibalem, quem jam Alpibus appropinquare fama erat, decreta. Exercitum ex duobus, qui in Gallia, quique in Etruria essent, addito urbano, eligeret quem mallet, qui Galliam esset sortitus. Cui Bruttii pro-

provincia eveníſſet, novis legionibus urbanis ſcriptis, utrius mallet conſulum prioris anni exercitum ſumeret. Relictum autem a conſule exercitum Q. Fulvius pro conſule acciperet, eique in annum imperium eſſet. & C. Hoſtilio, cui pro Etruria Tarentum mutaverant provinciam, pro Tarento Capuam mutaverunt, legio una data, cui Fulvius proximo anno præfuerat. De Aſdrubalis adventu in Italiam cura in
36 dies creſcebat. Maſſilienſium primum legati nuntiaverant, eum in Galliam tranſgreſſum, erectoſque adventu ejus, quia magnum pondus auri attuliſſe diceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallorum animos. miſſi deinde cum iis legati ab Roma Sex. Antiſtius, & M. Retius ad rem inſpiciendam, retulerant, miſiſſe ſe cum Maſſilienſibus ducibus, qui per hoſpites eorum, principes Gallorum, omnia explorata referrent. pro comperto habere, Aſdrubalem, ingenti jam coacto exercitu proximo vere Alpes trajecturum: nec tum eum quicquam aliud morari, niſi quod clauſæ hieme Alpes eſſent. in locum M. Marcelli L. Ælius Pætus augur creatus, inauguratuſque. Et Cn. Cornelius Dolabella rex ſacrorum inauguratus eſt in locum M. Martii, qui bien nio ante mortuus erat. Ho eodem anno & luſtrum conditum eſt a cenſoribu P. Sempronio Tuditano, & M. Cornelio Cethego: cen ſa civium capita CXXXVII millia C. & VIII.: mino aliquanto numerus, quam qui ante bellum fuerat. Eo anno primum, ex qu Hannibal in Italiam veni ſet, Comitium tectum eſſe memoriæ proditum eſt: & ludos Romanos ſemel in ſtauratos ab ædilibus curu libus Q. Metello, & C Servilio. & plebeis ludi biduum inſtauratam ab Q Mamilio, & M. Cæcili Metello ædilibus plebis & tria ſigna ad Cereris a dem dederunt. & Jovi epulum fuit, ludorum cauſſa.

CAPUT XXXI.

Sortitis etiam Prætoribus provincias, Conſules, priuſquam proficiſcantur, propter nuntiata prodigia De rite placant.

CONſulatum inde ineun C. Claudius Nero, & M. Livius iterum, qui quia jam deſignati provin cias ſortiti erant, præto res ſortiri juſſerunt. C. Hoſtilio urbana juriſdictio e venit, addita & peregrina ut tres in provincias exir poſſent. A. Hoſtilio Sardinia, C. Mamilio Sicilia L. Portio Gallia evenit. Summa legionum trium & XX. ita per provincia

di-

divisa : ut binæ consulum essent : quatuor Hispania haberet : tres prætores binas, in Sicilia, in Sardinia, & Gallia : duas C. Terentius in Etruria : duas Q. Fulvius in Bruttiis: duas Q. Claudius circa Tarentum, & Sallentinos : unam C. Hostilius Tubulus Capuæ : duæ urbanæ ut scriberentur : primis quatuor legionibus populus tribunos creavit: in cæteras consules miserunt. Prius quam consules proficiscerentur, novendiale sacrum fuit, quia Veiis de cœlo lapidaverat. Sub unius prodigii, ut fit, mentionem, alia quoque nuntiata. Minturnis ædem Jovis, & lucum Maricæ, item Atellæ murum, & portam de cœlo tacta; Minturnenses, terribilius quod esset, adjiciebant, sanguinis rivum in porta fluxisse. Et Capuæ lupus nocte portam ingressus vigilem laniaverat. Hæc procurata hostiis majoribus prodigia : & supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum; inde iterum novendiale instauratum, quod in Armilustro lapidibus visum pluere. Liberatas religione mentes turbavit rursus nuntiatum, Fruſinone infante natum esse quadrimo parem, nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque, ut Sinuessæ biennio ante, incertus, mas an fœmina esset, natus erat. Id vero aruspices ex Etruria acciti fœdum ac turpe prodigium dicere : extorrem agro Romano, procul terræ contactu, alto mergendum. vivum in arcâ condidere, provectumq; in mare projecerunt. Decrevere item pontifices, ut virgines ter novenæ per urbem euntes carmen canerent. Id cum in Jovis Statoris æde discerent conditum ab Livio poeta carmen, tacta de cœlo ædes in Aventino Junonis Reginæ. prodigiumque id ad matronas pertinere aruspices cum respondissent, donoque divam placandam esse, ædilium curulium edicto in Capitolium convocatæ, quibus in urbe Roma, intraque decimum lapidem ab urbe domicilia essent, ipsæ inter se quinque & XX. delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent. inde donum pelvis aurea facta, lataque in Aventinum, pureque, & caste a matronis sacrificatum. Confestim ad aliud sacrificium eidem divæ ab decemviris edicta dies, cujus ordo talis fuit. Ab æde Apollinis boves fœminæ albæ duæ porta Carmentali in urbem ductæ, post eas duo signa cupressea Junonis Reginæ portabantur. tum septem & viginti virgines longam indutæ vestem, carmen in Junonem Reginam canentes ibant,

illa

illa tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens, & inconditum, si referatur. Virginum ordinem sequebantur decemviri coronati laurea, prætextatique. a porta jugario vico in forum venere. in foro pompa constitit. & per manus reste data, virgines sonum vocis pulsu pedum modulantes incesserunt. inde vico Tusco, Velabroque per Boarium forum in clivum publicum, atque ædem Junonis Reginæ perrectum. ibi duæ hostiæ ad decemviris immolatæ, & & simulacra cupressea in ædem illata.

CAPUT XXXII.

Cum intentius quam unquam antea delectus a Coss. haberetur, M. Livius inter cætera auxilia, volones quoque in exercitus supplementum conscribit.

32 Dlis rite placatis, delectum consules habebant acrius intentiusque, quam prioribus annis quisquam meminerat habitum. nam & belli terror duplicatus, novi hostis in Italiam adventu: & minus juventutis erat, unde scriberent milites. itaque colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, dare milites cogebant. quibus recusantibus edixere in diem certam, ut, quo quisque jure vacationem haberet, ad senatum deferret. Ea die hi populi ad senatum venerunt: Ostiensis, Alsiensis, Antias, Anxuras, Minturnensis, Sinuessanus, & a supero mari Senensis. Cum vacationes suas quisque populus recitaret, nullius, cum in Italia hostis esset, præter Antiatem, Ostiensemque, vacatio observata est. & earum coloniarum juniores jurejurando adacti, supra quadraginta non pernoctaturos se extra mœnia coloniæ suæ, donec hostis in Italia esset. Cum omnes censerent, primo quoque tempore consulibus eundum ad bellum, (nam & Asdrubali occurrendum esse descendenti ab Alpibus, ne Gallos Cisalpinos, neve Etruriam erectam in spem rerum novarum solicitaret; & Hannibalem suo proprio occupandum bello, ne emergeret ex Bruttiis, atque obviam fratri ire posset) Livius cunctabatur, parum fidens suarum provinciarum exercitibus. collegam ex duobus consularibus egregiis exercitibus, & tertio, cui Q. Claudius Tarenti præesset, electionem habere. intuleratque mentionem de Volonibus revocandis ad signa. Senatus liberam potestatem consulibus fecit & supplendi, unde vellent, & eligendi de omni-

nibus exercitibus, quos vellent, permutandique, & ex provinciis, quos e Rep. censerent esse, traducendi. Ea omnia cum summa concordia consulum acta. Volones in undevicesimam & vicesimam legiones scripti: magni roboris auxilia ex Hispania quoque a P. Scipione Livio missa. quidam ad id bellum auctores sunt, octo millia Hispanorum, Gallorumque, & duo millia de legionibus militum, equitum ad mille octingentos, mistos Numidas, Hispanosque. M. Lucretium has copias navibus advexisse, & sagittariorum funditorumque ad quatuor millia ex Sicilia C. Mamilium misisse.

CAPUT XXXIII.

Consules, audito Asdrubalis in Italiam adventu, ab Urbe in provincias proficiscuntur, eos proficiscentes anxii curis homines prosequuntur.

AUxerunt Romæ tumultum literæ ex Gallia missæ ab L. Portio prætore: *Asdrubalem moviisse ex hibernis. & jam Alpes transisse: octo millia Ligurum conscripta, armataque, conjunctaque se transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures, qui eos bello occuparet. se cum invalido exercitu, quoad tutum putaret, progressurum.* Hæ literæ consules raptim confecto delectu maturius, quam constituerant, exire in provincias coegerunt: ea mente, ut uterque hostem sua provincia contineret, neque, conjungi aut conferre in unum vires pateretur. Plurimum in eam rem adjuvit opinio Hannibalis; quod etsi ea æstate transiturum in Italiam fratrem crediderat, recordando quæ ipse in transitu nunc Rhodani, nunc Alpium, cum hominibus locisque pugnando per quinque menses exhausisset, haudquaquam tam facilem maturumque transitum expectabat. ea tardius movendi ex hibernis causa fuit. Cæterum Asdrubali sua, & aliorum spe omnia celeriora, atque expeditiora fuere. non enim receperunt modo Arverni eum, deincepsque aliæ Gallicæ, atque Alpinæ gentes, sed etiam secutæ sunt ad bellum. & cum per munita pleraque transitu fratris, quæ antea invia fuerant, ducebat: tum etiam duodecim annorum assuetudine perviis Alpibus factis, inter mitiora jam hominum transibat ingenia. inusitati namque antea alienigenis, nec videre ipsi advenam in sua terra assueti, omni generi humano insociabiles erant. & primo ignari, quo Pœnus pergeret, suas rupes, suaque castella,

& pecorum hominumque prædam peti crediderant. fama deinde Punici belli, quo duodecimum annum Italia urebatur, satis edocuerat, viam tantum Alpes esse: duas prævalidas urbes, magno inter se maris terrarumque spatio discretas, de imperio, & opibus certare. Hæ caussæ aperuerant Alpes Asdrubali. Cæterum quod celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placentiam, dum frustra obsidet magis, quam oppugnat, corrupit. Crediderat campestris oppidi facilem expugnationem esse: & nobilitas coloniæ induxerat eum, magnum se excidio ejus urbis terrorem cæteris ratum injecturum. Non ipse se solum ea oppugnatione impediit, sed Hannibalem post famam transitus ejus tanto spe sua celeriorem, jam moventem ex hibernis, continuerat, quippe reputantem non solum, quam lenta urbium oppugnatio esset, sed etiam, quam ipse frustra eandem illam coloniam ab Trebia victor regressus tentasset. Consules diversis itineribus profecti ab urbe, velut in duo pariter bella distenderant curas hominum, simul recordantium, quas primus adventus Hannibalis intulisset Italiæ clades: simul, cum illa angeret cura, *quos tam propitios urbi atque imperio fore deos, ut eodem tempore utrobique Resp. prospere gereretur. adversa secundis pensando, rem ad id tempus extractam esse. cum in Italia ad Trasimenum, & Cannas præcipitasset respublica, prospera bella in Hispania prolapsam eam erexisse. postea cum in Hispania alia super aliam clades, duobus egregiis ducibus amissis, duos exercitus ex parte delesset, multa secunda in Italia Siciliaque gesta quassatam Remp. excepisse, & ipsum intervallum loci, quod in ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur, spatium dedisse ad respirandum. nunc duo bella in Italiam accepta, duos celeberrimi nominis duces circumstare urbem Romam, & unum in locum totam periculi molem, omne onus incubuisse. qui eorum prior vicisset, intra paucos dies castra cum altero junctorum.* Terrebat & proximus annus lugubris duorum consulum funeribus. His anxii curis homines, digredientes in provincias consules prosecuti sunt. Mæmoriæ proditum est, plenum adhuc ira in cives M. Livium ad bellum proficiscentem, monenti Q. Fabio, ne prius quam genus hostium cognosset, temere manum consereret, respondisse, ubi primum hostium agmen conspexisset, pugnaturum: cum

quæ-

quæreretur, quæ causſa feſtinandi eſſet: *aut ex hoſte egregiam gloriam*, inquit, *aut ex civibus victis gaudium, meritum certe, etſi non honeſtum, capiam.*

CAPUT XXXIV.

C. Hoſtilius Tubulus abeuntem in Sallentinos Hannibalem cum cæde adoritur: Claudius quoque Nero Coſ. adverſus illum contendens, in Lucanis primum, deinde in Apulia rem proſpere gerit.

PRius quam Claudius conſul in provinciam perveniret, per extremum finem agri Larinatis ducentem in Sallentinos exercitum Hannibalem cum expeditis cohortibus adortus C. Hoſtilius Tubulus, incompoſito agmini terribilem tumultum intulit. Ad quatuor millia hominum occidit, novem ſigna militaria cepit. Moverat ex hibernis ad famam hoſtis Q. Claudius, qui per urbes agri Sallentini caſtra diſpoſita habebat. Itaque ne cum duobus exercitibus ſimul confligeret Hannibal, nocte caſtra ex agro Tarentino movit, atque in Bruttios conceſſit. Claudius in Sallentinos agmen convertit. Hoſtilius Capuam petens, obvius ad Venuſiam fit conſuli Claudio. Ibi ex utroque exercitu electa peditum quadraginta millia, duo millia & quingenti equites, quibus conſul adverſus Hannibalem rem gereret. reliquas copias Hoſtilius Capuam ducere juſſus, ut Q. Fulvio proconſuli traderet. Hannibal, undique contracto exercitu, quem in hibernis, aut in præſidiis agri Bruttii habuerat, in Lucanos ad Grumentum venit, ſpe recipiendi oppida, quæ per metum ad Romanos defeciſſent. eodem a Venuſia conſul Romanus exploratis itineribus contendit, & mille fere & quingentos paſſus caſtra ab hoſte locat. Grumenti mœnibus prope junctum videbatur Pœnorum vallum. quinque paſſus erant inter caſtra Punica, ac Romana. interjacebat campus: colles imminebant nudi, ſiniſtro lateri Carthaginienſium, dextro Romanorum, neutri ſuſpecti, quod nihil ſilvæ, neque ad inſidias latebrarum habebant. In medio campo, ab ſtationibus procurſantes, certamina haud ſatis digna dictu ſerebant. id modo Romanum quærere apparebat, ne abire hoſtem pateretur. Hannibal inde evadere cupiens, totis viribus in aciem deſcendebat. Tum conſul ingenio hoſtis uſus, quo minus in tam apertis collibus timeri inſidiæ poterant, quinque cohortes, additis quinque manipulis, nocte jugum ſuperare, &

in

in aversis vallibus considere jubet: tempus exurgendi ex insidiis, & aggrediendi hostem, T. Claudium Asellum, tribunum militum, & P. Claudium, præfectum socium, edocet, quos cum iis mittebat. Ipse luce prima copias omnes peditum equitumque in aciem eduxit. Paullo post & ab Hannibale signum pugnæ propositum est: clamorque in castris ad arma discurrentium est sublatus. inde eques, pedesque certatim portis ruere, ac palati per campum properare ad hostes. Quos ubi effusos consul videt, tribuno militum tertiæ legionis C. Aurunculejo imperat, ut equites legionis, quanto maximo impetu possit, in hostem emittat: ita pecorum modo incompositos toto passim campo se fudisse, ut sterni, obterique, prius quam in-
42 struantur, possint. Nondum Hannibal e castris exierat, cum pugnantium clamorem audivit. itaque excitus tumultu raptim ad hostem copias agit. Jam primos occupaverat equestris terror. peditum etiam prima legio, & dextra ala prælium inibant. incompositi hostes, ut quenque aut pediti, aut equiti casus obtulit, ita conferunt manus. crescit pugna subsidiis, & procurrentium ad certamen numero auget: pugnantesque (quod nisi in vetere exercitu, & duce vetere haud facile est) inter tumultum ac terrorem instruxisset Hannibal, ni cohortium ac manipulorum decurrentium per colles clamor a tergo auditus, metum, ne intercluderentur a castris, injecisset. Inde pavor incussus, & fuga passim fieri cœpta est: minorque cædes fuit, quia propinquitas castrorum breviorem fugam perculsis fecit. equites enim tergo inhærebant: in transversa latera invaserant cohortes, secundis collibus via nuda ac facili decurrentes. tamen supra octo millia hominum occisa: super septingentos capti: signa militaria novem ademta. elephanti etiam, quorum nullus usus in repentina ac tumultuaria pugna fuerat, quatuor occisi, duo capti. Romanorum, sociorumque ducenti ceciderunt. Postero die Pœnus quievit. Romanus, in aciem copiis eductis posteaquam neminem signa contra efferre vidit, spolia legi cæsorum hostium, & suorum corpora collata in unum sepeliri jussit. inde intequentibus continuis diebus aliquot, ita instituit portis, ut prope inferre signa videretur: donec Hannibal tertia vigilia, crebris ignibus tabernaculisque, quæ

pars

pars castrorum ad hostes vergebat, & Numidas paucis, qui in vallo portisque se ostenderent, relictis, profectus, Apuliam petere intendit. Ubi illuxit, successit vallo Romana acies: & Numidæ ex composito paulli sper in portis se, valloque ostentavere: frustratique aliquandiu hostem, citatis equis agmen suorum assequuntur. consul, ubi silentium in castris, & ne paucos quidem, qui prima luce obambulaverant, parte ulla cernebat. duobus equitibus speculatum in castra præmissis, postea quam satis tuta omnia esse exploratum est, inferri signa jussit. tantumque ibi moratus, dum milites ad prædam discurrunt, receptui deinde cecinit: multoque ante noctem copias reduxit. Postero die prima luce profectus, magnis itineribus famam, & vestigia agminis sequens, haud procul Venusia hostem assequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit. supra duo millia Pœnorum cæsa. Inde nocturnis, montanisque itineribus Pœnus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petiit. Anno inde (is enim præsidio ejus loci præfuerat) in Bruttios cum paucis ad exercitum novum comparandum missus. Hannibal, copiis ejus ad suas additis, Venusiam retro, quibus venerat itineribus, repetit: atque inde Canusium procedit. Nunquam Nero vestigiis hostis abstiterat: & Q. Fulvium, cum Metapontum ipse proficisceretur, in Lucanos, ne regio ea sine præsidio esset, accersierat.

CAPUT XXXV.

Claudius Nero Cos. cum statuisset Asdrubali occurrere, antequam se fratri Hannibali conjungeret, consilium suum per literas senatui aperit: cum novus ab Urbe exercitus missus petenti fuisset, cum delecto militum robore, relicto in Apulia Q. Catio legato, qui castris præesset, ad collegam M. Livium, Hannibalem fallens, maxima celeritate contendit: ex hoc tam audaci consilio ingens Romæ terror exoritur.

INter hæc ab Asdrubale, postquam a Placentiæ obsidione absessit, quatuor Galli equites, duo Numidæ cum literis ad Hannibalem missi, cum per medios hostes totam ferme longitudinem Italiæ emensi essent, dum Metapontum cedentem Hannibalem sequuntur, incertis itineribus Tarentum delati, a vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium pro prætore deducuntur. Eum primo incertis implicantes res- 43

ponsis, ut metus tormentorum admotus fateri vera coegit, edocuerunt, literas se ab Asdrubale ad Hannibalem ferre. Cum iis literis, sicut erant, signatis, L. Virginio tribuno mil. ducendi ad Claudium consulem traduntur. duæ simul turmæ Samnitium præsidii causa missæ. Qui ubi ad consulem pervenerunt, literæque lectæ per interpretem sunt, & ex captivis percunctatio facta: tum Claudius non id tempus esse Reip. ratus, quo consiliis ordinariis provinciæ suæ quisque finibus per exercitus suos cum hoste destinato ab senatu bellum gereret; audendum, ac novandum aliquid improvisum, inopinatum, quod cœptum non minorem apud cives, quam hostes terrorem faceret, perpetratum in magnam lætitiam ex magno metu verteret: literis Asdrubalis Romam ad senatum missis, simul & ipse patres conscriptos, quid pararet, edocet: ut, cum in Umbria se occursurum Asdrubal fratri scribat, legionem a Capua Romam accersant, delectum Romæ habeant, exercitum urbanum ad Narniam hosti opponant. Hæc senatui scripta. Præmissi item per agrum Larinatem, Marrucinum, Ferrentanum, Prætutianum, qua exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibusque commeatus paratos militi ad vescendum in iam deferrent, equos, jumentaque alia producerent, ut vehiculorum fessis copia esset. ipse de toto exercitu civium, sociorumque quod roboris erat, delegit, sex millia peditum, mille equites. pronuntiat, occupare se in Lucanis proximam urbem, Punicumque in ea præsidium velle, ut ad iter parati omnes essent. Profectus nocte flexit in Picenum. Et consul quidem, quantis maximis poterat itineribus, ad collegam ducebat, relicto Q. Catio legato, qui castris præesset. Romæ haud minus terroris, ac tumultus erat, quam fuerat biennio ante, cum castra Punica objecta Romanis mœnibus, portisque fuerant. neque satis constabat animis, tam audax iter consulis laudarent, vituperarentne. apparebat (quo nihil iniquius est) ex eventu famam habiturum. *Castra propè Hannibalem hostem relicta sine duce, cum exercitu, cui detractum foret omne, quod roboris, quod floris fuerit: & consulem in Lucanos ostendisse iter, cum Picenum, & Galliam peteret, castra relinquentem nulla alia re tutiora, quam errore hostis, qui ducem inde, atque exercitus partem abisse ignoraret.*

Quid

Quid futurum, si id palam fiat? & aut insequi Neronem cum sex millibus armatorum profectum Hannibal toto exercitu velit; aut castra invadere prædæ relicta, sine viribus, sine imperio, sine auspicio? Veteres ejus belli clades, duo consules proximo anno interfecti, terrebant. & ea omnia accidisse, cum unus imperator, unus exercitus hostium in Italia esset. nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos prope Hannibales in Italia esse, quippe & Asdrubalem patre eodem Amilcare gentum, æque impigrum ducem, per tot in Hispania annos Romano exercitum bello, gemina victoria insignem, duobus exercitibus cum clarissimis ducibus deletis. nam itineris quidem celeritate ex Hispania, & concitatis ad arma Gallicis gentibus, multo magis, quam Hannibalem ipsum gloriari posse. quippe in iis locis hunc coegisse exercitum, quibus ille majorem partem militum fame, frigore, quæ miserrima mortis genera sint, amisisset. Adjiciebant etiam periti rerum Hispaniæ, *haud cum ignoto duce C. Nerone congressurum, sed quem in saltu impedito deprehensus forte, haud serius quam puerum, conscribendis fallacibus conditionibus pacis frustratus elusisset.* Omnia majora etiam vero præsidia hostium, minora sua, metu interprete semper in deteriora inclinato, ducebant. Nero postquam jam tantum intervalli ab hoste fecerat, ut detegi consilium satis tutum esset, paucis milites alloquitur. Negat *ullius consilium imperatoris in speciem audacius, re ipsa tutius fuisse, quam suum. Ad certam eos se victoriam ducere. quippe ad quod bellum colliega non ante quam ad satietatem ipsius peditum atque equitum data ab senatu copiæ fuissent, majores instructioresque, quam si adversus ipsum Hannibalem iret, profectus sit, eo ipsos, quantumcunque virium momentum addiderint, rem omnem inclinaturos. auditum modo in acie, (nam ne ante audiatur, daturum operam) alterum consulem, & alterum exercitum advenisse, haud dubiam victoriam facturum. Famam belli conficere, & parva momenta in spem metumque impellere animos. Gloriæ quidem ex re bene gesta partæ fructum prope omnem ipsos laturos. Semper quod postremum adjectum sit, id rem totam videri traxisse. Cernere ipsos, quo concursu, qua admiratione, quo favore hominum iter suum celebretur.* Et hercule per instructa omnia ordinibus virorum mulierumque undique ex agris effusorum, inter vota, ac preces, & laudes ibant, illos præsidia

dia reipublicæ vindices. urbis Romæ imperiique appellabant. in illorum armis dextrisque suam, liberorumque, suorum salutem ac libertatem repositam esse deos omnes, deasque precabantur, ut illis faustum iter, felixque pugna, maturo ex hostibus victoria esset, damnarenturque ipsi votorum, quæ pro iis suscepissent: ut quemadmodum nunc soliciti prosequerentur eos, ita paucos post dies læti ovantibus victoria obviam irent. Invitare inde pro se quisque, & offerre, & fatigare precibus, ut, quæ ipsis, jumentisque usui essent, ab se potissimum sumerent, benigne omnia cumulata dare. Modestia certare milites, ne quid ultra usum necessarium sumerent. nihil motari, nec ab signis abstinere. cibum capientes diem ac noctem. ire. vix quod satis ad naturale desiderium corporum esset, quieti dare. Et ad collegam præmissi erant, qui nuntiarent adventum, percunctarenturque, clam, an palam, interdiu, an noctu venire se se vellet, iisdem, an aliis considere castris. Nocte clam ingredi melius
46 visum est. Tesserā per castra ab Livio consule data erat, ut tribunum tribunus, centurio centurionem, eques equitem, pedes peditem acciperet. neque enim dilatari castra opus esse, ne hostis adventum alterius consulis sentiret: & arctatio plurium in angusto tenentium facilior futura erat. quod Claudianus exercitus nihil ferme, præter arma, secum in expeditionem tulerat. Cæterum in ipso itinere auctum voluntariis agmen erat, offerentibus sese ultro & veteribus militibus, perfunctis jam militia, & juvenibus, quos certatim nomina dantes, si quorum corporis species, roburque virium aptum militiæ videbatur, conscripserat.

CAPUT XXXVI.

Claudius Nero cos. cum ad collegam M. Livium pervenisset, castra cum illo conjungit. Asdrubalem, quod id sensisset, abeuntem, ambo insequuti, ad Metaurum assequuntur. ibi prælio commisso, illum ingenti clade superant: quinquaginta ex millia hostium cum ipso duce Asdrubale interficiuntur.

AD Senam castra alterius consulis erant: & quingentos inde ferme passus Asdrubal aberat. Itaque cum jam appropinquaret, tectus montibus substitit Nero, ne ante noctem castra ingrederetur. Silentio ingressi, ab sui quisque ordinis hominibus in tentoria adducti, cum summa omnium lætitia hospitaliter excipiuntur. Po-

Postero die concilium habitum, cui & L. Portius Licinus prætor affuit. Castra juncta consulum castris habebat: & ante adventum eorum per loca alta ducendo exercitum, cum modo insideret, angustos saltus, ut transitum clauderet, modo ab latere, aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hostem omnibus artibus belli fuerat. is tum in concilio aderat. Multorum eo inclinabant sententiæ, ut dum fessum via ac vigiliis reficeret militem Nero, simul & ad noscendum hostem paucos sibi sumeret dies, tempus pugnandi differretur. Nero non suadere modo, sed summa ope orare instituit, *ne, consilium suum, quod tutum celeritas fecisset, temerarium mora facerent. Errore, qui non duturnus futurus esset, velut torpentem Hannibalem, nec castra sua sine duce relicta aggredi, nec ad sequendum se iter intendisse. antequam se moveat, delere exercitum Asdrubalis posse, redireque in Apuliam. Qui prolatando spatium hosti det, eum & ulla castra prodere Hannibali, & aperire in Galliam iter, ut per otium, ubi velit, Asdrubali conjungatur. Extemplo signum dandum, & exeundum in aciem, abutendumque errore hostium absentium, præsentiumque, dum neque illi sciant cum pauciores, nec hi cum plurib⁹ & validioribus rem esse.* Concilio dimisso, 47 signum pugnæ proponitur, confestimque in aciem procedunt. Jam hostes ante castra instructi stabant. Moram pugnæ attulit, quod Asdrubal provectus ante signa cum paucis equitibus scuta veteris hostium notavit, quæ ante non viderat, & strigosiores equos. multitudo quoque major solito visa est. Suspicatus id quod erat, receptui propere cecinit, ac misit ad flumen, unde aquabantur; ubi & excipi aliqui possent, & notari oculis, si qui forte adustioris coloris ut ex recenti via essent. simul circumvehi procul castra jubet, specularique, num auctum aliqua parte sit vallum: & ut attendant, semel, bisne signum canat in castris. Ea cum ordine omnia relata essent, castra nihil aucta errorem faciebant. Bina erant, sicut ante adventum consulis alterius fuerant, una M. Livii, altera L. Portii. neutris quicquam, quo latius tenderetur, ad munimenta adjectum. Illud veterem ducem, assuetumque Romano hosti movit, quod semel in prætoriis castris signum, bis in consularibus referebant cecinisse. duos profecto consules esse: & quonam modo alter ab Hannibale

abscessisset, cura angebat. minime id, quod erat, suspicari poterat, tantæ rei fruſtratione Hanibalem eluſum: ut, ubi dux, ubi exercitus esset, cum quo castra collata haberet, ignoraret. profecto haud mediocri clade abſterritum, insequi non ausum: magnopere vereri, ne perditis rebus ſerum ipſe auxilium veniſſet, Romaniſque eadem jam fortuna in Italia, quæ in Hiſpania esset. interdum literas ſuas ad eum non perveniſſe, credere: interceptiſque iis, conſulem ad ſeſe opprimendum acceleraſſe. His anxius curis, extinctis ignibus, vigilia prima dato ſigno, ut taciti vaſa colligerent, ſigna ferri juſſit. In trepidatione, & nocturno tumultu duces parum intente aſſervati, alter in in deſtinatis jam inde ante animo latebris ſubſedit, alter per vada nota Metaurum flumen tranavit. Ita deſertum a ducibus agmen primo per agros palatur; feſſique aliquot ſomno ac vigiliis ſternunt corpora paſſim, atque infrequentia relinquunt ſigna. Aſdrubal, dum lux viam oſtenderet, ripa fluminis ſigna ferri jubet. & per tortuoſi amnis ſinus, flexuſque cum errore obiens haud multum proceſſit: & rem ubi prima lux tranſitum vol- opportunum oſtendiſſet, vens. tranſiturus erat: ſed cum, quantum a mari abſcedebat, tanto altioribus coercentibus amnem ripis, non inveniret vada, diem terendo, ſpatium dedit ad inſequendum ſeſe hoſti. Nero primum cum omni equitatu advenit. L. Portius deinde aſſecutus cum levi armatura. Qui cum feſſum agmen carperent ab omni parte, incurſarentque, & jam omiſſo itinere, quod fugæ ſimile erat, caſtra metari Pœnus in tumulo ſuper fluminis ripam vellet: advenit Livius peditum omnibus copiis, non itineri modo, ſed ad conſerendum extemplo prælium inſtructis, armatiſque. ſed ubi omnes copias conjunxerunt, directaque acies eſt, Claudius dextro in cornu, Livius ab ſiniſtro pugnam inſtruit; media acies prætori tuenda datur. Aſdrubal, omiſſa munitione caſtrorum, poſtquam pugnandum vidit, in prima acie ante ſigna elephantos locat, circa eos lævo in cornu adverſus Claudium Gallos opponit, haud tantum eis fidens, quantum ab hoſte itineri eos credebat. ipſe dextrum cornu adverſus M. Livium ſibi, atque Hiſpanis, (ibi maxime in vetere milite ſpem habebat) ſumſit. Ligures in medio poſt elephantos poſiti. ſed longior, quam latior, acies erat. Gallos prominens col-

collis tegebat. Ea frons, quam Hispani tenebant, cum sinistro Romanorum cornu concurrit. dextra omnis acies extra prælium eminens cessabat. collis oppositus arcebat, ne aut a fronte, aut ab latere aggrederentur. Inter Livium, Asdrubalemque ingens contractum certamen erat, atroxque cædes utrinque edebatur. Ibi duces ambo, ibi pars major peditum, equitumque Romanorum, ibi Hispani, vetus miles, peritusque Romanæ pugnæ, & Ligures, durum in armis genus. eodem versi elephanti, qui primo impetu turbaverant antesignanos; & jam signa moverant loco: deinde crescente certamine, & clamore, impotentius jam regi, & inter duas acies versari, velut incerti quorum essent, haud dissimiliter navibus sine gubernaculo vagis. Claudius, *quid ergo præcipiti cursu tam longum iter emensi sumus?* clamitans militibus, cum in adversum collem frustra signa erigere conarus esset, postquam ea regione penetrari ad hostem non videbat posse, cohortes aliquot subductas a dextro cornu, ubi stationem magis segnem, quam pugnam futuram cernebat, post aciem circumducit: & non hostibus modo, sed etiam suis inopinantibus, in sinistrum hostium latus incurrit: tantaque celeritas fuit, ut cum ostendissent se ab latere, mox in terga depugnarent, ita ut ex omnibus partibus, ab fronte, ab latere, ab tergo, trucidarentur Hispani, Ligures que. Et ad Gallos jam cædes pervenerat. Ibi minimum certaminis fuit. nam & pars magna ab signis aberant, nocte dilapsi, stratique somno passim per agros: & qui aderant, itinere ac vigiliis fessi, intolerantissima laboris corpora, vix arma humeris gerebant. Et jam diei medium erat, sitisque, & calor hiantes cædendos, capiendosque affatim præbebat. Elephanti plures ab ipsis rectoribus, quam ab hoste interfecti. fabrile scalprum cum malleo habebant. id, ubi sævire belluæ, ac ruere in suos cœperant, magister inter aures positum ipsa in compage, qua jungitur capiti cervix, quanto maximo poterat ictu, adigebat. ea celerrima via mortis inventa erat, ubi regendi spem vicissent. primusque id Asdrubal instituerat, dux cum sæpe alias memorabilis, tum illa præcipue pugna. ille pugnantes hortando, pariterque obeundo pericula, sustinuit: ille fessos, abnuentesque

tædio & labore, nunc precando, nunc castigando accendit: ille fugientes revocavit, omissamque pugnam aliquot locis restituit. postremo cum haud dubia fortuna hostium esset, ne superstes tanto exercitui suum nomen secuto esset, concitato equo se in cohortem Romanam immisit. ibi, ut patre Amilcare, & Hannibale fratre dignum erat, pugnans cecidit. Nunquam eo bello una acie tantum hostium interfectum est: redditaque æqua Cannensi clades vel ducis, vel exercitus interitu videbatur. Quinquaginta sex millia hostium occisa: capta quinque millia & quadringenti, præda alia magna tum omnis generis, tum auri etiam, argentique. civium etiam Romanorum, qui capti apud hostes erant, supra quatuor millia capitum recepta. id solatii fuit pro amissis eo prælio militibus nam haudquaquam incruenta victoria fuit. octo ferme millia Romanorum, sociorumque occisa. adeoque etiam victores sanguinis, cædisque ceperat satietas, ut postero die, cum esset nuntiatum Livio consuli, Gallos Cisalpinos, Ligures que, qui aut prælio non affuissent aut inter cædem effugissent, uno agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine ullo, aut imperio posse, si una equitum ala mittatur, omnes deleri: *Supersint*, inquit, *aliqui nuntii & hostium cladis, & nostræ virtutis.*

CAPUT XXXVII.

Consulum Livii, & Neronis de Asdrubale victoria ingenti lætitia Romæ celebratur. Nero regressus in castra majore, quam inde venerat, celeritate caput Asdrubalis ante vallum Hannibalis projicit.

NEro ea nocte, quæ secuta est pugnam, citatiore, quam inde venerat agmine, die sexta ad stativa sua, atque ad hostem pervenit. Iter ejus frequentia minore, (nemo enim præcesserat nuntius) lætitia vero tanta, vix ut compotes mentium præ gaudio essent, celebratum est. Nam Romæ neuter animi habitus satis dici narraique potest, nec quo incerta expectatione eventus civitas fuerit, nec quo victoriæ famam acceperit. Nunquam per omnes dies, ex quo Claudium consulem profectum fama attulit ab orto sole ad occidentem, aut senator quisquam a curia, atque ab magistratibus abscessit, aut populus e foro. Matronæ, quia nihil in ipsis opis erat, in preces, obtestationesque versæ, per omnia delubra vagæ, suppliciis, votisque fatigavere deos.

Tam.

Tam solicitæ ac suspensæ civitati fama incerta primo accidit, duos Narnienses equites in castra, quæ in faucibus Umbriæ opposita erant, venisse ex prælio, nuntiantes, cæsos hostes & primo magis auribus, quam animis id acceptum erat, ut majus, lætiusque, quam quod mente capere, aut satis credere possent. & ipsa celeritas fidem impediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur. literæ deinde ab L. Manlio Acidino missæ ex castris afferuntur de Narniensium equitum adventu. Eæ literæ per forum ad tribunal prætoris latæ senatum curia exciverunt: tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiæ concursum est, ut adire nuntius non posset, trahereturque a percunctantibus, vociferantibusque, ut in Rostris prius, quam in senatu literæ recitarentur. tandem summoti, & coerciti a magistratibus: vixque servari lætitia inter impotentes ejus animos potuit in senatu primum, deinde in concione literæ recitatæ sunt: & pro cujusque ingenio, aliis jam certum gaudium, aliis nulla ante futura fides erat, quam legatos consulum, vel literas audissent. ipsos deinde appropinquare legatos, allatum est. Tum enimvero omnis ætas currere obviam, ruinis quisque oculis auribusque haurire tantum gaudium cupientes. Ad Mirvium inde pontem comitum agmen pervenit. Legati erant L. Veturius Philo, I. Licinius Varus, Q. Cæcilius Metellus. Circumfusi omnis generis hominum frequentia in forum pervenerunt, cum alii ipsos, alii comites eorum, quæ acta essent, percunctarentur: & ut quisque audierat, exercitum hostium, imperatoremque occisum, legiones Romanas incolumes, salvos consules esse, extemplo aliis porro impertiebant gaudium suum. Cum ægre in curiam perventum esset, multo ægrius summota turba, ne patribus misceretur, literæ in senatu recitatæ sunt. inde productis in concionem legatis, L. Veturius, literis recitatis, planius omnia, quæ acta erant, expositi cum ingenti assensu, postremo etiam clamore universæ concionis, cum vix gaudium animis caperent. Discursum inde ab aliis circa templa deûm, ut grates agerent: ab aliis domos, ut conjugibus, liberisque tam lætum nuntium impertirent. Senatus, quod M. Livius, & C. Claudius consules, incolumi exercitu, ducem hostium, le-

legioneſque occidiſſent, ſupplicationem in triduum decrevit. Eam ſupplicationem C. Hoſtilius prætor pro concione edixit: celebrata a viris, feminiſque eſt. omnia templa per totum triduum æqualem turbam habuere; cum matronæ ampliſſima veſte cum liberis, perinde ac ſi debellatum foret, omni ſolutæ metu, deis immortalibus grates agerent. Statum quoque civitatis ea victoria movit, ut jam inde haud ſecus, quam in pace, res inter ſe contrahere, vendendo, emendo, mutuum dando argentum, creditumque ſolvendo, auderent. C. Claudius conſul cum in caſtra rediſſet, caput Aſdrubalis, quod ſervatum cum cura attulerat, projici ante hoſtium ſtationes, captivoſque Afros vinctos, ut erant, oſtendi, duos etiam ex iis ſolutos, ire ad Hannibalem, & expromere quæ acta eſſent, juſſit. Hannibal tanto ſimul publico, familiarique ictus luctu, *agnoſcere ſe fortunam Carthaginis* fertur dixiſſe: caſtriſque inde motis, omnia auxilia, quæ diffuſa latius tueri non poterat, in extremum Italiæ angulum, Bruttios, contrahit: & Metapontinos, civitatem univerſam, excitos ſedibus ſuis, & Lucanorum qui ſuæ ditionis erant, in Bruttium agrum traduxit.

L.

L. FLORI

DECADIS TERTIÆ

LIBRI OCTAVI

EPITOME.

RES *in Hispania prospere gestæ a Silano Scipionis legato, & L. Scipione fratre adversus Pœnos, a Sulpitio procos. & ab Atalo rege Asiæ adversus Philippum regem Macedonum pro Ætolis referuntur. Cum M. Livio, & Claudio Neroni COSS. triumphus decretus esset, Livius, qui in provincia suam rem gesserat, quadrigis invectus est: Nero, qui in collega provinciam, ut victoriam ejus adjuvaret, venerat, equo est secutus: & in hoc habitu plus gloriæ reverentiæque habuit. nam & plus in bello quam collega fecerat. Ignis in æde Vestæ negligentia virginis, quæ non custodierat, extinctus est. virgo cæsa est flagro. P. Scipio in Hispania cum Pœnis debellavit XIV. anno ejus belli, anno quinto posteaquam ierat, exclusisque in totum possessione ejus hostibus, Hispaniam recepit: & a Tarracone in Africam ad Syphacem regem Numidarum duobus navigiis transvectus, fœdus junxit. Asdrubal Gisgonis ibi cum eo in eodem lecto occubuit. Munus gladiatorium in honorem patris patriuque Carthaginis Novæ dedit, non ex gladiatoribus, sed ex iis qui aut in honorem ducis, aut ex provocatione in certamen descendebant: in quo reguli fratres de regno ferro contenderunt. Cum Astapa urbs ab Romanis oppugnaretur, oppidani liberos & conjuges rogo extructo occiderunt: se insuper præcipitaverunt. Ipse Scipio dum gravi morbo implicitus esset, seditionem in parte exercitus motam confirmatus discussit: rebellantesque Hispaniæ populos coegit in deditionem venire. Et amicitia facta est cum Massanissa rege Numidarum: qui illi quidem auxilium, si in Africam trajecisset, pollicebatur: cum Gaditanis quoque post discessum inde Magonis, cui ex Carthagine scriptum erat ut in Italiam trajiceret. Romam reversus, consul creatus. Africam provinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data est: permissumque ut in Africam trajiceret, si ex Repub. esse censeret. Mago Amilcaris filius a minore Baleari insula, ubi hiemarat, in Italiam trajecit.*

DECADIS TERTIÆ

LIBER OCTAVUS.

CAPUT I.

In Hispania res prospere geritur a Silano Scipionis legato adversus imperatores Carthaginienses Annonem, & Magonem: Anno urbis capitur.

1 CUM transitu Asdrubalis, quantum in Italiam declinaverat belli, tantum levatæ Hispaniæ viderentur: renatum ibi subito par priori bellum est. Et Hispanias ea tempestate sic habebant Romani, Pœnique. Asdrubal Gisgonis filius ad Oceanum penitus, Gadesque concesserat. Nostri maris ora, omnisque ferme Hispania, qua in orientem vergit, Scipionis, ac Romanæ ditionis erat. Novus imperator Anno in locum Barchini Asdrubalis novo cum exercitu ex Africa transgressus, Magonique junctus, cum in Celtiberia, quæ media inter duo maria est, brevi magnum hominum numerum armasset Scipio adversus eum M Silanum cum decem millibus peditum, equitibus quingentis misit. Silanus quantis maximis potuit itineribus, (impediebant autem & asperitates viarum, & angustiæ saltibus crebris, ut pleraque Hispaniæ sunt, inclusæ) tamen non solum nuntios, sed etiam famam adventus sui prægressus, ducibus indidem ex Celtiberia transfugis ad hostem pervenit. Eisdem auctoribus compertum est, cum decem circiter millia ab hoste abessent, bina castra circa viam, qua irent, esse: læva Celtiberos, novum exercitum supra novem millia hominum, dextra Punica tenere castra. Hæc stationibus, vigiliis, omni justa militari custodia, tuta & firma esse: illa altera soluta neglectaque, ut barbarorum, & tironum, & minus timentium, quod in sua terra essent. Ea prius aggredienda ratus Silanus, signa quam maxime ad lævam jubebat ferri, necunde ab stationibus Punicis conspiceretur. ipse, præmissis speculatoribus, citato agmine ad hostem pergit. Tria millia ferme 2 abe-

aberat, cum haud dum quisquam hostium sensérat. confragosa loca, & obsita virgultis tenebant colles. ibi in cava valle, atque ob id occulta, considere militem, & cibum capere jubet. interim speculatores, transfugarum dicta affirmantes, venerunt. Tum sarcinis in medium conjectis, arma Romani capiunt, acieque justa in pugnam vadunt. Mille passuum aberant, cum ab hoste conspecti sunt. trepidarique repente cœptum. Mago ex castris citato equo ad primum clamorem, & tumultum advehitur. Erant in Celtiberorum exercitu IV. millia scutatorum, & CC. equites hanc justam legionem (& id ferme roboris erat) in primacie locat: cæteros, levem armaturam, in subsidiis posuit. Cum ita instructos educeret e castris, vixdum in egressos vallo Romani pila conjecerunt. Subsidunt Hispani adversus emissa tela ab hoste: inde ad remittenda ipsi consurgunt quæ cum Romani conferti, ut solent, densatis excepissent scutis, tum pes cum pede collatus, & gladiis geri res cœpta est. Cæterum asperitas locorum & Celtiberis (quibus in prælio concursare mos est) velocitatem inutilem faciebat. & haud iniqua eadem erat Romanis stabili pugnæ assuetis: nisi quod anguistiæ, & interrupta virgulta ordines dirimebant: & singuli, binique velut cum paribus conferre pugnam cogebantur quod ad fugam impedimento hostibus erat, id ad cædem eos, velut vinctos, præbebat. Et jam ferme omnibus scutatis Celtiberorum interfectis, levis armatura, & Carthaginienses, qui ex alteris castris subsidio venerant, perculsi cædebantur. haud amplius tria millia peditum, & equitatus omnis, vix inito prælio, cum Magone effugerunt. Anno, alter imperator, cum eis, qui postremi jam profligato prælio advenerant, vivus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis, & quod veterum peditum erat, secuti, decimo die in Gaditanam provinciam ad Asdrubalem pervenerunt. Celtiberi novus miles, in proximas dilapsi silvas, inde domos diffugerunt. Peroportuna victoria nequaquam tantum jam conflatum bellum, quanta futuri materia belli, si licuisset, Celtiberorum gente excita, & alios ad arma sollicitare populos, oppresserat. Itaque collaudato benigne Silano, Scipio spem debellandi, si nihil jam ipse cunctando moratus esset, nactus, ad id, quod reliquum belli erat, in

in ultimam Hiſpaniam adverſus Aſdrubalem pergit. Pœnus cum caſtra ſua forte in Bætica ad ſociorum animos continendos in fide haberet, ſignis repente ſublatis, fugæ magis, quam itineris modo, penitus ad Oceanum, & Gades ducit. Cæterum quoad continuiſſet exercitum, propoſitum fore ſe bello ratus, antequam freto Gades trajiceret, exercitum omnem paſſim in civitates diviſit; ut & muris ſe ipſi, & armis muros tutarentur.

CAPUT II.

L. Scipio Publii frater Oringin urbem Hiſpaniæ opulentiſſimam expugnat: M. quoque Valerius Lævinus in Africam claſſe tranſgreſſus, dum redit cum magna præda, occurrentem claſſem Punicam ſuperat.

3 SCipio ubi animadvertit, diſſipatum paſſim bellum, & circumferre ad ſingulas urbes arma, diutini magis quam magni eſſe operis; retro vertit iter. ne tamen hoſtibus eam relinqueret, regionem, L. Scipionem fratrem cum decem millibus peditum, & mille equitum ad oppugnandam opulentiſſimam in iis locis urbem (Oringin barbari appellant) mittit. Sita in Meleſſum finibus eſt, Hiſpanæ gentis: ager frugifer: argentum etiam incolæ fodiunt. Ea arx fuit Aſdrubali ad excurſiones circa mediterraneos populos faciendas. Scipio, caſtris prope urbem poſitis, prius quam circumvallaret urbem, miſit ad portas, qui ex propinquo alloquio animos tentarent: ſuaderentque, ut amicitiam potius, quam vim experirentur Romanorum. Ubi nihil pacati reſpondebatur, foſſa, duplicique vallo circumdata urbe, in tres partes exercitum dividit: ut una ſemper pars, quietis interim duabus, oppugnaret. Prima pars cum adorta oppugnare eſt, atrox ſane, & anceps prælium fuit. non ſubire, non ſcalas ferre ad muros præ incidentibus telis facile erat. & jam qui erexerant ad murum ſcalas, alii furcis ad id ipſum factis detrudebantur; in alios lupi ſuperne ferrei injecti, ut in periculo eſſent, ne ſuſpenſi in murum extraherentur. Quod ubi animadvertit Scipio, nimia paucitate ſuorum exæquatum certamen eſſe; & jam eo ſuperare hoſtem, quod ex muro pugnaret: duabus ſimul partibus, prima recepta, urbem eſt aggreſſus. Quæ res tantum pavoris injecit feſſis jam cum primis pugnando, ut & oppidani mœnia repentina fuga deſererent; & Punicum præſidium metu, ne prodita urbs eſſet, relictis ſta-

stationibus, in unum locum se colligeret Timor inde oppidanos incessit, ne, si hostis urbem intrasset, sine discrimine, Pœnus an Hispanus esset, obvii passim cæderentur. itaque patefacta repente porta, frequentes ex oppido sese ejecerunt, scuta præ se tenentes, ne tela procul conjicerentur, dextras nudas ostentantes, ut gladios abjecisse appareret. Id utrum parum ex intervallo sit conspectum, an dolus aliquis suspectus fuerit, incompertum est. Impetus hostilis in transfugas factus: nec secus, quam adversa acies, cæsi: eademque porta signa infesta urbi illata. & aliis partibus securibus, dolabrisque cædebantur & refringebantur portæ. & ut quisque intraverat equos, ad forum occupandum (ita enim præceptum erat) citato equo pergebat. additum erat & triariorum equiti præsidium. legionarii cæteram partem urbis pervadunt, direptione, & cæde obviorum, nisi qui armis se tuebantur. Carthaginienses omnes in custodiam dati sunt: oppidanorum quoque CCC ferme, qui claudebant portas: cæteris traditum oppidum, suæ redditæ res. Cecidere in urbis ejus oppugnatione hostium duo millia ferme, 4 Romanorum haud plus XC. Læta & ipsis, qui rem gessere, urbis ejus expugnatio fuit: & imperatori, cæteroque exercitui speciosum adventum suum, ingentem turbam captivorum præ se agentes, fecerunt. Scipio, collaudato fratre, cum, quanto poterat verborum honore, Carthagini ab se captæ captam ab eo Oringin æquasset; quia & hiems instabat, ut nec tentare Gades, nec disjectum passim per provinciam exercitum Afdrubalis consectari posset; in citeriorem Hispaniam recipit exercitum: dimissisque in hiberna legionibus, L. Scipione fratre Romam misso, & Annone hostium imperatore, cæterisque nobilibus captivis, ipse Tarraconem concessit. Eodem anno classis Romana cum M. Valerio Lævino pro consule ex Sicilia in Africam transmissa, in Uticensi, Carthaginiensique agro late populationes fecit. extremis finibus Carthaginiensium, circa ipsa mœnia Uticæ prædæ actæ sunt. Repetentibus Siciliam classis Punica (LXX. erant longæ naves) occurrit. decem & septem naves ex iis captæ sunt. quatuor in alto mersæ: cætera fusa, ac fugata classis. Terra marique victor Romanus cum magna omnis generis præda Lilybæum repetit. Toto inde mari pulsis hostium navibus,

bus, magni commeatus frumenti Romam subvecti

CAPUT III.

Res in Græcia P. Sulpitii proconsulis, & Attali regis pro Ætolis adversus Philippum.

PRincipio æstatis ejus, qua hæc sunt gesta, P. Sulpitius pro consule, & Attalus Rex, cum Æginæ (ficut ante dictum est) hibernassent; Lemnum inde classe juncta, Romanæ V. & XX quinqueremes, regiæ V. & XX. transmiserunt. Et Philippus, ut, seu terra, seu mari obviam eundum hosti foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse Demetriadem ad mare descendit: Lariss am diem ad conveniendum exercitui edixit. Undique ab sociis legationes Demetriadem ad famam Regis convenerunt. Sustulerant enim animos Ætolii, cum ab Romana societate, tum post Attali adventum: finitimosque depopulabantur. nec Acarnanes solum, Bœotiique, & qui Euboeam incolunt, in magno metu erant: sed Achæi quoque, quos super Ætolicum bellum Machanidas etiam Lacedæmonius tyrannus haud procul Argivorum fine positis castris terrebat. Hi omnes, suis quisque urbibus, quæ pericula terra marique portenderentur, memorantes, auxilia regem orabant. Ne ex regno quidem ipsius tranquillæ nuntiabantur res: & Scerdiletum, Pleuratumque motos esse, & Thracum maxime Medos, si quod longinquum bellum Regem occupasset, proxima Macedoniæ incursuros. Bœoti quidem ipsi, & interiores Græciæ populi, Thermopylarum saltus, ubi angustæ fauces coarctant iter, fossa, valloque intercludi ab Ætolis nuntiarant, ne transitum ad sociorum urbes tuendas Philippo darent. Vel segnem ducem tot excitare tumultus circumfusi poterant. Legationes dimittit, pollicitus, prout tempus, ac res sinerent, omnibus laturum auxilium. in præsentia quæ maxime urgebant, res pararent. Tum Peparethum præsidium urbi mittit, unde allatum erat, Attalum ab Lemno classe transmissa, omnem circa urbem agrum depopulatum. Polyphantem cum modica manu in Bœotiam, Menippum item quendam ex regiis ducibus cum mille peltatis (pelta cetræ haud dissimilis est) Chalcidem mittit. additi quingenti Agrianum, ut omnes insulæ partes tueri possent. ipse Scotussam est profectus: eodemque ab Lariss a Macedonum copias traduci jussit. Eo nuntiatum est, concilium Ætolis Heracleam in-

indictum, regemque Attalum ad consultandum de summa belli venturum. Hunc conventum ut turbaret subito adventu, magnis itineribus Heracleam duxit: & concilio quidem dimisso jam venit: segetibus tamen, quæ jam prope maturitatem erant, maxime in sinu Aniano evastatis, Scotusam copias reducit. ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Demetriadem sese recipit. Inde ut ad omnes hostium motus posset occurrere, etiam in Phocidem, atque Eubœam, & Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, unde editi ignes apparerent. ipse in Tisæo (mons est in altitudinem ingentem cacuminis editi) speculam posuit: ut ignibus procul sublatis, signum ubi quid molirentur hostes, momento temporis acciperet. Romanus imperator, & & Attalus rex a Peparetho Nicæam trajecerunt. inde classem in Eubœam ad urbem Oreum transmittunt: quæ ab Demetriaco sinu Chalcidem & Euripum petenti ad lævam prima urbium Eubœæ posita est. Ita inter Attalum ac Sulpitium convenit, ut Romani a mari, regii a terra oppugnarent. Quatriduo postquam appulsa classis est, urbem aggressi sunt. Id tempus occultis cum Platore, qui a Philippo præpositus urbi erat, colloquiis absumtum est. Duas arces urbs habet: unam imminentem mari: altera urbis medio est: cuniculo inde via ad mare ducit, quam a mari turris quinque tabulatorum, egregium propugnaculum, claudebat. Ibi primo atrocissimum contractum est certamen, & turre instructa omni genere telorum, & tormentis, machinisque ad oppugnandam eam ex navibus expositis. Cum omnium animos oculosque id certamen avertisset, porta maritimæ arcis Plator Romanos accepit: momentoque arx occupata est. Oppidani pulsi inde in mediam urbem ad alteram tendere arcem. Et ibi positi erant, qui fores portæ objicerent. ita exclusi in medio cæduntur, capiunturque. Macedonum præsidium conglobatum sub arcis muro stetit, nec fuga effuse petita, nec pertinaciter prælio inito. Eos Plator, venia a Sulpitio impetrata, in naves impositos ad Demetrium Phthiotidis exposuit: ipse ad Attalum se recepit. Sulpitius tam facili ad Oreum successu elatus, Chalcidem inde protinus victrici classe petit. ubi haudquaquam ad spem eventus respondit. Ex patenti utrinque coactum in angustias mare

ut ſpeciem intuenti primo gemini portus in ora duo verſi præbuerit: ſed haud facile alia infeſtior claſſi ſtatio eſt. nam & venti ab utriuſque terræ præ altis montibus ſubiti ac procelloſi ſe dejiciunt: & fretum ipſum Euripi non ſepties in die, ſicut fama fert, temporibus ſtatis reciprocat; ſed temere in modum venti nunc huc, nunc illuc verſo mari, velut monte præcipiti devolutus torrens, rapitur. ita nec nocte, nec die quies navibus datur. Cum claſſem tam infeſta ſtatio accepit: tum & oppidum alia parte clauſum mari, alia a terra egregie munitum, præſidioque valido firmatum, & præcipue fide præfectorum principumque, quæ fluxa & vana apud Oreum fuerat, ſtabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, ut in temere ſuſcepta re, Romanus fecit: quod circumſpectis difficultatibus, ne fruſtra tempus tereret, celeriter abſtitit incœpto: claſſemque inde ad Cynum Locridis (emporium id eſt Opuntiorum urbis mille paſſuum a mari ſitæ) trajecit. Philippum & ignes ab Oreo ediri monuerant, ſed ſerius Platoris fraude e ſpecula elati: & impari maritimis viribus haud facilis erat in inſulam claſſi acceſſus. Ita res per cunctationem omiſſa. Ad Chalcidis auxilium, ubi ſignum accepit, impigre eſt motus. nam & ipſa Chalcis, quanquam ejuſdem inſulæ urbs eſt, tamen adeo arcto interſcinditur freto, ut ponte continenti jungatur, terraque aditum faciliorem, quām mari habeat. igitur Philippus, dejecto præſidio, fuſiſque Ætolis, qui ſaltum Thermopylarum inſidebant, cum ab Demetriade Scotuſam, inde tertia vigilia profectus trepidos hoſtes Heracleam compuliſſet, ipſe uno die Phocidis Elatiam millia amplius LX. contendit. Eodem ferme die ab Attalo Rege Opuntiorum urbs capta diripiebatur. conceſſerat eam prædam Regi Sulpitius, quia paucos ante dies ab Romano militi, expertibus regiis, direptum fuerat. Romana claſſis Oreum ſeſe receperat. & Attalus ignarus adventus Philippi, pecuniis a principibus exigendis terebat tempus. adeoque improviſa res fuit, ut, niſi Cretenſium quidam forte pabulatum ab urbe longius progreſſi agmen hoſtium procul conſpexiſſent, opprimi potuerit. Attalus inermis atque incompoſitus curſu effuſo mare ac naves petit. & molientibus ab terra naves Philippus ſupervenit, metumque

7

etiam

etiam ex terra nauticis præbuit. inde Opuntem rediit, deos, hominesque accusans, quod tantæ rei fortunam ex oculis prope raptam amisisset. Opuntii quoque ab eadem ira increpiti, quod, cum trahere obsidionem in adventum suum potuissent, viso statim hoste, prope in voluntariam deditionem concessissent. Compositis circa Opuntem rebus, Thronium est profectus. Et Attalus primo Orcum se recepit. inde cum fama accidisset, Prusiam Bithyniæ Regem in fines regni sui transgressum, omissis Romanis rebus, atque Ætolico bello, in Asiam trajecit. Et Sulpitius Æginam classem recipit, unde initio veris profectus erat. Haud majore certamine, quam Opuntem Attalus ceperat, Philippus Thronium cepit. Incolebant eam urbem profugi ab Thebis Phthioticis. urbe sua capta a Philippo, cum in fidem Ætolorum perveniissent, sedem eis Ætoli eam dederant, urbis vastæ, ac desertæ priore ejusdem Philippi bello. Tum ab Thronio, sicut paullo ante dictum est, recepta profectus, Tritonon, & Orumias, Doridis parva atque ignobilia oppida cepit. inde Elatiam, jussis ibi se opperiri Ptolemæi Rhodiorumque legatis, venit. ubi cum de finiendo Ætolico bello ageretur, (affuerant enim legati nuper Heracleæ concilio Romanorum Ætolorumque) nuntius affertur, Machanidam Olympiorum solenne ludicrum parantes Eleos aggredi statuisse. Prævertendum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis, se neque causam ejus belli fuisse, nec moram, si modo æqua & honesta conditione liceat, paci facturum; cum expedito agmine profectus per Bœotiam, Megaram, atque inde Corinthum descendit. unde commeatibus sumtis, Phliunta, Pheneumque petit. & jam cum Heræam venisset, audito Machanidam fama adventus sui territum refugisse Lacedæmonem, Ægium se ad concilium Achæorum recepit: simul classem Punicam, ut mari quoque aliquid posset, accitam ibi ratus se inventurum. Paucis ante diebus in Phoceas trajecerant Pœni: inde portus Acarnanum petierant, cum ab Oreo profectum Attalum Romanosque audissent, veriti, ne in se iretur, & intra Rhium (fauces ex sunt Corinthii sinus) opprimerentur. Philippus mœrebat quidem, & angebatur, cum ad omnia ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore occurrisse, & rapientem omnia ex oculis elusisse celc-

celeritatem suam fortunam. In concilio tamen, dissimulans ægritudinem, elato animo disseruit: testatus deos, hominesque, *se nulli loco, nec tempori defuisse, quin ubi hostium arma concrepuissent, eo, quanta maxima posset celeritate, contenderet. sed vix rationem iniri posse, utrum ab se audacius, an fugacius ab hostibus geratur bellum. sic ab Opunte Attalum, sic Sulpitium a Chalcide, sic his ipsis diebus Machanidam e manibus suis elapsum. Sed non semper felicem esse fugam: nec pro difficili id bellum habendum, in quo, si modo congressus cum hoste sis, viceris. quod primum esset, confessionem se hostium habere, nequaquam pares esse eos. brevi & victoriam haud dubiam habiturum: nec meliore eventu eos secum, quam spe, pugnaturos.* Læti Regem socii audierunt. Reddidit inde Achæis Heræam, & Triphyliam. Alipheram autem Megalopolitis, quod suorum jus esse finium satis probabant, restituit. Inde navibus acceptis ab Achæis (erant autem tres quadriremes, & biremes totidem) Anticyram trajecit. inde quinqueremibus septem, & lembis viginti amplius, quos ut adjungeret Carthaginiensium classi, miserat in Corinthium sinum, profectus, ad Erythras Ætolorum, quæ prope Eupalium sunt, exscensionem fecit. Haud fefellit Ætolos. nam hominum quod aut in agris, aut in propinquis castellis Potidaniæ, ac Apollonidis fuit, in silvas, montesque refugit. Pecora, quæ inter festinationem abigi nequiverant, sunt direpta, & in naves compulsa. Cum his, cæteraque præda Nicia prætore Achæorum Ægium misso, cum Corinthum petisset, pedestres inde copias per Bœotiam terra duci jussit. ipse a Cenchreis præter Atticen super Sunium navigans, inter medias prope hostium classes Chalcidem pervenit. inde collaudata fide, ac virtute, quod neque timor, neque spes flexissent eorum animos, hortatusque in posterum, ut eadem constantia permanerent in societate, si suam, quam Oritanorum, atque Opuntiorum fortunam mallent, ab Chalcide Oreum navigat. principumque iis, qui fugere capta urbe, quam se Romanis tradere maluerant, summa rerum, & custodia urbis permissa, ipse Demetriadem ab Eubœa, unde primo ad opem ferendam sociis profectus erat, trajecit. Cassandreæ deinde centum navium longarum carinis positis, contractaque ad effectum ejus ope-

operis multitudine fabrorum navalium, quia res in Græcia tranquillas & profectio Attali fecerat. & in tempore laborantibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, ut Dardanis bellum inferret.

CAPUT IV.

M. Livio, & Claudio Neroni propter egregium de Asdrubale victoriam triumphus decernitur: Livius, qui in provincia sua rem gesserat quadrigis Urbem invehitur; Nero, qui in collega provinciam venerat, equo sequitur: & in hoc habitu plus gloriæ, & reverentiæ, quia plus in bello, quam collega fecerat, habet.

EXtremo ætatis ejus, qua hæc in Græcia sunt gesta, cum Q. Fabius Maximus, pater, legatus ab M. Livio consule Romam ad senatum missus nuntiasset, consulem satis præsidii Galliæ provinciæ credere L. Porcium cum suis legionibus esse, decedere se inde, ac deduci exercitum consularem posse: patres non M. Livium tantum redire ad urbem, sed collegam quoque ejus C. Claudium jusserunt. Id modo in decreto interfuit, quod M. Livii exercitum reduci, Neronis legiones Hannibali oppositas manere in provincia jusserunt. Inter consules ita per literas convenit, ut quemadmodum uno animo rem gessissent, ita quanquam ex diversis regionibus convenirent, uno quoque tempore ad urbem accederent. Prænestæ qui prior venisset, collegam ibi opperiri jussus. Forte ita evenit, ut eodem die ambo Prænestæ venirent. inde præmisso edicto, ut triduo post frequens senatus ad ædem Bellonæ adesset, omni multitudine obviam effusa, ad urbem accessere. Non salutabant modo universi, circumfusi, sed contingere pro se quisque victrices dextras consulum cupientes, alii gratulabantur, alii gratias agebant, quod eorum opera incolumis Resp. esset. In senatu cum, more omnium imperatorum expositis rebus ab se gestis, postulassent, ut pro Rep. fortiter fideliterque administrata, & diis immortalibus haberetur honos, & ipsis triumphantibus urbem inire liceret: se vero ea, quæ postularent, decernere patres merito deorum primum, dein secundum deos consulum, responderunt, & supplicationem amborum nomine, & triumphum utrique decreverunt. Inter ipsos, ne, cum bellum communi animo gessissent, triumphum separarent, ita convenit: *Quoniam & in provincia*

M. Li-

Livii res gesta esset, & eo die, quo pugnatum fovet, ejus forte auspicium fuisset; & exercitus Livianus deductus Romam venisset, Neronis de provincia deduci non potuisset: ut M. Livium quadrigis urbem ineuntem milites sequerentur, C. Claudius equo sine militibus invehereretur. Ita consociatus triumphus, cum utrique, tum magis ei, qui, quantum merito anteibat, tantum honore collegæ cesserat, gloriam auxit. *Illum equitem,* ajebant, *sex dierum spatio transcurrisse longitudinem Italiæ: & eo die cum Asdrubale in Gallia signis collatis pugnasse, quo eum castra adversus se in Apulia posita habere Hannibal credidisset. ita unum consulem pro utraque parte Italiæ adversus duos duces, duos imperatores, hinc consilium suum, hinc corpus opposuisse. nomen Neronis satis fuisse ad continendum castris Hannibalem: Asdrubalem vero quo alia re, quam adventu ejus obrutum, atque extinctum esse? Itaque iret alter consul sublimis curru multi jugis, si vellet, equis: uno equo per urbem verum triumphum vehi: Neronemque, etiamsi pedes incedat, vel parta eo bello, vel spreta eo triumpho gloria memorabilem fore.* Hi sermones spectantium Neronem usque in Capitolium prosecuti sunt. Pecuniam in ærarium tulerunt sestertium tricies octuaginta millia æris. militibus M. Livius quinquagenos senos asses divisit. tantundem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, cum ad exercitum redisset. Notatum eo die plura carmina militaribus jocis in C. Claudium, quam in consulem suum jactata. equites L. Veturium, & Q. Cæcilium legatos magnis tulisse laudibus: hortatosque esse plebem, ut eos consules in proximum annum crearent. adjecisse equitum prærogativæ auctoritatem consules, postero die in concione, quam forti fidelique duorum præcipuæ legatorum opera usi essent, commemorantes.

CAPUT V.

Habitis comitiis per Dictatorem M. Livium, creantur coss. L. Veturius, & Q. Cæcilius: facta provinciarum, & exercituum sortitione, prodigia procurantur.

CUm comitiorum tempus appeteret, & per dictatorem comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Livium collegam dictatorem dixit, Livius Q. Cæcilium magistrum equitum. A. M. Livio dictatore creati consules L. Veturius, Q. Cæcilius, is ipse, qui tum erat magi-

ster

magister equitum. Inde prætorum comitia habita. Creati C. Servilius, M Cæcilius Metellus, T. Claudius Asellus, Q. Mamilius Turrinus, qui tum ædilis plebis erat. Comitiis perfectis, dictator, magistratu abdicato, dimissoque exercitu, in Etruriam provinciam ex S. C. est profectus ad quæstionesque habendas qui Etruscorum, Umbrorumve populi defectionis ab Romanis ad Asdrubalem sub adventum ejus consilia agitassent, quique eum auxiliis, aut commeatu, aut ope aliqua juvissent. Hæc eo anno domi militiæque gesta. Ludi Romani ter toti instaurati ab ædilibus curulibus Cn. Servilio Cæpione, Ser. Cornelio Lentulo. Item ludi Plebeii semel toti instaurati ab ædilibus plebis M. Pomponio Mathone, & Q. Manlio Turrino. Tertiodecimo anno Punici belli, L. Veturio Philone, & Q. Cæcilio Metello consulibus, Bruttii ambobus, ut cum Hannibale bellum gererent, provincia decreta. prætores exinde sorti sunt, M. Cæcilius Metellus urbanam, Q. Mamilius peregrinam, C. Servilius Siciliam, T. Claudius Sardiniam. Exercitus ita divisi; consulum alteri, quem C. Claudius prioris anni consul; alteri, quem Q. Claudius pro prætore (eæ binæ legiones erant) habuisset exercitum: in Etruria duas volonum legiones a C. Terentio pro prætore M. Livius pro consule, cui prorogatum in annum imperium erat, acciperet. Et Q. Mamilio, ut, collegæ jurisdictione tradita, Galliam cum exercitu, cui L. Portius pro prætore præfuerat, obtineret, decretum est; jussusque populari agros Gallorum, qui ad Pœnos sub adventum Asdrubalis defecissent. C. Servilio cum Cannensibus, duabus legionibus, sicut C. Manilius tenuerat, Sicilia tuenda data. Ex Sardinia vetus exercitus, cui A. Hostilius præfuerat, deportatus. novam legionem, quam T. Claudius trajiceret secum, consules conscripserunt. Q. Claudio, ut Tarentum, C. Hostilio Tubulo, ut Capuam provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. M. Valerius pro consule, qui tuendæ circa Siciliam maritimæ oræ præfuerat, XXX. navibus 11
C. Servilio traditis, cum cætera omni classe redire ad urbem jussus. In civitate tanto discrimine belli solicita, cum omnium secundorumque causas in deos verterent, multa prodigia nuntiabantur: Tarracinæ Jovis ædem, Satrici Matris Matutæ de cœlo tactam. Satri-

tricanos haud minus terrebant in ædem Jovis foribus ipsis duo prolapsi angues. Ab Antio nuntiatum est, cruentas spicas mentientibus visas esse. Cære porcus biceps, & agnus mas, idemque femina natus erat. Et Albæ duos soles visos referebant, & nocte Fregellis lucem obortam. Et bos in agro Romano locutus, & ara Neptuni multo sudore manasse in circo Flaminio dicebatur, & ædes Cereris, Salutis, Quirini de cœlo tactæ. Prodigia consules hostiis majoribus procurare jussi, & supplicationem in unum diem habere. Ea ex senatus consulto facta. Plus omnibus aut nuntiatis peregre, aut visis domi prodigiis terruit animos hominum ignis in æde Vestæ extinctus. ob quam caussam cæsa flagris est Vestalis virgo, cujus custodia noctis ejus fuerat, jussu P. Licinii pontificis. Id, quanquam nihil portendentibus deis. cæterum negligentia humana acciderat, tamen & hostiis majoribus procurari, & supplicationem ad Vestæ haberi placuit.

CAPUT VI.

Summoto ab Urbe Roma jam bello, plebs in agrum, quem propter metum deseruerat, per consules compellitur: Cremonam quoque atque Placentiam colonis, qui propter Gallorum incursiones dilapsi inde fuerant, reducuntur: profecti deinde ad bellum cos., in agrum Consentinum, inde in Lucanos exercitus ducunt.

PRius quam proficiscerentur consules ad bellum, admoniti ab senatu sunt, *ut in agros reducendæ plebis curam haberent. deûm benignitate summotum bellum ab Urbe Roma & Latio esse: & posse sine metu in agris habitari. minime convenire, Siciliæ, quam Italiæ colendæ majorem curam esse.* Sed res haudquaquam erat populo facilis, & liberis cultoribus bello absumtis, & inopia servitiorum, & pecore direpto, villisque dirutis, aut incensis. magna tamen pars auctoritate consulum compulsa in agros remigravit. Moverant autem hujusce rei mentionem Placentinorum & Cremonensium legati, querentes, agrum suum ab accolis Gallis incursari, ac vastari, magnamque partem colonorum suorum dilapsam esse, & infrequentes se urbes, agrum vastatum ac deser-

tum

tum habere. Mamilio prætori mandatum, ut colonias ab hoste tueretur. consules ex S. C. edixerunt, ut qui cives Cremonenses, aut Placentini essent, ante certam diem in colonias reverterentur. principio deinde veris & ipsi ad bellum profecti sunt. Q. Cæcilius consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius ab Q. Claudio pro prætore accepit, novisque militibus, quos ipse conscripserat, supplevit. In Consentinum agrum consules exercitum eduxerunt: passimque depopulati, cum agmen jam grave præda esset, in saltu angusto a Bruttiis jaculatoribus turbati sunt; ita ut non præda tantum, sed armati quoque in periculo fuerint. major tamen tumultus, quam pugna fuit: & præmissa præda, incolumes legiones in loca tuta evasere. Inde in Lucanos profecti. Ea sine certamine tota gens in ditionem populi Romani rediit.

CAPUT VII.

Hannibal in utraque fortuna mirabilis.

CUm Hannibale nihil eo anno rei gestum est nam neque ipse se obtulit in tam recenti vulnere publico, privatoque, neque lacessierunt quietum Romani. tantam inesse vim, etsi omnia alia circa eum ruerent, in uno illo duce censebant. Ac nescio an mirabilior fuerit adversis, quam secundis rebus: quippe qui cum & in hostium terra per annos tredecim, tam procul ab domo, varia fortuna bellum gereret, exercitu non suo civili, sed misto ex colluvione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis, alius habitus, alia vestis, alia arma, alii ritus, alia sacra, alii prope dii essent; ita quodam uno vinculo copulaverit eos, ut nulla nec inter ipsos, nec adversus ducem seditio extiterit, cum & pecunia sæpe in stipendium, & commeatus in hostium agro deessent; quorum inopia priore Punico bello multa infanda inter duces militesque commissa fuerant. Post Asdrubalis vero exercitum cum duce, in quibus spes omnis repositæ victoriæ fuerat, deletum, cedendoque in angulum Bruttium cætera Italiæ concessum, cui non videatur mirabile, nullum motum in castris factum? nam ad cætera id quoque accesserat, ut ne alendi quidem exercitus nisi ex Bruttio agro spes esset: qui ut omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat: tum magnam partem juventutis abstractam a cultu a-

grorum bellum occupaverat, & mos vitio etiam insitus genti inter latrocinia militiam exercendi. nec ab domo quicquam mitrebatur, de Hispania retinenda solicitis, tanquam omnia prospera in Italia essent.

CAPUT VIII.

P. Scipio in Hispania, exclusis in totum possessione ejus Pœnis hostibus, debellat.

IN Hispania res quadam ex parte eandem fortunam, quadam disparem habebant: eandem, quod prælio victi Carthaginienses duce amisso in ultimam Hispaniæ oram usque ad Oceanum compulli erant: disparem autem, quod Hispania non quam Italia modo, sed quam ulla pars terrarum bello reparando aptior erat locorum, hominumque ingeniis. itaque ergo prima Romanis inita provinciarum, quæ quidem continentis sint, postrema omnium nostra demum ætate, ductu, auspicioque Augusti Cæsaris, pacata est. ibi tum Asdrubal Gisgonis filius, maximus clarissimusque eo bello secundum Barchinos dux, regressus ab Gadibus rebellandi spem adjuvante Magone Amilcaris filio, delectibus per ulteriorem Hispaniam habitis, ad quinquaginta millia peditum, & quatuor millia & quingentos equites armavit. De equestribus copiis ferme inter auctores convenit. peditum LXX. millia quidam adducta ad Silpiam urbem scribunt. ibi super campos patentes duo duces Pœni ea mente, ne detrectarent certamen, consederunt. Scipio, cum ad eum fama tanti comparati exercitus perlata esset, neque Romanis legionibus tantæ se parem fore multitudini ratus, ut non in speciem saltem opponerentur barbarorum auxilia, neque in iis tamen tantum virium ponendum, ut mutando fidem quæ cladis caussa fuisset patri, patruoque, magnum momentum facerent; præmisso Silano ad Colcam duodetriginta oppidis regnantem, ut equites peditesque ab eo, quos se per hyemem conscripturum pollicitus erat, acciperet, ipse a Tarracone profectus, protinus ab sociis, qui accolunt viam, modica contrahendo auxilia, Castulonem pervenit. Eo adducta ab Silano auxilia, tria millia peditum, & quingenti equites. Inde ad Bæculam urbem processum cum omni exercitu civium, sociorum, peditum equitumque V. & XL. millibus. Castra ponentes eos Mago, & Massanissa cum omni equitatu aggressi

si sunt. turbassentque munientes, ni abditi post tumulum, opportune ad id positi ab Scipione equites improviso in effusos incurrissent. Hi promtissimum quenque, & proxime vallum, atque in ipsos munitores primum invectum vixdum prælio inito fuderunt. cum cæteris, qui sub signis atque ordine agminis incesserant, longior, & diu ambigua pugna fuit. sed cum ab stationibus primum expeditæ cohortes, deinde ex opere deducti milites, atque arma capere jussi plures & integri fessis subirent, magnumque jam agmen armatorum a castris in prælium rueret, terga haud dubie vertunt Pœni, Numidæque. Et primo turmatim abibant, nihil propter pavorem festinationemve confusis ordinibus: dein postquam acrius ultimis incidebat Romanus, neque sustineri impetus poterat, nihil jam ordinum memores, passi qua cuique proximum fuit, in fugam effunduntur. Et quanquam eo prælio aliquantum & Romanis aucti, & diminuti hostibus animi erant: tamen nunquam per aliquot insequentes dies ab excursionibus equitum, levisque armaturæ cessatum est. Ubi satis tentatæ per hæc levia certamina vires sunt, prior Asdrubal in aciem copias eduxit: deinde & Romani processere: sed utraque acies pro vallo stetit instructa. & cum ab neutris pugna cœpta esset, jam die ad occasum inclinante, a Pœno ptius, deinde ab Romano in castra copiæ reductæ. Hoc idem per dies aliquot factum, prior semper Pœnus copias castris educebat, prior sessis stando signum receptui dabat. ab neutra parte procursum, telumve missum, aut vox ulla orta. mediam aciem hinc Romani, illinc Carthaginienses missi Astis, cornua socii tenebant. erant autem utrinque Hispani pro cornibus. ante Punicam aciem elephanti castellorum procul speciem præbebant. Jam hoc in utrisque castris sermonis erat, ita ut instructi stetissent, pugnaturos: medias acies, Romanum Pœnumque, quos inter belli causa esset, pari robore animorum armorumque concursuras. Scipio, ubi hæc obstinate credita animadvertit, omnia de industria in eum diem, quo pugnaturus erat, mutavit. Tesseram vesperi per castra dedit, ut ante lucem viri equique curati, & pransi essent, armatus eques frænatos stratosque teneret equos. Vixdum satis certa luce equitatum omnem cum levi armatura in stationes

Punicas immisit. inde confestim ipse cum gravi agmine legionum procedit, præter opinionem destinatam suorum hostiumque, Romano milite cornibus firmatis, sociis in mediam aciem acceptis. Asdrubal clamore equitum excitatus, ut ex tabernaculo prosiluit, tumultumque ante vallum, & trepidationem suorum, & procul signa legionum fulgentia, plenosque hostium campos vidit, equitatum omnem extemplo in equites emittit, ipse cum peditum agmine castris egreditur: nec ex ordine soliti quicquam acie instruenda mutat. Equitum jamdiu anceps pugna erat, nec ipsa per se decerni poterat, quia pulsis (quod prope invicem fiebat) in aciem peditum tutus receptus erat. sed ubi jam haud plus quingentos passus acies inter se aberant, signo receptui dato, Scipio, patefactisque ordinibus, equitatum omnem levemque armaturam in medium acceptam, divisamque in partes duas, in subsidiis post cornua locat. inde ubi inciendæ jam pugnæ tempus erat, Hispanos (ea media acies fuit) presso gradu incedere jubet. ipse e dextro cornu (ibi namque præerat) nuntium ad Silanum & Martium mittit, ut cornu extenderent in sinistra parte, quemadmodum se rendentem a dextra vidissent, & cum expeditis peditum, equitumque prius pugnam consererent cum hoste, quam coire inter se mediæ acies possent. Ita diductis cornibus, cum ternis peditum cohortibus, ternisque equitum turmis, ad hoc velitibus, citato gradu in hostem ducebant, sequentibus in obliquum aliis. Sinus in medio erat, quia segnius Hispanorum signa incedebant. & jam conflixerant cornua, cum, quod roboris in acie hostium erat, Pœni veterani, Afrique nondum ad teli conjectum venissent, neque in cornua, ut adjuvarent pugnantes, discurrere auderent, ne aperirent mediam aciem venienti ex adverso hosti. Cornua ancipiti prælio urgebantur. eques, levisque armatura, & velites circumductis alis in latera incurrebant, cohortes a fronte urgebant, ut abrumperent cornua a cætera acie. Et cum ab omni parte haudquaquam par pugna erat, tum, quod turba lixarum, tironumque Hispanorum Romano Latinoque militi objecta erat. Et procedente jam die vires etiam deficere Asdrubalis exercitum cœperant, oppressos matutino tumultu, coactosque prius quam cibo corpora fig-

firmarent, raptim in aciem exire. Ad id sedulo diem extraxerat Scipio, ut sera pugna esset. nam ab septima demum hora peditum signa cornibus concurrerunt. ad medias acies aliquanto serius pervenit pugna, ita ut prius æstus a meridiano sole, laborque standi sub armis, & simul fames sitisque corpora afficerent, quam manus cum hoste conisterent. itaque steterunt scutis innixi. nam super cætera elephanti etiam tumultuoso genere pugnæ equitum velitumque, & levis armaturæ consternati e cornibus in mediam aciem sese intulerant. Fessi igitur corporibus animisque retulere pedem, ordines tamen servantes haud secus, quam si imperio ducis cederet integra acies. Sed cum eo ipso acrius, ubi inclinatam rem sensere, victores se undique inveherent, nec facile impetus sustineri posset; quanquam retinebat, obstitebatque cedentibus Asdrubal, ab tergo esse colles, tutumque receptum, si modice se reciperent, clamitans: tamen vincente verecundiam metu, cum proximus quisque hostem cæderet, terga extemplo data, atque in fugam sese omnes effuderunt. Ac primo consistere signa in radicibus collium, ac revocare in ordines militem cœperant, cunctantibus in adversum collem erigere aciem Romanis. deinde ut inferri impigre signa viderunt, integrata fuga in castra pavidi compelluntur. Nec procul vallo Romanus aberat. cepissetve tanto impetu castra, ni se ex vehementi sole, qualis inter graves imbre nubes effulget, tanta vis aquæ dejecisset, ut vix in castra sua receperit se victor; quosdam etiam religio ceperit, ulterius quicquam eo die conandi. Carthaginienses, quanquam fessos labore, ac vulneribus nox, imberque ad necessariam quietem vocabat: tamen quia metus, & periculum cessandi non dabat tempus, prima luce oppugnaturis hostibus castra, saxis undique circa ex propinquis vallibus congestis augent vallum, munimento sese, quando in armis parum præsidii foret, defensuri. Sed transitio sociorum, fuga ut tutior mora videretur, fecit. principium defectionis ab Attane, regulo Turdetanorum, factum est. is cum magna popularium manu transfugit. inde duo munita oppida cum præsidiis tradita a præfectis Romano. Et ne latius, inclinatis semel ad defectionem animis, serperet res, silentio proximæ noctis Asdrubal castra movet. Scipio,

pio, ut prima luce, qui in stationibus erant, retulerunt profectos hostes. præmisso equitatu, signa ferri jubet. adeoque cito agmine ducti sunt, ut si via recta vestigia sequentes essent, haud dubie assecuturi fuerint. ducibus est creditum, brevius aliud esse iter ad Bætim fluvium. ut transeuntes aggrederentur. Asdrubal clauso transitu fluminis ad Oceanum flectit. & jam inde fugientium modo effusi abibant, idque aliquantum ab legionibus Romanis intervalli fecit. eques levisque armatura nunc ab tergo, nunc ab lateribus occurrendo, fatigabat morabaturque. sed cum ad crebros tumultus signa consisterent, & nunc equestria, nunc cum velitibus, auxiliisque peditum prælia consererent, supervenerunt legiones. Inde non jam pugna, sed trucidatio velut pecorum fieri, donec ipse dux fugæ auctor in proximos colles cum septem millibus ferme semiermium evasit. cæteri cæsi captique. castra tumultuaria raptim Pœni tumulo, editissimo communierunt. atque inde cum hostes nequicquam subire iniquo ascensu conati essent, haud difficulter sese tutati sunt. sed obsidio in loco nudo, atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat. itaque transitiones ad hostem fiebant. postremo ipse dux navibus acceptis (nec procul inde aberat mare) nocte relicto exercitu Gades perfugit. Scipio, fuga ducis hostium audita, decem millia peditum, mille equites relinquit Silano ad castrorum obsidionem. ipse cum cæteris copiis, septuagesimis castris, protinus causis regulorum civitatumque cognoscendis, ut præmia ad veram meritorum æstimationem tribui possent, Tarraconem rediit. Post profectionem ejus Massanissa cum Silano clam congressus, ut ad novam contilia gentem quoque suam obedientem haberet, cum paucis popularibus in Africam trajecit, non tam evidenti eo tempore subitæ mutationis causa, quam documento post id tempus constantissimæ ad ultimam senectam fidei, ne tum quidem eum sine probabili causa feciſſe. Mago inde, remissis ab Asdrubale navibus, Gades petit. Cæteri deserti ab ducibus, pars transitione, pars fuga dissipati per proximas civitates sunt, nulla manus numero, aut viribus insignis. Hoc maxime modo, ductu atque auspicio P. Scipionis, pulsi Hispania Carthaginienses sunt, * duodecimo anno post bellum initum, quin-

* a

te

to

to posquam P. Scipio provinciam & exercitum accepit.

CAPUT IX.

P. Scipio ab Tarracone in Africam ad Syphacem regem Numidarum cum duobus navigiis transvectus, fœdus cum eo jungit: invitatus ab rege ad epulas, cum Asdrubale Gisgonis in eodem lecto accumbit.

HAud multo post Silanus debellatum referens, Tarraconem ad Scipionem rediit. L. Scipio cum multis nobilibus captivis nuntius receptæ Hispaniæ Romam est missus. Et cum cæteri lætitia gloriaque ingenti eam rem vulgo ferrent, unus, qui gesserat, inexplebilis virtutis, veræque laudis, parvum instar eorum, quæ spe ac magnitudine animi concepisset, receptas Hispanias ducebat. jam Africam, magnamque Carthaginem, & in suum decus nomenque velut consummatam ejus belli gloriam spectabat. Itaque præmoliendas ibi ratus jam res, conciliandosque regum gentiumque animos, Syphacem primum Regem statuit tentare. Masæsylorum is Rex erat. Masæsyli gens affinis Mauris, in regionem Hispaniæ, maxime qua sita Nova Carthago est, spectant. Fœdus ea tempestate Regi cum Carthaginiensibus erat: quod haud gravius ei sanctiusque, quam vulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Lælium cum donis mittit. Quibus barbarus lætus, & quia res tum prosperæ ubique Romanis, Pœnis in Italia adversæ, in Hispania nullæ jam erant, amicitiam se Romanorum accipere annuit. firmandæ ejus fidem nec dare, nec accipere, nisi cum ipso coram duce Romano. Ita Lælius in id modo fide ab Rege accepta, tutum adventum fore, ad Scipionem rediit. Magnum in omnia momentum Syphax affectanti res Africæ erat opulentissimus ejus terræ rex, bello jam expertus ipsos Carthaginienses, finibus etiam regni apte ad Hispaniam, quod freto exiguo dirimuntur, positis. Dignam itaque rem Scipio ratus, quæ, quoniam non aliter posset, magno periculo peteretur; L. Marcio Tarracone, M. Silano Carthagine nova, quo pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad præsidium Hispaniæ relictis, ipse cum C. Lælio duabus quinqueremibus ab Carthagine profectus tranquillo mari plurimum remis, interdum & leni juvante vento, in Africam trajecit. Forte ita incidit, ut eo ipso tempore Asdrubal

pulsus Hispania septem triremibus portum invectus, ancoris positis, terræ applicaret naves: cum conspectæ duæ quinqueremes haud cuiquam dubio, quin hostium essent, ceprimique a pluribus, prius quam portum intrarent, possent, nihil aliud, quam tumultum ac trepidationem simul militum ac nautarum, nequicquam armaque & naves expedientium, fecerunt. percussa enim ex alto vela paullo acriori vento prius in portum intulerunt quinqueremes, quam Pœni anchoras molirentur. nec ultra tumultum agere quis quicquam in regio portu audebat. Itaque prior in terram Asdrubal, mox Scipio, & Lælius egressi ad Regem
28 pergunt. Magnificumque id Syphaci, nec erat aliter visum, duorum opulentissimorum ea tempestate ducum populorum uno die suam pacem amicitiamque petentes venisse. Utrunque in hospitium invitat. & quoniam fors eos sub uno recto esse, atque ad eosdem penates voluisset, contrahere in colloquium dirimendarum simultatum caussa est conatus; Scipione abnuente aut privatim sibi ullum cum Pœno odium esse, quod colloquendo finiret, aut de Rep. se quicquam cum hoste agere injussu senatus posse. Illud magnopere contendente Rege, ne alter hospitum excluso mensa videretur, ut in animum induceret ad eandem venire epulas, haud abnuit. cœnatumque simul apud Regem est. eodem etiam lecto Scipio, atque Asdrubal, quia ita cordi erat Regi, accubuerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni, atque ad omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modo barbarum, insuetumque moribus Romanis, sed hostem etiam infestissimum facunde alloquendo sibi conciliarit. *mirabilioremque sibi eum congressu coram visum* præ se ferebat, *quam bello rebus gestis. nec dubitare, quin Syphax, regnumque ejus jam in Romanorum esset potestate. eam artem alii viro ad conciliandos animos esse. Itaque non quo modo Hispania amissa sit, quærendum magis Carthaginiensibus esse, quam quo modo Africam retineant, cogitandum. Non peregrinabundum, neque circa amœnas oras vagantem tantum ducem Romanum, relicta provincia nova ditionis, relictis exercitibus, duabus navibus in Africam trajecisse, & commisisse se in hostilem terram, in potestatem regiam, in fidem inexpertam, sed potiundæ Africæ spem affectantem. hoc eum jampridem volutare in animo,*

hoc palam fremere, quod non, quemadmodum Hannibal in Italia, sic Scipio in Africa bellum gereret.

CAPUT X.

Scipio, icto in Africa cum Syphace fœdere, in Hispaniam reversus, ad oppugnandas urbes Illiturgin, & Castulonem, quæ ad Pœnos defecerant, ducit exercitum: altera cum magna cæde expugnata, alteram per proditionem capit.

SCipio, fœdere icto cum Syphace, profectus ex Africa, dubiisque & plerunque sævis in alto jactatus ventis, die quarto Novæ Carthaginis portum tenuit. Hispaniæ sicut a bello Punico quietæ erant, ita quasdam civitates, propter conscientiam culpæ, metu magis, quam fide, quietas esse apparebat: quarum maxime insignes & magnitudine & nox. Illiturgi, & Castulo erant. Castulonenses, cum prosperis rebus socii fuissent, post cæsos cum exercitibus Scipiones defecerant ad Pœnos. Illiturgitani, prodendis qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendisque, scelus etiam defectioni addiderant. In eos populos primo adventu, cum dubiæ Hispaniæ essent, merito magis, quam utiliter sævitum foret; tunc jam tranquillis rebus, quia tempus expetendæ pœnæ videbatur venisse, accitum ab Tarracone L. Martium cum tertia parte copiarum ad Castulonem oppugnandum mittit. ipse cum cætero exercitu quintis ferme ad Illiturgin castris pervenit. Clausæ erant portæ; omniaque instructa, & parata ad oppugnationem arcendam. adeo conscientia, quid se meritos scirent, pro indicto eis bello fuerat. Hinc exhortari milites Scipio orsus est, *Ipsos, claudendo portas, indicasse Hispanos, quid ut timerent, meriti essent. itaque multo infestioribus animis cum eis, quam cum Carthaginiensibus bellum gerendum esse. quippe cum illis prope sine ira de imperio, & gloria certari: ab iis perfidiæ, & crudelitatis, & sceleris pœnas expetendas esse. venisse tempus, quo & nefandam commilitonum necem, & in semetipsos, si eodem fuga dilati forent, instructam fraudem ulciscerentur: & in omne tempus gravi documento sancirent, ne quis unquam Romanum civem, militemve in ulla fortuna opportunum injuriæ duceret.* Ab hac exortatione ducis incitati scalas electis per manipulos viris dividunt: partitoque exercitu, ita ut parti alteri Lælius præesset legatus, duobus simul locis ancipiti terrore urbem aggrediuntur. Non

dux unus, aut plures principes oppidanos, sed suus ipsorum ex conscientia culpæ metus ad defendendam impigre urbem hortatur. & meminerant, & admonebant alii alios, *supplicium ex se, non victoriam petiturum: ubi quisque mortem oppeteret, id referre, utrum in pugna, & in acie, ubi mars communis & victum sæpe erigeret, & affligeret victorem; an postmodum, cremata & diruta urbe, ante ora captarum conjugum liberorumque, inter verbera & vincula, omnia fœdaque indignaque passi expirarent.* Igitur non militaris modo ætas, aut viri tantum, sed fœminæ quoque, puerique supra animi corporisque vires adsunt: propugnantibus tela ministrant, saxa in muros munientibus gerunt. non libertas solum agebatur, quæ virorum fortium tantum pectora acuit; sed ultimum omnibus supplicia, & fœda mors ob oculos erat. accendebantur animi & certamine laboris, ac periculi, atque ipso inter se conspectu. Itaque tanto ardore certamen initum est, ut domitor ille totius Hispaniæ exercitus ab unius oppidi juventute sæpe repulsus a muris, haud satis decoro prælio trepidarit. Id ubi vidit Scipio, veritus ne vanis conatibus suorum, hostibus cresceret animus, & segnior miles fieret; sibimet conandum, ac partem periculi capessendam esse ratus, increpita ignavia militum, ferri scalas jubet: seipsum, si cæteri cunctentur, ascensurum minatur. Jam subierat haud mediocri periculo mœnia, cum clamor undique ab solicitis vicem imperatoris militibus sublatus, scalæque multis simul partibus erigi cœptæ. Et ex altera parte Lælius instituit. Tum victa oppidanorum vis, dejectisque propugnatoribus occupantur muri. arx etiam ab ea parte, quæ inexpugnabilis videbatur, intra tumultum capta est. Transfugæ Afri, qui tum inter auxilia Romana erant, & oppidanis in ea tuenda, unde periculum videbatur, veritis, & Romanis subeuntibus, qua adire poterant, conspexerunt editissimam urbis partem, quia, rupe prærupta tegebatur, neque opere ullo munitam, & ab defensoribus vacuam. levium corporum homines, & multa exercitatione pernicium, clavos secum ferreos portantes, qua per inæqualiter eminentia rupis poterant, scandunt. figubi nimis arduum, & leve saxum occurrebat, clavos per modica intervalla figentes, cum velut gradus fecissent, primi insequentes extrahentes manu,

mu, postremi sublevantes eos, qui præ se irent, in summum evadunt. inde decurrunt cum clamore in urbem jam captam ab Romanis. Tum vero apparuit ab ira, & ab odio urbem oppugnatam esse nemo capiendi vivos, nemo, patentibus ad direptionem omnibus, prædæ memor est. trucidant inermes juxta, atque armatos, feminas pariter, ac viros: usque ad infantium cædem ira crudelis pervenit. ignem deinde tectis injiciunt, ac diruunt, quæ incendio absumi nequeunt. adeo vestigia quoque urbis extinguere, ac delere memoriam hostium sedis cordi est. Castulonem inde Scipio exercitum ducit: quam urbem non Hispani modo convenæ, sed Punici etiam exercitus e dissipata passim fuga reliquiæ tutabantur. sed adventum Scipionis prævenerat fama cladis Illiturgitanorum: terrorque inde ac desperatio invaserat omnes. & in diversis cassis cum sibi quisque consultum sine alterius respectu vellet, primo tacita suspicio, deinde aperta discordia secessionem inter Carthaginienses, atque Hispanos fecit. His Cerdubellus propalam de ditionis auctor: Himilco Punicis auxiliaribus præerat; quos, urbemque, clam fide accepta, Cerdubellus Romano prodit. Mitior ea victoria fuit. nec tantundem noxæ admissum erat, & aliquantum iræ lenierat voluntaria deditio.

CAPUT XI.

Scipio Carthagine Nova in honorem patris, & patrui munus gladiatorium edit, non ex gladiatoribus tamen, sed ex iis, qui aut in honorem ducis, aut ex provocatione in certamen descendunt: in eo reguli fratres patrueles de principatu ferro contendunt. 21

MArtius inde in barbaros, si qui nondum perdomiti erant, subjus ditionemque redigendos missus. Scipio Carthaginem ad vota solvenda diis, munusque gladiatorium, quod mortis caussa patris, patruique paraverat, edendum rediit. Gladiatorum spectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo lanistis comparare mos est, servorum delectu, ac liberorum, qui venalem sanguinem habent. voluntaria omnis, & gratuita opera pugnantium fuit. nam alii missi ab regulis sunt ad specimen intutæ genti virtutis ostendendum. alii ipsi professi se pugnaturos in gratiam ducis, alios æmulatio, & certamen, ut provocarent, provocatique haud abnuerent, traxit. quidam quas disceptando

controversias finire nequiverant, aut noluerant, pacto inter se, ut victorem res sequeretur, ferro decreverunt. Neque obscuri generis homines, sed clari illustresque, Corbis, & Orsua, patrueles fratres, de principatu civitatis, quam Ibem vocabant, ambigentes, ferro se certaturos professi sunt. Corbis major erat ætate. Orsuæ pater princeps proximæ fuerat, a fratre majore post mortem ejus principatu accepto. Cum verbis disceptare Scipio vellet, ac sedare iras, negatum id ambo dicere communibus cognatis: nec alium deorum hominumve, quam Martem, se judicem habituros esse. Robore major, minor flore ætatis ferox, mortem in certamine, quam ut alter alterius imperio subjiceretur, præoptantes, quod ab tanta rabie dirimi nequirent, insigne spectaculum exercitui præbuere, documentumque, quantum cupiditas imperii malum inter mortales esset. Major usu armorum; & astu facile stolidas vires minoris superavit. Huic gladiatorum spectaculo ludi funebres additi pro copia, & provinciali, & castrensi apparatu.

CAPUT XII.

Dum ab Romanis in Hispania Astapa urbs oppugnatur, oppidani conscientia scelerum, liberis, atque conjugibus trucidatis, cum eorum corporibus se quoque postremo in succensum in foro rogum conjiciunt.

RES interim nihilominus ab legatis gerebantur. Martius, superato Bæte amni, quem incolæ Circen appellant, duas opulentas civitates sine certamine in deditionem accipit. Astapa urbs erat Carthaginiensium semper partis: neque id tam dignum iræ erat, quam quod extra necessitates belli præcipuum in Romanos gerebant odium, nec urbem aut situ, aut munimento tutam habebant, quæ ferociores iis animos faceret. sed ingenia incolarum latrocinio læta, ut excursiones in finitimum agrum sociorum populi Romani facerent, imputarent, & vagos milites Romanos, lixasque, & mercatores exciperent. magnum etiam comitatum, quia paucis parum tutum fuerat, transgredientem fines, positis insidiis circumventum inique loco interfecerant. Ad hanc urbem oppugnandam cum admotus exercitus esset, oppidani conscientia scelerum, quia nec deditio tuta ad tam infe-

infestos videbatur, nec spes mœnibus, aut armis ruendæ salutis erat, facinus in se, ac suos fœdum, ac ferum conscisciunt. Locum in foro destinant, quo pretiosissima rerum suarum congererent. super eum cumulum conjuges, ac liberos considere cum jussissent, ligna circa extruunt, faceisque virgultorum conjiciunt. quinquaginta deinde armatis juvenibus præcipiunt; *ut donec incertus eventus pugnæ esset, præsidium eo loco fortunarum suarum, corporumque, quæ cariora fortunis essent, servarent. si rem inclinatam viderent, atque in eo jam esse, ut urbs caperetur, scirent, omnes, quos euntes in prælium cernerent, mortem in ipsa pugna obituros. illos se per deos superos, inferosque orare, ut memores libertatis, quæ illo die aut morte honesta, aut servitute infami finienda esset, nihil relinquerent, in quod sævirent invictus hostis posset. ferrum, ignemque in manibus esse. amicæ, ac fideles potius eas, quæ peritura forent, absumerent manus, quam insultarent superbo ludibrio hostes.* His adhortationibus exercitio dira adjecta, si quem a proposito spes mollitiave animi flexisset. inde concitato agmine patentibus portis ingenti cum tumultu erumpunt. Neque erat ulla satis firma statio opposita; quia nihil minus, quam ut egredi mœnibus auderent, timeri poterat. perpaucæ equitum turmæ, levisque armatura repente e castris ad id ipsum emissa occurrit. Acrior impetu atque animis, quam compositior ordine ullo, pugna fuit. Itaque pulsus eques, qui primum hosti se obtulerat, terrorem intulit levi armaturæ. pugnatumque sub ipso vallo foret, ni robur legionum, perexiguo ad instruendum dato tempore, aciem direxisset. Ibi quoque trepidatum parumper circa signa est; cum cæci furore in vulnera ac ferrum vecordi audacia ruerent. dein versus miles adversus temerarios impetus pertinax, cæde primorum insequentes suppressit. conatus paullo post ultro inferre pedem, ut neminem cedere, atque obstinatos mori in vestigio quenque suo vidit; patefacta acie, quod ut facere posset, multitudo armatorum facile suppeditabat, cornua hostium amplexus, in orbem pugnantes ad unum omnes occidit. Atque hæc tamen hostium iteratorum, ac tum maxime dimicantium jure belli in armatos repugnantesque edebantur. fœdior alia in urbe trucidatio erat, cum turbam fœminarum puerorumque imbellem, inermemque cives sui cæ-

de-

derent, & in succensum rogum semianima pleraque injicerent corpora, rivique sanguinis flammam orientem restinguerent. postremo ipsi cæde miseranda suorum fatigati, cum armis medio incendio se injecerunt. Jam cædi perpetratæ victores Romani supervenerunt. ac primo conspectu tam fœdæ rei mirabundi parumper obstupuerunt. Dein cum aurum argentumque cumulo rerum aliarum interfulgens aviditate ingenii humani rapere ex igne vellent, correpti alii flamma sunt, alii ambusti afflatu vaporis; cum receptus primis urgente ab tergo ingenti turba non esset. Ita Astapa sine præda militum ferro ignique absumta est. Martius, cæteris regionis ejus metu in deditionem acceptis, victorem exercitum Carthaginem ad Scipionem reduxit.

CAPUT XIII.

Facta ipse a persugis recipiendi proditione Gades, eo mittuntur a Scipione Martius cum terrestribus copiis, & Lælius cum navalibus. Scipione interim gravi morbo implicito, cum vani rumores de vita ejus afferrentur, & Hispani socii rebellant, & in castris Romanes, quæ ad Sucronem erant, ingens civilis seditio excitatur. mox certo de ejus valetudine nuntio, uterque tumultus tranquillatur.

PEr eos ipsos dies perfugæ a Gadibus venerunt, pollicentes, urbem, Punicumque præsidium, quod in ea esset, & imperatorem præsidii cum classe prodituros esse. Mago ibi ex fuga substiterat: navibusque in Oceano collectis, aliquantum auxiliorum & trans fretum Africæ oræ, & ex proximis Hispaniæ locis per Annonem præfectum coegerat. Fide accepta dataque perfugis, & Martius eo cum expeditis cohortibus, & Lælius cum septem triremibus, & quinqueremi una est missus. ut terra marique communi consilio rem gererent. Scipio ipse gravi morbo implicitus, graviore tamen fama, cum ad id quisque quod audierat, insita hominibus libidine alendi de industria rumores, adjiceret aliquid, pro-

provinciam omnem, ac maxime longinqua ejus turbavit: apparuitque, quantam exciturura molem vera fuisset clades, cum vanus rumor tantas procellas exciviſſet. non ſocii in fide, non exercitus in officio manſit. Mandonius, & Indibilis, quibus, quia regnum ſibi Hiſpaniæ, pulſis inde carthaginienſibus, deſtinarant animis, nihil pro ſpe contigerat, concitatis populariibus, (Lacetani autem erant) & juventute Celtiberorum excita, agrum Sueſſetanum, Sedetanumque ſociorum populi Romani hoſtiliter depopulati ſunt. Civilis alius furor in caſtris ad Sucronem ortus. Octo ibi millia militum erant, præſidium gentibus, quæ cis Iberum incolunt, impoſitum. Mora autem eorum mentes fecit, non tum cum primum de vita imperatoris dubii rumores allati ſunt, ſed jam ante, licentia ex diutino, ut fit, otio collecta: & nonnihil, quod in hoſtico laxius rapto ſueris vivere arctiores in pace res erant. Ac primo ſermones tantum occulti ſerebantur. *ſi bellum in provincia eſſet, quid ſeſe inter pacatos facerent? ſi debellatum jam, & confecta provincia eſſet, cur in Italiam non revehi?* Flagitatum quoque ſtipendium procacius, quam ex more, & modeſtia militari erat, & a cuſtodibus probra in circumeuntes vigilias tribunos jacta: & noctu quidam prædatum in agrum circa pacatum ierant: poſtremo interdiu, ac propalam ſine commeatu ab ſignis abibant. omnia libidine ac licentia militum, nihil inſtituto, ac diſciplina militiæ aut imperio eorum, qui præerant, gerebatur. forma tamen Romanorum caſtrorum conſtabat una ea ſpe, quod tribunos ex contagione furoris haud expertes ſeditionis defectioniſque rati fore, & jura reddere in principiis ſinebant, & ſignum ab eis petebant, & in ſtationes, ac vigilias ordine ibant: & ut vim imperii abſtulerant, in ſpeciem dicto parentium, ultro ipſi imperantes ſervabant. Erupit deinde ſeditio, poſtquam reprehendere, atque improbare tribunos ea, quæ fierent, & conari obviam ire, & propalam annuere furoris eorum ſe futuros ſocios, ſenſerunt. Fugatis itaque ex principiis, ac paullo poſt e caſtris tribunis, ad principes ſeditionis, gregarios milites, C. Albium Calenum, & C. Atrium Umbrum, delatum omnium conſenſu imperium eſt. qui nequaquam tribuniciis contenti ornamentis, inſignia etiam ſummi imperii,

rii. fasces secureſque attrectare ausi: neque iis venit in mentem, ſuis tergis, ſuis cervicibus virgas illas, secureſque imminere, quas ad metum aliorum præferrent. Mors Scipionis falſo credita occæcabat animos: ſub cujus vulgatam jam famam, non dubitabant, totam Hiſpaniam arſuram bello. in eo tumultu & ſociis pecunias imperari, & diripi propinquas urbes poſſe, & turbatis rebus, cum omnia omnes auderent, minus inſignia fore, quæ ipſi feciſſent. Cum alios ſubinde recentes nuntios non mortis modo, ſed etiam funeris expectarent, neque ſuperveniret quiſquam, evaneſceretque temere ortus rumor; tum primi auctores requiri cœpti. & ſubtrahentes ſe quoque, ut credidiſſe potius temere, quam finxiſſe rem talem viderentur, deſtituti duces jam ſua ipſi inſignia, & pro vana imagine imperii quod gererent. veram, uſtamque mox in ſe verſuram, poteſtatem exhorrebant. Stupenti ita ſeditioni cum vivere primo, mox etiam valere Scipionem, certi auctores afferrent, tribuni militum ſeptem ab ipſo Scipione miſſi ſupervenerunt. Ad quorum primum adventum exaſperati animi: mox ipſis placido ſermone permulcentibus nostros, cum quibus congreſſierant, leniti ſunt. circumeuntes enim tentoria primo, deinde in principiis prætorioque, ubi ſermones inter ſe ferentium circulos vidiſſent, alloquebantur, percunctantes magis, quæ cauſſa iræ conſternationiſque ſubitæ foret, quam factum accuſantes. Vulgo ſtipendium non datum ad diem jactabatur, & cum eodem tempore, quo ſcelus Illiturgitanum extitiſſet, poſt duorum imperatorum, duorumque exercituum ſtragem ſua virtute defenſum nomen Romanum, ac retenta provincia eſſet, Illiturgitanos pœnam noxæ meritam habere, ſuis rebus factis gratiam qui exolvat, non eſſe. Talia querentes æqua orare, ſequea relaturos ad imperatorem reſpondebant. lætari, quod nihil triſtius, nec inſanabilius eſſet: & P. Scipionem deûm benignitate, & Rempub. eſſe gratiæ referendæ. Scipionem bellis aſſuetum, ad ſeditionum procellas rudem, ſolicitum habebat res, ne aut exercitus peccando, aut ipſe puniendo modum excederet. in præſentia, ut cœpiſſet, leniter agi placuit: & miſſis circa ſtipendiarias civitates exactoribus, ſtipendii ſpem propinquam facere. Edi-

ctum

tum subinde propositum, ut ad stipendium petendum convenirent Carthaginem, seu carptim parres, seu universi mallent. Tranquillam seditionem, jam per se languescentem repentina quies rebellantium Hispanorum fecit. redierant enim in fines omisso incœpto Mandonius, & Indibilis, postquam vivere Scipionem allatum est. nec jam erat aut civis, aut externus, cum quo furorem suum consociarent. omnia circumspectantes consilia, nihil reliqui habebant, præter * vulgatissimum a malis consiliis receptum, ut imperatoris vel justæ iræ, vel non desperandæ clementiæ sese committerent. etiam hostibus eum ignovisse, cum quibus ferro dimicasset. suam seditionē sine vulnere, sine sanguine fuisse: nec ipsam atrocem, nec atroci pœna dignam: ut ingenia humana sunt ad suā cuique levandam culpam nimio plus facunda. Illa dubitatio erat, singulæne cohortes, an universi ad stipendium petendum irent. inclinavit eo sententia, quod tutius censebant universos ire.

CAPUT XIV.

Scipio, simulatione expeditionis contra rebellantes Hispaniæ principes accito Carthaginem exercitu, qui ad Sucronem in officio non manserat, vehementi oratione castigata multitudine, in auctores seditionis supplicio animadvertit.

PEr eosdem dies, quibus hæc illi consultabant, consilium de iis Carthagine erat: certabaturque sententiis, utrum in auctores tantum seditionis (erant autem hi numero haud plus, quam V. & XXX.) animadverteretur, an plurium supplicio vindicanda tam fœdi exempli defectio magis, quam seditio, esset. Vicit sententia lenior, ut unde orta culpa esset, ibi pœna consisteret: ad multitudinem castigationem satis esse. Concilio dimisso, ut id actum videretur, expeditio adversus Mandonium, Indibilemque edicitur exercitui. qui Carthagine erat, & cibaria dierum aliquot parare jubentur. tribunis septem, qui & antea Sucronem ad leniendam seditionem ierant, obviam exercitui missis, quina nomina principum seditionis edidit. sunt, ut eos per idoneos homines benigno vultu, ac sermone in hospitium invitatos, sopitosque vino vin-

vincirent. Haud procul jam Carthagine aberant, cum ex obviis auditum, postero die omnem exercitum cum Lælio Silanoque in Lacetanos proficisci, non metu modo omni, qui tacitus insidebat animis, liberavit eos, sed lætitiam ingentem fecit, quod magis habituri solum imperatorem, quam ipsi futuri in potestate ejus essent. Sub occasum solis urbem ingressi sunt, exercitumque alterum parantem omnia ad iter viderunt. Excepti sermonibus industria compositis, lætum opportunumq; adventum eorum imperatori esse, quod sub ipsam profectionem alterius exercitus venissent, corpora curant. a tribunis sine ullo tumultu auctores seditionis per idoneos homines perducti in hospitia, comprehensi ac vincti sunt. Vigilia quarta impedimenta exercitus, cui simulabatur iter, proficisci cœpere. sub lucem signa mota, & ad Portam retentum agmen: custodesque circa omnes portas missi, ne quis urbe egrederetur. Vocati deinde ad concionem, qui pridie venerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, ut ultro terituri fucclamationibus, concurrunt. Simul & imperator in tribunal conscendit, & reducti armati a portis inermi se concioni ab ergo circumfuderunt. tum omnis ferocia concidit, & (ut postea fatebantur) nihil æque eos terruit, quam præter spem robur, & color imperatoris, quem affectum visuros crediderant, vultusque, qualem ne in acie quidem ajebant meminisse. Sedit tacitus paullisper, donec nuntiatum est, deductos in forum auctores seditionis, & parata jam omnia esse. Tum, silentio per præconem facto, ita cœpit. *Nunquam mihi defuturam orationem, qua exercitum meum alloquerer, credidi: non quo verba unquam potius, quam res exercuerim, sed quia prope a pueritia in castris habitus, assueveram militaribus ingeniis. apud vos quemadmodum loquar, nec consilium, nec oratio suppeditat: quos ne quo nomine quidem appellare debeam, scio. cives? qui a patria vestra defeciistis. an milites? qui imperium auspiciumque abnuistis, sacramenti religionem rupistis. hostes? corpora, ora, vestitum, habitum civium agnosco; facta, dicta, consilia, animos hostium video. Quid enim vos, nisi quod Illergetes, & Lacetani, aut optastis aliud, aut speraistis? & illi tamen Mandonium atque Indibilem, regiæ nobilitatis viros, duces furoris secuti sunt: vos au-*

spi-

ſpicium, & imperium ad Umbrum Atrium, & Calenum Albium detuliſtis. Negatis vos, id omnes feciſſe, aut facturum voluiſſe, milites: paucorum eum furorem atque amentiam eſſe. libenter credam negantibus. nec enim ea ſunt commiſſa, quæ vulgata in omnem exercitum ſine piaculis ingentibus expiari poſſint. invitus ea, tamquam vulnera attingo: ſed, niſi tacta, tractataque ſanari non poſſunt. Equidem, pulſis Hiſpania Carthaginienſibus, nullum locum in tota provincia, nullos homines credebam eſſe, ubi vita inviſa eſſet mea. ſic me non ſolum adverſus ſocios geſſeram, ſed etiam adverſus hoſtes. in caſtris meis (ex quantum me omnio fefellit) fama mortis meæ non accepta ſolum, ſed etiam ſperata eſt. non quod ego vulgari facinus per omnes velim: (equidem ſi totum exercitum meum mortem mihi optaſſe crederem, hic ſtatim ante oculos veſtros morerer; nec me vita juvaret inviſa civibus, & militibus meis) ſed multitudo omnis, ſicut natura maris, per ſe immobilis eſt: ut venti & aurae cient, aut tranquilli, aut procelloſi. & cauſſa in vobis, atque origo omnis furoris penes auctores eſt. vos contagione inſaniſtis. Quin mihi ne hodie quidem ſcire videmini, quo amentiæ progreſſi ſitis, quid facinoris in me, quid in patriam, parentesque ac liberos veſtros, quid in deos ſacramenti teſtes, quid adverſus auſpicia, ſub quibus militaſtis, quid adverſus morem militiæ, diſciplinamque majorum, quid adverſus ſummi imperii majeſtatem auſi ſitis. De me ipſo taceo. temere potius, quam avide credideritis: is denique ego ſim, cujus imperii tædet exercitum, minime mirandum ſit: patria quid de vobis meruerat, quam cum Mandonio, & Indibili conſociando conſilia, prodebatis? quid populus Romanus: cum imperium ablatum ab tribunis ſuffragio populi creatis, ad homines privatos detuliſtis: cum, eo ipſo non contenti, ſi pro tribunis illos haberetis, faſces imperatoris veſtri ad eos, quibus ſervus, cui imperarent, nunquam fuerat, Romanus exercitus detuliſtis. In prætorio tetenderunt Albius, & Atrius: claſſicum apud eos cecinit: ſignum ab iis petitum eſt: ſederunt in tribunali proconſulis Scipionis: lictor apparuit: ſubmovente eo inceſſerunt: faſces cum ſecuribus prælati ſunt. Lapides pluere, & fulmina jaci de cœlo, & inſuetos fœtus animalia edere, vos portenta eſſe putatis? hoc eſt portentum, quod nullis hoſtiis, nullis ſupplicationibus ſine ſanguine eorum, qui tantum facinus auſi ſunt, expiari poſſit.

At-

28 *Atque ego, quamquam nullum scelus rationem habet; tamen ut in re nefaria, quæ mens, quod consilium vestrum fuerit, scire velim. Rhegium quondam in præsidium missa legio, interfectis per scelus principibus civitatis, urbem opulentam per decem annos tenuit. propter quod facinus tota legio, millia hominum quatuor, in foro Romæ securi percussi sunt. Sed illi primum non Atrium Umbrum semilixam, nominis etiam abominandi ducem, sed D. Jubellium, tribunum militum, secuti sunt: nec cum Pyrrho, nec cum Samnitibus, aut Lucanis, hostibus populi Romani, se conjunxerunt. vos cum Mandonio, atque Indibili & consilia communicastis, & arma consociaturi fuistis. Illi, sicut Campani Capuam Tuscis veteribus cultoribus ademtam, Mamertini in Sicilia Messanam, sic Rhegium habituri perpetuam sedem erant: nec populum Romanum, nec socios populi Romani ultro lacessituri bello. Sucronemne vos domicilium habituri eratis? ubi si vos decedens confecta provincia imperator relinquerem, deûm hominumque fidem implorare debebatis, quod non rediretis ad conjuges liberosque vestros. sed horum quoque memoriam, sicut patriæ meique, ejeceratis ex animis vestris. Viam consilii scelerati, sed non ad ultimum dementis exequi volo. Me ne vivo, & cætero incolumi exercitu, cum quo ego die una Carthaginem cepi, cum quo quatuor imperatores, quatuor exercitus Carthaginiensium fudi, fugavi, Hispania expuli, vos octo millia hominum, * majoris certe omnes pretii, quam Albius, & Atrius sunt, quibus vos subjecistis, Hispaniam provinciam populo Romano erepturi eratis? Amolior, & amoveo nomen meum: nihil ultra facile creditam mortem meam a vobis violatus sim: quid? si ego morerer, mecum expiratura respublica, mecum casurum imperium populi Romani erat? ne istud Juper Optimus Maximus sierit, urbem auspicato diis auctoribus in æternum conditam, fragili huic, & mortali corpori equalem esse. Flaminio, Paullo, Graccho, Postumio Albino, M. Marcello, T. Crispino, Cn. Fulvio, Scipionibus meis, tot tam claris imperatoribus, uno bello absumtis, superstes est populus Romanus, eritque mille aliis nunc ferro, nunc morbo morientibus: meo unius funere elata esset Pop. Rom. respublica? Vos ipsi hic in Hispania, patre, & patruo meo, duobus imperatoribus interfectis, Septimum Martium ducem vobis adversus exultantes recenti victoria Pœnos delegistis. & sic loquor, tanquam sine duce Hispa-*

ania futuræ fuerint. M. Sinanus eodem jure, eodem imperio mecum in provinciam missus, L. Scipio, frater meus, & C. Lælius legati, judices majestatis imperii læssent? utrum exercitus exercitui, an duces ducibus, an dignitas, an causa conferari poterat? quibus si omnibus superiores essetis, arma tamen cum Pœnis contra patriam, contra cives vestros ferretis? Africam Italiæ, Carthaginem urbi Romæ imperare vellet is? quam ob noxam patriæ? Coriolanum quondam damnatio ejusta, miserum & indignum exilium, ut iret ad oppugnandam patriam, impulit, revocavit tamen a publico parricidio privata pietas. vos qui dolor, quæ ira incitabit? stipendiumne diebus paucis imperatore egro serius numeratum satis digna causa fuit, cur patriæ indicaretis bellum? cur ad Illergetes desciscertis a populo Romano? cur nihil divinarum, humanarumve rerum inviolatum vobis esset? insanissimi profecto, milites: nec major in corpus meum vis morbi, quam in vestras mentes invasit. Horret animus referre, quid crediderint homines, quid speraverint, quid optaverint. auferat omnia ventus oblivio ista, si potest: si non, utcunque silentium tegat. Non negaverim, tristem, atrocemque vobis visam orationem quanto creditis factu vestra atrociora esse, quam dicta mea? & me ea, quæ fecistis, pati æquum censetis: vos ne dici quidem omnia æquo animo feretis? sed ne ea quidem ipsa ultra exprobrabuntur. utinam tam facile vos oblivisci eorum, quam ego obliviscar. Itaque quod ad vos universos attinet, si erroris pœnitet, satis superque pœnarum habeo. Albius Calenus, & Atrius Umbler, & ceteri nefariæ seditionis auctores sanguine luent, quod admiserunt. Vobis supplicii eorum spectaculum non modo non acerbum, sed lætum etiam, si sana mens redit, debet esse. de nullis enim, quam de vobis, infestius, aut inquius consuluerunt. Vix finem dicendi fecerat, cum ex præparato simul omnium rerum terror oculis auribusque est effusus. Exercitus, qui corona concionem circumdederat, gladiis ad scuta concrepuit. præconis audita vox citantis nomina damnatorum in concilio. nudi in medium protrahebantur, & simul omnis apparatus supplicii expromebatur. deligati ad palum, virgisque cæsi, & securi percussi, adeo torpentibus metu, qui aderant, ut non modo ferocior vox adversus atrocitatem pœnæ, sed ne gemitus quidem exaudiretur.

Tra-

Tracti inde de medio omnes, purgatoque loco, citati milites nominatim apud tribunos militum in verba P. Scipionis jurarunt, stipendiumque ad nomen singulis persolutum. Hunc finem exitumque seditio militum cœpta apud Sucronem habuit.

CAPUT XV.

In ultimam Hispaniam cum spe Gades proditione recipiendi profecti Marcius, & Lælius, alter terra adversus Annonem, alter mari adversus Adherbalem, qui patefactæ conjurationis auctores Carthaginem in Africam devehebat, rem feliciter gerunt: ad irritum redacta spe Gadibus per proditionem potiundi, ad Scipionem revertuntur.

PEr idem tempus ad Bætim fluvium Anno præfectus a Magone missus a Gadibus cum parva manu Afrorum, mercede Hispanos solicitando, ad IV. millia juvenum armavit. castris deinde exutus ab L. Martio, maxima parte militum inter tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam in fuga amissis, palatos persequente equite, cum paucis ipse effugit. Dum hæc ad Bætim fluvium geruntur, Lælius interim freto in Oceanum evectus ad Cartejam classe accessit. Urbs ea in ora Oceani sita est, ubi primum e faucibus angustis panditur mare. Gades sine certamine per proditionem recipiendi, ultro qui eam rem pollicerentur, in castra Romana venientibus, spes (sicut ante dictum est) fuerat. sed patefacta immatura proditio est, comprehensosque omnes Mago Adherbali prætori Carthaginem devehendos tradit. Adherbal, conjuratis in quinqueremem impositis, præmissaque ea, quia tardior, quam triremis erat, ipse cum octo triremibus modico intervallo sequitur. Jam fretum intrabat quinqueremis, cum Lælius & ipse in quinqueremi e portu Cartejæ, sequentibus septem triremibus evectus, in Adherbalem ac triremes invehitur, quinqueremem satis credens deprehensam rapido in freto in adversum æstum reciprocari non posse. Pœnus in re subita parumper incertus trepidavit, utrum quinqueremem sequeretur, an in hostes rostra converteret. ipsa cunctatio facultatem detrectandæ pugnæ ademit. jam enim sub ictu teli erant, & undique instabant hostes. æstus quoque arbitrium moderandi naves ademerat. neque erat navali pugnæ similis: quippe ubi nihil voluntarium, nihil artis aut consilii esset una natura freti, æstusque, totius

tias certaminis potens, suis alienis navibus nequicquam remigio in contrarium tendentes invehebat: ut fugientem videres retro vertice intortam victricibus illatam; & sequentem, si in contrarium tractum incidisset maris, fugientis modo sese avertentem. Jam in ipsa pugna hæc cum infesto rostro peteret hostium navem, obliqua ipsa ictum alterius rostri accipiebat: illa cum transversa objiceretur hosti, repente intorta in proram circumagebatur. Cum inter triremes, fortuna regente, anceps prælium misceretur, quinqueremis Romana, seu pondere tenacior, seu pluribus remorum ordinibus scindentibus vortices, cum facilius regeretur, duas triremes suppressit, unius prælata impetu lateris alterius remos deterfit: cæteraque, quas indepta esset, mulcasset, ni cum reliquis quinque navibus Adherbal velis in Africam transmisisset. Lælius victor Cartejam revectus, auditis, quæ acta Gadibus erant, patefactam proditionem, conjuratosque missos Carthaginem, spem in irritum redactam, qua venissent; nuntiis ad L. Martium missis, nisi terere fruftra tempus sedendo ad Gades vellent, redeundum ad imperatorem esse: assentiente Martio, paucos post dies ambo Carthaginem rediere. Ad quorum discessum non respiravit modo Mago, cum terra marique ancipiti metu urgeretur: sed etiam, audita rebellione Ilergetum, spem recuperandæ Hispaniæ nactus, nuntios Carthaginem mittit ad senatum: qui simul seditionem civilem in castris Romanis, simul defectionem sociorum in majus verbis extollentes hortarentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum a patribus imperium Hispaniæ repeti posset.

CAPUT XVI.

Scipio rebellantes Hispaniæ principes, Mandonium & Indibilem, bello persequutus, cogit in deditionem venire.

MAndonius, & Indibilis in fines regressi, paullisper, dum quidnam de seditione statueretur, scirent, suspensi quieverunt: si civium errori ignosceretur. non diffidentes, sibi quoque ignosci posse. postquam vulgata est atrocitas supplicii, suam quoque noxam pari pœna æstimatam rati, vocatis rursus ad arma popularibus, contractisque, quæ ante habuerant, auxiliis, in Sedetanum agrum, ubi principio defectionis stativa habuerant, cum XX. millibus peditum,

tum, duobus millibus equitum & quingentis transcenderunt. Scipio cum
32 fide solvendi pariter omnibus noxiis innoxiisque stipendii, tum vultu ac sermone in omnes placato facile reconciliatis militum animis, prius quam castra a Carthagine moveret, concione advocata, multis verbis in perfidiam rebellantium regulorum invectus, nequaquam eodem animo se ire professus est ad vindicandum id scelus, quo civilem errorem nuper sanaverit. *Tum se haud secus, quam viscera secantem sua, cum gemitu & lacrymis quinque & triginta hominum capitibus expiasse octo millium seu imprudentiam, seu noxam: nunc læto & erecto animo ad cædem Illergetum ire. non enim eos neque natos in eadem terra, nec ulla secum societate junctos esse. eam, quæ sola fuerit, fidem, atque amicitiam ipsos per scelus rupisse. in exercitu suo se, præterquam quod omnes cives, aut socios, Latinique nominis videat, etiam eo moveri, quod nemo fere sit miles, qui non aut a patruo suo Cn: Scipione, qui primus Romani nominis in eam provinciam venerit, aut a patre consule, aut a se sit ex Italia advectus. Scipionum nomini auspiciisque omnes assuetos, quos secum in patriam ad meritum triumphum deducere velit: quos consulatum petenti, velut si omnium communis agatur honos, affuturos speret. Quod ad expeditionem eam attineat, quæ instet, immemorem esse rerum suarum gestarum, qui id bellum ducat. Magonis hercle sibi, qui extra orbem terrarum in circumfusam Oceano insulam cum paucis perfugerit navibus, majorem curam esse, quam Illergetum. quippe illic & ducem Carthaginiensem, & quantuncunque Punicum præsidium esse: hic latrones, latronumque duces: quibus ut ad populandos finitimorum agros, tectaque urenda, & rapienda pecora aliqua vis sit, ita in acie, ac signis collatis nullam esse magis velocitate ad fugam, quam armis fretos, pugnaturos esse. Itaque non quod ullum inde periculum, aut semen majoris belli videat, ideo se, prius quam provincia decedat, opprimendos Illergetes duxisse: sed primum, ne impunita tam scelerata defectio esset: deinde, ne quis in provincia simul virtute tanta & felicitate perdomita relictus hostis dici posset. Proinde deis bene juvantibus sequerentur non tam ad bellum gerendum (neque enim cum pari hoste certamen esse) quam ad expetendas ab hominibus scelestis pœnas.* Ab hac oratione 3
dimissos, ad iter se comparare in diem posterum jubet,

jubet, profectusque decimis castris pervenit ad Iberum flumen. inde superato amni, die quarto in conspectu hostium posuit castra. Campus autem montibus circumseptus erat. in eam vallem Scipio cum pecora rapta pleraque ex ipsorum hostium agris propelli ad irritandam feritatem barbarorum jussisset, velites subsidio misit: a quibus ubi per procursationem commissa pugna esset, Lælium cum equitatu impetum ex occulto facere jubet. mons opportune prominens equitum insidias texit. Nec ulla mora pugnæ facta est. Hispani in conspecta procul pecora, velites in Hispanos præda occupatos incurrere. primo missilibus territavere, deinde emissis levibus telis, quæ irritare magis, quam decernere pugnam poterant, gladios nudant, & collato pede res cœpta geri est: anceps que pedestre certamen erat, ni equites superveniissent. neque ex adverso tantum illati obvios obtrivere, sed circumvecti etiam quidam per infima clivi ab tergo se, ut plerosque intercluderent, objecere. majorque cædes fuit, quam quantam edere levia per excursiones prælia solent. Ira magis accensa adverso prælio barbaris est, quam imminuti animi. itaque ne perculsi viderentur, prima luce postero die in aciem processere. Non capiebat omnes copias angusta, sicut ante dictum est, vallis. duæ ferme peditum partes, & omnis equitatus in aciem descendit: quod reliquum peditum erat, obliquo constituerunt colle. Scipio pro se esse loci angustias ratus, & quod in arcto pugna Romano aptior, quam Hispano militi futura videbatur: & quod in eum locum detracta hostium acies esset, qui non omnem multitudinem eorum caperet: novo etiam consilio adjecit animum, equitem nec posse circumdare cornibus in tam angusto spatio, & hosti, quem cum pedite eduxisset, inutilem fore. itaque imperat Lælio, ut per colles quam occultissimo itinere circumducat equites, segregetque, quantum possit, equestrem a pedestri pugna. ipse omnia signa peditum in hostes vertit; quatuor cohortes in fronte statuit, quia latius pandere aciem non poterat. moram pugnandi nullam fecit, ut ipso certamine averteret a conspectu transeuntium per colles equitum. neque ante circumductos sinere, quam tumultus equestris pugnæ ab tergo accepere.

Ita duo diversa prælia erant, duæ peditum acies, duo equitatus per longitudinem campi, (qui miscerí ex genere utroque prælium anguſtiæ non patiebantur) pugnabant. Hiſpanorum cum neque pedes equiti, neque eques pediti auxilio eſſet: pedes fiducia equitis temere commiſſus campo cæderetur: eques circumventus nec peditem a fronte, (jam enim ſtratæ pedeſtres copiæ erant) nec ab tergo equitem ſuſtineret: & ipſi cum diu in orbem ſeſe ſtantibus equis defendiſſent, ad unum omnes cæſi ſunt: nec quiſquam peditum equitumve ſuperfuit, qui in valle pugnaverunt. Tertia pars, quæ in colle ad ſpectaculum magis tutum, quam ad partem pugnæ capeſſendam ſteterat, & locum, & tempus ad fugiendum habuit inter eos & reguli ipſi fugerunt prius quam tota circumveniretur acies, inter tumultum elapſi. Caſtra eodem die Hiſpanorum præter cæteram prædam cum tribus ferme millibus hominum capiuntur. Romani ſociique ad mille CC. eo prælio ceciderunt, vulnerata amplius tria millia hominum. minus cruenta victoria fuiſſet, ſi patentiore campo, & ad fugam capeſſendam facili foret pugnatum. Indibilis, abjecti belli conſiliis, nihil tutius afflictis rebus experta fide & clementia Scipionis ratus, Mandonium fratrem ad eum mittit. Qui advolutus genibus *fatalem ravtem temporis ejus* accuſat, *cum velut contagione quadam peſtifera non Illergetes modo & Lacetani, ſed caſtra quoque Romana in jacuerint. Suam quidem, & fratris, & reliquorum popularium eam conditionem eſſe, ut aut, ſi ita videatur, reddant ſpiritum P. Scipioni, ab eodem illo acceptum: aut ſervati, bis uni debitam vitam pro eo in perpetuum devoveant. antea in cauſſa ſua fiduciam ſibi fuiſſe, nondum experta clementia ejus: nunc contra, nullam in cauſſa, omnem in miſericordia victoris ſpem repoſitam habere.* Mos vetuſtus erat omnis, cum quo nec fœdere nec æquis legibus jungerentur amicitia, non prius imperio in eum tanquam pacatum uti, quam omnia
34 divina, humanaque dediſſet; obſides accepti, arma ademta, præſidia urbibus impoſita forent. Scipio multis invectus in præſentem Mandonium, abſentemque Indibilem verbis, *illos quidem merito perituros fuiſſe ipſorum maleficio*, ait, *victuros ſuo, atque populi Romani beneficio.*

ca-

caterum se neque arma iis ademturum, quippe ea pignora timentium rebellionem esse, se libera arma relinquere, solutoque metu animos: neque se in obsides innoxios, sed in ipsos, si defecerint, saeviturum: nec ab inermi, sed ab armato hoste pœnas expeturum, utranque fortunam expertis permittere sese, utrum propitios, an iratos habere Romanos mallent. Ita dimissus Mandonius, pecunia tantummodo imperata, ex qua stipendium militi præstari posset. Ipse Martio in ulteriorem Hispaniam præmisso, Silano Tarraconem remisso, paucos moratus dies, dum imperatam pecuniam Ilergetes pernumerarent, cum expeditis Martium jam appropinquantem Oceano assequitur.

CAPUT XVII.

Scipio cum Massanissa rege Numidarum colloquio congressus, cum illo fœdus jungit, auxilium pollicente, si Romani in Africam trajecissent.

35 INchoata res jam ante de Massanissa aliis de caussis dilata erat, quod Numida cum ipso utique congredi Scipione volebat, atque ejusdem dextra fidem sancire. ea tum itineris tam longi, ac tam devii caussa Scipioni fuit. Massanissa cum Gadibus esset, certior adventare eum a Martio factus, caussando corrumpi equos inclusos in insula, penuriamque omnium rerum & facere cæteris, & ipsos sentire, ad hoc equitem marcescere desidia: Magonem perpulit, ut se trajicere in continentem ad populandos proximos Hispaniæ agros pateretur. Transgressus tres principes Numidarum præmittit ad tempus locumque colloquio statuendum, duos pro obsidibus retineri a Scipione jubet: remisso tertio, qui, quo jussus erat, adduceret Massanissam, cum paucis in colloquium venerunt. Ceperat jam ante Numidam ex fama rerum gestarum admiratio viri, substitueratque animo speciem quoque corporis amplam, ac magnificam. cæterum major præsentis veneratio cepit. &, præterquam quod suapte natura multa majestas inerat, adornabat promissa cæsaries. habitusque corporis non cultus munditiis, sed virilis, ac vere militaris: & ætas erat in medio virium robore, quod plenius nitidiusque ex morbo velut renovatus flos juventæ faciebat. Prope attonitus ipso congressu Numida gratias de fratris filio remisso agit. *Ex eo tempore* affirmat, *eam se quæsisse occasionem, quam tandem oblatam deum immortalium beneficio non omisserit, cupere*

se illi, populoque Romano operam navaturum esse, ita ut nemo unus externus magis enixe adjuverit rem Romanam. id se, etiam si jam pridem vellet, minus præstare in Hispania, terra aliena atque ignota, potuisse: in qua autem genitus, educatusque in ipsem patern regni esset, facile præstaturum. si quidem eundem Scipionem ducem in Africam mittant Romani, fatis sperare, perbrevis ævi Carthaginem esse. Lætus eum Scipio vidit, audivitque, cum caput rerum in omni hostium equitatu Massanissam fuisse sciret, & ipse juvenis specime animi præ se ferret. Fide data acceptaque, profectus retro Tarraconem est. Massanissa permissu Romanorum, ne sine caussa trajecisse in continentem videretur, populatus proximos agros, Gades rediit.

CAPUT XVIII.

Mago jussus ab Carthaginiensi senatu ex Hispania in Italiam classem trajicere, cum milites in terram apud Carthaginem Novam exposuisset, a præsidio Romano fugatur cum cæde ad naves.

36 MAgoni, disperatis in Hispania rebus, in quarum spem seditio primum militaris, deinde defectio indibilis animos ejus sustulerant, paranti trajicere in Africam nuntiatum ab Carthagine est, jubere senatum, ut classem, quam Gadibus haberet, in Italiam trajiceret: conductaque ibi Gallorum ac Ligurum quanta maxima posset juventute, conjungeret se Hannibali: neu senescere bellum maximo impetu, majore fortuna cœptum sineret. Ad eam rem & a Carthagine pecunia Magoni advecta est, & ipse, quantam potuit, a Gaditanis exegit: non ærario modo eorum, sed etiam templis spoliatis, & privatim omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre. Cum prætervehereturHispaniæ oram, haud procul Carthagine Novaexpontis in terram militibus, proximos depopulatus agros, inde ad urbem classem appulit. ibi cuminterdiu milites in navibus tenuisset, nocte in litus expositos ad partemeam muri, qua capta Carthago ab Romanis fuerat, duxit: nec prædio satis valido urbem teneri ratus, & aliquos oppidanorum ad spem novandi res aliquid moturos. Cæterum nuntii ex agris trepidi simul populationem, agrestiumque fugam, & hostiumadventum attulerant: & vilia interdiu classis erat, nec sine caussa electam ante urbem stationem apparebat. itaque instructi, armatique intra portam ad sta-

gnum

gnum ac mare versam continebantur. Ubi effusi hostes, mista inter milites navali turba, ad muros tumultu majore, quam vi subierunt, patefacta repente porta Romani cum clamore erumpunt: turbatosque hostes, & ad primum incursum conjectumque telorum aversos usque ad litus cum multa cæde persequuntur. nec, nisi naves litori appulsæ trepidos accepissent, superfuisset fugæ, aut pugnæ quisquam. In ipsis quoque trepidatum navibus est, dum, ne hostes cum suis simul irrumperent, trahunt scalas, pontesque orasque & anchoras, ne in moliendo mora esset, præcidunt. multique adnantes navibus, incerti præ tenebris, quid aut peterent, aut vitarent, fœde interierunt. Postero die cum classis inde retro ad Oceanum, unde venerat, fugisset, ad octingentos homines cæsi inter murum, lituseque, & ad duo millia armorum inventa.

CAPUT XIX.

Mago Gades repetens, inde excluditur: ad Pityusam insulam trajiciens, auxiliis ibi juvatur: inde in Baleares transmittens, a majori hostiliter repulsus, minori potitur. Gaditani Romanis deduntur.

MAgo cum Gades re- 37
petisset, exclusus inde, ad Cimbim (haud procul Gadibus is locus abest) classe appulsa, mittendis legatis, querendoque, quod portæ sibi socio, atque amico clausæ forent, purgantibus iis, multitudinis concursu factum, infestæ ob direpta quædam ab consendentibus naves militibus, ad colloquium Suffetes eorum, qui summus Pœnis est magistratus, cum quæstore elicuit: laceratosque verberibus cruci affigi jussit. inde navibus ad Pityusam insulam centum millia ferme a continenti (Pœni tum eam incolebant) trajecit. itaque classis bona cum pace accepta est, nec commeatus modo benigne præbiti, sed in supplementum classis juventus, armaque data. quorum fiducia Pœnus in Baleares insulas (quinquaginta inde millia absunt) transmisit. Duæ sunt Baleares: major altera, atque opulentior armis virisque: & portum habet, ubi commode hibernaturum se (& jam

extremum autumni erat) censebat. cæterum haud secus quam si Romani eam insulam incolerent, hostiliter classi occursum est. Fundis ut nunc plurimum, ita tunc solo eo telo utebantur. nec quisquam alterius gentis unus tantum ea arte, quantum inter alios omnes Baleares excellunt. Itaque tanta vis lapidum creberrimæ grandinis modo in propinquantem jam terræ classem effusa est, ut intrare portum non ausi, averterent in altum naves. In minorem inde Balearium insulam trajecerunt, fertilem agro, viris armisque haud æque validam. itaque egressi navibus supra portum loco munito castra locant: ac fine certamine urbe agroque potiti, duobus millibus auxiliarium inde conscriptis, missisque Carthaginem ad hibernandum, naves subduxerunt. Post Magonis ab Oceani ora discessum Gaditani Romanis deduntur.

CAPUT XX.

Scipio post res præclare in Hispania gestas Romam reversus, ingenti favore, & frequentia ab omnibus centuriis Consul dicitur: additur ei collega P. Licinius Crassus.

HÆc in Hispania P. Scipionis ductu auspicioque gesta. Ipse, L. Lentulo, & L. Manlio Acidino provincia tradita, decem navibus Romam rediit, & senatu extra urbem dato in æde Bellonæ, quas res in Hispania gessisset, disseruit: quoties signis collatis dimicasset, quot oppida ex hostibus vi cepisset, quas gentes in ditionem populi Romani redegisset. adversus quatuor se imperatores, quatuor victores exercitus in Hispaniam ivisse: neminem Carthaginiensem in iis terris reliquisse. Ob has res gestas magis tentata est triumphi spes, quam petita pertinaciter: quia neminem ad eam diem triumphasse, qui sine magistratu res gessisset, constabat. Senatu misso, urbem est ingressus, argentique præ se in ærarium tulit quatuordecim millia pondo CCCXLII., & signati argenti magnum numerum. Comitia inde creandis consulibus habuit L. Veturius Philo: centuriæque omnes ingenti favore P. Scipionem consulem dixe-

dixerunt. collega additur ei P. Licinius Crassus, pontifex maximus. Cæterum comitia majore, quam ulla per id bellum celebrata frequentia, proditum memoriæ est. convenerant undique non suffragandi modo, sed etiam spectandi caussa P. Scipionis: concurrebantque & domum frequentes, & in Capitolium ad immolantem eum. cum centum bobus votis in Hispania Jovi sacrificaret: spondebantque animis, sicut C. Lutatius superius bellum Punicum finisset, ita id, quod instaret, P. Cornelium finiturum: atque ut Hispania omni Pœnos expulisset, sic Italia pulsurum esse: Africamque ei, perinde ac debellatum in Italia foret, provinciam destinabant. Prætoria inde comitia habita. creati duo, qui tum ædiles plebis erant, Sp. Lucretius, & Cn. Octavius, & ex privatis Cn. Servilius Cœpio, L. Æmilius Pappus.

CAPUT XXI.

P. Cornelius Scipio, & P. Licinius Crassus consulatum ineunt: introducti deinde in senatum a Scipione legati Saguntinorum gratias agunt ob susceptum pro se bellum, ac Saguntum restitutum: benigne excepti, cum donis dimittuntur.

.C. 45 QUartodecimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio, & P. Licinius Crassus ut consulatum inierunt, nominatæ consulibus provinciæ sunt: Sicilia Scipioni extra sortem, concedente collega, quia cura sacrorum pontificem maximum in Italia retinebat: Bruttii Crasso. Tum prætoriæ provinciæ in sortem conjectæ. urbana Cn. Servilio obtigit, Ariminum (ita Galliam appellabant) Sp. Lucretio, Sicilia L. Æmilio, Cn. Octavio Sardinia. Senatus in Capitolio habitus. Ibi referente P. Scipione, senatusconsultum factum est, ut quos ludos interseditionem militarem in Hispania vovisset, ex ea pecunia, quam ipse in ærarium detulisset, faceret. Tum Saguntinorum 39
legatos in senatum introduxit. ex eis maximus natu. *Etsi nihil ultra malorum est, P. C., quam quod passi sumus, ut ad ultimum fidem vobis præstaremus: tamen ea vestra merita, imperatorumque vestrorum erga nos fuerunt, ut nos cladium nostrarum non pœniteat. Bellum propter nos suscepistis: susceptum quartum decimum annum tam pertinaciter gerit, ut sæpe ad ultimum discrimen & usi veneritis, & populum Carthaginiensem adduxerit. Cum in Italia tam atrox bellum, & Hannibalem hostem haberet, consules*

stoles cum exercitu in Hispaniam, velut ad colligendas reliquias naufragii nostri, missis. P. & Cn. Cornelii ex quo in provinciam venerunt, nullo tempore destiterunt, quæ nobis secunda, quæque adversa hostibus nostris essent, facere. jam omnium primum oppidum nobis restituerunt: per omnem Hispaniam cives nostros venundatos, dimissis qui conquirerent, ex servitute in libertatem restituerunt. cum jam prope esset, ut optabilem ex miserrima fortunam haberemus, P. & C. Cornelii, imperatores vestri, luctuosius nobis prope, quam vobis perierunt. tum vero ad hoc retracti ex defensionibus locis in sedem antiquam videbamur, ut iterum perieremus, & alterum excidium patriæ videremus: nec ad perniciem nostram Carthaginiensi utique aut duce, aut exercitu opus esse: ab Turdetanis veterrimis hostibus, qui priorio quoque excidii causa nobis fuerant, extingui posse: cum ex insperato repente misistis nobis hunc P. Scipionem, quem, fortunatissimi omnium Saguntinorum videmur, quia consulem declaratum vidimus, ac, videsse nos, civibus nostris renunciaturi sumus, spem, opem, salutem nostram. qui cum plurimas hostium vestrorum cepisset in Hispania urbes, ubique ex captorum numero exercitos Saguntinos in patriam remisit. postremo Turdetaniam adeo infestam nobis, ut ulla gente incolumi stare Saguntum non posset, ita bello afflixit, ut non modo nobis, (absit verbo invidia) sed ne posteris quidem timenda nostris esset. deletam urbem cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum deleverat Hannibal. vectigal ex agro eorum capimus, quod nobis non tam fructu jucundius est, quam ultione. Ob hæc, quibus majora nec sperare, nec optare ab diis immortalibus poteramus, gratias actum nos decem legatos Saguntinus senatus populusque ad vos misit, simul gratulatum, quod ita res per hos annos in Hispania atque Italia gessistis, ut Hispaniam non Ibero amnenus, sed qua terrarum ultima finit Oceanus, domitam armis habeatis: Italiæ, nisi quatenus vallum castrorum cingit, nihil reliqueritis Pœno. Jovi Optimo Maximo, præsidi Capitolinæ arcis, non grates tantum ob hæc agere jussi sumus, sed donum hoc etiam, si vos permitteretis, coronam auream in Capitolium victoriæ ergo ferre. Id uti permittatis, quæsumus: utique, si vobis ita videtur, quæ nobis imperatores vestri commoda tribuerunt, ea rata atque perpetua auctoritate vestra faciatis. Senatus legatis Saguntinis respondit, & dirutum &

re-

restitutum Saguntum, fidei socialis utrinque servatæ documentum omnibus gentibus fore. suos imperatores recte & ordine & ex voluntate senatus fecisse, quod Saguntum restituerint, civesque Saguntinos servitio exemerint. quæque alia eis benigne fecerint, ea senatum ita voluisse fieri. donum, permittere, ut in capitolio ponerent. Locus inde lautiaque legatis præberi jussa, & muneris ergo in singulos dari ne minus dena millia æris. Legationes deinde cæteræ in senatum introductæ, auditæque. Et petentibus Saguntinis, ut, quatenus tuto possent. Italiam spectatum irent, duces dati, literæque per oppida missæ, ut Hispanos comiter acciperent.

CAPUT XXII.

Cum P. Scipio Cos extra sortem Africam provinciam peteret, Q. Fabius Maximus in senatu orationem contradicit.

TUM de republica, de exercitibus scribendis, de provinciis relatum. Cum Africam novam provinciam extra sortem P. Scipioni destinari, homines fama ferrent; & ipse nulla jam modica gloria contentus, non ad gerendum modo bellum, sed ad finiendum diceret se consulem declaratum esse; neque aliter finiri id posse, quam si ipse in Africam exercitum transportasset; & acturum se id per populum aperte ferret, si senatus adversaretur; idque consilium haudquaquam primoribus patru placeret; cæterique per metum aut ambitionem mussarent: Q. Fabius Maximus rogatus sententiam, *Scio*, inquit, *multis vestrum videri, patres conscripti, rem actam hodierno die agi, & frustra pabiturum orationem, qui, tanquam de integra re, de Africa provincia sententiam dixerit. Ego autem primum illud ignoro, quemadmodum jam certa provincia Africa consulis, viri fortis ac strenui, sit, quam nec senatus censuit in hunc annum provinciam esse, nec populus jussit. deinde, si est, consulem peccare arbitror, qui de re transacta simulando se referre, senatum ludibrio habet, non senatorem, qui, de quo consulitur, suo loco dicat sententiam. atque ego certum habeo, dissentientis mihi ab ista festinatione in Africam trajiciendi, duarum rerum subeundam opinionem esse: unius insitæ ingenio meo cunctationis, quam metum pigritiamque homines adolescentes sane appellent, dum me non pœniteat, adhuc aliorum speciosiora primo aspectu consilia semper visa, mea usu meliora: alterius*

obtrectationis atque invidiæ adversus crescentem in dies gloriam fortissimi consulis. A qua suspicione si me neque vita acta & mores mei, neque dictatura cum quinque consulatibus, tantumque gloriæ belli domique partæ vindicat, ut propius fastidium ejus sim, quam desiderium, eras saltem liberat. quæ enim mihi æmulatio cum eo esse potest, qui ne filio quidem meo æqualis fuit? Me dictatorem, cum vigerem adhuc viribus, & in cursu maximarum rerum essem, recusantem nemo aut in senatu, aut ad populum audivit, quominus insectanti me magistro equitum, quod fando nunquam ante auditum erat, imperium mecum æquaretur. rebus, quam verbis æquemalui, uti qua aliorum judicio mihi comparatus erat, sua mox confessione me sibi præferret: nedum ego perfunctus honoribus certamina mihi atque æmulationes cum adolescente florentissimo proponam: videlicet ut mihi jam vivendo, non solum rebus gerendis fesso, si huic negata fuerit, Africa provincia decernatur, cum ea gloria, quæ parta est, vivendum, atque moriendum est. Vincere ego prohibui Hannibalem, ut a vobis, quorum vigeat nunc vires, etiam vinci posset. Illud te mihi ignoscere, P. Corneli, æquum erit, si cum in me ipso nunquam pluris famam hominum, quam Remp. fecerim, ne tuam quidem gloriam bono publico præponam. quanquam si aut bellum nullum in Italia, aut is hostis esset, ex quo victo nihil gloriæ quæreretur: qui te in Italia retineret, etsi id bono publico faceret, simul cum bello materiam gloriæ tuæ ire eruptum videri posset. cum vero Hannibal hostis incolumi exercitu quartumdecimum annum Italiam possideat, pœnitebit te, P. Corneli, gloriæ tuæ, si hostem eum, qui tot funerum, tot cladium nobis causa fuit, tu consul Italia expuleris? & sicut penes C. Lutatium prioris Punici perpetrati belli titulus fuit, ita penes te hujus fuerit? nisi aut Amilcar Hannibali dux est prærendus, aut illud bellum huic, aut victoria illa major clariorque, quam hæc (modo contingat, ut te consule vincamus) futura est. Ab Drepano, atque Eryce detraxisse Amilcarem, quam Italia expulisse Pœnos, atque Hannibalem, malis? Ne tu quidem, etsi magis jactam, quam speratam gloriam amplecteris, Hispania potius, quam Italia bello liberata gloriatus fueris. Nondum is est Hannibal, quem non magis timuisse videatur, quam contendisse, qui aliud bellum maluerit. Quam igitur ad hoc accingeris? nec per istos

cir-

circuitus, ut cum in Africam trajeceris, secuturum te illuc Hannibalem speres, potius quam recto hinc itinere, ubi Hannibal est, eo bellum intendis: Egregiam istam palmam belli Punici patrati petis? hoc & natura prius est, tua cum defenderis, aliena ire oppugnatum. Pax ante in Italia, quam bellum in Africa sit, & nobis prius decedat timor, quam ultro aliis inferatur. si utrumque tuo ductu, auspicioque fieri potest: Hannibale hoc victo, illic Carthaginem expugna. si alterutra victoria nobis consulibus relinquenda est: prior cum major clariorque, tum causa etiam insequentis fuerit. Nam nunc quidem, præterquam quod & in Italia, & in Africa duos diversos exercitus alere ærarium non potest, præterquam quod unde classes tueamur, unde commeatibus præbendis sufficiamus, nihil reliqui est, periculi tandem quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio bellum in Africa geret. Quid si (quod omnes dii omen avertant, & dicere etiam reformidas animus; sed quæ acciderunt, accidere possunt) victor Hannibal ire ad urbem pergat, tum demum te consulem ex Africa, sicut Q. Fulvium a Capua accersemus? Quid quod in Africa quoque Mars communis belli erit? Domus tibi tua, pater, patruusque intra XXX. dies cum exercitibus cæsi, documento sint, ubi per aliquot annos maximis rebus terra, marique gerendis, amplissimum nomen apud exteras gentes populi Romani, vestræque familiæ fecerant. Dies me deficiat, si reges, imperatoresque temere in hostium terras transgressos cum maximis cladibus suis, exercituumque suorum enumerare velim. Athenienses, prudentissima civitas, bello domi relicto, auctore æque impigro ac nobili juvene magna classe in Siciliam transmissa, una pugna navali florentem Rempub. suam in perpetuum afflixerunt. Externa, & 42
nunis antiqua repeto. Africa eadem ista, & M. Atilius, insigne utriusque fortunæ exemplum, nobis documento sint. Ne tibi, P. Corneli, cum ex alto Africam conspexeris, ludus, & jocus fuisse Hispaniæ tuæ videbuntur. quid enim simile? Pacato maxi præter oram Italiæ, Galliaque vectus, Emporias in urbem sociorum classem appulisti: expositos milites per tutissima omnia ad socios, & amicos populi Romani, Tarraconem duxisti: ab Tarracone deinde iter per præsidia Romana: circa Iberum exercitus patris, patruique tui post amissos imperatores ferociores calamitate ipsa factis: & dux tumultua-

vius quidem ille L. Martius, & militari suffragio ad tempus lectus, cæterum si nobilitas, ac justi honores adornarent, claris imperatoribus qualibet arte belli parz oppugnata per summum otium Carthago, nullo trium Punicorum exercituum sociis defendente. Cetera, neque ea elevo, nullo tamen modo Africo bello comparanda: ubi non portus ullus classi nostræ apertus, non ager paccuus, non civitas socia, non rex amicus, non consistendi usquam locus, non procedendi. quacunque circumspexeris, hostilia omnia, atque infesta. An Syphaci, Numidisque credis? satis sit, semel creditum. non semper tenerita est felix; & fraus fidem in parvis sibi præstruit, ut cum operæ pretium sit, cum mercede magna fallat. Non hostes patrem, patruumque tuum armis prius, quam Celtiberi socii fraude circumvenerunt. nec tibi ipsi a Magone, & Asdrubale hostium ducibus, quantum ab Indibili, & Mandonio in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, defectionem militum tuorum expertus? Et Syphax, & Massanissa, se, quam Carthaginienses, malunt potentissimos in Africa esse: Carthaginienses, quam quenquam alium nunc illos æmulatio inter se, & omnes causæ certaminum acuunt, quia procul externus metus est. ostende illis Romana arma, & exercitum alienigenam: jam velut ad commune restinguendum incendium concurrent. Aliter iidem illi Carthaginienses Hispaniam defenderunt: aliter mœnia patriæ, templa deûm, aras, & focos defendent; cum euntes in prælium pavida prosequetur conjux, & parvi liberi occursabunt. Quid porro si satis confisi Carthaginienses consensu Africæ, fide sociorum regum, mœnibus suis, cum tuo exercitusque tui præsidio nudatam Italiam viderint, ipsi ultro novum exercitum in Italiam aut ex Africa miserint; aut Magonem, quem a Balearibus classe transmissa jam præter oram Ligurum Alpinorum vectari constat, Hannibali se conjungere jusserint? nempe in eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus, cum Asdrubal in Italiam transcendit. quem tu, qui non solum Carthaginem, sed omnem Africam exercitu tuo es clausurus, e manibus tuis in Italiam emisisti. Victum a te dices: eo quidem minus vellem, & id tua, non Reipub. solum caussa, iter datum victo in Italiam esse. Patere nos omnia, quæ prospera tibi, ac reip. in imperio evenere, tuo consilio assignare, adversa casibus insertis belli, & fortunæ.

tunæ allegare. quo melior, fortiorque es, eo magis talem præsidem sibi patria, atque universa Italia retinet. Non potes ne ipse quidem dissimulare, ubi Hannibal sit, ibi caput, atque arcem hujus belli esse: quippe qui præ te feras, eam tibi caussam trajiciendi in Africam esse, ut Hannibalem eo trahas. Sive igitur hic, sive illic, cum Hannibale est tibi futura res. utrum ergo tandem firmior eris in Africa solus, an hic tuo, collegæque exercitu conjuncto: ne Claudius quidem, & Livius consules tam recenti exemplo, quantum id intersit, documento sunt? Quid? Hannibalem utrum tandem ex remus angulus agri Bruttii frustra jamdiu poscentem ab domo auxilia, an propinqua Carthago, & tota socia Africa potentiorem armis virisque faciet? Quod istuc consilium est, ibi malle decernere, ubi tuæ dimidio minores copiæ sint, hostium multo majores; quam ubi duobus exercitibus adversus unum tot præliis, & tam diuturna ac gravi militia fessum pugnandum sit? Quam compar consilium tuum parentis tui consilio sit, reputa. ille consul profectus in Hispaniam, ut Hannibali ab Alpibus descendenti occurreret, in Italiam ex provincia rediit. tu, cum Hannibal in Italia sit, relinquere Italiam paras, non quia reipublicæ id utile, sed quia tibi amplum & gloriosum censes esse: sicut cum provincia & exercitu relicto sine lege, sine S. C. duabus navibus Populi Romani imperator fortunam publicam, & majestatem imperii, quæ tum in tuo capite periclitabantur, commisisti. Ego P. Cornelium, P. C. reipublicæ, nobisque, non sibi ipsi privatim creatum consulem existimo: exercitusque ad custodiam urbis, atque Italiæ scriptos esse, non quos regio more per superbiam consules, quo terrarum velint, trajiciant.

CAPUT XXIII.

Q. Fabio Maximo, transitum in Africam dissuadenti, P. Scipio respondet.

CUm oratione ad tempus parata Fabius, tum auctoritate, & inveterata prudentiæ fama magnam partem senatus, & seniores maxime movisset; pluresque consilium senis, quam animum adolescentis ferocem laudarent: Scipio ita locutus fertur. *Et ipse Q. Fabius principio orationis, P. C. commemoravit, in sententia sua posse obtrectationem suspectam esse. cujus ego rei non tam ipse ausim tantum virum insimulare, quam quod ea suspicio, vitio orationis, an rei, haud sane purgata est. sic enim honores suos, & famam rerum gestarum extulit verbis ad extinguendum invidiæ crimen,* 43.

men, tanquam mihi ab infimo quoque periculum sit, ne mecum æmuletur; & non ab eo, qui, quia super cæteros excellat, quo me quoque nitor non dissimulo, me sibi æquari nolit. sic senem se pertundum honoribus, & me infra ætatem filii sui posuit, tanquam non longius, quam quantum vitæ humanæ spatium est, cupiditas gloriæ extendatur: maximaque pars ejus in memoriam, ac posteritatem promineat. Maximo cuique id accidere certum animo non habeo, ut se non cum præsentibus modo, sed cum omnis ævi claris viris comparet. Equidem haud dissimulo, me tuas, Q. Fabi, laudes non assequi solum velle, sed (bona venia tua dixerim) si possim, etiam exuperare. Illud nec tibi in me, nec mihi in minores natu animi sit, ut nolimus quenquam nostri similem evadere civem. id enim non eorum modo, quibus invideremus, sed reipublicæ, & pene omnis generis humani detrimentum sit. Commemoravit quantum essem periculi adituras, si in Africam trajicerem; ut meam quoque, non solum Reip. & exercitus vicem videretur solicitus. Unde hæc repente de me cura exorta? cum pater, patruusque meus interfecti, tum duo exercitus eorum prope occidione occisi essent: cum amissæ Hispaniæ, cum quatuor exercitus Pœnorum, quatuorque duces omnia metu armisque tenerent: cum quæsitus ad id bellum imperator nemo se ostenderet, præter me, nemo profiteri nomen ausus esset: cum mihi quatuor, & viginti annos nato detulisset imperium populus Romanus: quid ita tum nemo ætatem meam, vim hostium, difficultatem belli, patris patruique recentem cladem commemorabat? utrum major aliquanto nunc in Africa calamitas accepta est, quam tunc in Hispania erat? an majores nunc sunt exercitus in Africa, duces plures, melioresque, quam tunc in Hispania fuerunt? an ætas mea tunc maturior bello gerendo fuit, quam nunc est? an cum Carthaginiensi hoste in Hispania, quam in Africa, bellum geri aptius est? Facile est, post fusos fugatosque quatuor exercitus Punicos, post tot urbes vi captas, aut metu subactas in ditionem, post perdomita omnia usque ad Oceanum, tot regulos, tot sævas gentes, post receptam totam Hispaniam, ita ut vestigium nullum belli reliquum sit, elevare meas res gestas: tam hercule, quam si victor ex Africa redierim, ea ipsa elevare, quæ nunc retinendi mei caussa, ut terribilia eadem videantur, verbis extolluntur. Negat aditum esse in Africam, negat ullos patere portus. M. Atilium captum in Africa commemo-

memorat, tanquam M. Atilius primo accessu ad Africam offenderit: neque recordatur, illi ipsi tam infelici imperatori patuisse tamen portus Africæ, & res egregias primo anno gessisse, &, quantum ad Carthaginienses duces attinet, invictum ad ultimum permansisse. Nihil igitur me isto exemplo terrueris: si hoc bello, non priore, si nuper, non annis ante XL. ista clades accepta foret: qui ego minus in Africam Regulo capto, quam Scipionibus occisis in Hispaniam trajicerem? nec felicius Xantippum Lacedæmonium Carthagini, quam me patriæ meæ sinerem natum esse: cresceretque mihi ex eo ipso fiducia, quod possit in hominis unius virtute tantum momenti esse. At etiam Athenienses audiendi sunt, temere in Siciliam, omisso domi bello, transgressi. Cur ergo, quoniam Græcas fabulas narrare vacat, non Agathoclem potius, Syracusanum Regem, cum diu Sicilia Punico bello ureretur, transgressum in hanc eandem Africam, avertisse eo bellum, unde venerat, refert? Sed quid ultro motum inferre hosti, & ab se remoto periculo alium in discrimen adducere, quale sit, veteribus externisque exemplis admonere opus est? majus præsentiusve ullum exemplum esse, quam Hannibal, potest? Multum interest, alienos populere fines, an tuos uri, exscindique videas. plus animi est inferenti periculum, quam propulsanti. ad hoc major ignotarum rerum est terror: bona, malaque hostium ex propinquo ingressus fines aspicias. Non peraverat Hannibal fore, ut tot in Italia populi ad se deficerent, quot defecerunt post Cannensem cladem. quanto minus quicquam in Africa Carthaginiensibus firmum, ac stabile est, infidis ociis, gravibus, ac superbis dominis? Ad hæc, nos etiam deserti ab sociis, viribus nostris, milite Romano stetimus. Carthagine nihil civilis roboris est: mercede paratos milites habent, Afros, Numidasque, levissima fidei mutandæ ingenia. Hic modo nihil moræ sit, una & trajecisse me audietis, & ardere bello Africam, & molientem hinc Hannibalem, & obsideri Carthaginem. lætiores, & frequentiores ex Africa expectate nuntios, quam ex Hispania accipiebatis. Has mihi spes subjicit fortuna populi Romani. dii fœderis ab hoste violati testes, Syphax, & Massanissa Reges: quorum ego fidei ita innitar, ut bene tutus a perfidia sim. multa, quæ nunc ex intervallo non apparent, bellum aperiet. & id est viri, & ducis, non deesse fortunæ præbenti se, & oblata casu flectere ad consilium. Habebo,

Q. Fabi, parem quidem Hannibalem: sed illum potius ego traham, quam ille me retinent. in sua terra cogam pugnare eum, & Carthago potius præmium victoriæ erit, quam semiruta Bruttiorum castella. Ne quid interim dum trajicio, dum expono exercitum in Africam, dum castra ad Carthaginem promoveo, Resp. hic detrimenti capiat, quod tu, Q. Fabi, cum victor tota Italia volitaret Hannibal, potuisti præstare, hoc, vide, ne contumeliosum sit, concusso jam & pene fracto Hannibale, negare posse P. Licinium consulem, virum fortissimum, præstare. qui ne a sacris abesit pontifex maximus, ideo in sortem tam longinquæ provinciæ non venit. Si hercule nihilo maturius hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellum: tamen ad dignitatem populi Romani, famamque apud reges gentesque externas pertinebat, non ad defendendam modo Italiam, sed ad inferenda etiam Africæ arma, videri nobis animum esse: nec hoc credi, vulgarique, quod Hannibal dijus sit, neminem ducem Romanorum audere: & priore Punico bello, tum cum de Sicilia certaretur, toties Africam nostris exercitibus, & classibus oppugnatam: nunc, cum de Italia certatur, Africam pacatam esse. Requiescat aliquando vexata diu Italia, uratur, populeturque invicem Africa. castra Romana potius Carthaginis portis immineant, quam nos iterum vallum hostium ex mœnibus nostris videamus. Africa sit reliqui belli sedes: illuc terror, fugaque, populatio agrorum, defectio sociorum, cæteræ belli clades, quæ in nos perquatuordecim annos ingruerunt, vertantur. Quæ ad Remp. pertinent, & bellum, quod instat, & provincias, de quibus agitur, dixisse satis est. Illa longa oratio nec ad vos pertinens sit, si quemadmodum Q. Fabius meas res gestas in Hispania elevavit, sic & ego contra gloriam ejus eludere, & meam verbis extollere velim. neutrum faciam P. C. & si * nulla alia re, modestia certe, & temperamento linguæ adolescens senem vicero. ita & vixi, & res gessi, ut tacitus ea opinione, quam vestra sponte conceptam animis haberetis, facile contentus essem.

CA-

CAPUT XXIV.

P. *Scipioni cos. Sicilia provincia datur, permittuntur que, ut si e Republica esse censeret, in Africam trajiceret: alteri Cos. P. Licinio bellum adversus Hannibalem in Bruttiis decernitur. Donum ex præda Asdrubalis Delphos mittitur.*

MInus æquis animis auditus est Scipio, quia vulgatum erat, si apud senatum non obtinuisset, ut provincia Africa sibi decerneretur, ad populum extemplo laturum. Itaque Q. Fulvius, qui consul quater, & censor fuerat, postulavit a consule, ut palam in senatu diceret, *permitteretne patribus, ut de provinciis decernerent, staturuſque eo esset, quod censuissent, an ad populum laturus.* Cum Scipio respondisset, *se, quod e Rep. crediderit, facturum:* tum Fulvius, *non ego ignarus, quid responsurus, facturusve esses, quæsivi: quippe cum præ te feras, tentare magis, quam consulere senatum. & , ni provinciam tibi, quam volueris, exemplo decernamus, paratam rogationem habeas. Itaque a vobis, tribuni pl. postulo,* inquit, *ut sententiam mihi ideo non dicenti, quod, si in meam sententiam discedatur, non sit ratum habiturus consul, auxilio sitis.* Inde altercatio orta: cum consul negaret æquum esse tribunos intercedere, quominus suo quisque loco semper senator rogatus sententiam diceret. Tribuni ita decreverunt. *Si consul, cui de provinciis permittit, stari eo, quod senatus censuerit, placet: nec de ea re referri ad populum patiemur: si non permittit, qui de ea re sententiam recusabit dicere, auxilio erimus.* Consul diem ad colloquendum cum collega petiit. Postero die permissum senatui est. Provinciæ ita decretæ. Alteri consuli Sicilia, & XXX rostratæ naves, quas C. Servilius superiore anno habuisset: permissumque, ut in Africam, si id e Repub. esse censeret, trajiceret. Alteri Bruttii, & bellum cum Hannibale cum eo exercitu, quem L. Veturius, aut Q. Cæcilius habuit, & ut Lælius Veturius, & Q. Cæcilius sortirentur inter se, comparentve, uter in Bruttiis duabus legionibus, quas consul reliquisset, rem gereret: imperiumque in annum ei prorogaretur, cui ea provincia evenisset. Et cæteris præter consules, prætoresque, qui exercitibus provinciisque præfuturi erant, prorogata imperia. Q. Cæcilio sorte evenit, ut cum consule in Bruttiis adversus Hannibalem bellum gereret. Ludi deinde Scipionis magnifi-

frequentia, & favore spectantium celebrati. Legati Delphos ad donum ex præda Asdrubalis portandum missi, M. Pomponius Matho, & Q. Catius, tulerunt coronam auream CC. pondo, & simulacra spoliorum ex M. pondo argenti facta.

CAPUT XXV.

P. Scipio, scriptis voluntariis militibus, comparataque classe impensis sociorum, in Siciliam proficiscitur: alter quoque cos. Licinius, ac Prætores in provincias abeunt.

SCipio cum, ut delectum haberet, neque impetrasset, neque magnopere tetendisset, ut voluntarios ducere sibi milites liceret, tenuit. & quia impensæ negaverat Reipub. futuram classem, si quæ a sociis darentur ad novas fabricandas naves, acciperet, Etruriæ primum populi pro suis quisque facultatibus consulem adjuturos pollíciti. Cærites frumentum sociis navalibus, commeatumque omnis generis, Populonienses ferrum, Tarquinienses lintea in vela, Volaterrani armamenta navium, & frumentum, Arretini XXX. millia scutorum, galeas totidem, pila, gæsa, hastas longas millium quinquaginta summam pari cujusque generis numero expleturos: secures, rutra, falces, alveolos, molas, quantum in XL longas naves opus esset: tritici centum & XX millia modium in viatícum decurionibus, remigibusque collaturos: Perusini, Clusini, Rusellani abietem in fabricandas naves, & frumenti magnum numerum. abiete ex publicis silvis est usus. Umbriæ populi, Nursinique, & Reatini, & Amiternini, Sabinusque omnis ager, milites polliciti. Marsi, Peligni, Marrucinique multi voluntarii nomina in classem dederunt. Camertes cum æquo fœdere cum Romanis essent, cohortem armatam sexcentorum hominum miserunt. XXX navium carinæ, XX quinqueremes, decem quadriremes cum essent positæ, ipse ita institit operi, ut die quadragesimo quinto, quam ex silvis detracta materia erat, naves instructæ, armatæque in aquam deductæ sint. Profectus in Siciliam est triginta navibus longis, voluntariorum septem ferme millibus in naves impositis. Et P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus consulares venit. ex eis eum sibi sumsit, quem L. Veturius consul habuerat. Metello, ut, quibus præfuisset legionibus, iis præesset, facilius cum assuetis imperio rem gesturum ratus, permisit. Et prætores

res diversi in provincias profecti. Et quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem a Fossa Græca ad mare versam vendere quæstores jussi: indicio quoque permisso, qui ager civis Campani fuisset, ut is publicus populi Romani esset. indici præmium constitutum, quantæ pecuniæ ager indicatus esset, pars decima. Et Cn. Servilio prætori urbano negotium datum, ut Campani cives, ubi cuique ex S. C. liceret, habitarent, animadverteretque in eos, qui alibi habitarent.

CAPUT XXVI.

Mago Amilcaris filius ex minore Baleari in Italiam trajiciens, classem ad oram Liguriæ appellit: perlato Romam nuntio, Patres soluciti, quæ necessaria ad occurrendum sunt, parant.

EAdem æstate Mago Amilcaris filius ex minore Balearium insula, ubi hibernarat, juventute lecta in classem impositā, in Italiam XXX ferme rostratis navibus, & multis onerariis duodecim millia peditum, duo ferme equitum trajecit: Genuamque, nullis præsidiis maritimam orāra tutantibus, repentino adventu cepit: inde ad oram Ligurum Alpinorum, si quos ibi motus facere posset, classem appulit. Ingauni (Ligurum ea gens est) bellum ea tempestate gerebant cum Epanteriis montanis. Igitur Pœnus, Savone oppido alpino præda deposita, & X longis navibus in statione ad præsidium relictis, cæteris Carthaginem missis ad tuendam maritimam oram, quia fama erat, Scipionem trajecturum esse, ipse societate cum Ingaunis, quorum gratiam malebat, composita, montanos instituit oppugnare. Et crescebat exercitus in dies, ad famam nominis ejus Gallis undique confluentibus. Ea literis cognita Sp. Lucretii, ne frustra Asdrubale cum exercitu deleto biennio ante forent lætati, si par aliud inde bellum duce tantum mutato oriretur, curam ingentem accenderunt patribus. Itaque & M. Livium pro consule ex Etruria volonum exercitum admovere Ariminum jusserunt: & Cn. Servilio prætori negotium datum, ut, si e republica censeret esse, duas urbanas legiones, cui imperio videretur dato, ex urbe duci juberet. M. Valerius Lævinus Aretium eas legiones duxit. Eisdem diebus naves onerariæ Pœnorum ad octuaginta circa Sardiniam ab Cn. Octavio, qui provinciæ præerat, captæ. Eas Cœlius frumento misso ad

Han-

Hannibalem, commeatuque onustas, Valerius prædam Etruscam, Liguresque montanorum captivos Carthaginem portantes, captas tradit. In Bruttiis nihil ferme anno eo memorabile gestum est. Pestilentia incesserat pari clade in Romanos, Pœnosque, nisi quod Punicum exercitum super morbum etiam fames affecit. Propter Junonis Laciniæ templum æstatem Hannibal egit. ibique aram condidit, dedicavitque cum ingentibus rerum ab se gestarum titulo, Punicis Græcisque literis insculpto.

L. FLORI

DECADIS TERTIÆ

LIBRI NONI

EPITOME.

EX Sicilia C. Lælius in Africam a Scipione missus, ingentem prædam reportavit: & mandata Massanissæ Scipioni exposuit, conquerentis quod non exercitum in Africam trajecisset. Bellum in Hispania finitum, victore Romano, quod Indibilis excitaverat: ipse in acie occisus. Mandonius expostentibus Romanis a suis deditus est. Magoni, qui in Galliam & Ligusiam ierat, ex Africa & militum ampla manus missa, & pecuniæ quibus auxilia conduceret: præceptumque, ut se Hannibali jungeret. Scipio a Syracusis in Bruttios trajecit: & Locros, pulso Punico præsidio, fugatoque Hannibale, recepit. Pax cum Philippo facta est. Idæa mater deportata est Romam a Pessunte oppido Phrygiæ, carmine in libris Sibyllinis invento, pelli Italia alienigenam hostem posse, & matrem Idæam deportatam Romam esse. tradita autem est Romanis per Attalum regem Asiæ. lapis erat, quem matrem deum incolæ dicebant. excepit P. Scipio Nasica, Cn. filius, ejus qui in Hispania perierat, vir optimus a senatu judicatus, adolescens nondum quæstorius: quoniam ita responsum habebatur, ut numen id ab optimo viro reciperetur, consecrareturque.

Lo-

Locrenſes legatos Romam miſerunt, qui de impotentia Q. Pleminii legati quererentur, quod pecuniam Proſerpinæ abſtulerat, & liberos eorum & conjuges ſtupraverat. Pleminius in catenis Romam perductus, in carcere mortuus eſt. Cum falſus rumor de P. Scipione proconſule, qui in Sicilia erat, in urbem perlatus eſſet, tanquam luxuriaretur, miſſis ob hoc legatis a ſenatu qui explorarent an ea vera eſſent, purgatus infamia Scipio in Africam traiecit ſenatus permiſſu. Syphax accepta in matrimonium Aſdrubalis Giſgonis filia, amicitiæ quam cum Scipione ipſe junxerat, renuntiavit. Maſſaniſſa rex Maſeſulorum, dum pro Carthagine in Hiſpania militat, amiſſo patre Gala, de regno excluſerat: quo per bellum ſæpe repetito, aliquot prælus a Syphace rege Numidarum victus, in totum privatus eſt: & cum ducentis equitibus exul Scipioni ſe junxit: & cum eo primo ſtatim bello Annonem Amilcaris filium cum ampla manu interemit. Scipio adventu Aſdrubalis & Syphacis, qui prope cum centum millibus armatorum venerant, ab obſidione Uticæ depulſus, hiberna communivit Sempronius COS. in agro Crotonienſi proſperæ adverſus Hannibalem pugnavit. Luſtrum a cenſoribus conditum eſt: cenſa ſunt civium capita CCXV. millia. Inter cenſores M. Livium & Claudium Neronem notabilis diſcordia fuit. nam & Claudius Livio collegæ equum ademit, quod a pop. Rom. damnatus, actuſque in exilium fuerat: & Livius Claudio, quod falſum in ſe teſtimonium dixiſſet, & quod minime bona fide ſecum in gratiam rediſſet. idem omnes tribus, extra unam, ærarias reliquit, quod & innocentem ſe damnaſſent, & poſtea conſulem cenſoremque feciſſent.

DECADIS TERTIÆ

LIBER NONUS.

CAPUT I.

P. Scipio cos. in Siciliam cum perveniſſet, neceſſaria ad bellum præparat: motus, qui nondum Syracuſis eſſe deſerant, tranquillat.

SCipio poſteaquã in Siciliam venit, voluntarios milites ordinavit centuriavitque. ex iis trecentos juvenes florentes ætate. & virium robore inſignes circa ſe habebat, ignorantes, quem ad uſum neque centuriati, neque armati ſervarentur. tum ex totius Siciliæ juniorum numero principes genere & fortuna trecentos equites, qui ſecum in Africam trajicerent, legit, diemque iis, qua equis armiſque inſtructi atque ornati adeſſent, edixit. Gravis ea militia procul domo terra marique multos labores, magna pericula allatura videbatur: neque ipſos modo, ſed parentes cognatoſque eorum ea cura angebat. Ubi dies, quæ edicta erat, advenit, arma, equoſque oſtenderunt. tum Scipio renuntiari ſibi dixit, quoſdam equites Siculorum tanquam gravem & duram horrere eam militiam. ſi qui ita animati eſſent, malle eos ſibi tunc fateri, quam poſtmodum querentes, ſegnes atque inutiles milites Reipub. eſſe exprometent quid ſentirent: cum bona venia ſe auditurum. Ubi ex his unus auſus eſt dicere, ſe prorſus, ſi ſibi utrum vellet liberum eſſet, nolle militare. tum Scipio ei: *Quando igitur, adoleſcens, quid ſentires non diſſimulaſti, vicarium tibi expediam, cui tu arma equumque, & cæterã inſtrumenta militiæ tradas, & tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas, docendum cures equo tradito armiſque.* Læto conditionem accipienti unum ex CCC, quos inermes habebat, tradit. Ubi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia imperatoris cæteri viderunt: ſequiſque excuſare, & vicarium accipere. Ita CCC Siculis Romani equites ſub-

ſti-

stituti sine publica impensa. docendorum atque exercendorum curam Siculi habuerunt: quia edictum imperatoris erat, ipsum militaturum, qui ita non fecisset. Egregiam hanc alam equitum evasisse ferunt, multisque praliis rempublicam adjuvisse. Legiones inde cum inspiceret, plurimorum stipendiorum ex iis milites delegit, maxime qui sub duce Marcello militaverant: quos cum optima disciplina institutos credebat, tum etiam ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium oppugnandarum. nihil enim parvum, sed Carthaginis jam excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida dispertit: frumentum Siculorum civitatibus imperat: ex Italia advecto parcit: veteres naves reficit, & cum iis C. Lælium in Africam prædatum mittit: novas Panormi subducit, quia ex viridi materia raptim factæ erant, ut in sicco hibernarent. Præparatis omnibus ad bellum, Syracusas nondum ex magnis belli motibus satis tranquillas venit. Græci res a quibusdam Italici generis eadem vi, qua per bellum ceperant, retinentibus, concessas sibi ab senatu repetebant. Omnium primum ratus, tueri publicam fidem, partim edicto, partim judiciis etiam impertinaces ad obtinendam injuriam redditis, suas res Syracusanis restituit. Non ipsis tantum ea res, sed omnibus Siciliæ populis grata fuit, eoque enixius ad bellum adjuverunt.

CAPUT II.

Ortum in Hispania ingens bellum prospero prælio ab imperatoribus Romanis L. Lentulo, & L. Manlio Acidino comprimitur: occiso in acie Indibili, Mandonius, cæterique belli concitores Romanis a suis deduntur.

EAdem æstate in Hispania coortum ingens bellum, conciente illergete Indibili, nulla alia de caussa, quam per admirationem Scipionis contemtu imperatorum aliorum orto. *Eum supereſſe unum ducem Romanis, cæteris ab Hannibale interfectis*, rebantur: *eo nec in Hispaniam, cæsis Scipionibus, alium, quem mitterent, habuisse: & posteaquam in Italia gravius bellum urgeret, adversus Hannibalem eum accersitum. præterquam quod nomina tantum ducum in Hispania Romani haberent, exercitum quoque inde veterem deductum. trepida omnia, & inconditam turbam tironum esse. nunquam talem occasionem liberandæ Hispaniæ fore. servitium ad eam diem aut Carthaginiensibus, aut Romanis, nec invicem his,*

lis, aut iltis, sed interdum utrisque simul. pulsos ab Romanis Carthaginienses: ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse: ut ab omni externo imperio soluta in perpetuum Hispania in patrios rediret mores ritusque. Hæc taliaque dicendo, non populares modo, sed Ausetanos quoque, vicinam gentem concitat, & alios finitimos sibi, atque illis populos. itaque intra paucos dies triginta millia peditum, quatuor ferme equitum in Sedetanum agrum, quo edictum erat, convenerunt. Romani quoque imperatores, L. Lentulus, & L. Manlius Acidinus, ne glisceret, prima negligendo, bellum, junctis & ipsi exercitibus per agrum Ausetanum, hostico tanquam pacato clementer ductis militibus, ad sedem hostium pervenere. trium millium spatio procul a castris eorum posuerunt castra. Primo per legatos nequicquam est tentatum, ut discederetur ab armis. deinde cum in pabulatores Romanos impetus repente ab equitibus Hispanis factus esset, summisso ab statione Romana equitatu, prælium equestre fuit, haud sane memorando in partem ullam eventu. Sole oriente postero die armati instructique omnes mille ferme passus procul a castris Romanis aciem ostendere. Medii Ausetani erant. cornua, dextrum Illergetes, lævum ignobiles tenebant Hispani populi. inter cornua, & mediam aciem intervalla patentia satis late fecerunt, qua equitatum, ubi tempus esset, emitterent. Et Romani more suo exercitum cum instruxissent, id modo hostium imitati sunt, ut inter legiones & ipsi patentes equiti relinquerent vias. Cæterum Lentulus ei parti ausum equitis fore ratus, quæ prior in dehiscentem intervallis hostium aciem equites emisisset: Ser. Cornelio, tribuno militum, imperat, equites per patentes in hostium acie vias immittere equos jubeat, ipse, cœpta parum prospere pedestri pugna, tantum moratus, dum cedenti duodecimæ legioni, quæ in lævo cornu adversus Illergetes locata erat, tertiam decimam legionem ex subsidiis in primam aciem firmamentum ducit. posteaquam æquata ibi pugna est, ad L. Manlium inter prima signa hortantem, ac subsidia quibus res postulabat locis inducentem, venit. indicat, tuta ab lævo cornu esse: jam missum ab se Ser. Cornelium procella equestri hostes circumfusurum. vix hæc dicta dederat, cum Romani equites in medios invecti ho-

bostes, simul pedestres acies turbarunt, simul equitibus Hispanorum viam immittendi equos clauserunt. itaque, omissa pugna equestri, ad pedes Hispani descenderunt. Romani imperatores, ut turbatos hostium ordines, & trepidationem, pavoremque, & fluctuantia viderunt signa, hortantur, orant milites, ut perculsos invadant, neu restitui aciem patiantur. Non sustinuissent tam infestum imperum barbari, ni regulus Indibilis ipse cum equitibus ad pedes degressus ante prima signa pectum se objeciisset. Ibi aliquandiu atrox pugna stetit. tandem postquam ii, qui circa Regem semineccm restantem, deinde pilo terræ affixum pugnabant, obruti telis occubuerunt; tum fuga passim cœpta, plures cæsi, quia equos consecendendi equitibus spatium non fuerat, & quia perculsis acriter institerunt Romani. nec ante absceissum est, quam castris quoque exuerunt hostem. Tredecim millia Hispanorum cæsa eo die, DCCC. ferme capti. Romanorum sociorumque paullo amplius CC, maxime in lævo cornu cecidcrunt. Tulti castris Hispani: at qui ex prælio effugerant, sparsi primo per agros, deinde in suas quisque ci-
3 vitates redierunt. Tum a Mandonio evocati in concilium, contestatique ibi clades suas, increpitis auctoribus belli, legatos mittendos ad arma tradenda, deditionemque faciendam censuerunt. Quibus culpam in auctores belli Indibilem, cæterosque principes, quorum plerique in acie cecidissent, conferentibus, tradentibusque arma, & dedentibus sese responsum est: *in deditionem ita accipi eos, si Mandonium, cæteroque belli concitatores tradidissent vivos. sin minus, exercitus se in agrum Illergetum, Ausetanorumque, & deinceps aliorum populorum ducturos.* Hæc dicta legatis, renuntiataque in concilium. Ibi Mandonius, cæterique principes comprehensi traditi ad supplicium. Hispanis populis reddita pax: stipendium ejus anni duplex, & frumentum sex mensium imperatum, sagaque, & togæ exercitui: & obsides ab triginta ferme populis accepti.

CAPUT III.

C. Lælius prædatum in Africam profectus, ingentem terrorem Carthagini infert: ut Scipio ab transitu in Africam avertatur, mittitur in Italiam ad Magonem ampla militum manus, & pecunia, qua auxilia conducat, additis mandatis, ut fratri Hannibali se conjungat: Lælius, reportata in Siciliam magna præda, exponit Scipioni mandata Massanisæ, conquerentis, quod nondum in Africam exercitum trajecisset.

ITa Hispaniæ rebellantis tumultu haud magno motu intra paucos dies concito & compresso, in Africam omnis terror versus. C. Lælius nocte ad Hipponem Regium cum accessisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites socioſque navales duxit. Omnibus paucis modo incuriose agentibus, magna clades illata, nuntiique trepidi Carthaginem terrore ingenti complevere, classem Romanam, Scipionemque imperatorem (& fama fuerat jam in Siciliam transgressum) advenisse. Nec, quot naves vidissent, nec, quanta manus agros popularetur, satis gnari, omnia in majus metu augente accipiebant. itaque primo terror pavorque, deinde mœstitia animos inceſſit: *tantum fortunam mutasse, ut qui modo ipsi exercitum ante mœnia Romana habuissent, victores, stratis tot hostium exercitibus, omnes Italiæ populos aut vi, aut voluntate in deditionem accepissent, ii, verso marte, Africæ populationes, & obsidionem Carthaginis visuri forent, nequaquam pari ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. Illis Romanam plebem, illis Latium juventutem præbuisse, majorem semper, frequentioremque pro tot cæsis exercitibus suboleſcentem. cæterum suam plebem imbellem in urbe, imbellem in agris esse: mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram spei mobili, atque infida. jam Reges, Syphacem post colloquium cum Scipione alienatum, Massanisam aperta defectione infestissimum hosem. nihil usquam spei, nihil auxilii esse. nec Magonem ex Gallia movere tumultus quicquam, nec conjungere se Hannibali: & Hannibalem ipsum jam & fama senescere, & viribus.* In hæc deflenda prolapsos ab recenti nuntio animos rursus terror instans revocavit ad consultandum, quonam modo obviam præsentibus periculis iretur. Delectus raptim in urbe, agriſque haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum convehere, tela, arma

arma parare, instruere naves, ac mittere ad Hipponem adversus Romanam classem. Jam hæc agentibus nuntius tandem venit, Lælium, non Scipionem, copiasque, quantæ ad incursiones agrorum satis sint, transvectas, summam belli molem adhuc in Sicilia esse. Ita respiratum, mittique ad Syphacem legationes, aliosque reguli firmandæ societatis caussa cœptæ. Ad Philippum quoque missi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut in Siciliam, aut Italiam trajiceret. Missi & ad suos imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem retinerent. Ad Magonem non legati modo, sed XXV naves longæ, sex millia peditum, octingenti equites, & septem elephanti, ad hæc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius urbem Romam exercitum admoveret, conjungeretque se Hannibali. Hæc Carthagine parabant, agitabantque, cum ad Lælium prædas ingentes ex agro inermi, ac nudo præsidiis agentem Massanissa fama Romanæ classis excitus cum equitibus paucis venit. Is *segniter rem agi a Scipione* questus, *quod non jam exercitum in Africam trajecisset, perculsis Carthaginiensibus, Syphace impedito finitimis bellis, quem certum haberet, si spatium ad sua, ut velit, componenda detur, nihil sincera fide cum Romanis acturum. Hortaretur, ac stimularet Scipionem ne cessaret. se, quanquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis copiis affuturum peditum, equitumque. nec ipsi Lælio morandum in Africa esse. classem credere profectam a Carthagine, cum qua absente Scipione non satis tutum esset contrahi certamen.* Ab hoc sermone dimisso Massanissa, Lælius postero die naves præda onustas ab Hippone solvit: revectusque in Siciliam mandata Massanissæ Scipioni exposuit.

CAPUT IV.

Mago, acceptis ab Carthagine mandatis, auxilia Ligurum, & Gallorum contrahit: huic ut obviam eat M. Livius Lucretio junctus ex Etruria in Galliam ducit exercitum.

Eisdem ferme diebus naves, quæ ab Carthagine ad Magonem missæ erant, inter Albingaunos Ligures Genuamque accesserunt. In iis locis tum forte Mago tenebat classem. qui legatorum auditis verbis jubentium exercitus quam maximos comparare, exemplo Gallorum, & Ligurum (namque utriusque gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit. *Et missum se ad eos vindicandos in*

libertatem, ait: *&, ut ipsi cernant, mitti sibi ab domo præsidia: sed quantis viribus, quanto exercitu id bellum gereretur, in eorum potestate esse. duos exercitus Romanos, unum in Gallia, alterum in Etruria esse. satis scire, Sp. Lucretium se cum M. Livio juncturum. multa millia ipsis etiam armanda esse, ut duobus ducibus, duobus exercitibus Romanis resistatur.* Galli *summam ad id suam voluntatem esse* dicere. *sed cum una castra Romana intra fines, altera in finitima terra Etruria prope in conspectu habeant, si palam fiat auxiliis adjutum ab se Pœnum, extemplo infestos utrinque exercitus in agrum suum incursuros. ea ab Gallis desideraret, quibus occulte adjuvari posset. Liguribus, quod procul agro, urbibusque eorum castra Romana sint, libera consilia esse: illos armare juventutem, & capessere pro parte bellum, æquum esse.* Ligures haud abnuere; tempus modo duorum mensium petere ad delectus habendos. Interim Mago milites, Gallis dimissis, clam per agros eorum mercede conducere commeatus quoque omnis generis occulte ad eum a Gallicis populis mittebantur. M. Livius exercitum volonum ex Etruria in Galliam traducit: junctusque Lucretio, si Mago ex Liguribus propius urbem moveat, obviam ire paratus, si Pœnus sub angulo Alpium quietus se contineat, & ipse in eadem statione circa Ariminum Italiæ præsidio futurus.

CAPUT V.

Scipio ab Syracusis profectus in Bruttios, Locros, pulso inde Punico præsidio, fugatoque Hannibale, recipit: relicto ad urbem tuendam Q. Pleminio legato, in Siciliam revertitur.

POst reditum ex Africa 6
C. Lælii, & Scipione stimulato Massanissæ adhortationibus, & militibus prædam ex hostium terra cernentibus tota classe efferri accensis ad trajiciendum quamprimum, intervenit majori minor cogitatio, Locros urbem recipiendi, quæ sub defectionem Italiæ desciverat, & ipsa ad Pœnos. Spes autem affectandæ ejus rei ex minima re affulsit: quod latrocinii magis more quam justo bello in Bruttiis gerebatur res, principio ab Numidis facto, & Bruttiis non societate magis Punica, quam suopte ingenio promtis in eum morem. postremo Romani quoque milites jam contagione quadam rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excursiones in hostium agros facere. Ab iis egressi quidam urbe Locrenses circumventi, Rhegiumque ab-

abstracti fuerant. in eo captivorum numero fabri quidam fuere, assueti forte apud Pœnos mercede opus in arce Locrorum facere. ii cogniti ab Locrensium principibus, qui exulabant Rhegii, pulsi ab adversa factione, quæ Hannibali Locros tradiderat, cum cætera percunctantibus, (ut mos est iis, qui diu absunt,) quæ domi agerentur, exposuissent; spem fecerunt, si redemti, ac remissi forent, arcem se iis tradituros. ibi se habitare, fidemque sibi rerum omnium inter Carthaginienses esse. Itaque ut qui simul desiderio patriæ angerentur, simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemtis extemplo iis, remissisque, cum ordinem agendæ rei composuissent, signaque quæ procul edita observarent; ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem pars exulum erat, referentes ibi promissa captivorum, cum spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent; tribuni militum cum iis M. Sergius, & P. Matienus missi, jussique ab Rhegio tria millia militum Locros ducere. & Q. Fleminio prætori scriptum, ut rei agendæ adesset. Profecti ab Rhegio, scalas ad dictam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex loco, unde convenerat, signum dedere proditoribus arcis. qui parati, intentique, & ipsi scalas ad idipsum factas cum demisissent, pluribusque simul locis scandentes accepissent, prius quam clamor oriretur, in vigiles Pœnorum, ut in nullo tali metu sopitos, impetus est factus. quorum gemitus primo morientium exauditus: deinde subita consternatio ex somno, & tumultus, cum caussa ignoraretur: postremo certior res, aliis excitantibus alios. jamque ad arma pro se quisque vocabat. hostes in arce esse, & cædi vigiles. oppressique forent Romani, nequaquam numero pares, ni clamor ab iis, qui extra arcem erant, sublatus, incertum, unde accidisset, omnia vana, augente nocturno tumultu, fecisset. Itaque velut plena jam hostium arce territi Pœni, omisso certamine, in alteram arcem (duæ sunt haud multum inter se distantes) confugiunt. Oppidani urbem habebant, victoribus præmium in medio positam. Ex arcibus duabus præliis quotidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Amilcar Punico præsidio præerat: & accersentes ex propinquis locis subsidia, copias augebant. Ipse postremo veniebat Hannibal. nec sustinere

ſtinuiſſent Romani, niſi Locrenſium multitudo exacerbata ſuperbia atque
7 avaritia Fœnorum, ad Romanos inclinaſſet. Scipio, ut nuntiatum eſt, in majore diſcrimine Locris rem verti, ipſumque Hannibalem adventare; ne præſidium etiam periclitaretur haud facili inde receptu, & ipſe a Meſſana, L. Scipione fratre in præſidio ibi relicto, cum primum æſtu fretum inclinatum eſt, naves mari ſecundo tranſmiſit. Et Hannibal a Buthroto amni (haud procul is ab urbe Locris abeſt) nuntio præmiſſo, ut ſui luce prima ſumma vi prælium cum Romanis ac Locrenſibus conſererent, dum ipſe, averſis omnibus in eum tumultum, ab tergo urbem incautam aggrederetur: ubi luce cœptam invenit pugnam, ipſe nec in arcem ſe includere, turba locum arctum impediturus, voluit: neque ſcalas, quibus ſcanderent muros, attulerat. ſarcinis in acervum conjectis, cum haud procul muris, ad terrorem hoſtium, aciem oſtendiſſet, cum equitibus Numidis circumequitabat urbem. dum ſcalæ, quæque alia ad oppugnandum opus erant, parantur, ad viſendum qua maxime parte aggrederetur, progreſſus ad murum, ſcorpione ictus, qui proximus eum forte ſteterat. territus inde tam periculoſo caſu, receptui canere cum juſſiſſet, caſtra procul ab ictu teli communiit. Claſſis Romana a Meſſana Locros multa die ſuperante acceſſit. expoſiti omnes e navibus: & ante occaſum ſolis urbem ingreſſi ſunt. Poſtero die cœpta ex arce a Pœnis pugna. & Hannibal jam ſcalis aliiſque omnibus ad oppugnationem paratis, ſubibat muros, cum repente in eum nihil minus, quam tale quicquam timentem patefacta porta erumpunt Romani. Ad CC. improvidos cum invaſiſſent, occidunt. cæteros Hannibal, ut conſulem adeſſe ſenſit, in caſtra recipit: nuntioque miſſo ad eos, qui in arce erant, ut ſibimet ipſi conſulerent, nocte motis caſtris abiit. Et qui in arce erant, igni injecto tectis, quæ tenebant, ut is tumultus hoſtem moraretur, agmen ſuorum fugæ ſimili curſu ante noctem aſſecuti ſunt. Scipio ut & arcem 8 relictam ab hoſtibus, & vacua vidit caſtra, vocatos ad concionem Locrenſes graviter ob defectionem incuſavit: de auctoribus ſupplicium ſumſit; bonaque eorum alterius factionis principibus ob egregiam fidem adverſus Romanos conceſſit. *publice nec dare, nec eripere ſe quicquam.*

quam Locrensibus dixit. *Romam mitterent legatos: quam senatus equum censuisset, eam fortunam habituros. illud satis scire, etsi male de populo Romano meriti essent, in meliore statu sub iratis Romanis futuros, quam sub amicis Carthaginiensibus fuerint.* Ipse Q. Pleminio legato, præsidioque quod arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis, Messanam trajecit.

CAPUT VI.

Q. Pleminius legatus, prætermisso nullo scelere in Locrenses, thesauros quoque Proserpinæ, ante eam diem intactos, avare spoliat: propter hoc insanum piaculum immisso divinitus furore, duces, & milites hostili rabie inter se desæviunt.

ITa superbe, crudeliterque habiti Locrenses a Carthaginiensibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas injurias non æquo modo animo paterentur, sed prope libenti videri possent. verum enimvero tantum Pleminius Amilcarem præsidii præfectum, tantum præsidiarii milites Romani Pœnos scelere atque avaritia superaverunt, ut non armis, sed vitiis videretur certari. nihil omnium, quæ inopi inviſas opes potentioris faciunt, prætermissum in oppidanos est ab duce, aut a militibus, in corpora ipsorum, in liberos, in conjuges infandæ contumeliæ editæ. Jam avaritia ne sacrorum quidem spoliatione absti nuit: nec alia modo templa violata, sed Proserpinæ etiam intacti omni ætate thesauri: prætorquam quod a Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias retulit, spoliati dicebantur. Ergo sicut ante regiæ naves laceratæ naufragiis nihil in terram integri, præter sacram pecuniam deæ, quam asportabant, extulerunt: tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi furorem objecit: atque inter se ducem in ducem, militem in militem rabie hostili vertit. Summæ rei Pleminius præ- 9
erat: militum pars sub eo, quam ipse ab Rhegio adduxerat, pars sub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani domo Pleminii miles fugiens, sequentibus quorum erat, obvius forte Sergio, & Matieno tr. militum fuit. cui cum jussu tribunorum ademtum poculum esset, jurgium, inde & clamor, pugna postremo orta inter Pleminii milites, tribunorumque, ut suis quisque opportunus advenerat, multitudine simul, ac tumultu crescente. Victi Pleminii milites, cum ad Ple-

minium, cruorem & vulnera ostentantes, non sine vociferatione atque indignatione concurrissent, probra in eum ipsum jactata in jurgiis referentes, accensus ira domo sese proripuit: vocatosque tribunos nudari, ac virgas expediri jubet. Dum spoliandis iis (repugnabant enim, militumque fidem implorabant) tempus teritur, repente frequentes milites feroces recenti victoria ex omnibus locis, velut adversus hostes ad arma conclamatum esset, concurrerunt. & cum violata jam virgis corpora tribunorum vidissent, tum vero in multo impotentiorem subito rabiem accensi, sine respectu non majestatis modo, sed etiam humanitatis, in legatum impetum, lictoribus prius indignum in modum multatis, faciunt. tum ipsum ab suis interceptum, & seclusum hostiliter lacerant, & prope exanguem, naso auribusque mutilatis, relinquunt. His Messanam nuntiatis, Scipio post paucos dies Locros hexeri advectus, cum caussam Pleminii, & tribunorum audisset, Pleminio noxa liberato, relictoque in ejusdem loci præsidio, tribunis sontibus judicatis, & in vincula conjectis, ut Romam ad senatum mitterentur, Messanam, atque inde Syracusas redit. Pleminius impotens iræ, neglectam ab Scipione, & nimis leviter latam suam injuriam ratus, nec quenquam æstimare alium eam litem posse, nisi qui atrocitatem ejus patiendo sensisset: tribunos attrahi ad se jussit, laceratosque omnibus, quæ pati corpus ullum potest, suppliciis, interfecit: nec satiatus vivorum pœna, insepultos projecit. Simili crudelitate & in Locrensium principes est usus, quos ad conquerendas injurias ad Scipionem profectos audivit, & quæ antea per libidinem, atque avaritiam fœda exempla in socios ediderat, tunc ab ira multiplicia edere: infamiæ atque invidiæ non sibi modo, sed etiam imperatori esse.

CAPUT VII.

Literæ ex Bruttiis P. Licinii cos. gravi morbo cum exercitu laborantis.

IAm comitiorum appetebat tempus, cum a P. Licinio Cos. literæ Romam allatæ sunt, *se exercitumque suum gravi morbo afflictari: nec subsisti potuisse, nisi eadem vis mali, aut gravior etiam in hostes ingruisset. itaque quoniam ipse venire ad comitia non posset, si ita patribus videretur, se Q. Cæcilium Metellum dictatorem comitiorum caussa dicturum. exercitum Q. Cæcilii di-* 10

dimitti, e Repub. esse. nam neque usum ejus ullum in præsentia esse, cum Hannibal jam in hiberna suos recepe-rit: & tantam incessisse in ea castra vim morbi, ut nisi mature dimittantur, nemo omnium superfuturus videa-tur. Ea consuli a patribus facienda, ut e Repub. fi-deque sua duceret, permissa.

CAPUT VIII.

Ex carmine in libris Sibyllinis invento, mittuntur in Asiam legati, qui Idæam Matrem a Pessinunte Roman advehant: hæc illis per Attalum regem tra-ditur.

CIvitatem eo tempore repens religio invaserat, invento carmine in libris Sibyllinis, propter crebrius eo anno de cœlo lapidatum inspectis. *Quod-cunque hostis alienigena terræ Italiæ bellum intulisset, eum pelli Italia, vincique posse, si Mater Idæa Pessinunte Ro-mam advecta esset.* Id car-men ab decemviris inven-tum eo magis patres mo-vit, quod & legati, qui donum Delphos portave-rant, referebant, & sacri-ficantibus ipsis Pythio A-pollini omnia læta exta fuisse, & responsum ora-culo editum, majorem multo victoriam, quam cujus ex spoliis dona por-tarent, adesse populo Ro-mano. In ejusdem spei summam conferebant P. Scipionis velut præsagien-tem animum de fine belli, quod depoposcisset provin-ciam Africam. Itaque quo maturius satis omnibus, oraculisque portendentis se victoriæ compotes fierent, cogitare, quæ ratio trans-portandæ Romam deæ es-set. Nullas tum in Asia civitates socias habebat po-pulus Romanus: tamen memores, Æsculapium quoque ex Græcia quon-dam haud dum ullo fœde-re sociata, valetudinis po-puli caussa, accersitum, & jam cum Attalo Rege propter commune adversus Philippum bellum cœptam amicitiam esse, facturum eum quæ possit, populi Romani caussa: Legatos ad eum decernunt, M. Va-lerium Lævinum, qui bis consul fuerat, ac res in Græcia gesserat, M. Cæ-cilium Metellum præto-rium, Ser. Sulpitium Gal-bam ædilitium, duos quæ-storios, C. Tremelium Flaccum, & M. Valerium Faltonem. His quinque naves quinqueremes, ut ex dignitate pop. Romani adirent eas terras, ad quas concilianda majestas nomi-ni Romano esset, decer-nunt. Legati Asiam pe-tentes, protinus Delphos cum ascendissent, oracu-lum adierunt, consulen-tes, ad quod negotium domo missi essent, perfi-ciendi ejus quam sibi spem, 11

populoque Romano portenderet. Responsum esse ferunt, *Per Attalum Regem compotes ejus fore, quod petierent. cum Romam deam devexissent, tum curarent, ut eam, qui vir optimus Romæ esset, hospitio acciperet.* Pergamum ad Regem venerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit: sacrumque iis lapidem, quem matrem deum incolæ esse dicebant, tradidit, ac deportare Romam jussit. Præmissus ab legatis M. Valerius Falto nuntiavit, deâ apportari: quærendum virum optimum in civitate esse, qui eam rite hospitio acciperet.

CAPUT IX.

Habitis comitiis per Q. Cæcilium Dictatorem fiunt consules M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus absens: Prætores quoque, & Ædiles creantur. Ædes Virtutis dedicatur.

Q. Cæcilius Metellus dictator ab consule in Bruttiis comitiorum caussa dictus, exercitusque ejus dimissus, magister equitum L. Veturius Philo. Comitia per dictatorem habita. Consules facti M. Cornelius Cethegus, Publius Sempronius Tuditanus absens, cum provinciam Græciam haberet. Prætores inde creati, T. Claudius Nero, M. Martius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitiis perfectis, dictator se magistratu abdicavit. Ludi Romani ter, Plebeii septies instaurati. Curules erant ædiles Cn. & L. Cornelii Lentuli. L. Hispaniam provinciam habebat. absens creatus, absens eum honorem gessit. T. Claudius Asellus, & Marcus Junius Pennus Plebeii ædiles fuerunt. Ædem Virtutis eo anno ad portam Capenam Marcus Marcellus dedicavit, septimodecimo anno postquam a patre ejus primo consulatu vota in Gallia ad Clastidium fuerat. Et flamen martialis eo anno est mortuus Marcus Æmilius Regillus.

CAPUT X.

Pacem cum Philippo Macedoniæ rege Ætoli primum, deinde etiam Romani faciunt.

Neglectæ eo biennio res in Græcia erant. itaque Philippus Ætolos desertos ab Romanis, cui uni fidebant auxilio, quibus voluit conditionibus ad petendam & paciscendam subegit pacem. quod nisi omni vi perficere maturasset, bellantem eum cum Aetolis P. Sempronius pro consule, successor imperii missus Sulpitio cum decem millibus peditum, & mille equitibus, & trigintaquinque rostra-

tis

tis navibus, haud parvum momentum ad opem ferendam sociis, oppressisset. Vixdum pace facta, nuntius Regi venit, Romanos Dyrrhachium venisse: Parthinosque, & propinquas alias gentes motas esse ad spem novandi res: Dimallumque oppugnari. eo se verterant Romani ab Aetolorum, quo missi erant, auxilio: irati, quod sine auctoritate sua adversus fœdus cum Rege pacem fecissent. Ea cum audisset Philippus, ne qui motus major in finitimis gentibus, populisque oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit, quo Sempronius se receperat, misso Lætorio legato cum parte copiarum, & XV navibus in Ætoliam ad visendas res, pacemque, si posset, turbandam. Philippus agros Apolloniatum vastavit, & ad urbem admotis copiis, potestatem pugnæ Romano fecit. quem posteaquam quietum muros tantummodo tueri vidit, nec satis fidens viribus, ut urbem oppugnaret, & cum Romanis quoque, sicut cum Ætolis, cupiens pacem, si posset, sin minus, inducias facere, nihil ultra irritatis novo certamine odiis, in regnum se recepit. Per idem tempus, tædio diutini belli, Epirotæ, tentata prius Romanorum voluntate, legatos de pace communi ad Philippum misere, satis confidere conventuram eam, affirmantes, si ad colloquium cum P. Sempronio imperatore Romano venisset. Facile impetratum, (neque enim ne ipsius quidem Regis abhorrebat animus) ut in Epirum transiret. Phœnice urbs est Epiri. ibi prius collocutus Rex cum Eropo, & Derda, & Philippo, Epirotarum prætoribus, postea cum P. Sempronio congreditur. Affuit colloquio & Aminander, Athamanum Rex, & magistratus alii Epirotarum, & Acarnanum. Primus Philippus prætor verba fecit, & petiit simul ab Rege, & ab imperatore Romano, ut finem belli facerent, darentque eam Epirotis veniam. P. Sempronius conditiones pacis dixit, ut Parthini, & Dimallum, & Bargulum, & Eugenium Romanorum essent: Atiritania, si missis Romam legatis ab senatu impetrasset, Macedoni accederet. In eas conditiones cum pax convenisset, ab Rege fœderi ascripti, Prusia Bithyniæ Rex, Achæi, Bœoti, Thessali, Acarnanes, Epirotæ: ab Romanis, Ilienses, Attalus Rex, Pleuratus, Nabis Lacedæmoniorum tyrannus, Eleï, Messenii, Athenienses. Hæc conscripta, consignataque sunt,

& in duos menses induciæ factæ, donec Romam mitterentur legati, ut populus in has conditiones pace [illegible]eret. Jusseruntque omnes tribus, quia, verso in Africam bello, omnibus aliis in præsentia levari bellis volebant. P. Sempronius, pace facta, ad consulatum Romam decessit.

CAPUT XI.

Provinciæ & exercitus a Romanis decernuntur.

13 U. C. 546 M. Cornelio, P. Sempronio consulibus, (quintusdecimus is annus Punici belli erat) provinciæ, Cornelio Etruria cum vetere exercitu, Sempronio Bruttii, ut novas scriberet legiones, decretæ. Prætoribus, M. Martio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina, & eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, T. Claudio Neroni Sardinia evenit. P. Scipioni cum eo exercitu, cumque ea classe, quam habebat, prorogatum in annum imperium est. Item P. Licinio, ut Bruttios cum duabus legionibus obtineret, quoad eum in provincia cum imperio morari, consuli e republica visum esset. Et M. Livio, & Sp. Lucretio cum binis legionibus, quibus adversus Magonem Galliæ præsidio fuissent, prorogatum imperium est. Et Cn. Octavio, ut, cum Sardiniam, legionemque T. Claudio tradidisset, ipse navibus longis XL. maritimam oram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur. M. Pomponio prætori in Sicilia Cannensis exercitus duæ legiones decretæ: T. Quintius Tarentum, C. Hostilius Tubulus Capuam, pro prætoribus, sicut priore anno, cum vetere uterque præsidio, obtinerent. De Hispaniæ imperio, quos in eam provinciam duos pro consulibus mitti placeret, latum ad populum est. Omnes tribus eosdem L. Cornelium Lentulum, & L. Manlium Acidinum pro consulibus, sicut priore anno tenuissent, obtinere eas provincias jusserunt. Consules delectum habere instituerunt, & ad novas scribendas in Bruttios legiones, & cæterorum (ita enim jussi ab senatu erant) exercitum supplementum.

CAPUT XII.

Prodigiis procuratis, allatam a Pessinunte Matrem Idæam excipit P. Scipio Nasica, vir bonorum optimus a senatu judicatus.

QUanquam nondum aperte Africa provincia decreta erat, occultantibus id, credo, patribus, ne præscirent Carthaginienses: tamen in eam spem erecta civitas erat, in Africa eo anno debellatum iri, finemque bello

Pu-

Punico adesse. Impleverat ea res superstitione animos: pronique & ad nuntianda, & ad credenda prodigia erant. Eo plura vulgabantur: Duos soles visos, & nocte interluxisse: & facem Stellæ ab ortu solis in occidentem porrigi visam. Tarracinæ portam, Anagniæ & portam, & multis locis murum, de cœlo tactum. In æde Junonis Sospitæ Lanuvii cum horrendo fragore strepitum editum. Eorum procurandorum caussa, diē unum supplicatio fuit: & novendiale sacrum, quod de cœlo lapidatum esset, factum. Eo accessit consultatio de Matre Idæa accipienda, quam præterquam quod M. Valerius unus ex legatis regressus actorum in Italia fore nuntiaverat, recens nuntius aderat, Tarracinæ jam esse. Haud parvæ rei judicium senatum tenebat, qui vir optimus in civitate esset. veram certe victoriam ejus rei sibi quisque mallet, quam ulla imperia honoresve suffragio seu patrum, seu plebis delatos. P. Scipionem, Cn. filium, ejus, qui in Hispania ceciderat, adolescentem, nondum quæstorium, judicaverunt in tota civitate virum bonorum optimum esse. Id quibus virtutibus inducti ita judicaverint, sicut proditum memoriæ a proximis temporum illorum scriptoribus libens posteris tradiderim; ita meas opiniones, conjectando remvetustate obrutam, non interponam. P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiam obviam ire Deæ jussus, isque eam de nave accipere, & in terram elatam tradere ferendam matronis. Postquam navis ad ostium amnis Tiberini accessisset, sicut erat jussus, in salum nave evectus, ab sacerdotibus deam accepit, extulitque in terram. Matronæ primores civitatis, inter quas unius Claudiæ Quintæ insigne est nomen, accepere: cui dubia (ut traditur) ante fama clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. Eæ per manus succedentes deinceps aliæ aliis, omni effusa civitate obviam, thuribulis ante januas positis, qua præferebatur, atque accenso thure, precantibus, ut volens propitiaque urbem Romam iniret, in ædem Victoriæ, quæ est in palatio, pertulere deam pridie Idus Aprilis: isque dies festus fuit. Populus frequens dona deæ in palatium tulit; lectisterniumque, & ludi fuere, Megalesia appellata.

CAPUT XIII.

In habendo a novis cos. delectu, imperantur milites, atque stipendium iis colonis, quæ in dubiis rebus dare abnuerant: consultus senatus de reddendis pecuniis, quas privati in belli necessitatem contulerant, ut ea tribus pensionibus solvantur, decernit.

15 CUm de supplemento legionum, quæ in provinciis erant, ageretur, tempus esse, a quibusdam senatoribus subjectum est, quæ dubiis in rebus utcunque tolerata essent, ea, demto jam tandem deum benignitate metu, non ultra pati. Erectis expectatione patribus, subjecerunt, colonias Latinas duodecim, quæ Q. Fabio, & Q. Fulvio consulibus abnuissent milites dare, eas annum jam ferme sextum vacationem militiæ, quasi honoris & beneficii causa habere: cum interim boni, obedientesque socii pro fide atque obsequio imperii Romani continuis omnium annorum delectibus exhausti essent. Sub hanc vocem non memoria magis patribus renovata rei prope jam obliteratæ, quam ira irritata est. Itaque nihil prius referre consules passi, decreverunt, *ut consules magistratus, denosque principes Nepet, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circeis, Narnia, Interamna* (eæ nanque coloniæ in ea causa erant) *Romam excirent: iis imperarent, quantum quæque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum ejus summæ numerum peditum daret, & equites centenos vicenos. si qua eum numerum equitum explere non posset, pro equite uno tres pedites liceret dare. pedites equitesque quam locupletissimi legerentur, mitterenturque, ubicunque extra Italiam supplemento opus esset. si qui ex iis recusarent, retineri ejus coloniæ magistratus, legatosque placere: neque, si postularent, senatum dari, prius quam imperata fecissent. stipendium præterea iis coloniis III. millia æris, asses singulos imperari, exigique quotannis: consumque in iis coloniis agi ex formula ab Romanis censoribus data. dari autem placere eandem, quam populo Romano: deferrique Romam ab juratis censoribus coloniarum, prius quam magistratu abirent.* Ex hoc S. C. accitis Romam magistratibus primoribusque earum coloniarum, consules cum milites stipendiumque imperassent, alii aliis magis recusare ac reclamare. negare, *tantum militum effici posse: vix, si sim-*

supplum ex formula imperetur, enixuros. orare atque obsecrare, ut sibi senatum adire, ac deprecari liceret. nihil se, quare perire meritò deberent, admisisse. sed si pereundum etiam foret, neque suum delictum, neque iram populi Romani, ut plus militum darent, quam haberent, posse efficere. Consules obstinati manere legatos Romæ jubent, magistratus ire domos ad delectus habendos: nisi summa militum, quæ imperata esset, Romam adducta, neminem iis senatum daturum. Ita præcisa spe senatum adeundi, deprecandique, delectus in iis XII coloniis, per longam vacationem numero juniorum auctо, haud difficul-6 ter est perfectus. Altera res, item prope æque longo neglecta silentio, relata a M. Valerio Lævino est: qui privatis collatas pecunias, se, ac M. Claudio Marcello consulibus, reddi tandem, æquum esse dixit. *nec mirari quenquam debere, in publica obligata fide suam præcipuam curam esse. nam præterquam quod aliquid proprie ad consulem ejus anni, quo collatæ pecuniæ essent, pertineret, etiam se auctorem ita conferendi fuisse, inopi ærario, nec plebe ad tributum sufficiente.* Grata ea patribus admonitio fuit: jussisque referre consulibus, decreverunt, *ut tribus pensionibus ea pecunia solveretur: primam præsentem ii, qui tum essent, duas tertii, & quinti consules numerarent.*

CAPUT XIV.

Locrenses per legatos eas, quæ a Q. Pleminii legati impotentia, & crudelitate passi fuerant, in senatu deplorant.

OMnes deinde alias curas una occupavit, postquam Locrensium clades, quæ ignotæ ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatæ sunt. nec tam Q. Pleminii scelus, quam Scipionis in eo aut ambitio, aut negligentia iras hominum irritavit. Decem legati Locrensium obsiti squalore & sordibus, in comitio sedentibus consulibus, velamenta supplicum, ramos oleæ (ut Græcis mos est) porrigentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. Quærentibus consulibus, *Locrenses se* dixerunt *esse, ea passos a Q. Pleminio legato, Romanisque militibus, quæ pati ne Carthaginienses quidem velit populus Romanus. orare, uti sibi patres adeundi, deplorandique ærumnas suas potestatem facerent.* Senatu 17 dato, maximus natu ex iis: *Scio*, inquit, *quanti æstimentur nostræ apud vos querelæ, P. C. plurimum in eo momenti esse, si probe sciatis, & quo modo prodita*

Locri

Locri Hannibali sint, & quomodo, pulso Hannibalis præsidio, restituti in ditionem vestram. quippe si & culpa defectionis procul a publico consilio absit, & reditum in vestram ditionem appareat non voluntate solum, sed ope etiam ac virtute nostra, magis indignemini bonis ac fidelibus sociis tam atroces atque indignas injurias ab legato vestro, militibusque fieri. Sed ego causam utriusque defectionis nostræ in aliud tempus differendam arbitror esse, duarum rerum gratia: unius, ut coram P. Scipione, qui Locros recepit, quique omnium nobis rectæ perperamque factorum est testis, agatur: alterius, quod qualescunque sumus, tamen hæc, quæ passi sumus, pati non debuimus. Non possumus dissimulare, P. C, nos cum præsidium Punicum in arce nostra haberemus, multa fœda, indigna & a præfecto præsidii Amilcare, & ab Numidis, Afrisque passos esse. sed quid illa sunt collata cum iis, quæ hodie patimur? Cum bona venia, quæso, audiatis, P. C., id, quod invitus eloquar. Indiscrimine est nunc humanum omne genus, utrum vos, an Carthaginienses principes orbis terrarum videat. sed si ex iis, quæ Locrenses, aut ab illis passi sumus, aut a vestro præsidio nunc cum maxime patimur, æstimandum Romanum, ac Punicum imperium sit, nemo non illos sibi, quam vos, dominos præoptet. Et tamen videte, quemadmodum Locrenses in vos animati sint. cum a Carthaginiensibus injurias multo minores acciperemus, ad vestrum imperatorem confugimus: cum a vestro præsidio plusquam hostilia patiamur, nusquam alio, quam ad vos, querelas detulimus. Aut vos respicietis perditas res nostras, P. C. aut ne ab dis quidem immortalibus quod precemur, quicquam supersit. Q. Pleminius legatus missus est cum præsidio ad recuperandos a Carthaginiensibus Locros, & cum eodem ibi relictus est præsidio. in hoc legato vestro (dant enim animum ad loquendum liberæ ultimæ miseriæ) nec hominis quicquam est, patres conscripti, præter figuram, & speciem, neque Romani civis, præter habitum, & sonum Latinæ linguæ. pestis ac bellua immanis, quales fretum quondam, quo ab Sicilia dividimur, ad perniciem navigantium circumsedisse fabulæ ferunt. At se scelus, libidinem, & avaritiam solus ipse exercere in socios vestros satis haberet, unam profundam quidem voraginem tamen patientia nostra expleremus. nunc omnes centuriones militesque vestros (adeo in promiscuo licentiam, atque improbitatem esse

esse voluit) *Pleminios fecit omnes rapunt, spoliant, verberant, vulnerant, occidunt, constuprant matronas, virgines, ingenuos raptos ex complexu patrum. quotidie capitur urbs nostra, quotidie diripitur, dies noctesque omnia passim mulierum, puerorumque, qui rapiuntur, atque asportantur, ploratibus sonant. Miretur, qui sciat, quomodo aut nos ad patiendum sufficiamus, aut illos, qui faciunt, nondum tantarum injuriarum satietas ceperit. Neque ego exequi possum, nec vobis opera est audire singula, quæ passi sumus. communiter omnia complectar. Nego domum ullam Locris, nego quenquam hominem expertem injuriæ esse: nego ullum genus sceleris, libidinis, avaritiæ superesse, quod in ullo, qui pati potuerit, prætermissum sit. Vix ratio iniri potest, uter casus civitatis sit detestabilior: cum hostes bello urbem cedere, an cum exitiabilis tyrannus vi atque armis oppressit. omnia, quæ captæ urbes patiuntur, passi sumus, & nunc maxime patimur, patres conscripti: omnia, quæ crudelissimi atque importunissimi tyranni scelera in oppressos cives edunt, Pleminius in nos liberosque nostros & conjuges edidit. Unum est, de quo nominatim & nos queri religio infixa animis cogat, & vos audire, & exolvere rempublicam vestram religione, si ita vobis videbitur, velimus, patres conscripti. vidimus enim, cum quanta cæremonia non vestros solum colatis deos, sed etiam externos accipiatis. Fanum est apud nos Proserpinæ, de cujus sanctitate templi credo aliquam famam ad vos perveniisse Pyrrhi bello: qui cum ex Sicilia rediens Locros classe prætervehetur, inter alia fœda, quæ propter fidem nostram ergas vos in civitatem nostram facinora edidit, thesauros quoque Proserpinæ intactos ad eam diem spoliavit: atque ita pecunia in naves imposita, ipse terra est profectus. Quid ergo evenit, P. C? classis postero die fœdissima tempestate lacerata: omnesque naves, quæ sacram pecuniam habebant, in litora nostra ejectæ sunt. quantanta clade edoctus tandem deos esse superbissimus Rex, pecuniam omnem conquisitam in thesauros Proserpinæ referri jussit. nec tamen illi unquam postea prospere quicquam evenit: pulsusque Italia, ignobili atque inhonesta morte temere nocte ingressus Argos occubuit. Hæc cum audisset legatus vester, tribunique militum, & mille alia, quæ non augendæ religionis causa, sed præsentis deæ numine sæpe comperta nobis majoribusque nostris referebantur; ausi sunt nihilominus*

minus sacrilegas admovere manus intactis illis thesauris, & nefanda præda se ipsos, ac domos contaminare suas, & miles vestros, quibus pro vobis, fidemque vestram, P. C. prius quam eorum scelus expectis, neque in Italia, neque in Africa quicquam rei gesseritis: ne quod piaculi commiserunt, non suo solum sanguine, sed etiam publica clade luant. quanquam ne nunc quidem, P. C. aut in ducibus, aut in militibus vestris cessat ira deæ. aliquoties jam inter se signis collatis concurrerunt. dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militum erant. non acrius cum Carthaginiensibus, quam ipsi inter se ferro dimicaverunt: præbuissentque occasionem furore suo Locros recipiendi Hannibali, ni accitus a nobis Scipio interveniisset. At Hercule milites contactos sacrilegio furor agitat, in ducibus ipsis puniendis nullum deæ numen apparuit? imo ibi præsens maxime fuit. virgis cæsi tribuni ab legato sunt. legatus deinde insidiis tribunorum interceptus, præterquam quod toto corpore laceratus, naso quoque, auribusque decisis exanguis est relictus. recreatus deinde legatus ex vulneribus tribunos militum in vincula conjectos, dein verberatos, servilibusque omnibus supplicius cruciatos occidit: mortuos deinde prohibuit sepeliri. Has dea pœnas a templi sui spoliatoribus habet: nec antea desinet omnibus eos agitare furiis, quam posita sacra pecunia in thesauris fuerit. Majores quondam nostri gravi Crotoniensium bello, quia extra urbem templum est, transferre in urbem eam pecuniam voluerunt. nocte audita ex delubro vox est, abstinerent manus: deam sua templa defensuram, quia movendi inde thesauros incussa erat religio, muro circumdare templum voluerunt. ad aliquantum jam altitudinis excitata erant mœnia, cum subito collapsa ruina sunt. Sed & nunc, & sæpe alias dea suam sedem, suumque templum aut tutata est, aut a violatoribus gravia piacula exegit. nostras injurias nec potest, nec possit alius ulcisci, quam vos, P. C. ad vos, vestramque fidem supplices confugimus. nihil nostra interest, utrum sub illo legato, sub illo præsidio Locros esse sinatis, an irato Hannibali, & Pœnis ad supplicium dedatis. Non postulamus, ut extemplo nobis ut de absente, ut indicta causa credatis. veniat, coram ipse audiat, ipse diluat. si quicquam sceleris, quod homo in homines edere potest, in nos prætermisit, non recusamus, quin & nos omnia eadem iterum, si pati possumus, patiamur, & ille omni divino, hu-

humanoque liberetur scelere.

CAPUT XV.

Cum lacerarentur in senatu non modo Pleminius propter crudelitatem in Locrenses, sed etiam Scipio, tanquam is & jussisset, quæ Locrenses passi fuerant, & in Sicilia cum exercitu luxuriaretur, mittuntur legati, qui Pleminium vinctum Romam deportent, & an vera sint, quæ de Scipione afferebantur, explorent: cum Scipio se infamia purgasset, permittitur consensu senatus, ut in Africam trajiciat: Pleminius Romam ductus in carcere moritur.

19 HÆc cum ab legatis dicta essent, quæsisset ab iis Q. Fabius, detulissentne eas querelas ad P. Scipionem, responderunt: missos legatos esse, sed eum belli apparatu occupatum esse: & in Africam aut jam trajecisse, aut intra paucos dies trajecturum. & legati gratia quanta esset apud imperatorem, expertos esse; cum inter eum & tribunos cognita causa, tribunos in vincula conjecerit: legatum æque sontem, aut magis etiam, in ea potestate reliquerit. Jussis excedere e templo legatis, non Pleminius modo, sed etiam Scipio principum orationibus lacerari. ante omnes Q. Fabius natum ad corrumpendam disciplinam militarem arguere. sic & in Hispania plus prope per seditionem militum, quam bello amissum. externo & regio more & indulgere licentiæ militum, & sævire in eos. Sententiam deinde æque trucem orationi adjecit: Pleminium legatum vinctum Romam deportari placere, & ex vinculis causam dicere: ac, si vera forent, quæ Locrenses quererentur, in carcere necari, bonaque ejus publicari. P. Scipionem, quod de provincia decesserit injussu Senatus, revocari, atque cum tribunis plebis, ut de imperio ejus abrogando ferrent ad populum. Locrensibus coram senatum respondere: quas injurias sibi factas quererentur, eas neque senatum, neque populum Romanum velle factas. viros bonos, socios que, & amicos eos appellari. liberos, conjuges, quæque alia erepta essent, restitui: pecuniam, quanta ex thesauris Proserpinæ sublata esset, conquiri: duplamque pecuniam in thesauris reponi: & sacrum piaculare fieri: ita ut prius ad collegium pontificum referretur, quod sacri thesauri moti, aperti, violatique essent, quæ piacula, quibus diis, quibus hostiis fieri placeret. milites, qui Locris essent, omnes in Siciliam transportari: quatuor cohortes sociorum Latini nominis in præsidium Locros adduci. Perrogari eo die sententiæ, accensis studiis

diis pro Scipione & adversus Scipionem, non potuere. Præter Pleminii facinus, Locrensiumque cladem, ipsius etiam imperatoris non Romanus modo, sed ne militaris quidem cultus jactabatur. *cum pallio, crepidisque inambulare in gymnasio, libellis etiam palæstræque operam dare. æque segniter, molliterque cohortem totam Syracusarum amœnitate frui: Carthaginem, atque Hannibalem excidisse de memoria: exercitum omnem licentia corruptum, qualis Sucronem in Hispania fuerit; qualis nunc Locris, sociis magis, quam hosti metuendum.* Hæc quanquam partim vera, partim mista, eoque similia veris jactabantur, vicit tamen Q. Metelli sententia, qui de cæteris maxime assensus, de Scipionis caussa dissensit. *Qui enim convenire, quem modo civitas juvenem admodum unum recuperandæ Hispaniæ delegerit ducem, quem recepta ab hostibus Hispania, adimponendum Punico bello finem creaverit consulem, spe destinaverit Hannibalem ex Italia detracturum, Africam subacturum, eum repente, tanquam Q. Pleminium, indicta caussa prope damnatum ex provincia revocari? cum ea, quæ in se nefarie facta Locrenses quererentur, ne præsente quidem Scipione facta dicerent: neque aliud, quam patientia, aut pudor, quod legato pepercisset, insimulari possit. Sibi placere, M. Pomponium prætorem, cui Sicilia provincia sorte evenisset, triduo proximo in provinciam proficisci: consules decem legatos, quos iis videretur, ex senatu legere, quos cum prætore mitterent, & duos tribunos plebis, atque ædilem. cum eo consilio prætorem cognoscere. si ea, quæ Locrenses facta quererentur, jussu, aut voluntate Publii Scipionis facta essent, ut eum de provincia decedere juberent: si Publius Scipio jam in Africam trajecisset, tribuni plebis, atque ædilis cum duobus legatis, quos maxime prætor idoneos censuisset, in Africam proficiscerentur: tribuni, atque ædilis, qui reducerent inde Scipionem: legati, qui exercitui præessent, donec novus imperator ad eum exercitum venisset. sin Marcus Pomponius, & decem legati comperissent, neque jussu, neque voluntate P. Scipionis ea facta esse, ut ad exercitum Scipio maneret, bellumque, ut proposuisset, gereret.* Hoc facto S. C., cum tribunis plebis actum est, aut compararent inter se, aut sorte legerent, qui duo cum prætore ac legatis irent. Ad collegium pontificum relatum de expiandis, quæ Locris in templo Proserpinæ

næ facta, violata, elata-que inde essent. Tribuni pl. cum prætore, & decem legatis profecti, M. Claudius Marcellus, & M. Cincius Alimentus: iisque ædilis plebis datus est; quē, si aut in Sicilia prætoris dicto audiens non esset Scipio, aut jam in Africam trajecisset, prehendere tribuni juberent, ac jure sacrosanctæ potestatis reducerent. Prius Locros ire, quam Messanam consilium erat. Cæterum duplex fama est, quod ad Pleminium attinet. alii, auditis, quæ Romæ acta essent, in exilium Neapolim euntem, forte in Q. Metellum unum ex legatis incidisse, & ab eo Rhegium vi retractum tradunt. alii, ab ipso Scipione legatum cum triginta nobilissimis equitum missum: Q. Pleminium in catenas, & cum eo seditionis principes conjectos. Ii omnes, seu ante Scipionis, seu tum prætoris jussu traditi in custodiam Rheginis sunt. Prætor, legatique Locros profecti, primum, sicuti mandatum erat, religionis curam habuere. omnem enim sacram pecuniam, quæque apud Pleminium, quæque apud milites erat, conquisitam, cum ea, quam ipsi secum attulerant, in thesauris reposuerunt, ac piaculare sacrum fecerunt. tum vocatos ad concionem milites, prætor signa extra urbem efferre jubet: castraque in campo locat, cum gravi edicto, *si quis miles aut in urbe restitisset, aut secum extulisset, quod suum non esset, Locrensibus se permittere, ut quod suum quisque cognosceret, prehenderet: si quid non compareret, repeteret. ante omnia libera corpora placere sine mora Locrensibus restitui: non levi desuncturum pœna, qui non restituisset.* Locrensium deinde concionem habuit, *atque iis libertatem, legesque suas populum Romanum, senatumque restituere* dixit. *si qui Pleminium aliumve quem accusare vellet, Rhegium se sequeretur. si de P. Scipione publice queri vellent, ea, quæ Locris nefarie in deos, hominesque facta essent, jussu, aut voluntate P. Scipionis facta esse, legatos mitterent Messanam. ibi se cum consilio cogniturum.* Locrenses prætori, legatisque, & senatui ac populo Romano gratias egere. *se ad Pleminium accusandum ituros. Scipionem, quanquam parum injuriis civitatis suæ doluerit, eum esse virum, quem amicum sibi, quam inimicum malint esse. pro certo se habere, neque jussu, neque voluntate P. Scipionis tot tam nefanda commissa: sed aut Pleminio nimium, aut sibi parum creditum. natura in-*

situm quibusdam esse, ut magis peccari nolint, quam satis animi ad vindicanda peccata habeant. Et prætori & consilio haud mediocre onus demtum erat de Scipione cognoscendi. Pleminium, & ad duos & triginta homines cum eo damnaverunt, atque in catenis Romam miserunt. ipsi ad Scipionem profecti sunt, ut ea quoque, quæ vulgata sermonibus erant de cultu ac desidia imperatoris, solutaque militiæ disciplina, comperta oculis referrent Romam. Venientibus iis Syracusas, Scipio res, non verba, ad purgandum se paravit. exercitum omnem eo convenire, classem expediri jussit, tanquam dimicandum eo die terra marique cum Carthaginiensibus esset. Quo die venerunt, hospitio comiter accepti. postero die terrestrem, navalemque exercitus non instructos modo, sed hos decurrentes, classem in portu simulacrum, & ipsam edentem navalis pugnæ ostendit: tum circa armamentaria, & horrea, aliumque belli apparatum visendum prætor legatique ducti. tantaque admiratio singularum universarumque rerum incussa, ut satis crederent, aut illo duce atque exercitu vinci Carthaginiensem populũ, aut nullo alio posse: juberentque, quod dii bene verterent, trajicere, & spei conceptæ, quo die illum omnes centuriæ priorem consulem dixissent, primo quoque tempore compotem populum Romanum faceret: adeoque lætis inde animis profecti sunt, tanquam victoriam, non belli magnificum apparatum nuntiaturi Romam essent. Pleminius, quique in eadem caussa erant, postquam Romam est ventum, extemplo in carcerem conditi. ac primo producti ad populum ab tribunis apud præoccupatos Locrensium clade animos nullum misericordiæ locum habuerunt: postea cum sæpius producerentur, jam senescente invidia molliebatur ira, & ipsa deformitas Pleminii, memoriaque absentis Scipionis favorem ad vulgum conciliabat. mortuus tamen prius in vinculis est, quam judicium de eo pop. perficeretur. Hunc Pleminium Clodius Licinius in libro tertio rerum Romanarum refert ludis votivis, quos Romæ Africanus iterum consul faciebat, conatum per quosdam, quos pretio corruperat, aliquot locis urbem incendere, ut frangendi carceris, fugiendique haberet occasionem. patefacto dein scelere, delegatum in Tullianum ex S. C. De Scipione nusquam

22

nisi

nisi in senatu actum, ubi omnes legatique & tribuni classem, exercitum, ducemque verbis extollentes, effecerunt, ut senatus censeret, primo quoque tempore in Africam trajiciendum; Scipionique permitteretur, ut ex iis exercitibus, qui in Sicilia essent, ipse eligeret, quos in Africam secum trajiceret, quos provinciæ relinqueret præsidio.

CAPUT XVI.

Syphax, rex Numidarum, per nuptias filiæ Asdrubalis Gisgonis junctæ cum Carthaginiensibus societate, mittit ad Scipionem in Siciliam legatos ad dissolvendam cum illo initam amicitiam: Scipio, id quod erat celatis militibus, statim parat transitum in Africam.

DUm hæc apud Romanos geruntur, Carthaginienses quoque cum, speculis per promontoria omnia positis, percunctantes, paventesque ad singulos nuntios solicitam hiemem egissent, haud parvum & ipsi tuendæ Africæ momentum adjecerunt, societatem Syphacis Regis, cujus maxime fiducia trajecturum in Africam Romanum credidérant. Erat Asdrubali Gisgonis filio non hospitium modo cum Rege, de quo ante dictum est, cum ex Hispania forte in idem tempus Scipio, atque Asdrubal convenerunt, sed mentio quoque inchoatæ affinitatis, ut Rex duceret filiam Asdrubalis. Ad eam rem confirmandam, tempusque nuptiis statuendum (jam enim nubilis erat virgo) profectus Asdrubal, ut accensum cupiditate (ut sunt ante omnes barbaros Numidæ effusi in venerem) sensit, virginē ab Carthagine accerlit, maturatque nuptias: & inter aliam gratulationem, ut publicum quoque fœdus privato adjiceretur, societas inter populum Carthaginiensem Regemque, data ultro citroque fide eosdem amicos inimicosque habituros, jurerando affirmatur. Cæterum Asdrubal memor & cum Scipione initæ regiæ societatis, & quam vana & mutabilia barbarorum ingenia essent; veritus, ne, si trajiceret in Africam Scipio, parvum vinculum eæ nuptiæ essent, dum accensum recenti amore Numidam habet, perpellit, blanditiis quoque puellæ adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Sipionem mittat, per quos moneat eum, *ne prioribus suis promissis fretus in Africam trajiciat. se & nuptiis civis Carthaginiensis, filiæ Asdrubalis, quem viderit apud se in hospitio, & publico etiam fœdere cum populo Carthaginiensi juncto, hor-*

hortari primum, ut procul ab Africa, sicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Carthaginiensibus gerant, ne sibi interesse certaminibus eorum, armaque aut hæc, aut illa abnuentem alteram societatem sequi necesse sit. si non abstineat Africa Scipio, & Carthagini exercitum admoveat, sibi necessarium fore, & pro terrâ Africa, in qua & ipse sit genitus, & pro patria conjugis suæ, proque parente, ac penatibus
24 dimicare. Cum his mandatis ab Rege legati ad Scipionem missi, Syracusis eum convenerunt. Scipio, quanquam magno momento rerum in Africa gerendarum, magnaque spe destitutus erat, legatis propere, priusquam res vulgaretur, remissis in Africam literas dat ad Regem, quibus etiam atque etiam monet eum, ne jura hospitii secum, neu cum populo Romano initæ societatis, neu fas, fidem, dextras, deos testes atque arbitros conventorum fallat. Cæterum quando neque celari adventus Numidarum poterat, (vagati enim in urbe, obversatique prætorio erant) &, si fileretur, quid petentes venissent, periculum erat, ne vera, eo ipso, quod celarentur, sua sponte magis emanarent, timorque in exercitum incideret, ne simul cum Rege, & Carthaginiensibus foret bellandum, avertit a vero falsis præoccupando mentes hominum. & vocatis ad concionem militibus, non ultra esse cunctandum ait. instare, ut in Africam quamprimum trajiciat, socios Reges. Massanissam prius ipsum ad C. Lælium venisse, quærentem, quod cunctando tempus tereretur. nunc Syphacem mittere legatos, idem admirantem, quæ tam diuturnæ moræ sit caussa, postulantemque, ut aut trajiciatur tandem in Africam exercitus, aut, si mutatæ consilia sint, certior fiat, ut & ipse sibi, ac regno posset consulere. Itaque jam satis omnibus instructis, apparatisque, & re jam non ultra recipiente cunctationem, in animo sibi esse, Lilybæum classe tradicta, eodemque omnibus peditum equitumque copiis contractis, quæ prima dies cursum navibus daret, deis bene juvantibus in Africam trajicere. Literas ad M. Pomponium mittit, ut, si sibi videretur, Lilybæum veniret: ut communiter consulerent, quas legiones potissimum, & quantum militum numerum in Africam trajiceret. item circum oram omnem maritimam misit, ut naves onerariæ comprehensæ Lilybæum omnes contraherentur.

CA-

CAPUT XVII.

Maritima P. Scipionis ex Sicilia in Africam expeditio.

QUicquid militum, navium-que in Sicilia erat, cum Lilybæum convenissent, & nec urbs multitudinem hominum, nec portus naves caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam trajiciendi, ut non ad bellum duci viderentur, sed ad certa victoriæ præmia. præcipue qui superabant ex Cannensi exercitu milites, illo, non alio duce credebant navata reipublicæ opera finire se militiam ignominiosam posse. Et Scipio minime id genus militum aspernabatur, ut qui neque ad Cannas ignavia eorum cladem acceptã sciret, neque ullos æque veteres milites in exercitu Romano esse, expertosque non variis præliis modo, sed urbibus etiam oppugnandis. Quinta, & sexta Cannenses erant legiones. eas se trajecturum in Africam cum dixisset, singulos milites inspexit: relictisque, quos non idoneos credebat, in locum eorum subjecit quos secum ex Italia adduxerat, supplevitque ita eas legiones, ut singulæ sena millia & ducentos pedites, trecenos haberent equites. sociorum item Latini nominis pedites equitesque de exercitu Cannensi legit. Quantum militum in Africam transportatum sit, non parvo numero inter auctores discrepat. alibi decem millia peditum, duo millia & ducentos equites, alibi XVI. millia peditum, mille & quingentos equites, alibi parte plus dimidia rem auctam, V. & XXX. millia peditum, equitumque in naves impositã invenio. quidam non adjecere numerum, inter quos me ipse in re dubia poni malui. Cælius ut abitinet numero, ita ad immensum multitudinis speciem auget. volucres ad terram delapsas clamore militum, ait: tantamque multitudinem conscendisse naves, ut nemo mortalium aut in Italia, aut in Sicilia relinqui videretur. Milites ut in naves ordine, ac sine tumultu conscenderent, ipse eam sibi curam sumsit. nauticos C. Lælius, qui classis præfectus erat, in naves ante conscendere coactos continuit. commeatus imponendi M. Pomponio prætori cura data. V. & XL. dierum cibaria, e quibus XV dierum cocta, impositã. Ut omnes jam in navibus erant, scaphas circumisit, ut ex omnibus navibus gubernatoresque & magistri navium, & bini milites in forum convenirent ad imperia accipienda. Posteaquam convenerunt, primum ab iis

quæsivit, si aquam hominibus jumentisque in totidem dies, quot frumentum, impoluissent. ubi repsonsum est, aquam dierum V & XL in navibus esse, tum edixit militibus, ut silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exequenda bene obedientes præstarent. cum XX rostratis se, ac L. Scipionem ab dextro cornu, ab lævo totidem rostratis C. Lælium præfectum classis, cum M. Portio Catone (quæstor is tum erat) onerariis futurum prædio: lumina in navibus singula rostratæ, bina onerariæ haberent, in prætoria nave insigne nocturnum trium luminum fore. emporia ut peterent, gubernatoribus edixit. fertilissimus ager, eoque abundans omni copia rerum est regio & imbelles (quod plerumque in ubere agro evenit) barbari sunt, priusque quam a Carthagine subveniretur, opprimi videbantur posse is editis imperiis, redire ad naves jussi & postero die diis bene juvantibus signo dato solvere naves. Multæ classes Romanæ e Sicilia atque ipso illo portu profectæ erant. cæterum non eo bello solum, (nec id mirum, prædatum enim tantummodo pleræque classes ierant) sed ne priore quidem ulla profectio tanti spectaculi fuit. quanquam si magnitudine classes æstimares, & bini consules cum binis exercitibus ante trajecerant: & prope totidem rostratæ in illis classibus fuerant, quot onerariis Scipio tum trajiciebat. Nam præter L longas naves, quadringentis ferme onerariis exercitum transvexit. sed & bellum bello, secundum priore ut atrocius Romanis videretur, cum quod in Italia bellabatur, tum ingentes strages tot exercituum simul cæsis ducibus effecerant. & Scipio dux partim factis fortibus, partim suapte fortuna quadam ingenti ad incrementa gloriæ celebratus converterat animos: simul & mens ipsa trajiciendi, nulli ante eo bello duci tentata, quod ad Hannibalem detrahendum ex Italia, transferendumque & finiendum in Africa bellum, se transire vulgaverat. Concurrerat ad spectaculum in portu omnis turba non habitantium modo Lilybæi, sed legationum omnium ex Sicilia: quæ & ad prosequendum Scipionem officii caussa convenerant, & prætorem provinciæ M. Pomponium secutæ fuerant. ad hoc legationes, quæ in Sicilia relinquebantur, ad prosequendos commilitones processerant. nec classis modo prospectantibus

e terra, sed terra etiam omnis circa referta turba spectaculo navigantibus e-
27 rat. Ubi illuxit, Scipio e prætoria nave, silentio per præconem facto, *Dive Diveque*, inquit, *qui maria terrasque colitis, vos precor quæsoque, uti quæ in meo imperio gesta sunt, geruntur, postque gerentur, ea mihi, populo, plebique Romanæ, sociis, nominique Latino, qui populi Romani, quique meam sectam, imperium, auspiciumque terra, mari, amnibusque sequuntur, bene verruncent; eaq; vos omnia bene juvetis: bonis auctibus auxitis: salvos incolumesque victis perduellibus victores spoliis decoratos præda onustos, triumphantesque mecum domos reduces sistatis: inimicorum, hostiumque ulciscendorum copiam faxitis: quæque populus Carthaginiensis in civitatem nostram facere molitus est, ea ut mihi, populoque Romano in civitatem Carthaginiensium detis.* Secundum eas preces cruda exta cæsa victima (uti mos) in mare porricit, tubaque signum dedit proficiscendi. Vento secundo vehementi satis profecti, celeriter e conspectu terræ ablati sunt. & a meridie nebula occœpit, ita ut vix concursus navium inter se vitarent. lenior ventus in alto factus. noctem insequentem eadem caligo obtinuit: sole orto est discussa, & addita vis vento. Jam terram cernebant. haud ita multo post gubernator Scipioni ait, *non plus quinque millia passuum Africam abesse, Mercurii promontorium se cernere. si jubeat eo dirigi, jam in portu fore omnem classem.* Scipio, ut in conspectu terra fuit, precatus deos, uti bono reipublicæ, suoque Africam viderit, dare vela, & alium infra navibus accessum petere jubet. vento eodem ferebantur. cæterum nebula sub idem ferme tempus, quo pridie exorta, conspectum terræ ademit. & vento premente nebula cecidit. nox deinde incertiora omnia fecit. itaque anchoras, ne aut inter se concurrerent naves, aut terræ inferrentur, jecere. ubi illuxit, ventus idem coortus, nebula disjecta, aperuit omnia Africæ litora. Scipio, quod esset proximum promontorium, percunctatus, cum Pulchri promontorium id vocari audisset, *placet omen*, inquit, *huc dirigite naves*. eo classis decurrit: copiæ omnes in terram expositæ sunt. Prosperam navigationem sine terrore ac tumultu fuisse, permultis Græcis, Latinisque auctoribus credidi. Cælius unus præterquam quod non mersas fluctibus naves, cæteros omnes cælestes matitimosque terrores, po-

stremo abreptam tempestate ab Africa classem ad insulam Ægimurum, inde ægre correptum cursum exponit: & prope obrutis navibus, injussu imperatoris, scaphis haud secus, quam naufragos milites sine armis cum ingenti tumultu in terram evasisse.

CAPUT XVIII.

Expositis a P. Scipione in terram Africam copiis, ingens trepidatio Carthaginem præcipue occupat: cæsa Carthaginiensium equitum ala, quæ speculatum venerat, urbs quoque proxima sævis opulenta capitur.

28 EXpositis copiis Romani castra in proximis tumulis metantur. Jam non in maritimos modo agros conspectu primum classis, dein tumultu egredientium in terram, pavor terrorque pervenerat, sed in ipsas urbes. neque enim hominum modo turba mulierum puerorumque agminibus immista omnes passim compleverat vias, sed pecora quoque præ se agrestes agebant. ut relinqui subito Africam dicerès urbibus vero ipsis majorem, quam quem secum attulerant, terrorem inferebant. Præcipue Carthaginis prope ut capta tumultus fuit. nam post M. Attilium Regulum, & L. Manlium consules annis prope quinquaginta nullum Romanum exercitum viderant, præter prædatorias classes, quibus excensiones in agros maritimos factæ erant: raptisque quæ obvia fors fecerat, prius recursum semper ad naves, quam clamor agrestes conciret, fuerat. eo major tum fuga, pavorque in urbe fuit. Et hercule neque exercitus domi validus, neque dux, quem opponerent, erat. Asdrubal Gisgonis filius, genere, fama, divitiis, regia tum etiam affinitate longe primus civitatis erat. sed eum ab illo ipso Scipione aliquot præliis fusum, pulsumque in Hispania meminerant: nec magis ducem duci parem, quam tumultuarium exercitum suum Romano exercitui esse. itaque velut si urbem extemplo aggressurus Scipio foret, ita ad arma est conclamatum: portæque raptim clausæ, & armati in muris, vigiliæque, & stationes dispositæ, ac nocte insequenti vigilatum est. Postero die D equites speculatum ad mare, turbandosque egredientes ex navibus missi. in stationes Romanorum inciderunt. jam enim Scipio, classe Uticam missa, ipse haud ita multum progressus a mari tumulos proximos ceperat, & equites in stationibus locis idoneis posuerat, & pec

agros

agros miserat prædatum. Ii, cum Carthaginienſi equitatu prælium cum commiſiſſent, paucos in ipſo certamine, pleroſque fugientes perſecuti, in quibus præfectum quoque Annonem, nobilem juvenem, occiderunt. Scipio non agros modo circa vaſtavit, ſed urbem etiam proximam Afrorum ſatis opulentam cepit. ubi præter cætera, quæ extemplo in naves onerarias impoſita, miſſaque in Siciliam erant, octo millia liberorum capitum ſervorumque ſunt capta.

CAPUT XIX.

Maſſaniſſa rex Maſſyliorum, dum pro Carthaginienſibus in Hiſpania militat, amiſſo patre Gala, de regno excidit: eo per bellum ſæpe repetito, aliquot prælis a Syphace rege Numidarum victus, in totum ſpoliatus, cum ducentis equitibus exul Scipioni ſe jungit.

al. Lætiſſimus tum * Romanis in principio reis. rum gerendarum adventus Maſſaniſſæ fuit. quem quidam cum CC. haud amplius equitibus, plerique cum duum millium equitatu tradunt veniſſe. Cæterum cum longe maximus omnium ætatis ſuæ Regum hic fuerit, plurimumque rem Romanam juverit; operæ pretium videtur excedere paullulum ad enarrandum, quam varia fortuna uſus ſit in amittendo, recuperandoque paterno regno. Militanti pro Carthaginienſibus in Hiſpania, pater ei moritur: (Galæ nomen erat) regnum ad fratrem Regis Deſalcem pergrandem natu (mos ita apud Numidas eſt) pervenit. haud multo poſt Deſalce quoque mortuo, major ex duobus filiis ejus Capuſa, puero admodum altero, paternum imperium accepit. cæterum cum magis jure gentis, quam auctoritate inter ſuos, aut viribus obtineret regnum: extitit quidam Mezetulus nomine, non alienus ſanguine, regibus, familiæ ſemper inimicæ, ac de imperio varia fortuna cum iis, qui tum obtinebant, certantis. Is concitatis popularibus, apud quos invidia Regum magnæ auctoritatis erat, caſtris palam poſitis, deſcendere Regem in aciem, ac dimicare de regno coegit. in eo prælio Capuſa cum multis principum cecidit, gens Maſſyliorum omnis in ditionem, imperiumque Mezetuli conceſſit. regio tamen nomine abſtinuit: contentuſque nomine modico tutoris, puerum Lacumacen, qui ſtirpis regiæ ſupererat, Regem appellat. Carthaginienſem nobilem fœminam, ſororis filiam Hannibalis, quæ proxime

Desalci Regi nupta fuerat, matrimonio sibi jungit, spe Carthaginiensium societatis : & cum Syphace hospitium vetustum legatis missis renovat, omnia ea auxilia præparans adversus Massanissam. Et Massanissa, audita morte patrui, dein nece fratris patruelis, ex Hispania in Mauritaniam (Bocchar ea tempestate Rex Maurorum erat) trajicit. ab eo supplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quatuor millia Maurorum impetravit. Cum iis, præmisso nuntio ad paternos suosque amicos, cum ad fines regni perveniisset, quingenti ferme Numidæ ad eum convenerunt. Igitur Mauris inde, sicut convenerat, retro ad Regem remissis, quanquam aliquanto minor spe multitudo, nec cum qua tantam rem aggredi satis auderet, conveniret; ratus agendo ac moliendo vires quoque ad agendum aliquid collecturum, proficiscenti ad Syphacem Lacumaci regulo ad Thapsum occurrit. trepidum agmen cum in urbem refugisset, & urbem Massanissa primo impetu capit, & ex regiis alios tradentes se recipit, alios vim parantes occidit. pars maxima cum ipso puero inter tumultum ad Syphacem, quo primum intenderant iter, pervenerunt. Fama hujus modicæ rei in principio rerum prospere actæ convertit ad Massanissam Numidas. affluebantque undique ex agris vicisque veteres milites Galæ, & incitabant juvenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquantum Mezetulus superabat. nam & ipse eum exercitum, quo Capusam vicerat, & ex receptis post cædem Regis aliquot habebat, & puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia adduxerat, quindecim millia peditum. Mezetulo X. millia equitum erant, quibus cum Massanissa, nequaquam tantum peditum equitumve habens acie conflixit. vicit tamen & veterum militum virtus, & prudentia inter Romana & Punica arma exercitati ducis. Regulus cum tutore, & exigua Masæsulorum manu in Carthaginiensium agrum refugit. Ita recuperato regno paterno Massanissa, quia sibi cum Syphace haud paullo majorem restare dimicationem cernebat : optimum ratus cum fratre patruele gratiam reconciliare, missis, qui & puero spem facerent, si in fidem Massanissæ sese permisisset, futurum in eodem honore, quo apud Galam Desalces quondam fuisset, & qui Mezetulo præ-

præter impunitatem sua omnia cum fide restitui sponderent: ambos præoptantes exilio modicam domi fortunam, omnia, ne id fieret, Carthaginiensibus de industria agentibus, ad se se perduxit. Asdrubal tum forte, cum hæc gerebantur, apud Syphacem erat. qui Numidæ haud sane multum ad se pertinere credenti, utrum penes Lacumacen, an Massanissam regnum Massyliorum esset: *falli cum magnopere*, ait, *si Massanissam eisdem contentum fore, quibus patrem Galam, aut patruum ejus Dejalcem, credat. multo majorem indolem in eo animi, ingeniique esse, quam in ullo gentis, ejus unquam fuisset. sæpe eum in Hispania raræ inter homines virtutis specimen dedisse sociis pariter, hostibusque. & Syphacem, & Carthaginienses, nisi orientem illum ignem oppressissent, ingenti mox incendio, cum jam nullam opem ferre possent, arsuros. adhuc teneras, & fragiles ejus vires esse: vixdum coalescere foventi regnum.* Instando, stimulandoque pervincit, ut exercitum ad fines Massyliorum admoveat: atque in agro, de quo sæpe cum Gala non verbis modo disceptatum, sed etiam armis certatum fuerat, tanquam haud dubie juris sui, castra locet: si quis arceat, quod maxime opus sit, acie dimicaturum: sin per metum agro cedatur, in medium regni eundum. aut sine certamine concessuros in ditionem ejus Massylios, aut nequaquam pares futuros armis. His vocibus incitatus Syphax Massanissæ bellum infert: & primo certamine Massylios fundit fugatque. Massanissa cum paucis equitibus ex acie in montem (Balbum incolæ vocant) perfugit. familiæ aliquot cum magalibus pecoribusque suis (ea pecunia illis est) prosecuti sunt Regem. cætera Massyliorum multitudo in ditionem Syphacis concessit. Quem ceperant exules montem, herbidus, aquosusque est: & quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque carne, ac lacte vescentium abunde sufficiebat alimentis. Inde nocturnis primo ac furtivis incursionibus, deinde aperto latrocinio infesta omnia circa esse: maxime uri Carthaginiensis ager, quia & plus prædæ, quam inter Numidas, & latrocinium tutius erat. jamque adeo licenter eludebant, ut ad mare devectam prædam venderent mercatoribus, appellentibus naves ad idipsum, pluresque, quam justo sæpe in bello, Carthaginiensium cæderentur, caperenturque. Deplorabant ea apud

Syphacem Carthaginienſes, intentumque & ipſum ad reliquias belli perſequendas inſtigabant. ſed vix regium videbatur, latronem vagum in montibus conſectari. Bocchar, ex præfectis regis, vir acer & impiger, ad id deleſ2 ctus. ei quatuor data millia peditum, duo equitum: præmiorumque ingentium ſpe oneratus, ſi caput Maſſaniſſæ retuliſſet, aut vivum (id vero inæſtimabile gaudium fore) cepiſſet palatos, incurioſeque agentes improviſo adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine a præſidio armatorum excluſa, Maſſaniſſam ipſum cum paucis in verticem montis compellit. inde prope ut jam debellato, nec præda modo pecorum hominumquem captorum miſſa ad Regem, ſed copiis etiam, ut aliquanto majoribus, quam pro reliquiis belli, remiſſis, cum quingentis haud amplius peditibus, ducentiſque equitibus degreſſum jugis Maſſaniſſam perſecutus in valle arcta, ſaucibus utrinque obſeſſis, incluſit. ibi ingens cædes Maſſyliorum facta, Maſſaniſſa cum L. haud amplius equitibus per anfractus montis ignotos ſequentibus ſe eripuit. Tenuit tamen veſtigia Bocchar: adeptuſque eum patentibus prope Clupeam urbem campis, ita circumdedit, ut, præter quatuor equites, omnes ad unum interfecerit. cum iis ipſum quoque Maſſaniſſam ſaucium prope e manibus inter tumultum amiſit. In conſpectu erant fugientis alæ equitum diſperſæ lato campo, quibuſdam, ut occurrerent, per obliqua tendentibus, quacunque hoſtis flectebat. amnis ingens fugientes accepit; (neque enim cunctanter, ut quos major metus urgeret, immiſerant equos) raptique gurgite, & in obliquum relati. duobus in conſpectu hoſtium in prærapidum gurgitem hauſtis, ipſe periiſſe creditus. At duo reliqui equites cum eo inter virgulta ulterioris ripæ emerſerunt. Is finis Bocchari ſequendi fuit, nec ingredi flumen auſo, nec habere credenti ſe jam, quem ſequeretur. inde vanus auctor abſumti Maſſaniſſæ ad Regem redit, miſſique, qui Carthaginem gaudium ingens nuntiarent: totaque Africa fama mortis Maſſaniſſæ repleta, varie animos affecit. Maſſaniſſa in ſpelunca occulta cum herbis curaret vulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. ubi primum ducta cicatrix, patique poſſe viſa jactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum. atque in ipſo iti-

itinere haud plus XL. equitibus collectis, cum in Massylios palam jam quis esset ferens, venisset, tantum motum cum favore pristino, tum gaudio insperato, quod quem periisse crediderant, incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies sex millia peditum armatorum, quatuor equitum ad eum convenirent: jamque non in possessione modo paterni regni esset, sed etiam socios Carthaginiensium populos, Masæsylorumque fines (id Syphacis regnum erat) vastaret. irritato ad bellum Syphace, inter Cirtham, Hipponemque in jugis opportunorum ad omnia montium consedit. Majorem igitur eam rem Syphax ratus, quam ut per præfectos ageret, cum filio juvene (nomen Verminæ erat) parte exercitus missa, illum circumducto agmine in se intentum, hostem ab tergo invadere jubet. Nocte profectus Vermina, qui ex occulto aggressurus erat: Syphax autem interdiu aperto itinere, ut qui signis collatis acie dimicaturus esset, movit castra. Ubi tempus visum est, quo perveniisse jam circummissi videri poterant: & ipse leni clivo ferente ad hostem, cum multitudine fretus, tum præparatis ab tergo insidiis, per adversum montem erectam aciem duci t. Massanissa fiducia maxime loci, quo multo æquiore pugnaturus erat, & ipse dirigit suos. Atrox prælium, & diu anceps fuit: loco & virtute militum Massanissam, multitudine, quæ nimio major erat, Syphacem juvante. Ea multitudo divisa, cum pars a fronte urgeret, pars ab tergo se circumfudisset, victoriam haud dubiam Syphaci dedit. & ne effugium quidem patebat, hinc a fronte, hinc a tergo inclusis. itaque cæteri pedites, equitesque cæsi, aut capti. Ducentos ferme equites Massanissa circa se conglobatos, divisosque turmatim in tres partes, erumpere jubet, loco prædicto, in quem ex dissipata convenirent fuga. ipse, qua intenderat, inter media tela hostium evasit. duæ turmæ hæsere. altera metu dedita hosti, altera pertinacior in repugnando telis obruta, & confixa est. Verminam prope vestigiis instantem in alia atque alia flectendo itinera eludens, tædio & desperatione tandem fessum abstitere sequendo coegit. ipse cum LXX. equitibus ad minorem Syrtim pervenit ibi cum conscientia egregiæ sæpe repetiti regni paterni inter Punica emporia, gentemque Garamantum omne tempus usque ad C.

Lælii, classisque Romanæ adventum in Africam consumsit. Hæc animum inclinant, ut cum modico potius, quam cum magno præsidio equitum ad Sipionem quoque postea venisse Massanissam credam. quippe illa regnantis multitudo, hæc paucitas exulis fortunæ conveniens est.

CAPUT XX.

Scipio Massanissæ conjunctus Annonem ducem Carthaginiensium cum ampla manu cædit; & Saleram urbem occupat: ad Uticam deinde oppugnandam conversus, adventu Asdrubalis, & Syphacis, qui prope cum centum millibus armatorum venunt, ab obsidione depulsus hiberna communit.

34 CArthaginienses, ala equitum cum præfecto amissa, alioque equitatu per novum delectum comparato, Annonem Amilcaris filium præficiunt Asdrubalem subinde, ac Syphacem per literas nuntiosque, postremo etiam per legatos accersunt. Asdrubalem opem ferre prope circumsessæ patriæ jubent: Syphacem orant, ut Carthagini, & universæ Africæ subveniat. Ad Uticam tum castra Scipio ferme mille passus ab urbe habebat, translata a mari, ubi paucos dies stativa conjuncta classi fuerant. Anno nequaquam satis valido non modo ad lacessendum hostem, sed ne ad tuendos quidem a populationibus agros equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per conquisitionem numerum equitum augeret. nec aliarum gentium aspernatus, maxime tamen Numidas (id longe primum equitum in Africa est genus) conducit. Jam ad quatuor millia equitum habebat, cum Saleram nomine urbem occupavit, XV. ferme millia ab Romanis castris. Quod ubi Scipioni relatum est, æstiva sub tectis agere equitatus, *sint*, inquit, *vel plures, dum talem ducem habeant*. eo minus igitur cessandum ratus, quo illi segnius rem agerent, Massanissam cum equitatu præmissum portis obequitare, atque hostem ad pugnam elicere jubet. ubi omnis multitudo se effudisset, graviorque jam in certamine esset, quam ut facile sustineri posset, cedere paullatim: se in tempore pugnæ obventurum. Tantum moratus, quantum satis temporis prægresso visum ad eliciendos hostes, cum Romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui peropportune circa viæ flexus oppositi erant, occultus processit. Massanissa ex composito, nunc terrentis, nunc timentis modo, aut ipsis ob-

obequitabat portis, aut cedendo, cum timoris simulatio audaciam hosti faceret, ad insequendum temere eliciebat. Nondum omnes egressi erant, varieque dux fatigabatur, alios vino & somno graves arma capere, & frænare equos cogendo, aliis, ne sparsi & inconditi sine ordine, sine signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. Primo incaute se invehentes Massanissa excipiebat: mox plures simul conferti porta effusi æqua verant certamen: postremo jam omnis equitatus prælio cum adesset, sustineri ultra nequivere. Non tamen effusa fuga Massaniss, sed cedendo sensim, impetus eorum excipiebat, donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites & ipsi integris viribus, & recentibus equis, Annoni Afrisque pugnando ac sequendo fessis se circumfudere: & Massanissa flexis subito equis in pugnam rediit. Mille ferme, qui primi agminis fuerant, ut quibus haud facilis receptus fuit, cum ipso duce Annone intercluси, atque interfecti sunt. cæteros, ducis præcipue territos, cæde, effuse fugientes, per tria millia passuum victores secuti, ad duo præterea millia equitum aut ceperunt, aut occiderunt. inter eos, satis constabat, non minus ducentos Carthaginiensium equites fuisse, & divitiis quosdam, & genere illustres. Eodem forte, quo hæc gesta sunt die, naves, quæ prædam in Siciliam vexerant, cum commeatu rediere, velut ominatæ ad prædam alteram repetendam sese venisse. Duos eodem nomine Carthaginiensium duces duobus equestribus præliis interfectos, non omnes auctores sunt: veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res. Cœlius quidem, & Valerius captum etiam Annonem tradunt. Scipio præfectos, equitesque, prout cuiusque opera fuerat, & ante omnes Massaniſam insignibus donis donat. & firmo præsidio Saleræ impositio, ipse cum cætero exercitu profectus, non agris modo, quacunque incendebat, populatis, sed urbibus etiam quibusdam vicisque expugnatis, late fuso terrore belli, septimo die, quam profectus erat, magnam vim hominum, & pecoris, & omnis generis prædæ trahens, in castra redit: gravesque iterum hostium spoliis naves dimittit. inde omissis expeditionibus parvis populationibusque, ad oppugnandam Uticam omnes belli vires convertit: eam deinde, si cepisset, sedem

ad cætera exequenda habiturus. Simul & a classe navales socii, qua ex parte urbs mari alluitur, simul & terrestris exercitus ab imminente prope ipsis mœnibus tumulo est admotus. tormenta, machinasque & advexerat secum, & ex Sicilia cum commeatu missæ erant: & novæ in armamentario, multis talium operum artificibus de industria inclusis, fiebant. Uticensibus tanta undique mole circumsessis, in Carthaginiensi populo; Carthaginiensibus in Asdrubale, ita, si is movisset Syphacem, spes omnis erat. sed desiderio indigentium auxilii tardius cuncta movebantur. Asdrubal intentissima conquisitione cum ad XXX. millia peditum, tria equitum effecisset, non tamen ante adventum Syphacis castra propius hostem movere est ausus. Syphax cum L. millibus peditum, X. equitum advenit: confestimque motis ab Carthagine castris, haud procul Utica, munitionibusque Romanis consedit. Quorum adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, cum XL ferme dies, nequicquam omnia experiens, obsedisset Uticam, abscederet inde irrito incœpto. jam enim hiems instabat. castra hiberna in promontorio, quod tenui jugo continenti adhærens in aliquantum maris spatium extenditur, communit: uno vallo & navalia & castra amplectitur: jugo medio legionum castris impositis litus ad septentrionem versum subductæ naves, navalesque socii tenebant, meridianam vallem ad alterum litus devexam equitatus. Hæc in Africa usque ad extremum autumni gesta. Præter con- 36
vectum undique ex populatis circa agris frumentum, commeatusque ex Sicilia atque Italia advectos, Cn. Octavius prætor ex Sardinia ab T. Claudio prætore, cujus ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit: horreaque non solum ea, quæ jam facta erant, repleta, sed nova ædificata. Vestimenta exercitui deerant. id mandatum Octavio, ut cum prætore ageret, si quid ex ea provincia comparari, ac mitti posset. ea quoque haud segniter curata res. mille ducentæ togæ brevi spatio, XII. millia tunicarum missa.

CA-

CAPUT XXI.

Consulum alter P. Sempronius in Agro Crotonensi prospere adversus Hannibalem pugnat; alter M. Cornelius Etruriam ad Magonem versam quæstionum terrore continet.

ÆState ea, qua hæc in Africa gesta sunt, P. Sempronius consul, cui Bruttii provincia erat, in Agro Crotonensi cum Hannibale in ipso itinere tumultuario prælio conflixit. agminibus magis, quam acie pugnatum est. Romani pulsi: & tumultu verius, quam pugna, ad mille & CC. de exercitu consulis interfecti, in castra trepidi rediere. neque oppugnare tamen ea hostes ausi. Cæterum silentio proximæ noctis profectus inde consul, præmisso nuntio ad P. Licinium pro consule, ut suas legiones admoveret, copias conjunxit. ita duo duces, duo exercitus ad Hannibalem redierunt. nec mora dimicandi facta est, cum consuli duplicatæ vires, Pœno recens victoria animos faceret. In primam aciem suas legiones Sempronius induxit: in subsidiis locatæ P. Licinii legiones. Consul principio pugnæ ædem Fortunæ Primigeniæ vovit, si eo die hostes fudisset: compositque ejus voti fuit. Fusi, ac fugati Pœni. supra quatuor millia armatorum cæsa: paullo minus trecenti vivi capti: equi XL., & XI. militaria signa. Perculsus adverso prælio Hannibal Crotonem exercitum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius consul ab altera parte Italiæ non tam armis, quam judiciorum terrore Etruriam continuit, totam ferme ad Magonem, ac per eum ad spem novandi res versam. Eas quæstiones ex S. C. minime ambitiose habuit. multique nobiles Etrusci, qui aut ipsi ierant, aut miserant ad Magonem de populorum suorum defectione, primo erant præsentes condemnati. postea conscientia sibimet ipsi exilium consciscentes, cum absentes damnati essent, corporibus subtractis, bona tantum, quæ publicari poterant, pignoranda pœnæ præbebant.

CAPUT XXII.

Censura M. Livii, & C. Claudii Neronis notabilis cum propter alia, tum præsertim propter eorum pravam inter se discordiam, fœdumque certamen inquinandi alterius famam cum suæ famæ damno.

DUm hæc consules diversis regionibus agunt, censores interim Romæ M. Livius, & C. Claudius senatum recitarunt. Princeps iterum lectus 37

ſtus Q. Fabius Maximus. Notati ſeptem, nemo tamen, qui ſella curuli ſediſſet, ſarta tecta acriter, & cum ſumma fide exegerunt. viam e foro Boario ad Veneris, & circa foros publicos, & ædem Matris Magnæ in palatio faciendam locaverunt. vectigal etiam novum ex ſalaria annona ſtatuerunt. ſextante ſal & Romæ, & per totam Italiam erat. Romæ pretio eodem, pluris in foris & conciliabulis, & alio alibi pretio præbendum locaverunt. Jd vectigal commentum alterum ex cenſoribus ſatis credebant, populo iratum, quod iniquo judicio quondam damnatus eſſet. & in pretio ſalis maxime oneratas tribus, quarum opera damnatus erat, credebant: inde Salinatori Livio inditum cognomen. Luſtrum conditum ſerius; quia per provincias dimiſerunt cenſores, ut civium Romanorum in exercitibus, quantus ubique eſſet, referretur numerus. Cenſa cum iis CCLXV. millia hominum. condidit luſtrum C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum, quod nunquam antea factum erat, deferentibus cenſoribus, cenſum acceperunt: ut quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta extarent. Equitum deinde cenſus agi cœptus eſt. & ambo forte cenſores equum publicum habebant. cum ad tribum Polliam ventum eſt, in qua M. Liviii nomen erat, & præco cunctaretur citare ipſum cenſorem: *cita*, inquit Nero, *M. Livium*. & ſive ex reſidua & vetere ſimultate, ſive intempeſtiva jactatione ſeveritatis inflatus, M. Livium, quia populi judicio eſſet condemnatus, equum vendere juſſit: Item M. Livius, cum ad tribum Narnienſem, & nomen collegæ ventum eſt, vendere equum C. Claudium juſſit, duarum rerum cauſſa: unius, quod falſum adverſus ſe teſtimonium dixiſſet: alterius, quod non ſincera fide ſecum in gratiam rediſſet. Itaque ibi fœdum certamen inquinandi famam alterius cum ſuæ famæ damno factum eſt. Exitu cenſuræ, cum in leges juraſſet C. Claudius, & in ærarium aſcendiſſet, inter nomina eorum, quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Deinde M. Livius in ærarium venit, & præter Metiam tribum, quæ ſe nec condemnaſſet, neq; condemnatum aut conſulem, aut cenſorem feciſſet, populum Romanum omnem, quatuor & triginta tribus, ærarios reliquit, quod & innocentem ſe con-

condemnassent, & condemnatum consulem & censorem fecissent: neque inficiari possent, aut judicio semel, aut comitiis bis ab se peccatum esse. inter quatuor & triginta tribus & C. Claudium ærarium fore. quod si exemplum haberet bis eundem ærarium relinquendi, C. Claudium nominatim se inter ærarios fuisse relicturum. Pravum certamen notarum inter censores, castigatio inconstantiæ populi censoria, & gravitate temporum illorum digna. In invidia censores cum essent, crescendi ex his ratus esse occasionem Cn. Bæbius tribunus plebis, diem ad populum utrique dixit. Ea res consensu patrum discussa est, ne postea obnoxia populari auræ censura esset.

CAPUT XXIII.

Novi consules fiunt Cn. Servilius Cæpio, & C. Servilius Geminus: Prætoribus quoque creatis, loca mortuorum Sacerdotum explentur. ludi Romani, & plebeii instaurantur.

38 EAdem ætate in Bruttiis jam Petelia a consule vi capta. Consentia, & Pandosia, & ignobiles aliæ civitates voluntate in deditionem venerunt. Et cum comitiorum jam appeteret tempus, Cornelium potius ex Etruria, ubi nihil belli erat, Romam acciri placuit. Is consules Cn. Servilium Cæpionem, & C. Servilium creavit. Inde prætoria comitia habita. Creati Cn. Cornelius Lentulus, P. Quintilius Varus, P. Ælius Pætus, T. Villius Tappulus. Hi duo cum ædiles pl. essent, prætores creati sunt. Consul comitiis perfectis ad exercitum in Etruriam rediit. Sacerdotes eo anno mortui, atque in locum eorum suffecti. T. Veturius Philo flamen martialis in locum M. Æmilii Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus, inauguratusque, & in M. Pomponii Mathonis auguris, & decemviri locum creati decemvir M. Aurelius Cotta, augur T. Sempronius Gracchus admodum adolescens, quod tunc perrarum in mandandis sacerdotiis erat. Quadrigæ aureæ eo anno in Capitolio positæ ab ædilibus curulibus C. Livio, & M. Servilio Gemino. & ludi Romani biduum instaurati. item per biduum plebeii ab ædilibus P. Ælio, P. Villio. Et Jovis epulum fuit ludorum causa.

L. FLORI

DECADIS TERTIÆ

LIBRI DECIMI

EPITOME.

IN *Africa Scipio Carthaginienſes, & eundem Syphacem Numidarum regem, Aſdrubalemque pluribus prælis vicit, adjuvante Maſſaniſſa: binaque hoſtium caſtra expugnavit: in quibus XL. millia hominum ferro ignique conſumta ſunt. Syphacem per C. Lælium cepit. Maſſaniſſa Sophonisbam, uxorem Syphacis, filiam Aſdrubalis, captam ſtatim adamavit: & nuptiis factis uxorem habuit: caſtigatuſque a Scipione, venenum ei tranſmiſit: quo quidem hauſto illa deceſſit. Effectumque eſt multis Scipionis victoriis, ut Carthaginienſes in deſperationem acti, in auxilium publicæ ſalutis Hannibalem ex Italia revocarent. iſque anno decimo-ſexto Italia diſcedens, in Africam trajecit: tentavitque per colloquium pacem cum Scipione componere: & cum de conditionibus pacis non conveniſſet, acie victus eſt. Pax Carthaginienſibus data eſt petentibus. Hannibal Giſgonem pacem diſſuadentem manu ſua detraxit: excuſata deinde temeritate facti, ipſe pacem ſuaſit. Magobello, quo in agro Inſubrium cum Romanis conſixerat, vulneratus, dum in Africam per legatos revocatus, reverteretur, ex vulnere mortuus eſt. Reverſus in urbem Scipio, ampliſſimum nobiliſſimumque egit triumphum: quem Q. Terentius Culleo ſenator pileatus ſecutus eſt. Scipio Africanus, incertum militari prius favore, an populari aura ita cognominatus ſit, primus certe hic imperator victæ a ſe nominis gentis nobilitatus eſt.*

DE-

DECADIS TERTIÆ

LIBER DECIMVS

CAPUT I.

Romanorum exercituum, & provinciarum distributio.

CN. Servilius Cæpio, & C. Servilius consules (sextusdecimus is annus belli Punici erat) cum de republica, belloque, & provinciis ad senatum retulissent, censuerunt patres, ut cōsules inter se cōpararent, sortirenturve, uter Bruttios adversus Hannibalem, uter Etruriam ac Ligures provinciam haberet. cui Bruttii evenissent, exercitum a P. Sempronio cos. acciperet. P. Sempronius (ei quoque enim pro consule imperium in annum prorogabatur) P. Licinio succederet; is Romam reverteretur. Bello quoque bonus habitus ad cætera, quibus nemo ea tempestate instructior civis habebatur, congestis omnibus humanis a natura fortunaque bonis. nobilis idem, ac dives erat: forma, viribusque corporis excellebat: facundissimus habebatur, seu caussa oranda, seu in senatu, & ad populum suadendi, ac disuadendi locus esset: juris pontificii peritissimus. super hæc bellicæ quoque laudes consulatus compotem fecerant. Quod in Bruttiis provincia, idem in Etruria, ac Liguribus decretum. M. Cornelius novo consuli tradere exercitum jussus; ipse propagato imperio Galliam provinciam obtineret cum legionibus iis, quas prætor L. Scribonius priore anno habuisset. Sortiti deinde provincias. Cæpioni Bruttii, Servilio Etruria evenit. Tum prætorum provinciæ in sortem conjectæ. Jurisdictionem urbanam P. Ælius, Sardiniam C. Lentulus, Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus (sub Spurio Lucretio ea fugerant) Quintilius Varus est sortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum a Magone Pœno dirutum exædificaret. P. Scipioni non temporis, sed rei gerendæ fine, donec debellatum in Africa foret, prorogatum imperium est: decretumque, ut supplicatio fieret, quod is in Africam provinciam

tra-

trajecisset, ut ea res salutaris populo Romano ipsique duci, atque exercitui esset. In Siciliam tria millia militum sunt scripta. & quia quod roboris ea provincia habuerat, in Africam transvectum fuerat, ne quæ classis ex Africa trajiceret, XL. navibus custoditi placuerat Siciliæ maritimam oram. Tredecim novas naves Villius secum in Siciliam duxit: cæteræ in Sicilia veteres refectæ. Huic classi M. Pomponius, prioris annni prætor, prorogato imperio præpositus, novos milites ex Italia advectos in naves imposuit. Parem navium numerum Cn. Octavio prætori item prioris anni cum pari jure imperii ad tuendam Sardiniæ oram patres decreverunt. Lentulus prætor duo millia militum dare in naves jussus. Et Italiæ ora, quia incertum erat, quo missuri classem Carthaginienses forent, videbantur autem, quicquid nudatum præsidiis esset, petituri, M. Martio, prætori prioris anni, cum totidem navibus tuenda data est. tria millia militum in eam classem ex decreto patrum consules scripserunt. & duas legiones urbanas ad incerta belli. Hispaniæ cum exercitibus, imperioque veteribus imperatoribus, L. Lentulo, & L. Manlio Acidino decretæ. Vigiati omnino legionibus, & CLX. navibus longis res Romana eo anno gesta. Prætores in provinciis ire jussi.

CAPUT II.

Factis ludis magnis, procuratisque prodigiis, consules & prætores in provincias proficiscuntur: cum maxime Africæ cura urgeret, eo auxilia omnis generis undique mittuntur.

COnsulibus imperatum, prius quam ab urbe proficiscerentur, ludos magnos facerent, quos T. Manlius Torquatus dictator in quintum annum vovisset, si eodem statu respublica staret. Et novas excitabant in animis hominum curas prodigia ex pluribus locis nuntiata. Aurum in capitolio corvi non laceravisse tantum rostris crediti, sed etiam edisse. Mures Antii coronam auream arroserunt. Circa Capuam omnem agrum locustarum vis ingens, ita ut, unde advenissent, parum constaret, complevit. Equuleus Reate cum quinque pedibus natus. Anagninæ sparsi primum ignes in cœlo, dein fax ingens arsit. Frusinone arcus solem tenui linea amplexus: circulum deinde ipsum major solis orbis extrinsecus includit. Arpini terra campestri agro in ingentem sinum consedit. Consulum al-

alteri primam hostiam immolanti caput iecineris defuit. Ea prodigia majoribus hostiis procurata. editi a collegio pontificum dii, quibus sacrificaretur
3 Iis transactis, consules prætoresque in provincias profecti. omnibus tamen, velut eam sortitis, Africæ cura erat: seu quia ibi summam rerum, bellique verti cernebant, seu ut Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis versa civitas erat. itaque non ex Sardinia tantum, (sicut ante dictum est) sed ex Sicilia quoque & Hispania vestimenta, frumentumque, & arma etiam ex Sicilia, & omne genus commeatus eo portabantur.

CAPUT III.

Scipio in Africa frustra conatus reconciliando Syphacem a Carthaginiensibus avertere, adjuvante Massanissa, castra ejusdem, atque Asdrubalis incendit. præter captam ingentem hominum multitudinem ac relatam magnam prædam, ad quadraginta millia ferro, ignique absumuntur.

NEc Scipio ullo tempore hiemis belli opera remiserat, quæ multa simul undique eum circumstabant. Uticam obsidebat. castra in conspectu Asdrubalis erant. Carthaginienses deduxerant naves, classem paratam instructamque ad commeatus intercipiendos habebant. inter hæc ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo dimiserat: si forte jam satietas amoris in uxorem ex multa copia eum cepisset. Ab Syphace magis pacis cum Carthaginiensibus conditiones, ut Romani Africa, Pœni Italia excederent, quam, si bellaretur, spes ulla desciturum afferebatur. Hæc per nuntios magis equidem acta crediderim (& ita pars major, auctores sunt) quam ipsum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in castra Romana ad colloquium venisse. Primo eas conditiones imperator Romanus vix auribus admisit. postea, ut caussa probabilis suis commeandi foret in castra hostium, mollius eadem illa abnuere, ac spem facere, sæpius ultro citroque agitantibus, rem conventuram. Hibernacula Carthaginiensium, congesta temere ex agris materia exædificata, lignea ferme tota erant. Numidæ præcipue arundine textis, storeaque, pars maxima tectis passim nullo ordine, quidam, ut sine imperio occupatis locis. extra fossam etiam vallumque habitabant. Hæc relata Scipioni spem fecerant castra hostium per occasionem incendendi. Cum legatis, quos

4 quos mitteret ad Syphacem, calonum loco primos ordines spectatæ virtutis atque prudentiæ servili habitu mittebat: qui, dum in colloquio legati essent, vagi per castra alius alia, aditus exitusque omnes, situm formamque & universorum castrorum, & partium qua Pœni, qua Numidæ haberent, quantum intervalli inter Asdrubalis ac regia castra esset, specularentur, moremque simul noscerent stationum, vigiliarumque, nocte, an interdiu opportuniores insidiantibus essent: & inter crebra colloquia alii atque alii de industria quo pluribus omnia nota essent, mittebantur. Cum sæpius agitata res certiorem spem pacis indies & Syphaci, & Carthaginiensibus per eum faceret: legati Romani vetitos se reverti ab imperatore ajunt, nisi certum responsum detur. proinde seu ipsi staret jam sententia, seu consulendus Asdrubal, & Carthaginienses essent, consuleret. tempus esse, aut pacem componi, aut bellum naviter geri. Dum consulitur Asdrubal ab Syphace, ab Asdrubale Carthaginienses, & speculatores omnia visendi, & Scipio ad comparanda quæ in rem opus erant, tempus habuit: & ex mentione ac spe pacis negligentia, ut fit, apud Pœnos, Numidasque orta cavendi, ne quid hostile interim paterentur. Tandem relatum responsum, quibusdam, quia nimis cupere Romanus pacem videbatur, iniquis per occasionem adjectis, quæ peropportune cupienti tollere inducias Scipioni causam præbuere. ac nuntio regis, cum relaturum se ad concilium dixisset, postero die respondit, *se uno frustra tendente, nulli alii pacem placuisse. renuntiaret igitur, nullam aliam spem pacis, quam relictis Carthaginiensibus, Syphaci cum Romanis esse.* Ita tollit inducias, ut libera fide incœpta exequeretur. deductisque navibus (& jam veris principium erat) machinas, tormentaque, velut a mari aggressurus Uticam, imponit. duo millia militum ad capiendum, quem ante tenuerat, tumulum super Uticam mittit: simul ut ab eo, quod parabat, in alterius rei curam converteret hostium animos: simul ne qua, cum ipse ad Syphacem Asdrubalemque profectus esset, eruptio ex urbe, & impetus in castra sua relicta cum levi præsidio fieret. His præparatis, advocatoque concilio, & dicere exploratoribus jussis, quæ comperta afferrent, Massanissaque, cui omnia hostium 5

stium nota erant; postremo, quid ipse pararet in proximam noctem, proponit. tribunis edicit, ut ubi prætorio dimisso signa concinuissent, extemplo educerent e castris legiones. Ita ut imperaverat, signa sub occasum solis efferri sunt cœpta. ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt: media nocte (septem enim millia itineris erant) modico gradu ad castra hostium perventum. Ibi Scipio partem copiarum Lælio, Massanissamque, ac Numidas attribuit: & castra Syphacis invadere, igneisque conjicere jubet. singulos deinde separatim, Lælium, ac Massanissam seductos obtestatur, *ut quantum nox providentiæ adimat, tantum diligentia expleant curaque. se Asdrubalem, Punicaque castra aggressurum. cæterum non ante cœpturum, quam ignem in regiis castris conspexisset.* Neque ea res morata diu est. nam ut proximis castris injectus ignis hausit, extemplo proxima quæque, & deinceps continua amplexus, totis se passim dissipavit castris. & trepidatio quidem, quanta necesse erat in nocturno effuso tam late incendio, orta est. cæterum fortuitum, non hostilem ac bellicum ignem rati esse, sine armis ad restinguendum incendium effusi in armatos inciderunt hostes, maxime Numidas ab Massanissa notitia regiorum castrorum ad exitus itinerum idoneis locis dispositos. Multos in ipsis cubilibus semisomnes hausit flamma: multi præcipiti fuga ruentes super alios alii, in angustiis portarum obtriti sunt. Relucentem flammam primo vigiles Carthaginienses, deinde excitati alii nocturno tumultu cum conspexissent, ab eodem errore credere & ipsi sua sponte incendium ortum. & clamor inter cædem & vulnera sublatus, an ex trepidatione nocturna esset, confusus sensum veri adimebat. Igitur pro se quisque inermes, ut quibus nihil hostile suspectum esset, omnibus portis, qua cuique proximum erat, ea modo, quæ restinguendo igni forent, portantes in agmen Romanum ruebant. Quibus cæsis omnibus, præterquam hostili odio, etiam ne quis nuntius effugeret; extemplo Scipio neglectas, ut in tali tumultu, portas invadit. ignibusque in proxima tecta conjectis, effusa flamma primo veluti sparsa pluribus locis reluxit: dein per continua serpens uno repente omnia incendio hausit. Ambusti homines jumentaque fœda primum fuga, dein strage obruerant itinera portarum. 6

rum. quos non oppresserat ignis, ferro absumti, binaque castra die una deleta. duces tamen ambo, & ex tot millibus armatorum MM. peditum, & quingenti equites semiermes, magna pars saucii, afflatique incendio effugerunt. Cæsa, aut hausta flammis ad XL. millia hominum sunt: capti supra VI millia, multi Carthaginiensium nobiles, XI senatores, signa militaria CLXXVIII: equi Numidici supra II millia DCC: elephanti sex capti: octo flamma, ferroque absumti: magnaque vis armorum capta. Ea omnia imperator Vulcano sacrata incendit.

CAPUT IV.

Asdrubal post acceptam cladem Carthaginem contendens, ex sententia senatus reparat exercitum: paullo post sese cum Syphace conjungit, qui, orantibus per legatos Carthaginiensibus, novas & ipse contraxerat copias.

7 ASdrubal ex fuga cum paucis Afrorum urbem proximam petierat: eoque omnes, qui supererant, vestigia ducis sequentes se contulerant. metu deinde, ne dederetur Scipioni, urbe excessit. Mox eodem patentibus portis Romani accepti, nec quicquam hostile, quia voluntate concesserant in ditionem, factum. duæ subinde urbes captæ direptæque. ea præda, & quæ castris incensis ex igne rapta erat, militi concessa est. Syphax octo millium ferme inde spatio loco munito consedit. Asdrubal Carthaginem contendit, ne quid per metum ex recenti clade mollius consuleretur. quo tantus primo terror est allatus, ut omissa Utica Carthaginem crederent extemplo Scipionem obsessurum. Senatum itaque Sufetes, quod velut consulare imperium apud eos erat, vocaverunt. ibi tribus dictis sententiis, una de pace legatos ad Scipionem decernebat: altera Hannibalem ad tuendam ab exitiabili bello patriam revocabat: tertia Romanæ in adversis rebus constantiæ exemplo reparandum exercitum, Syphacemque orandum, ne bello absisteret, censebat. Hæc sententia, quia Asdrubal præsens, Barchinæque omnes factionis bellum malebant, vicit. Inde delectus in urbe agrisque haberi cœptus: & ad Syphacem legati missi, summa ope & ipsum reparantem bellum: cum uxor jam non ut ante blanditiis satis porentibus ad animum amantis, sed precibus & misericordia valuisset, plena lacrymarum obtestans, ne patrem suum patriamque proderet; iis-

dem-

demque flammis Carthaginem, quibus castra conflagrassent, absumi sineret. Spem quoque opportune oblatam afferebant legati, quatuor millia Celtiberorum circa urbem nomine Abbam ab conquisitoribus suis conducta in Hispania, egregiæ juventutis, sibi occurrisse: & Asdrubalem propediem affore cum manu haudquaquam contemnenda. Is non benigne modo legatis respondit, sed ostendit etiam multitudinem Numidarum agrestium, quibus per eosdem dies arma equosque dedisset, & omnem juventutem affirmat exciturum ex regno. scire, incendio, non prælio cladem acceptam, cum bello inferiorem esse, qui armis vincatur. Hæc legatis responsa. Et post dies paucos rursus Asdrubal & Syphax copias junxerunt. is omnis exercitus fuit XXX ferme millium armatorum.

CAPUT V.

Scipio ab oppugnanda Utica fama belli redintegrati a Syphace & Asdrubale avertitur: cum exercitu contra hostes profectus, acie prospere congreditur: Romanis intentis cædibus Celtiberorum, qui mercede conducti pro Carthaginiensibus pugnabant, Syphax, & Asdrubal ex prælio fugiunt.

SCipionem, velut debellato jam, quod ad Syphacem, Carthaginiensesque attineret, Uticæ oppugnandæ intentum, jamque machinas admoventem muris, avertit fama redintegrati belli. modicisque præsidiis, ad speciem modo obsidionis terra marique relictis, ipse cum robore exercitus ire ad hostes pergit. Primo in tumulo quatuor ferme millia distante ab castris regis consedit: postero die cum equitatu in Magnos (ita vocant) campos subjectos ei tumulo degressus, succedendo ad stationes hostium, lacessendoque levibus præliis, diem absumsit. & per insequens biduum tumultuosis hinc atque illinc excursionibus invicem nihil dictu satis dignum fecerunt. quarto die utrinque in aciem descensum est. Romanus principes post hastatorum prima signa, in subsidiis triarios constituit: equitatum

tatum Italicum ab dextro cornu, ab lævo Numidas, Massaniſſamque oppoſuit. Syphax, Aſdrubalque Numidis adverſus Italicum equitatum, Carthaginienſibus contra Maſſaniſſam locatis, Celtiberos in mediam aciem in adverſa ſigna legionum accepere. Ita inſtructi concurrunt. Primo impetu ſimul utraque cornua, & Numidæ, & Carthaginienſes pulſi. nam neque Numidæ, maxima pars agreſtis, Romanum equitatum, neque Carthaginienſes, & ipſe novus miles, Maſſaniſſam recenti ſupra cætera victoria terribilem ſuſtinuere. Nudata utrinque cornibus Celtiberorum acies ſtabat, quod nec in fuga ſalus ulla oſtendebatur locis ignotis; neque ſpes veniæ ab Scipione erat, quem benemeritum de ſe, & de gente ſua mercenariis armis in Africam oppugnarum veniſſent. Igitur, circumfuſis undique hoſtibus, alii ſuper alios cadentes obſtinati moriebantur: omnibuſque in eos verſis, aliquantum ad fugam temporis Syphax, & Aſdrubal præceperunt. fatigatos cæde diutius, quam pugna, victores nox oppreſſit.

CAPUT VI.

Scipio, miſſis Lælio, & Maſſaniſſa ad perſequendos Syphacem, & Aſdrubalem, ipſe Carthaginienſium urbes, quæ circa erant, ſubigit: cum ingens terror eſſet Carthagini, mittunt legatos ad accerſendum ex Italia Hannibalem: interim cum ſtatio Romana, quæ erat ad Uticam, videretur improviſo poſſe opprimi, claſſem eo ire jubent.

POſtero die Scipio Lælium, Maſſaniſſamque cum omni Romano, & Numidico equitatu, expeditiſſimiſque militum ad perſequendos Syphacem, atque Aſdrubalem mittit. ipſe cum robore exercitus urbes circa omnes, quæ Carthaginienſium ditionis erant, partim vi, partim metu ſubegit. Carthagini quidem erat ingens terror: & circumferentem arma Scipionem, omnibus finitimis raptim perdomitis, ipſam Carthaginem repente aggreſſurum credebant. itaque & muri reficiebantur, propugnaculiſque armabantur: & pro ſe quiſque, quæ diutinæ obſidioni tolerandæ ſunt, ex agris convehebat. Rara mentio eſt pacis, frequentior legatorum ad Hannibalem accerſendum mittendorum. pars maxima claſſem, quæ ad commeatus excipiendos parata erat,

at, mittere jubent ad opprimendam ſtationem navium ad Uticam incaute agentem: forſitan etiam navalia caſtra relicta cum levi præſidio oppreſſuros. In hoc conſilium maxime inclinant. legatos tamen ad Hannibalem mittendos cenſent. quippe claſſe ut feliciſſime geratur res, parte aliqua levari Uticæ obſidionem: Carthaginem ipſam qui tueantur, neque imperatorem alium, quam Hannibalem, neque exercitum alium, quam Hannibalis, ſupereſſe. Deductæ ergo poſtero die naves, ſimul & legati in Italiam profecti. raptimque omnia ſtimulante fortuna agebantur: & in quo quiſque ceſſaſſet, prodi ab ſe ſalutem omnium rebatur.

CAPUT VII.

Scipio, proſpecta ab Tunete Carthaginenſium claſſe, Uticam petente, profectus raptim ad ferendum auxilium navibus ſuis, quæ ibi in ſtatione relictæ fuerant, ægre ſubvenit, captæ ſex Romanorum onerariæ Carthaginem abſtrahuntur.

SCipio gravem jam ſpoliis multarum urbium exercitum trahens, captivis aliaque præda in vetera caſtra ad Uticam miſſis, jam in Carthaginem intentus occupat, relictum fuga cuſtodum Tuneta. Abeſt ab Carthagine XV. millia ferme paſſuum locus tum operibus, tum ſuapte natura tutus, & qui ab Carthagine conſpici, & præbere ipſe proſpectum cum ad urbem, tum ad circumfuſum mare urbi poſſet. Inde, cum maxime vallum Romani jacerent, conſpecta claſſis hoſtium eſt Uticam Carthagine petens. igitur omiſſo opere pronuntiatum iter, ſignaque raptim ferri ſunt cœpta, ne naves in terram & obſidionem verſæ, ac minime navali prælio aptæ opprimerentur. qui enim reſtitiſſent agili & nautico inſtrumento aptæ, & armatæ claſſi, naves tormenta machinaſque portantes, & aut in onerariarum uſum verſæ, aut ita appulſæ muris, ut pro aggere, ac pontibus præbere acceſſum poſſent? Itaque Scipio, poſtquam eo ventum eſt, ut navali certamine ſolet, roſtratis, quæ præſidio aliis eſſe poterant, in poſtremam aciem receptis prope terram, onerariarum quadruplicem ordinem pro muro adverſus hoſtem oppoſuit: eaſque ipſas, ne in tumultu pugnæ turbari ordines poſſent, malis, antenniſque de nave in navem trajectis, ac validis funibus velut uno inter ſe vinculo illigatis, comprehendit: tabulaſque ſuperſtravit, ut pervius in totum navium or-

do esset: & sub ipsis pontibus intervalla fecit, qua procurrere speculatoriæ naves in hostem, ac tuto recipi possent. His raptim pro tempore instructis, mille ferme delecti propugnatores onerariis imponuntur: telorum maxime missilium, ut quamvis longo certamine sufficerent, vis ingens congeritur. ita parati, atque intenti hostium adventum opperiebantur. Carthaginienses, qui, si maturassent, omnia permista turba trepidantium primo impetu deprehendissent, perculsi terrestribus cladibus, atque inde ne in mari quidem, ubi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni navigatione absumto, sub occasum solis in portum (Ruscinona Afri vocant) classem appulere. postero die sub ortum solis instruxere ab alto naves velut ad justum prælium navale, & tanquam exituris contra Romanis. Cum diu steterissent, postquam nihil moveri ab hostibus viderunt, tum demum onerarias aggrediuntur. Erat res minime certamini navali similis, proximo speciem muros oppugnantium navium, altitudine aliquantum onerariæ superabant. ex rostratis rostra navium pleraque, utpote supino jactu, tela in locum superiorem mittebant. gravior, ac pondere ipso librabatur superne ex onerariis ictus erat. speculatoriæ naves, ac levia ipsa navigia, quæ sub constratis pontium per intervalla excurrebant, primo ipso tantum impetu ac magnitudine rostratarum obruebantur: deinde & propugnatoribus quoque incommodæ erant, quod permistæ cum hostium navibus inhibere sæpe tela cogebant, metu, ne ambiguo ictu suis inciderent. postremo asseres ferreo unco præfixi (Harpagones vocant milites) ex Punicis navibus injici in Romanas cœpti. quos cum neque ipsos, neque carenas, quibus suspensi injiciebantur, incidere possent: ut quæque retro inhibita rostrata onerariam hærentem unco traheret, scindi videres vincula, quibus aliis innexa erat, seriemque aliam simul plurium navium trahi. Hoc maxime modo lacerati quidem omnes pontes, & vix transiliendi in secundum ordinem navium spatium propugnatoribus datum est. Sex ferme onerariæ puppibus abstractæ Carthaginem sunt. major, quam pro re, lætitia, sed eo gratior, quod inter assiduas clades ac lacrymas unum quantumcumque ex insperato gaudium affulserat, cum eo, ut appareret, haud procul exitio fuisse

Ro-

Romanam classem, ni cessatum a præfectis suarum navium foret, & Scipio in tempore subvenisset.

CAPUT VIII.

Syphax prælio victus a Lælio, & Massanissa vivus capitur.

PEr eosdem forte dies cum Lælius, & Massanissa quintodecimo ferme die in Numidiam perveniissent, Masæsylii regnum paternum Massanissæ, læti, ut ad Regem diu desideratum, concessere. Syphax, pulsis inde præfectis præsidiisque suis, vetere se continebat regno, neutiquam quieturus. stimulabant ægrum amore uxor. socerque: & ita viris equisque abundabat, ut subjectæ oculis regni per multos florentis annos vires, etiam minus barbaro, atque impotenti animo spiritus possent facere. Igitur omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis, equos, arma, tela dividit: equites in turmas, pedites in cohortes, sicut quondam ab Romanis centurionibus didicerat, distribuit. Exercitu haud minore, quam quem prius habuerat, cæterum omni prope novo, atque incondito ire ad hostes pergit. Et castris in propinquo positis, primo pauci equites ex tuto speculantes ab stationibus progredi, inde jaculis summoti recurrere ad suos: inde excursiones invicem fieri, & cum pulsos indignatio accenderet, plures subire: quod irritamentum certaminum equestrium est, cum aut vincentibus spes, aut pulsis ira aggregat suos. Ita tum a paucis prælio accenso, omnem utrinque postremo exercitum certaminis studium effudit. ac dum equestre prælium erat, multitudo Masæsulorum, ingentia agmina Syphace emittente, sustineri vix poterat. deinde ut pedes Romanus repentino per turmas suas viam dantes intercursu stabilem aciem fecit, absterruitque effuse invehentem sese hostem: primo barbari segnius permittere equos, dein stare, ac prope turbati novo genere pugnæ: postremo non pediti solum cedere, sed ne equitem quidem sustinere peditis præsidio audentem. Jam signa quoque legionum apropinquabant. tum vero Masæsuli non modo primum impetum, sed ne conspectum quidem signorum atque armorum tulerunt. tantum seu memoria priorum cladium, seu præsens terror valuit. Ibi 12
Syphax, dum obequitat hostium turmis, si pudore, si periculo suo fugam sistere posset, equo graviter icto effusus opprimitur, capiturque: & vivus, læ-

tum ante omnes Massanissæ præbiturus spectaculum, ad Lælium pertrahitur. Cirtha caput regni Syphacis erat, eoque se ingens vis hominum ex fuga contulerat. Cædes in eo prælio minor, quam victoria fuit, quia equestri tantummodo prælio certatum fuerat. non plus quinque millia occisa, minus dimidium ejus hominum captum est, impetu in castra facto, quo perculsa, Rege amisso, multitudo se contulerat.

CAPUT IX.

Massanissa Sophonisbam uxorem Syphacis, filiam Asdrubalis, captam, statim adamat: ne in arbitrium Romanorum veniat, quod enixe illa precata fuerat, nuptiis factis, uxorem habet.

MAssanissa Lælio dicere, sibi quidem nihil esse in præsentia pulcrius, quam victorem tanto intervallo post invisere receptum patrium regnum: sed tam secundis, quam adversis rebus non dari spatium ad cessandum. si se Lælius cum equitatu, victoque Syphace Cirtham præcedere sinat, trepida omnia metu se oppressurum. Lælium cum peditibus sub equi modicis itineribus posse. Assentiente Lælio prægressus Cirtham, evocari ad colloquium principes Cirthensium jubet. sed apud ignaros Regis casus, neque, quæ acta essent, promendo, nec minis, nec suadendo ante valuit, quam rex victus in conspectum datus est. Tum ad spectaculum tam fœdum comploratio orta; & partim pavore mœnia sunt deserta, partim repentino consensu gratiam apud victorem quærentium patefactæ portæ. Et Massanissa præsidio circa portas opportunaque mœnium imposito, ne cui fugæ pateret exitus, ad regiam occupandam citato vadit equo. Intranti vestibulum in ipso limine Sophonisba, uxor Syphacis, filia Asdrubalis Pœni, occurrit: & cum in medio agmine armatorum Massanissam insignem cum armis, tum cætero habitu conspexisset, Regem esse (id quod erat) rata, genibus advoluta ejus, *Omnia quidem*, inquit, *ut posses in nos, dii tibi dederunt, virtusque & felicitas tua. sed si captivæ apud dominum vitæ necisque suæ vocem supplicem mittere licet, si genua, si victricem attingere dextram, precor, quæque per majestatem regiam, in qua paullo ante nos quoque fuimus, perque genius Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit, per hujusce regiæ deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quam Syphacem hinc miserunt, hanc veniam supplici des, ut ipse, quodcunque feret animus, de captiva statuas,*

tuas, neque in cujusquam Romani superbum ac crudele arbitrium venire sinas. si nihil aliud, quam Syphacis uxor fuissem, tamen Numidæ, atque in eadem mecum Africa geniti, quam alienigenæ & ex ermi fidem experiri mallem. quid Carthaginiensi ab Romano, quid filiæ Asdrubalis timendum sit, vides. si nulla alia re potes, morte me vindices ab Romanorum arbitrio, oro obtestorque. Forma erat insignis, & florentissima ætas. itaque cum diu dextram amplectens, in id, ne cui Romano traderetur, fidem exposceret, propiusque jam blanditias oratio esset, quam preces; non in misericordiam modo prolapsus est animus victoris, sed (ut est genus Numidarum in Venerem præceps) amore captivæ victor captus, data dextera in id, quod petebatur, obligandæ fidei, in regiam concedit. Institit deinde reputare secum ipse, quem admodum promissi fidem præstaret. quod cum expedire non posset, ab amore temerarium, atque impudens mutuatur consilium. nuptias in eum ipsum diem repente parari jubet, ne quid relinqueret integri aut Lælio, aut ipsi Scipioni consulendi velut in captivam, quæ Massanissæ jam nupta foret. Factis nuptiis supervenit Lælius: & adeo non dissimulavit improbare factum, ut primo etiam cum Syphace, & cæteris captivis detractam eam toro geniali mittere ad Scipionem conatus sit. victus deinde precibus Massanissæ orantis, ut arbitrium utrius Regum duorum fortunæ accessio Sophonisba esset, ad Scipionem rejiceret; missō Syphace, & cæteris captivis, cæteras urbes Numidiæ, quæ præsidiis regiis tenebantur, adjuvante Massanissa, recepit.

CAPUT X.

Syphax captus in castra Romana, effusa ad spectaculum omni multitudine, perductus, Scipionem victorem alloquitur.

SYphacem in castra adduci cum esset nuntiatum, omnis, velut ad spectaculum triumphi, multitudo effusa est. Præcedebat ipse vinctus, sequebatur grex nobilium Numidarum. tum quantum quisque plurimum posset, magnitudini Syphacis, famæque gentis, victoriam suam augendo, addebat. *Illum esse Regem, cujus tantum majestati duo potentissimi in terris tribuerunt populi, Romanus Carthaginiensisque, ut Scipio imperator suus ad amicitiam ejus petendam, relicta provincia Hispania, exercituque, duabus quinqueremibus in Africam navigarit: Asdrubal Pœnorum* 13

imperator non ipse modo ad eum in regnum venerit, sed etiam filiam ei nuptum dederit. habuisse eum tempore uno in potestate duos imperatores, Pœnum Romanumque. sicut ab diis immortalibus pars utraque hostiis mactandis pacem petisset, ita ab eo utrinque pariter amicitiam petitam. jam tantas habuisse opes, ut Massanissam regno pulsum eo redegerit, ut vita ejus fama mortis, & latebris, ferarum modo in sylvis rapto viventis, tegeretur. His sermonibus circumstantium celebratus Rex in prætorium ad Scipionem est perductus. Movit & Scipionem tum fortuna pristina viri præsenti fortunæ collata; tum recordatio hospitii, dextræque datæ, & fœderis publice ac privatim juncti. Eadem hæc & Syphaci animum dederunt in alloquendo victore. nam cum Scipio, quid sibi voluisset, quæreret, qui non societatem solum abnuisset Romanam, sed ultro bellum intulisset: tum ille *peccasse quidem sese, atque insanisse* fatebatur: *sed tum demum, cum arma adversus populum Romanum cepisset, exitum sui furoris fuisse, non principium. tunc se insanisse, cum hospitia privata, & publica fœdera omnia ex animo ejecisset: cum Carthaginiensem matronam domum acceperit. illis nuptialibus facibus regiam conflagrasse suam: illam furiam pestemque omnibus delenimentis animum suũ avertisse atque alienasse: nec quievisse, donec ipsa manibus suis nefaria sibi arma adversus hospitem, atque amicum induerit. perdito tamen atque afflicto sibi hoc in miseriis solatii esse, quod in omnium hominum inimicissimi sibi domum ac penates eandem pestem ac furiam transisse videat. neque prudentiorem, neque constantiorem Massanissam, quam Syphacem esse, etiam ab juventa incautiorem: certe stultius illum atque intemperantius eam, quam se, duxisse.*

CAPUT XI.

Massanissa a Scipione castigatus propter temere factas nuptias cum capta Sophonisba, ne viva, id quod fide data promiserat, veniat in Romanorum potestatem, mittit ei venenum; quo illa ferociter hausto decedit: Scipio interim ut ægrum Massanissam ab dolore erigat, illum eximiis laudibus, & præmiis ornat: collaudatum, & decoratum Lælium quoque cum capto Syphace Romam mittit: una & legati Massanissæ proficiscuntur.

HÆc non hostili modo odio, sed amoris etiam stimulis, amatam apud æmulum cernens, cum dixisset, non mediocri cura Scipionis animum pepulit. & fidem criminibus

bus factæ prope inter arma nuptiæ, neque consulto, neque expectato Lælio, faciebant; tamque præceps festinatio, ut quo die captam reginam vidisset, eodem matrimonio junctam acciperet, & apud penates hostis sui nuptiale sacrum conficeret. Et eo fœdiora hæc videbantur Scipioni, quod ipsum in Hispania juvenem nullius forma pepulerat captiva. Hæc secum volutanti Lælius, ac Massanissa superveniunt, quos cum pariter ambos & benigno vultu excepisset, & egregiis laudibus frequenti prætorio celebrasset, abductum in secretum Massanissam sic alloquitur. *Aliqua te existimo, Massanissa, intuentem in me bona, & principio in Hispaniam ad jungendam mecum amicitiam venisse, & postea in Africa teipsum, speque omnes tuas in fidem meam commisisse. atqui nulla earum virtus est, propter quas appetendus tibi visus sim, qua ego æque, atque temperantia & continentia tibidinum gloriatus fuerim. Hanc te quoque ad cæteras tuas eximias virtutes, Massanissa, adjeciisse velim. nam non est (mihi crede) tantum ab hostibus armatis ætati nostræ periculi, quantum ab circumfusis undique voluptatibus. qui eas sua temperantia frænavit ac domuit, is multo majus decus, majoremque victoriam sibi peperit, quam nos Syphace victo habemus. Quæ me absente fortiter fecisti, libenter & commemoravi, & memini: cætera teipsum reputare tecum, quam me dicente erubescere, malo. Syphax populi Romani auspiciis victus captusque est itaque ipse, conjux, regnum, ager, oppida, homines, qui incolunt, quicquid demique Syphacis fuit, præda populi Romani est: & Regem, conjugemque ejus, etiam si non civis Carthaginiensis esset, etiam si non patrem ejus imperatorem hostium videremus, Romam oporteret mitti, ac senatus populique Romani de ea judicium, atque arbitrium esse, quæ Regem nobis socium alienasse, atque in arma coegisse præcipitem dicatur. Vince animum, cave deformes multa bona uno vitio, & tot meritorum gratiam majore culpa, quam causa culpæ est, corrumpas.* Massanissæ hæc audienti non rubor est solum suffusus, sed lacrymæ etiam obortæ. & cum se quidem in potestate futurum imperatoris dixisset, orassetque eum, ut, quantum res sineret, fidei suæ temere obstrictæ consuleret, (promisisse enim sese in nullius potestatem eam traditurum) ex prætorio in tabernaculum suum confusus concessit. Ibi, arbitris remotis, cum crebro

fuspirio & gemitu, quod facile a circumstantibus tabernaculum exaudiri posset, aliquantum temporis consumsisset, ingenti ad postremum edito gemitu, fido ex servis uno accito, sub cujus custodia regio more ad incerta fortunæ venenum erat, ei mistum in poculo ferre ad Sophonisbam jubet, ac simul nuntiare, *Masanissam libenter primam ei fidem præstaturum fuisse, quam vir uxori debuerit. quoniam arbitrium ejus, qui possunt, adimant, secundam fidem præstare, ne viva in potestatem Romanorum veniat. memor patris imperatoris, patriæque, & duorum Regum, quibus nupta fuisset, sibi ipsa consuleret.* Hunc nuntium, ac simul venenum ferens minister, cum ad Sophonisbam venisset, *Accipio*, inquit, *nuptiale munus, neque ingratum, si nihil majus vir uxori præstare potuit. hoc tamen nuntia, melius me morituram fuisse, si non in funere meo nupsisem.* nec locuta est ferocius, quam acceptum poculum, nullo trepidationis signo dato, impavide hausit. Quod ubi nuntiatum est Scipioni, ne quid æger animi ferox juvenis gravius consuleret, accitum eum extéplo nunc solatur, nunc, quod temeritatem temeritate alia luerit, tristioremque rem, quam necesse fuit, fecerit, leniter castigat. Postero die, ut a præsenti motu averteret animum ejus, in tribunal ascendit, & concionem advocari jussit. ibi Massanissam primum Regem appellatum, eximiisque ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, sella curuli eburnea, & scipione eburneo, toga picta, & palmata tunica donat. addit verbis honorem, *neque magnificentius quicquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu esse, quo unum omnium externorum dignum Massanissam populus Romanus ducat.* Lælium deinde & ipsum collaudatum aurea corona donat. & alii militares viri, prout a quoque navata opera erat, donati. Iis honoribus mollitus Regis animus, erectusque in spem propinquam, sublato Syphace, omnis Numidiæ potiundæ. Scipio, C. Lælio cum Syphace aliisque captivis Romam misso, cum quibus & Massanissæ legati profecti sunt, ipse ad Tuneta rursum castra refert: & quæ munimenta inchoaverat, permunit.

CA-

CAPUT XII.

Carthaginienſes proſperis Scipionis præliis perculſi pacem petunt: ſpe adventus Hannibalis in Africam, nullas recuſantes conditiones pacis, inducias cum Scipione faciunt.

CArthaginienſes non brevi ſolum, ſed prope vano gaudio ab ſatis proſpera in præſens oppugnatione claſſis perfuſi, poſt famam capti Syphacis, in quo plus prope, quam in Aſdrubale atque exercitu ſuo ſpei repoſuerant, perculſi, jam nullo auctore belli ultra audito, oratores ad pacem petendam mittunt XXX. feniorum principes. id erat ſanctius apud illos conſilium, maximaque ad ipſum ſenatum regendum vis. Qui ubi in caſtra Romana, & prætorium pervenerunt, more adorantium (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant) procubuerunt. Conveniens oratio tam humili adorationi fuit, non culpam purgantium, ſed transferentium initium culpæ in Hannibalem, impotentiæque ejus fautores. veniam civitati petebant, civium temeritate bis jam ante everſæ, incolumi futuræ iterum hoſtium beneficio. *imperium ex victis hoſtibus populum Romanum, non perniciem petere. paratis obedienter ſervire, quæ vellet, imperaret.* Scipio *& veniſſe ea ſpe in Africam ſe* ait, *& ſpem ſuam proſpero belli eventu auctam; victoriam ſe, non pacem domum reportaturum eſſe: tamen cum victoriam prope in manibus habeat, pacem non abnuere, ut omnes gentes ſciant, populum Romanum & ſuſcipere juſte bella, & finire. Leges pacis ſe has dicere. Captivos, & perfugas, & fugitivos reſtituant. exercitus ex Italia, & Gallia deducant. Hiſpania abſineant. inſulis omnibus, quæ inter Italiam, & Africam ſunt, decedant. naves longas, præter triginta, omnes tradant. tritici quingenta, hordei CCC. millia modium.* Pecuniæ ſummam quantam imperaverit, parum convenit. alibi quinque millia talentum, alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex ſtipendium militibus imperatum invenio. *His conditionibus*, inquit, *placeat nobis pax, triduum ad conſulendum dabitur. ſi placuerit, mecum inducias facite: Romam ad ſenatum mittite legatos.* Ita dimiſſi Carthaginienſes, nullas recuſandas conditiones pacis cum cenſuiſſent, (quippe qui moram temporis quærerent, dum Hannibal in Africam trajiceret) legatos alios ad Scipionem, ut inducias facerent, alios Romam ad pacem petendam mittunt, ducentes

paucos in speciem captivos, perfugasque, & fugitivos, quo impetrabilior pax esset.

CAPUT XIII.

Res prospere in Africa a Scipione gestæ, Lælio in senatu exponente, ingenti lætitia Romæ audiuntur: Rex Syphax Albam in custodiam mittitur: introducti deinde in senatum legati Massanissæ, par egregiis officiis responsum referunt: decretis muneribus, quæ ad regem ferrent, ipsi quoque donis ornati munifice excipiuntur.

17 MUltis ante diebus Lælius cum Syphace, primoribusque Numidarũ captivis Romam venit, quæque in Africa gesta essent, omnia exposuit ordine patribus, ingenti omnium & in præsens lætitia, & in futurum spe. Consulti inde patres Regem in custodiam Albam mittendum censuerunt, Lælium retinendum, donec legati Carthaginienses venirent. Supplicatio in quatriduum decreta est. P. Ælius prætor, senatu misso, & concione inde advocata, cum C. Lælio in rostra ascendit. Ibi vero audientes, fusos Carthaginiensium exercitus, devictum & captum ingentis nominis Regem, Numidiam omnem egregia victoria peragratam, tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibusque aliis multitudo solet, lætitiam immodicam significarent. Itaque prætor extemplo edixit, *uti aditui ædes sacras omnes tota urbe aperirent, circumeundi, salutandique deos, agendique gratias per totum diem populo potestas fieret.* Postero die legatos Massanissæ in senatum introduxit. Gratulati primũ senatui sunt, *quod P. Scipio prospere res in Africa gessisset.* deinde gratias egerunt, *quod Massanissam non appellasset modo Regem, sed fecisset, restituendo in paternum regnum: in quo post Syphacem sublatum, si ita patribus visum esset, sine metu & certamine esset regnaturus. deinde, quod collaudatum pro concione amplissimis decorasset donis: quibus ne indignus esset, & dedisse operam Massanissam, & porro daturum esse. petere, ut regium nomen, cæteraque Scipionis beneficia, & munera senatus decreto confirmaret: &, nisi molestum esset, illud quoque petere Massanissam, ut Numidas captivos, qui Romæ in custodia essent, remitterent. id sibi amplum apud populares futurum esse.* Ad ea responsum legatis: *Rerum gestarum in Africa prospere communem sibi cum Rege gratulationem esse. Scipionem recte, atque ordine videri fecisse, quod eum Regem appellasset: & quicquid aliud fe-*

feciſſet, quod honori foret Maſſaniſſæ, ea patres comprobare, atque laudare. Munera, quæ legati ferrent Regi, decreverunt, ſagula purpurea duo cum fibulis aureis ſingulis, & lato clavo tunicis, equos duo phaleratos, bina equeſtria arma cum loricis, & tabernacula, militaremque ſupellectilem, qualem præberi conſuli mos eſt. Hæc Regi prætor mittere juſſus. legatis in ſingulos dona ne minus quinum millium, comitibus eorum millium æris, & veſtimenta bina legatis, ſingula comitibus. Numidiſque, qui ex cuſtodia miſſi redderentur Regi. ad hoc ædes, liber loca, lautia legatis decreta.

CAPUT XIV.

Romani in agro Inſubrium cum Magone conſligunt: cum diu anceps utrinque ſteriſſet prælium, victoria Romanis conceditur vulnere Magonis, qui paullo poſt in Africam per legatos revocatus moritur.

18 EAdem æſtate, qua hæc decreta Romæ, & in Africa geſta ſunt, P. Quintilius Varus prætor, & Marcus Cornelius pro conſule in agro Inſubrium Gallorum cum Magone Pœno ſignis collatis pugnaverunt. Prætoris legiones in prima acie fuerunt: Cornelius ſuas in ſubſidiis tenuit, ipſe ad prima ſigna equo advectus. proque duobus cornibus prætor, ac proconſul milites ad inferenda in hoſtes ſigna ſumma vi hortabantur. poſteaquam nihil commovebant, tum Cornelio Quintilius, *lentior, ut vides, fit pugna*, inquit, *& induratus præter ſpem reſiſtendo hoſtium timor: ac, ne vertat in audaciam, periculum eſt. equeſtrem procellam excitemus oportet, ſi turbare, ac ſtatu movere volumus. itaque vel tu ad prima ſigna prælium ſuſtine, ego inducam in pugnam equites: vel ego hic in prima acie rem geram, tu quatuor legionum equites in hoſtem emitte.* Utram vellet prætor, muneris partem proconſule accipiente, Quintilius prætor cum filio, cui Marco prænomen erat, impigro juvenę, ad equites pergit, juſſoſque aſcendere in equos repente in hoſtem emittit. Tumultum equeſtrem auxit clamor ab legionibus additus: nec ſtetiſſet hoſtium acies, ni Mago ad primum equitum motum paratos elephantos extemplo in prælium induxiſſet. ad quorum ſtridorem, odoremque & aſpectum territi equi, vanum equeſtre auxilium fecerunt. & ut permiſtus, ubi cuſpide uti, & cominus gladio poſſet, roboris majoris Romanus eques erat: ita in ablatum paventibus procul equis

melius ex intervallo Numidæ jaculabantur. simul & peditum legio duodecima magna ex parte cæsa, pudore magis, quam viribus, tenebat locum: nec diutius tenuisset, ni ex subsidiis tertiadecima legio in primam aciem inducta prælium dubium excepisset, Magoque ex subsidiis Gallos integræ legioni opposuisset. quibus haud magno certamine fusis, hastati legionis undecimæ conglobant sese, atque elephantos jam etiam peditum aciem turbantes invadunt. in quos cum pila confertos conjecissent, nullo ferme frustra emisso, omnes retro in aciem suorum averterunt. quatuor gravati vulneribus corruerunt. Tum prima commota hostium acies, simul omnibus peditibus, ut aversos videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effusis. sed donec stetit ante signa Mago, gradum sensim referentes ordines tenorem pugnæ servabant. posteaquam femore transfixo cadentem, auferrique ex prælio prope exanguem videre, extemplo in fugam omnes conversi. Ad V. millia hostium eo die cæsa, & signa militaria duodeviginti capta. nec Romanis incruenta victoria fuit. II. millia & CCC. de exercitu prætoris, pars multo maxima ex legione XII. amissi, inde & tribuni militum duo, M. Cosconius, & M. Mænius. tertiædecimæ quoque legionis, quæ postremo prælio affuerat, Cn. Helvius tribunus militum in restituenda pugna cecidit, & duodeviginti ferme equites illustres obtriti ab elephantis cum centurionibus aliquot perierunt: & longius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria esset. Mago proximæ noctis silentio profectus, quantum pati viæ pervulnus poterat, itineribus extentis, ad mare in Ligures Ingaunos pervenit. ibi eum legati ab Carthagine paucis ante diebus in sinum Gallicum appulsis navibus adjerunt, jubentes primo quoque tempore in Africam trajicere. Idem & fratrem ejus Hannibalem (nam ad eum quoque isse legatos eadem jubentes) facturum. non in eo esse Carthaginienses res, ut Galliam, atque Italiam armis obtineant. Mago non imperio modo senatus, periculoque patriæ motus, sed metuens etiam, ne victor hostis moranti instaret, Ligures que ipsi relinqui Italiam a Pœnis cernentes, ad eos, quorum mox in potestate futuri essent, deficerent; simul sperans leniorem in navigatione, quam in via jacta- 19

stationem vulneris fore, & curationi omnia commodiora; impositis copiis in naves profectus, vix dum superata Sardinia, ex vulnere moritur: naves quoque aliquot Pœnorum disjectæ in alto, a classe Romana, quæ circa Sardiniam erat, capiuntur. Hæc terra marique in parte Italiæ, quæ jacet ad Alpes, gesta.

CAPUT XV.

Res utriusque consulis, C. Servilii Capionis, & C. Servilii Gemini.

CONsul C. Servilius, nulla memorabili re in provincia Etruria, & Gallia (nam eo quoque processerat) gesta, patre C. Servilio, & C. Lutatio patruo ex servitute post decimum sextum annum receptis, qui ad vicum Tanetum a Boiis capti fuerant, hinc patre, hinc patruo lateri circumdatis, privato magis, quam publico decore insignis Romam rediit. Latum ad populum est, *ne C. Servilio fraudi esset, quod patre, qui sella curuli sedisset, vivo, cum id ignoraret, tribunus plebis, atque ædilis pl. fuisset, contra quam sanctum legibus erat.* Hac rogatione perlata, in provinciam rediit. Ad Cn. Servilium consulem, qui in Bruttiis erat, Consentia, Uffugum, Vergæ, Besidiæ, Hetriculum, Sypheum, Argentanumque, Dampetia, multique alii ignobiles populi senescere Punicum bellum cernentes, defecere. Idem consul cum Hannibale in agro Crotoniensi acie confixit. Obscura ejus pugnæ fama est. Valerius Antias quinque millia hostium cæsa ait. quæ tanta res est, ut aut impudenter ficta, sit, aut negligenter prætermissa.

CAPUT XVI.

Habitus Hannibalis dum ex Italia, in cujus possessione sextumdecimum jam annum hærebat, mandatis Carthaginiensium in Africam vocatur.

NIhil certe ultra rei in Italia ab Hannibale gestum. nam ad eum quoque legati ab Carthagine vocantes in Africam, iis forte diebus, quibus ad Magonem, venerunt. Frendens, gemensque, ac vix lacrymis temperans dicitur legatorum verba audisse. Posteaquam edita sunt mandata, *jam non perplexe*, inquit, *sed palam revocant, qui, vetando supplementum & pecuniam mitti, jampridem retrahebant. Vicit ergo Hannibalem non populus Romanus toties cæsus, fugatusque, sed senatus Carthaginiensis obtrectatione, atque invidia. neque hac deformitate reditus mei tam P. Scipio exultabit, atque efferet se, quam Anno, qui domum nostram, quando alio*

re non potuit, ruina Carthaginis oppressit. Jam hoc ipsum præsagiens animo, præparaverat antea naves. itaque inutili militum turba præsidii specie in oppida Bruttii agri, quæ pauca magis metu, quam fide continebantur, dimissa, quod roboris in exercitu erat, in Africam transvexit, multis Italici generis, quia in Africam secuturos abnuentes concesserant in Junonis Laciniæ delubrū, inviolatum ad eam diem, in templo ipso fœde interfectis. Raro quemquam alium patriam exilii caussa relinquentem magis mœstum abisse ferunt, quam Hannibalem hostium terra excedentem. respexisse sæpe Italiæ litora, & deos hominesque accusantem, se quoque ac suum ipsius caput execratum, *quod non cruentum ab Cannensi victoria militem Romam duxisset. Scipionem ire ad Carthaginem ausum, qui consul hostem in Italia Pœnum non vidisset. se, centum millibus armatorum ad Trasymenum & Cannas cæsis, circa Casilinum, Cumas, Nolamque consenuisse.* Hæc accusans, querensque ex diutina possessione Italiæ est detractus.

CAPUT XVII.

Capti a Saguntinis Carthaginienses, qui in Hispaniam trajecerant ad conducenda auxilia, Romam adducuntur. propter liberatam post decimum sextum annum a Pœnorum obsidione Italiam, ex decreto senatus gratiæ Diis aguntur.

ROmam per eosdem dies, & Magonem, & Hannibalem profectos, allatum est. cujus duplicis gratulationis minuit lætitiam, & quod parum duces in retinendis iis, cum id mandatum ab senatu esset, aut animi, aut virium habuisse videbantur; & quod soliciti erant, omni belli mole in unum ducem exercitumque inclinata, quo evasura esset res. Per eosdem dies legati Saguntini venerunt, comprehensos cum pecunia adducentes Carthaginienses, qui ad conducenda auxilia in Hispaniam trajecissent. ducenta & quinquaginta auri, octingenta pondo argenti in vestibulo curiæ posuerunt. Hominibus acceptis, & in carcerem conditis, auro argentoque reddito, gratiæ legatis actæ, atque insuper munera data, ac naves, quibus in Hispaniam reverterentur. Mentio deinde ab senioribus facta est, *segnius homines bona, quam mala sentire. transitus Hannibalis in Italiam quantum terroris pu-*

pavoriſque injeciſſet, ſeſe meminiſſe. quas deinde clades, quos luctus incidiſſe? viſa caſtra hoſtium e muris urbis: quæ vota ſingulorum, univerſorumque fuiſſe? quoties in conciliis voces manus ad cœlum porrigentium audiias; an unquam ille dies futurus eſſet, quo vacuam hoſtibus Italiam bona pace florentem viſuri eſſent? dediſſe tandem id Deos ſextodecimo demum anno: nec eſſe, qui diis gratias agendas cenſeat. adeone advenientem quidem gratiam homines benigne accipere, nedum ut præteritæ ſatis memores ſint. Conclamatum deinde ex omni parte curiæ eſt, uti referret P. Ælius prætor: decretumque, ut V. dies circa omnia pulvinaria ſupplicaretur, victimæque majores immolarentur CXX.

CAPUT XVIII.

Pax parum ſincere petentibus Romæ in ſenatu legatis Carthaginienſium negatur

JAm dimiſſo Lælio, legatiſque Maſſaniſſæ cū, Carthaginienſium legatos de pace ad ſenatum venientes Puteolis viſos, inde terra venturos, allatum eſſet, revocari C. Lælium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fulvius Gillo, legatus Scipionis, Carthaginienſes Romam adduxit: quibus vetitis ingredi urbem, hoſpitium in villa publica, ſenatus ad ædem Bellonæ datus eſt. Orationem eandem ferme, quam apud Scipionem, habuerunt, culpam omnem belli a publico conſilio in Hannibalem vertentes. *Eum in uſſu ſenatus non Alpes modo, ſed Iberum quoque tranſgreſſum: nec Romanis ſolum, ſed ante etiam Saguntinis privato conſilio bellum intuliſſe. ſenatui ac populo Carthaginienſi, ſi quis vere æſtimet, fœdus ad eam diem inviolatum eſſe cum Romanis. itaque nihil aliud ſibi mandatum eſſe uti peterent, quam ut in ea pace, quæ poſtremo cum conſule Lutatio facta eſſet, manere liceret.* Cum more tradito a patribus poteſtatem interrogandi, ſi quis quid vellet, legatos prætor feciſſet, ſenioreſque, qui fœderibus interfuerant, alia alii interrogarent, nec meminiſſe ſe per ætatem (etenim omnes ferme juvenes erant) dicerent legati; conclamatum ex omni parte curiæ eſt, Punica fraude electos, qui veterem pacem repeterent, cujus ipſi non meminiſſent. Emotis deinde curia legatis, ſententiæ interrogari cœptæ. M. Livius C. Servilium conſulem, qui propior eſſet, accerſendum, ut coram eo de pace ageretur, cenſebat. cum de re majore, quam quanta ea eſſet, conſultatio incidere non poſſet, non videri ſibi, abſente conſulum altero ambo-

bobusve, eam rem agi, saris ex dignitate populi Rom. esse. Q. Metellus, qui triennio ante consul, dictatorque fuerat: *Cum P. Scipio cædendo exercitus, agros populando, in eam necessitatem compulisset hostes, ut supplices pacem peterent; & nemo omnium verius existimare posset, qua mente ea pax peteretur, quam is, qui ante portas Carthaginis bellum gereret; nullius alterius consilio, quam Scipionis, accipiendam abnuendamque pacem esse.* M. Valerius Lævinus, qui bis consul fuerat, *speculatores, non legatos, venisse* arguebat; *jubendosque eos Italia excedere, & custodes cum iis usque ad naves mittendos, Scipionique scribendum, ne bellum remitteret.* Lælius, Fulviusque adjecerunt, *& Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Hannibal, & Mago ex Italia non revocarentur. cæterum omnia simulaturos Carthaginienses, duces eos exercitusque expectantes: deinde quamvis recentium fœderum, & deorum omnium oblitos, bellum gesturos.* Eo magis in M. Lævini sententiam discessum. Legati pace infecta, ac prope fine responso dimissi.

CAPUT XIX.

C. Servilius Cos. gloriam affectans pulsu ab se Hannibalis, dum extra Italiam persequitur, a Dictatore P. Sulpitio ad id dicto revocatur. interim in Africa Carthaginienses, per induciarum tempus, non expectato ab Roma pacis responso, naves Romanas expugnant, ac legatos volant. Hannibal jam Africam tenens, copias exponit.

PEr eos dies Cn. Servilius consul, haud dubius, quin pacatæ Italiæ penes se gloria esset, velut pulsum ab se Hannibalem persequens, in Siciliam, inde in Africam transiturus trajecit. Quod ubi Romæ vulgatum est, primo censuerunt patres, ut prætor scriberet consuli, senatum æquum censere, in Italiam reverti eum: deinde, cum prætor spreturum eum litteras suas diceret, dictator ad idipsum creatus P. Sulpitius, pro jure majoris imperii, consulem in Italiam revocavit. reliquum anni cum M. Servilio, magistro equitum, circumeundis Italiæ urbibus, quæ bello alienatæ fuerant, noscendisque singularum caussis consumsit. Per induciarum tempus & ex Sardinia ab Lentulo prætore centum onerariæ naves cum commeatu & viginti rostratarum 24

tum præsidio, & ab hoste, & ab tempestatibus mari tuto in Africam transmiserunt. Cn. Octavio CC. onerariis, XXX. longis navibus ex Sicilia trajicienti non eadem fortuna fuit. In conspectum ferme Africæ prospero cursu vectum primo destituit ventus, dein versus in Africum turbavit, ac passim naves disjecit. ipse cum rostratis per adversos fluctus ingenti remigum labore enixus Apollinis promontorium tenuit. onerariæ pars maxima ad Ægimurum insulam (ea sinum ab alto claudit, in quo sita Carthago est) XXX. ferme millia ab urbe, aliæ adversus urbem ipsam ad Calidas Aquas delatæ sunt. Omnia in conspectu Carthaginis erant. itaque ex tota urbe in forum concursum est. magistratus senatum vocare, populus in curiæ vestibulo fremere, ne tanta ex oculis manibusque amitteretur præda. Cum quidam pacis petitæ, alii inducias (necdum enim dies exierat) fidem opponerent, postremo permisto pene senatus populique consilio, consensum est, ut classe quinquaginta navium Asdrubal Ægimurum trajiceret, inde per litora portusque dispersas Romanas naves colligeret. Desertæ fuga nautarum primum ab Ægimuro, dein ab Aquis onerariæ Carthaginē puppibus tractæ sunt. Nondum reverterant ab Roma legati, neque sciebatur, quæ senatus Romani de bello, aut pace sententia esset: necdum induciarum dies exierat. eo indigniorem injuriam ratus Scipio, ab iis, qui petissent pacem, & inducias, spem pacis, & fidem inducierum violatam esse; legatos Carthaginem L. Bæbium, L. Sergium, L. Fabium extemplo misit. Qui cum multitudinis concursu prope violati essent, nec reditum tutiorem futurum cernerent, petierunt a magistratibus, quorum auxilio vis prohibita erat, ut naves mitterent, quæ se prosequerentur. Datæ triremes duæ cum ad Bagradam flumen pervenissent, unde castra Romana conspiciebantur, Carthaginem rediere. Classis Punica ad Uticam stationem habebat: ex ea tres quadriremes, seu clam misso a Carthagine nuntio, uti fieret, seu Asdrubale, qui classi præerat, sine publica fraude ausō facinus, quinqueremem Romanam superantem promontorium ex alto repente aggressæ sunt. sed neque rostro ferire celeritate subter labentem poterant, neque transilire armati ex humilioribus in altiorem navem. & defendebatur e-

gre-

gregie, quoad tela suppeditarunt. quibus deficientibus cum jam nulla alia res eam, quam propinquitas terræ, multitudoque a castris in litus effusa, tueri potuisset, concitatam remis, quanta maxima vi poterant, in terram cum immisissent, navis tantum jactura facta, incolumes ipsi evaserunt. Ita alio super aliud scelere cum haud dubie induciæ ruptæ essent, Lælius, Fulviusque ab Roma cum legatis Carthaginiensibus supervenerunt. quibus Scipio, etsi non induciarum modo fides a Carthaginiensibus, sed etiam jus gentium in legatis suis violatum esset, tamen se nihil nec institutis populi Romani, nec suis moribus indignum in iis facturum esse cum dixisset, legatis dimissis, bellum parabat. Hannibale jam terræ appropinquante, jussus e nauticis unus ascendere in malum, ut specularetur, quam tenerent regionem, cum dixisset, sepulcrum dirutum proram spectare, abominatus, prætervehi jusso gubernatore, ad Leptim appulit classem, atque ibi copias exposuit.

26 Hæc eo anno in Africa gesta. insequentia excedunt in eum annum, quo M. Servilius Geminus, qui tum magister equitum erat, & T. Claudius Nero consules facti sunt.

CAPUT XX.

Ad Philippum Macedoniæ regem fœdus violantem legati conquestum mittuntur. ingens incendium Romæ exoritur: moritur Q. Fabius Maximus.

CÆterum exitu superioris anni cum legati sociarum urbium ex Græcia questi essent, vastatos agros ab regiis præsidiis, missosque in Macedoniam legatos ad res repetendas, non admissos ad Ppilippum Regem: simul nuntiassent, quatuor millia militum cum Sopatro duce trajecta in Africam dici, ut essent Carthaginiensibus prætidio, & pecuniæ aliquantum una missum; legatos ad Regem, qui hæc adversus fœdus facta videri patribus nuntiarent, mittendos censuit senatus. Missi C. Terentius Varro, C. Mamillius, M. Aurelius. iis tres quinqueremes datæ. Annus insignis incendio ingenti, quo clivus publicus ad solum exustus est, & aquarum magnitudine, & annonæ vilitate fuit, præterquam quod pace omnis Italia erat aperta, etiam quod magnam vim frumenti ex Hispania missam M. Valerius Falto, & M. Fabius Buteo, ædiles curules, quaternis æris vicatim populo descripserunt. Eodem anno Q. Fabius maximus moritur, exactæ ætatis, si quidem

quidem verum est, augurem duos & quadraginta annos fuisse, quod quidam auctores sunt. Vir certe fuit dignus tanto cognomine, vel si novum ab eo inciperet: superavit paternos honores, avitos æquavit, pluribus victoriis, & majoribus præliis avus insignis Rullus, sed omnia æquare unus hostis Hannibal potest. cautior tamen, quam promtior hic habitus fuit: & sicut dubites, utrum ingenio cunctator fuerit, an quia ita bello proprie, quod tum gerebatur, aptum erat: sic nihil certius est, quam unum hominem nobis cunctando rem restituisse, sicut Ennius ait. Augur in locum ejus inauguratus Q. Fabius Maximus, filius, in ejusdem locum pontifex [nam duo sacerdotia habuit] Servius Sulpitius Galba. Ludi Romani diem unum, Plebeii ter toti instaurati ab ædilibus M. Sestio Sabino, & Cn. Tremellio Flacco. Ii ambo prætores facti, & cum iis C. Livius Salinator, & C. Aurelius Cotta. Comitia ejus anni utrum C. Servilius consul habuerit, an, quia eum res in Etruria tenuerint, quæstiones ex S. C. de conjurationibus principum habentem, dictator ab eo dictus P. Sulpitius, incertum diversi auctores faciũt.

CAPUT XXI.

Referentibus in senatu novis consulibus M. Servilio Gemino, & Tiberio Claudio Nerone, provinciæ decernuntur.

PRincipio insequentis anni M. Servilius, & T. Claudius senatu in capitolium vocato de provinciis retulerunt. Italiam, atque Africam in sortem conjici, Africam ambo cupientes, volebant. cæterum M. Metello maxime annitente, neque data, neque negata est Africa. Consules jussi cum tribunis plebis agere, ut, si iis videretur, populum rogarent, quem vellent in Africa bellum gerere. omnes tribus P. Scipionem jusserunt. nihilominus consules provinciam Africam (ita enim senatus decreverat) in sortem conjecerunt. T. Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium classem, omnes quinqueremes, in Africam trajiceret, parique imperio cum Scipione imperator esset. M. Servilius Etruriam sortitus. In eadem provincia & C. Servilio prorogatum imperium, si consulem remorari ad urbem senatui placuisset. Prætores, M. Sestius Galliam est sortitus, ut duas legiones, provinciamque traderet ei P. Quintilius Varus: C. Livius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sem- 27 U. C. 548

Sempronius pro consule priore anno præfuerat: Cn. Tremellius Siciliam, ut ab P. Villio Tappulo, prætore prioris anni, provinciam, & duas legiones acciperet: Villius pro prætore cum XX. navibus longis, militibus mille oram Siciliæ tutaretur: inde M. Pomponius viginti navibus reliquis mille & quingentos milites Romã deportaret. C. Aurelio Cottæ urbana evenit. cæteris ita, uti quisque obtinebant provincias exercituſque, prorogata imperia. Sexdecim non amplius eo anno legionibus defensum imperium est. Et ut placatis diis omnia inciperent, agerentque, quos ludos M. Claudio Marcello, T. Quintio consulibus T. Manlius dictator, quasque hostias majores voverat, si per quinquennium illud respublica eodem statu fuisset, ut eos consules, prius quam ad bellum proficiscerentur, facerent. Ludi in circo per quatriduum facti: hostiæque, quibus votæ erant, diis cæsæ.

CAPUT XXII.

Par timor ac spes Romanis, atque Carthaginiensibus ex imminente in Africa suprema Scipionis cum Hannibale dimicatione.

INter hæc simul spes, simul cura in dies crescebat: nec satis certum constare apud animum poterat, utrum gaudio dignius esset, Hannibalem post sextumdecimum annum ex Italia decedentem vacuam possessionem ejus reliquisse populo Romano; an magis metuendum, quod incolumi exercitu in Africam trajecisset. Locum nimirum, non periculum mutatum. cujus tantæ dimicationis vatem, qui nuper decessisset, Q. Fabium haud frustra canere solitum, graviorem in sua terra futurum hostem Hannibalem, quam in aliena fuisset. nec Scipioni aut cum Syphace, inconditæ barbariæ rege, qui statarium semilixam ducere exercitum solitus sit, aut cum socero ejus Asdrubale, fugacissimo duce, rem futuram, aut tumultuariis exercitibus, ex agrestium semiermi turba subito collectis, sed cum Hannibale, prope nato in prætorio patris, fortissimi ducis, alto atque educato inter arma, puero quondam milite, vixdum juvene imperatore: qui senex vincendo factus, Hispanias,

nias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis ingentium rerum complesset. ducere exercitum æqualem stipendiis suis, duratum omnium rerum patientia, quas vix fides fiat homines passos, perfusum millies cruore Romano, exuvias non militum modo, sed etiam imperatorum portantem. multos occursuros Scipioni in acie, qui prætores, qui consules Romanos sua manu occidissent, muralibus, vallaribusque insignes coronis, pervagatos capta castra, captas urbes Rom. non esse hodie tot fasces magistratibus populi Romani, quot captos ex cæde imperatorum præ se ferre posset Hannibal. Has formidines agitando animis, ipsi curas & metus augebant, etiam, quod cum assuessent per aliquot annos bellum ante oculos, aliis atque aliis in Italiæ partibus, lenta spe in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos Scipio, & Hannibal, velut ad supremum certamen comparati duces. ii quoque, quibus ingens erat in Scipione fiducia, & victoriæ spes, quo magis in propinquam eam imminebant animis, eo curæ intentioris erant. Haud dispar habitus animorum Carthaginiensibus erat: quos modo petisse pacem, intuentes Hannibalem, ac rerum gestarum ejus magnitudinem, pœnitebat: modo, cum respicerent, bis sese acie victos, Syphacem captum, pulsos Hispania, pulsos Italia, atque ea omnia unius virtute, & consilio Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in exitium suum natum horrebant.

CAPUT XXIII.

Hannibal Scipionis apparatu, atque fiducia perculsus ante certamen pacem petere statuit.

JAm Adrumetum pervenerat Hannibal, unde ad reficiendum exjactatione maritima militem paucis diebus sumtis, excitus pavidis nuntiis omnia circa Carthaginem obtineri armis afferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quinque dierum iter ab Carthagine abest. inde præmissi speculatores, cum excepti a custodibus Romanis, deducti ad Scipionem essent; traditos eos tribunis militum, jussosque omisso metu visere omnia, per castra, qua vellent, circumduci jussit: percunctatusque, satin' percommode omnia explorassent, datis qui prosequerentur, retro ad Hannibalem dimisit. Hannibal nihil quidem eorum, quæ nuntiabantur (nam & Massanissam cum

sex millibus peditum, quatuor equitum venisse eo ipso forte die afferebant) læto animo audivit, maxime hostis fiducia, quæ non de nihilo profecto concepta est, perculsus itaque quanquam & ipse caussi belli ejus erat, & adventu suo turbaverat & pactas inducias, & spem fœderum: tamen, si integer, quam si victus peteret pacem, æquiorem impetrari posse ratus, nuntium ad Scipionem misit, ut colloquendi secum potestatem faceret. Id utrum sua sponte fecerit, an publico consilio, neutrum cur affirmem, habeo. Valerius Antias primo prælio victum eum a Scipione, quo duodecim millia armatorum in acie sunt cæsa, mille & septingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in castra ad Scipionem venisse.

CAPUT XXIV.

Hannibal cum Scipione colloquio congressus pacem tentat.

CÆterum Scipio cum colloquium haud abnuisset, ambo ex composito duces castra protulerunt, ut coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Nadagara urbe, tum ad cætera loco opportuno, tum quod aquatio intra teli conjectum erat, consedit. Hannibal tumulum a quatuor millibus inde, tutum commodumque alioqui, nisi quod longinquæ aquationis erat, cepit. ibi in medio locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus. Summotis pari spatio armatis, cum singulis interpretibus congressi sunt non suæ modo ætatis maximi duces, sed omnis ante se memoriæ omnium gentium cuilibet Regum imperatorumve pares. Paullisper alter alterius conspectu admiratione mutua prope attoniti conticuere. Tum Hannibal prior. *Si hoc ita fato datum erat, ut qui primus bellum intuli populo Romano, quique toties prope in manibus victoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem, lætor, te mihi potissimum datum, a quo peterem. Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Hannibalem, cui de tot Romanis ducibus victoriam dii dedissent, tibi cessisse: teque huic bello vestris prius quam nostris cladibus insigni, finem imposuisse. Hoc quoque ludibrium fortunæ casus ediderit, ut cum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primum Romano imperatore signa contulerim, ad filium ejus inermis ad pacem petendam veniam. Optimum quidem fuerat, eam patribus nostris mentem datam abdiis esse, ut & vos Italiæ, & nos Africæ imperio contenti esse-*

essemus. neque enim ne vobis quidem Sicilia, atque Sardinia satis digna pretia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot tamque egregiis amissis ducibus. Sed præterita magis reprehendi possunt, quam corrigi. Ita aliena appetivimus, ut de nostris dimicaremus. nec in Italia solum vobis bellum, nobis in Africa est: sed & vos in portis vestris prope ac mœnibus signa armaque hostium vidistis, & nos ab Carthagine fremitum castrorum Romanorũ exaudivimus. Quod igitur nos maxime abominaremur, vos ante omnia optaretis, in meliore vestra fortuna de pace agitur: agimusque ii, quorum & maxime interest pacem esse, & qui quodcunque egerimus, ratum civitates nostræ habituræ sint. animo tantum nobis opus est non abhorrente a quietis consiliis. Quod ad me attinet, jam ætas senem in patriam revertentem, unde puer profectus sum, jam secundæ, jam adversæ res ita erudierunt, ut rationem sequi, quam fortunam malim. tuam & adolescentiam, & perpetuam felicitatem, ferociora utraque, quam quietis opus est consiliis, metuo. Non temere incerta casuum reputat, quem fortuna nunquam decepit. Quod ego fui ad Trasymenum, ad Cannas, id tu hodie es. vixdum militari ætate imperio accepto, omnia audacissime incipientem nusquam fefellit fortuna. patris, & patrui persecutus mortem, ex calamitate vestræ domus decus insigne virtutis pietatisque eximiæ cepisti: amissas Hispanias recuperasti, quatuor inde Punicis exercitibus pulsis. consul creatus, cum cæteris ad tutandam Italiam parum animi esset, transgressus in Africam, duobus hic exercitibus cæsis, binis eadem hora captis simul incensisque castris, Syphace potentissimo Rege capto, tot urbibus regni ejus, tot nostri imperii ereptis, me sextumdecimum jam annum hærentem in possessione Italiæ detraxisti. Potest victoriam malle, quam pacem animus. Novi vobis spiritus magnos magis, quam utiles. & mihi talis aliquando fortuna affulsit. Quod si in secundis rebus bonam quoque mentem darent dii, non ea solum, quæ evenissent, sed etiam ea, quæ evenire possent, reputaremus. Ut omnium obliviscaris aliorum, satis ego documenti in omnes casus sum. quem modo castris inter Anienem atque urbem vestram positis, ac jam prope scandentem mœnia Romana videras, hic cernis, duobus fortissimis viris fratribus, clarissimis imperatoribus orbatum ante mœnia prope obsessæ Patriæ, quibus terrui vestram urbem, ea pro mea

de-

deprecantem. Maximæ cuique fortunæ minime credendum est. In bonis tuis rebus, nostris dubiis, ubi ampla ac speciosa danti est pax, nobis petentibus magis necessaria, quam honesta. Melior tutiorque est certa pax, quam sperata victoria. hæc in tua, illa in deorum manu est. Ne tot annorum felicitatem in unius horæ dederis discrimen. cum tuas vires, tum vim fortunæ, martemque belli communem propone animo. utrinque ferrum, corpora humana erunt. nusquam minus, quam in bello, eventus respondent. Non tantum ad id, quod data pace iam habere potes, si prælio vincas, gloriæ adjeceris, quantum ademeris, si quid adversi eveniat. simul parta ac sperata decora unius horæ fortuna evertere potest. omnia in pace jungenda tuæ potestatis sunt, P. Corneli. tunc ea habenda fortuna erit, quam dii dederint. Inter pauca felicitatis virtutisque exempla M. Atilius quondam in hac eadem terra fuisset, si victor pacem petentibus dedisset patribus nostris: sed non statuendo tandem felicitati modum, nec cohibendo efferentem se fortunam, quanto altius elatus erat, eo fœdius corruit. Est quidem ejus, qui dat, non qui petit, conditiones dicere pacis. sed forsitan non indigni simus, qui nobismetipsis multam irrogemus. non rectisamus, quia omnia, propter quæ bellum initum est, vestra sint, Sicilia, Sardinia, Hispania, quicquid insularum toto inter Africam Italiamque continetur mari: Carthaginienses inclusi Africæ litoribus, vos quando ita diis placuit, externa etiam terra marique videamus regentes imperia. Haud negaverim, propter non nimis sincere petitam aut expectatam nuper pacem, fœdus pectam esse vobis Punicam fidem. multum, per quos petita sit, ad fidem tuendæ pacis pertinet, Scipio. vestri quoque (ut audio) patres nonnihil etiam ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, negaverunt pacem. Hannibal peto pacem: qui neque peterem, nisi utilem crederem, & propter eandem utilitatem uebor eam, propter quam peto. & quemadmodum, quia a me bellum cœptum est, ne quem ejus pœniteret, quoad ipsi invidere dei, præstiti: ita annitar, ne quem pacis per me partæ pœniteat.

CA-

CAPUT XXV.

Hannibali pacem petenti Scipio respondet.

31 ADversum hæc imperator Romanus in hanc fere sententiam respondit: *Non me fallebat, Hannibal, adventus tui spe Carthaginienses & præsentem inducia-rum fidem, & spem pacis turbasse: neque tu id sane dissimulas, qui de conditionibus superioribus pacis omnia subtrahas, præter ea, quæ jampridem in nostra potestate sunt. cæterum sicut tibi curæ est, sentire cives tuos, quanto per te onere leventur: sic mihi laborandum est, ne quæ tunc pepigerunt, hodie subtracta ex conditionibus pacis, præmia perfidiæ habeant. Indigni quibus eadem pateat conditio, ut etiam prosit vobis fraus, petitis. Neque patres nostri priores de Sicilia, neque nos de Hispania fecimus bellum. & tunc Mamertinorum sociorum periculum, & nunc Saguntí excidium nobis pia ac justa induerunt arma. vos lacessisse, & tu ipse fateris, & dii testes sunt: qui & illius belli exitum secundum jus fasque dederunt, & hujus dant, & dabunt. Quod ad me attinet, & humanæ infirmitatis memini, & vim fortunæ reputo, & omnia, quæcunque agimus, subjecta esse mille casibus scio. cæterum quemadmodum superbe, & violenter me faterer facere, si, priusquam in Africam trajecissem, te tua voluntate cedentem Italia, & impositó in naves exercitu, ipsum venientem ad pacem petendam aspernarer: sic nunc, cum prope manu conserta restitantem ac tergiversantem in Africam attraxerim, nulla sum ubi verecundia obstrictus. proinde si quid ad ea, in quæ tum pax conventura videbatur, (quæ sint, nosti;) mulctæ navium cum commeatu per inducias expugnatarum, legatorumque violatorum) adjicitur, est quod referam ad consilium: sin illa quoque gravia videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuistis.*

CAPUT XXVI.

Scipio, atque Hannibal ex colloquio, pace infecta, in castra redeuntes, supremum certamen parant: exercitum, uterque suum, acriter cohortationibus inflammatum in aciem educunt: ingenti commisso prælio, vincitur Hannibal.

ITa infecta pace ex colloquio ad suos cum se recepissent, frustra verbis tentatam rem nuntiant: armis decernendum esse, habendamque eam fortunam, quam dii dedissent. In castra ut est ventum, 32 pronuntiant ambo, *arma expedirent milites, animisque ad supremum certamen, non in unum diem, sed in perpetuum, si felicitas adesset, victores. Roma, an Car-*

thago jura gentibus daret, ante cræstinam noctem scituros. neque enim Africam, aut Italiam, sed orbem terrarum victoriæ præmium fore: par periculum præmio, quibus adversæ pugnæ fortuna fuisset. nam neque Romanis effugium ullum patebat in aliena ignotaque terra, & Carthagini, impremo auxilio effuso, adesse videbatur præsens excidium. Ad hoc discrimen procedunt postero die duorum opulentissimorum populorum duo longe clarissimi duces, duo fortissimi exercitus, multa ante parta decora aut cumulaturi eo die, aut eversuri. Anceps igitur spes, & metus miscebant animos: contẽplantibusque modo suã, modo hostium aciem, cum oculis magis, quam ratione pensarent vires, simul læta, simul tristia obversabantur. quæ ipsis sua sponte non succurrebant, ea duces admonendo. atque hortando subjiciunt. Pœnus XVI. annorum in terra Italia res gestas, tot duces Romanos, tot exercitus occidione occisos, & sua cuique decora, ubi ad insignem alicujus pugnæ memoria militem venerat, referebat Scipio Hispanias, & recentia in Africa prælia, & confessionem hostium, quod neque non petere pacem propter metum, neque manere in ea præ insita animis perfidia possent. ad hoc, colloquium Hannibalis in secreto habitum: ac (liberum fingenti, qua velit flecti) ominatur, quibus quondam auspiciis patres eorum pugnaverint ad Ægates insulas, ea illis exeuntibus in aciem portendisse deos: adesse finem belli, ac laboris: in manibus esse prædam Carthaginis, reditum domum in patriam, ad parentes, liberos, conjuges, penatesque deos. Adeo celsus hæc corpore, vultuque ita læto, ut vicisse jam crederes, dicebat. Instruit deinde primos hastatos, post eos principes, triariis postremam aciem clausit. non confertas autem cohortes ante sua quanque signa instruebat, sed manipulos aliquantum inter se distantes, ut esset spatium, quo elephanti hostium accepti nihil ordines turbarent. Lælium, cujus ante legati, eo anno quæstoris extra sortem ex S. C. opera utebatur, cum Italico equitatu ab sinistro cornu, Massanissam, Numidasque ab dextro oppositi. vias patentes inter manipulos antesignanorum velitibus (ea tunc levis armatura erat) complevit: dato præcepto, ut ad impetum elephantorum aut post rectos refugerent ordines, aut in dextram la-

vamque discursu applicantes se antesignanis, viam qua irruerent in ancipitia tela, belluis darent. Hannibal ad terrorem primum elephantos (LXXX. autem erant, quot nulla unquam in acie ante habuerat) instruxit, deinde auxilia Ligurum, Gallorumque, Balearibus, Maurisque admistis: in secunda acie Carthaginienses, Afrosque, & Macedonum legionem: modico deinde intervallo relicto, subsidiariam aciem Italicorum militum (Bruttii plerique erant, vi ac necessitate plures, quam sua voluntate decedentem, ex Italia secuti) instruxit. equitatum etiam ipsum circumdedit cornibus. dextrum Carthaginienses, sinistrum Numidæ tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua, non mores, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non causa militandi eadem esset. auxiliaribus & præsens, & multiplicata merces ex præda ostentatur. Galli proprio atque insito in Romanos odio accenduntur. Liguribus campi uberes Italiæ deductis ex asperrimis montibus in spem victoriæ ostentantur. Mauros Numidasque impotenti Massanissæ futuro dominatu terret. aliis aliæ spes, & metus jactantur. Carthaginiensibus mœnia patriæ, dii penates, sepulcra majorum, liberi cum parentibus, conjugesque pavidæ, aut excidium servitiumque, aut imperium orbis terrarum, nihil aut in metum, aut in spem medium ostentatur. Cum maxime hæc imperator apud Carthaginienses, duces suarum gentium inter populares, plerique per interpretes intermixtos alienigenis agerent, tubæ, cornuaque ab Romanis cecinerunt: tantusque clamor ortus, ut elephanti in suos sinistro maxime cornu verterentur, Mauros, ac Numidas. addidit facile Massanissa perculsis terrorem: nudavitque ab ea parte aciem equestri auxilio. paucæ tamen bestiarum intrepidæ in hostem actæ, inter velitum ordines cum multis suis vulneribus ingentem stragem edebant. resilientes enim ad manipulos velites, cum viam elephantis, ne obtererentur, fecissent, in ancipites ad ictum utrinque conjiciebant hastas: nec ita ab antesignanis cessabant, donec undique incidentibus telis exacti ex Romana acie, hi quoque in suo dextro cornu ipsos Carthaginiensium equites in fugam verterunt. Lælius, ut turbatos vidit hostes, addit perculsis terrorem. Utrinque equite nudata 34

erat Punica acies, cum pedes concurrit, nec spe. nec viribus jam par. ad hoc, dictu parva, sed magni eadem in re gerenda momenti res, congruens clamor a Romanis, eoque major & terribilior: dissonæ illis, ut gentium multarum discrepantibus linguis, voces. pugna Romana stabilis & suo, & armorum pondere incumbentium in hostem: concursatio & velocitas illinc major, quam vis. Igitur primo impetu extemplo movere loco hostium aciem Romani: ala deinde, & umbonibus pulsantes, in summotos gradu illato, aliquantum spatii, velut nullo resistente, incessere, urgentibus & novissimis primos, ut semel motam aciem sensere, quod ipsum vim magnam ad pellendum hostem addebat. Apud hostes auxiliares cedentes secunda acies, Afri & Carthaginienses adeo non sustinebant, ut contra etiam, ne resistentes pertinaciter primos cædendo ad se perveniret hostis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente: & in suos versi, partim refugere in secundam aciem, partim non recipientes cædere, uti paullo ante non adjuti, & tunc excluſi. & prope duo jam permista prælia erant: cum Carthaginienses simul cum hostibus, simul cum suis cogerentur conserere manus. non tamen ita perculsos, iratosque in aciem accepere, sed densatis ordinibus in cornua, vacuumque circa campum extra prælium ejecere: ne pavidos fuga vulneribusque milites in certam & integram aciem miscerent. Cæterum tanta strages hominum armorumque locum, in quo steterant paullo ante auxiliares, compleverat, ut prope difficilior transitus esset, quam per confertos hostes fuerat. itaque qui primi erant hastati, per cumulos corporum, armorumque, & tabem sanguinis, quisque poterat, sequentes hostem, & signa, & ordines confuderunt. principum quoque signa fluctuare cœperant, vagam ante se cernentes aciem. quod Scipio ubi vidit, receptui propere canere hastatis jussit: & sauciis in postremam aciem subductis, principes triariosque in cornua inducit, quo tutior firmiorque media hastatorum acies esset. Ita novum de integro prælium ortum est: quippe ad veros hostes perventum erat, & armorum genere, & usu militiæ, & fama rerum gestarum, & magnitudine vel spei, vel periculi pares. sed & numero Romanus superior erat, & animo, quod jam equites

jam

jam elephantos fuderat: jam prima acie pulsa, in secundam pugnabat. In tempore Lælius, ac Massanissa pulsos per aliquantum spatii secuti equites, revertentes, in aversam hostium aciem incurrere. Is demum impetus fudit hostem. multi circumventi in acie cæsi, multi per patentem circa campum fuga sparsi, tenente omnia equitatu, passim interierunt. Carthaginiensium, sociorumque cæsa eo die supra millia viginti. par ferme numerus captus est cum signis militaribus centum triginta tribus, elephantis undecim. Victores ad duo millia cecidere. Hannibal cum paucis equitibus inter tumultum elapsus, Adrumetum perfugit, omnia & in prælio, & ante aciem, prius quam excederet pugna, expertus, & confessione etiam Scipionis, omniumque peritorum militiæ, illam laudem adeptus, singulari arte aciem eo die instruxisse. Elephantos in prima fronte, quorum fortuitus impetus, atque intolerabilis vis, signa sequi, & servare ordines, in quo plurimum spei ponerent, Romanos prohiberet. deinde auxiliares ante Carthaginiensium aciem, ne homines mistis colluvione omnium gentium, quos non fides teneret, sed merces, liberum receptum fugæ haberent; simul primum ardorem, atque impetum hostium excipientes fatigarent: ac si nihil aliud, vulneribus suis ferrum hostile hebetarent: tum ubi omnis spes esset, milites Carthaginienses Afrosque, ut omnibus rebus aliis pares, eo quod integri cum fessis ac sauciis pugnarent, superiores essent: Italicos intervallo quoque diremtos, incertos, socii, an hostes essent, in postremam aciem suminotos.

CAPUT XXVII.

Prælio victus Hannibal Carthaginem pergit: Scipioni ad oppugnandam Carthaginem properanti legati inde, pacem petentes, occurrunt: interim veniens auxilio Carthaginiensium Vermina, filius Syphacis, funditur.

HOc edito velut ultimo virtutis opere Hannibal, cum Adrumetum refugisset, accitusque inde Carthaginem sexto ac trigesimo post anno, quam puer inde profectus erat, redisset; fassus in curia est, non prælio modo se esse, sed bello victum: nec spem salutis alibi, quam in pace impetranda, esse. 36
Scipio confestim a prælio, expugnatis hostium castris, direptisque, cum ingenti præda ad mare ac naves rediit, nuntio allato, Cn.

Lentulum cum L. roſtratis, C. onerariis, omni genere commeatus, ad Uticam acceſſiſſe. Admovendam igitur undique terrorem perculſæ Carthagini ratus, miſſo Lælio Romam cum victoriæ nuntio, Cn. Octavium terreſtri itinere ducere legiones Carthaginem jubet. ipſe, ad ſuam veterem novam Lentuli claſſe adjuncta, profectus ab Utica, portum Carthaginis petit. Haud procul aberat, cum velata infulis ramiſque oleæ Carthaginienſium occurrit navis. decem legati erant principes civitatis, auctore Hannibale miſſi ad petendam pacem, qui cum ad puppim prætoriæ navis acceſſiſſent, velamenta ſupplicum porrigentes, orantes, implorantesque fidem & miſericordiam Scipionis, nullum iis aliud reſponſum datum, quam ut Tunetem venirent. eo ſe moturum caſtra. ipſe ab contemplato ſitu Carthaginis non tam noſcendi in præſentia, quam terrendi hoſtis cauſſa, Uticam, eodem & Octavio revocato, rediit. Inde procedentibus ad Tunetem nuntius allatus, Verminam, Syphacis filium, cum equitibus pluribus, quam peditibus, venire Carthaginienſibus auxilio. Pars exercitus cum omni equitatu miſſa, turmalibus primis agmen aggreſſa, Numidas levi certamine fudit. exitu quoque fugæ intercluſo, a parte omni circundatis equitibus, XV. millia hominum cæſa, mille & CC. vivi capti ſunt, & equi Numidici mille & D, ſigna militaria duo & ſeptuaginta. regulus ipſe inter tumultum cum paucis effugit.

CAPUT XXVIII.

Scipio Carthaginienſium legatis pacis conditiones dicit; quas domum relatas cum Gilgo accipiendas in concione diſſuaderet, e ſuperiore loco eum Hannibal detrahit: excuſata deinde temeritate facti, ipſe pacem ſuadet: in quam cum conſenſum eſſet, a Scipione induciæ dantur, donec legatos Romam mittant.

TUm ad Tunetem eodem, quo antea, loco caſtra poſita. legatique XXX. Carthagine ad Scipionem venerunt. Et illi quidem multo miſerabilius, quam ante, quo magis cogebat fortuna, egerunt: ſed aliquanto minore cum miſericordia, ab recenti memoria perfidiæ, auditi ſunt. In concilio, quanquam juſta ira omnes ad delendam ſtimulabat Carthaginem; tamen, cum & quanta res eſſet, & quam longi temporis obſidio tam munitæ, & validæ urbis reputarent, & ipſum Scipionem expecta-

tio

nio successoris venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam solicitaret: ad pacem omnium animi versi sunt.
37 Postero die revocatis legatis, & cum multa castigatione perfidiæ monitis, ut tot cladibus edocti, tandem deos, & jusjurandum esse crederent, conditiones pacis dictæ. *Ut liberi legibus suis viverent. quas urbes, quosque agros, quibusque finibus ante bellum tenuissent, tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret. perfugas, fugitivosque, & captivos omnes, & naves rostratas, præter decem triremes, traderent, elephantosque quos haberent domitos, neque domarent alios. bellum neve in Africa, neve extra Africam injussu populi Romani gererent. Massanissæ res redderent: fœdusque cum eo facerent. frumentum stipendiumque auxiliis, donec ab Roma legati rediissent, præstarent. X. millia talentum argenti descripta pensionibus æquis in annos L. solverent. obsides centum arbitratu Scipionis darent, ne minores XIV. annis, neu XXX. majores. inducias ita se daturum, si per priores inducias naves onerariæ captæ, quæque fuissent in navibus, restituerentur. aliter nec inducias, nec spem pacis ullam esse.* Has conditiones legati cum domum referre jussi in concione ederent, & Gisgo ad dissuadendam pacem processisset, audireturque a multitudine inquieta eadem, & imbelli, indignatus Hannibal, dici ea in tali tempore, audirique, arreptum Gisgonem manu sua ex superiore loco detraxit. quæ insueta liberæ civitati species cum fremitum populi movisset, perturbatus militaris vir urbana libertate, *novem*, inquit, *annorum a vobis profectus, post sextum & tricesimum annum redii. militares artes, quas me a puero fortuna nunc privata, nunc publica docuit, probe videor scire: urbis ac fori jura, leges, mores vos me oportet doceatis.* excusata imprudentia, de pace multis verbis disseruit, quam nec iniqua, & necessaria esset. omnium maxime difficile erat, quod ex navibus per inducias captis nihil, præter ipsas comparebat naves: nec inquisitio erat facilis. Cum adversantes paci arguerentur, placuit naves reddi, & homines utique inquiri: cætera, quæ abessent, æstimanda Scipioni permitti: atque ita pecunia luere Carthaginienses. Sunt, qui Hannibalem ex acie ad mare perveniisse, inde præparata nave ad Regem Antiochum extemplo profectum tradant: postulantique ante omnia Scipioni, ut Hannibal sibi traderetur,

tur, respōnsum esse, Hannibalem in Africa non esse

CAPUT XXIX.

Timorem, qui antea Romæ erat, cum primum de Carthaginiensium rebellione allatum fuerat, discutit certus nuntius de statu rerum in Africa: prodigia nuntiata procurantur: classis Claudii cos. Africam petens tempestate laceratur.

38 POsteaquam redierunt ad Scipionem legati, quæ publica in navibus fuerant, ex publicis descripta rationibus quæstores, quæ privata, profiteri domini jussi; pro ea summa pecuniæ XXV. millia pondo argenti præsentia exacta: induciæque Carthaginiensibus datæ in tres menses, additum, ne per inducias tempus alio usquam, quam Romam mitterent legatos: & quicunque legati Carthaginem venissent, ne ante dimitterent eos, quam Romanum imperatorem, qui, & quæ petentes venissent, certiorem facerent. Cum legatis Carthaginiensibus Romam missi L. Veturius Philo, & M. Martius Ralla, & L. Scipio, imperatoris frater. Per eos dies commeatus ex Sicilia, Sardiniaque tantam vilitatem annonæ effecerunt, ut pro vectura frumentum mercator nautis relinqueret. Romæ ad nuntium primum rebellionis Carthaginiensium trepidatum fuerat: jussusque erat T. Claudius mature in Siciliam classem ducere, atque inde in Africam trajicere: & alter consul M. Servilius ad urbem morari, donec, quo statu res in Africa essent, sciretur. Segniter omnia in comparanda, deducendaque classe ab T. Claudio consule facta erant, quod patres de pace Scipionis potius arbitrium esse, quibus legibus daretur, quam consulis, censuerant. Prodigia quoque nuntiata sub ipsam famam rebellionis terrorem attulerant. Cumis solis orbis minui visus, & pluit lapideo imbri. & in Veliterno agro terra ingentibus cavernis consedit, arboresque in profundum haustæ. Aritiæ forum, & circa tabernæ, Frusinone murus aliquot locis, & porta de cœlo tacta, & in palatio lapidibus pluit. Id prodigium more patrio novendiali sacro, cætera hostiis majoribus expiata. Inter quæ etiam aquarum insolita magnitudo in religionem versa. nam ita abundavit Tiberis, ut ludi Apollinares, circo inundato, extra portam Collinam ad ædem Erycinæ Veneris parati sint. cæterum ludorum ipso die serenitate subita orta, pompa duci cœpta

ad

ad portam Collinam, revocata deductaque in circum est, cum, decessisse inde aquam, nuntiatum esset: lætitiamque populo, & ludis celebritatem addidit sedes sua solenni spectaculo reddita. Claudium consulem profectum tan-
39 dem ab urbe inter portus Cossanum, Loretanumque atrox vis tempestatis adorta, in metum ingentem adduxit. Populonios inde cum pervenisset, stetisseque ibi, dum reliquum tempestatis exsæviret, Iluam insulam, & ab Ilua Corsicam, & a Corsica in Sardiniam trajecit. ibi superantem insanos montes multo & sævior, & infestioribus locis tempestas adorta disjecit classem. multæ quassatæ, armamentisque spoliatæ naves: quædam fractæ. ita vexata, ac lacerata classis Carales tenuit. ubi dum subductæ reficiuntur naves, hiems oppressit: circumactumque anni tempus. & nullo prorogante imperium, privatus T. Claudius classem Romam reduxit.

CAPUT XXX.

Dictator dicitur P. Ælius Pætus caussa comitiorum, quæ ne perficiantur, prohibent tempestates: scribæ & viatores Ædilitii propter clam egestum aurum damnantur: Cerealia ludi fiunt.

M. Servilius, ne comitiorum caussa ad urbem revocaretur, dictatore dicto C. Servilio, in provinciam est profectus. Dictator magistrum equitum P. Ælium Pætum dixit. Sæpe comitia indicta perfici tempestates prohibuerunt. itaque cum pridie Idus Martias veteres magistratus abissent, novi suffecti non essent, respublica sine curulibus magistratibus erat. L. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus. in locum ejus suffectus C. Sulpitius Galba. Ab L. Licinio Lucullo, & Q. Fulvio ædil. curul. ludi Romani ter toti instaurati. Pecuniam ex ærario scribæ, viatoresque ædilitii clam egessisse per indicem comperti, damnati sunt, non sine infamia Luculli ædilis. P. Ælius Tubero, & L. Lætorius ædiles plebis vitio creati, magistratu se abdicaverunt, cum ludos, ludorumque caussa epulum Jovi fecissent, & signa tria ex multatitio argento facta in Capitolio posuissent. Cerealia ludos dictator, & ma-

magister equitum ex senatusconsulto fecerunt.

CAPUT XXXI.

Lætitia Urbis ex nuntio prospere jam tandem perfecti Punici belli.

LEgati ex Africa Romani simul Carthaginiensesque cum venissent Romam, senatus ad ædem Bellonæ habitus est. ubi cum L. Veturius Philo, pugnatum cum Hannibale esse suprema Carthaginiensibus pugna, finemque talem luguberi bello impositum, ingenti lætitia patrum exposuisset, adjecit, Verminam etiam Syphacis filium, quæ non parva bene gestæ rei accessio erat, devictum. in concionem inde prodire jussus, gaudiumque id populo impertire. Tum * patefacta gratulatione omnia in urbe templa, supplicationesque in triduum decretæ. Legatis Carthaginiensium, & Philippi Regis (nam ii quoque venerant) petentibus, ut senatus sibi daretur, responsum jussu patrum a dictatore est, consules novos eis senatum daturos esse.

CAPUT XXXII.

Creatis consulibus Cn. Cornelio Lentulo, P. Ælio Pæto, de provinciis in senatu agitur.

COmitia inde habita: U. C. 549
creati consules Cn. Cornelius Lentulus, P. Ælius Pætus. prætores M. Julius Pennus, cui sors urbana evenit, M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Ælius Tubero Siciliam est sortitus. De provinciis consulum nihil ante placebat agi, quam legati Philippi regis, & Carthaginiensium auditi essent. belli finem alterius, principium alterius prospiciebant animis. Cn. Lentulus consul cupiditate flagrabat provinciæ Africæ: seu bellum foret, facilem victoriam: seu jam finiretur, finiti tanti belli se consule gloriam petens. negare itaque, prius quicquam agi passurum, quam sibi Africa decreta esset, concedente collega, moderato viro, & prudenti, qui gloriæ ejus certamen cum Scipione, præterquam quod iniquum esset, etiam impar futurum cernebat. Q. Minutius Thermus, & M. Acilius Glabrio tribuni plebis, *rem priore anno nequicquam tentatam ab Ti. Claudio consule Cn. Cornelium tentare* ajebant. *ex auctoritate patrum latum ad populum esse, cujus vellent imperium in Africa esse: omnes*

& XXX. tribus P. Scipioni id imperium decreſſe. Multis contentionibus & in ſenatu, & ad populum actâ res, poſtremo eo deducta eſt, ut ſenatui permitterent. Patres igitur jurati (ita convenerat) cenſuerunt, *uti conſules provincias inter ſe compararent, ſortirentur, uter Italiam, uter claſſem navium L. haberet. cui claſſis obvenisſet, in Siciliam navigaret. ſi pax cum Carthaginienſibus componi neqüiſſet, in Africam trajiceret: conſul mari, Scipio eodem, quo adhuc, juxe imperii terra rem gereret. ſi conditiones convenirent pacis, tribuni pl. populum rogarent, utrum conſulem, an P. Scipionem juberent pacem dare & quem, ſi deportandus exercitus victor ex Africa eſſet, deportare. ſi pacem per P. Scipionem dari, atque ab eodem exercitum deportari juſſiſſent, ne conſul ex Sicilia in Africam trajiceret. alter conſul, cui Italia evenisſet, duas legiones a M. Sextio prætore acciperet.* P. 41 Scipioni cum exercitibus, quos haberet, in provincia Africa prorogatum imperium. Prætori M. Valerio Faltoni duæ legiones in Bruttiis, quibus C. Livius priore anno præfuerat, decretæ: P. Ælius prætor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet. Legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus pro prætore habuiſſet, decernitur. M. Servilio prioris anni conſuli cum ſuis duabus item legionibus in Etruriam prorogatum imperium eſt. Quod ad Hiſpanias attineret, aliquot jam annos ibi L. Cornelium Lentulum, & L. Manlium Acidinum eſſe. ut conſules cum tribunis agerent, ſi eis videretur, ut plebem rogarent, cui juberent in Hiſpania imperium eſſe. is ex duobus exercitibus in unam legionem conſcriberet Romanos milites, & quindecim cohortes ſocios Latini nominis, quibus provinciam obtineret. veteres milites L. Cornelius, & L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio conſuli L. navium claſſis ex duabus claſſibus, Cn. Octavii, quæ in Africa eſſet, P. Vilii, quæ Siciliæ oram tuebatur, decreta: ut quas naves vellet, deligeret. P. Scipio quinquaginta longas naves haberet, quas habuiſſet. quibus ſi Cn. Octavium, ſicut præfuiſſet, præeſſe vellet, Octavio pro prætore in eum annum imperium eſſet. ſi Lælium præficeret, Octavius Romam decederet: reduceretque naves, quibus proconſuli uſus non eſſet. Et M. Fabio in Sardiniam decem longæ naves decretæ. Et conſules duas legiones urbanas ſcribere juſſi, ut quæ-

quatuordecim legionibus eo anno, centum navibus longis respublica administraretur.

CAPUT XXXIII.

Introductis in senatum legatis Philippi, qui purgatum venerant, quæ missi ad regem a Roma legati questi fuerant, triste responsum datur.

42 TUm de legatis Philippi, & Carthaginiensium actum. Priores Macedonas introduci placuit, quorum varia oratio fuit: partim purgantium, quæ questi erant missi ad regem a Roma legati de populatione sociorum: partim ultro accusantium quidem & socios populi Romani, sed multo infestius M. Aurelium: quem ex tribus ad se missis legatis delectu habito subtitisse, & se bello lacessisse contra fœdus, & sæpe cum præfectis suis signis collatis pugnasse: partim postulantium, ut Macedones, duxque eorum Sopater, qui apud Hannibalem mercede militassent, captique in vinculis essent, sibi restituerentur. Adversus ea M. Furius missus ad idipsum ab Aurelio ex Macedonia, disseruit. *Aurelium relictum, ne socii populi Romani sessi populationibus, atque injuria ad regem deficerent, finibus sociorum non excessisse. dedisse operam, ne impune in agros eorum transcenderent populatores. Soparum ex purpuratis, & propinquis regis esse. eum cum quatuor millibus Macedonum, & pecunia missum nuper in Africam esse Hannibali Carthaginiensibusque auxilio.* De iis rebus interrogati Macedones cum perplexe responderent, ipsi ante responsum tulerunt. *Bellum quærere regem, & si pergat, propediem inventurum. dupliciter ab eo fœdus violatum: & quod sociis populi Romani injurias fecerit, bello armisque lacessiverit: & quod hostes auxiliis, & pecunia juverit. & P. Scipionem recte, atque ordine vidisse, & facere, quod eos, qui arma contra populum Romanum ferentes capti sunt, hostium numero in vinculis habeat. & M. Aurelium e republica facere, gratumque id senatui esse, quod socios populi Romani, quando jure fœderis non posset, armis tueatur.*

CAPUT XXXIV.

Petentibus pacem Carthaginiensibus, ex populi jussu per P. Cornelium Scipionem ut detur senatus decernit: missi in Africam ab Roma fetiales fœdus cum Carthaginiensibus feriunt.

CUm hoc tam tristi responso dimissis Macedonibus, legati Carthaginienses vocati. quorum ætatibus, dignitatibusque con-

conſpectis (nam longe primi civitatis erant) tum pro ſe quiſque dicere, vere de pace agi. Inſignis tamen inter cæteros Aſdrubal erat, (Hædum populares cognomine appellabant) pacis ſemper auctor, adverſuſque factioni Barchinæ: eo tum illi plus auctoritatis fuit, belli culpam in paucorum cupiditatem a rep. transferenti. Qui cum varia oratione uſus eſſet, nunc purgando crimina, nunc quædam fatendo, ne impudenter certa negantibus difficilior venia eſſet, nunc monendo etiam patres conſcriptos, ut rebus ſecundis modeſte, ac moderate uterentur: *Si ſe, atque Annonem audiſſent Carthaginienſes, & tempore uti voluiſſent, daturos fuiſſe pacis conditiones, quas tunc peterent. Raro ſimul hominibus bonam fortunam, bonamque mentem dari. populum Romanum eo invictum eſſe, quod in ſecundis rebus ſapere, & conſulere meminerit. & herculem mirandum fuiſſe, ſi aliter facerent. exinſolentia, quibus nova bona fortuna ſit, impotentes lætitiæ inſanire: populo Romano uſitata, ac prope jam obſoleta ex victoria gaudia eſſe, ac plus pene parcendo victis, quam vincendo, imperium auxiſſe.* Cæterorum miſerabilior oratio fuit, commemorandum, *ex quantis opibus quo recidiſſent Carthaginienſium res. nihil eis, qui modo orbem prope terrarum obtinuiſſent armis, ſupereſſe, præter Carthaginis mœnia. iis incluſos non terra, non mari quicquam ſui juris cernere. urbem quoque ipſam, ac penates ita habituros, ſi non in ea quoque, quo nihil ulterius ſit, ſævire populus Romanus velit.* Cum flecti miſericordia patres appareret, ſenatorum unum infeſtum perfidiæ Carthaginienſium ſucclamaſſe ferunt: *per quos deos fœdus ictum eſſent, cum eos, per quos ante ictum eſſet, fefelliſſent? per eoſdem*, inquit Aſdrubal, *qui tam infeſti ſunt fœdera violantibus.* Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus conſul, cui claſſis provincia erat, S. C. interceſſit. Tum M. Atilius, & Q. Minutius tribuni pl. ad populum tulerunt: *vellent, juberentne ſenatum decernere, ut cum Carthaginienſibus pax fieret? & quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitus deportare juberent?* De pace, Uti rogaſſent, omnes tribus juſſerunt, *pacem dare P. Scipionem, eundem exercitus deportare.* Ex hac rogatione ſenatus decrevit, ut P. Scipio ex X. legatorum ſententia pacem cum populo Carthaginienſi, quibus legibus ei videretur, faceret. Gratias deinde pa- 43

partibus egere Carthaginienſes : petieruntque , ut ſibi in urbem introire , & colloqui cum civibus ſuis liceret , qui capti in publica cuſtodia eſſent . eſſe in iis partim propinquos , amicoſque ſuos , nobiles homines , partim ad quos mandata a propinquis haberent . quibus conventis, cum rurſus peterent , ut ſibi quos vellent ex iis redimendis poteſtas fieret , juſſi nomina edere . & cum CC. ferme ederent , ſenatus conſultum factum eſt, *ut legati Romani ducentos ex captivis , quos Carthaginienſes vellent , ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent : nuntiarentque ei, ut, ſi pax conveniſſet , ſine pretio eos Carthaginienſibus redderet* . Feciales cum in Africam ad fœdus feriendum ire juberentur , ipſis poſtulantibus, ſenatus conſultum eſt, *ut privos lapides ſilices , privaſque verbenas ſecum ferrent : uti prætor Romanus iis imperaret , ut fœdus ferirent , ulti prætorem , ſagmina poſcerent* . herbæ id genus ex arce ſumtum dari fecialibus ſolet . Ita dimiſſi Roma Carthaginienſes cum in Africam veniſſent ad Scipionem , quibus ante dictum eſt legibus , pacem fecerunt . Naves longas , elephantos , perfugas , fugitivos, captivorum quatuor millia tradiderunt ; inter quos Q. Terentius Culleo ſenator fuit. naves provectas in altum incendi juſſit . Quingentas fuiſſe omnis generis, quæ remis agerentur , quidam tradunt : quarum conſpectum repente incendium tam lugubre fuiſſe Pœnis, quam ſi ipſa Carthago arderet . De perfugis gravius , quam de fugitivis conſultum . nominis Latini qui erant , ſecuri percuſſi , Romani in crucem ſublati . Annis ante XL. pax cum Carthaginienſibus poſtremo facta erat , Q. Lutatio , A. Manlio conſulibus . bellum initum annis poſt tribus & XX. P. Cornelio , T. Sempronio conſulibus , finitum eſt decimoſeptimo anno , Cn. Cornelio , P. Ælio Pæto conſulibus . Sæpe poſtea ferunt Scipionem dixiſſe , T. Claudii primum cupiditatem , deinde Cn. Cornelii fuiſſe in mora , quominus id bellum exitio Carthaginis finiret . 44

CAPUT XXXV.

Carthaginienſes implorantes primam in ſtipendium collationem pecuniæ Hannibal increpat .

CArthaginienſibus cum prima collatio pecuniæ diutino bello exhauſtis difficilis videretur , mœſtitiaque , & fletus in curia eſſet , ridentem Hannibalem ferunt conſpectum , cujus cum Aſdrubal Hædus riſum

tissum increparet in publico fletu, cum ipse lacrymarum caussa esset: *Si quemadmodum oris habitus cernatur oculis*, inquit, *sic & animus intus cerni posset, facile vobis appareret non læti, sed prope amentis malis cordis hunc, quem increpatis, risum esse. quitamen nequaquam adeo est intempestivus, quam vestræ istæ absurdæ, atque abhorrentes lacrymæ sunt. tunc flesse decuit, cum ademta nobis arma, incensæ naves, interdictum externis bellis. illo enim vulnere concidimus. Nec esse in vos odio vestro consultum ab Romanis credatis. nulla magna civitas diu quiescere potest. si foris hostem non habet, domi invenit: ut prævalida corpora ab externis caussis tuta videntur, sed suis ipsa viribus onerantur. tantum nimirum ex publicis malis sentimus, quantum ad privatas res pertinet: nec in eis quicquam acrius, quam pecuniæ damnum stimulat. itaque cum spolia victæ Carthagini detrahebantur, cum inermem jam, ac nudam destitui inter tot armatas gentes Africæ cerneretis, nemo ingemuit. nunc, quia tributum ex privato conferendum est, tanquam in publico funere comploratis. quam vereor, ne propediem sentiatis, levissimo in malo vos hodie lacrymasse.* Hæc Hannibal apud Carthaginienses.

CAPUT XXXVI.

Scipio, pace cum Carthaginiensibus facta, Massanissæ regnum restituit: reversus in Urbem amplissimum agit triumphum, quem Q. Terentius Culleo senator pileatus sequitur: cognominatus Africanus, primus ipse imperator nomine victæ ab se gentis decoratur.

SCipio, concione advocata, Massanissam, ad regnum paternum Cirtha oppido, & cæteris urbibus, agrisque, quæ ex regno Syphacis in populi Romani potestatem venissent, adjectis, donavit. Cn Octavium classem in Siciliam ductam Cn. Cornelio consuli tradere jussit: legatos Carthaginiensium Romam proficisci, ut quæ ab se ex decem legatorum sententia acta essent, ea patrum auctoritate populique jussu confirmarentur. Pace terra marique parta, exercitu in naves impositò, in Siciliam Lilybæum trajecit. inde magna parte militum in navibus missa, ipse per lætam pace non minus, quam victoria Italiam, effusis non urbibus modo ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente vias, Romam pervenit, triumphoque omnium clarissimo urbem est invectus. Argenti tulit in ærarium pondo cetum millia XXIII. militibus ex præda quadragenos æris divisit. Morte sub-

subtractus spectaculo magis hominum, quam triumphantis gloriæ Syphax est. Tibure haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba traductus fuerat. conspecta mors tamen ejus fuit, quia publico funere est elatus. Hunc regem in triumpho ductum Polybius, haudquaquam spernendus auctor, tradit. Secutus Scipionem triumphantem est pileo capiti imposito Q. Terentius Culleo, omnique deinde vita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africanum cognomen militaris prius favor, an popularis aura celebraverit, an sicuti Felicis Sullæ, Magnique Pompeii patrum memoria, cœptum ab assentatione familiari sit, parum compertum habeo. Primus certe hic imperator nomine victæ ab se gentis est nobilitatus: exemplo deinde hujus nequaquam victoria pares, insignes imaginum titulos, claraque cognomina familiæ fecere.

Finis Decadis Tertiæ.

AUGUSTÆ TAURINORUM
MDCCXXXXII.

Ex Typographia Fontana.

Cum Privilegio REGIS.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 059960093